T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SANAT TARİHİ ANABİLİM DALI

Muhammet Lütfü KINDIĞILI

ORTAÇAĞDAN GÜNÜMÜZE KEMAH VE KÖYLERİNDEKİ KÜLTÜR VARLIKLARI

DOKTORA TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ

Prof. Dr. Hüseyin YURTTAŞ

ERZURUM - 2015

T.C.

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

TEZ BEYAN FORMU

07/08/2015

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

BİLDİRİM

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum "Ortaçağdan Günümüze Kemah ve Köylerindeki Kültür Varlıkları" adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

□ □Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

□ □Tezim sadece Atatürk Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.

X Tezimin 5 (beş) yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

07/08/2015

Muhammet Lütfü KINDIĞILI

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Prof. Dr. Hüseyin YURTTAŞ danışmanlığında, Muhammet Lütfü KINDIĞILI tarafından hazırlanan bu çalışma 07/08/2015 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından, Sanat Tarihi Anabilim Dalı'nda Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : ..... İmza: .....

Jüri Üyesi : ..... İmza: .....

Jüri Üyesi : ..... İmza: .....

Jüri Üyesi : ..... İmza: .....

Jüri Üyesi : ..... İmza: .....

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine aittir. ...../...../.....

Prof. Dr. Mustafa YILDIRIM
Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

Sayfa No

ÖZET ..... **XIV**
ABSTRACT ..... **XV**
ÖNSÖZ ..... **XVI**
KISALTMALAR ..... **XVII**
HARİTA LİSTESİ ..... **XVIII**
ÇİZİM LİSTESİ ..... **XIX**
KARŞILAŞTIRMA PLANLARI LİSTESİ ..... **XXIV**
FOTOĞRAF LİSTESİ ..... **XXVII**
GİRİŞ **1**
I. ARAŞTIRMANIN KAPSAMI VE ÖNEMİ **1**
II. ARAŞTIRMA YÖNTEMİ **2**
III. KONUYLA İLGİLİ YAYINLAR **3**

BİRİNCİ BÖLÜM
KEMAH'IN COĞRAFİ KONUMU ve TARİHÇESİ

1. KEMAH'IN COĞRAFİ KONUMU **9**
1.1. Yollar 21
2. KEMAH'IN TARİHÇESİ **24**

İKİNCİ BÖLÜM
KATALOG

2.1. KEMAH İLÇE MERKEZİNDE BULUNAN ESERLER **47**
2.1.1. Kaleler 47
2.1.1.2. Kemah Kalesi 47
2.1.1.2.1. Surlar ve Kapılar 53
2.1.1.2.2. Su Tunelleri ve Helenistik Burç 64
2.1.1.2.3. Kutsal Alan 67
2.1.1.2.4. Kaya Odaları 69
2.1.1.2.5. Bey Camii 71
2.1.1.2.6. Hamam 75

2.1.1.2.7. Konut Mimarisi 79
2.1.2. Camiler 87
2.1.2.1. Aşağı Gedik Mahallesi Camii 87
2.1.2.2. Beklimçay Mahallesi Camii 90
2.1.2.3. Çirgişin Mahallesi Camii 92
2.1.2.4. Gülabi Bey Camii 94
2.1.2.5. Karga Camii 109
2.1.2.6. Mektepönü Mahallesi Camii 110
2.1.2.7. Pöhrenkbaşı Mahallesi Camii 113
2.1.2.8. Soğukpınar Mahallesi Camii 114
2.1.2.9. Yukarı Mahalle (Derebaşı) Camii 116
2.1.3. Kiliseler 119
2.1.3.1. Beklimçay Mahallesi Şapeli 119
2.1.3.2. Çarşı Mahallesi Kaledibi Sokak Kilise Kalıntısı 120
2.1.3.3. Kaya Manastırı 121
2.1.4. Mezar Anıtları ve Mezarlıklar 123
2.1.4.1. Mezar Anıtları 123
2.1.4.1.1. Ali Baba Türbesi 123
2.1.4.1.2. Behramşah Türbesi (Zaviyesi) 125
2.1.4.1.3. Gözcü Baba Kümbeti 128
2.1.4.1.4. İskender Baba Türbesi 130
2.1.4.1.5. Melik Gazi Kümbeti 131
2.1.4.1.6. Midilli Baba Türbesi 136
2.1.4.1.7. Sancaktar Kümbeti 137
2.1.4.1.8. Togay Hatun Kümbeti (İmaret) 139
2.1.4.1.9. Anonim Kümbet 143
2.1.4.2. Mezarlıklar 144
2.1.4.2.1. Karşıbağlar Mahallesi Mezarlığı 144
2.1.4.2.2. Kelem (Kerem-Kalem) Yakup Mezarlığı 146
2.1.4.2.3. Melik Gazi Mezarlığı 148
2.1.4.2.4. Pöhrenkbaşı Mahallesi Mezarlığı 154
2.1.4.2.5. Sağıroğullar Aile Mezarlığı (Beyler Mezarlığı) 157
2.1.5. Hamamlar 196

2.1.5.1. Çarşı Mahallesi Sağıroğulları Hamamı 196
2.1.5.2. Gülabi Bey Hamamı 197
2.1.6. Çeşmeler 198
2.1.6.1. Çarşı Mahallesi Kaledibi Sokak Çeşmesi 198
2.1.6.2. Hacı Mehmet Behçet Bey Çeşmesi 199
2.1.6.3. Hasan Alâ'uddin Bey Çeşmesi 201
2.1.6.4. Mektepönü Mahallesi Camii Çeşmesi 203
2.1.6.5. Yukarı Mahalle (Derebaşı) Camii Çeşmesi 204
2.1.7. Sivil Mimari 205
2.1.7.1. Ali Çambeli Evi 205
2.1.7.2. Edip Mengüç Evi 209
2.1.7.3. Fahri Yoğurtçu Evi 210
2.1.7.4. Fatih Özdemir Evi 211
2.1.7.5. Hakkı Vanlı Evi 212
2.1.7.6. Hami Akın Evi 213
2.1.7.7. Hasan Kolak Evi 214
2.1.7.8. Hayrettin Işıldak Evi 216
2.1.7.9. İlhami Taşkın Evi 217
2.1.7.10. Kazım Bekir Bey Evi 218
2.1.7.11. Kazım Mengüç Evi 219
2.1.7.12. Mehmet Çalık Evi 220
2.1.7.13. Naciye Çubukçu Evi 221
2.1.7.14. Sabri Başpınar Evi 222
2.1.7.15. Sadık Taştekin Evi 223
2.1.7.16. Salih Ergincan Evi 224
2.1.7.17. Saraçoğulları Evi (Kırk Yapı Kırk Kapı) 227
2.1.7.18. Sıtkı Özyurt Evi 228
2.1.7.19. Şükrü Yaşar Evi 230
2.1.7.20. Zinnuri Tarlakazan Evi 232
2.1.8. Kamu Binaları 233
2.1.8.1. Kemah Tren İstasyonu 233
2.1.9. Köprüler 234

2.1.9.1. Kemah Köprüsü 234
2.2. KEMAH MERKEZE VE BUCAKLARINA BAĞLI KÖYLERDEKİ ESERLER 235
2.2.1. Kemah Merkez Köylerindeki Eserler 235
2.2.1.1. Akça (Uri/Uruh/Avri) Köyü 235
2.2.1.1.1. Akça Köyü Şapeli 236
2.2.1.2. Ayranpınar (Marik) Köyü 238
2.2.1.2.1. Ayranpınar Köyü Camii 239
2.2.1.2.2. Koçyiğit Evi (Konağı) 241
2.2.1.3. Boğaziçi (Vaslı) Köyü 242
2.2.1.3.1. Boğaziçi Köyü Camii 242
2.2.1.3.2. Saint Roi Kilisesi 245
2.2.1.3.3. Boğaziçi Köyü Kilisesi 247
2.2.1.3.4. Boğaziçi Köyü Kaya Kilisesi 248
2.2.1.4. Çalgı Köyü 249
2.2.1.5. Dedek Köyü 250
2.2.1.5.1. Dedek Köyü Camii 250
2.2.1.5.2. Dedek Köyü Çeşmesi 253
2.2.1.6. Dutlu (Çörençil/Çörekençir) Köyü 254
2.2.1.6.1. Dutlu Köyü Camii 254
2.2.1.7. Eskibağlar (Postu) Köyü 256
2.2.1.7.1. Eskibağlar Köyü Camii 256
2.2.1.8. Gölkaynak (Zoğa) Köyü 259
2.2.1.8.1. Gölkaynak Köyü Camii 259
2.2.1.9. Karadağ (Erkeğan) Köyü 261
2.2.1.9.1. Karadağ Köyü Camii 261
2.2.1.10. Kemeryaka (Çınariç) Köyü 263
2.2.1.10.1. Kemeryaka Köyü Camii 264
2.2.1.10.2. Kemeryaka Köyü Çeşmesi 265
2.2.1.11. Koçkar (Hudı/Hudu) Köyü 266
2.2.1.11.1. Koçkar Köyü Camii 266
2.2.1.12. Kömür Köyü 270
2.2.1.12.1. Kömür Köyü Camii 272

2.2.1.12.2. Kömür Köyü Kilisesi (?) 274
2.2.1.13. Mermerli (Hardif/Herdif) Köyü 275
2.2.1.14. Muratboynu (Urfat) Köyü 276
2.2.1.14.1. Muratboynu Köyü Camii 277
2.2.1.14.2. Muratboynu Köyü Hanı (?) 280
2.2.1.15. Parmakkaya (Müşekrek) Köyü 281
2.2.1.15.1. Parmakkaya Köyü Camii 282
2.2.1.16. Tan Köyü 282
2.2.1.16.1. Tan Köyü Camii 283
2.2.1.17. Tandırbaşı (Hezerik) Köyü 287
2.2.1.17.1. Tandırbaşı Köyü Kalesi 287
2.2.1.17.2. Tandırbaşı Köyü Gözetleme Kulesi 289
2.2.1.17.3. Tandırbaşı Köyü Camii 290
2.2.1.18. Taşbulak (Sunguru) Köyü 292
2.2.1.18.1. Taşbulak Köyü Kalesi 292
2.2.1.18.2. Taşbulak Köyü Kaya Mezarı 294
2.2.1.18.3. Taşbulak Köyü Camii 295
2.2.1.18.4. Taşbulak Köyü Şapeli 298
2.2.1.18.5. Kuşlu Mezrası I Nolu Şapel 299
2.2.1.18.6. Kuşlu Mezrası II Nolu Şapel 300
2.2.1.18.7. Kuşlu Mezrası III Nolu Şapel 302
2.2.1.19. Tuzla (Timosi/Tımısı) Köyü 303
2.2.2. Alpköy Bucağı ve Bağlı Köylerindeki Eserler 304
2.2.2.1. Alp (Kamerik/Alpuşi) Köyü 304
2.2.2.1.1. Alp Köyü Camii 305
2.2.2.1.2. Alp Köyü Hanı (?) 306
2.2.2.1.3. Alp Köy Değirmeni 306
2.2.2.1.4. Alp Köy İstasyonu 308
2.2.2.2. Akyünlü (Tığinkar) Köyü 309
2.2.2.3. Beşikli (Ardos) Köyü 310
2.2.2.4. Çakırlar (Sızmıt) Köyü 311
2.2.2.5. Dere (Dereşoran) Köyü 312
2.2.2.6. Doğan (Tortan) Köyü 313

2.2.2.6.1. Doğan Köyü Kilisesi 313
2.2.2.7. Esimli (Birastik) Köyü 317
2.2.2.8. Gökkaya (Karni/Garni) Köyü 318
2.2.2.9. İncedere (Dere Tımığı) Köyü 319
2.2.2.10. Kazankaya (İranos) Köyü 320
2.2.2.11. Konuksever (Gamerik) Köyü 321
2.2.2.12. Koruyolu (Tağbuner/Tavginer) Köyü 323
2.2.2.12.1. Koruyolu Köyü Camii 324
2.2.2.13. Küplü (Komik) Köyü 326
2.2.2.14. Maksutuşağı Köyü 328
2.2.2.15. Mezra Köyü 330
2.2.2.16. Olukpınar (İzinsor) Köyü 331
2.2.2.17. Sarıyazı (Meyvanlı) Köyü 333
2.2.2.18. Sürek Köyü 334
2.2.2.19. Uluçınar (Hoğut) Köyü 335
2.2.2.19.1. Acemoğlu Köprüsü 335
2.2.2.20. Yağca (Tımığı) Köyü 338
2.2.2.20.1. Bargı (Barga) Yerleşimi 338
2.2.2.21. Yastıktepe (Parçanç/Perçenç) Köyü 340
2.2.3. Bozoğlak Bucağı ve Bağlı Köylerindeki Eserler 341
2.2.3.1. Bozoğlak (Ihtik-i Süfya) Köyü 341
2.2.3.1.1. Bozoğlak Köyü Camii 341
2.2.3.2. Çiğdemli (Nezgep) Köyü 345
2.2.3.3. Dikyamaç (Korkop) Köyü 347
2.2.3.4. Gediktepe (Bargisor/Bargüser) Köyü 348
2.2.3.4.1. Gediktepe Köyü Kilisesi 349
2.2.3.4.2. Gediktepe Köyü Şapeli 350
2.2.3.5. Gülbahçe (Sitem-i Süfla) Köyü 351
2.2.3.5.1. Gülbahçe Köyü Camii 351
2.2.3.6. Hakbilir (Pekeriç/Pekeriç-i Büzürk) Köyü 353
2.2.3.6.1. Hakbilir Köyü Kilisesi 354
2.2.3.6.2. Aşağı Hakbilir Köyü Kilisesi 357
2.2.3.6.3. Yukarı Hakbilir Köyü Kilisesi 359

2.2.3.6.4. Dolmabahçe (Vank) Mezrası Kilisesi 360
2.2.3.6.5. Dolmabahçe (Vank) Ayazması 362
2.2.3.7. Karaca (Cemolar) Köyü 363
2.2.3.8. Kardere (Ihdık-i Ulya) Köyü 364
2.2.3.9. Seringöze (Şökke) Köyü 365
2.2.3.9.1 Seringöze Köyü Camii 365
2.2.4. Doğanbeyli Bucağı ve Bağlı Köylerindeki Eserler 368
2.2.4.1. Ağaçsaray (Pağanik/Pağnik) Köyü 368
2.2.4.1.1. Ağaçsaray Köyü Camii 368
2.2.4.2. Akbudak (Hınzoru) Köyü Köyü 370
2.2.4.2.1. Akbudak Köyü Camii 370
2.2.4.2.2. Akbudak Köyü Kilisesi/Kalesi (?)/Kalecik Kalesi 373
2.2.4.3. Aktaş Köyü 374
2.2.4.4. Cevizlik (Liç) Köyü 375
2.2.4.4.1. Cevizlik Köyü Camii 376
2.2.4.4.2. Ahır Mahallesi Camii 378
2.2.4.5. Çalıklar Köyü 380
2.2.4.6. Çamlıyayla (Maniker/Münkar/Minkar) Köyü 381
2.2.4.6.1. Çamlıyayla Köyü Kaya Yerleşimi (Sarıtaş Kalesi) 381
2.2.4.7. Dedeoğlu (Salurd/Hınzari/Salut) Köyü 383
2.2.4.7.1. Dedeoğlu Köyü Camii 383
2.2.4.8. Doğanbeyli (Ermenik/Ermelik) Köyü 386
2.2.4.8.1. Doğanbeyli Köyü Camii 386
2.2.4.8.2. Doğanbeyli Köyü Kilisesi (?) 389
2.2.4.8.3. Doğaneyli Köyü Dipler Mevkiii Yerleşimi 390
2.2.4.9. Elmalı Köyü 391
2.2.4.9.1. Aşağı Mahalle Camii 391
2.2.4.9.2. Yukarı Mahalle Camii 393
2.2.4.10. Ilgarlı (Ilgarlu/Poyiner/Poğniger) Köyü 395
2.2.4.10.1. Ilgarlı Köyü Camii 395
2.2.4.11. Kedek Köyü 397
2.2.4.11.1. Kedek Köyü Camii 397
2.2.4.11.2. Kedek Köyü Birlik Evi 400

2.2.4.12. Kerer (Karer) Köyü 401
2.2.4.12.1. Kerer Köyü Gözetleme Kulesi (?) 402
2.2.4.13. Kutluova (Salamat) Köyü 403
2.2.4.14. Özdamar (Kiğarı) Köyü 404
2.2.4.14.1. Özdamar Köyü Camii 404
2.2.4.14.2. Özdamar Köyü Türbesi 406
2.2.4.14.3. Özdamar Köyü Mezarlığı 407
2.2.4.15. Yardere (Hoperek) Köyü 408
2.2.5. Oğuz Bucağı ve Bağlı Köylerindeki Eserler 409
2.2.5.1. Atma Köyü 409
2.2.5.2. Doruca (Hamugu) Köyü 410
2.2.5.3. Eriç (Ericek/Oğuz) Köyü 411
2.2.5.3.1. Eriç Köyü Camii 411
2.2.5.3.2. Eriç Köyü İstasyonu 413
2.2.5.4. Kayabaşı (Terkiloh) Köyü 414
2.2.5.5. Kırıkdere (Hani) Köyü 415
2.2.5.6. Oğuz (Hoğsık/Hoğos) Köyü 416
2.2.5.6.1. Oğuz Köyü Kilisesi 417
2.2.5.7. Şahintepe (Avşin) Köyü 418
2.2.5.7.1. Şahintepe Köyü Şapeli 418
2.2.5.8. Yahşiler (Babi/Babu) Köyü 420
2.2.5.9. Yücebelen (Üsbürküt/Üskübürt) Köyü 421
2.2.5.9.1. Bardık Kalesi 422
2.2.5.9.2. Yücebelen Köyü Kalesi 423
2.2.5.9.3. Yücebelen Köyü Camii 424
2.2.5.9.4. Yücebelen Köyü Çeşmesi 427
2.3. KAYNAKLARDA İSMİ GEÇEN ANCAK GÜNÜMÜZDE MEVCUT OLMAYAN ESERLER 428

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KARŞILAŞTIRMA ve DEĞERLENDİRME

3.1. KALELER 430
3.1.1. Plan ve Mimari Özellikleri 430

3.1.2. Süsleme Özellikleri 433
3.1.3. Malzeme ve Teknik 433
3.2. CAMİLER 434
3.2.1. Plan ve Mimari Özellikleri 434
3.2.2. Süsleme Özellikleri 441
3.2.3. Malzeme ve Teknik 444
3.3. KİLİSELER VE ŞAPELLER 445
3.3.1. Plan ve Mimari Özellikleri 445
3.3.2. Süsleme Özellikleri 450
3.3.3. Malzeme ve Teknik 451
3.4. MEZAR ANITLARI VE MEZARLIKLAR 452
3.4.1. Mezar Anıtları 452
3.4.1.1. Plan ve Mimari Özellikleri 453
3.4.1.2. Süsleme Özellikleri 454
3.4.1.3. Malzeme ve Teknik 455
3.4.2. Mezarlıklar 456
3.4.2.1. Plan ve Mimari Özellikleri 456
3.4.2.2. Süsleme Özellikleri 461
3.4.2.3. Malzeme ve Teknik 464
3.5. HANLAR 466
3.6. HAMAMLAR 468
3.6.1. Plan ve Mimari Özellikleri 468
3.6.2. Süsleme Özellikleri 469
3.6.3. Malzeme ve Teknik 470
3.7. KÖPRÜLER 471
3.7.1. Plan ve Mimari Özellikleri 471
3.7.2. Süsleme Özellikleri 471

3.7.3. Malzeme ve Teknik....471

3.8. ÇEŞMELER....472

3.8.1. Plan ve Mimari Özellikleri....472

3.8.2. Süsleme Özellikleri....473

3.8.3. Malzeme ve Teknik....473

3.9. SİVİL MİMARİ....474

3.9.1. Plan ve Mimari Özellikleri....474

3.9.2. Süsleme Özellikleri....476

3.9.3. Malzeme ve Teknik....476

3.10. KAMU BİNALARI....478

3.10.1. Plan ve Mimari Özellikleri....478

3.10.2. Süsleme Özellikleri....478

3.10.3. Malzeme ve Teknik....478

SONUÇ....479

KAYNAKÇA....481

Ek 1: HARİTALAR....494

Ek 2: ÇİZİMLER....496

Ek 3: KARŞILAŞTIRMA PLANLARI....558

Ek 3: FOTOĞRAFLAR....587

ÖZGEÇMİŞ....864

ÖZET

DOKTORA TEZİ

ORTAÇAĞDAN GÜNÜMÜZE KEMAH ve KÖYLERİNDEKİ KÜLTÜR VARLIKLARI

Muhammet Lütfü KINDIĞILI

2015, 907 Sayfa

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Hüseyin YURTTAŞ

Jüri: Prof. Dr. Hüseyin YURTTAŞ

Prof. Dr. Haldun ÖZKAN

Prof. Dr. Nurşen ÖZKUL FINDIK

Doç. Dr. Nurettin ÖZTÜRK

Yrd. Doç. Dr. Halim KORUCU

Erzincan'a bağlı bir ilçe olan Kemah, Türk hâkimiyetinden önce bile sınır boyunda stratejik bir öneme sahip olmuştur. İlçe, Müslüman Araplar, Bizans, İran ve Türkler arasındaki mücadelelerde her zaman bir uç bölge olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu özelliğiyle Kemah, tarihin hemen her döneminde sancak şehir sıfatıyla ön plana çıkmıştır.

Sultan Alp Arslan'ın Malazgirt Zaferi sonrası Anadolu'yu Türklere yeni bir yurtluk olarak tahsis etmesiyle Kemah, Mengücekliler tarafından fethedilmiştir. Sanat tarihimiz açısından ilçenin önemi de bu noktada başlamaktadır. Ancak bölgede X. yüzyıldan itibaren kilise mimarisinin de görüldüğü göz ardı edilmemelidir. Gerek âdeta dillere destan olmuş kalesi gerekse mezar anıtları sebebiyle ilçe mimarisiyle her zaman dikkat çekmiştir. Ne var ki ilçe, diğer kültür varlıklarının incelenmesi konusunda bir hayli ihmal edilmiştir. Kemah Kalesi Kazısı ile biraz da olsa sesini duyuran ilçenin bu anlamdaki ötelenmesi bu çalışmanın hazırlanmasıyla büyük ölçüde giderilecektir.

Yollar, kaleler, orijinalliklerini büyük ölçüde kaybetmiş olan camiler, X. yüzyıldan itibaren görülen kiliseler ve şapeller, Mengücekli döneminden yakın tarihe kadar çeşitli dönemlerde inşa edilen türbeler, hanlar, hamamlar, köprüler ve geç dönem örnekleri olarak çeşmeler, evler, kamu binaları ve mezarlıklar değerlendirmeye aldığımız başlıklardır.

Anahtar Kelimeler: Kemah, Erzincan, Kemah Kalesi, Türk, İslam, Mengücekliler, Osmanlı

ABSTRACT

Ph. D. DISSERTATION

Cultural Heritage in Kemah and its Villages, From Middle Age to Present

Muhammet Lütfü KINDIĞILI

2015, 907 Pages

Advisor: Prof. Dr. Hüseyin YURTTAŞ

Jury: Prof. Dr. Hüseyin YURTTAŞ

Prof. Dr. Haldun ÖZKAN

Prof. Dr. Nurşen ÖZKUL FINDIK

Assoc. Prof. Nurettin ÖZTÜRK

Assist. Prof. Halim KORUCU

Kemah which is a district of Erzincan had a strategical significance even before the Turkish domination. The district has always been a frontier region during the struggles among Muslim Arabs, Byzantium, Iran and Turks. This characteristic makes the Kemah flag district in almost every period of history.

After the Malazgirt Victory, Sultan Alp Arslan assigned Anatolia to Turks as a new country (estate), and then Kemah was conquered by the Mengücek people. The significance of the district for Art History starts with this development. But it should not be forgotten that the church architecture can be dated since the X century. Its legendary castle and tombs, the architecture of the district has always been in the limelight. But the study of other cultural heritages in the district ignored. Kemah Castle excavation help the limited revival of the district in terms of its cultural heritage and this study will try to destroy this ignorance almost completely.

This study evaluates the Roads, Castles, Mosques which lost their originalities mostly, Churches and Chapels date back to X century, Tombs, inns, baths, bridges, fountains, houses, public buildings and cemeteries from Mengücek period to recent period as individual chapters.

Key Words: Kemah, Erzincan, Turk, Islam, Mengüceks , Ottoman

ÖNSÖZ

Türkler VIII. yüzyıldan itibaren bir şekilde muhatap oldukları İslamiyet'i X. yüzyıldan itibaren binlerce yıllık inançlarından vazgeçerek bütün benlikleriyle kabullenmiş ve bunu da bir varlık sebebi olarak varsaymışlardır. Türklerin Dünya hâkimiyeti yönündeki ülküleri, İslam sancağı altında şekillenmiş ve bu sayede üç kıtada binlerce yıl sürecek olan bir hükümranlığın da sarsılmaz temelleri atılmıştır.

Bu çalışmada Anadolu'nun İslam yurdu haline getirilmesinde göz ardı edilemeyecek katkıları bulunan ve bu topraklardaki ilk Müslüman-Türk devletlerinden birisi olan Mengücekliler'in ilk başkenti Kemah, kültür varlıkları ile ele alınmıştır. Aidiyetimizin adeta tapu senetleri olan bu eserlerin yanısıra Hıristiyani mimari de çalışmamıza dâhil edilmiştir.

Öğrenciliğimden itibaren hayatımın hemen her alanında ve her konuda desteklerini gördüğüm, hem hocam hem de çok kıymetli bir büyüğüm ve tez danışmanım Prof. Dr. Sayın Hüseyin YURTTAŞ hocama şükran ve minnetlerimi sunarım. Öğrencileri olmanın ayrıcalığını her an hissettiğim, yakın ilgi ve alâkalarının karşılığını hiçbir zaman ödeyemeyeceğim Prof. Dr. Sayın Haldun ÖZKAN ve Yrd. Doç. Dr. Sayın Zerrin KÖŞKLÜ hocalarıma teşekkürü ayrıca bir borç bilirim. Tezin savunma ve teslim sürecinde desteklerini esirgemeyen ve yönlendirmeleriyle katkıda bulunan Prof. Dr. Sayın Nurşen ÖZKUL FINDIK, Doç. Dr. Nurettin ÖZTÜRK ve Yrd. Doç. Dr. Halim KORUCU; kitabelerin okunmasında kıymetli vakitlerini ayıran Prof. Dr. Sayın Nevzat Hafis YANIK hocalarıma sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Arazi çalışmalarında ve tezin meydana getirilmesi sürecinde beni yalnız bırakmayan meslektaşlarım Sayın Muhammed Emin Doğan ve Sayın Talip YAVUZ'a; teknik çizimlerde yardımlarını esirgemeyen kadim dostlarım Yrd. Doç. Dr. Sayın Yasin TOPALOĞLU ve Araş. Gör. Sayın Ahmet YAVUZYILMAZ ve Sanat Tarihçi Erdal Zeki TOMAR'a; arşiv çalışmalarında katkıları olan Erzurum Vakıflar Bölge Müdürlüğü, Erzurum Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu, İstanbul Alman Arkeoloji Kütüphanesi ve özellikle de Kemah Belediyesi çalışanlarına ayrıca teşekkür ederim.

Yoğun çalışma temposunda kendisine vakit ayıramadığım, varlığı ile bana her zaman güç veren eşim Berna'ya, başta annem ve dayım Latif İBA olmak üzere üzerimde emeği olan bütün aileme minnettarım.

Erzurum–2015 **Muhammet Lütfü KINDIĞILI**

KISALTMALAR

C : Cilt

H : Hicri

İA : İslam Ansiklopedisi

KP : Karşılaştırma Planı

km : kilometre

Mad. : Maddesi

M : Miladi

m : metre

MÖ : Milattan Önce

MS : Milattan Sonra

S. : Sayı

TDVİA : Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

VGM : Vakıflar Genel Müdürlüğü

HARİTA LİSTESİ

Harita 1: Erzincan İli Kemah İlçesi Yol Haritası (İl Özel İdaresi'nde) 494
Harita 2: Kemah'ta Kale Tespit Edilen Köyler 494
Harita 3: Kemah'ta Camii Tespit Edilen Köyler 495
Harita 4: Kemah'ta Kilise-Şapel Tespit Edilen Köyler 495

ÇİZİM LİSTESİ

Çizim 1: Kemah Kalesi (VGM'den) 496
Çizim 2: Kemah Kalesi (KK Arşivi) 497
Çizim 3: Su Tunelleri (KK Arşivi) 498
Çizim 4: Kutsal Alan (Ensar Sürücü'den) 498
Çizim 5: Kaya Odaları (Ensar Sürücü'den) 499
Çizim 6: Bey Camii (KK Arşivi) 499
Çizim 7: Bey Camii Restitüsyon Denemesi (KK Arşivinden) 500
Çizim 8: Hamam (KK Arşivi'nden) 500
Çizim 9: Hamam (KK Arşivi'nden) 501
Çizim 10: K5-9 ve K4-9 Plan Karelerindeki Konut Örnekleri (KK Arşivinden) 501
Çizim 11: K5-2, 3, 4 ve K6-2, 3, 4 Plan Karelerindeki Konut Örnekleri (KK Arşivi'nden) 502
Çizim 12: K5-2, 3, 4 ve K6-2, 3, 4 Plan Karelerindeki Konut Örnekleri Restitüsyon Denemesi (KK Arşivi'nden) 503
Çizim 13: K5-2, 3, 4 ve K6-2, 3, 4 Plan Karelerindeki Konut Örnekleri Restitüsyon Denemesi (KK Arşivi'nden) 503
Çizim 14: K5-2, 3, 4 ve K6-2, 3, 4 Plan Karelerindeki Konut Örnekleri Restitüsyon Denemesi (KK Arşivi'nden) 504
Çizim 15: K5-2, 3, 4 ve K6-2, 3, 4 Plan Karelerindeki Konut Örnekleri Restitüsyon Denemesi (KK Arşivi'nden) 504
Çizim 16: K5-2, 3, 4 ve K6-2, 3, 4 Plan Karelerindeki Konut Örnekleri Restitüsyon Denemesi (KK Arşivi'nden) 505
Çizim 17: Aşağı Gedik Mahallesi Camii 505
Çizim 18: Çirgişin Mahallesi Camii 506
Çizim 19: Gülabi Bey Camii 506
Çizim 20: Gülabi Bey Camii, Kuzey Cephe 507
Çizim 21: Gülabi Bey Camii, Harim Girişi 507
Çizim 22: Gülabi Bey Camii, Mihrap 508
Çizim 23: Gülabi Bey Camii, Mihrap Tepelik Bölümü 508
Çizim 24: Gülabi Bey Camii, Minber 509
Çizim 25: Karga Camii 509
Çizim 26: Mektepönü Camii, Alt Kat 510
Çizim 27: Mektepönü Camii, Üst Kat 510

Çizim 28: Yukarı Mahalle Camii 511
Çizim 29: Kaya Manastırı, Kilise 511
Çizim 30: Kaya Manastırı, Mağara 512
Çizim 31: Ali Baba Türbesi (O. C. Tuncer'den) 512
Çizim 32: Ali Baba Türbesi, Kesit, (O. C. Tuncer'den) 513
Çizim 33: Ali Baba Türbesi Kuzey Cephe, (H. Gündoğdu'dan) 513
Çizim 34: Behramşah Türbesi (Zaviyesi) (O. C. Tuncer'denden) 514
Çizim 35: Behramşah Türbesi (Zaviyesi) Kesit (H. Gündoğdu'dan) 514
Çizim 36: Behramşah Türbesi (Zaviyesi) Kuzey Cephe (VGM'den) 515
Çizim 37: Gözcü Baba Kümbeti (O. C. Tuncer'den) 515
Çizim 38: Gözcü Baba Kümbeti, Kesit (O. C. Tuncer'den) 516
Çizim 39: Gözcü Baba Kümbeti, Kuzey Cephe (O. C. Tuncer'den) 516
Çizim 40: Gözcü Baba Kümbeti, Güney Cephe (O. C. Tuncer'den) 517
Çizim 41: İskender Baba Türbesi (H. Gündoğdu'dan) 517
Çizim 42: İskender Baba Türbesi, Giriş Cephesi (H. Gündoğdu'dan) 518
Çizim 43: Melik Gazi Kümbeti, Alt Kat (O. C. Tuncer'den) 518
Çizim 44: Melik Gazi Kümbeti, Üst Kat (O. C. Tuncer'den) 519
Çizim 45: Melik Gazi Kümbeti, Kesit (O. C. Tuncer'den) 519
Çizim 46: Melik Gazi Kümbeti, Üst Kat Giriş Planı (O. C. Tuncer'den) 520
Çizim 47: Melik Gazi Kümbeti, Üst Kat Giriş Kesiti (O. C. Tuncer'den) 520
Çizim 48: Melik Gazi Kümbeti, Doğu Cephe (O. C. Tuncer'den) 521
Çizim 49: Midilli Baba Türbesi (O. C. Tuncer'den) 521
Çizim 50: Midilli Baba Türbesi, Kesit (O. C. Tuncer'den) 522
Çizim 51: Midilli Baba Türbesi, Batı Cephe (O. C. Tuncer'den) 522
Çizim 52: Sancaktar Kümbeti (H. Gündoğdu'dan) 523
Çizim 53: Togay Hatun Kümbeti, Alt Kat (O. C. Tuncer'den) 523
Çizim 54: Togay Hatun Kümbeti, Üst Kat (O. C. Tuncer'den) 524
Çizim 55: Togay Hatun Kümbeti, Kesit (O. C. Tuncer'den) 524
Çizim 56: Togay Hatun Kümbeti, Kuzey Cephe (O. C. Tuncer'den) 525
Çizim 57: Togay Hatun Kümbeti, Gövde Süslemesi (Gündoğdu, vd.'den) 525
Çizim 58: Togay Hatun Kümbeti, Giriş Süslemesi (Gündoğdu, vd.'den) 525
Çizim 59: Anonim Kümbet (Gündoğdu, vd.'den) 526
Çizim 60: Sağıroğullar Aile Mezarlığı (Beyler Mezarlığı), 1 Nolu Mezar Kuzey Yüz 526
Çizim 61: Sağıroğullar Aile Mezarlığı (Beyler Mezarlığı), 1 Nolu Mezar Güney Yüz 527

Çizim 62: Sağıroğullar Aile Mezarlığı (Beyler Mezarlığı), 1 Nolu Mezar Doğu Yüz .527
Çizim 63: Sağıroğullar Aile Mezarlığı (Beyler Mezarlığı), 2 Nolu Mezar Güney Yüz528
Çizim 64: Sağıroğullar Aile Mezarlığı (Beyler Mezarlığı), 2 Nolu Mezar Ayak Taşı .528
Çizim 65: Sağıroğullar Aile Mezarlığı (Beyler Mezarlığı), 3 Nolu Mezar Kuzey Yüz529
Çizim 66: Sağıroğullar Aile Mezarlığı (Beyler Mezarlığı), 3 Nolu Mezar Güney Yüz529
Çizim 67: Sağıroğullar Aile Mezarlığı (Beyler Mezarlığı), 3 Nolu Mezar Batı Yüz ...530
Çizim 68: Sağıroğullar Aile Mezarlığı (Beyler Mezarlığı), 5 Nolu Mezar Kuzey Yüz530
Çizim 69: Sağıroğullar Aile Mezarlığı (Beyler Mezarlığı), 5 Nolu Mezar Güney Yüz531
Çizim 70: Sağıroğullar Aile Mezarlığı (Beyler Mezarlığı), 8 Nolu Mezar Kuzey Yüz531
Çizim 71: Sağıroğullar Aile Mezarlığı (Beyler Mezarlığı), 8 Nolu Mezar Güney Yüz532
Çizim 72: Sağıroğullar Aile Mezarlığı (Beyler Mezarlığı), 8 Nolu Mezar Baş Taşı....532
Çizim 73: Sağıroğullar Aile Mezarlığı (Beyler Mezarlığı), 13 Nolu Mezar.....533
Çizim 74: Sağıroğullar Aile Mezarlığı (Beyler Mezarlığı), 17 Nolu Mezar Kuzey Yüz 533
Çizim 75: Sağıroğullar Aile Mezarlığı (Beyler Mezarlığı), 17 Nolu Mezar Doğu Yüz 534
Çizim 76: Sağıroğullar Aile Mezarlığı (Beyler Mezarlığı), 29 Nolu Mezar Kuzey Yüz 534
Çizim 77: Sağıroğullar Aile Mezarlığı (Beyler Mezarlığı), 29 Nolu Mezar Güney Yüz 535
Çizim 78: Sağıroğullar Aile Mezarlığı (Beyler Mezarlığı), 34 Nolu Mezar Kuzey Yüz 535
Çizim 79: Sağıroğullar Aile Mezarlığı (Beyler Mezarlığı), 35 Nolu Mezar Kuzey Yüz 536
Çizim 80: Sağıroğullar Aile Mezarlığı (Beyler Mezarlığı), 35 Nolu Mezar Doğu Yüz 536
Çizim 81: Sağıroğullar Aile Mezarlığı (Beyler Mezarlığı), 41 Nolu Mezar Güney Yüz 537
Çizim 82: Sağıroğullar Aile Mezarlığı (Beyler Mezarlığı), 42 Nolu Mezar Kuzey Yüz 537
Çizim 83: Sağıroğullar Aile Mezarlığı (Beyler Mezarlığı), 44 Nolu Mezar Güney Yüz 538
Çizim 84: Sağıroğullar Aile Mezarlığı (Beyler Mezarlığı), 45 Nolu Mezar Kuzey Yüz 538
Çizim 85: Sağıroğullar Aile Mezarlığı (Beyler Mezarlığı), 45 Nolu Mezar Doğu ve Batı Yüz 539
Çizim 86: Çarşı Mahallesi Sağıroğulları Hamamı 539

Çizim 87: Gülabi Bey Hamamı (VGM.'den) 540
Çizim 88: Çarşı Mahallesi Kaledibi Sokak Çeşmesi 540
Çizim 89: Hacı Mehmet Behçet Bey Çeşmesi 541
Çizim 90: Hasan Alâ'uddin Bey Çeşmesi 541
Çizim 91:Yukarı Mahalle (Derebaşı) Camii Çeşmesi 542
Çizim 92:Ali Çambeli Evi 542
Çizim 93:Hasan Kolak Evi 543
Çizim 94:Salih Ergincan Evi, Alt Kat 543
Çizim 95: Salih Ergincan Evi, Üst Kat 544
Çizim 96: Akça Köyü Şapeli 544
Çizim 97:Ayranpınar Köyü Camii 545
Çizim 98:Boğaziçi Köyü Camii 545
Çizim 99:. Saint Roi Kilisesi 546
Çizim 100:Boğaziçi Köyü Kilisesi 546
Çizim 101:Dedek Köyü Camii 547
Çizim 102:Eskibağlar Köyü Camii 547
Çizim 103:Gölkaynak Köyü Camii 548
Çizim 104:. Kemeryaka Köyü Camii 548
Çizim 105:Koçkar Köyü Camii 549
Çizim 106:Kömür Köyü Camii 549
Çizim 107:Kuşlu Mezrası I Nolu Şapel 550
Çizim 108:Kuşlu Mezrası II Nolu Şapel 550
Çizim 109: Kuşlu Mezrası III Nolu Şapel 551
Çizim 110:Doğan Köyü Kilisesi 551
Çizim 111: Sürek Köyü Tacim Dede Ziyareti 552
Çizim 112:Bozoğlak Köyü Camii 552
Çizim 113:Hakbilir Köyü Kilisesi 553
Çizim 114: Dolmabahçe (Vank) Mezrası Kilisesi 553
Çizim 115: Seringöze Köyü Camii 554
Çizim 116: Ahır Mahallesi Camii 554
Çizim 117: Dedeoğlu Köyü Camii 555
Çizim 118:Ilgarlı Köyü Camii 555
Çizim 119: Eriç Köyü Camii 556
Çizim 120: Oğuz Köyü Kilisesi 556

Çizim 121:Yücebelen Köyü Camii 557

KARŞILAŞTIRMA PLANLARI LİSTESİ

Karşılaştırma Planı 1: Beyşehir Eşrefoğlu Camii (O. Aslanapa'dan).....558
Karşılaştırma Planı 2: Ankara Arslanhane Camii (O. Aslanapa'dan).....558
Karşılaştırma Planı 3: Kara Mahmut Mescidi Planı (M. Denktaş'tan).....559
Karşılaştırma Planı 4: Zeliha Hatun Camii Planı (M. Denktaş'tan).....559
Karşılaştırma Planı 5: Abuçimen Camii Planı (M. Denktaş'tan).....560
Karşılaştırma Planı 6: Ahmet Paşa Camii Planı (M. Denktaş'tan).....560
Karşılaştırma Planı 7: Celdek Camii Planı (M. Denktaş'tan).....561
Karşılaştırma Planı 8: Gökçe Camii Planı (M. Denktaş'tan).....561
Karşılaştırma Planı 9: Hatipoğlu Camii Planı (M. Denktaş'tan).....562
Karşılaştırma Planı 10: Süleyman Ağa Camii Planı (M. Denktaş'tan).....562
Karşılaştırma Planı 11: Turabali Mescidi Planı (M. Denktaş'tan).....563
Karşılaştırma Planı 12: Hacı Osman Mescidi Planı (M. Denktaş'tan).....563
Karşılaştırma Planı 13: Koca Paşa (Saray) Camii Planı (M. Denktaş'tan).....564
Karşılaştırma Planı 14: Şems Bezirgân Camii Planı (M. Denktaş'tan).....564
Karşılaştırma Planı 15: Gümüşhane/Cami Sağir Mahallesi Kilisesi (H. Özkan-H.Yurttaş 565
Karşılaştırma Planı 16: Gümüşhane/Süleymaniye Mahallesi Hagios Stephanos Manastır Kilisesi (H. Özkan-H. Yurttaş).....565
Karşılaştırma Planı 17: Gümüşhane/Süleymaniye Mahallesi Hagios Georgios Kilisesi (H. Özkan-H. Yurttaş).....566
Karşılaştırma Planı 18: Gümüşhane/Krom Vadisi Alikinos Kilisesi (H. Özkan-H. Yurttaş).....566
Karşılaştırma Planı 19: Gümüşhane/Krom Vadisi Çayıroğlu Kilisesi (H. Özkan-H. Yurttaş).....567
Karşılaştırma Planı 20: Gümüşhane/Krom Vadisi Mağara Kilisesi (H. Özkan-H. Yurttaş).....567
Karşılaştırma Planı 21: Gümüşhane/Krom Vadisi Mancandanos Kilisesi (H. Özkan-H. Yurttaş).....568
Karşılaştırma Planı 22: Gümüşhane/Krom Vadisi Nanak Kilisesi (H. Özkan-H. Yurttaş) 568
Karşılaştırma Planı 23: Gümüşhane/Krom Vadisi Zemberek Kilisesi (H. Özkan-H. Yurttaş).....569
Karşılaştırma Planı 24: Gümüşhane/Santa Piştof Mahallesi St. Christtopher Kilisesi (H. Özkan-H. Yurttaş).....569

Karşılaştırma Planı 25: Gümüşhane/Santa Zurnacı Mahallesi Kilisesi I (H. Özkan-H. Yurttaş).....570
Karşılaştırma Planı 26: Gümüşhane/Santa Zurnacı Mahallesi Kilisesi II (H. Özkan-H. Yurttaş).....570
Karşılaştırma Planı 27: Gümüşhane/Krom Vadisi Bulutyayla (Şamanlı) Kilisesi (H. Özkan-H. Yurttaş).....571
Karşılaştırma Planı 28: Gümüşhane/Cami Sağir Mahallesi Hagios Ionnes Kaya Kilisesi (H. Özkan-H. Yurttaş).....571
Karşılaştırma Planı 29: Gümüşhane/Torul Cebeli Köyü Karaca Mahallesi Şapeli (H. Özkan-H. Yurttaş).....572
Karşılaştırma Planı 30: Gümüşhane/Torul Demirkapı Köyü Hıdırellez Mahallesi Şapeli (H. Özkan-H. Yurttaş).....572
Karşılaştırma Planı 31: Gümüşhane/Torul Gümüştuğ Köyü Balcılar Mahallesi Şapeli (H. Özkn-H. Yurttaş).....573
Karşılaştırma Planı 32: Gümüşhane/Torul Güvemli Köyü Dere Mahallesi Şapeli (H. Özkan-H. Yurttaş).....573
Karşılaştırma Planı 33: Gümüşhane/Torul Kocadal Köyü Kalis Mahallesi Şapeli (H. Özkan-H. Yurttaş).....574
Karşılaştırma Planı 34: Gümüşhane/Torul Uğurtaşı Köyü Kömürcü Mevkiii Şapeli (H. Özkan-H. Yurttaş).....574
Karşılaştırma Planı 35: Gümüşhane/Torul Yaycılı Köyü Şapeli (H. Özkan-H. Yurttaş) 575
Karşılaştırma Planı 36: Gümüşhane/Torul Yukarı Arılı Köyü Şapeli (H. Özkan-H. Yurttaş).....575
Karşılaştırma Planı 37: Divriği Hacı Mehmed Türbesi (VGM'den).....576
Karşılaştırma Planı 38: Divriği Kadı İskender Türbesi.....576
Karşılaştırma Planı 39: Divriği Anonim Türbe (A. Tekerli'den).....577
Karşılaştırma Planı 40: Divriği Arap Baba (Araplık) Türbesi (N. Sakaoğlu'ndan).....577
Karşılaştırma Planı 41: Divriği Emir Kamereddin (Emir Hacip) Kümbeti (H. Önkal'dan) 578
Karşılaştırma Planı 42: Divriği Naib (Hacib Seyit–Siddi Ahmed–Naib Eşref) Kümbeti (O. C. Tuncer'den).....578
Karşılaştırma Planı 43: Divriği, Sitte Melik (Şahin Şah) Kümbeti (H. Önkal'dan).....579
Karşılaştırma Planı 44: Erzurum Emir Saltuk Kümbeti (H. Önkal'dan).....579
Karşılaştırma Planı 45: Niksar Mengücek Gazi Türbesi (H. Önkal'dan).....580
Karşılaştırma Planı 46: Niksar Kırkkızlar Türbesi (H. Önkal'dan).....580
Karşılaştırma Planı 47: Aksaray Kılıç Arslan Türbesi (H. Önkal'dan).....581
Karşılaştırma Planı 48: Konya Karaarslan Türbesi (H. Önkal'dan).....581

Karşılaştırma Planı 49: Niğde Hüdavent Hatun Türbesi (H. Önkal'dan) 582
Karşılaştırma Planı 50: Divriği Behramşah (Hamam-ı Bala-Bekir Çavuş-Çifte) Hamamı (N. Sakaoğlu'ndan) 582
Karşılaştırma Planı 51: Divriği Aşağı Hamam (Hamam-ı Süfla-Kayaoğlu Hamamı-Acı Hamam) (N. Sakaoğlu'ndan) 583
Karşılaştırma Planı 52: Divriği Abu Çimen Mahallesi Çeşmesi (M. Denktaş'tan) 583
Karşılaştırma Planı 53: Divriği Esat Bey Çeşmesi (M. Denktaş'tan) 584
Karşılaştırma Planı 54: Hafizli Konağı Çeşmesi (M. Denktaş'tan) 584
Karşılaştırma Planı 55: Divriği Mehmet Nuri Arıstakzâde Çeşmesi (M. Denktaş'tan) 585
Karşılaştırma Planı 56: Divriği Sağırlıoğlu Evi 585
Karşılaştırma Planı 57: Divriği Kâzım Özçelik Evi Zemin ve Üst Kat Planı 586

FOTOĞRAF LİSTESİ

Foto. 1: Kemah İlçe Merkezi ve Kemah Kalesi 587
Foto. 2: Uluçınar Köyü Yakınlarındaki Tarihi Yol Kalıntısı 588
Foto. 3: Uluçınar Köyü Yakınlarındaki Tarihi Yol Kalıntısı 588
Foto. 4: Uluçınar Köyü Yakınlarındaki Tarihi Yol Kalıntısı 589
Foto. 5: Uluçınar Köyü Yakınlarındaki Tarihi Yol Kalıntısı 589
Foto. 6: Gediktepe Köyü Yakınlarındaki Tarihi Yol Kalıntısı 589
Foto. 7: Gediktepe Köyü Yakınlarındaki Tarihi Yol Kalıntısı 590
Foto. 8: Kemah Kalesi 590
Foto. 9: Kemah Kalesi 591
Foto. 10: Kemah Kalesi 591
Foto. 11: Kemah Kalesi Doğu Surları 592
Foto. 12: Kemah Kalesi Doğu Surları I Nolu Burç 592
Foto. 13: Kemah Kalesi Doğu Surları II Nolu Burç 593
Foto. 14: Kemah Kalesi Doğu Surları III Nolu Burç 593
Foto. 15: Kemah Kalesi Doğu Surları IV Nolu Burç 594
Foto. 16: Kemah Kalesi Doğu Surları ve Dış Surlar 594
Foto. 17: Kemah Kalesi Batı Surları 595
Foto. 18: Kemah Kalesi Batı Surları 595
Foto. 19: Kemah Kalesi Batı Surları 596
Foto. 20: Kemah Kalesi Yavuz Burcu 596
Foto. 21: Kemah Kalesi Yavuz Burcu 597
Foto. 22: Kemah Kalesi Kuzey Surları 597
Foto. 23: Kemah Kalesi Kuzey Surları ve Kuzeyindeki İstinat Duvarları 598
Foto. 24: Kemah Kalesi Güney Surları 598
Foto. 25: Kemah Kalesi Güney Surları ve Burçları 599
Foto. 26: Kemah Kalesi Güney Suru Üzerindeki Tonozlu Yapı 599
Foto. 27: Kemah Kalesi Güney Suru Üzerindeki Tonozlu Yapı 600
Foto. 28: Kemah Kalesi Giriş Kapıları 600
Foto. 29: Kemah Kalesi I Nolu Kapı 601
Foto. 30: Kemah Kalesi Muhafız Odaları 601

Foto. 31: Kemah Kalesi II Nolu Kapı 602
Foto. 32: Su Tunelleri Girişi 602
Foto. 33: Su TunnelleriGalerilerden Detay 603
Foto. 34: Kemah Kalesi Hellenistik Burç 603
Foto. 35: Kemah Kalesi Hellenistik Burç 604
Foto. 36: Kemah Kalesi Kutsal Alan 604
Foto. 37: Kemah Kalesi Kutsal Alan 605
Foto. 38: Kemah Kalesi Kutsal Alan 605
Foto. 39: Kemah Kalesi Kutsal Alan 606
Foto. 40: Kemah Kalesi Kaya Odaları 606
Foto. 41: Kemah Kalesi Kaya Odaları Niş Detayı 607
Foto. 42: Bey Camii Kazı Öncesi Görüntüsü 607
Foto. 43: Bey Camii Kazı Sonrası Görüntüsü 608
Foto. 44: Bey Camii Kazı Sonrası Görüntüsü 608
Foto. 45: Bey Camii Minaresi 609
Foto. 46: Bey Camii Konservasyon Sonrası Görüntüsü 609
Foto. 47: Kemah Kalesi Hamam Yapısı Kazı Öncesi Görüntüsü 610
Foto. 48: Kemah Kalesi Hamam Yapısı Kazı Sonrası Görüntüsü 610
Foto. 49: Kemah Kalesi Hamam Yapısı Kazı Sonrası Görüntüsü 611
Foto. 50: Kemah Kalesi Hamam Yapısı Sıcaklık Bölümü 611
Foto. 51: Kemah Kalesi K5-9 ve K4-9 Plan Karelerindeki Konut Örnekleri 612
Foto. 52: Kemah Kalesi K5-9 ve K4-9 Plan Karelerindeki Konut Örnekleri 612
Foto. 53: Kemah Kalesi K5-2, 3, 4 ve K6-2, 3, 4 Plan Karelerindeki Konut Örnekleri Kazı Öncesi Görüntüsü 613
Foto. 54: Kemah Kalesi K5-2, 3, 4 ve K6-2, 3, 4 Plan Karelerindeki Konut Örnekleri Kazı Çalışmaları 613
Foto. 55: Kemah Kalesi K5-2, 3, 4 ve K6-2, 3, 4 Plan Karelerindeki Konut Örnekleri Kazı Sonrası Görüntüsü 614
Foto. 56: Kemah Kalesi K5-2, 3, 4 ve K6-2, 3, 4 Plan Karelerindeki Konut Örnekleri Sokak Dokusu Detayı 615
Foto. 57: Aşağı Gedik Mahallesi Camii 616
Foto. 58: Aşağı Gedik Mahallesi Camii, Harim 616
Foto. 59: Beklimçay Mahallesi 617
Foto. 60: Çirgişin Mahallesi Camii 617
Foto. 61: Çirgişin Mahallesi Camii, Harim 618

Foto. 62: Gülabi Bey Camii 618
Foto. 63: Gülabi Bey Camii 619
Foto. 64: Gülabi Bey Camii, Son Cemaat Yeri 619
Foto. 65: Gülabi Bey Camii, Harim Girişi 620
Foto. 66: Gülabi Bey Camii, Harim Girişi Kapı Kanatları 621
Foto. 67: Gülabi Bey Camii, Harim 622
Foto. 68: Gülabi Bey Camii, Harimve Mahfil 622
Foto. 69: Gülabi Bey Camii Vaaz Kürsüsü, Mihrap ve Minber 623
Foto. 70: Gülabi Bey Camii, Mihrap 624
Foto. 71: Gülbeyi Camii, Mihrap Nişi 625
Foto. 72: Gülabi Bey Camii, Mihrap Kavsarası 626
Foto. 73: Gülabi Bey Camii, Mihrap Tepeliği 626
Foto. 74: Gülabi Bey Camii, Minber 626
Foto. 75: Mektepönü Mahallesi Cammi'nden Getirilen Levha 627
Foto. 76: Gülabi Bey Camii, Minare 627
Foto. 77: Gülabi Bey Camii, Minare Kaidesi ve Girişi 628
Foto. 78: Gülabi Bey Camii, Doğu Cephe 629
Foto. 79: Gülabi Bey Camii, Batı Cephe Detayı 629
Foto. 80: Gülabi Bey Camii, Güney Caphe 630
Foto. 81: Gülabi Bey Camii, Orta Sahın Tavanı 630
Foto. 82: Gülabi Bey Camii, Orta Sahın Tavan Göbeği 631
Foto. 83: Gülabi Bey Camii, Orta Sahın Kasetlenmiş Tavan Bölümü 631
Foto. 84: Gülabi Bey Camii, Yan Sahın Tavanı 632
Foto. 85: Gülabi Bey Camii, Mihrap Girişi 632
Foto. 86: Gülabi Bey Camii, Mihrap Yan Yüzeyi 633
Foto. 87: Gülabi Bey Camii, Mihrap Korkuluk, Aynalık ve Süpürgelik Bölümleri 633
Foto. 88: Gülabi Bey Camii, Mihrap Köşk Altı 634
Foto. 89: Karga Camii 634
Foto. 90: Karga Camii, Harim 635
Foto. 91: Mektepönü Mahallesi Camii 635
Foto. 92: Mektepönü Mahallesi Camii, Kuran Kursu Bölümü 636
Foto. 93: Mektepönü Mahallesi Camii, Harim 636
Foto. 94: Mektepönü Mahallesi Camii, Ahşap Tavan 637
Foto. 95: Mektepönü Mahallesi Camii, Mihrap 637

Foto. 96: Mektepönü Mahallesi Camii, Minber 638
Foto. 97: Pöhrenkbaşı Mahallesi Camii 638
Foto. 98: Soğukpınar Mahallesi Camii 639
Foto. 99: Soğukpınar Mahallesi Camii, Giriş Cephesi 639
Foto. 100: Soğukpınar Mahallesi Camii, Son Cemaat Yeri 640
Foto. 101: Soğukpınar Mahallesi Camii, Harim 640
Foto. 102: Soğukpınar Mahallesi Camii, Mihrap 641
Foto. 103: Soğukpınar Mahallesi Camii, Minber 641
Foto. 104: Soğukpınar Mahallesi Camii, Mihrap Kavsarası Detayı 642
Foto. 105: Soğukpınar Mahallesi Camii, Mihrap Nişi 642
Foto. 106: Soğukpınar Mahallesi Camii, Mihrap Tepeliği 643
Foto. 107: Yukarı Mahalle (Derebaşı) Camii 643
Foto. 108: Yukarı Mahalle (Derebaşı) Camii, Depo Bölümü 644
Foto. 109: Yukarı Mahalle (Derebaşı) Camii, Harim 644
Foto. 110: Beklimçay Mahallesi Şapeli 645
Foto. 111: Çarşı Mahallesi Kaledibi Sokak Kilise Kalıntısı 646
Foto. 112: Kemah Kaya Manastırı 646
Foto. 113: Kemah Kaya Manastırı 647
Foto. 114: Kemah Kaya Manastırı, Naos 647
Foto. 115: Kemah Kaya Manastırı, Naos Kubbesi 648
Foto. 116: Kemah Kaya Manastırı, Mağara Girişindeki İlk Hol 648
Foto. 117: Kemah Kaya Manastırı, Mağara Bölümündeki İkinci Holün Kubbesi 649
Foto. 118: : Kemah Kaya Manastırı, Mağara Bölümü 649
Foto. 119: Ali Baba Türbesi 650
Foto. 120: Ali Baba Türbesi, Mezar Bölümü 650
Foto. 121: Behramşah Türbesi (Zaviyesi) 651
Foto. 122: Behramşah Türbesi (Zaviyesi), Kuzey Cephe 651
Foto. 123: Behramşah Türbesi (Zaviyesi), Güney Cephe 652
Foto. 124: Behramşah Türbesi (Zaviyesi), İç Mekân 652
Foto. 125: Behramşah Türbesi (Zaviyesi), Giriş 653
Foto. 126: Behramşah Türbesi (Zaviyesi), Güney Cephedeki Açıklık 654
Foto. 127: Gözcü Baba Kümbeti 654
Foto. 128: Gözcü Baba Kümbeti 655
Foto. 129: : Gözcü Baba Kümbeti, Güney Cephe 655

Foto. 130: İskender Baba Türbesi 656
Foto. 131: İskender Baba Türbesi, Mezar Bölümü 656
Foto. 132: Melik Gazi Kümbeti 657
Foto. 133: Melik Gazi Kümbeti 657
Foto. 134: Melik Gazi Kümbeti, Batı Cephe 658
Foto. 135: Melik Gazi Kümbeti, Cenazalik Girişi 658
Foto. 136: Melik Gazi Kümbeti, Cenazalik 659
Foto. 137: Melik Gazi Kümbeti, Üst Kat Girişi 659
Foto. 138: Melik Gazi Kümbeti, Üst Kat İç Mekân 660
Foto. 139: Melik Gazi Kümbeti, Üst Kat Girişi Süslemeleri 660
Foto. 140: Melik Gazi Kümbeti, Üst Kat Girişi Alınlık Bölümü 661
Foto. 141: Melik Gazi Kümbeti, Üst Kat Girişi Lento Taşı 661
Foto. 142: Melik Gazi Kümbeti, Üst Kat Girişi Yan Yüzey 662
Foto. 143: Midilli Baba Türbesi 663
Foto. 144: Sancaktar Kümbeti 663
Foto. 145: Sancaktar Kümbeti 664
Foto. 146: Togay Hatun Kümbeti 664
Foto. 147: Togay Hatun Kümbeti, Cenazelik Girişi 665
Foto. 148: Togay Hatun Kümbeti, Cenazelik 665
Foto. 149: Togay Hatun Kümbeti, Üst Kat Girişi 666
Foto. 150: Togay Hatun Kümbeti, Üst Kat Girişi Süsleme Detayı 667
Foto. 151: Togay Hatun Kümbeti, Gövde Süsleme Detayı 667
Foto. 152: Togay Hatun Kümbeti, Saçak Süsleme Detayı 668
Foto. 153: Anonim Kümbet 668
Foto. 154: Karşıbağlar Mahallesi Mezarlığı I Nolu Mezar 669
Foto. 155: Karşıbağlar Mahallesi Mezarlığı II Nolu Mezar 669
Foto. 156: Karşıbağlar Mahallesi Mezarlığı III Nolu Mezar 670
Foto. 157: Kelem (Kerem-Kalem) Yakup Mezarlığı, Fes Tipi Başlıklı Mezar 670
Foto. 158: Kelem (Kerem-Kalem) Yakup Mezarlığı, Sarık Tipi Başlıklı Mezar 671
Foto. 159: Kelem (Kerem-Kalem) Yakup Mezarlığı, Hacı Mustafa Mezarı 671
Foto. 160: Kelem (Kerem-Kalem) Yakup Mezarlığı, Hacı Mustafa Mezarı Baş Taşı 672
Foto. 161: Kelem (Kerem-Kalem) Yakup Mezarlığı, Hacı Mustafa Mezarı Ayak Taşı 673
Foto. 162: Melik Gazi Mezarlığı Kuzey Mezarlık Hamamzade İbrahim Mezarı 673

Foto. 163: Melik Gazi Mezarlığı Kuzey Mezarlık Hamamzade Yusuf Mezarı.....674
Foto. 164: Melik Gazi Mezarlığı Kuzey Mezarlık III Nolu Mezar.....674
Foto. 165: Melik Gazi Mezarlığı Kuzey Mezarlık IV Nolu Mezar 675
Foto. 166: Melik Gazi Mezarlığı Doğu Mezarlık I Nolu Mezar.....676
Foto. 167: Melik Gazi Mezarlığı Doğu Mezarlık II Nolu Mezar 676
Foto. 168: Melik Gazi Mezarlığı Doğu Mezarlık III Nolu Mezar 677
Foto. 169: Melik Gazi Mezarlığı Doğu Mezarlık IV Nolu Mezar.....677
Foto. 170: Melik Gazi Mezarlığı Doğu Mezarlık V Nolu Mezar 677
Foto. 171: Melik Gazi Mezarlığı Doğu Mezarlık VI Nolu Mezar.....678
Foto. 172: Melik Gazi Mezarlığı Doğu Mezarlık VII Nolu Mezar.....679
Foto. 173: Melik Gazi Mezarlığı Doğu Mezarlık VIII Nolu Mezar 679
Foto. 174: Melik Gazi Mezarlığı Doğu Mezarlık IX Nolu Mezar.....680
Foto. 175: Pöhrenkbaşı Mahallesi I Nolu Mezar 680
Foto. 176: Pöhrenkbaşı Mahallesi II Nolu Mezar.....681
Foto. 177: Pöhrenkbaşı Mahallesi III Nolu Mezar.....681
Foto. 178: Pöhrenkbaşı Mahallesi IV Nolu Mezar 682
Foto. 179: Pöhrenkbaşı Mahallesi V Nolu Mezar.....682
Foto. 180: Pöhrenkbaşı Mahallesi VI Nolu Mezar 683
Foto. 181: Pöhrenkbaşı Mahallesi VII Nolu Mezar.....683
Foto. 182: Sağıroğullar Aile Mezarlığı 1 Nolu Mezar.....684
Foto. 183: Sağıroğullar Aile Mezarlığı 1 Nolu Mezar Kuzey Yüzü.....684
Foto. 184: Sağıroğullar Aile Mezarlığı 1 Nolu Mezar Güney Yüzü 685
Foto. 185: Sağıroğullar Aile Mezarlığı 1 Nolu Mezar Doğu Yüzü 685
Foto. 186: Sağıroğullar Aile Mezarlığı 1 Nolu Mezar Batı Yüzü 686
Foto. 187: Sağıroğullar Aile Mezarlığı 1 Nolu Mezar Baş Taşı.....687
Foto. 188: Sağıroğullar Aile Mezarlığı 2 Nolu Mezar.....687
Foto. 189: Sağıroğullar Aile Mezarlığı 2 Nolu Mezar Kuzey Yüzü.....688
Foto. 190: Sağıroğullar Aile Mezarlığı 2 Nolu Mezar Güney Yüzü 688
Foto. 191: Sağıroğullar Aile Mezarlığı 2 Nolu Mezar Doğu Yüzü 689
Foto. 192: Sağıroğullar Aile Mezarlığı 2 Nolu Mezar Batı Yüzü 689
Foto. 193: Sağıroğullar Aile Mezarlığı 2 Nolu Mezar Baş Taşı.....690
Foto. 194: Sağıroğullar Aile Mezarlığı 2 Nolu Mezar Ayak Taşı 690
Foto. 195: Sağıroğullar Aile Mezarlığı 3 Nolu Mezar.....691
Foto. 196: Sağıroğullar Aile Mezarlığı 3 Nolu Mezar Kuzey Yüzü.....691

Foto. 197: Sağıroğullar Aile Mezarlığı 3 Nolu Mezar Güney Yüzü 692
Foto. 198: Sağıroğullar Aile Mezarlığı 3 Nolu Mezar Doğu Yüzü 692
Foto. 199: Sağıroğullar Aile Mezarlığı 3 Nolu Mezar Batı Yüzü 693
Foto. 200: Sağıroğullar Aile Mezarlığı 3 Nolu Mezar Baş Taşı 693
Foto. 201: Sağıroğullar Aile Mezarlığı 3 Nolu Mezar Ayak Taşı 694
Foto. 202: Sağıroğullar Aile Mezarlığı 4 Nolu Mezar 694
Foto. 203: Sağıroğullar Aile Mezarlığı 5 Nolu Mezar 695
Foto. 204: Sağıroğullar Aile Mezarlığı 5 Nolu Mezar Kuzey Yüzü 695
Foto. 205: Sağıroğullar Aile Mezarlığı 5 Nolu Mezar Güney Yüzü 696
Foto. 206: Sağıroğullar Aile Mezarlığı 5 Nolu Mezar Batı Yüzü 696
Foto. 207: Sağıroğullar Aile Mezarlığı 7 Nolu Mezar 697
Foto. 208: Sağıroğullar Aile Mezarlığı 8 Nolu Mezar 697
Foto. 209: Sağıroğullar Aile Mezarlığı 8 Nolu Mezar Kuzey Yüzü 698
Foto. 210: Sağıroğullar Aile Mezarlığı 8 Nolu Mezar Güney Yüzü 698
Foto. 211: Sağıroğullar Aile Mezarlığı 8 Nolu Mezar Baş Taşı 699
Foto. 212: Sağıroğullar Aile Mezarlığı 10 Nolu Mezar 699
Foto. 213: Sağıroğullar Aile Mezarlığı 11 Nolu Mezar ı 700
Foto. 214: Sağıroğullar Aile Mezarlığı 12 Nolu Mezar 701
Foto. 215: : Sağıroğullar Aile Mezarlığı 13 Nolu Mezar 701
Foto. 216: Sağıroğullar Aile Mezarlığı 16 Nolu Mezar 702
Foto. 217: : Sağıroğullar Aile Mezarlığı 17 Nolu Mezar 702
Foto. 218: Sağıroğullar Aile Mezarlığı 18 Nolu Mezar 703
Foto. 219: Sağıroğullar Aile Mezarlığı 19 Nolu Mezar 703
Foto. 220: Sağıroğullar Aile Mezarlığı 22 Nolu Mezar 704
Foto. 221: Sağıroğullar Aile Mezarlığı 23 Nolu Mezar 704
Foto. 222: Sağıroğullar Aile Mezarlığı 24 Nolu Mezar 705
Foto. 223: Sağıroğullar Aile Mezarlığı 25 Nolu Mezar 705
Foto. 224: Sağıroğullar Aile Mezarlığı 29 Nolu Mezar 706
Foto. 225: Sağıroğullar Aile Mezarlığı 29 Nolu Mezar Kuzey Yüzü 706
Foto. 226: Sağıroğullar Aile Mezarlığı 29 Nolu Mezar Güney Yüzü 707
Foto. 227: Sağıroğullar Aile Mezarlığı 29 Nolu Mezar Doğu Yüzü 707
Foto. 228: Sağıroğullar Aile Mezarlığı 29 Nolu Mezar Batı Yüzü 708
Foto. 229: Sağıroğullar Aile Mezarlığı 31 Nolu Mezar 708
Foto. 230: Sağıroğullar Aile Mezarlığı 34 Nolu Mezar 709

Foto. 231: Sağıroğullar Aile Mezarlığı 34 Nolu Mezar Kuzey Yüzü 709
Foto. 232: Sağıroğullar Aile Mezarlığı 34 Nolu Mezar Güney Yüzü 710
Foto. 233: Sağıroğullar Aile Mezarlığı 34 Nolu Mezar Batı Yüzü 710
Foto. 234: Sağıroğullar Aile Mezarlığı 34 Nolu Mezar Baş Taşı 711
Foto. 235: Sağıroğullar Aile Mezarlığı 35 Nolu Mezar 712
Foto. 236: Sağıroğullar Aile Mezarlığı 35 Nolu Mezar Kuzey Yüzü 712
Foto. 237: Sağıroğullar Aile Mezarlığı 35 Nolu Mezar Güney Yüzü 713
Foto. 238: Sağıroğullar Aile Mezarlığı 35 Nolu Mezar Batı Yüzü 713
Foto. 239: Sağıroğullar Aile Mezarlığı 37 Nolu Mezar 714
Foto. 240: Sağıroğullar Aile Mezarlığı 41 Nolu Mezar 714
Foto. 241: Sağıroğullar Aile Mezarlığı 41 Nolu Mezar Kuzey Yüzü 715
Foto. 242: Sağıroğullar Aile Mezarlığı 41 Nolu Mezar Güney Yüzü 715
Foto. 243: Sağıroğullar Aile Mezarlığı 41 Nolu Mezar Batı Yüzü 716
Foto. 244: Sağıroğullar Aile Mezarlığı 41 Nolu Mezar Baş Taşı 716
Foto. 245: Sağıroğullar Aile Mezarlığı 41 Nolu Mezar Ayak Taşı 717
Foto. 246: Sağıroğullar Aile Mezarlığı 42 Nolu Mezar 717
Foto. 247: Sağıroğullar Aile Mezarlığı 42 Nolu Mezar Kuzey Yüzü 718
Foto. 248: Sağıroğullar Aile Mezarlığı 42 Nolu Mezar Güney Yüzü 718
Foto. 249: Sağıroğullar Aile Mezarlığı 42 Nolu Mezar Baş Taşı 719
Foto. 250: Sağıroğullar Aile Mezarlığı 43 Nolu Mezar 719
Foto. 251: Sağıroğullar Aile Mezarlığı 44 Nolu Mezar 720
Foto. 252: Sağıroğullar Aile Mezarlığı 44 Nolu Mezar Kuzey Yüzü 721
Foto. 253: Sağıroğullar Aile Mezarlığı 44 Nolu Mezar Güney Yüzü 721
Foto. 254: Sağıroğullar Aile Mezarlığı 45 Nolu Mezar 722
Foto. 255: Çarşı Mahallesi Sağıroğulları Hamamı 722
Foto. 256: Gülabi Bey Hamamı 723
Foto. 257: Gülabi Bey Hamamı, Soyunmalık 723
Foto. 258: Gülabi Bey Hamamı, Ilıklık 724
Foto. 259: Gülabi Bey Hamamı, Sıcaklık 724
Foto. 260: Çarşı Mahallesi Kaledibi Sokak Çeşmesi 725
Foto. 261: Hacı Mehmet Behçet Bey Çeşmesi 725
Foto. 262: Hasan Alâ'uddin Bey Çeşmesi 726
Foto. 263: Mektepönü Mahallesi Camii Çeşmesi 726
Foto. 264: Yukarı Mahalle (Derebaşı) Camii Çeşmesi 727

Foto. 265: Ali Çambeli Evi 727
Foto. 266: Ali Çambeli Evi, Üst Kat Odası 728
Foto. 267: Ali Çambeli Evi, Tavan Göbeği 728
Foto. 268: Edip Mengüç Evi 729
Foto. 269: Fahri Yoğurtçu Evi 729
Foto. 270: Fatih Özdemir Evi 730
Foto. 271: Hakkı Vanlı Evi 730
Foto. 272: Hami Akın Evi 731
Foto. 273: Hasan Kolak Evi 731
Foto. 274: Hayrettin Işıldak Evi 732
Foto. 275: İlhami Taşkın Evi 732
Foto. 276: Kazım Bekir Bey Evi 733
Foto. 277: Kazım Mengüç Evi 733
Foto. 278: Mehmet Çalık Evi 734
Foto. 279: Naciye Çubukçu Evi 734
Foto. 280: Sabri Başpınar Evi 735
Foto. 281: Sadık Taştekin Evi 735
Foto. 282: Salih Ergincan Evi 736
Foto. 283: Salih Ergincan Evi Alt Kat Sofası 736
Foto. 284: Salih Ergincan Evi Üst Kat Sofası 737
Foto. 285: Salih Ergincan Evi Üst Kat Odalarından 737
Foto. 286: Saraçoğulları Evi (Kırk Yapı Kırk Kapı) 738
Foto. 287: Sıtkı Özyurt Evi 738
Foto. 288: Sıtkı Özyurt Evi Alt Kat Sofası 739
Foto. 289: Sıtkı Özyurt Evi Üst Kat Sofası 739
Foto. 290: Sıtkı Özyurt Evi Üst Kat Odalarından 740
Foto. 291: Şükrü Yaşar Evi 740
Foto. 292: Odalarından Detay 741
Foto. 293: Zinnuri Tarlakazan Evi 741
Foto. 294: Kemah Tren İstasyonu 742
Foto. 295: Kemah Köprüsü 742
Foto. 296: Akça (Uri/Uruh/Avri) Köyü 743
Foto. 297: Akça Köyü Şapeli 743
Foto. 298: Akça Köyü Şapeli, Naos 744

Foto. 299: Akça Köyü Şapeli, Apsis 744
Foto. 300: Ayranpınar (Marik) Köyü 745
Foto. 301: Ayranpınar (Marik) Köyü, Buzpınarı 745
Foto. 302: Ayranpınar (Marik) Köyü, Buzhane 746
Foto. 303: Ayranpınar (Marik) Köyü Camii 746
Foto. 304: Ayranpınar (Marik) Köyü Camii, Harim 747
Foto. 305: Ayranpınar (Marik) Köyü Camii, Mihrap 747
Foto. 306: Ayranpınar (Marik) Köyü Camii, Minber 748
Foto. 307: Ayranpınar Köyü, Koçyiğit Evi (Konağı) 749
Foto. 308: Boğaziçi Köyü 749
Foto. 309: Boğaziçi Köyü Camii 750
Foto. 310: Boğaziçi Köyü Camii, Harim 750
Foto. 311: Boğaziçi Köyü Camii, Ahşap Tavan 751
Foto. 312: Boğaziçi Köyü Camii, Mahfil 751
Foto. 313: Boğaziçi Köyü Camii, Mihrap 752
Foto. 314: Boğaziçi Köyü Camii, Minber 752
Foto. 315: Boğaziçi Köyü, Saint Roi Kilisesi 753
Foto. 316: Boğaziçi Köyü, Saint Roi Kilisesi, Naos 753
Foto. 317: Boğaziçi Köyü Kilisesi 754
Foto. 318: Çalgı Köyü 754
Foto. 319: Dedek Köyü Camii 755
Foto. 320: Dedek Köyü Camii, Harim 755
Foto. 321: Dedek Köyü Camii, Ahşap Tavan 756
Foto. 322: Dedek Köyü Camii, Mihrap 756
Foto. 323: Dedek Köyü Camii, Vaaz Kürsüsü Üzerinde Asılı Olan Figürlü Halı 757
Foto. 324: Dedek Köyü Çeşmesi 757
Foto. 325: Dutlu Köyü Camii 758
Foto. 326: Dutlu Köyü Camii, Harim 758
Foto. 327: Dutlu Köyü Camii, Mihrap ve Minber 759
Foto. 328: Eskibağlar Köyü 759
Foto. 329: Eskibağlar Köyü Camii 760
Foto. 330: Gölkaynak Köyü Eski Yerleşimi 760
Foto. 331: Gölkaynak Köyü Camii 761
Foto. 332: Karadağ Köyü 761

Foto. 333: Karadağ Köyü Camii 762
Foto. 334: Karadağ Köyü Camii 763
Foto. 335: Kemeryaka Köyü Camii 763
Foto. 336: Kemeryaka Köyü Camii, Harim 764
Foto. 337: Kemeryaka Köyü Çeşmesi 764
Foto. 338: Koçkar Köyü 764
Foto. 339: Koçkar Köyü Camii 765
Foto. 340: Koçkar Köyü Camii, Son Cemaat Yeri 765
Foto. 341: Koçkar Köyü Camii, Harim 766
Foto. 342: Koçkar Köyü Camii, Ahşap Tavan 766
Foto. 343: Koçkar Köyü Camii, Mahfil 767
Foto. 344: Koçkar Köyü Camii, Mihrap ve Minber 767
Foto. 345: Kömür Köyü, Aşağı Mahalle 768
Foto. 346: Kömür Köyü, Tuzla 768
Foto. 347: Kömür Köyü, Maden Girişi 769
Foto. 348: Kömür Köyü, Tuzlada Terkedilmiş Evler 769
Foto. 349: Kömür Köyü Camii 770
Foto. 350: Kömür Köyü Camii, Harim 770
Foto. 351: Mermerli Köyü, Eski Yerleşimi 771
Foto. 352: Mermerli Köyü, Kilise Kalıntısı 771
Foto. 353: Muratboynu Köyü 772
Foto. 354: Muratboynu Köyü Çeşmesi 772
Foto. 355: Muratboynu Köyü Camii 773
Foto. 356: Muratboynu Köyü Camii, Hairim 773
Foto. 357: Muratboynu Köyü Camii, Ahşap Tavan 774
Foto. 358: Muratboynu Köyü, Mahfil 774
Foto. 359: Muratboynu Köyü, Mihrap ve Minber 775
Foto. 360: Muratboynu Köyü Hanı (?) 775
Foto. 361: Parmakkaya Köyü 776
Foto. 362: Parmakkaya Köyü Çeşmesi 776
Foto. 363: Parmakkaya Köyü Camii 777
Foto. 364: Tan Köyü 778
Foto. 365: Tan Köyü Camii 778
Foto. 366: Tan Köyü Camii, Ahşap Tavan 778

Foto. 367: Tandırbaşı Köyü Camii....779
Foto. 368: Tandırbaşı Köyü Camii, Harim....779
Foto. 369: Taşbulak Köyü Kalesi....780
Foto. 370: Taşbulak Köyü Kaya Mezarı....780
Foto. 371: Taşbulak Köyü Kaya Mezarı....781
Foto. 372: Taşbulak Köyü Camii....781
Foto. 373: Taşbulak Köyü Camii, Harim....782
Foto. 374: Taşbulak Köyü Camii, Alt Kat....782
Foto. 375: Taşbulak Köyü Şapeli....783
Foto. 376: Kuşlu Mezrası I Nolu Şapel....783
Foto. 377: Kuşlu Mezrası II Nolu Şapel....784
Foto. 378: Kuşlu Mezrası II Nolu Şapel, Baciniler....784
Foto. 379: Kuşlu Mezrası II Nolu Şapel, Haç Süsleme....785
Foto. 380: Kuşlu Mezrası III Nolu Şapel, Haç Süsleme....785
Foto. 381: Alp Köyü....786
Foto. 382: Alp Köyü Camii....786
Foto. 383: Alp Köyü Camii, Harim....787
Foto. 384: Alp Köyü Han Kalıntısı....787
Foto. 385: Alp Köyü, Değirmen....788
Foto. 386: Alp Köy İstasyonu....788
Foto. 387: Akyünlü Köyü....789
Foto. 388: Beşikli Köyü, Eski Yerleşim....789
Foto. 389: Beşikli Köyü, Mezarlık....790
Foto. 390: Çakırlar Köyü....790
Foto. 391: Dere Köy....791
Foto. 392: Doğan Köy Kilisesi....791
Foto. 393: Doğan Köy Kilisesi....792
Foto. 394: Doğan Köy Kilisesi, Giriş....792
Foto. 395: Doğan Köy Kilisesi, Naos....793
Foto. 396:Doğan Köy Kilisesi, Orta Kubbe....793
Foto. 397: Doğan Köy Kilisesi, Kubbe Geçişi....794
Foto. 398: Doğan Köy Kilisesi, Kubbe Çanakları....794
Foto. 399: Doğan Köy Kilisesi, Kasnak ve Külah....795
Foto. 400: Doğan Köy Kilisesi, Külah Kaplaması....795

Foto. 401: Doğan Köy Kilisesi, Külah Kaplaması Detay 796
Foto. 402: Doğan Köyü Kilisesi, Pencere Süslemesi 796
Foto. 403: Esimli Köyü 797
Foto. 404: İncedere Köyü 797
Foto. 405: Kazankaya Köyü 798
Foto. 406: Konuksever Köyü 798
Foto. 407: Koruyolu Köyü Camii 799
Foto. 408: Koruyolu Köyü Camii, Harim 799
Foto. 409: Küplü Köyü 800
Foto. 410: Küplü Köyü, Sağıroğulları Konağı Kalıntısı 800
Foto. 411: Maksutuşağı Köyü 801
Foto. 412: Mezra Köyü 801
Foto. 413: Mezra Köyü Çeşmesi 802
Foto. 414: Mezra Köyü, Fes Tipi Başlıklı Mezar 802
Foto. 415: Olukpınar Köyü 803
Foto. 416: Sürek Köy 803
Foto. 417: Sürek Köy, Tacim Dede Türbesi 804
Foto. 418: Sürek Köy, Tacim Dede Türbesi 804
Foto. 419: Uluçınar Köyü 805
Foto. 420: Uluçınar Köyü, Köye İsmini Veren Çınar Ağacı 805
Foto. 421: Uluçınar Köyü, Dokuma Örneği (Palaz) 806
Foto. 422: Acemoğlu Köprüsü 806
Foto. 423: Acemoğlu Köprüsü, Şehitlik 807
Foto. 424: Yağca Köyü 807
Foto. 425: Yağca Köyü Çeşmesi 808
Foto. 426: Barga Yerleşimi 808
Foto. 427: Yastıktepe Köyü 809
Foto. 428: Bozoğlak Köyü 809
Foto. 429: Bozoğlak Köyü Camii 810
Foto. 430: Bozoğlak Köyü Camii, Harim 810
Foto. 431: Bozoğlak Köyü Camii, Ahşap Tavan 811
Foto. 432: Bozoğlak Köyü Camii, Mahfil 811
Foto. 433 Bozoğlak Köyü Camii, Mihrap 812
Foto. 434: Boğaziçi Köyü Camii, Minber 812

Foto. 435 Bozoğlak Köyü Camii, Minare 813
Foto. 436: Çiğdemli Köyü 813
Foto. 437: Dikyamaç Köyü, Eski Yerleşim Yeri 814
Foto. 438: Dikyamaç Köyü Camii 814
Foto. 439: Gediktepe Köyü, Kilise Kalıntısı 815
Foto. 440: Gediktepe Köyü Şapeli 815
Foto. 441: Gülbahçe Köyü 816
Foto. 442: Gülbahçe Köyü Camii 816
Foto. 443: Hakbilir Köyü Kilisesi 817
Foto. 444: Hakbilir Köyü Kilisesi, Son Cemaat Yerine Dönüştürülen Narteks 817
Foto. 445: Hakbilir Köyü Kilisesi, Naos (Harim) 818
Foto. 446: Hakbilir Köyü Kilisesi, Apsisi Kapatan Perde Duvar 818
Foto. 447. Hakbilir Köyü Kilisesi, Kapatılan Apsis 819
Foto. 448: Hakbilir Köyü Kilisesi, Eklenen Mihrap ve Minber 819
Foto. 449: Aşağı Hakbilir Köyü Kilisesi 820
Foto. 450: Aşağı Hakbilir Köyü Kilisesi 820
Foto. 451: Yukarı Hakbilir Köyü Kilisesi 821
Foto. 452: Yukarı Hakbilir Köyü Kilisesi 821
Foto. 453: Dolmabahçe (Vank) Mezrası Kilisesi 822
Foto. 454: Dolmabahçe (Vank) Mezrası Kilisesi, Naos (Harim) 822
Foto. 455: Dolmabahçe (Vank) Mezrası Kilisesi, Apsisi Kapatan Perde Duvar 823
Foto. 456: Dolmabahçe (Vank) Ayazması 823
Foto. 457: Karaca (Cemolar) Köyü 824
Foto. 458: Kardere Köyü 824
Foto. 459: Seringöze Köyü 825
Foto. 460: Seringöze Köyü Camii 825
Foto. 461: Seringöze Köyü, Harim 826
Foto. 462: Seringöze Köyü, Mihrap 826
Foto. 463: Ağaçsaray Köyü Camii 827
Foto. 464: Ağaçsaray Köyü Camii 827
Foto. 465: Akbudak Köyü Camii 828
Foto. 466: Akbudak Köyü Camii, Harim 828
Foto. 467: Aktaş Köyü 829

Foto. 468: Cevizlik Köyü Yol Çalışmalarında Bulunmuş Mimari Parçalar (M. Tanrıkulu'ndan) 829
Foto. 469: Cevizlik Köyü Yol Çalışmalarında Bulunmuş Mimari Parçalar (M. Tanrıkulu'ndan) 830
Foto. 470: Ahır Mahallesi Şeyh Aziz Karaca Mezarı 830
Foto. 471: Cevizlik Köyü Camii 831
Foto. 472: Cevizlik Köyü Camii, Harim 831
Foto. 473: Ahır Mahallesi Camii 832
Foto. 474: Ahır Mahallesi Camii, Harim 832
Foto. 475: Çalıklar Köyü 833
Foto. 476: Çamlıyayla Köyü Kaya Yerleşimi 833
Foto. 477: Çamlıyayla Köyü Kaya Yerleşimi 834
Foto. 478: Çamlıyayla Köyü Kaya Yerleşimi 834
Foto. 479: Çamlıyayla Köyü Kaya Yerleşimi Yakınlarındaki Balık Figürü 835
Foto. 480: Dedeoğlu Köyü Camii 835
Foto. 481: Dedeoğlu Köyü Camii, Harim 836
Foto. 482: Dedeoğlu Köyü Camii, Ahşap Tavan 836
Foto. 483: Doğanbeyli Köyü Camii 837
Foto. 484: Doğanbeyli Köyü Kilisesi (?) 837
Foto. 485: Elmalı Köyü'nde Günümüzde Devşirilmiş Olan ve Bir Kiliseye Ait Olması Muhtemel Mimari Parça 838
Foto. 486: Elmalı Köyü Aşağı Mahalle Camii 838
Foto. 487: Elmalı Köyü Aşağı Mahalle Camii, Harim 839
Foto. 488: Elmalı Köyü Yukarı Mahalle Camii 839
Foto. 489: Elmalı Köyü Yukarı Mahalle Camii, Harim 840
Foto. 490: Ilgarlı Köyü Camii 840
Foto. 491: Ilgarlı Köyü Camii, Harim 841
Foto. 492: Kedek Köyü 841
Foto. 493: Kedek Köyü Camii 842
Foto. 494: Kedek Köyü Camii, Harim 842
Foto. 495: Kedek Köyü Birlik Evi 843
Foto. 496: Kerer (Karer) Köyü 843
Foto. 497: Kerer (Karer) Köyü Camii 844
Foto. 498: Kerer Köyü Gözetleme Kulesi (?) 844
Foto. 499: Kerer Köyü Gözetleme Kulesi (?), Su Yolu 845

Foto. 500: Özdamar Köyü Camii 845
Foto. 501: Özdamar Köyü Camii, Harim 846
Foto. 502: Özdamar Köyü Türbesi 846
Foto. 503: Özdamar Köyü Türbesi 847
Foto. 504: Özdamar Köyü Mezarlığı 847
Foto. 505: Yardere Köyü 848
Foto. 506: Yardere Köyü, Dokuma Örneği (Palaz) 848
Foto. 507: Atma Köyü 849
Foto. 508: Eriç (Ericek/Oğuz) Köyü 849
Foto. 509: Eriç Köyü Camii 850
Foto. 510: Eriç Köyü Camii, Harim 850
Foto. 511: Eriç Köyü İstasyonu 851
Foto. 512: Kırıkdere Köyü 851
Foto. 513: Kırıkdere Köyü, Han Kalıntısı 852
Foto. 514: Oğuz Köyü 852
Foto. 515: Oğuz Köyü Camii Önündeki Sutun Gövdesi 853
Foto. 516: Oğuz Köyü Kilisesi 853
Foto. 517: Oğuz Köyü Kilisesi 854
Foto. 518: Şahintepe Köyü 854
Foto. 519: Şahintepe Köyü Şapeli 855
Foto. 520: Şahintepe Köyü Şapeli 855
Foto. 521: Yahşiler Köyü 856
Foto. 522: Yücebelen Köyü 856
Foto. 523: Yücebelen Köyü Kalesi 857
Foto. 524: Yücebelen Köyü Kalesi, Kaya Basamakları 857
Foto. 525: Yücebelen Köyü Kalesi, Giriş Noktası 858
Foto. 526: Yücebelen Köyü Kalesi, Sarnıç 858
Foto. 527: Yücebelen Köyü Kalesi Eteklerinde Hıristiyanlık Dönemi Stel 859
Foto. 528: Yücebelen Köyü Kalesi Eteklerinde Hıristiyanlık Dönemi Stel 859
Foto. 529: Yücebelen Köyü Camii 860
Foto. 530: Yücebelen Köyü Camii, Harim 860
Foto. 531: Yücebelen Köyü Camii 861
Foto. 532: Yücebelen Köyü Camii, Mihrap 861
Foto. 533: Yücebelen Köyü Camii, Minber 862

Foto. 534: Yücebelen Köyü Camii, Tavan Süslemesi Detay.....862
Foto. 535: Yücebelen Köyü Camii, Tavan Süslemesi Detay.....863
Foto. 536: Yücebelen Köyü Çeşmesi.....863

GİRİŞ

I. Araştırmanın Kapsamı ve Önemi

Kemah denilince, hiç şüphe yok ki akla ilk gelen Kalesi ve Mengücek Gazi Türbesidir. Dünya mimarlık tarihinde bu iki eser, nadide bir yere sahiptir. Özellikle de Mengücek Gazi Türbesi hakkında yerli yabancı sayısız yayın yapılmıştır.

Kemah, bir taraftan hem kalesiyle hem de Mengücek Gazi Türbesi'yle haklı bir üne kavuştururken diğer taraftan da diğer eserleriyle göz ardı edilmiştir. Bu sebeple merkez ve köylerinde incelenmeye değer onlarca kültür varlığı hak ettiği ilgiyi maalesef görmemiştir. Bu eksiklik çerçevesinde Kemah, bir bütün olarak bu tez çalışmasında ele alınmıştır. Bütün mimari eserleriyle Anadolu'nun tarihinde önemli bir merkez olan ilçe, monografik bir çalışmanın ötesinde kapsamlı bir incelemeyle çalışmamıza konu olmuştur. Eserler plan, mimari, süsleme ve Sanat Tarihindeki yerleri bakımından değerlendirilmiştir.

İncelenen yapılar, Anadolu mimarlığındaki diğer benzer örneklerle mukayese edilmiştir. Bu noktadan hareketle ilçenin Sanat Tarihi açısından geçirdiği değişim, bilimsel bir yaklaşımla açıklanmaya çalışılmıştır. Böylece bir kentin, bütün kültür varlıkları ile ilk dönemlerinden itibaren hak ettiği ilgi ve alakaya ulaşması bu çalışmayla amaçlanmıştır.

II. Araştırma Yöntemi

Çalışmaya Kemah ile ilgili literatür taramasıyla başlanmıştır. Erzurum, Erzincan ve İstanbul Kütüphanelerinde ilçe ile ilgili kaynaklar derlenmiştir. Kaynak taraması ile eş zamanlı olarak Erzurum Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu, Erzurum Vakıflar Bölge Müdürlüğü gibi kurumlarda ilçe ile ilgili olabilecek kayıtlar araştırılmıştır. Bu araştırmaların nihayetinde *"Giriş"* ana başlığı altında *"Araştırmanın Kapsamı ve Önemi"*, *"Araştırmanın Yöntemi"* ve *"Konuyla İlgili Yayınlar"* alt başlıkları ile tezin ilk bölümünün yazımına geçilmiştir.

"Giriş" bölümünden sonraki *"Kemah'ın Coğrafi Konumu"* ve *"Kemah'ın Tarihçesi"* başlıklarıyla kaleme alınan bölümde ilçenin coğrafyası ve tarihi üzerinde durulmuştur. Bu bölümdeki bazı metinler, arazi çalışmalarının sonlanması ve Kemah Kalesi Kazısı çalışmalarında elde edilen bilgiler ile genişletilerek, desteklenerek veya değiştirilerek son şekillerini almışlardır.

Katalog, ilçe merkezi ve köylerde bulunan eserlerin incelendiği iki bölümden meydana gelmektedir. Kemah ve köylerindeki arazi çalışması, toplamda yaklaşık 5.500 km yol kat edilerek gerçekleştirilmiştir. İlçe merkezinin yanı sıra bütün köyler mezralarına varana dek yerinde görülerek incelenmiştir. Tespit edilen eserler, fotoğrafları çekilerek ve çizimleri yapılarak belgelenmiştir.

Köylerdeki eserler incelenirken önce ilgili köyün genel tanıtımı, sonra o köydeki eserlerin incelenmesi yapılmıştır. Tanıtılan bu eserlerin dışında; tarihi bir kıymeti olmayan ya da sanatsal bir özelliği olmayan çeşme, mezarlık vb. eserler ile dağ zirveleri, su kaynakları ve ormanlık alanlar gibi yöre halkınca kutsal kabul edilen ziyaret yerleri, köylerin genel tanıtımları içerisine dâhil edilmiştir. Eserler; kaleler, camiler, kiliseler, mezarlıklar ve mezar anıtları, hamamlar, çeşmeler ve sivil mimari başlıklarına göre gruplandırılmıştır.

"Değerlendirme ve Karşılaştırma" bölümünde; katalog kısmında monografik olarak incelenen yapılar, kendi grupları içerisinde, Anadolu'daki diğer örneklerle mukayese edilerek değerlendirilmiştir.

"Sonuç" kısmında önceki bölümlerde edinilen bilgiler ışığında konunun önemi ve varılan sonuç belirtilmiştir. Kaynakça bölümü sonrasında verilen çizimler ve fotoğraflar ile tez son bulmuştur.

III. Konuyla İlgili Yayınlar

Kemah Kalesi, savunma konusundaki stratejik önemi sebebiyle değişik dönemlerde imar ve iskân görmüştür. Bu sebeple Kemah'ın tarihi süreci de kale ve çevresinde meydana gelmiş olaylara bağlı olarak süregelmiştir. Kemah ile ilgili kaleme alınmış kaynaklar da bu özelliğinin bir sonucu olarak daha çok Kemah Kalesi'nin konu edinildiği çalışmalar olarak görülmektedir. Ancak, kalenin kurulum alanındaki iskânın tarih öncesi devirlere ait izleri, günümüz itibariyle bilimsel olarak kesin bir şekilde açıklanamadığı için erken dönemlere ait bilgiler, Erzincan ve Erzurum gibi komşu kültürlerin incelendiği yayınlardan edinilen bilgilerle mukayeseler yapılarak açıklanmaktadır. Kemah'ın doğrudan çalışma konusu olarak belirlenmediği bu çalışmalarda ilçenin tarih öncesi dönemleri hakkında olduğu gibi tarihi çağların başlangıcındaki durumu ve özellikle de İslam hâkimiyeti öncesindeki dönemleri hakkında bilgiler de bulunabilir. Bu yayınlar arasında; J. Muyldermans'ın, *La Domination Arabe en Armenie*[1], N. Adontz'un *Historie d'Armenie* ve *Armenia in the Period of Justinian*[2], C. A. Burney'in *Eastern Anatolia in the Chalcolithic and Early Bronze Age*[3], İ. K. Kökten'in *Orta, Doğu ve Kuzey Anadolu'da Yapılan Tarih Öncesi Araştırmalar*[4], E. Honigmann'ın, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*[5], J. E. Will'in, *Historie Politique du Monde Hellenistique*[6], J. Garstang ve O. R. Gurney'in, *The Geography of the Hittite Empire*[7], M. Salvini'nin, *Nairi e Ur(u)atri*[8], H. Bartikian'ın, *l'Armenie et Byzance*[9], F. Kınal'ın, *Eski Anadolu Tarihi*[10], M. T. Tarhan'ın, *M. Ö. XIII. Yüzyılda Uruatri ve Nairi Konfederasyonları*[11], C. A. Burney ve D. M. Lang'ın *The Peoples of the Hill: Ancient Ararat and Caucasus*[12], A. H. M. Jones'un, *The Cities of the Eastern*

---

[1] J. Muyldermans, *La Domination Arabe en Armenie*, Paris 1927.
[2] N. Adontz, *Historie d'Armenie,* Paris 1946; N. Adontz, *Armenia in the Period of Justinian,* Lisbon 1970
[3] C. A. Burney, "Eastern Anatolia in the Chalcolithic and Early Bronze Age", *Anatolian Studies,* VIII, Ankara, 1958, 157-209.
[4] İ. K. Kökten, "Orta, Doğu ve Kuzey Anadolu'da Yapılan Tarih Öncesi Araştırmalar", Belleten, C. VIII/32, Ankara 1944, 659-680.
[5] E. Honigmann, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı (Çev. F. IŞILTAN),* İstanbul 1970.
[6] J. E. Will, *Historie Politique du Monde Hellenistique,* II, Nancy 1967.
[7] J. Garstang-O. R. Gurney, *The Geography of the Hittite Empire,* London 1959.
[8] M. Salvini, *Nairi e Ur(u)atri,* Roma, 1967.
[9] Hratch Bartıkian*, l'Armenie et Byzance*, Paris 1996.
[10] F. Kınal, *Eski Anadolu Tarihi*, Ankara 1962.
[11] M. T. Tarhan, *M. Ö. XIII. Yüzyılda Uruatri ve Nairi Konfederasyonları*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi (Yayınlanmamış) Doçentlik Tezi, İstanbul 1978.
[12] C. A. Burney-D. M. Lang, *The Peoples of the Hill: Ancient Ararat and Caucasus,* London 1971.

Roman Provinces[13], B. Brendtjes'in, *Drei Jahrtausende Armenien*[14], H. Z. Koşay'ın *Erzurum ve Çevresinin Dip Tarihi*[15], M. Pehlivan'ın *Karaz Kültürü ve Hurriler*[16], A. Erzen'in, *Eastern Anatolia and Urartians*[17], E. Uras'ın *The Armenians in History and the Armenian Question*[18], J.M. Hussey'in *The Orthodox Church in the Byzantine Empire*[19], M. Thierry'in *Donnes archeologiques SUR les Principautes Armaniannes de Cabpadoce Oriantale au XI. Siecle*[20] ve *L'Eglise Martyriale Triconque de Vaslı*[21], John Haldon'un *Bizans Tarih Atlası*[22], T. A. Sinclair'ın *Eastern Turkey: An Architectural and Archaeological Survey*[23], Raymond H. Kevorkian- Paul B. Paboudjian, *1915 Öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeniler*[24], M. Işıklı'nın *Doğu Anadolu Transkafkasya Kültürü ve Yeni Assur Döneminde Assur'un Kuzey Yayılımı ve Bu yayılımın Siyasal ve Ekonomik Nedenleri*[25] ve *Doğu Anadolu Transkafkasya Kültürü*[26], Z. Özer'in, *Geç Hitit Devletlerinden Kummuha Krallığı (M. Ö. 1000-708)*[27] adlı çalışmaları zikredilebilir.

Tarihçi Ahmed bin Yahya el-Belazuri'nin, *"Fütuhu'l-Büldan",* ve İbnü'l Esir'in, *"El-Kâmil Fi't-Tarih"*adlı eserleri, Kemah'ın İslami dönemiyle ilgili ilk kaynaklar olarak olarak görülmektedir. Yazarlar, ilçenin VII. yüzyılda Müslüman ordularının eline geçişi hakkında ilk yazılı bilgileri kaydetmektedir[28].

---

[13] A. H. M. Jones, *The Cities of the Eastern Roman Provinces,* Oxford 1971.
[14] Burchard Brendtjes, *Drei Jahrtausende Armenien*, Almanya 1974.
[15] H. Z. Koşay, *Erzurum ve Çevresinin Dip Tarihi, 50. Yıl Armağanı: Erzurum ve Çevresi,* I, Erzurum 1974.
[16] M. Pehlivan, "Karaz Kültürü ve Hurriler", Yüzüncü Yıl Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, I/I, Van 1990, 168-176.
[17] A. Erzen, *Eastern Anatolia and Urartians,* İstanbul 1979.
[18] Esat Uras, *The Armenians in History and the Armenian Question*, İstanbul 1988.
[19] J.M. Hussey, The Orthodox Church in the Byzantine Empire, Oxford, 1986.
[20] M. Thierry, "Donnes archeologiques SUR les Principautes Armaniannes de Cabpadoce Oriantale au XI. Siecle", Paris, 1996.
[21] M. Thierry, "L'Eglise Martyriale Triconque de Vaslı" Revue des Etudes Armaniannes , Paris, 1994, 255-269
[22] John Haldon, Bizans Tarih Atlası (Çev. Ali Özdamar), İstanbul, 2007.
[23] T. A. Sinclair, Eastern Turkey: An Architectural and Archaeological Survey, Vol. II, the Pindar Press, London 1989.
[24] Raymond H. Kevorkian- Paul B. Paboudjian, 1915 Öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeniler, 2. Baskı, İstanbul, 2013.
[25] M. Işıklı, *Yeni Assur Döneminde Assur'un Kuzey Yayılımı ve Bu yayılımın Siyasal ve Ekonomik Nedenleri,* Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış) Yüksek Lisans Tezi, İzmir 1998; M. Işıklı, *Doğu Anadolu Transkafkasya Kültürü,* İstanbul, 2011.
[26] M. IŞIKLI, Doğu Anadolu Transkafkasya Kültürü, İstanbul, 2011.
[27] Zöhre Özer, *Geç Hitit Devletlerinden Kummuha Krallığı (M. Ö. 1000-708)*, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış) Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2011.
[28] İbnü'l Esir, *El-Kâmil Fi't-Tarih* (Çev. A. Ağırakça), C. III, Bahar Yayınları, İstanbul 1986; Ahmed bin Yahya el-Belazuri, Fütuhu'l-Büldan, (Çev. Mustafa Fayda), Ankara, 2002.

Kemah'taki Türk Dönemi, 1071 Malazgirt zaferi sonrası Mengücekli hâkimiyeti ile beraber başlamaktadır. Kemah'ın bu dönemiyle ilgili bilgiler daha çok Anadolu'nun Osmanlı öncesindeki Türk-İslam döneminin işlendiği çalışmalardan edinilebilir. İbn Bibi, İlhanlı veziri Reşüdü'd-din Fazlullah, İbn'ül Azrak, Zahirrüddin Nişapûri, ve Kerimüddin Aksarayi, Kemah'ın bu devrine ait kayıt düşen ilk isimlerdendirr[29]. XVII. yüzyılda kaleme aldığı eserinde Mengücek Gazi'den bahseden Müneccimbaşı Ahmed Dede'nin Müneccimbaşı Tarihi ise erken tarihli diğer bir kaynaktır[30]. Mihael Suryani, Mükrimin Halil Yınanç, Osman Turan, E. Merçil, F. Sümer, N. Sakaoğlu, S. Çulçuoğlu, gibi isimler ise yakın tarihlerde bu konuyla ilgili eser vermiş yazarlardır[31].

Kemah'ın XVI. yüzyıla kadar olan durumu ile ilgili bilgi veren en eski tarihli çalışmalar arasında Kerimüddin Aksarayi'nin *Musameret'ül-Ahbar,* Efkaki'nin *Ariflerin Menkıbeleri*[32]*,* Yazıcızâde Ali'nin *Tevârîh-i Âl-i Selçuk*[33] *ve* Âşık Paşazade'nin *Tevâr'ih-i Âl-i Osman*[34] adlı eserleri yer almaktadır. Kemah'tan bahsedilen Kâtip Çelebi'nin *Cihannüma* adlı eseri de Osmanlı dönemi kaynaklarından birisi olarak karşımıza çıkmaktadır[35].

---

[29] İbn Bîbî, El-Hüseyin b. Muhammed b. Ali el-Ca'ferî Er-Rugadî, El Evamirü'l-Ala'iye Fi'l-Umuri'l-Ala'iye (Selçuknâme), I-II, (Çev. Mürsel Öztürk), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1996; İbn Bîbî, Selçuknâme, (Çev. Mükrimin Halil Yinanç,) Kitabevi Yayınları, İstanbul 2007; Reşüdü'd-din Fazlullah, Cami'ü't-Tevarih: Selçuklu Devleti (Çev. E. Göksu-H. H. Güneş), İstanbul 2010; Zahirrüddin Nişapûri, *Selçuk-nâme*, Tahran, 1332; İbn'ül Azrak, *Tarih Meyyafarkin ve Amid Tarihi* (Çev. A. Savran), 1992, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 1992

[30] Müneccimbaşı Ahmed Dede, Müneccimbaşı Tarihi " Sahaif-ül-Ahbar fi Vekayi-ül-A'sar", (Çev. İsmail Erunsal), İstanbul 1977; Kerimüddin Aksarayi, Musameret'ül-Ahbar (Çev. O. Turan) Ankara 1999.

[31] Mihael Suryani, *Chroniques, tre. Chabot,* Paris, 1905; Mükrimin Halik Yınanç, *Türkiye Tarihi, Selçuklu Devri I. Anadolu'nun Fethi*, Akşam Matbaası, İstanbul 1934; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye,* İstanbul 1971; Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul 1980; Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi Saltuklular, Mengücikler, Sökmenliler, Dilmaç Oğulları ve Artukluların Siyasi Tarih ve Medeniyetleri*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2004; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk - İslâm Medeniyeti*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2005; E. Merçil, *Müslüman, Türk Devletleri Tarihi,* İstanbul 1985; Faruk Sümer, *"Mengücekliler"* Mad., İslam Ansiklopedisi, C. VII, 713-718; Faruk Sümer, *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri,* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1990; N. Sakaoğlu, *Türk Anadolu'da Mengücekoğulları*, İstanbul 2004; S. Çulçuoğlu, *Divriği Yöresinin Kıyafetleri Takı ve Aksesuarları,* Sivas, 1997

[32] Şems el-Din Ahmed el-Efkaki, el-Arifî, *Ariflerin Menkıbeleri*, I, (Çev. Tahsin Yazıcı), Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 2001; Şems el-Din Ahmed el-Efkaki el-Arifî, *Ariflerin Menkıbeleri,* II, (Çev. Tahsin Yazıcı), Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 2001; Kerimüddin Aksarayi, *Musameret'ül-Ahbar* (Çev. O. Turan) Ankara 1999; Kerîmüddin Mahmud-i Aksarayî, *Müsâmeret'ü-Ahbâr*, (Çev. Mürsel Öztürk), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000.

[33] Yazıcızâde Ali, *Tevârîh-i Âl-i Selçuk (Oğuznâme-Selçuklu Târihi), (Giriş-Metin-Dizin),* (nşr. Abdullah Bakır), Çamlıca Basın Yayın, İstanbul 2009.

[34] Âşık Paşazade, *Aşık Paşazade Osmanoğulları'nın Tarihi* (Haz. Kemal Yavuz - M. A. Yekta Saraç), İstanbul 2013.

[35] Kâtip Çelebi, *Kitab-ı Cihânnüma li-Kâtip Çelebi,* C. I (Tıpkıbasım), TTK Yayınları, Ankara 2009.

Kemah ile ilgili ilk detaylı bilgiler XVI. yüzyıldaki tahrirlerde görülür. 5 Şubat 1516-12 Kasım 1518, 30 Mayıs 1520, 1522-1525, 1530, 1568, 1565, 1591-1592 tarihli bu tahrir ve icmal defterleri, ilçenin XVI. yüzyıldaki durumu hakkında detaylı bilgiler vermektedir. Bu defterler İ. Miroğlu tarafından çalışılmış ve kitap halinde bilim camiasına sunulmuştur[36]. Bu çalışma, Kemah'ı doğrudan konu alan ilk çalışma olmasıyla da ayrıca dikkat çeker. Osman Ballı'nın *Her Yönüyle Kerer* adlı kitabı bir diğer arşiv çalışması olarak dikkat çekmektedir[37].

Osmanlı Döneminde Kemah'ı konu alan eserlerin başında Evliya Çelebi'nin *Seyahatname*'si gelmektedir. Çelebi eserinde XVII. yüzyılda şehrin kalesinden ve içerisindeki yapılardan, mahallelerinden, sivil mimarisinden, coğrafi özelliklerinden, sosyal-ekonomik hayatından ve kültüründen bahsedilmektedir[38].

A. Kemali'nin kaleme aldığı, *Erzincan Tarihi, Coğrafi, Toplumsal, Etnografik, İdari, İstatistiki İnceleme,* adlı kitapta Kemah, Erzincan ili içerisinde coğrafyası ve kitabeleriyle bir bölüm olarak değerlendirilmiştir[39]. Benzer bir çalışmalar Tahir Erdoğan Şahin[40] ve Y. Kurt[41] tarafından da kaleme almıştır.

A. Ceylan, *Doğu Anadolu Araştırmaları "Erzurum-Erzincan-Kars-Iğdır* adlı eserinde Kitaptaki Kemah bölümünde, ilçedeki eskiçağ yerleşimlerinin tanıtımı yapılmıştır[42].

B. Darkot, İslam Ansiklopedisi'nde yayımladığı "Kemah" Maddesi, Kemah'ın coğrafyası ile ilgili ilk bilimsel çalışma olarak dikkat çekmektedir[43]. İ. Şahin, *"Kemah"* başlıklı çalışması ise ansiklopedik bir diğer çalışmadır[44]. A. Başıbüyük'ün, *Kemah İlçesi'nin Coğrafyası* adlı kitabı, İ. Miroğlu'ndan sonra Kemah'ı doğrudan konu alan

---

[36] İsmet Miroğlu, *Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası (1520-1566),* Ankara 1990.
[37] Osman Ballı, *Her Yönüyle Kerer*, İstanbul 1995.
[38] Evliya Çelebi, *Seyahatname*, (Çev. M. Zıllioğlu), Üçdal Neşriyat, C. 1-2, İstanbul, 1966.
[39] Aksüt, *Ali Kemali, Erzincan Tarihî, Coğrafî, İçtimaî, Etnoğrafî, İdarî, İhsaî Tetkikat Tecrübesi,* Resimli Ay Matbaası Ticaret Limited Şirketi, İstanbul 1932; Aksüt, Ali Kemali, *Erzincan Tarihi, Coğrafî, Toplumsal, Etnografik, İdari, İstatistiki İnceleme*, 3. Baskı, İstanbul, 2013.
[40] Tahir Erdoğan Şahin, *Anadolu'nun Tarihi Akışı İçerisinde (Siyasi, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Açıdan) Erzincan Tarihi*, I, Erzincan Hayra Hizmet ve Dayanışma Vakfı Yayını, Erzincan 1985; Tahir Erdoğan Şahin, *Anadolu'nun Tarihi Akışı İçerisinde (Siyasi, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Açıdan) Erzincan Tarihi*, II, Erzincan Hayra Hizmet ve Dayanışma Vakfı Yayını, Erzincan 1985.
[41] Y. Kurt, *Kemah Kitabı-Bir Derkenar*, Kemah Hizmet Birliği Yayını, Ankara 1997.
[42] A. Ceylan, *Doğu Anadolu Araştırmaları "Erzurum-Erzincan-Kars-Iğdır*", Erzurum 2008.
[43] B. Darkot, "Kemah" Mad., *İslam Ansiklopedisi,* C. 6, İstanbul 1993, 559.
[44] İ. Şahin, "Kemah" Mad., TDVİA., C. 25, Ankara 2002, 219-220.

ikinci yayındır. Çalışmada, ilçenin coğrafi olarak değerlendirilmesi yapılmıştır. *"Kemah'ın Coğrafi Konumu"* başlıklı bölüm, bu eser kaynak alınarak kaleme alınmıştır[45].

Yukarıda bahsedilen ve çalışmamızın iskeletinin oluşturulmasında birinci dereceden faydalanılan kaynaklar dışında konuları itibari ile doğrudan olmasa da Kemah'ın özellikle de Ortçağ Dönemi içerisindeki durumundan bahseden yayınlar da mevcuttur. İsmail Hakkı Uzunçarşılı[46], İsmail Aka[47], Mustafa Akdağ[48], Ali Uzay Peker-Kenan Bilici[49], Dündar Aydın[50], Tuncer Baykara[51], Yaşar Bedirhan[52], Yavuz Selim Burgu[53], Mustafa Demir[54], İlhan Erdem- Kâzım Paydaş[55], İlhan Erdem[56], Selim Kaya[57], Casim Avcı[58], F. Kınal[59], Enver Konukçu[60], Georg Ostrogorsky[61], Ali Öngül[62], William

---

[45] A. Başıbüyük, *Kemah İlçesi'nin Coğrafyası*, Nobel Basımevi, Ankara 2004, 2004.

[46] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Sivas ve Kayseri Hükümdarı Kadı Burhaneddin Ahmed", *Belleten*, XXXII/126, Ankara 1968, 191-245; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi I: Anadolu Selçukluları ve Anadolu Beylikleri Hakkında Bir Mukaddime ile Osmanlı Devleti'nin Kuruluşundan İstanbul'un Fethine Kadar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003

[47] İsmail Aka, "Selçuklu Sonrası Orta Doğu'da Türk Varlığı", *Genel Türk Tarihi*, IV, (nşr. Hasan Celâl Güzel-Ali Birinci), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, 315-350; İsmail Aka, "Timur'un Ölümünden Sonra Doğu Anadolu, Âzerbaycan ve Irâk-ı Acem'de Hâkimiyet Mücâdeleleri", *Türk Kültürü Araştırmaları*, XXII /1-2, Ankara 1984, 49-66; İsmail Aka, "Timurlular", *Türkler*, VIII, (nşr. Hasan Celâl Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, 517-553; İsmail Aka, *Timur ve Devleti*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2002.

[48] Mustafa Akdağ, Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi (1243-1453), I, Cem Yayınevi, İstanbul 1995; Mustafa Akdağ, Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi (1453-1559), II, Cem Yayınevi, İstanbul 1995.

[49] *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı (Mimarlık ve Sanat)*, II, (nşr. Ali Uzay Peker-Kenan Bilici), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2006; Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı (Sosyal ve Siyasi Hayat), I, (nşr. Ahmet Yaşar Ocak), Kültür Ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2006.

[50] Dündar Aydın, *Erzurum Beylerbeyiliği ve Teşkilatı Kuruluş ve Gelişme Devri (1535-1566)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1998.

[51] Tuncer Baykara, *Türkiye Selçuklularının Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2004.

[52] Yaşar Bedirhan, *Selçuklular ve Kafkasya*, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya 2000.

[53] Yavuz Selim Burgu, *Anadolu Selçukluları: Alâeddin Keykubad ve Zamanı*, Selenge Yayınları, İstanbul 2011.

[54] Mustafa Demir, *Türkiye Selçukluları ve Beylikler Devrinde Sivas Şehri*, Sakarya Kitabevi Yayınları, Sakarya 2005.

[55] İlhan Erdem-Kâzım Paydaş, *Ak-Koyunlu Devleti Tarihi (Siyaset, Teşkilat ve Kültür)*, Birleşik Yayınevi, Ankara 2007.

[56] İlhan Erdem, "I. Alâeddin Keykubad'ın Doğu Politikası ve Moğollar", *II. Ulusal I. Alâeddin Keykubat ve Dönemi Sempozyumu Bildirileri (Konya 06-07 Kasım 2008)*, Konya İl Kültür Müdürlüğü - Selçuk Üniversitesi, Selçuklu Araştırmaları Merkezi Başkanlığı Yayını, Konya 2010, 87-89.

[57] Selim Kaya, *I. Gıyâseddin Keyhüsrev ve II. Süleymanşah Dönemi Selçuklu Tarihi (1192-1211)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2006.

[58] Casim Avcı, *İslâm-Bizans İlişkileri*, Klasik, İstanbul 2003.

[59] F. Kınal, *Eski Anadolu Tarihi*, Ankara 1962.

Mitchel Ramsay[63], Ali Sevim-Erdoğan Merçil[64], Ali Sevim[65] gibi araştırmacıların yayınlarında bu türden bilgileri bulabilmek mümkündür.

---

[60] Enver Konukçu, *Otlukbeli Meydan Savaşı (11 Ağustos 1473)*, Erzincan Valiliği Köylere Hizmet Götürme Birliği Yayınları Erzincan Belediye Başkanlığı Yayınları, Ankara 1983.
[61] Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, (Çev. Fikret Işıltan), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999.
[62] Ali Öngül, "Mengücekler", *Türkler*, VI, (nşr. Hasan Celâl Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, 452-460.
[63] William Mitchel Ramsay, *Anadolu'nun Tarihî Coğrafyası*, (Çev. Mihri Pektaş), Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1960.
[64] Ali Sevim-Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995.
[65] Ali Sevim, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1993.

BİRİNCİ BÖLÜM

KEMAH'IN COĞRAFİ KONUMU ve TARİHÇESİ

1. Kemah'ın Coğrafi Konumu

Erzincan'ın güney ilçelerinden olan Kemah, il merkezinin 51 km güneybatısında bulunmaktadır. İlçe, Doğu Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Fırat Bölümü'nde, Karasu Vadisi'nin sol kenarında, Tanasur Deresi ağzında ve Karasu'ya batıdan katılan Kömür Çayı (Manek Deresi) kavşağında, derin vadilere sahip bir alana kurulmuştur[66] (Harita 1), (Foto. 1).

İlçenin de üzerinde yer aldığı yol güzergâhı, aslında stratejik olarak büyük öneme sahip olan Kemah Kalesi ve Osmanlı Devleti'nin sınırlarının doğu yönde genişlemesine kadar sahip olduğu serhat şehri özelliği ile doğu-batı arasındaki bağlantı anlamında önemli bir yere sahiptir. Ancak ilçe, bahsedilen vasıflarını kaybetmekle beraber bu avantajlı konumunu da yitirmiştir. İlçeye günümüzde hem karayolu hem de tren yolu ile ulaşılabilmektedir. Güneyde Munzur ve kuzeyde Karadağ Dağları ile sınırlandırılarak güzergâhı kabaca kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda çizilmiş olan Karasu Vadisi, ulaşım bakımından 1938 yılı sonlarına kadar ön planda olmamıştır. Bu durumun en önemli sebeplerinden birisi hiç şüphe yok ki Doğu Anadolu'yu batıya bağlayan yolun tam üzerinde bulunan Erzincan'ın varlığıdır. Bu sebepledir ki ulaşım konusunda Kemah, Erzincan'ın gölgesinde kalmıştır. 1938 yılı sonlarındaki demiryolu inşasıyla beraber Kemah'ın ulaşımındaki önemi eskiye nazaran artmıştır[67].

Günümüz itibariyle Kemah'ta düzenli ve hızlı yolculuğa imkân tanımasının tabii bir sonucu olarak karayolu ulaşımı ön plandadır. 1980'lerin sonunda genişletilmesi ve asfaltlanması bitirilen karayolunun yapımındaki temel hedef, Kızıldağ ve Sakaltutan gibi yüksek geçitlerin bulunduğu Erzincan-Sivas hattına alternatif oluşturmak ise de yüksek maliyet ve terör gibi sebeplerle yol İliç ilçesinde son bulmuştur. İlçenin

---

[66] B.Darkot, Tanasur isminin Kiepert Haritası'na Tanacur olarak geçtiğini, Tanasur Deresi'nin Munzur Dağları'ndan, Kömür Çayı'nın ise Cengerli Köyü'nden kaynaklarını aldıkları belirtmektedir. B. Darkot, "Kemah" Mad., *İslam Ansiklopedisi,* C. 6, İstanbul 1993, 559.

[67] Darkot, 559.

Karadağ, Kömür, Mermerli, Sürek, Beşikli, Doğan ve Koruyolu Köyleri dışındaki köy yolları ise stabilizedir[68].

2298 km^2 yüzölçümüyle Kemah, Erzincan'ın en büyük ilçesidir[69]. İlçenin sınırlarını doğuda Karadağ, batıda Atma Boğazı, kuzeyde Dumanlıdağ ve güneyde Munzur Dağları belirlemektedir. İlçenin genel topografik yapısını güneydeki Munzur Dağları ile kuzeydeki Karadağ ve kolları meydana getirmektedir[70].

İlçe, 1038-1100 m arasında bir rakıma sahiptir[71]. Erzincan'ın ve dolayısıyla Kemah'ın güney sınırını belirleyen, en yüksek noktası 3463 m ile Akbaba Tepesi olan Munzur Dağları, kuzeydoğu-güneybatı istikametinde yaklaşık 25-30 km arasında değişen genişliğiyle 130 km boyunca devam etmektedir. Kemah Boğazı, kuzeyde Erzincan depresyonu ile kuzeydoğuda ise Torosların kuzeydoğu devamı olarak kabul edilen bu dağ silsilesi ile sınırlandırılmıştır[72].

Munzur Dağları, Kemah ilçesi sınırları içerisinde kalan bölümünde Ortadağ (2939 m), Yıldız Dağı (2372 m), Danz Dağı (3331 m) gibi alt başlıklar halinde değerlendirilebilir. Pırzalın Tepe (1906 m), Gıdın Tepe (1477 m), Kurtlukar Tepe (2980 m) Dalaplar Tepe (2889 m), Gavazı Tepe (3079 m) ve Kuş Tepe (3059 m) gibi bölümler dikkate alındığında yükseltinin doğuya doğru artarak devam ettiği görülmektedir[73].

Munzur Dağları, gri yer yer mavimsi bir renk alan ve 8-10 m'den 100 m'ye kadar değişen tabakalar halindeki Jura-Kretase yaşlı kalkerlerden meydana gelmektedir[74]. Bu kalkerli arazide çıkan ve özellikle kar suları ile beslenen su kaynakları yörede *"soğuk sular"* olarak adlandırılmaktadır. Basınç sebebiyle çoğunlukla kuvvetli akışa sahip bu suların akışa geçtiği alanlar yaz mevsiminde turizm anlamında dikkat çekmektedir.

---

[68] Başıbüyük, 197-200.
[69] İlçenin yüzölçümü Başıbüyük, s. 1'de 2298 m^2, 125'de 2354 olarak verilmiştir. İlçenin yüzölçümü 1950 yılında ise 1713 km^2 olarak ölçülmüştür. Darkot, 561.
[70] Başıbüyük, 1-19.
[71] Darkot, 559-561.; İ. Şahin, "Kemah" Mad., *TDVİA.,* C. 25, Ankara 2002, 219-220. İlçenin râkımı, Darkot, 559'da tren istasyonunda 1038 olarak verilirken Şahin, 2002, 219'da 1100 olarak belirtilmiştir. A. Başıbüyük, *Kemah İlçesi'nin Coğrafyası*, Nobel Basımevi, Ankara 2004, 149'da ise Çarşı Mahallesi'nde ortalama râkım 1100 olarak verilmiştir.
[72] Başıbüyük, 5 (İ. Tekin, "Anadolu'nun Tektonik Birlikleri", *M.T.A. Enstitüsü Dergisi,* No: 66, Ankara 1966, 20-34; E. Özer, "Munzur Dağlarının (Kemah-İliç-Erzincan) Stratigrafisi", *Türkiye Jeoloji Bülteni*, C. 7, S. 2, 52-53, 1994, 53-64'den Naklen)
[73] Başıbüyük, 7.
[74] F. Baykal, "Çimen ve Munzur Dağları Mıntıkasında Jeolojik Etüdler", *M.T.A. Rap. 2056*, Ankara 1953.; Başıbüyük, 7.

Munzur Dağları üzerinde ayrıca Coğrafyacılar tarafından sirk adı ile tanımlanan Koç Gölü, Keşiş Gölü, Kara Göl ve Gök Göl gibi birçok da göl bulunmaktadır[75].

Kemah'ın Munzur Dağları dışında kalan bölümleri coğrafi olarak Sivas-Erzincan Tersiyer Havzası içerisinde değerlendirilir[76]. İlçenin kuzey sınırını belirleyen Karadağ, güneydeki Munzur Dağları'ndan yapısal olarak ayrılmaktadır. Volkanik kökenli bu dağ kütlesi, üçüncü jeolojik zamanda meydana gelmiş olup batıya doğru azalan bir yükseltiye sahiptir.

Kömür Çayı'nın doğusundaki Harmancık Tepe (2681 m), Poşat Tepe (2529 m), Keklikkıran Tepe (2846 m), Kererbaşı Tepe (2662 m), ve Belendir Tepe (2519 m) ile batıdaki Çırakkul Tepe (2168 m), Çırpahlığın Tepe (2014 m), Matik Tepe (2452 m), Gölbaşı Tepe (2081 m), Sarı Tepe (2454 m), Tonar Tepe (2139 m) ve Kozura Tepe (2022 m) Karadağ ve kolları üzerindeki zirve noktalarını oluşturmaktadırlar[77].

Karadağ üzerinde akarsu aşındırmasına bağlı olarak vadiler meydana gelmiştir ki bunların en önemlisi Kemah'ın kuzeydoğusundaki Kömür Çayı Vadisi'dir. Bu vadi dışındakiler, Yahşiler Köyü doğusundaki Çaydere ve Atma Köyünün doğusundaki Atma Vadileri gibi, benzer özelliklere sahip olup yarma vadi özelliğindedirler. Tımısı Dere Vadisi, Tuzla Dere Vadisi, Müskirek Dere Vadisi ve Tavginer Dere Vadisi ise diğer önemli akarsu vadileridir[78].

Kemah ilçe sınırları içerisinde kalkerli yapıya bağlı olarak kanyonların varlığı da dikkat çekmektedir. Karasu Vadisi üzerinde ve Karasu'yu besleyen akarsuları kavuşma noktalarında bu kanyonları görebilmek mümkündür. Kalkerin olmadığı ilçe merkezindeki gibi kanyon vadiler, Karasu üzerinde karşılıklı her iki yamaçta görülen simetrik kanyon görüntüsünü bozmaktadırlar. İlçe sınırları içerisinde 300 m ile 2000 m arasında değişen uzunlukları ve ortalama 100 m yükseklikleri olan 7 kanyon vadi bulunmaktadır. Mermerli Köyü'nün batısındaki Güvercinlik Dere, ilçe merkezini

---

[75] Başıbüyük, 9-12.
[76] Başıbüyük, 12.; Sivas-Erzincan Tersiyer Havzası olarak adlandırılan bu bölge hakkında detaylı bilgi için bkz: Haluk Temiz, *Sivas Tersiyer Hazasının Kemah (Erzincan) ve Hafik (Sivas) Yörelerindeki Tektonostratigrafisi ve Tektonik Deformasyon Biçimi,* Cumhuriyet Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Jeoloji Mühendisliği Anabilim Dalı (Yayınlanmamış) Doktora Tezi, Sivas 1994.; H. Tahsin AKTİMUR-M.Ender Tekirli-M. Emin Yurdakul, Sivas-Erzincan Tersiyer Havzasının Jeolojisi, *MTA Dergisi,* S. 111, Ankara 1990, 25-36.
[77] Başıbüyük, 16, 21.
[78] Başıbüyük, 21.

doğusundaki Tanasur Dere ve batısındaki Hani Dere, kanyon vadilerin meydana geldiği alanlardır[79].

İlçe, karasal bir iklime sahip olmasına rağmen kuzey ve güneydeki dağlar sebebiyle sıcaklık oranı yükselmekte ve yağış miktarı da azalmaktadır. Munzur Dağları ve Karadağ güney ve kuzey iklim etkilerinin ilçe sınırlarının içerisinde etkili olmasını engellemektedir. Bu sebeple de sıcaklık değeri yakın çevreye göre yüksek ve yağış düzeyi düşüktür[80].

Karasu ve Aras vadilerinde yıllık ortalama yağış miktarının Doğu Anadolu Bölgesi'nin ortalama yağış miktarından daha az olduğu bilinmektedir. Munzur Dağları ve Karadağ, yağış getiren hava kütlelerinin ilçenin iç kısımlara sokulmasına izin vermemektedir. Kemah, bu durumun bir sonucu olarak Doğu Anadolu Bölgesi'nin en az yağış alan yeridir. İlçenin yıllık ortalama yağış miktarı 350.4 mm olup yağışlı gün sayısı 42.4'dür. İlçe bu özelliği ile Türkiye'nin en az yağış alan yerlerinden birisidir. Kemah'ın kar yağışlı gün sayısı 13, karla örtülü gün sayısı ise 54'tür. A. Başıbüyük, Kemah'taki yağış etkinliği ile ilgili bilimsel verilerin ortaya konulması sonucu ortaya çıkan bu tabloyu, bölgede özellikle tarımda sulama probleminin ve su temininin güçlüğü şeklinde yorumlayarak ilçenin sosyoekonomik alandaki olumsuz etkileri üzerinde durmaktadır[81].

Kemah'ın ortalama sıcaklığı 10.1 ^{0}C, deniz seviyesinden indirgenmiş yıllık ortalama sıcaklığı ise 15.6 ^{0}C'dir. Sıcaklık değerleri, Ocak ayındaki -3.9 ^{0}C ile Temmuz ayındaki 22.6 ^{0}C arasında değişmektedir. En yüksek ve en düşük sıcaklık değerleri arasındaki fark, karasal özelliklerin hissedilir boyutunu belirlemede önemli bir etkendir. İlçenin donlu gün sayısı, 106 gün olarak belirtilmektedir[82].

Kaynaklarda, Kemah meteoroloji istasyonunda basınç rasadı yapılmaması sebebiyle bu konuda Kemah ile ilgili verilerin Erzincan'daki sonuçlar göz önünde bulundurularak mukayese yolu ile belirlenmeye çalışıldığı ve Erzincan'ın yıllık ortalama basıncı 878 mb olarak belirtilmektedir. İlçenin kurulduğu ve rüzgârların

---

[79] Başıbüyük, 9-10.
[80] A. Koçman, *Türkiye İklimi,* Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, No: 72, İzmir 1993, 2; Başıbüyük, 1, 4, 25.
[81] Başıbüyük, 38, 42, 44-45, 48-49.
[82] Başıbüyük, 26, 30.

kanalize olduğu vadilerin yönleri sebebiyle hâkim rüzgâr yönü batıdır. Kemah'ın nispi nem oranı %58 olup, bulutluluk oranı 4.1, sisli gün sayısı ise 1.4'dür[83].

Kemah ilçe sınırlarındaki su kaynakları çeşitli sebeplere bağlı olarak kısa mesafelerde değişiklik gösterirler. İlçedeki eğimin çoğu yerde 40^0'nin üzerinde olması sonucunda, yağışlar hızla akışa geçerek akarsulara karışırlar[84]. Taşıdığı su miktarı göz önünde bulundurulduğunda bölgenin en büyük ırmağı Karasu'dur. Erzurum'un kuzeyindeki Dumlu Dağları'ndan[85] kaynağını alan ve 330 km uzunluğa sahip olan Karasu[86], Murat Irmağı ve Peri Suyu ile Keban Barajı'nda birleşerek Fırat adını almaktadır. Karasu, Erzurum'dan Kemah'ın batısındaki Çaltı suyu kavşağına kadar doğu-batı istikametinde akarken Kemaliye yakınlarında akış yönü güneye dönmektedir. Güneyde Munzur Dağları'ndan kaynağını alan Deliçay, Aksu Dere, Tanasur Çayı, Büyük Dere, Hudu Dere, Eriç Dere, Kıratlının Dere ve Hani Çayı ile kuzeyde Karadağ'dan kaynağını alan Kömür Çayı, Sürek Dere, Ardos Dere, Karni Çayı, Tavginer Çayı, Müşgirek Çayı, Tuzla Dere, Tımısı Dere, Ballığın Dere, Derin Dere, Atma Çayı ve Değirmen Dere Karasu'yu besleyen önemli akarsulardır[87].

Erzincan genelinde olduğu gibi Kemah ve çevresinde de kahverengi toprak adı ile sınıflandırılan toprak grubu görülmekle beraber kuzey kesimlerde dar alanlarda kahverengi toprak ormanları, eğim değerinin arttığı yerlerde çıplak kayalıklar ve Karasu vadi tabanına yakın yerlerde azonal ve kolüvyal topraklar da görülmektedir[88]. Bu topraklar üzerinde otlak ve meralar geniş bir yer tutmaktadır.[89].

Kemah ve çevresinde yüksek kesimlerdeki kayaçlar, alçak kesimlerdeki düşük yağış, doğal bitki örtüsünü önemli ölçüde olumsuz olarak etkilemektedir. Munzur Dağları'nın kuzeyinde meşe ve ardıç ağaçlarından oluşan ormanlar görülür. Karadağ'ın kuzeyinde sarıçam, meşe ve ardıç, güneyinde ise ilçenin doğu sınırından batıda Uluçınar Köyü'ne kadar devam eden ormanlar ile kuzeyde Karadağ ve batı yöndeki uzantılarıyla Üçkardeşler ormanları Kemah'ın iki orman serisini meydana getirmektedir. Bu alanlar

---

[83] Başıbüyük, 32, 33, 37, 38.
[84] Başıbüyük, 48, 50.
[85] M. Tuncel, "Fırat" Mad., *TDVİA.,* C. 13, İstanbul 1996, 31-32'de Karasu'nun Fırat'ın ana kolu olduğu ve dolayısıyla Dumlu Dağları'nın Fırat'ın da kaynağı olduğu belirtilmektedir.; Başıbüyük, 51.
[86] Karasu, Kemah halkı tarafından Fırat olarak kabul edilmiş ve bu isinle anılagelmiştir. Başıbüyük, 51.
[87] Başıbüyük, 50, 52, 54.
[88] Başıbüyük, 59-61.
[89] Başıbüyük, 59-61.

usulsüz otlama ve aşırı yakacak vb amaçlarla tahrip edilmesi sonucunda ekonomik olarak özelliklerini kaybetmiş durumdadırlar. İlçenin genelinde ise doğal step türleri yaygın olarak kendisini göstermektedir. Karasu ve diğer akarsu kenarlarında söğüt, kavak, iğde, ılgın, böğürtlen, akasya ve sarmaşık gibi bitki türleri yoğunluk kazanmaktadır[90].

Bir kale şehir olarak kurulmuş olan Kemah, tarihi seyir içerisinde önemini de bu kalenin fonksiyonelliğine göre kazanmış veya kaybetmiştir. Kale, Tanasur Deresi'nin çevresindeki dağların üçüncü zamana ait kireçli arazisinde dik yamaçlı bir kaya yığını üzerine inşa edilmiştir[91]. Stratejik olarak yerleşime son derece elverişli olan kale, değişik dönemlerde imar ve iskân görmesiyle nüfusun bölgede kalmasına olanak tanımıştır. Geçmişte Erzincan'ın da idari olarak dâhil olduğu ve 10 nahiyesi olan Kemah'ın, bugün bazılarının Refahiye ve İliç ilçelerine bağlı olan yerleşimlerle birlikte geçmişte önemli bir merkez olduğu anlaşılmaktadır.

İlçenin Osmanlının hâkimiyetiyle beraber bilinen ilk nüfus bilgileri 1520'de 23818, 1530'da 19725, 1568'de 38236, 1591'de 35694 olarak kaydedilmiştir[92]. Kemah'ın nüfusun XVI. yüzyılın üçüncü çeyreğinden itibaren azalmasında 1566 yılıyla beraber sancak olmaktan çıkarılarak Erzincan livasına bağlanması, Osmanlı Devleti'nin sınırlarının genişlemesiyle serhat şehri olma vasfını kaybetmiş olması ve XIX. yüzyılda İliç ile Refahiye'nin kaza olmaları önemli rol oynamıştır[93].

XIX. yüzyıla gelindiğinde Kemah'ın nüfusu 1881 yılında 16595'e, 1892'de 18873'e kadar gerilemiştir[94]. XIX. yüzyıl sonu XX. yüzyıl başlarında Kemah ve çevresindeki nüfusun azalmasında önemli bir sebep de Ermeni olayları[95] ve I. Dünya Savaşı sırasında Rusların Erzincan'ın batısına kadar ilerlemiş olmalarıdır. Bu iki olayla beraber ilçe ciddi anlamda göç vermek zorunda kalmıştır. Bu tarihlerde Erzincan ili genelinde toplam nüfusun yarısından fazlası Sivas başta olmak üzere Kayseri, Adana,

---

[90] Başıbüyük, 65-69.
[91] Darkot, 559.
[92] İ. Miroğlu, *Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası* (1520-1566), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1990, 123-136.; Başıbüyük, 71.
[93] Miroğlu, 123-136.; Başıbüyük, 71.
[94] V. Cuınet, *La Turquie d'La Asia*, C. II, Paris 1892, 138; H. K. Karpat, *Ottoman Population, Demographic and Social Charectics,* London 1982, 124.; Başıbüyük, 71-72.
[95] Kemah'ta yaşanılan Ermeni olaylarından en önemlisi Gökkaya (Garni) Köyü kuzeyinde Ermeni komitacıların Müslüman halka gerçekleştirdikleri soykırımdır. Aksüt, 93-94; Başıbüyük, 772.

Yozgat, Maraş ve Antep'e göç etmişler ve yaşanan bu göçler sırasında da 5434 kişi hayatını kaybetmiştir[96]. A. Başıbüyük, yaşanan bu olaylardan hemen önce 1914 yılında Kemah'ın nüfusunu, Memalik-i Osmaniye'nin 1333 (1914) Senesi Nüfus İstatistiği adlı kaynağa dayanarak 26043 olarak belirtmektedir[97].

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla beraber Kemah'ın nüfus bilgilerini periyodik olarak izleyebilmek daha mümkün hale gelmiştir. İlçenin Cumhuriyet Dönemine ait ilk nüfus kaydı 1927 yılında 13451[98] olarak karşımıza çıkmaktadır. 1935 yılındaki sayımda ilçenin nüfusu 17790'a çıkmıştır[99]. 1935-1940 arasında düzenli olarak nüfus sayımlarının başladığı dönemde 1940 yılında ilçenin nüfusu 17675'dir[100]. Nüfusun 17790'dan 17675'e düşmesinin sebebi 1939 yılındaki Erzincan depremi sonrasında 115 kişinin hayatını kaybetmiş olması olasıdır[101]. İlçenin nüfusu, 1945 yılında 18096, 1950 yılında 19823'tür[102]. 1955 yılında 21285, 1960 yılında 23235 olan ilçe nüfusu, 1965 yılında 22809'dur. Kemah'ın 1970 yılındaki 23376 kişi olarak kaydedilen nüfusu Cumhuriyet Dönemindeki en yüksek nüfusudur. İlçenin nüfusu, 1970 yılından itibaren giderek azalmaya başlamış ve 1975 yılında 20413, 1980 yılında 18578, 1985 yılında 16632, 1990 yılında 13675, 1997 yılında 8058 ve 2000 yılında 9304 olarak sayılmıştır[103]. Türkiye İstatistik Kurumu Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Veri Tabanı'na (ADNKS) göre 2011 yılı itibariyle Kemah'ın ilçe merkezi nüfusu 2165, belde ve köylerinin nüfusu 4777'dir[104]. İlçe nüfusunun %31'i ilçe merkezinde yaşamaktadır. Kemah'taki özellikle erkek nüfusun bir kısmı geçim şartları sebebiyle ilçeden göç etmişlerdir. Bu durumun ana sebebi şüphe yok ki jeomorfolojik yapı

---

[96] E. Kaya, *I. Dünya Savaşında Erzurum ve Çevresinden Göç Eden Müslüman Muhacirlerin Dönüşleri ve İskânı*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı (Yayınlanmamış) Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 1995, 43.

[97] Başıbüyük, 72.

[98] Başıbüyük, 72-73'de ilçenin 1927 yılındaki nüfusu 13451 olarak, Darkot, 560'da ve Şahin, 220'de ise 1590 olarak verilmiştir. Böyle bir farkın ortaya çıkması, adı geçen kaynaklarda ilçe nüfusunun ilçe merkezi veya ilçe genelinin baz alınmasıyla verilmiş olması olarak açıklanabilir.

[99] Başıbüyük, 73'de ilçenin 1935 yılındaki nüfusu 17790 olarak, Darkot, 560'da ve Şahin, 220'de ise 2276 olarak verilmiştir. Böyle bir farkın ortaya çıkması, adı geçen kaynaklarda ilçe nüfusunun ilçe merkezi veya ilçe genelinin baz alınmasıyla verilmiş olması olarak açıklanabilir.

[100] Başıbüyük, 73.

[101] Ü. Uygun, *1992 Erzincan Zelzelesi*, Kervan Yayıncılık, II. Baskı, Erzincan 1992, 11.; Başıbüyük, 73.

[102] Başıbüyük, 73.; 1950'de Kemah'ın nüfusu Darkot, 560'da 1842, Şahin, 220'de 1917 olarak verilmiştir. Böyle bir farkın ortaya çıkması, adı geçen kaynaklarda ilçe nüfusunun ilçe merkezi veya ilçe genelinin baz alınmasıyla verilmiş olması olarak açıklanabilir.

[103] Başıbüyük, 73-75.

[104] Ayrıntılı bilgi için bakınız: http://tuikapp.tuik.gov.tr/adnksdagitapp/adnks.zul

sebebiyle tarımsal faaliyetlerin zorluğu, hayvancılığa müsait arazilerin az ve dağınık bir halde olması ve eğimin fazlalığı sebebiyle yaşanan su problemidir[105].

Kemah, ilk olarak kalenin olduğu alanda, daha sonra Çarşı Mahallesi merkez alınarak çevresinde yer alan mahallelerden meydana gelen bir yerleşim tarzı göstermektedir. Küçük bir çarşı ve çevresindeki meskenlerden meydana gelen ilçe merkezinin yaşam alanı Çarşı Mahallesi'dir. Çarşı, Mektepönü, Pöhrenkbaşı, Göğüsbağı, Karşıbağ, Beklimçay, Aşağı Gedik, Orta Gedik, Cirgişin ve Yukarı Mahallelerinden meydana gelen merkez ilçede mahalleler arasında geniş boş alanlar bulunmaktadır. Öyle ki Cirgişin ve Yukarı Mahalleleri arasındaki mesafe 7 km kadardır. Bu durumun ortaya çıkmasında yeni mahallelerin kurulması önemli bir etkendir. Nüfusun artmasıyla beraber tarım arazilerinin yerleşim yeri haline dönüştürülmesi zorunluluğu sonucunda Cirgişin, Yukarı ve Beklimçay Mahalleleri gibi yerleşimler meydana gelmiştir. İlçe merkezindeki 581 konutun 497'si aile konutu 47'si ticari konut, 37'si sosyal konuttur[106].

Kemah'a bağlı olan köy sayısı, tarihi süreç içerisinde meydana gelen idari yapının değişikliğine bağlı olarak değişiklik göstermektedir. XVI. yüzyılda Refahiye ve İliç'i de kapsayan Kemah kazasına 297 köy, XIX. yüzyılın ikinci yarısında 86 köy, 1945'te 67 köy ve 1997 yılı itibariyle 73 köy bağlıdır[107].

Kemah'a bağlı köylerin isimleri şöyledir:

Kemah ilçe merkezi: Akça (Uru), Ayranpınar (Marik), Boğaziçi (Vaslı), Çalgı, Dedek, Eskibağlar (Postu), Gölkaynak (Zoğa), Karadağ (Erkağan), Kemeryaka (Çinariç), Koçkar (Hudu), Kömür (Mamur), Mermerli (Herdif), Muratboynu (Urfat), Parmakkaya (Müşekrek), Tandırbaşı (Hezerik), Tanköy, Taşbulak (Sunguru), Tuzla (Tımısı),

Alpköy Bucağı (Alpuşi): Akyünlü (Tığınkar), Beşikli (Ardos), Çakırlar (Sızmıt), Dereköy (Dereşoran), Doganköy (Tortan), Esimli (Bırastik), Gökkaya (Garnı), İncedere (Dere Tımığı), Kazankaya (İranus), Konuksever (Gamerik), Koruyolu (Tavginer),

---

[105] Bakınız: Başıbüyük, 87, Tablo 23.
[106] Başıbüyük, 155, 159-160.
[107] Miroğlu, 40, 137.; Başıbüyük, 112.

Küplü (Komik), Maksutuşağı, Mezra, Olukpınar (İzinsor), Sarıyazı (Meyvanlı), Sürekköy, Uluçınar (Hoğut), Yağca (Tımığı), Yastıktepe (Perçenç),

Bozoğlak Bucağı (Yukarı Ihtik): Çiğdemli (Nezgep), Dikyamaç (Korkop), Gediktepe (Bargisor), Gülbahçe (Sitemi), Hakbilir (Pekeriç), Karaca (Cemolar), Kardere (Aşağı Ihtik), Seringöze (Şökke),

Doğanbeyli Bucağı (Ermelik): Ağaçsaray (Pağnik), Akbudak (Hınzoru), Aktaş, Cevizlik (Liç), Çalıklar, Çamlıyayla (Minkar), Dedeoğlu (Salut), Dutlu (Çörencil), Elmalı, Ilgarlı (Poğginer), Kedek, Kerer, Kutluova (Salamat), Özdamar (Kiğari), Yardere (Hoperek),

Oğuz Bucağı (Hoğuz): Atma, Doruca (Hamugu), Eriç (Ericek), Kayabaşı (Terkiloh), Kırıkdere (Hani), Şahintepe (Avşen), Yahşılar (Babu), Yücebelen (Üskübürt)[108].

Ayrıca 2002 yılı itibariyle Kemah'a bağlı 18 mezra ve 200 kadar yayla alanı bulunmaktadır. Mezra sayısı 1591 yılında 126 kadardır. İlçede köylerde kom, kışlak, dam ve hugul isimleriyle bilinen geçici yerleşmeler de görülmektedir[109].

73 köyden Karaca, Kömür ve Cevizlik birden fazla yerleşimden, diğer 70'i tek yerleşimden meydana gelmektedir. Kemah köylerinin 30'u etek ve yamaçlarda, 24'ü vadi içerisinde, 19'u sırtlarda kurulmuştur[110]. 14 köy 1000-1250 m arasında, 33 köy 1250-1500 m arasında, 21 köy 1500-1750 m arasında ve 5 köy 1750-2000 m arasında kurulmuşlardır.

Kemah köylerinin %30'u hayvancılık- ve gurbetçilik ile, % 15'i tarım ve gurbetçilik ile ve % 55'i ise hayvancılık , tarım ve gurbetçilik ile geçim faaliyetlerini gerçekleştirirler[111].

Atma, Aktaş, Çalıklar, Sürek, Tan, Elmalı, Sungurlu, Avşin ve Kömür gibi köy isimleri Türkçe yer isimlerinin bölgenin Türklerin eline geçmesiyle kullanılmaya

---

[108] Başıbüyük, 78, tablo 21.
[109] Miroğlu, 137.; Başıbüyük, 114-116, 136-137, 140, 143.
[110] Başıbüyük, 116.
[111] Başıbüyük, 112, 116, 120-121, 129, Tablo 23, Şekil 42.

başlandığını göstermesi açısından önemlidir. Kaldı ki Elmalı, Aktaş, Atma, Kömür ve Tan gibi köy isimler değişmeden günümüzde de kullanılmaktadır[112].

Köylerin isimleri Akça, Aktaş, Dereköy, Dikyamaç, Gediktepe, Gökkaya, Karaca, Karadağ, Kayabaşı, Kutluova, Parmakkaya, Sarıyazı, Şahintepe, Yastıktepe ve Yücebelen gibi köylerde topografik şartlardan, Akbudak, Ayranpınar, Cevizlik, Çamlıyayla, Çiğdemli, Dutlu, Elmalı, Esimli, Eskibağlar, Gölkaynak, Olukpınar, Seringöze, Tan ve Uluçınar, gibi köylerde çevredeki akarsulardan, bitki örtüsü ve yetiştirilen ürünlerden, Kömür, Mermerli ve Tuzla gibi köylerde yeraltı kaynaklarından, Çakırlar, Çalıklar, Dedeoğlu, Konuksever ve Maksutuşağı gibi köylerde eski boy, kabile veya yerleşimi kuran kişinin adından dolayı koyulmuşlardır. Bir istisna olarak geçici bir yerleşim olan Mezra, köy statüsüne geçince adı değişmemiştir.

Kemah köylerinden dördünün yeri değişmiştir. Tahminen 300-400 yıl önce Ardos Gölü oluşurken Beşikli Köyü önce gölün güneyindeki vadiye, sonrada 1992 yılından sonra görülen heyelan tehdidi sebebiyle Kemah-Erzincan karayolunun kuzeyindeki alana taşınmıştır. 1960 yılındaki heyelan sebebiyle Yardere Köyü'nün Conik Tepe üzerine, eski köy yerleşimine 1 km mesafede güneyde yeni bir köy kurulmuştur. 1965 ve 1974 yıllarındaki meydana gelen heyelanlar sebebiyle Esimli Köyü, eski köyün 1.5 km kuzeyine taşınmıştır. 1980 yılındaki toprak kayması sonucunda Çiğdemli Köyü için devlet tarafından 22 konutluk yeni bir yerleşim yeri kurulsa da köylüler kendi imkânlarınla Negzep Çayı kavuşum noktasında 1987 yılında başka bir yerleşim yeri kurmuşlardır[113].

İlçedeki tarımsal faaliyetler, vadi tabanında ve yamaçlarındaki sekiler gibi istisnalar haricinde oldukça sınırlı bir alanda gerçekleştirilir. 229800 hektar olan ilçe arazisinin sadece 20239 hektarlık bölümü, yani %8.8'lik kısmında tarıma elverişli alanlar mevcuttur. Kemah'taki tarım, daha çok Karasu Vadisi'nin güneyinde yapılmaktadır. Tarla ürünlerine dayalı bu faaliyetler, 32665 dekarlık ekili tarla alanında sürdürülür ki bu alanın 23800 dekarında buğday ve arpa üretimine dayalı tahıllar, 5180 dekarında yem bitkileri, 1450 dekarında baklagiller, 730 dekarında yumrulu bitkiler, 170 dekarında şeker pancarı ve 1335 dekarında sebze yetiştirilir. İlçede ayrıca

[112] Başıbüyük, 114.
[113] Başıbüyük, 130-131.

meyvecilik de yapılmaktadır. Kemah'ta tarımı yapılan 74915 meyve ağacı içerisinde 17300 ağaç sayısı ile ceviz en ön sırada kendine yer bulmuştur. Ceviz dışında ayrıca dut, kayısı, kiraz, erik, şeftali, vişne zerdali, armut, elma, ayva, iğde ve üzüm de yetiştirilmektedir[114].

Kemah'ta, toplamda 36904 hayvan yetiştirilmektedir. Bu rakamın 2729'sini yerli, melez ve kültür sığır türlerindeki büyükbaş hayvanlar, 32184'ünü koyun ve kıl keçisi türlerindeki küçükbaş hayvanlar, 991'ini at, katır ve eşek türlerindeki yük ve çeki hayvanları meydana getirmektedir[115]. Ayrıca kaynaklarda, ilkbaharda sürü hâlinde Kemah'a gelen ve avlanarak salamurası yapılan kuşlardan bahsedilir[116]. Seyahatname'de bu konuyla ilgili şu bilgiler geçmektedir:

> *"...Bir de dört mevsimde bu şehrin dağlarına (Selvi) adında Allah'ın bir kuşu gelip, bostan ve dağlarına konar. Kemah halkı bunun mevsimini bildiklerinden gidip kuşu avlayarak tüylerini yolup tuzla turşu yaparlar. Kışın yerler. Çok tatlı eti olan bir kuştur. Eti kuvvet vericidir. Ellerinden kurtulan kuşların bir kısmı başka yerlere göç ederler[117]".*

Kemah'ta ekonomik kalkınmayı sağlayacak, göç sorununu çözebilecek boyutta bir sanayileşmeden söz edebilmek olanaksızdır. 1970'lerde açılan et ve süt kombinaları beklentileri karşılayamamış, 1980 yılında açılan yem fabrikası da 1994 yılında kapatılmak zorunda kalmıştır. Atölye tipi küçük sanayi faaliyetler ise ilçenin kendi ihtiyacını bile çoğu zaman karşılamakta yetersiz kalmaktadır[118].

İlçede Tımısı, Kömür ve Yerhan Tuzlaları faaldir. Kömür Tuzlası'nın yıllık üretim hacmi 1000-2000 ton, Tımısı ve Yerhan Tuzlalarının yıllık üretim kapasitesi ise 100-200 ton arasındadır[119].

---

[114] Başıbüyük, 177, 181, 184-185.; Başıbüyük, 185, Tablo 43-44.
[115] Başıbüyük, 190, Tablo 45.
[116] Darkot, 561'de bu kuşların Evliya Çelebi Seyahatnâme'sinde Selvi, Cihannümâ'da serçe, Elisee Reclus'de keklik olarak geçtiği belirtilmektedir.
[117] Evliya Çelebi, 615-618.
[118] Başıbüyük, 196.
[119] Başıbüyük, 18, 196.; H. Yazıcı-A.Başıbüyük-S. Altınbilek, "Kemah (Erzincan) Tuzlaları", *Türk Coğrafya Dergisi*, S. 33, İstanbul 1998, 53-78.

Kemah'ta ayrıca Karasu Vadisi'nin yer yer kuzeyinde de görülmekle beraber asıl olarak güneyinde düzenli bir faaliyet gösteren, özel şirketlerce işletilen mermer ocakları da bulunmaktadır.

İlçede 15-20 yıl öncesine kadar yöre halkı tarafından da yararlanılan ve Şoran Dere'deki krom ve linyit yatakları ve Kömür Köyü'nün kuzeydoğusundaki linyit yatakları bugün itibariyle terkedilmişlerdir[120].

Kemah'ta ticari faaliyetler oldukça kısıtlıdır. Özellikle terör olaylarının son yıllarda bölgede görülmemesiyle birlikte mevsimlik geri dönüşlerle yaz aylarında ilçenin nüfusu 2-3 katına kadar çıkmaktadır. Yaz aylarındaki bu nüfus yoğunluğu ile beraber de tabiidir ki nispi yoğunluğu ticaret alanında görebilmek mümkündür. Muratboynu, Koçkar, Maksutuşağı, Şahintepe ve Esimli gibi köylerdeki ön plana çıkan tulum peyniri ticareti dikkat çekicidir. Eski kaynaklarda Kemah'ın katık peyniri ve çadır bezini övülmektedir[121]. Evliya Çelebi, XVII. yüzyılda Kemah'taki ticari faaliyetleri şöyle özetler:

> *"Mahsulatından, çadır bezi, beyaz ve leziz tuzu, katmer peyniri meşhurdur. Midilli'nin lor peyniri Şam'ın kariyşe peyniri gibi peynirlerden taze, leziz ve kolay hazımlıdır.[122]".*

Cevizlik, Özdamar, Kerer, Dedeoğlu Köyleri ve ilçe merkezindeki cevizcilik faaliyetleri de elbette göz ardı edilemez. Arıcılık ve bal üretimi ise Kemah'ın ticari hayatında kendilerine yer bulan diğer alanlardır[123].

---

[120] Başıbüyük, 196.
[121] Darkot, 1993, 560.
[122] Evliya Çelebi, 615-618.
[123] Başıbüyük, 206.

1.1. Yollar

Kemah, doğuda Erzincan, batıda İliç, kuzeyde Refahiye ve güneyde Ovacık ile komşu bir ilçedir. Kemah'ın içerisinde olduğunu varsaydığımız tarihi yol bağlantıları ile ilgili günümüze kadar ulaşmış güçlü bir kanıt bulunmamaktadır. Günümüzde Karasu Havzası içerisinde yer alan Kemah, özellikle Karasu'yu takip eden kuzey-güney istikametinde önemli bir kavşak görüntüsündedir. Erzincan istikametinden Karasu'yu takiple güneye İliç, Kemaliye ve Malatya'ya ulaşılmaktadır. Diğer taraftan Kemah Köprüsü'nü geçerek kuzeye doğru uzanan karayolu Refahiye'ye, batıya doğru da Kuruçay üzerinden Divriği'ye ulaşılmaktadır. Ayrıca, güneybatı yöndeki İliç karayolundan ayrılan tali bir yol ile de ilçenin Tunceli bağlantısı da sağlanmaktadır.

Tarih boyunca Kemah'tan geçen yolların yukarıda da ele aldığımız gibi Karasu boyunca uzandığı büyük bir olasılıktır. Doğu Anadolu merkezli Karaz Kültürü[124]'nün Erzincan üzerinden Elazığ, Malatya'ya yönelmesinde Kemah yolunun ne kadar etkin olduğunu görmek şu anki verilerle yetersiz görülmektedir. Bölgede şu ana kadar yapılan çalışmalarda Karaz yerleşmelerine rastlanmış değildir. Bölgenin ekolojik yapısı nedeniyle tarıma ve özellikle de hayvancılığa elverişli alan yetersizliği, kültürün burada yerleşmesine engel olmakla beraber nehir yollarının tarihin en erken dönemlerinden itibaren ana güzergah olarak kullanılmış olması ve kültürün Kemah üzerinden güneye Elazığ-Malatya bölgesine ulaşmış olması büyük bir olasılıktır.

Van merkezli kurulan Urartu Krallığı'nın kuzeye yönelmesinde Kemah'ın dolayısıyla Karasu'nun takip edilip edilmediği tartışılabilecek bir konudur. Ağrı, Horasan, Hasan Kale, Erzurum, Aşkale üzerinden Erzincan/Altıntepe'ye varışı, Urartu kalıntılarıyla rahatlıkla açıklanabilir bir durumdur. Bunun yanı sıra batıya doğru Elazığ, Malatya bölgesine ulaşan Urartu'nun buradan kuzeye doğru Kemah üzerinden Erzincan/Altıntepe'ye ulaşma olasılığı da düşünülmelidir[125]. Zira Karasu Vadisi'ni takiple özellikle yaz aylarında Altıntepe'ye ulaşmak mümkün görülmektedir.

Kemah bölgesinin özellikle kuzey-güney ulaşımında yer alması Roma Dönemine tekabül etmektedir. Roma'nın doğuda Fırat'ı kendisine sınır olarak tayin etmesi,

---

[124] Kültürün yayılım alanı ile ilgili Bkz.; M. Pehlivan, "Karaz Kültürü ve Hurriler", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, I/I, Van 1990, 168-176.

[125] Urartu'nun kuzey yayılımı için Bkz. Altan Çilingiroğlu, …….

Kemah'ın kuzey-güney güzergâhında önemli bir kavşak olmasını sağlamıştır. Trabzon Limanı'ndan Satala'ya, oradan Erzincan'a ulaşan yol, Kemah'ı takiple Malatya'ya ulaşmaktadır. Fırat hattı olarak adlandırılan bu güzergâh, dönem içerisinde özellikle askeri açıdan büyük bir önem arz etmektedir[126]. Sinclear, ana güzergâhtaki Roma yolunun Karasu Boğazı boyunca devam ettiğini, batıda Roma Dönemi'nde inşa edilmiş bölümünün Kuru Çay'ın kuzeyine ve daha sonra da kuzeybatısına doğru ikiye bölünerek Nikopolis'e uzandığını ve bu yolla Satala'ya varılabileceğini belirtir[127]. Aynı yazar, Erzincan ve Kemah'tan geçen ve Salata'ya giden yolun Karasu'nun uzağından açılmasını, Ermeni Krallığı'nın bu coğrafyadaki caydırıcı gücüne dayandırmaktadır[128]. Ana güzergâhtaki Roma varlığı, ancak MS 387'den sonra İliç, Yukarı Fırat Vadisi ve Erzincan Platosu'nun Roma İmparatorluğu'nun birer parçası haline gelmesiyle söz edilebilir. Bu sebeple de yolun büyük bir bölümü MS 387'den sonra açılmış olmalıdır. Roma, açılan bu yolla Melitene ve Satala'yı mümkün olduğunca daha kısa bir rota ile birleştirmek istemiştir[129].

Sinclear, Burmahan'daki kervansarayların varlığından hareketle, Ortaçağ'da Yukarı Fırat Vadisi'nin bu bölümünde Erzincan'dan ticaretin yürütüldüğünü, bu ticaret trafiğinin Arapkir ve Malatya'ya gittiğini ve Kemah ve Erzincan arasındaki hanların büyük ihtimalle Osmanlılar döneminde inşa edildiklerini ifade etmektedir[130].

Özellikle ana güzergâha çıkan tâli yolların izlerini bugün de görebilmek mümkündür. İkinci derece öneme sahip bu yollardan ilki doğuda Uluçınar Köyü sınırları içerisinde, ikincisi ise batıda Gediktepe Köyü sınırları içerisinde yer alır.

Kemah'ın doğusundaki birinci yol; Acemoğlu Köprü'nün inşasından önce Erzincan'dan gelen yol, Acemoğlu Kanyonu'nu tırmanarak Maksutuşağı'na ve Uluçınar'a doğru uzanmaktadır. Bugün de bu yolun kalıntıları görülebilmektedir. Yol üzerinde gözetleme kulesi olması muhtemel bir mimari kalıntı temel seviyesiyle mevcuttur. Bu kalıntıdan mevcut haliyle herhangi bir plan çıkarabilmek mümkün değildir (Foto. 2-5).

---

[126] S. Çiğdem, *Eskiçağ'dan Ortaçağ'a Gümüşhane*, İstanbul 2012, 44-45
[127] Snclear, ….
[128] Snclear, …
[129] Snclear, …..
[130] Snclear, …

Kemah'ın kuzeybatısındaki ikinci yol; Gediktepe Köyü'nün 4.6 km kadar güneybatısındaki Pingen Mezrası'ndan güneye doğru uzanır. Pingen'den güneye doğru sırasıyla Küpdere, Sütyolu, Kalecik, Siyertaş ve Karakıra mevkiileri takip edilerek Kemah-İliç karayoluna varılabilmektedir. XX. yüzyıl başlarına kadar kullanılan bu yolun zemininde çok büyük sal taşları bugün halen varlığını korumaktadır. Devşirme malzeme değil ise muhtemelen bu malzeme Roma Dönemi'ne ait olmalıdır. Pingen'den yaklaşık 1 km güneyde köylünün Kalecik olarak adlandırdığı mevkide bir gözetleme kulesinin olması muhtemeldir. Gösterilen alanın oldukça küçük olması bu alanda kaleden ziyade bir gözetleme kulesinin varlığına işaret etmektedir. Birkaç taş parçası halindeki mimari kalıntılardan herhangi bir plan ve inşa tarihi çıkarabilmek mümkün değildir. Aynı yol üzerinde Kızılyazı ile Kardeşayıran mevkiinde bir de köprüden bahsedilmektedir. Köprü günümüzde bataklık alanda balçığa gömülmüş haldedir. Varlığını ancak rivayetlerden öğrenebilmekteyiz (Foto. 6-7).

2. Kemah'ın Tarihçesi

Kaynaklarda Kemah'ın tarihi ile ilgili verilen bilgiler, Kemah Kalesi ve çevresinde meydana gelmiş olaylar ışığında edinilmiştir. İlçenin tarihi seyrinin ortaya konulmasında kalenin odak noktası olarak seçilmesinin sebebi, savunma konusundaki stratejik öneminin ve avantajının doğal bir sonucu olarak erken dönemlerden itibaren bölgedeki ilk iskân izlerinin görüldüğü bir yer olmasıdır. Ancak kalenin kurulum alanındaki bu iskânın tarih öncesi devirlere ait izleri, günümüz itibariyle somut bir delil olmadığı için kesin olarak açıklanamamaktadır.

Paleolitik dönemde bölge tarihinin başlatılmasına rağmen, bu dönem ile Mezolitik ve Neolitik dönemler için Kemah merkezli herhangi bir bulgu günümüz itibariyle mevcut değildir[131]. Paleolitik dönem sonrasında Son Kalkolitik ve İlk Tunç dönemleriyle beraber Kemah'ın tarih öncesine ait bilgiler, Erzincan ve Erzurum gibi komşu kültürlerdeki arkeolojik bulgular ile ilişkiler kurularak açıklanmaya çalışılmıştır. MÖ IV. bin sonlarında bölgede, bulunduğu yere göre değişik isimler alan, ancak çoğunlukla Karaz adı ile bilinen Erken Tunç Çağı Kültürleri görülmektedir. Erzincan ve çevresi, dolayısıyla da Kemah, adı geçen kültür coğrafyası içerisinde kabul edilmektedir[132]. MÖ IV. bin yılın sonundan MÖ II. bin yılın başına değin bin yıldan fazla bir süre varlık gösteren bu Erken Transkafkasya Kültürü, kendine ait çanak çömlekleriyle homojen bir kültür özelliği göstermekle kalmaz, aynı zamanda asıl itibariyle dil bakımından Ural-Altay dil ailesine ait Hurrilerin arkeolojik buluntuları yardımıyla Hurrilerin kollar halinde Kafkasya, Kura-Aras bölgesinden Doğu Anadolu ve çevresine yaptıkları göç ve yerleşimleri göstermesi açısından da ayrıca önem göstermektedir[133].

---

[131] İ. K. Kökten, "Orta, Doğu ve Kuzey Anadolu'da Yapılan Tarih Öncesi Araştırmalar", *Belleten,* C. VIII/32, Ankara 1944, 659-680.; Miroğlu, 1990, 1.; Başıbüyük, 108.

[132] M. Işıklı, *Doğu Anadolu Transkafkasya Kültürü* adlı kitabında çalışmasının coğrafi sınırlarını çizerken, adı geçen kültürün yayılım alanı için *"Bugünkü bilgilerimize göre; Erken Transkafkasya Kültürü, kuzeyde Büyük Kafkas Dağlarının kuzeyine-Dağıstan'a- güneyde Filistin-Levant düzlüklerine, doğuda Van-Urmiye Havzasının verimli topraklarına ve Azerbaycan ülkesinin neredeyse tamamına, batıda ise İç Anadolu Bölgesi düzlüklerine değin ulaşan geniş bir coğrafyada varlık göstermiştir. Kabaca "Büyük Mezopotamya Kültür Bölgesi'nin kuzeyinde kalan ve birçok araştırmacı tarafından bu büyük kültür bölgesinin kuzey dağlık "sınır toprakları" olarak görülen yüksek kesim, aynı zamanda konu edindiğimiz kültürün ana yayılım alanı olmuştur."* ifadelerini kullanmaktadır. M. Işıklı, *Doğu Anadolu Transkafkasya Kültürü,* İstanbul, 2011, 11.

[133] C. A. Burney, "Eastern Anatolia in the Chalcolithic and Early Bronze Age", *Anatolian Stıdies,* VIII, Ankara 1958, 157-209.; H. Z. Koşay, *Erzurum ve Çevresinin Dip Tarihi,* 50. Yıl Armağanı: Erzurum ve

Tarih öncesinde Kemah ve çevresine ait tarihi bilgilerdeki varsayımlar, tarihi devirlerle birlikte daha kesin bir hal almaya başlar. MÖ III. bindeki Hurri boylarının göç hareketlerinin bir sonucu olarak MÖ II. binde Doğu Anadolu'da feodal beyliklerin kurulduğu ve bunlardan birinin de Kemah'ta olduğu bilinmektedir[134].

Erzurum ve Erzincan arasındaki bölge, Hitit kaynaklarında Hayaşa/Hajaşa adıyla geçmektedir. Hayaşalılar'ın siyasi hayatları boyunca Hititliler ile mücadele içerisinde olduğu bilinmektedir. Hayaşılılar, I. Şuppuliuma (MÖ 1375-1345) döneminde Hititlilere tabi olmuşlardır. İki devlet arasındaki mücadeleler bir dönem durmuşsa da I. Şuppuliuma'nın ölümü üzerine yeniden başlamıştır. I. Şuppuliuma'nın oğlu I. Murşili Kemah yakınlarında Hititliler ile savaşmış ve Hayaşalıları bağımsızlıklarına kavuşturmuştur[135].

Geç Hitit Dönemi'nde Kargamış ve Melid kent devletlerinin arasında kalan bölgede Gurgum ve Kummuh/Kummuhu-i isimleriyle iki ayrı kent devletinin de varlığı genel itibariyle kabul edilmektedir. Kummuh Ülkesinin yerleşim yeri ile ilgili olarak kesin bir bilginin olmaması sebebiyle varsayımlar ortaya atılmıştır. Bunlardan birisi Hayaşa Ülkesi ile özdeşleştirilmesi ve buna bağlı olarak Kummuh Ülkesinin kuzeydoğuya yönelik bir konuma sahip olacağı yönündedir. Bu durumda Kummuh'un, Kemah merkezli olduğu kabul edilebilir[136]. Zöhre Özer, tarihi kaynaklarda geçen dört Kummuha (Kumana) Krallıklarından bahsederken Malatya, Elazığ ve Kemah'ı içerisine alan bölgenin tarihi kaynaklarda Kummuh/Kutmuni adıyla geçtiğini belirtmektedir[137].

MÖ XIII. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren Asurluların siyasi gücünün artması üzerine Hurri-Mitanni (Hanigalbat) devleti Doğu Anadolu ile Asurlar arasında tampon bölge oluşturması ile dikkat çeker. Ancak zamanla bu devletin zayıflaması ve yıkılmasıyla beraber Asurlular Doğu Anadolu üzerine akınlar başlatmışlardır. Bu

---

Çevresi, I, Erzurum 1974, 42-43.; A. Erzen, *Eastern Anatolia and Urartians,* İstanbul 1979, 9, 14.; Miroğlu, 1990, 1.; Başıbüyük, 108.

[134] Miroğlu, 1990, 2.; Başıbüyük, 108.

[135] J. Garstang-O. R. Gurney, *The Geography of the Hittite Empire,* London 1959, 36.; F. Kınal, Eski Anadolu Tarihi, Ankara 1962, 40, 108.; C. A. Burney-D. M. Lang, *The Peoples of the Hill: Ancient Ararat and Caucasus,* London, 1971, 179.; N. Adontz, *Historie d'Armenie,* Paris 1946, 39.; Miroğlu, 1990, 2.

[136] Mehmet IŞIKLI, *Yeni Assur Döneminde Assur'un Kuzey Yayılımı ve Bu yayılımın Siyasal ve Ekonomik Nedenleri,* Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış) Yüksek Lisans Tezi, İzmir 1998, 61-64

[137] Zöhre Özer, *Geç Hitit Devletlerinden Kummuha Krallığı (M. Ö. 1000-708)*, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış) Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2011, 53.

durumun akabinde bir zorunluluk olarak bölgedeki feodal beylikler Van Gölü merkezinde birleşerek Uruatri ve Nairi Konfederasyonlarını kurmuşlardır. Bu yeni siyasal oluşum aynı zamanda Urartuluların da temeli olmuştur[138]. Kemah, Asur kaynaklarında zaman zaman Nairi Konfederasyonu içerisinde geçmektedir. MÖ XII-yüzyıldan IX. yüzyıl ortalarına kadar Kemah'ın da içerisinde olduğu Karasu ve Murat Nehirleri arasındaki bölge Suhme/Suhmi/Suhni/Suhma isimleriyle anılmaktadırlar[139].

MÖ IX. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde Asur seferlerinin yoğunluğu üzerine Uriatri ve Nairi Konferederasyonları birleşmek zorunda kalmışlar ve bu birleşme sonunda da Urartu Devleti ortaya çıkmıştır. Bu dönemde Asur kralı III. Salmanassar (MÖ 848-824) yukarıda bahsedilen Suhme bölgesini fethetmiştir. Bu fethin yağma ile son bulduğu bilinmektedir. Asurluların bu hâkimiyeti sonrasında Urartu kralı II. Argişti (MÖ 714-685) döneminde Erzincan ve Kemah'ın Urartu topraklarına dâhil edilmesiyle beraber bu devlet için batıda güçlü bir sınır eyaleti meydana getirilmiştir[140].

Erzincan ve çevresinde Urartu hâkimiyetinden sonra Medler ve Persler egemen güçler olarak görülmektedir. Bölge, Pers kralı I. Dareios'un döneminde Armina/Arminyia XIII. Satraplığı içerisindedir[141].

Kemah'ın stratejik önemi, Roma topraklarına dâhil edilmesiyle beraber Roma, Part ve yerli krallıklar arasında tampon görevi üstlenmesiyle artmıştır. Roma gücünün giderek zayıflaması üzerine bölgede prenslikler ortaya çıkmıştır. "1915 Öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeniler" adlı kaynakta Kemah'ın Ermeni Krallıkları dönemi şu şekilde anlatılmaktadır:

> *"Çağdaş dönemdeki Gamakh/Kemah, Antik Çağ'da, Yulkarı Ermenistan eyaletinin bir parçası olarak Antik Taranağı Prensliği'ne tekabül etmekteydi; prensliğin merkezzi ise ünlü*

---

[138] M. T. Tarhan, *M. Ö. XIII. Yüzyılda Uruatri ve Nairi Konfederasyonları*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi (Yayınlanmamış) Doçentlik Tezi, İstanbul 1978, 27, 162 (Bu eser görülmemiştir. Varlığı ve içeriği Miroğlu, 1-2'den öğrenilmiştir.).; Miroğlu, 2.

[139] M. Salvini, *Nairi e Ur(u)atri,* Roma, 1967, s. 40,67, Harita II-IV (Bu eser görülmemiştir. Varlığı ve içeriği MİROĞLU, 1990, s. 1-2'den öğrenilmiştir.).; MİROĞLU, 1990, s. 2.

[140] Salvini, *Nairi e Ur(u)atri,* Roma, 1967, 40.; Erzen, 1979, 30.; Miroğlu, 2.

[141] Burney-Lang, 179.; Miroğlu, 1990, 3.; B. Darkot, siyasi olarak oldukça karışık olan bu dönemi şöyle açıklamaktadır: "*Ortaçağda bu kale, İranlılar (Sâsânî hânedanı) ile şarki Roma arasında mücâdele sâhası olmuş, mezkûr imparatorlukların birine veya diğerine ilhak edilmiş yahut ikisi arasında, bunların birinden yardım gören Ermeni prensleri elinde kalmıştır."* Darkot, 559.

pagan tapınaklarını barındıran müstahkem mevkii Ani idi. Yegeğyats gibi, bu kaza da Hıristiyanlığın kabulünden sonra Aziz Kırikor Yusavoriç'in ailesinin ata mirası yurtluğuna katıldı. ülkenin savunma düzeninin başlıca kalesi olan, Fırat'ın sol kıyısındaki Ani, Gamakh kentine hakim kayalık bir tepede kuruluydu. Movses Khorenatsi'nin aktardığına göre uzun süre ele geçirilemezx diye kabul edilen Ani, gene tarihçinin yazdıklarına göre Pagan dönemin önemli bir entelektüel ve siyasi merkezi idi; burada bulunan Ermenistan krallarının mezarları ve kraliyet hazineleri müneccim rahipler tarafından korunurdu. Ne var ki Ani, 350'de Pers hükümdarı Şabuh tarafından talan edildi. Arsakid/Arşaguni hanedanına mensub ilk kralların mezarlarını yağmalayan hükümdar, Ermeni tarihçinin dediğine göre "Ustaca inşa edilmiş, kalın duvarlı dev bir yapı olan" Kral Sanadrug'un mezarına dokunamadı bir tek Pakraduni krallığının çökmesinden sonra Selçukluların akınlarına ..."[142]

Ali Kemali ise yerli krallınlar dönemiyle şu bilgileri aktarmaktadır:

Turunbiz'in ifadesine göre, Ermeniler Firicya'dan geldikleri zaman bir müddet Kapadokya'da kalmışlar, sonra Malatya yoluyla kuzeye yönelmiş ve Ani-Gamakh şehrine gelerek "kainatın, yerlerin ve göklerin yaratıcısı" saydıkları Aramazd namına Ani şehrinde büyük mabetler ve şatolar inşa etmişlerdi. Ardaşes zamanında bu tanrıya tapılıyordu. Kale, krallara mahsus paara ve eşyanın mahzeni olduğu için de daima tecavüzlere maruz kalıyordu. Arsas'ın hazineleri kaleden çıkarılıp naklonulmakta iken yağmalanmıştı. Birçok kralların kabirleri kalede bulunuyordu.

[142] Raymond H. Kevorkian- Paul B. Paboudjian, *1915 Öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeniler,* İstanbul, 2013, 2. Baskı, 460.

Ermeniler, Taranghi kantonunda bulunan bu şehrin, Erez ve Til gibi "Paganizm" in yaşaması için uzun ve amansız mücadelere sahne teşkil ettiğini ve Patrik Kirkor tarafından tesis olunan ilk kilisenin Ani'de inşa edilmiş ve dini meclislerin bu kilisede toplanmış olduğunu beyan etmektedirler.

İmparator Teodosiyos zamanında (M.450) İraniler tarafından sıkıştırılmış olan Ermeniler, koruyucuları olan Romalılara müracaatla yardım istemişlerdi. Fakat gönderdikleri elçi dönmeden evvel bir hücum yapmayı uygun görmüşler ve İranilerin Ermenistan'da işgal etmekte oldukları birçok şatoları, müstahkem mevkiileri, beldeleri, Garin ve nihayet Ani kalelerini almışlardı. Bu, çok devam edemeyen bir galebeydi. Kemah, bu galebeden sonra mühim zararlara uğramış, mabetleri yağma edilmiş, ahalisi esir olarak götürülmüştür. Yaklaşık 90 sene sonra İranilerle bir muharebe daha vuku bulmuş ve Kemah bu defa da yağmaya uğramıştır.

Kemah'ın Kamarik nahiyesinde tabi Şuran köyünde eski bir şehrin harabeleri ve büyük, mühim bir mağara olduğu söyleniyordu. İncelemelerim neticesinde harabelere tesadüf etmedim, birbiri üstünde iki mağara varsa da, içlerine girmek mevkiiin engelleri sebebiyle mümkün değildir."[143]

Ali Kemali'nin verdiği malumatı, günümüzde mevcut bilgilerle bilimsel bir temele oturtmak mümkün görünmediği için ihtiyatla karşılamak gerekmektedir.

Kemah, Roma'nın ikiye ayrılmasıyla Doğu Roma (Bizans), İran ve yerli prenslikler arasındaki mücadelelerin yaşandığı bir alan haline gelmiştir[144].

Kemah, eski çağlarda Ani ismiyle de anılmaktadır[145]. Geç Roma-Erken Bizans döneminde I. Theodosios (379-395) döneminde Kemah'ın da içerisinde olduğu bölge,

---

[143] Aksüt, 374-379

[144] E. Wıll, *HistorirePolitique du Monde Hellenistique,* II, Nancy 1967, 45, 2976, 380, 422 (Bu eser görülmemiştir. Varlığı ve içeriği Miroğlu, 1-2'den öğrenilmiştir.).; Miroğlu, 3.

Daranalis adı ile geçer[146]. B. Darkot, bu bölge isminin Darana (bölge adı olarak, Daranalis Taranaghi) şeklinde Kemah'ın eski isimlerinden birisi olarak da kabul edilebileceğini ileri sürmektedir[147]. Bizans İmparatorları I. Theodosios ve Anastasios (491-518)'a atfen Theodopolis ve Anastasiopolis isimleriyle de anılmışlardır[148]. Batılı yayınlarda Kemah adı, Gamakh ya da Kamakh olarak da geçmektedir[149].

İslamiyet'in ortaya çıkması ve kısa sürede Arabistan coğrafyasından uzak ülkelere kadar yayılım göstermesiyle beraber Kemah'ın da içerisinde bulunduğu Doğu Anadolu, Müslüman Arapların akınlarına sahne olmuştur. Hazreti Osman döneminde Habib bin Mesleme ve Safvan tarafından Kemah kuşatılmışsa da başarısız olunmuştur[150]. Kemah, 59 H/678-679 M yılında Umeyr bin Hubâb bin es-Sülemi tarafından, Bizanslılardan alınmıştır[151]. İbnü'l Esir, bu fethi şöyle aktarmaktadır:

> *"Bu yıl içinde* (59 H.) *müslümanlar Umeyr bin Hubâb bin es-Sülemi komutanlığında Kemah Kalesine gaza düzenlemişlerdi. Umeyr şehir surlarının üzerine tırmanmış, orada bulunan rumları tamamen bertaraf edinceye kadar çarpışıp durmuş, nihayet Müslümanlar da surlara tırmanmışlar ve Umeyr de şehri fethetmişti. Umeyr'in bu fetihten dolayı son derece övündüğü ve bu fetih sırasında yaptıklarından dolayı da Müslümanlar tarafından övülmekte olduğu bilinmektedir."*[152].

---

[145] E. Honıgmann, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı (Çev. F. IŞILTAN),* İstanbul 1970, 217.; Miroğlu, 3.; B. Darkot, Kemah'a atfedilen Ani ismini "*Arsak hanedanına mensup kıralların payitahtlarından biri olan Ani'nin yerini almıştır. Bu kırallar zamanında, "alınamaz" telâkkî edilen kaleyi inşâ ettikleri gibi, mâbetler yapmışlar, hazîne ve medfenlerini buraya yerleştirmişlerdi. Bu şehre âit tasvirler, Arpa-Çayı üzerinde ve Kars 'in şarkındaki diğer Ani'ninkilere benzemektedir"* ifadeleriyle açıklamaya çalışmıştır. Darkot, 559.

[146] A. H. M. Jones, *The Cities of the Eastern Roman Provinces,* Oxford 1971, s. 223.; Miroğlu, 1990, 3.

[147] Darkot, 1993, s. 559.

[148] Miroğlu, 3.

[149] Esat Uras, *The Armenians in History and the Armenian Question*, İstanbul 1988, 338; Burchard Brendtjes, *Drei Jahrtausende Armenien*, Almanya 1974, 63; Nicolas Adontz, *Histoire d'Armenie*, Paris 1946, 39; Nicholas Adontz, *Armenia in the Period of Justinian*, Lisbon 1970, 206; J. Muyldermans, *La Domination Arabe en Armenie*, Paris 1927, 112-113; Hratch Bartıkian*, l'Armenie et Byzance*, Paris 1996, 25.

[150] Ahmed bin Yahya el-Belazuri*, Fütuhu'l-Büldan*, (Çev. Mustafa Fayda), Ankara, 2002, 262, 264

[151] İbnü'l Esir, El-Kâmil Fi't-Tarih (Çev. A. AĞIRAKÇA), C. III, Bahar Yayınları, İstanbul 1986, 526.; Miroğlu, 3.; Darkot, 559.

[152] İbnü'l Esir, 526.

Kemah, bu fethi takip eden yıllarda, birçok kez İslam Devleti ile Bizanslılar arasında el değiştirmiştir. 678-679 yılındaki fetihten kısa bir süre sonra yeniden Bizans hâkimiyetine geçen Kemah, 91 H/710 M yılında yeniden Müslümanların eline geçmişse de Bizans, Kemah'ı bir kez daha zapt etmiştir. Yaklaşık yirmi yıl sonra 105 H/723 M yılında Mervan bin Muhammed Kemah'ı yeniden Müslüman topraklarına dâhil etmiştir[153].

Kemah Kalesi, 133 H/750-751 M yılında Bizanslıların kuşatması ve kuzeydeki Hazarlıların olabilecek tehditlerine karşı Abbasi Halifesi Ebu Ca'fer el-Mensur tarafından tahkim ettirilmiştir[154]. İbnü'l Esir eserinde, *"Hicret'in Otuz Üçüncü (M. 750-751) Yılı Olayları"* adlı bölümde *"Bizanslıların Malatya'yı Ele Geçirmeleri"* başlığı altında bu kuşatmayı şöyle aktarmaktadır:

> *"Bu yılda Bizans kralı Konstantin Malatya ve Kemah'a geldi. Ordugâhını Kemah'ta kurdu. Kemahlılar Malatya halkına kendilerine yardım etmeleri için haber gönderdiler, bunun üzerine Malatya'dan sekiz yüz savaşçı geldi. Rumlar bunlarla savaşa girdiler. Müslümanlar yenildi. Rumlar ardından Malatya'ya gelip burayı kuşattılar…"*[155].

754-755 yılında Kemah'ın tekrar Bizanslıların eline geçtiği görülmektedir. Birkaç kez el değiştiren Kemah, 793-794'de Bizanslılar tarafından tekrar kuşatılmış ve Türk hâkimiyetine kadar da Bizans'a doğrudan ya da dolaylı olarak bağlı kalmıştır[156].

Kemah'ın tarihindeki Türk dönemi, 1071 Malazgirt zaferi sonrası Mengücekli hâkimiyeti ile beraber başlamaktadır. Malazgirt'teki bu zafer sonrasında Anadolu kapıları Türklere açılmış ve bu coğrafya Türklerin artık yeni yurtlukları haline gelmiştir. Bu yeni yurtluk, Alparslan'ın komutanları tarafından kısa bir süre içerisinde boydan boya fethedilmeye başlanmıştır. Bu komutanlar arasında Kutalmış, Afşin, Tutak, Saltuk, Artuk, Savtekin, Danişmed Gazi, Mengücek Gazi, Gevherâyin, Kapar, Sandak,

---

[153] İbnü'l Esir, 526; el-Belazuri, 265.
[154] İbnü'l Esir, El-Kâmil Fi't-Tarih (Çev. Y. Apaydın), C. V, Bahar Yayınları, İstanbul 1986, 363.; Miroğlu, 1990, s. 3.; Darkot, 1993, s. 559.; İ. Miroğlu, bu tahkimatın Bizanslılara karşı, B. Darkot ise Hazarlara karşı yapıldığını belirmektedirler.
[155] İbnü'l Esir, 363.
[156] Honıgmann, 54.; Miroğlu, 3.; Darkot, 559.

Dilmaçoğlu, Duduoğlu Aytekin isimleri ön plana çıkmaktadır[157]. Bu komutanlardan Mengücek Gazi ile ilgili en eski tarihli yazılı kaynaklar olan XIV. yüzyılda Reşidüddin'in kaleme aldığı "Camiü't-Tevarih" ve XV. yüzyılda Hafız Ebru'nun kaleme aldığı "Zübdetü't–Tevarih" adlı eserlerde Mengücek Gazi isminin geçtiği görülmektedir[158]. Ancak Mengücek Gazi'nin kimliği ile ilgili çok net bilgilere sahip değiliz. Bu belirsizlik sebebiyle Alparslan ve Mengücek Gazi arasındaki emir komuta ilişkisi, Mengücek Gazi'nin Alparslan tarafından Anadolu'ya gönderilip gönderilmediği ve hatta Mengücek Gazi'nin 1071 Malazgirt Zaferi sonrası Anadolu'ya gelip gelmediği gibi konular net bir şekilde aydınlatılamamıştır. Kaldı ki Mengücek Gazi'nin, 1080'deki göç dalgasıyla birlikte Anadolu'ya gelmiş olduğunu ileri sürenler[159] var ise de genel kanı Malazgirt Zaferi sonrası gelmiş olduğu yönündedir[160]. Öne sürülen iki fikirden hangisi olursa olsun kesin olarak bilinen bir gerçek vardır ki o da Mengücek Gazi'nin Yukarı Fırat ve Çaltı nehirleri vadilerinin fethini gerçekleştirerek Erzincan, Kemah, Divriği ve Şebinkarahisar şehir ve bölgeleri üzerinde hâkimiyet kurduğudur[161].

Zahireddin Nişapûri[162], Müneccim-başı[163], Kerimüddin Aksarayî[164] gibi isimler, eserlerinde Mengücek Gazi'nin Alparslan tarafından Erzincan ve havalisinin fethi için görevlendirildiğini ve Rumlara, Gürcülere ve Haçlılara karşı savaştığını ifade etmektedirler[165]. Ayrıca Mengücek Gazi'nin, Danişmendli Devleti ile birebir hareket ederek Rumlarla Savaştığı da bilinmektedir[166]. Mengücek Gazi'nin, Divriği Ulu Camii kitabesinde "Alp Kutluğ, Tuğrultekin" gibi önemli sıfatlarla anılması, onun dönemi içerisinde ne kadar önemli bir şahsiyet olduğuna işaret etmektedir[167].

---

[157] Mükrimin Halil Yınanç, Türkiye Tarihi, C. I, İstanbul 1944, 80; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1971, 112; N. Sakaoğlu, *Türk Anadolu'da Mengücekoğulları*, İstanbul 2004, YKY, S. 36; Şahin. 219

[158] Reşüdü'd-din Fazlullah, Cami'ü't-Tevarih: Selçuklu Devleti (Çev. E. Göksu-H. H. Güneş), İstanbul 2010, 210; Sakaoğlu, 36.

[159] O.Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul, 1980, 5

[160] E. Merçil, *Müslüman, Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul, 1985, 275; Faruk Sümer, "Mengücekliler" Mad., İslam Ansiklopedisi, C. VII, Ss 713-718; Faruk Sümer, *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, Ankara 1990, 1-14; Sakaoğlu, 36

[161] Turan, 55; Miroğlu, 4; Şahin, 219;

[162] Zahirrüddin Nişapûri, *Selçuk-nâme*, Tahran, 1332

[163] Müneccimbaşı Ahmed Dede, Müneccimbaşı Tarihi " Sahaif-ül-Ahbar fi Vekayi-ül-A'sar", (Çev. İsmail Erunsal), İstanbul 1977

[164] Turan, 56 (Kerimüddin Aksarayi, Musameret ul-Ahbar, s. 27'den Naklen)

[165] Turan, 56.

[166] Turan, 58; Sakaoğlu, 45.

[167] Turan, 57.

O. Turan, Süleymanşah'a ait 1191 tarihli bir Vakfiyeden alarak yorumladığı bilgilerden hareketle Mengücek Gazi'nin Erzincan ve Kemah'ı hatta Erzurum ve Diyarbakır bölgelerini fethetmesinin Malazgirt Savaşı sonrasına denk geldiğini, bununla beraber adı geçen bölgelere yapılan ilk akınların Malazgirt Zaferi öncesinde olması gerektiğini ve kuzeyde Rumların Danişmedliler tarafından mağlup edilmiş olması sebebiyle Rumlarla savaşma olasılığının çok düşük olduğunu belirtmektedir[168].

O. Turan, Mengücek Gazi'nin bu kadar önemli işlere imza atmasına rağmen döneminin kaynaklarında adına rastlanmamasını, adı geçen kaynaklarda Mengücek isminin yanlış yazımıyla açıklamaktadır. O. Turan, bu noktadan hareketle Arap, Ermeni ve Gürcü kaynaklarında geçen Mencik, Mecmec gibi isimlerin aslında Mengücek isminin olabileceğini ifade etmektedir[169]. Mengücek Ahmed Gazi'nin ölüm tarihi kesin olarak bilinmemekle beraber yerine, adını sikkelerden ve kitabelerden öğrendiğimiz İshak adlı birinin geçtiği ifade edilir[170].

Mengücek Gazi'nin yerine geçen İshak'ın, Danişmendli Melik Gazi'nin kızıyla evlendiği, Trabzon Rumları ile ittifak etmesi üzerine kayınpederiyle savaştığı ve yine bu ittifak sebebiyle Artuklular ile de karşı karşıya geldiği hatta Artuklu emiri Belek'in, 1120'de Şiran'da İshak'ın ve Trabzon dukası Konstantin Gabras'ın ittifakıyla meydana getirilen orduyu bozguna uğrattığı da bilinmektedir[171]. İshak, bu bozgunla kayınpederinden yardım almak zorunda kalmış ve Melik Gazi'nin nüfuzunda yaşamıştır. Süryani Mihael, Melik İshak'ın 1142'de öldüğünü belirtir[172]. İshak'ın ölümünden sonra Erzincan çevresinde Davudşah, Divriği'de Süleymanşah, Kemah'ta Melik Mahmud, varisleri olarak devleti bölüşmüşlerdir[173]. O. Turan, Mihael'in eserinde Kemah'ta Mahmud adlı bir üçüncü varisin zikredilmesinin önemini vurgulamakta ve beyliğin merkezinde Mengücek Gazi'nin, İshak'ın ve son olarak da Mahmud'un hüküm sürdüğünü belirtmektedir[174].

---

[168] Turan, 57.
[169] Turan, 56-57
[170] Turan, 58; Sakaoğlu, 55; Merçil, 275.
[171] Turan, 58; Sakaoğlu, 55; Merçil, 276.
[172] Turan, 60 (Mihael, Suryani, *Chroniques, tre. Chabot***,** Paris, 1905, 320'den Naklen); Merçil, 276
[173] Turan, 60.
[174] Turan, 60 (Mihael, Suryani, *Chroniques, tre. Chabot***,** Paris, 1905, s. 252'den Naklen), Sümer, 714; Turan, 58; Miroğlu, 4.

Divriği Mengüceklileri: Mengücekli hanedanının Divriği kolunun, diğerlerinden daha uzun bir ömre sahip olduğu anlaşılmaktadır. Divriği Mengücekliler'i, Mengücek Gazi'nin de torunu olan Süleymanşah ile başlar. Divriği kolu, 1175 yılından sonraki dönemlerde bastırılan sikkelerden anlaşıldığına göre bu tarihten itibaren Anadolu Selçuklu Sultanı II. Kılıç Arslan ve oğlu Rükneddin'e tabi olmuşlardır[175].

Süleymanşah'ın muhtemel ölüm tarihi 1162 olarak verilmekte ve yerine oğlu Şahinşah'ın geçtiği kaynaklardan edinilen bilgilerdendir. Sitte Melik Türbesi'nin kitabesinden hareketle Şahinşah'ın, 1196'da öldüğü anlaşılmaktadır[176].

Şahinşah'ın yerine oğlu Süleyman, daha sonra ise meşhur Ulu Camii'nin de banisi olarak Ahmed Şah geçmiştir. Cami vakfiyesinin tanzim tarihi olan 1243-1244'den sonraki bir tarihte Ahmed Şah'ın öldüğü düşünülebilir[177].

Ahmed Şah'tan sonra beyliğin başına, oğlu Melik Salih'in geçtiği anlaşılmaktadır. Melik Salih'in Divriği Kalesi'nin burçlarına koydurduğu 1252 tarihli kitabeden bu açıkça anlaşılmaktadır[178].

Melik Salih'in ne zaman öldüğü ve beyliğin bu kolunun ne zaman tarih sahnesinden silindiği kesin olarak bilinmemektedir. Moğol Sultanı Abaka'nın, 1277 yılında Anadolu'ya geldiği ve Divriği'ye uğradığı zaman, kaynaklar Mengücekli hanedanından bahsetmemektedir. Buradan hareketle Mengücekliler'in 1277'den önceki bir tarihte yıkıldığı kabul edilebilir[179]. Divriği'nin 1516'da Osmanlı sınırları içerisine katılışına kadar geçen zaman diliminde yerli hanedanların yönetimi ve Memlûk işgali, ekonomik bir gerileyişin de göstergesi olarak kabul edilebilir. Divriği, 1380'lerde Mısır Memlûkluları'nın eline geçmiş ve bu süreçte kenti "Şehri" adında bir aile yönetmiştir[180]. Divriği, XIV. yüzyılda ayrıca Eratnalılar'ın da hâkimiyeti altına girmiştir[181]. Nüzhetü'l Kulüb'dan hareketle Divriği'nin, Mengüceklilerden sonra

[175] Merçil, 278; Turan, 68-69; Sakaoğlu, 123-179.
[176] Merçil, 278; Turan, 68-69; Sakaoğlu, 123-179.
[177] Merçil, 278; Turan, 68-69; Sakaoğlu, 123-179.
[178] Merçil, 278; Turan, 68-69; Sakaoğlu, 123-179.
[179] Merçil, 278; Turan, 68-69; Sakaoğlu, 123-179.
[180] Sakaoğlu, 183.
[181] Sakaoğlu, 183.

İlhanlılara tabi oldukları ve gelir seviyesinin Erzincan ve Harput'a kıyasla bir hayli düşük olduğu da çıkarılabilmektedir[182].

1398'de Yıldırım Bayezid, Divriği ve çevresini Osmanlı toprakları içerisine dâhil etmesine rağmen Timur tehlikesi sebebiyle 1401'de tekrar Memlûklular'a bırakıldığı anlaşılmaktadır[183]. Bu dönemde Divriği, Memlûklular için ileri karakol görevi yapmıştır. Divriği'nin kesin olarak Osmanlı hâkimiyetine katılışı, 24 Ağustos 1516 tarihindeki Mercidabık Zaferi'nden sonrasına tekabül etmektedir. Osmanlı idaresine geçmesinden sonra iki kazalı bir sancak merkezi olan Divriği, önce Vilayet–i Arab'a, sonra da Eyalet–i Rum'a bağlanmıştır[184]. Divriği'nin siyasi statüsüyle ilgili son düzenleme ise Cumhuriyet döneminde Sivas'a bağlı bir ilçe haline getirilmesiyle ilgilidir.

Erzincan ve Kemah Mengüceklileri: O. Turan, Kemah'ın gerek stratejik konumu itibari ile gerekse Mengücek Gazi'nin Türbesinin varlığı sebebiyle beyliğin merkezi olması gerektiğini belirtmektedir[185]. Mengücekli ülkesinin üç varis arasında bölünmesine rağmen, merkez konumundaki Kemah'ın bu vasfı ile tarihi kaynaklarda kendine yer bulamaması Kemah'ın kısa bir süre sonra ortadan kalktığı ve Erzincan koluna bağlandığını göstermektedir[186].

Mengücekliler'in Erzincan koluna hükmeden Davudşah, Süryani Mihael'e göre karısı tarafından boğdurulmuştur. Divriği'deki kardeşi Süleymanşah, Davud'un karısı ile evlenerek bu kolun da yönetimini de eline almıştır. Bu süreçte özellikle Artuklu ve Danişmendli müdahaleleri, mücadeleleri ve hatta istilaları karşısındaki kayıtsızlık Erzincan kolunun içerisinde olduğu zayıflığı açıkça gözler önüne koymaktadır[187]. 13 yıl Süleymanşah'a bağlı kalan bu kolun başına Fahreddin Behramşah'ın geçmesi ile ise artık yeni bir dönem başlamıştır.

1162'de Danişmendli Yağıbasan'ın öldürttüğü Mengücekli emirinin, muhtemelen Süleymanşah olduğu ifade edilmektedir[188]. Süleymanşah'ın bu ölümü üzerine 1165

---

[182] Sakaoğlu, 180; Balgamış, 452.
[183] Balgamış, 452; S. Çulçuoğlu, *Divriği Yöresinin Kıyafetleri Takı ve Aksesuarları,* Sivas, 1997, 17-23.
[184] Balgamış, 453; Şenol, 21-23.
[185] Turan, 58
[186] Turan, 60
[187] Turan, 60 (İbn'ül Azrak, Tarih Meyyafarkin, British Mus. 5805, 194a, 195b'den Naklen)
[188] Merçil, 276; Sakaoğlu, 62 (Mihael, 297'den Naklen)

yılında Davudşah'ın oğlu Fahreddin Behramşah, babasının tahtına geçerek Erzincan Mengüceklilerini yeniden bağımsızlığına kavuşturmuş ve 60 yıldan fazla sürecek bir hükümranlık dönemini başlatmıştır[189]. 1164 yılında Danişmendli Yağıbasan'ın ölümü ve topraklarının Anadolu Selçuklu Devleti tarafına geçmesi üzerine Mengücekliler, Anadolu Selçukluları ile sınır komşusu haline gelmişler ve onların tabiiyetine girmişlerdir. Mengüceklilerin bu bağlılıkları sayesinde uzun süre varlık gösterebildikleri anlaşılmaktadır. Mengücekliler ile Anadolu Selçukluları arasındaki iyi ilişkilerde Mengüceklilerin sadakati kadar Fahreddin Behramşah'ın Kılıçarslan'ın kızı ile evli olmasının[190] etkisi de göz ardı edilmemelidir.

Fahreddin Behramşah Dönemi'nde Erzincan, önemli bir kültür ve ticaret merkezi haline gelmiştir. Fahreddin Behramşah, hayırseverliği ve şefkatli bir yönetici olmasıyla dönemi içerisinde hem devlet yöneticileri hem de halk arasında ayrıcalıklı bir yer edinmiştir[191]. Üstün meziyetlerine rağmen nihayetinde temsil ettiği makamın bir getirisiyle Fahreddin Behramşah'ın Anadolu Selçuklu tahtındaki kavgalarda kayınbiraderi Kutbeddin Melikşah taraftarı olarak siyasi yönünü, II. Süleymanşah ile Gürcistan Seferine katılarak[192] da askeri yönünü ortaya koyduğu bilinmektedir[193]. Anadolu Selçuklu Devleti ile Mengücekliler arasındaki iyi ilişkiler I. İzzeddin Keykavus Dönemi'nde de devam etmiştir. I. İzzeddin Keykavus da, Fahreddin Behramşah'ın kızı Selçuk Hatun[194] ile evlenerek bu ilişkileri perçinlemiştir. Fahreddin Behramşah'ın Selçuk Hatun (I İzzeddin Keykavus'un eşi), Turan Melek (Divriği Meliki Ahmedşah'ın eşi), Melike Hatun (Erzurum Meliki Cihanşah'ın eşi) adlarında üç kızı ve Davudşah, Muzaffereddin Muhammed ve Selçukşah adlarında üç oğlunun olduğu bilinmektedir[195]. Bunlardan Kemah beyi olan Selçukşah'ın diğer kardeşlerinden daha

---

[189] Turan, 61; İbnü'l Esir, 363.
[190] Turan, 61
[191] Turan, 62'de (İbn Bibi, *el-Evamir ül-alâniyye fi'l umar il'Alâiyye,* TTK, Ankara 1956, 70-72'den Naklen) ve Müneccimbaşı s. 102'de Genceli Nizami adlı bir şairin, Fahreddin Behramşah'a atfen Mahzen ul'esrâr adlı bir kitabı kaleme aldığı belirtilmektedir.
[192] Turan, 62-63
[193] Turan, 62 (İbn Vasıl, Müferriv ul-kürûb, II, s. 411 ve İbn Şddâd, el-Nevâdır us-Sultaniyye, 306'dan Naklen)
[194] Turan, 63
[195] Turan, 64'de, Fahreddin Behramşah'ın hem kızına hem de oğluna Selçuk ismini vermesini şöyle açıklanmaktadır; *"Kemah'da 587 (1191) tarihli kitabe (Erzincan tarihi 207) <<Al-Selçuk ve Âl-i Mengücik'in iftiharı Selçuk-şah bin Behram-şah>> kaydı Behramş-şah'ın Selçuklu zevcesi ile öğündüğünü ve bu sebeple de oğluna Selçuk-şah ve kızına da Selçuk hatun adını verdiğini görüyoruz"*

büyük olduğu ancak erken öldüğü ifade edilmektedir[196]. 1225 yılında[197] ölen Fahreddin Behramşah'ın mezarı, Aşağı Urla Köyü'nde bulunmaktadır.

Fahreddin Behramşah'ın ölümünden sonra yerine oğlu Davudşah geçmiştir. Muzaffereddin Muhammed'in ise Karahisar meliki olduğu anlaşılmaktadır. Kaynaklarda Davudşah'ın ilim ve kültüre çokça önem verdiği, birkaç ilim tahsil ettiği, dönemin önde gelen bilim adamlarını himaye ettiği belirtilmektedir. Halep'ten Erzincan'a getirilerek himaye ve ihya edilen döneminin önemli tıp âlimlerinden Muvaffakuddin Abdullatif bu konuda bilinen bir örnektir[198]. Moğol tehlikesiyle beraber Anadolu Selçuklu Sultanı Alaaddin Keykubat'ın Erzincan ve Erzurum civarında aldığı tedbirler üzerine Davudşah'ın ilim ve kültüre verdiği önem ile ön plana çıkan kimliğinin yanında bir başka kimliği, siyasetçi kimliği ortaya çıkmıştır. Alınan tedbirler ile Alaaddin Keykubat ile arası açılan Davudşah, daha sonra Keykubadiye Sarayı'nda sultana sadakatini bildirmiştir. Yapılan anlaşmalara uymayan Davudşah, Eyyubi, Harzemşah ve Selçukluların Erzurum Meliki'nden, Alâeddin Keykubad'a karşı yardım istemişse de karşılık görmemiştir. Yapılan anlaşmaya sadık kalmayan Davudşah, 11 Ekim 1228 (10 Zilkade 625[199]) tarihinde, Erzurum seferi sırasında Alâeddin Keykubad tarafından Kemah Kalesi'nde yakalatılmış ve kendisine verilen ikta ile Ilgın'a gönderilirken, kardeşi Muzaffereddin Muhammed de ikta karşılığında teslim olmuştur. Muzaffereddin Muhammed, oğulları Fahreddin Süleyman, İzzeddin Siyavuş ve Nasreddin Behramşah ile birlikte tımar olarak kendisine verilen Kırşehir'e yerleşmiştir[200]. Muzaffereddin Muhammed'in Kırşehirde Melik Gazi adıyla bilinen bir türbesi ve bir de medresesi Mengücekli hanedanının Kırşehirdeki yadigârları olarak halen varlıklarını korumaktadırlar. Davudşah'ın Ilgın'a gönderilmesiyle Erzincan Mengüceklileri de artık ortadan kalkmış olmaktadır. Alaaddin Keykubat, Erzincan'a önce oğlu Gıyaseddin Keyhüsrev'i melik olarak tayin etmiş ise de oğlunun yaşının çok küçük olması sebebiyle idareyi atabeği olan Mübarizeddin Ertokuş'a bırakmıştır[201].

---

[196] Turan, 64
[197] Merçil, 277.
[198] Turan, 64; İbn Bibi, 345; Müneccimbaşı, 102
[199] Turan, 65
[200] Merçil, 277; Turan, 66; Sakaoğlu, 107-108.
[201] Turan, 66.

Kemah'ın Erzincan Mengüceklilerinden sonra Anadolu Selçuklu hâkimiyetinde ve daha sonra da İlhanlı hâkimiyetinde varlık gösterdiği anlaşılmaktadır. İlhanlıların 1335 yılında yıkılmasıyla Kemah da Eratnalıların toprakları içerisine dâhil edilmiştir. Kaynaklarda XIV. yüzyılda Kemah'ın Eretnalılar ile Erzincan beyleri arasında zaman zaman el değiştirdiği, ancak Eratnalılardan Mutahharten'in Kemah'ı 1379 yılında Erzincan emiri Pir Hüseyin'in ölümüyle kesin olarak topraklarına kattığı ve böylece Erzincan emiri olarak Mutahharten'in tarih sahnesine çıktığı belirtilmektedir[202]. Kemah, Mutahharten döneminde Kadı Burhaneddin ile yaşanan mücadelelere de şahitlik etmiştir. Kemah, Kadı Burhaneddin'in Erzincan Seferi sırasında bizzat Kemah valisi tarafından Kadı Burhaneddin'e teslim edilmiştir[203]. Kadı Burhaneddin'in ikinci Erzincan Seferi esnasında Kemah'ta Akkoyunlu Kara Yülük Osman Bey'in istilasının olduğu bilinir[204]. Kadı Burhaneddin'in 1395 yılındaki bu seferinin mağlubiyetle sonuçlanması ile birlikte Kemah da yeniden Timur hâkimiyetini tanıyan Mutahharten'in eline geçmiştir[205]. Kemah, tarihinde ilk defa Osmanlılar ile bu tarihlerde karşılaşılmıştır.

1398 yılında doğudaki sınırını Sivas'a kadar genişleten Osmanlı Devleti'nin Mutahharten ile karşı karşıya gelmemesi elbette ki düşünülemez. Yıldırım Bayezid, Mutahharten'den tabiiyetini istemiş ancak ret cevabı almıştır. Mutahharten'in bu durumu Timur'a bildirmesi üzerine, zaten araları açık olan iki devletin ilişkileri iyice gerilmiştir. Timur, 1400 yılında Sivas üzerine Mutahharten ve Kara Yülük Osman Bey'in komuta ettiği bir ordu göndererek şehri talan ettirmiştir[206]. Bu talan sonrasında Yıldırım Bayezid bizzat ordusunun başında sefere çıkarak Erzincan ve Kemah'ı Osmanlı topraklarına katmıştır. Yıldırım Bayezid, ailesini rehin olarak Bursa'ya götürdüğü Mutahharten'e hâkimiyeti altında Erzincan'ın idaresini iade etmiştir. Ancak Kemah Kalesi'nin idaresini yerleştirdiği muhafızlar ile sağlamıştır[207]. Fakat Yıldırım Bayezid ve Timur arasındaki çekişmenin şiddetlenmesi içten bile değildir. Timur

---

[202] Miroğlu, 5.
[203] Miroğlu, 5.
[204] Miroğlu, 5; Aziz b. Erdeşir-i Esterâbadî, Bezm u Rezm (Eğlence ve Savaş), (Çev. Mürsel Öztürk), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990 476-477.
[205] Miroğlu, 5.
[206] Miroğlu, 5; İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi, Ankara 1972, 305*; A. Toksoy, "Akkoyunlu Yaylak Merkezi Olarak Kemah", *Türk Yurdu,* S. 326, Ankara 2013, 42-46.
[207] Miroğlu, 5.

mevcut durum üzerine yeniden sefere çıkmış ve Kemah'ın idaresini de bir kez daha Mutahharten'e vermiştir.

Kemah ve çevresinde Yıldırım Bayezid ve Timur mücadelesi sonrasında yaşanan en karmaşık dönem Akkoyunlu-Karakoyunlu mücadelesidir. 1467 yılında Karakoyunlu Devletinin yıkılışına kadar sürecek olan bu dönem, sadece Kemah için değil belki de Doğu Anadolu'nun büyük bir bölümü için en kanlı yıllardır. 1478 yılında Akkoyunlu Uzun Hasan'ın ölümünden sonra Akkoyunlu toprakları peyder pey Safevi hâkimiyeti altına girmiştir. Kemah da bu kaçınılmaz sondan kendini koruyamamış ve 1503 yılında Safevi hâkimiyeti altına girmiştir[208].

Kemah ile beraber Doğu Anadolu'nun neredeyse genelinde Safevi hâkimiyetinin artması, Osmanlı Devleti tarafında göz ardı edilebilecek bir tehlike değildir. Safevi Devleti, batıya doğru sınırlarını genişletirken aynı zamanda Şia propagandası ile de savaş meydanları dışında bir de mezhepsel bir çatışma ortamı başlatmıştır. Yaklaşan bu tehlike, XVI. yüzyıl dünyasına mührünü basacak kadar devlet yönetimine ve savaş meydanlarına hâkim Yavuz Sultan Selim'in öncelikli halletmesi gereken bir konu olarak karşısına çıkmıştır. Yavuz Sultan Selim, daha genç bir şehzadeyken konunun ciddiyetine vakıf olmuş ve tahtta geçince de bütün planlarını bu doğrultuda yapmıştır. Yavuz Sultan Selim, bu amaç doğrultusunda 1514 yılında, ordusuyla birlikte İran üzerine yürümüştür. Bu seferde Erzurum ve çevresinde bazı fetihler yapılmışsa da kış mevsimi sebebiyle seferin asıl amacının gerçekleşmesi bir yıl sonraya kalmıştır. Yavuz, 1515 yılında Mehmed Bik Varsak tarafından savunulan ve Alevilerin barındığı Kemah Kalesi'nin fethi için Bıyıklı Mehmed Paşa'yı görevlendirmiştir. Ancak savunmaya müsait doğal yapısı sebebiyle fetih gerçekleşememiştir. Yavuz Sultan Selim, bunun üzerine kuşatmaya bizzat katılarak kalenin 15 Mayıs 1515 tarihinde Osmanlı hakimiyetine geçişini sağlamış ve sancak merkezi yapmıştır[209].

İlçenin XVI. yüzyıldaki durumu hakkındaki bilgiler, bu yüzyıl boyunca hemen her cülus sonrası hazırlatılan tahrir kayıtlarından öğrenilmektedir. Kemah, Yavuz Sultan

[208] Miroğlu, 5.
[209] Miroğlu, 7-8

Selim, Kanuni Sultan Süleyman, II. Selim ve III. Murad dönemlerinde olmak üzere dokuz defa tahrir edilmiştir[210].

Birinci Tahrir; Bu ilk tahrir Gurre-i Muharrem 922-9 Zilkade 924 H/5 Şubat 1516-12 Kasım 1518 tarihleri arasında düzenlenmiştir. Erzincan, Kemah ve Bayburd ait 228 sayfalık defterin 65-122. sayfa aralığı Kemah'a ayrılmıştır[211].

İkinci Tahrir: Bu tahrir, 12 Camaziyel-ahir 926 H/30 Mayıs 1520 tarihlidir. "Karaman-Rum İcmali" olarak bilinen ve oldukça teferruatlı bilgilere yer verilen 978 sayfalık bu defterin 784-814. sayfa aralığı Kemah'a ayrılmıştır[212].

Üçüncü Tahrir: 928-931 H/1522-1525 M tarihli 306 sayfalık defterin 259-291. sayfa aralığı Kemah'a ayrılmıştır. Bu tahrir de ikinci tahrir gibi Rum Eyaleti'ndeki tımarların tespiti için yapılmış bir icmal defteri niteliğindedir[213].

Dördüncü Tahrir: 937 H/1530 M tarihli bu defter, iki cildden meydana gelmekte olup ilk 215 sayfası mevcut olan birinci cildi Kemah'ı ihtiva eder. İlçe bu defterde ikinci defa Bayburt ile beraber tahrir edilmiştir[214].

Beşinci Tahrir: 937 H/1530 M tarihli bu defter, Kemah'ın tımarlarının tespiti için hazırlanmıştır. 323 sayfalık defterin 229-323. sayfa aralığı Kemah'a ayrılmıştır[215].

Altıncı Tahrir: 937 H/1530 M tarihli bu defter, Kemah ve çevresindeki nahiyelerin vakıflarının tespiti için hazırlanmıştır. 108 sayfalık defterin 47-58. sayfa aralığı Kemah'a ayrılmıştır[216].

Yedinci Tahrir: Kemah, 976 H/1568 M tarihli bu defterde Erzurum'a bağlı bir kaza olarak geçmektedir. 179 sayfalık defterin tamamı Kemah'a ayrılmıştır[217].

Sekizinci Tahrir: Erzurum Sancağı'nın icmali için hazırlanan 972 H/1565 M tarihinde başlanan ve 976 H/1568 M tarihinde tamamlanan 524 sayfalık bu defterin 420-521. sayfa aralığı Kemah'a ayrılmıştır[218].

---

[210] Miroğlu, 13
[211] Miroğlu, 13
[212] Miroğlu, 13-14
[213] Miroğlu, 14
[214] Miroğlu, 14-15
[215] Miroğlu, 15
[216] Miroğlu, 15
[217] Miroğlu, 15

Dokuzuncu Tahrir: Erzurum Sancağı'nın tahriri için hazırlanan 1000 H/1591-1592 M tarihli üç ciltlik defterin 394 sayfalık birinci cildinin 204-392. sayfa aralığı Kemah'a ayrılmıştır[219].

Kemah, ilk dönemlerde Erzincan-Bayburt Beylerbeyliğine bağlı bir sancak olarak kalmıştır. Erzincan-Bayburt Beylerbeyliğine en son 1518 tarihinde beylerbeyi tayin edilmiştir. Bu tarihten sonra ise Kemah Sancağı'nın bazen Rum Beylerbeyliği'ne bazen de Diyarbakır Beylerbeyliği'ne bağlandığı görülmektedir[220].

Kemah, 1516-1518 tarihli Tahrir Defterinde on nahiyeye bölünmüş bir liva olarak kayıt altına alınmıştır. Bu nahiyeler şunlardır; **Kuzey Kemah Nahiyesi** (günümüzde ilçe merkezine bağlı güneydeki köyler ile Alp ve Doğanbeyli Köyü'nün doğusu), **Güney Kemah Nahiyesi** (günümüzde ilçe merkezine bağlı kuzeydeki köyler ile Doğanbeyli Köyü'nün bir bölümü), **Aşağı İl Nahiyesi** (günümüzde İliç ilçe merkezine bağlı köylerin kapladığı alan), **Orta İl Nahiyesi** (günümüzdeki Bozoğlak ve Oğuz Bucakları), **Orçol Nahiyesi** (günümüzdeki Refahiye'ye bağlı Çatalçam), **Vadivank Nahiyesi** (günümüzdeki Doğanbeyli Köyü'nün kuzeyi ile Refahiye'nin Doğandere Köyü'ne bağlı alan), **Değrensor Nahiyesi** (günümüzdeki Refahiye'nin Akarsu Köyünün güney ve batısı), **Diğünlü Nahiyesi** (günümüzdeki Refahiye'nin Akarsu Köyünün kuzey ve batısı), **Gercanis Nahiyesi** (günümüzdeki Refahiye ilçe merkezine bağlı köyler), **Kuruçay Nahiyesi** (günümüzdeki İliç'in Kuruçay Köyü'nün batısı)[221]. Aynı deftere göre bu dönemde Kemah'a bağlı 274 köy ve 19 mezra bulunmaktadır. Bu köylerden 185 tanesi terkedilmiş olarak metruk bir haldedir[222]. 1530 tarihli defterde Safevi mücadelelerine atfen *"kızılbaş fetreti"* olarak adlandırılan dönemde de Kemah'ın köyleri aynı durumda kayıtlıdır[223]. Terkedilmiş haldeki bu köylerin yeniden iskânı ve ihyası, Safevi tehlikesinin bertaraf edilmesinden sonra Kanuni Sultan Süleyman döneminde derbentlerin ve zaviyelerin tesisi ile ancak gerçekleştirilebilmiştir.

Tahrir defterlerinde Kemah'a bağlı yirmi derbent köyünden bahsedilmektedir. Bu köyler, Avarız-ı Divaniye ve Tekalif-i Örfiyye denilen vergilerden muaf

---

[218] Miroğlu, 15-16
[219] Miroğlu, 17
[220] Miroğlu, 17-18
[221] Miroğlu, 20
[222] Miroğlu, 34
[223] Miroğlu, 35

tutulmuşlardır[224]. Çörekencir, Norşin, Hoğos, Gökseki, Tarbas, Divir, Kere, Terkütah, Urfat, Apuşta, Altkendi, Ekecük ve Nezgep köylerinin halkı derbentçilik yapmışlardır[225].

İlçe, 1520 tarihli defterde Rum Eyaletine bağlı bir sancak olarak kaydedilmiştir. Bu kayıtlarda güney ve kuzey Erzincan adlarında iki nahiyeden daha bahsedilmektedir[226]. Buradan da anlaşılmaktadır ki bu tarihte Erzincan, 1520-1566 yılları arasında Kemah'a bağlı bir kaza haline gelmiştir. Böylelikle de Kemah'ın nahiye sayısı da onikiye çıkmıştır. Bu sebeple de sancağa bağlı köy ve mezra sayısı doğal olarak artmıştır. 1520 tarihinde Kemah'a bağlı 426 köy ve 197 mezra kayıtlıdır.[227].

Kanunî Süleyman döneminde 1535 yılında kurulan Erzurum Beylerbeyliği, on sancaktan meydana gelmekte olup, bu sancaklardan birisi de Kemah'tır. Kemah'a bağlı olan Erzincan, 1566 yılından sonra Erzurum'a bağlanmıştır. Bu durum, Kemah'ın bu tarihten sonra tekrar on nahiyesinin olduğunu gösterir[228]. Kemah, 1568'de Erzurum'a bağlı bir kaza haline getirilmiştir[229]. Bu dönemde Kemah'a bağlı köylerin sayısı, tahrir defterlerindeki eksiklik sebebiyle tam olarak belirlenememiştir. Kemah'ın 1568 tarihli defterde 295 köy ve 126 mezradan, 1591 tarihli defterde ise 297 köy ve 176 mezradan meydana geldiği belirtilmektedir[230].

XVI. yüzyılda yukarıda belirtilen köy ve mezraların Kemah nahiyelerine dağılımı şu şekildedir; **Kuzey Kemah'ta** 1516'da 42 köy ve 5 mezra, 1520'de 44 köy ve 16 mezra, 1530'da 38 köy ve 38 mezra ve 1568'de 39 köy ve 42 mezra kayıtlıdır. **Güney Kemah'ta** 1516'da 28 köy ve 2 mezra, 1520'de 31 köy ve 15 mezra, 1530'da 29 köy ve 10 mezra, 1568'de 30 köy ve 4 mezra ve 1591'de 32 köy ve 10 mezra kayıtlıdır. **Vadivank'ta** 1516'da 23 köy, 1520'de 25 köy ve 12 mezra, 1530'da 26 köy ve 9 mezra, 1568'de 30 köy ve 9 mezra ve 1591'de 29 köy ve 16 mezra kayıtlıdır. **Orta İl'de** 1516'da 28 köy ve 5 mezra, 1520'de 33 köy ve 14 mezra, 1530'da 20 köy ve 11 mezra, 1568'de 21 köy ve 11 mezra ve 1591'de 19 köy ve 17 mezra kayıtlıdır. **Aşağı İl'de**

[224] Miroğlu, 37-38.
[225] Miroğlu, 39.
[226] Miroğlu, 20-21.
[227] Miroğlu, 40.
[228] Miroğlu, 22-23.
[229] Miroğlu, 169.
[230] Miroğlu, 40.

1516'da 40 köy ve 1 mezra, 1520'de 44 köy ve 11 mezra, 1530'da 43 köy ve 17 mezra, 1568'de 45 köy ve 9 mezra ve 1591'de 47 köy ve 19 mezra kayıtlıdır. **Kuruçay'da** 1516'da 52 köy ve 6 mezra, 1520'de 53 köy ve 20 mezra, 1530'da 49 köy ve 29 mezra, 1568'de 48 köy ve 29 mezra ve 1591'de 50 köy ve 25 mezra kayıtlıdır. **Dinasor'da** 1516'da 18 köy ve 20 mezra, 1520'de 18 köy ve 15 mezra, 1530'da 17 köy ve 17 mezra, 1568'de 19 köy ve 15 mezra ve 1591'de 19 köy ve 18 mezra kayıtlıdır. **Diğinlü'de** 1516'da 10 köy, 1520'de 10 köy ve 2 mezra, 1530'da 13 köy ve 1 mezra, 1568'de 13 köy ve 2 mezra ve 1591'de 13 köy ve 3 mezra kayıtlıdır. **Gercanis'de** 1516'da 20 köy, 1520'de 20 köy ve 12 mezra, 1530'da 21 köy ve 13 mezra, 1568'de 21 köy ve 13 mezra ve 1591'de 23 köy ve 14 mezra kayıtlıdır. **Orçol'da** 1516'da 13 köy, 1520'de 13 köy ve 11 mezra, 1530'da 26 köy ve 12 mezra, 1568'de 29 köy ve 10 mezra ve 1591'de 12 köy ve 27 mezra kayıtlıdır. **Güney Erzincan'da** 1516'da 71 köy ve 18 mezra, 1520'de 79 köy ve 47 mezra, 1530'da 52 köy ve 79 mezra ve 1591'de 92 köy ve 37 mezra kayıtlıdır. **Kuzey Erzincan'da** 1516'da 44 köy ve 10 mezra, 1520'de 56 köy ve 22 mezra, 1530'da 56 köy ve 22 mezra ve 1591'de 62 köy ve 21 mezra kayıtlıdır. Bu dağılımda göz ardı edilmemesi gereken durum, Kemah'ın 1566 yılına kadar sancak iken bu tarihten sonra sancaklıktan düşmüş olmasıdır[231].

İ. Miroğlu, yukarıda adı geçen nahiyelerdeki köy sayılarından ve hane dağılımından hareketle, Kemah'ın XVI. yüzyıldaki nüfusu askeri zümre ve muaflarla birlikte tahminen şu şekilde çıkarmaktadır: Kemah'ta; **1520'de** 11461 Müslüman nüfuslu 2095 hane ile 986 mücerred ve 12357 Hıristiyandan nüfuslu 2184 hane ile 1437 mücerred bulunmaktadır. **1530'da** 9091 Müslüman nüfuslu 1753 hane ile 326 mücerred ve 10634 Hıristiyandan nüfuslu 1878 hane ile 1244 mücerred bulunmaktadır. **1568'de** 17492 Müslüman nüfuslu 3177 hane ile 1607 mücerred ve 20744 Hıristiyandan nüfuslu 3925 hane ile 1119 mücerred bulunmaktadır. **1591'de** 15918 Müslüman nüfuslu 2917 hane ile 1333 mücerred ve 19776 Hıristiyandan nüfuslu 3490 hane ile 2326 mücerred bulunmaktadır[232].

---

[231] Miroğlu, 40-41.
[232] Miroğlu, 137.

1520 ve 1530 tarihli tahrir defterlerinde Kemah merkezinde "Cami", "Ahi Ferec", "Rumbacı" ve "Orta" adlı dört mahalle kaydedilmiştir[233]. Müslümanların oluşturduğu **Cami Mahallesi'nde,** 1520'de 42 hane ile 56 mücerred bulunmakta olup tahminen nüfusu 346'dır. 58 hane ile 15 mücerredin bulunduğu 1568'de mahallenin tahmini nüfusu 305'tir. Mahallenin nüfusu, 1591'de ise tahminen 221 olup 53'ü neferdir[234]. Cami Mahallesi gibi Müslümanların oluşturduğu **Ahi Ferec Mahallesi'nde** 1520'de 44 hane ile 44 mücerred bulunmakta olup tahminen nüfusu 290'dır. 65 hane ile 8 mücerredin bulunduğu 1568'de mahallenin tahmini nüfusu 333'tür. Mahallenin nüfusu, 1591'de ise tahminen 275 kişi olup bunların 55'i neferdir[235]. Hırıstiyanların oluşturduğu **Rumbaracı Mahallesi'nde,** 1520'de 83 hane ile 22 mücerred bulunmakta olup tahminen nüfusu 437'dir. 246 hane ile 64 mücerredin bulunduğu 1568'de mahallenin tahmini nüfusu 1294'tür. Mahallenin nüfusu, 1591'de ise tahminen 1166 olup bunların 318'i neferdir[236]. Hıristiyanların oluşturduğu **Orta Mahalle'de,** 1520 ve 1530'da 70 hane ile 31 mücerred bulunmakta olup 1530'dan sonra Rumbacı Mahallesi ile birleştirilmiş olabileceği, Rumbacı Mahallesi'nin 1568 ve 1591 yıllarındaki nüfus artışına dayanarak tahmin edilmektedir. Orta Mahalle'nin tahmini nüfusu 381'dir[237]. Bu bilgilerden hareketle şehirde tahminen; 1516'da1769 Müslüman ve 812 Hırıstiyan, 1520'de 2061 Müslüman ve 1636 Hırıstiyan, 1530'da 2061 Müslüman ve 1636 Hırıstiyan, 1568'de 1748 Müslüman ve 1294 Hırıstiyan ve 1591'de ise 1390 Müslüman ve 1116 Hırıstiyan nüfusun olduğu varsayılmaktadır[238].

Kemah'ın Osmanlı hâkimiyetindeki toprak idaresi ve iktisadi durumu hakkındaki bilgiler de tahrir defterlerinden ve 1516 ve 1530 tarihli Kemah Kanunnamelerinden edinilmektedir. Kemah dâhilindeki topraklar has, zeamet ve tımar olarak üçe ayrılmıştır. Has topraklar "Padişah Hasları" ve Sancakbeyi Hasları" olmak üzere kendi içinde ikiye ayrılmıştır[239]. Bu kayıtlardan ilçede sanayi faaliyetleri hakkında da bilgiler edinilebilmektedir. Vergi alınan kalemlere bakılarak XVI. yüzyılda Kemah'ta boyahane, meyhane, bezirhane gibi ticarethanelerin ve balmumu ticaretinin varlığı

[233] Miroğlu, 142.
[234] Miroğlu, 142.
[235] Miroğlu, 142.
[236] Miroğlu, 142.
[237] Miroğlu, 142-143.
[238] Miroğlu, 143.
[239] Miroğlu, 158.

anlaşılmaktadır[240]. Ziraata bağlı ticaretin ve çadır bezi imalatının da bu yüzyılda önemli bir yere sahip olduğu anlaşılmaktadır[241]. Evliya Çelebi, *"Mahsulatından, çadır bezi, beyaz ve leziz tuzu, katmer peyniri meşhurdur. Midilli'nin lor peyniri Şam'ın kariyşe peyniri gibi peynirlerden taze, leziz ve kolay hazımlıdır.[242]"* ifadeleriyle bu durumun XVII. yüzyılda da devam ettiğini belirtmektedir.

XVI. yüzyıldaki tahrirlerde Kemah'ta görev yapan yöneticilerden yedi kişinin ismi tespit edilebilmektedir. Bunlar; Kemah'ta 1515 yılında Karaçinoğlu Ahmet Bey, 1520-1523 yılları arasında Üveys Bey, 1525 yılında Faik Bey ve 1527 yılında ise Sinan Bey sancak beyi olarak görev yapmışlardır. 1516 yılında Şeyhi Bey, İskender Oğlu Mehmed Bey ve 1568 yılında Mehmed Bey Kemah alabeyleri arasında zikredilmektedir[243].

XVII. yüzyıla gelindiğinde Kemah ile ilgili en detaylı bilgiler Seyahatname'de geçmektedir. Çelebi, eserinde Kemah'tan şöyle bahsetmektedir:

> "*Ketür köyünden hareketle Fırat kıyısına takiben mâmuryerler içinde dokuz saat giderek (Şirim) köyüne geldik. Kemah hududundadır. Buradan yine güneye Fırat nehrini takiben yedi saat yol alarak Emin köyünde konakladık. Buda Kemah hududunda olup, tuzla emininin hasıdır. Buradan yine Fırat'ı takib ederek Kemah kalesine geldik.*
>
> *Kemah Kalesi: eski kayserlerden biri tarafından yapılmıştır. Sonra Uzun Hasan'ın eline geçmiş ve Timur muhasarasına uğramışsa da dayanmıştır. Sonra birinci Selim şehzâdeliği sırasında Trabzon'da iken bir yolunu bularak bu kaleyi fethedip içine asker koymuştur. Sonraları Şah İsmail isyan ederek bu kaleyi ele geçirmiştir. Sonra Sultan Selim tahta geçince ilk önce Aceme savaş açıp, kalabalık bir askerle Anadolu içinden gelip bu Kemah kalesini kuşatmıştır. Kale (Bıyıklı Mehmed Paşa) eliyle fethedildikten sonra daha birçok*

[240] Miroğlu, 159, 176.
[241] Miroğlu, 173.
[242] Evliya Çelebi, 615-618.
[243] Miroğlu, 26-27, 32-33.

kaleler alarak Acem içlerine doğru ilerlemiştir. Kale Kanuni sayımı üzere Erzurum toprağında Kuru çay voyvodalığı idaresindedir. Erzurum paşasının hası ve subaşılığıdır.

Üçyüz akçe ile niyabettedir. Kercas, Kuruçay, Şehir adlarındaki nahiyelerinden kadasına senelik üç bin kuruş gelir getirir. Halkı İslam dinine bağlı kimselerdir. Bir idarecisi de kale ağasıdır. Beşyüz kale neferi olup, maaşlarını tuzladan alırlar. Yeniçeri serdarı, sipahi kethudâ yeri, nakibüleşrafı ve âyânı vardır. İdaricilerinden biri de Fırat nehrinin karşısında bir saat uzaklıktaki yediyüz evli Kömür köyünde oturan tuzla eminidir. Kardan beyaz, Kırşehir tuzundan leziz tuzu olur ki, dünyaca meşhurdur. Bütün Kürdistan ve Türkistan'dan Bingöl yaylasına çıkanların hepsi tuz ihtiyaçlarını bu Kemah şehrinden alırlar. Bu şehrin meşhur olan başka bir mamülü'de çok sağlam olan çadı bezidir ki, benzerine hiçbir yerde rastlamak imkanı yoktur. Rumelindeki (Drama) bezinden daha güzel peçe gibi bezi olur. Hatta halk dilinde "Kemah'ın bezi, Erzincan'ın kozu, Bayburt'un kızı" diye darbımesel olmuştur. Kömür köyü civarında bağlardan akan kömür suyu Kercas dağlarından gelip, Kemah kalesi dibinde bir günlük uzaklıktaki (Sultan Melik Gazi) tekkesi yakınında Fırat nehrine dökülür. Bunun hemen karşısında (Mübarek) köyü vardır. Mamur köy olup, Erzurum kalesi kullarının hasıdır.

Allah'ın hikmeti bu mübarek köydeki mağaraların içinden temmz ayında akan tatlı sular donup buz olur. Halbuki kış günleri hamam suyundan daha ılık olur. Bütün vilayet halkı (Katık peyniri) dedikleri peynirlerini bu mağaralarda saklarlar. Böyle soğuk bir mahzerdir. Bu yerlerde Erzurum'dan gelirken Fırat nehri üzerindeki bir göz büyük köprüden geçip, beşyüz adım kadar yokuş yukarı (Kayan) denilen kayalı yerleri aşmalıdır. Göğe yükselmiş kayalardır. Kaleye çıkarken bu kayan

kayaları sağ tarafa düşer. Cehennemin esfeli ve kayya kuyusu gibi uçurumdur.

(Ayn-ı Munzır) dedikleri nehircik dahi burada Fırat nehrine kavuşur. Bu çay Mundağından doğup, şehrin bahçeleri içinde (Salimli) deresiyle birleşip Kayan altında Fırat nehrine kavuşur. Berrak, saf bir sudur. (Kayan kayası) denilen yer kale dibidir. Oradan hayat suyuna benzer bir su kaynar. Buraya yakın (Ali kayan) derler bir kaya vardır. Bu şehir halkının inancına göre Hz. Ali gelip belini dayayarak dinlendiği için hala bel ağrısına tutulanlar o kayaya bellerini dayasalar iyi olur derler. Ama şitası Allah'tandır.

Şehir halkı bu y-kayaya (Kirli kaya) derler. Bu kayadan ötesi yokuş yukarı gayrı Müslim varoşudur. İki hanı, ikihamamı, bir ûlû câmi vardor. Hamamın birisi bitişik Çorbacı Hamamı, diğeri de Kayan'a yakın, Fırat nehri kıyısındaki "Kethüda-yeri hamamı"dır. Varoş etrafında bahçeler yoktur. Bu varoştan ötesi göğe yükselmiş büyük kaledir[244].

Kemah'ın XVI. yüzyıldan itibaren neredeyse hiç değişmeyen nüfusu ve ekonomisi hem Celali, Dersim ve Koçgiri gibi isyanlarla karşı karşıya kalması hem de hiç şüphe yok ki zorlu coğrafyasıdır. Kemah'ın maruz kaldığı başka bir zor durum ise XIX. yüzyılın sonlarında patlak veren Ermeni olaylarıdır. İlçe, Birinci dünya Savaşı'nda doğrudan Rus eline geçmese de cephe gerisinde geçirdiği yaklaşık iki yıl, ilçede elbette ki etkili olmuştur[245].

[244] Evliya Çelebi, 615-618.
[245] Turan, 78; Şahin, 220; Darkot, 560.

İKİNCİ BÖLÜM

KATALOG

2.1. Kemah İlçe Merkezinde Bulunan Eserler

2.1.1. Kaleler

2.1.1.2. Kemah Kalesi[246]

İnceleme Tarihi: 1-5 Mayıs 2013/12-22 Ağustos 2013/4 Ağustos 17 Eylül 2014

Çizim: 1-16

Fotoğraf: 8-56

Yeri: Kemah Kalesi, Kemah'ın günümüzdeki yerleşiminin doğusunda, ilçe merkezinin doğu sınırını belirleyen dik yamaçlı bir kaya yığını üzerinde inşa edilmiştir (Foto. 8-10).

Tarihi: Stratejik olarak yerleşime son derece elverişli olan bu kale, değişik dönemlerde imar ve iskân görmüştür. Kemah'ın tarihi ile ilgili verilen bilgilerde Kemah Kalesi ve çevresinde meydana gelmiş olaylarla doğrudan ilgilidir.

Kemah Kalesi'nin bulunduğu alanda Alt Miyosen yaşlı kireçtaşları yayılış gösterir. Bu litoloji aynı zamanda kalenin kuzeydoğusunda da mevcuttur. Kalenin çevresinde yine Alt Miyosen yaşlı sedimanter kayaçlardan kumtaşı, çamurtaşları; Karasu Irmağı Vadisi'nde ise Kuvaterner yaşlı alüvyonlar yer almaktadır. Dolayısıyla Kemah Kalesi, bulunduğu konumda litolojik açıdan en dirençli kayaçların bulunduğu konuma inşaa edilmiştir.

İlçenin tarihi seyrinin ortaya konulmasında kalenin odak noktası olarak seçilmesinin sebebi, savunma konusundaki stratejik konumudur. Kale ve çevresi ilk dönemlerden itibaren bölgedeki iskân izlerinin görüldüğü bir yerdir. Ancak kalenin kurulum alanındaki bu iskânın tarih öncesi devirlere ait izleri, günümüz itibariyle somut bir delil olmadığı için kesin olarak açıklanamamaktadır[247]. Bu sebeple *"Tarihçe"*

---

[246] Kale, Erzurum KVKBK'nın 10.01.1977 gün ve 311 sayılı kararı ile tescil edilmiştir.

[247] Kültür Varlıkları ile Kemah adlı yayında, kale ve çevresindeki ilk iskân izlerinin Prehistorik dönemde, daha sonra Kalkolotik ve Tunç dönemlerde görüldüğü ve kale çevresinde Kalkolitik ve İlk Tunç

başlığı altında anlatıldığı üzere; Kemah'ın ve dolayısıyla kalenin tarih öncesine ait bilgiler, Erzincan ve Erzurum gibi komşu kültürlerdeki arkeolojik bulgular ile ilişkiler kurularak açıklanmaya çalışılmıştır. Kemah, MÖ IV. bin sonlarında Karaz adı ile bilinen Erken Tunç Çağı Kültürleri içerisinde[248] MÖ XIV. yüzyılda Hitit ve Hayaşa topraklarında[249], MÖ XIII. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren Asur, Uruatri ve Nairi Konfederasyonları[250] ve Urartu[251] hâkimiyetinde, daha sonra ise Med ve Pers egemenliğinde ve Pers kralı I. Dareios'un döneminde Armina/Arminyia (XIII.) Satraplığı içerisinde[252] kabul edilir. Stratejik önemi Roma Dönemi'nde artan Kemah'ta, Roma sonrasında Part, yerli krallıklar, Doğu Roma (Bizans) ve İran arasındaki mücadelelerin yaşandığı bir alan haline gelmiştir[253].

Kalenin İslami dönemi VII. yüzyıldan itibaren, Türk İslam dönemi ise XI. yüzyıldan itibaren başlamaktadır. Kemah Kalesinde Mengücekliler ile birlikte Türk hâkimiyeti görülmeye başlar. Kemah, Mengücekliler sonrasında Anadolu Selçuklu, İlhanlı, Eratnalılar, Timur ve XV. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren de Osmanlı hâkimiyeti altına girmiştir. Yavuz Burcu üzerindeki kitabe, kalenin bu dönemine ait ilk yazılı kaynaktır.

Osmanlı hâkimiyetindeki Kemah Kalesi'nde 1520 yılındaki görevli nüfus; 2 dizdar, 1 kethüda, 1 imam ve hatip, 1 kâtip, 6 cebeciyan, 16 topciyan, 3 mehteran-ı alam, 4 hattat, 1 seng-traş, 3 bevvab, 1 anbari, 1 cerrah, 1 neccar, 1 rah-ı abi (su yolcu), 2 kemankeş, 2 meremmetçi, 371 mustahfiz, 1 ağa, 6 rüesa ve 291 azaban olmak üzere

---

dönemleri ile Karaz Kültürüne ait çok sayıda seramik olduğu kaydedilmiştir. H. Gündoğdu-A. A. Bayhan-A. M. Aktemur vd., *Kültür Varlıkları ile Kemah*, Kariyer Matbaacılık, Ankara t.y., 11.

[248] Işıklı, 11.

[249] J. Garstang-O. R. Gurney, *The Geography of the Hittite Empire,* London 1959, 36; F. Kınal, *Eski Anadolu Tarihi,* Ankara 1962, 40, 108; C. A. Burney-D. M. Lang, *The Peoples of the Hill: Ancient Ararat and Caucasus,* London 1971, 179; N. Adontz, *Historie d'Armenie,* Paris 1946, 39.; Miroğlu, 2.

[250] M. T. Tarhan, *M. Ö. XIII. Yüzyılda Uruatri ve Nairi Konfederasyonları*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi (Yayınlanmamış) Doçentlik Tezi, İstanbul 1978, 27, 162 (Miroğlu, 1-2'den Naklen); Miroğlu, 2.

[251] Mirjo Salvini, *Nairi e Ur(u)atri,* Roma 1967, 40; Erzen, 30; Miroğlu, 2.

[252] Burney-Lang, 1, s. 179.; Miroğlu, 3; B. Darkot, siyasi olarak oldukça karışık olan bu dönemi şöyle açıklamaktadır: "*Ortaçağda bu kale, İranlılar (Sâsânî hânedanı) ile şarki Roma arasında mücâdele sâhası olmuş, mezkûr imparatorlukların birine veya diğerine ilhak edilmiş yahut ikisi arasında, bunların birinden yardım gören Ermeni prensleri elinde kalmıştır."* Darkot, 559.

[253] E. Will, *HistorirePolitique du Monde Hellenistique,* II, Nancy 1967, 45, 2976, 380, 422 (Miroğlu, 1-2'den Naklen); Miroğlu, 3.

714'tür[254]. İ. Miroğlu, 1520'de kaledeki askeri ve diğer muhtelif eşyaların tahrirlerde şu şekilde kaydedildiğini belirtmektedir:

> *"Bacaluşka 2 kıt'a; şayka 5 kıt'a; darbuzan 29 kıt'a; tüfenk 504 kabza; fınduk-ı tüfenk 143.000 adet; fınduk-ı darbuzan 10.000 adet; keman 709 kabza; tir ba-sandık-ı memlü 63 adet; boynuz 200 adet; cebe-i süvari 120; cebe-i piyade 313 kabza; zırh 150 adet; tuğulka 100 kıt'a; toykun 198 kıt'a; kolçak 124 kıt'a; toka-i cebe 1.000 adet; kuşak-ı cebe 500 adet; bend-i cebe 200 adet; bend-i kuşak 50 adet; pareha-yı erre-i köhne beray-ı meremmet-i kolçak bir miktar; kilbas 30 adet; mıh 3.000 adet; harbe 200 kabza; ahen-i ham 200 menn (batman); kazma 199 kabza; bazuy-ı ahen 135 kabza; varyer-i ahen 17 kabza; küski-i ahen 4 kabza; testere 77 kabza; külünk 23 kabza; çeküç 32 kabza; mismar-ı gülle 70 adet; mismar-ı kalıp 1.200 adet; kükürt 145 menn; çelik 78 menn; revgan-ı zeyd-ı küp; güherçile 1.000 menn."*[255]

Aynı tarihte kaledeki cami hademesi görevindeki iki hane Hukuk-ı Arazi ve Avarız-ı Divaniyye vergilerinden, çeşitli hizmetlerdeki Müslüman 87 hane ile 96 mücerred ve Hırıstiyan 153 hane ile 53 mücerred ise sadece Avarız-ı Divaniyye vergisinden muaf tutulmuşlardır[256]. Benzer muafiyetler, sonraki yıllara ait tahrirlerde de geçmektedir. Ancak, bu tahrirlerde belirtilen muafların kalede görevli olup olmadıkları net değildir.

Kalede 1568'deki görevli nüfus, 164 mustahfız ve 73 azap askeri olmak üzere toplam 237'dir[257].

Sinclair, kalede yaşayanların XVII. yüzyıl sonuna doğru bugünkü Kemah merkezine taşınmaya başladıklarının ve kalenin XIX. yüzyıl başlarında boş olduğunu belirtmektedir[258].

---

[254] Miroğlu, 32, 140-141
[255] Miroğlu, 141.
[256] Miroğlu, 127-128.
[257] Miroğlu, 141.

Tarihçe bölümünde teferruatıyla verilen yukarıdaki tarihi seyir içerisinde kalenin bilinen ilk imarının, Su Tünellerinden ve 2014 yılında yapılan sondaj çalışmasının neticesinden Roma dönemine ait olduğu anlaşılmaktadır. Kaynaklarda belirtilen Urartu ya da daha önceki dönemlere ait mevcut bir bulgu günümüzde mevcut değildir. Kalenin güneyinde ve kuzeyinde bulunan mağaralarda, tünellerde ve dehlizlerde yapılacak kazı ve sondaj çalışmaları ile kazısı yapılan Ortaçağ dönemine ait katmanların altına inilmesiyle birlikte kalenin erken dönemlerine ait bulgular daha da kesin bir hal alacaktır.

Plan ve Mimari Özellikleri: Kale 570.00 X 350.00 m ölçülerinde, kuzeybatı güneydoğu yönünde dikdörtgen şeklindeki dik yamaçlı bir kaya yığını üzerine inşa edilmiştir (Çiz. 1-2). Kalenin genel görüntüsü, kurulduğu alana göre şekillenmiştir[259]. Kuzey yönde ortalama 40.00 m ile 70.00 m arasında değişen, güney yönde ise yer yer yaklaşık 100 m'yi bulan bir yüksekliğe sahip olan bu kayalık, İç Kale'nin inşasıyla birlikte iki parçaya bölünmüştür. Bu bölümlerden güneydekinde günümüz itibariyle herhangi bir mimari kalıntı mevcut olmayıp bu alanın mezarlık ve tarım arazisi olarak kullanıldığı kabul edilebilir.

Kayalığın kuzeyinde 360.00 X 310.00 m ölçülerindeki İç Kale'nin imarı hakkında ilk yazılı kaynak Seyahatname'dir. Evliya Çelebi Seyahatname'sinde Kemah Kalesi hakkında detaylı bilgiler kaydetmiştir. Bu bilgilerden hareketle, Kemah Kalesi'nde XVII. yüzyılda altıyüz civarında konutun, beş buğday anbarının, üç caminin, sekiz mescidin, otuziki burcun, bir suyolunun, üç sarnıcın ve kullanılmayan büyük arazilerin olduğu anlaşılmaktadır. Seyahatname'de kalenin imarı hakkında şu bilgiler geçmektedir:

> ***"Kemah kalesinin yapısı:*** *Beşgen şeklinde, şedadi tarzda yapılmış, süslü bir kaledir. Burç ve durarları büyük taşlarla yapılmıştır. Erzurum civarında benzeri yoktur. Ama Fırat nehrine aşırı havalesi vardır. Ama ondan zarar gelmez. Kıbleye bakan bir kapısı ile ondan içeri iki kat kapıları vardır. Üçü de sağlam demir kapılardır. Birinci kapının iç yüzünde sağ ve*

---

[258] Sİnclair, 408-425.
[259] Nazmi Sevgen, *Anadolu Kaleleri,* I, Ankara, 1959, 215.

solda ikişer tunç top vardır. Uzunlukları yirmiyedişer karış olup, üç kantar ağırlığında gülleler atarlar. Şurası garptir ki, böyle ağır, kalkıp inmesi ağır topları bu yalçın kaya üzerine nasıl çıkarıpta yerleştirmişler? İçerideki kapısının üzerinde bir pehlivan gürzü, bir Hz. Ali'ye ait yay ve oku asılmıştır. İç kalede toprak örtülü altıyüzkadar ev vardır. Fakat dar bir yerde kurulmuş, bağsız, bahçesiz evlerdir. İçerisinde (Kara-Yokup oğlu') nun, (İbrahim Çelebi)'nin evlerinden başka bahçeli ev yoktur. Kale içinde terkedilmiş boş arazi çoktur. Hatta boş olan yerlerde beş tane buğday anbarı var. Çerisi Selim Handan beri pirinç çeltiği ve darı ile doludur. Gören harmanandan bugün getirilmiş sanır. Kuşatma sırasında asker buradan beslenir.

Bu iç kalede onbir mihrab vardır. Üçü camidir. Kale kapısından içeri (Bey câmi) çok büyük ve eski usüldür. Bir adet kagir minaresi vardır. Bundan başkaları tahta minareli olup, diğerleri minaresiz mescitlerdir.

Kalenin kuzeyinde şehidler kulesi üstünde büyük, küçük otuz iki adet vardır. Kapıdan aşağı kayadan kesme tâ aşağı nehre kadar inen suyolu vardır. Muhasara zamanlarında su ihtiyacı oradan temin edilir. Aşağıda birbirine yakın üç adet su sarnıcı vardır. Birisi âb-ı hayat, biri güherçileli su, diğeri tuzlu sudur."[260]

Günümüz itibariyle; İç Kale, büyük bölümü yıkılmış olan dört yönden surlarla çevrilmiştir. Girişi batı yönde olan İç Kale'nin doğu yönde sonradan kapatılmış olan bir başka kapısı daha bulunmaktadır.

İç Kale'de 2010 yılından itibaren Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü Öğretim Üyesi Prof. Dr. Hüseyin Yurttaş başkanlığında yürütülen kazı çalışmalarıyla Muhafız Odaları, Bey Camii ve Saray Hamamı olarak adlandırılan yapılar ile konut mimarisi örnekleri ortaya çıkarılmıştır. Aynı çalışmalarda ayrıca

[260] Evliya Çelebi, 615-618.

Kutsal Alan olarak yayınlara geçen bölümde bir de kazı ve sondaj çalışması gerçekleştirilmiştir. Yer yer surlar ve üzerindeki burçlar, Kaya Odaları ve Su Tunelleri olarak bilinen bölümler ise yüzeyde varlıklarını günümüzde de koruyan bölümler olarak görülmektedir.

2.1.1.2.1. Surlar ve Kapılar

Kemah Kalesi dört yönden üzerindeki burçlarla desteklenmiş sur duvarıyla çevrelenmiştir.

Tarihi: Kalenin ilk inşasını mevcut bilgiler ışığında Roma Dönemi'ne tarihlemek mümkündür. Kalenin kuzeydoğusunda bulunan Su Tunelleri'nden inilerek ulaşılan ve Kız Kulesi olarak bilinen burcun mimarisi de bu tarihlendirmeyi doğrulamaktadır. Surlar üzerinde Roma öncesi dönemlere işaret edecek bir kanıt günümüz itibariyle mevcut değildir. Roma döneminden sonra Müslümanlar ve Doğu Roma arasında kalan kalenin mimarisi hakkında da net bilgilere sahip değiliz. Ancak Kemah Kalesi'nin Abbasi Halifesi Ebu Ca'fer el-Mensur tarafından tahkim ettirildiği bilinmektedir[261]. Bu tahkimatın nerede ve ne ölçüde yapıldığı ise bilinmemektedir.

1047, 1168, 1254, 1268, 1445, 1457, 1575, 1578, 1584, 1661, 1677, 1782, 1784, 1888, 1920, 1939, 1966, 1983, 1992 depremlerinde[262] Kemah Kalesi'nin surları ve içerisindeki mimari eserlerin de etkilendiği kuşkusuzdur. Ancak bu depremler sonrasında surların hangi bölümlerinin ne derecede zarar gördüğü ve onarıldığı günümüzde var olan bilgilere göre belli değildir.

Plan ve Mimari Özellikleri: 360.00 X 310.00 m ölçülerindeki İç Kale, dört yönden sur duvarıyla çevrelenmiştir.

Doğu Surları ve Burçları: İç Kale'nin doğu yöndeki surları, diğer yönlerdeki surlara göre daha sağlam halde günümüze ulaşabilmiştir (Foto. 11). İkili sur sisteminin kullanıldığı bu surlardan içte olanı, kuzey-güney istikametinde 230.00 m boyunca devam etmekte ve üzerinde günümüzde dört adet burç bulunmaktadır. Arazinin şekline göre inşa edilmiş bu burçlar, düzgün olmayan dikdörtgen planlı yapılardır. Burçların aşağıda verilecek olan ölçülerinin net olarak belirtilememesinin sebebi, günümüz itibariyle içlerinin molozla dolması ve duvarlarındaki göçmelerdir.

---

[261] İbnü'l Esir, *El-Kâmil Fi't-Tarih* (Çev. Y. Apaydın), C. V, Bahar Yayınları, İstanbul 1986, 363.; Miroğlu, 1990, s. 3.; Darkot, 1993, s. 559.; İ. Miroğlu, bu tahkimatın Bizanslılara karşı, B. Darkot ise Hazarlara karşı yapıldığını belirmektedirler.

[262] Ünal Uygun, 1992 *Erzincan Zelzelesi*, İstanbul 2004, 3. Baskı, 174; Osman Ballı, *Her Yönüyle Kerer*, İstanbul 1995, 21, *Deprem ve Erzincan 13 Mart 1992 Erzincan Depreminin Öncesi Deprem Olayı ve Sonrası*, İstanbul 1992, 102.

1 Nolu Burç: Doğu surlarının kuzey ucundaki ilk burç, doğu duvarı kısmen ayakta kalabilmiş kârgir bir kalıntı halinde günümüze ulaşabilmiştir (Foto. 12). Kaba yonu taş malzeme ile inşa edilen burcun, güney duvarının bir bölümü ve batı duvarı yıkık durumdadır. Yapı malzemesindeki farklılıklara bakılarak burcun zaman içerisinde değişiklikler geçirdiği kabul edilebilir. Girişi, mevcut haliyle belli olmayan burcun kapısı batı yönde olmalıdır.

2 Nolu Burç: Sur duvarının kuzey ucundaki ikinci burç, yaklaşık 8.40 X 5.70 m ölçülerinde olup kaba yonu ve moloz taş malzeme ile inşa edilmiştir (Foto. 13). Günümüzde örtüsünün doğu kenarından bir bölüm kalabilmiş olan burcun orijinalde sivri beşik tonozla örtülü olduğu anlaşılmaktadır. Kalan izlerden burcun girişinin batıda olduğu görülmektedir.

3 Nolu Burç: Doğu surlarından içtekinin üzerinde bulunan kuzeyden üçüncü burç, yaklaşık 8.20 X 5.30 m ölçülerinde olup dikdörtgen planlıdır (Foto. 14). Burcun güneyine, yakın dönemde çimento harçlı bir duvar yapılmıştır. Batı yöndeki giriş cephesinde kaplama taş malzemesi dökülen burcun iç duvarlarındaki kaplama taşlar dış cepheye göre daha sağlam olarak günümüze ulaşabilmiştir. Hem iç hem de dış cephede derzlerin boşalması taşların oynamasına sebep olmuştur. Burcun örtüsü, ikinci burçta olduğu gibi beşik tonozdur. Burcun batı duvarının güney köşesindeki açıklığın kapı olduğu anlaşılmaktadır.

4 Nolu Burç: Sur hattındaki dördüncü burç, yaklaşık 8.30 X 5.50 ölçülerinde olup önceki üç burç gibi dikdörtgen planlıdır (Foto. 15). Kaba yonu ve moloz taş malzeme ile inşa edilen burç, ikinci ve üçüncü burçlar gibi beşik tonoz örtülüdür. Burcun girişi, batı cephenin ortasındaki dikdörtgen açıklıkla sağlanmıştır. Kale içinde mevcut burçlar arasında günümüze en sağlam haliyle ulaşabilmiş olan bu burcun kuzeyine, üçüncü burçta olduğu gibi yakın dönemde çimento harçlı bir duvar yapılmıştır. Burcun hem iç hem de dış cephesinde derzlerin boşalması üçüncü burçta olduğu gibi taşların oynamasına sebep olmuştur.

İç surun kuzey ucunda günümüzde yıkıntı halinde ayrıca yapı kalıntıları da mevcuttur. Bu kalıntılardan en kuzeyde olanı vasıtasıyla Su Tunelleri olarak bilinen bölüme geçilmektedir. Tunellere iniş noktasındaki bu kalıntıların da burç ya da burçlar olması ve bu noktada bir de İç Kale'nin giriş açıklığının olması muhtemeldir. İki sur

arasında, temel seviyesinde görülen mimari yapıların izlerinden hareketle bu bölümde günümüzde batı yönde olduğu gibi muhafız odalarının ya da benzeri yapıların olduğunu söylemek de mümkündür. İç kalenin bu yönündeki eğimli arazisi sebebiyle doğu surlarının doğu ve batı yüzleri arasında ortalama 2.00 m ile 2.50 m arasında değişen bir kot farkı bulunmaktadır. Buna bağlı olarak surların doğu yüzünde yüksekliği yer yer 7.00 m'yi bulmaktadır.

Doğu yöndeki surların dıştaki ikinci hattından günümüze sadece kuzey uçtaki bölümü ulaşabilmiştir (Foto. 16). Dış surlar, kalenin batı ve kuzey yönünde olduğu gibi dik yamaçların üzerine inşa edilmiştir. Bu surların güneye doğru olan ve simetri düşünüldüğünde 150.00 m civarında olması gereken bölümü, kayalığın göçmesi nedeniyle günümüze ulaşamamıştır. Kuzeyde kalan yaklaşık 10.00 m yüksekliğe ve 50.00 m uzunluğuna sahip dış surların güney ucunda sonradan kapatılmış, malzeme ve örgüsüyle Roma dönemine işaret eden bir de giriş açıklığı dikkat çekmektedir. İç Kale'nin doğu yönde ikili sur sistemiyle diğer yönlere göre daha korunaklı tutulması ve bahsedilen girişe sahip olması, kalenin ilk girişinin bu yönde olduğunu düşündürtmektedir. Bahsedilen kopmaların yaşanması sebebiyle Roma dönemi sonrasında kalenin girişinin bugünkü yerine, yani batı yöne taşındığını söylemek mümkündür.

Batı Surları ve Burçları: İç Kale'nin batı yöndeki surları, kuzey-güney istikametinde 350.00 m devam etmektedir (Foto. 17-19). Batı surları, güneyde 190.00 m ve kuzeyde 160.00 m uzunlukta iki parçalı olarak inşa edilmiştir. Batı surunun iki parça olarak yapılmasının sebebi, batıdaki iki kale kapısından ikincisinin açıldığı noktada sur hattının ikiye ayrılmasıdır. İki sur hattı arasındaki mesafe yaklaşık 12.00 m'dir.

Batı surlarının güneydeki 190.00 m uzunluktaki bölümü günümüze kale yüzeyinde temel seviyesinde ulaşabilmiştir. Surun bu bölümünde günümüzde de varlığını koruyabilen tek mimari eser Yavuz Burcu olarak adlandırılan burçtur (Foto. 20-21). Burcun bu adla anılmasının sebebi, kaynaklarda burcun üzerinde olduğu belirtilen bir kitabedir[263]. Bu kitabe, günümüzde Pöhrenkbaşı Mahallesi'ndeki Ayşe

[263] A. K. Aksüt, *Erzincan Tarihi, Coğrafi, Toplumsal, Etnografik, İdari, İstatistiki İnceleme,* 3. Baskı, İstanbul, 2013, 274; Kurt, 52-53.

Yoğurtçu'ya ait evin bahçesi duvarında bulunmaktadır. Sülüs hatlı kitabe ve metni şu şekildedir:

Fethu'l-Kemah bi'l-kahri fî ahd-i ya (?)/Fî zeman-i Sultan Selim Hân sahibü'z-zeman

Fehetefe hâtifün târihahu/Leküm se'adetü'd-dâreyn

Ve rusime hâze'l-bâbü fî zemani's-Sultâni's-selâtini

El-'azâm ve'l-hâkân el-mu'azzam Sultan Süleymân Hân bin

Selim Hân-i âli Osman Halledallâhü mülkehü fî ğurreti (?)Muharrem min şühüri … tis'amie[264]

Anlamı: *Kemah, Sultan Selim Han zamanında fetedildi de tarihini biri iki cihan saadeti sizin olsun diye seslendi. Bu kapı Osmanoğullarından Sultan Selim Han oğlu sultanlar sultanı, ulu sultan, yüce hakanSultan Süleyman –Allah onun saltanatını ebedi kılsın-zamanında yapıldı. Muharremin başı 7..*

Kitabedeki *"Leküm sa'âdetü'd-dâreyn"* ibaresiyle ebced hesabına göre tarih düşülmüştür. Buradan burcun 1515 M tarihinde Yavuz Sultan Selim döneminde

[264] Kitabe metni Gündoğdu, 29'da şöyle geçmektedir:

……Burc'ul Kemah … fî zamâni
……Sultan Selîm Hân …
"Leküm sa'âdetü'd-dâreyn"
Ve rusime hâzâl-bâbe fî zamâni's-sultâni's-selâtîni
el-'azam ve'l-hâkâni'l-mu'azzam Sultân Süleymân
Hân bin
Selîm Hân Âl-i Osmân tâle mülkehu fî ğurreti
Muharrem min şühûri sene … tis'amieh.

yaptırıldığı anlaşılmaktadır. Kitabenin devamında ise Kanuni Sultan Süleyman döneminde bir kapının yapıldığı belirtilmektedir. Ancak tarih kısmındaki bozulma sebebi ile tam bir tarih okunamamaktadır. Bu "*tis'amieh"* ibaresi, dokuzyüz olarak başlayan Hicri yıllara işaret etmektedir.

Düzgün olmayan altıgen planlı burç, İç Kale'nin güneybatı köşesinde, dik bir yamaç üzerine kurulmuş olup günümüzde üç duvardan ibarettir. Burcun içerisi, üst örtüsünün ve yer yer duvarlardaki çökme sebebiyle molozla dolmuştur. Burç, bu moloz yığınının ağırlık merkezindeki sebep olduğu kayma ile birlikte ana kayadan kopmuş bir halde varlığını devam ettirmektedir. Ana kaya ile organik olarak neredeyse bağlantısı kesilmiş olan bu burcun tamamen kaleden ayrılarak göçmesi içten bile değildir. Bu durum özellikle burcun kurulduğu yamacın hemen dibindeki konutları ve içerisinde yaşayanları ciddi biçimde tehdit etmektedir. Burç, ilk yapımda düzgün kesme taş kaplamalı olarak inşa edilmiş ise de kuzey cephe duvarının doğu kanadında kullanılan taş örgüdeki farklılık sonradan değişikliğe uğradığını gösterir. Burcun batı duvarı, sonraki dönemlerde kesme taşla kaplanmışsa da bu kaplamanın büyük bir bölümü günümüzde dökülmüş vaziyettedir. Aynı kaplama burcun içerisinde de görülebilmektedir. Çökmüş olan örtünün orijinalde plana bakılarak kubbe olduğu söylenebilir. Burcun girişinin doğu cephesinde olması kuvvetle muhtemeldir.

Batı surlarının kuzeydeki 160.00 m uzunluktaki bölümü de güneyde olduğu gibi günümüze kale yüzeyinde temel seviyesinde ulaşabilmiştir. Ancak bu surlar kale yüzeyinden alt seviyede, dayandığı yamaç yüzeyinde parçalar halinde daha sağlam durumdadırlar. 10.00 m ile 15.00 m arasında değişen yüksekliklere sahip üç parça halindeki bu kalıntılar, ikinci kapıdan itibaren yaklaşık 10.00 m, hamam yapısının arkasında yaklaşık 20.00 m ve kuzey köşede saray olduğu düşünülen alanın batı yüzünde yaklaşık 40.00 m boyunca devam etmektedirler. Sur kalıntılarından ikinci kapıdan sonraki surun güney ucunda bir adet ve hamam yapısının arkasındaki surun üzerinde iki adet yarım yuvarlak şeklinde dayanak kulelerine yer verilmiştir. İkinci kapıdan sonra ana kayanın dışa taşıntı yapması ve çok az da olsa harç izlerinin varlığını koruması, bu noktada bir de burcun olabileceğini düşündürtmektedir.

Batı surlarının kuzey köşesinde saray olduğu düşünülen alanın batı yüzünde yaklaşık 40.00 m uzunluğundaki sur, malzemesi ile bu yöndeki diğer sur kalıntılarından

ayrılmaktadır. Yaklaşık 10.00 m yüksekliğe sahip olan bu surların kuzey köşesine yakın bölümlerinde, Su Tunellerinin Tanasur Vadisi'ne açıldığı noktada yer alan ve Kız Kulesi olarak adlandırılan burcun malzemesini hatırlatan bir örgü kullanılmıştır. Surun özellikle temeline yakın bölümlerinde yer yer görülen bu örgü, Kız Kulesi'nde olduğu gibi bu bölümünde ilk inşa dönemlerinin Roma dönemine ait olduğunu düşündürmektedir. Bu bölümde kale yüzeyine yakın seviyelerde Ortaçağ dönemine ait onarımlara işaret eden moloz taş malzeme de görülmektedir. Surun bu bölümünde ayrıca bir de yuvarlak kemerli bir açıklık bulunmaktadır. Sur yüzeyinde kalan bu açıklığın kalenin kuzey surlarının batı ucundaki galerilerle bağlantılı olduğunu kabul etmek mümkündür.

Kuzey Surları ve Burçları: İç Kale'nin kuzey yöndeki surları, doğu-batı istikametinde 290.00 m devam etmektedir (Foto. 22). Bu surların batı köşesinde 90.00 m uzunluğundaki bölüm doğu-batı istikametinde, geriye kalan bölümü ise kuzeybatı güneydoğu istikametinde uzanmaktadır. Bu sebeple de kuzey surlar iki kırık hattan meydana gelmektedir. Her iki hatta da burca yer verilmemesinin sebebi, bu yöndeki dik yamaçların kale için doğal bir savunma hattı meydana getirmesidir.

Kuzey surun batı köşesinden yaklaşık 40 .00m doğuya doğru devam eden bölümü, Batı surlarının kuzey köşesinde saray olduğu düşünülen alanın batı yüzünde yaklaşık 40.00 m uzunluğundaki surun devamı niteliğindedir. Yaklaşık 15.00 m yüksekliğe sahip olan bu bölümde de Kız Kulesi olarak adlandırılan burcun malzemesini hatırlatan bir örgü kullanılmıştır. Kale yüzeyine yakın seviyelerde ise kuzeybatı surlarında olduğu gibi Ortaçağ dönemine ait onarımlara işaret eden moloz taş malzeme görülmektedir.

Kuzey surlarının 200.00 m'lik ikinci hattı günümüzde neredeyse tamamen yok olmuş haldedir. Günümüze kale zemininde temel seviyesinde ulaşabilen bu surların aşağıda dayandıkları yamacın yüzeyindeki bölümleri ancak Tanasur Vadisi'nden ve Tanasur Çayı'nın kaleden ayırdığı kuzeydeki tepelikten görülebilmektedir. Bu hatta devam eden surların özellikle doğusunda kalan bölümlerinde yer yer de galerilerin olduğu ve bu yönde eğimli arazi sebebiyle sur hattının gerisinde aralıklarla istinad duvarlarının yapıldığı anlaşılmaktadır (Foto. 23). Bu istinad duvarlarından günümüze yaklaşık 20.00 m uzunluğunda üç parça ulaşabilmiştir.

Güney Surları ve Burçları: Kemah Kalesi, güney surlarıyla yukarıda bahsedildiği üzere iki bölüme ayrılmıştır (Foto. 24). İç Kale'nin güney sınırını oluşturan bu surlar, batıda 95.00 m, doğuda 100.00 m uzunluğa sahip iki kırık hattan meydana gelmektedir. Bu surların batısındaki 95.00 m uzunluğundaki bölümü doğu-batı istikametinde, geriye kalan bölümü ise kuzeydoğu-güneybatı istikametinde uzanmaktadır. 2004 yılında onarılan bu surlar, günümüze ortalama 2.00 m yüksekliğiyle ulaşabilmiştir (Foto. 25). Bahsi geçen son onarımda kullanılan çimento malzeme, sur dokusuna ciddi zarar vermiş olup erimeye sebep olmuştur. Güney surları üzerinde altı adet burca yer verilmiştir. Bu surun üzerinde batı yönde yedinci burcun yerleştirilmesi beklenen yerde bir de tonozlu bir yapıya yer verilmiştir.

Sur üzerindeki burçlar, 23.00 m ile 25.00 m arasında değişen aralıklarla yerleştirilmiş olup dikdörtgen planlıdırlar (Foto. 25). Burçların derinlikleri 7.00 m ile 8.20 m arasında, genişlikleri ise 5.10 m ile 5.60 m arasında değişmektedir. Bu yönde diğer yöndeki surlara göre daha fazla sayıda burca yer verilmesinin sebebi, kalenin bu yöndeki korunaklı kılınmasının öncelikli olmasından kaynaklanmaktadır. Çünkü doğu surlarında bahsedildiği üzere kalenin ilk girişi doğu yönden olmalıdır. Girişin bu yönde olması da doğu ve güney surlarının diğerlerine göre daha fazla tahkim edilmesini kaçınılmaz kılmıştır. Zira güney surlarının önünde mezarlık ve tarım arazisi olarak kullanıldığı düşünülen geniş boşluğun olması sebebiyle, bu surların burçlarla takviye edilmesini zorunludur.

Güney surun üzerinde, batı yönde yedinci burcun yerleştirilmesi beklenen yerdeki tonozlu yapının muhafız odası veya benzeri bir fonksiyonda kullanıldığını düşünmek mümkündür (Foto. 26-27). Çünkü bu yapı ile Yavuz Burcu arasında kalan yaklaşık 25.00 m'lik mesafede İç Kale'nin ikinci bir kapısı olmalıdır ki kalede yaşayanların güneydeki bölümle irtibatı kolaylıkla sağlansın. Evliya Çelebi'nin bahsettiği üçüncü kapının bu kapı olma olasılığı da bulunmaktadır.

Tonozlu yapı, doğu batı yönünde dikdörtgen planlı olup aynı doğrultudaki bir beşik tonozla örtülmüştür. Yapının batı cephesinde söveleri düzgün kesme taş malzemeli olan yuvarlak kemerli bir kapı açıklığı bulunmaktadır. İç mekânda kuzey ve doğu kenar ortalarında ikişer sivri kemerli nişlere yer verilmiştir. Güney kenarındaki kesme taş malzemeli ve düz lentolu derin nişin ikinci bir kapı açıklığı olarak

kullanıldığı da kabul edilebilir. Yapının içerisi, moloz yığınları sebebiyle dolmuş bir haldedir. Doğu ve batı duvarlarına, kemer gözlerinin hemen üstüne karşılıklı açılmış kiriş yuvalarından hareketle ahşap bir asma tavan ile iç mekânın iki katlı hale getirildiği söylenebilir. Doğuda ayrıca üst kotta, bir de sivri kemerli dikdörtgen bir pencere bulunmaktadır. Günümüze daha çok moloz taş örgüsüyle ulaşabilmiş bu yapının Yavuz Burcu gibi kesme taş kaplamalı olduğu kabul edilebilir.

Tonoz örtülü bu yapının hemen güneyinde, temel izleri yüzeyde görülebilen ve yaklaşık 200.00 m^2 ölçülerindeki bir alana yayılmış halde bulunan yapı kalıntıları mevcuttur. Yanı başındaki güney surlarının ve Yavuz Burcu'nun kesme taş malzemesi ve ayakta olmaları göze alındığında bu mekânların daha geç bir dönemde yapıldıklarını söylemek mümkündür. Bu kalıntılar, kalede tespit edilen konut mimarisinde olduğu gibi moloz taş ve kerpiç malzeme ile inşa edilmiş olmalıdırlar. Aksi halde surlar ve burçlar halen az da olsa ayakta iken bu kalıntılar yok olmak üzere olmazlardı.

Kapılar: Kemah Kalesi'nin ilk giriş kapısı doğu yönde olmalıdır. İç Kale'nin girişleri ise doğu surlarının kuzeyinde ve güney surlarının batı köşesinde olmalıdır. Yukarıda doğu ve güney surları tanıtılırken bu girişler hakkında malumat verilmiştir.

Kalenin girişi günümüzde batı yöndedir (Foto. 28). Doğu yönde ana kayadaki kopmalar sebebiyle ana giriş bu yöne taşınmış olmalıdır. Girişin batı yöne ne zaman taşındığı kesin olarak bilinememektedir. Ancak XVII. yüzyılda Kemah Kalesi'nden bahseden Evliya Çelebi, bu girişten söz etmektedir. Buradan hareketle batı girişin açılmasının bu yüzyıldan önceye ait olduğu anlaşılmaktadır. Evliya Çelebi, Seyahatname'sinde bu kapıları şu şekilde anlatmaktadır:

> "*Kıbleye bakan bir kapısı ile ondan içeri iki kat kapıları vardır. Üçü de sağlam demir kapılardır. Birinci kapının iç yüzünde sağ ve solda ikişer tunç top vardır. Uzunlukları yirmiyedişer karış olup, üç kantar ağırlığında gülleler atarlar. Şurası garptir ki, böyle ağır, kalkıp inmesi ağır topları bu yalçın kaya üzerine nasıl çıkarıpta yerleştirmişler? İçerideki kapısının*

üzerinde bir pehlivan gürzü, bir Hz. Ali yay ve oku asılmıştır[265]*."*

Yavuz Burcu gibi bir burcun yapılmış olması bu girişlerin XVI. yüzyılda varlığını kanıtlamaktadır. Çünkü böyle muhkem bir burç, ancak giriş gibi stratejik öneme sahip bir konumun desteklenmesi için yapılmış olmalıdır.

Yukarıda bahsedilen kaleye ulaşımı sağlayan giriş, kalenin batısındaki rampanın üzerine kurulmuştur. Evliya Çelebi'nin "*Kıbleye bakan bir kapısı ile ondan içeri iki kat kapıları vardır*[266]*"* şeklindeki tanımından bu rampa üzerinde üç kapının olduğu anlaşılmaktadır. Yaklaşık 100.00 m uzunluğundaki bu rampa üzerinde günümüzde iki kapı bulunmaktadır. Mevcut iki kapı arasındaki mesafe burada üçüncü bir kapının varlığına izin vermediğinden günümüze ulaşamayan üçüncü kapının rampanın en güneyinde olduğu kabul edilebilir.

Halen varlığını koruyan iki kapıda ve aralarında kalan bölümde 2011 yılında kazı ve temizlik çalışmaları gerçekleştirilmiştir.

I. Kapı: I. Kapı, kuzey-güney istikametindeki rampanın güney yöndeki başlangıcından yaklaşık 40.00 m kuzeyinde yer alır (Foto. 29). Doğusunda ve batısında bulunan kayalardan da yararlanarak inşa edilen kapı, eyvan türünde bir giriştir. Dikdörtgen bir kütle halindeki kapının güney yüzünde kırmızı, beyaz ve gri renkli kesme taş malzeme kullanılmıştır. Kesme taş malzemenin güney cephenin üst bölümünde kaba yonu taşa dönmesi bu alanda ilk inşadan sonra onarımların olduğunu göstermektedir.

Sivri kemerli olarak inşa edilen kapının kemeri, kayalık alanın varlığıyla doğuya kaymış haldedir. Eyvan tarzındaki asıl giriş açıklığı günümüzde oldukça tahrip olmuş bir haldedir. Dökülmeler olmakla beraber bu girişin de sivri kemerli olduğunu söylemek mümkündür. Kapı kemerinin üstünde, günümüzde boş olan bir de kitabelik yer almaktadır. Ali Kemali, eserinde kaleye ait iki kitabeden bahsetmektedir[267]. Yazarın bahsettiği kitabelerden ilki, batı surlarında tanıtımı yapılan ve günümüzde Ayşe Yoğurtçu'ya ait evin duvarında bulunan kitabedir. Bu kitabenin gerçekten kaleye ait

[265] Evliya Çelebi, 615-618.
[266] Evliya Çelebi, 615-618.
[267] Aksüt, 274-275.

olduğu su götürmez bir gerçektir. Ancak Ali Kemali'nin kaleye ait olduğunu belirttiği Gülabi Bey Camii'nin doğu cephesinin güney köşesindeki kitabe, içeriğinden de anlaşılacağı üzere kaleye ait değildir[268].

Kapı kemerinin iç yüzünün köşelerinde, kapının millerinin oturduğu zıvanalı taş konsollar görülebilmektedir. Bu da Evliya Çelebi'nin "*Üçü de sağlam demir kapılardır*[269]*"* diye bahsettiği kapı kanatlarının varlığını doğrulamaktadır.

I. Kapının kuzeyinde, kapının bitiminden hemen sonra doğuda ve batıda *"Muhafız Odaları"* olarak kullanıldığı düşünülen iki mekân yer alır (Foto. 30). Kazı çalışmalarında bu mekânların içerisini dolduran 1.60 m'lik toprak ve moloz yığını boşaltılmış, bu alanlardaki kazılar zemine ulaşılması ile sonuçlandırılmıştır. İkişer duvarı kısmen mevcut olan bu odalardan doğudaki 1.43 X 3.82 m ölçülerindedir. Üst örtüsü yıkılmış olan odanın kalan izlerinden yarım tonozla örtülü olduğu anlaşılmaktadır. Girişin batısındaki oda ise daha büyük olup 3.37 X 3.55 m ölçülerinde ve üzeri beşik tonozla örtülüdür. Doğudaki odanın devamında kuzeye doğru mekânların devam ettiği de temel izlerinden anlaşılabilmektedir. İki kapı arasında kalan alanın batı yüzü savunma zorunluluğuyla surla kapatılmıştır. Bu surlarda ve doğu odanın devamındaki mekânlarda güvenlik sebebiyle kazı ve sondaj çalışmaları yapılamamıştır.

Sinclear, muhafız odalarından şu şekilde bahsetmektedir:

> *"... kalenin kuzeybatısında kuzey köşe ve üst kapı arasında, yaklaşık yarım yol kadar olan yer üç odalı bir yapıdır. Bu, muhtemelen Orta Çağ'ın sonlarında bir yöneticiye ait bir konak ya da geniş bir evdir"*[270].

II. Kapı: I. Kapıdan sonra, 75.00 m kuzeyde II. Kapı yer almaktadır (Foto. 31). İki kapı arasındaki rampanın eğimi yaklaşık 40 derecedir. Günümüzde sadece tonozlu bir geçit görünümündeki bu açıklığın orijinal plan ve malzemesini söyleyebilmek mümkün değildir. 2004 yılında güney surlarıyla beraber bu kapıda da müdahaleler yapılmıştır. Bu esnada kapının kaplama taşları yenilenmiştir. 2011 yılı kazı çalışmalarında II. Kapının güneyinde 0.80 m. genişlikte üç basamak ortaya çıkarılmıştır.

---

[268] Bkz., Gülabi Bey Camii ve Batı Surları.
[269] Evliya Çelebi, 615-618.
[270] Snclear, 408-425.

Basamaklar, moloz taş malzeme ile meydana getirilmiştir. Muhtemelen orijinalde kalenin batı yönde girişlerinin olduğu rampa üzerinde boydan boya bu basamaklar yer alıyordu.

2.1.1.2.2. Su Tunelleri ve Helenistik Burç

Su Tunelleri, kalenin doğusunda, doğu surlarının kuzeyinde yer almakta olup Tanasur Çayı'na inişi sağlamaktadır (Foto. 32), (Çiz. 3). Bu tünellerin yapılış amacı, kalenin hem kuşatma esnasında tahliyesinde kullanılması hem de su ihtiyacına binaen Tanasur Çayına inişin sağlanması amacıyla olmalıdır.

Tunellerin ilk olarak hangi dönemde açıldığı günümüz itibariyle belirlemek mümkün değildir. Kaynaklarda Urartu dönemi olabileceği ihtiyatla belirtilmektedir[271]. Tunellerde yapılacak kazı ve sondaj çalışmaları bu konudaki belirsizliği ortadan kaldıracaktır.

Evliya Çelebi, Seyahatname'sinde bu tünellerden şöyle bahsetmektedir:

> *"Kalenin kuzeyinde şehidler kulesi üstünde büyük, küçük otuz iki adet top vardır. Kapıdan aşağı kayadan kesme tâ aşağı nehre kadar inen suyolu vardır. Muhasara zamanlarında su ihtiyacı oradan temin edilir. Aşağıda birbirine yakın üç adet su sarnıcı vardır. Birisi âb-ı hayat, biri güherçileli su, diğeri tuzlu sudur. Bu şehrinde güzelleri meşhurdur[272]".*

Tunellerin varlığı ve görüntüsü ilk olarak bu bölümlerin Urartu döneminde yapıldığını akla getirse de mevcut bilgi ve bulgulardan bunu kesin olarak ifade etmek mümkün değildir. Bu sebeple kalenin ilk inşasında olduğu gibi bu tüneller için de Roma dönemini başlangıç olarak kabul etmek daha doğru olacaktır.

Yaklaşık 3.00 m ile 8.00 m arasında değişen yüksekliğe ve 3.00 m ile 4.00 m arasında değişen genişliğe sahip tüneller yaklaşık 356.00 m uzunluğundadır[273] (Foto.

---

[271] Ensar Sürücü, *Kemah Kalesi,* Atattürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü Arkeoloji Ana Bilim Dalı (Yayımlanmamış) Lisans Tezi, Erzurum 1989, 12; Gündoğdu-vd., 33

[272] Evliya Çelebi, 615-618.

[273] H.Yurttaş-H.Özkan-Z. Köşklü-M. L. Kındığılı-S. Çınar-S. Çiğdem, "Kemah Kalesi 2011 Yılı Kazı Çalışmaları" *34. Kazı Sonuçları Toplantısı (28 Mayıs-1 Haziran 2012),* C. 3, Çorum 2012, 461-472; H.Yurttaş-H.Özkan-Z. Köşklü-M. L. Kındığılı-S. Çınar-S. Çiğdem, "Kemah Kalesi 2011 Yılı Kazı Çalışmaları" *XVI. Ortaçağ-Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri (18-20 Ekim 2012),* C. 1-2, Sivas 2012, 873-888; H.Yurttaş-H.Özkan-Z. Köşklü-M. L. Kındığılı, "Kemah ve Kemah Kalesi Kazıları" Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi (Prof. Dr. Zafer Bayburtluoğlu Özel Sayısı), S. 31, Erzurum 2013, 223-248; H.Yurttaş-H.Özkan-Z. Köşklü-D.Bulut, M. L. Kındığılı, "Kemah Kalesi Kazısı" *Kum'dan Kent'e Patara Kazılarının 25 Yılı Uluslararası*

33). Tuneller, yer yer tonoz örtülü ve duvar örgülü, yer yer de kayanın oyulmasıyla meydana getirilmiştir. Kuzey yönden kalenin kuzey surlarına bakıldığında, ana kayadaki kopmalar sebebiyle mevcut tünellerle bağlantısı tespit edilemeyen galeriler de görülebilmektedir. Bu galeri kalıntılarından hareketle, kalenin kuzeydoğusundan başlayan tünellerin kalenin kuzey surları boyunca devam ettiğini düşünmek mümkündür.

Tunelin özellikle ana kayanın traşlanmasıyla meydana getirilen bölümlerinde yaklaşık 3.10 X 4.20 m ölçülerinde kare planlı mekânlar açılmıştır. İçlerinin kaçak kazılar ve çökmeler sebebiyle dolmuş olmasından net ölçüleri çıkarılamayan eyvan biçimindeki bu mekânların işlevlerini tespit etmek mümkün değildir. Kaya odaları, gömüt odaları olabileceği gibi, özellikle vadi tabanına yakın kotta açılanların sarnıç olma ihtimali de bulunmaktadır. Tunelde açılan bu mekanların dışında bir de mağara bulunmaktadır. Vadiye çıkış noktasındaki mağara, 17.00 X 12.00 m ölçülerinde olup buradan geçilerek Tanasur Vadisi'ne çıkılmaktadır. Kız Kulesi'nden hemen sonra ana kayanın traşlanmasıyla meydana getirilen basamaklarla bu mağaraya ulaşılmaktadır.

Tunellerin başlangıçtan 192. m'sine kadar olan bölümü yoğun bir şekilde çöküntüyle dolu olduğu, tonozlarda kullanılan moloz taş ve kalın harç nedeniyle çökmelerin meydana geldiği, ana kayanın oyulmasıyla oluşturulan bölümlerde ve tonozun oturduğu ana kaya kütlesinde yer yer kopmaların varlığı görülmektedir. Bu çökme ve kopmalarda zamanın ve insanoğlunun etkisinin yanısıra doğal kayanın jeolojik yapısı da etkili olmuştur. Çöken ve dökülen malzemenin, galerilerin zemininde özellikle 100.00 m uzunluğundaki ilk galeride yaklaşık 1.00-2.00 m civarında bir katman meydana getirmiştir. Galerilerin üst kesimlerinde günümüzde de halen düşebilecek kaya parçaları mevcuttur. Aynı durum galerilerin Tanasur Çayı'na bakan cephesinde örülen duvarlar ve açılan pencereler için de geçerlidir.

Su Tunelleri'nin bahsedilen metruk hali ve çökme tehlikesi, 22.07.2011 günü Erzincan Müze Müdürü Arkeolog Nilgün YILMAZER, Erzincan İl Özel İdaresinde görevli İnşaat Teknikeri Mithat GENÇ, Kemah Kalesi Kazı 2011 yılı Bakanlık Temsilcisi Arkeolog Hüseyin TOPRAK, Kemah Kalesi Kazı Başkanı Prof. Dr. Hüseyin

---

Sempozyum Bildirileri (11-13 Kasım 2013) Antalya (Havva İşkan-Fahri Işık), Antalya 2015, 569-581; H.Yurttaş-H.Özkan-Z. Köşklü-M. L. Kındığılı, "Kemah Kalesi Kazıları", *Anadolu'nun Zirvesinde Türk Arkeolojisinin 40 Yılı*, Ankara 2014, 291-307.

YURTTAŞ, Kazı Başkan Yardımcısı Doç. Dr. Haldun ÖZKAN ve Arş. Gör. M. Lütfü KINDIĞILI'dan oluşan bir ekiple yerinde yapılan keşif sonrasında kaleme alınan bir raporla ilgili makamlara bildirilmiştir[274].

Su Tunelleri'nin Tanasur Vadisi'ne açıldığı noktada bulunan Helenistik Burç[275] dikkat çekici bir mimariye sahiptir. Evliya Çelebi burçtan *"Kalenin kuzeyinde şehidler kulesi üstünde büyük, küçük otuz iki adet top vardır"*[276] şeklinde bahsetmektedir. Su Tunellerinin vadi tabanına yakın yerde ana kayanın traşlanmasıyla meydana getirilen basamaklarla bu burca ulaşılmaktadır. Yaklaşık 50.00 m boyunca devam eden bu basamakların büyük bir bölümü erimiş durumdadır.

Dışa beş köşeli olarak yansıtılmış olan burç[277], kalenin tarihlendirilmesinde günümüz itibari ile temel alınacak en önemli somut bulgu olmasıyla oldukça önemlidir. Bosajlı duvar örgüsüyle burç, Helenistik-Roma dönemine işaret etmektedir (Foto. 34-35). Burcun beden duvarlarının üstünde taş konsollar görülmektedir. Burcun içerisinde muhtemelen ahşaptan asma bir tavan kullanılmış olmalıdır. Zira günümüzde içten yaklaşık 17.00 m yüksekliğe sahip burcun tek katlı olması mümkün değildir. Örtüsü çökmüş olan burç, kalan izlerden anlaşıldığı kadarıyla yıldız veya çapraz tonoz örtülü olmalıdır.

---

[274] H.Yurttaş-H.Özkan-Z. Köşklü-M. L. Kındığılı-S. Çınar-S. Çiğdem, "Kemah Kalesi 2011 Yılı Kazı Çalışmaları" *34. Kazı Sonuçları Toplantısı (28 Mayıs-1 Haziran 2012),* C. 3, Çorum 2012, 461-472; H.Yurttaş-H.Özkan-Z. Köşklü-M. L. Kındığılı-S. Çınar-S. Çiğdem, "Kemah Kalesi 2011 Yılı Kazı Çalışmaları" *XVI. Ortaçağ-Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri (18-20 Ekim 2012),* C. 1-2, Sivas 2012, 873-888

[275] Bu burç kaynaklarda Şehidler Kulesi, Kral Kızının Kulesi, Kral Kızının Çardağı ve Kız Kulesi adlarıyla geçmektedir. Evliya Çelebi, 615-618; Sürücü, 9; Gündoğdu-vd., 34

[276] Evliya Çelebi, 615-618

[277] Gündoğdu-vd., 34'te burcun gözetleme kulesi olduğu belirtilmektedir.

2.1.1.2.3. Kutsal Alan

Kutsal Alan olarak adlandırılan bölüm, Yavuz Burcu olarak adlandırılan burcun yaklaşık 50.00 m güneydoğusunda yer almaktadır (Foto. 36-37), (Çiz. 4). Kemah Kalesi Kazısı çalışmalarında çıkarılan plan karede K12-41 ve K13-41 plan kareleri içerisinde kalan bu alan, kaynaklarda Urartu dönemine tarihlendirilmektedir. 2014 yılı kazı çalışmalarında bu alanda yapılan kazı ve sondaj çalışmalarında doğrudan Urartu dönemine işaret eden bir buluntuyla karşılaşılmamıştır. Ele geçirilen seramikler ise daha çok Roma dönemine aittir.

Kutsal Alana, kuzeybatıda ana kayanın traşlanmasıyla meydana getirilen dokuz basamaklı bir merdivenle inilmektedir (Foto. 38). Kuzeyden başlayarak basamakların uzunluk, genişlik ve yükseklik ölçüleri 1.06 m X 0.62 m X 0.30 m, 1.07 m X 0.61 m X 0.28 m, 1.00 m X 0.44 m X 0.30m, 1.15 m X 0.66 m X 0.40 m, 1.43m X 0.56 m X 0.38 m, 1.46 m X 0.49 m X 0.35 m, 1.35 m X 0.52 m X 0.17 m, 1.53 m X 0.54 m X 0.23 m, 1.55 m X 0.44 m X 0.21 m'dir. Basamaklardan güneydeki bir kaçının kırılarak yok olduğu anlaşılmaktadır. Kuzeydeki basamaklardan dördüncü ve beşinci seviyesinde 1.16 m genişliğinde ve yaklaşık 8.82 m uzunluğunda doğu-batı istikametinde yine ana kayanın traşlanmasıyla oluşturulmuş bir bölüm yer alır[278].

Basamakların bitimiyle beraber anakayanın traşlanarak meydana getirildiği bir alanla karşılaşılmaktadır. Ancak zemin zaman içerisinde yer yer 1.00 m'ye kadar yüksekliği olan toprak dolgu ile kapanmıştır. Kutsal alan kurulduğu yer itibariyle kuzey yön hariç uçurumun kenarında yer almaktadır. Bu sebeple alanda düzgün olmayan üçgen bir görüntü ortaya çıkmıştır. Bu noktada alanın doğusunda kayaların kopması da söz konusu olabilir. Basamakların bitimiyle beraber alanın güneye kadar olan uzunluğu 5.41 m'dir. Alanın batısında 2.55 m derinliğinde yine ana kayanın traşlanmasıyla bir alanın sınırı belirlenmiştir. Bu duvarın kuzeyde zeminden olan en yüksek noktası 2.80 m'dir. Kutsal Alanın kuzey sınırı ise 8.82 m uzunluğundaki ana kayanın traşlanmasıyla meydana getirilen duvarla sağlanmıştır. Bu duvar, zeminden 3.15 m'ye kadar yükselmektedir. Kuzeydoğu köşeye 5.14 m mesafede zeminde 0.88 m genişliğinde ve 0.56 m derinliğinde bir niş yer almaktadır (Foto. 39). Bu niş aşağıdan yukarıya doğru

---

[278] H.Yurttaş-H.Özkan-Z. Köşklü-M. L. Kındığılı, "Kemah ve Kemah Kalesi Kazıları" Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi (Prof. Dr. Zafer Bayburtluoğlu Özel Sayısı), S. 31, Erzurum 2013, 223-248.

daralarak duvar boyunca yükselmektedir. Nişin en üstteki genişliği 0.30 m'ye kadar düşmektedir.

Yapılan sondajla alanın kuzeyinde -0.68 m derinlikte ana kayanın traşlanmasıyla oluşturulan zemin tespit edilmiştir. Niş, zeminden 0.21 m yüksekte açılmıştır. Sondaj çalışmaları esnasında Roma dönemine ait olduğu düşünülen amorf malzemeler ele geçmiştir. Alanında çıkarılan büyük alçı moloz parçalarından hareketle alanın Ortaçağ da sarnıç olarak kullanıldığı söylenebilir. Alçı parçalarla birlikte yer yer moloz taşla karşılaşılması buranın sonraki dönemlerde asıl fonksiyonundan farklı bir amaçla kullanıldığını göstermektedir. Çalışma alanının konumu göze alındığında bu ikinci kullanım evresine ait mimarinin sarnıç fonksiyonunda olma ihtimali daha yüksektir.

2.1.1.2.4. Kaya Odaları

Kutsal alanın güneydoğusu boyunca kaynaklarda gömüt odaları olarak belirtilen mağaralar yer almaktadır. Bu mağaralardan en güneydekinin içerisinde kuzey ve güney duvarında üçgen şeklinde nişlere yer verilmiştir.

Yan yana sıralanmış iki mağaradan özellikle güneydeki dikkat çekicidir (Foto. 40-41), (Çiz. 5). Bu mağaranın girişi batı yönden olup ana kayanın traşlanmasıyla meydana gelmiştir. 1.80 m genişliğinde, 1.48 m yüksekliğinde ve 1.20 m derinliğindeki bu girişten mağaraya geçilmektedir. Kuzey-güney istikametinde 3.13 m, doğu batı-istikametinde 3. 90 m ölçülerine sahip mağaranın özellikle de doğu yüzeyinde kopmalar meydana gelmiştir. Bu sebeple dolgu toprakla ve kaya parçalarıyla mağara zemini orijinal seviyesinden yükselmiş haldedir.

Mağaranın kuzey duvarında üçgen şeklinde altı, güney duvarında da yine üçgen şeklinde iki niş açılmıştır. Güneydeki nişlerden batıdaki 0.23 m genişliğinde, 0.15 m derinliğinde ve 0.37 m yükseklinde, doğudaki ise 0.32 m genişliğinde, 0.20 m derinliğinde ve 0.36 m yükseklindedir. Bu nişlerin mağaranın zemininden olan yüksekliği 0.80 m'dir.

Kuzeydeki nişler batıdan doğuya doğru küçükten büyüğe sıralanmışlardır. Batıdaki birinci niş mağaranın zemininden 0.27 m yükseklikte olup 0.23 m genişliğinde, 0.30 m yükseklinde ve 0.14 m derinliğindedir. Birinci nişin üstünde yeralan ikinci niş mağaranın zemininden 0.84 m yükseklikte olup 0.23 m genişliğinde, 0.22 m yükseklinde ve 0.14 m derinliğindedir. Üçüncü niş mağaranın zemininden 1.20 m yükseklikte olup 0.25 m genişliğinde, 0.33 m yükseklinde ve 0.17 m derinliğindedir. Dördüncü niş mağaranın zemininden 0.90 m yükseklikte olup 0.24 m genişliğinde, 0.35 m yükseklinde ve 0.22 m derinliğindedir. Beşinci niş mağaranın zemininden 0.78 m yükseklikte olup 0.24 m genişliğinde, 0.29 m yükseklinde ve 0.19 m derinliğindedir. Beşinci ve ölçüleriyle en büyük olan niş mağaranın zemininden 0.65 m yükseklikte olup 0.40 m genişliğinde, 0.520 m yükseklinde ve 0.30 m derinliğindedir.

Güneydeki ikinci mağaranın içerisinde ise niş açılmamıştır. Kayalarda kopmalar meydana gelmesiyle nişlerin yok olduğu düşünülebilir.

Özellikle güneydeki mağarada açılan nişler Urartu dönemi kaya mezarlarındaki sunu çukurlarını hatırlatmaktadır. Ancak bu nişlerin varlığı tek başına Urartu

döneminden bahsetmek için elbetteki yeterli olmayacaktır. Bu alanlardaki tarihi veriler ancak kazılar ile netlik kazanacaktır.

En kuzeyde ve daha düşük kotta yer alan bir diğer mağara dikdörtgen planlıdır. Mağaranın doğusunda bir niş açılmıştır. Bu nişin mağara zemininden aşağıya doğru basamaklarla indiği görülse de bu noktadaki toprak dolgu tam bir kanının oluşmasına engel olmaktadır. Aynı durum mağara girişinin hemen solundaki niş için de geçerlidir.

2.1.1.2.5. Bey Camii

Yeri: İç Kale'de, ikinci kapıdan hemen sonra kuzeydoğu yönde yer almaktadır (Foto. 42-44, 46).

Tarihi: Mengücekliler'in başkenti Kemah'ta kalede bir caminin inşa ettirdiği kuvvetle muhtemeldir. Ancak bu cami ya da camiler hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgi kayıtlı değildir.

Kalede bir caminin varlığı ilk olarak XVI. yüzyıla ait tahrirlerde karşımıza çıkar. 1520 tarihli tahrirde, kaledeki cami hademesi görevindeki iki hanenin Hukuk-ı Arazi ve Avarız-ı Divaniyye vergilerinden muaf tutulduğu kayıtlıdır[279]. Bu bilgiden 1520 yılında kalede bir caminin olduğu açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Bahsi geçen bu yapının Mengücekli döneminden kalıp kalmadığı ise bilinememektedir.

XVII. yüzyıla gelindiğinde kaledeki ibadethanelerden bahseden en önemli eser Seyahatname'dir. Evliya Çelebi eserinde kaledeki cami ve mescitlerden bahsederken şu bilgileri vermektedir:

> *"... Bu iç kalede onbir mihrab vardır. Üçü camidir. Kale kapısından içeri (Bey câmi) çok büyük ve eski usüldür. Bir adet kâgir minaresi vardır. Bundan başkaları tahta minareli olup, diğerleri minaresiz mescitlerdir"*[280].

Çelebi'nin verdiği bu bilgiden hareketle Kemah Kalesi'ndeki camilerden birinin taş bir minaresinin olduğu anlaşılmaktadır. Hem kale içerisinde minare olabilecek taş malzemeli başka bir yapı kalıntısının olmayışı hem de konumu itibariyle bu alanda bir caminin olabileceği düşüncesiyle 2011 yılında ikinci kapıdan hemen sonra kuzeydoğu yönde kazılar başlatılmış ve 2012 yılında da devam ettirilmiştir. Kazı çalışmaları sonucunda bu alandaki yapı kalıntısının Bey Camii olarak bahsedilen yapı olduğu da kesinlik kazanmıştır.

2011 yılı kazı çalışmalarında hariminin batı cephesi, minare kaidesi ve mihrap nişi ortaya çıkarılan ve 2012 yılı çalışmaları ile de kazısı tamamlanan Bey Camii'nin ortaya çıkarılan buluntulardan hareketle Mengücekliler döneminde inşa edildiği

---

[279] Miroğlu, 127-128.
[280] Evliya Çelebi, 615-618.

düşünülmektedir. Yapının kurulum alanı da bu dönemde inşa edilecek bir cami için ideal bir mevkiidir. Caminin ilk inşa edildiği XIII. yüzyıldan günümüze kadar geçirmiş olduğu safhaları belirlemek net bir şekilde mümkün olmasa da elde edilen bulgular pek fazla değişikliğe uğramadığını ortaya koymaktadır. Kemah ve köylerinde tespit ettiğimiz cami örneklerine bakılarak da söylenebilir ki yörede cami mimarisi yüzyıllar boyunca çok fazla değişiklik göstermeden devam etmiştir.

Plan ve Mimari Özellikleri: Caminin harimi, kazı öncesinde tamamen toprak altında olup bu haliyle 26.00 X 12.00 m ölçülerindedir (Çiz. 6-7). Harimdeki bu dolgu, cami zemininden batıda 1.00 m, doğuda ise en yüksek noktada 3.30 m yüksekliğe ulaşmaktadır. Kazıların tamamlanmasıyla 22.00 x 11.00 m ölçülerinde bir harim ortaya çıkarılmış olup yapının ahşap direkli ve ahşap tavanlı camiler grubunda olduğu anlaşılmıştır[281].

Kıble duvarının önünde doğuda ve batıda yuvarlak planlı kaide bulunur. Bu kaidelerin kuzeyinde iki sıra halinde, kireç harçlı zemin yüzeyinde belirli aralıklarla çöküntü alanlar yer alır. Bozulmuş halde olan ve dikdörtgen şeklindeki bu çöküntülerin harimdeki diğer kaidelere ait yuvalar olduğu anlaşılmaktadır. Bu izlerden hareketle harimin iki sıradaki ahşap direklerle taşınan ahşap bir tavanla kapatıldığı anlaşılmaktadır.

Bey Camii'nin kuzeydeki girişin hemen kuzeyinde kare planlı küçük bir sahanlığa yer verilmiştir. Sahanlığın doğusundaki duvar yüzeyinde tespit edilen alçı, bu alanın üzerinin kapatılmış olduğunu göstermektedir. Sahanlığın kuzeydoğusunda anakayanın traşlanmasıyla oluşturulmuş 0.30 m yüksekliğinde ve 1.16 ve 0.97 m uzunluğundaki iki basamakla camiye bu yöndeki ulaşım sağlanmıştır. Sahanlığa, batıdan minarenin

---

[281] H.Yurttaş-H.Özkan-Z. Köşklü-M. L. Kındığılı-S. Çınar-S. Çiğdem, "Kemah Kalesi 2011 Yılı Kazı Çalışmaları" *34. Kazı Sonuçları Toplantısı (28 Mayıs-1 Haziran 2012),* C. 3, Çorum 2012, 461-472; H.Yurttaş-H.Özkan-Z. Köşklü-M. L. Kındığılı-S. Çınar-S. Çiğdem, "Kemah Kalesi 2011 Yılı Kazı Çalışmaları" *XVI. Ortaçağ-Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri (18-20 Ekim 2012),* C. 1-2, Sivas 2012, 873-888; H.Yurttaş-H.Özkan-Z. Köşklü-M. L. Kındığılı, "Kemah ve Kemah Kalesi Kazıları" Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi (Prof. Dr. Zafer Bayburtluoğlu Özel Sayısı), S. 31, Erzurum 2013, 223-248; H.Yurttaş-H.Özkan-Z. Köşklü-M. L. Kındığılı, "Kemah Kalesi Kazısı 2012 Yılı Çalışmaları" *35. Kazı Sonuçları Toplantısı (27-31 Mayıs-2013)* C. 2, Muğla 2013, 470-480; H.Yurttaş-H.Özkan-Z. Köşklü-D.Bulut, M. L. Kındığılı, "Kemah Kalesi Kazısı" *Kum'dan Kent'e Patara Kazılarının 25 Yılı Uluslararası Sempozyum Bildirileri (11-13 Kasım 2013) Antalya (Havva İşkan-Fahri Işık),* Antalya 2015, 569-581; H.Yurttaş-H.Özkan-Z. Köşklü-M. L. Kındığılı, "Kemah Kalesi Kazıları", *Anadolu'nun Zirvesinde Türk Arkeolojisinin 40 Yılı*, Ankara 2014, 291-307.

kuzeyinde kalan ve batıdan doğuya doğru moloz taş örgülü dört basamakla da ulaşılabilmektedir.

Caminin kuzeydoğusundaki minareden 0.40 m uzaklıkta bulunan kapısının yan söveleri, mevcut haliyle 0.60 m yüksekliğindedir. Kapı eşiği 1.20 m uzunlukta ve 0.35 m genişlikte yekpare kesme taştan yapılmıştır.

Harimin doğu beden duvarı, bu yöndeki kayalıktan yararlanılarak meydana getirilmiştir. Doğu duvarı, kayalığın şekline bağlı olarak girintili çıkıntılı bir halde düzensiz olarak uzanır. Kaya yüzeyinde doğal, küçük oylumlanmalar görülmektedir. 2012 yılı kazlarında bu duvarın güney yönde bitiminde, duvarın doğusunda -3.30 m derinlikte bir tüm seramik kap ele geçirilmiştir.

Batı beden duvarı, harim zemini ile aynı seviyededir. Duvarın batı yüzünün toprak altından çıkarılmasıyla moloz taş örgü, derzleri boşalmış olarak tespit edilmiştir. Batı duvarı, 2014 yılı kazı çalışmalarında koruma altına alınmış ve harim zemininden 0.30 m yükseltilerek harimin sınırları kesin olarak çizilmiştir.

Kıble duvarı 13.80 m uzunluğunda ve kuzeydoğu-güneybatı istikametinde verevine uzanmaktadır. Duvar yüzeyine açılmış olan mihrap, kesme taştan yapılmış ve beş köşelidir. Güneybatı köşeye 5.68 m uzaklıktaki mihrap nişi 0.40 m derinliğe ve 0.85 m genişliğe sahiptir. Köşeleri profilli olan mihrabın iki sıra sağlam kalmış kesme taş örgüsü mevcuttur. Kazılarda mihrap çevresinde mihraba ait iki büyük taş ile bir kırık taş parçası ele geçirilmiştir. Büyük taş parçalarından biri profilli olup, diğeri üzerinde üç selvi ağacı motifinin işlenmiştir.

Harimin kuzey doğusunda 4.50 x 6.00 m ölçülerinde, harim zemininden yaklaşık 0.20 m yüksekliğe sahip olan ve mahfil olması muhtemel bir seki bulunmaktadır. Bu alanın kuzeyinde, ana kayadan faydalanılarak oluşturulmuş alçı sıvalı, doğu-batı istikametinde 1.70 m genişliğinde ve 4.75 m uzunluğunda olan dikdörtgen planlı bir bölüm bulunur. Bu dikdörtgen alanın kuzeyinde, anakaya traşlanmasıyla ahşap basamakların yuvalarının meydana getirildiği bir merdivenin varlığı söz konusudur. Bu merdivenin harimin mahfil ve minare bağlantısını sağladığı anlaşılmaktadır.

Caminin kuzeybatısında, kesme taş kaplaması büyük ölçüde dökülmüş olan kare kaideli ve gövdeli minare bulunmaktadır (Foto. 45). Minarenin alt kesimindeki kesme taşlar birbirine 0.16 m uzunluğunda demir kenetlerle bağlanmıştır. Yaklaşık 11.00 m

yüksekliğiyle günümüze ulaşabilen minarenin spiral merdivenine ait basamaklar, gövdenin kuzeye bakan yüzünün yıkılmasıyla açığa çıkmıştır.

Yapının zemini, blokaj taş dolgu üzerine kireç harcı dökülerek oluşturulmuştur.

Bey Camii kazılarında çok sayıda sırlı seramik parçaları, bir pipo, kırılmış bir kitabe parçası, geometrik ve bitkisel bezemeli, mukarnaslı ve ayrıca yazılı alçı parçalar, iki adet korozyona uğramış sikke, yangın izlerinin görüldüğü hatıl parçaları ve kemiklerinin büyük kısmı eksik olan bir insan iskeleti ortaya çıkarılmıştır.

Kemah'taki camiler arasında en eski tarihli süslemeler Bey Camii kazılarında ortaya çıkarılmıştır. Kazılarda alçı süsleme kuşağı parçaları (XIII. yüzyıl), tek renk sırlı seramikler (13.-14. yüzyıl), boyalı kazıma tekniğinde seramikler (13.-14. yüzyıl), İznik üretimi seramikler (15. yüzyıl sonu 16. yüzyıl ilk yarısı), sırsız seramikler (19.-20. yüzyıl), ithal (Kütahya) seramikler (18.-19. yüzyıl), İstanbul (Ebruli) seramikler (18.-19. yüzyıl), lüleler (18.-19. yüzyıl) bulunmuştur[282]. Ancak bu buluntular, caminin süsleme programının tam olarak çıkarılmasında kesin ipuçları vermemektedirler.

[282] H.Yurttaş-H.Özkan-Z. Köşklü-M. L. Kındığılı-S. Çınar-S. Çiğdem, "Kemah Kalesi 2011 Yılı Kazı Çalışmaları" *34. Kazı Sonuçları Toplantısı (28 Mayıs-1 Haziran 2012),* C. 3, Çorum 2012, 461-472; H.Yurttaş-H.Özkan-Z. Köşklü-M. L. Kındığılı-S. Çınar-S. Çiğdem, "Kemah Kalesi 2011 Yılı Kazı Çalışmaları" *XVI. Ortaçağ-Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri (18-20 Ekim 2012),* C. 1-2, Sivas 2012, 873-888; H.Yurttaş-H.Özkan-Z. Köşklü-M. L. Kındığılı, "Kemah ve Kemah Kalesi Kazıları" Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi (Prof. Dr. Zafer Bayburtluoğlu Özel Sayısı), S. 31, Erzurum 2013, 223-248; H.Yurttaş-H.Özkan-Z. Köşklü-M. L. Kındığılı, "Kemah Kalesi Kazısı 2012 Yılı Çalışmaları" *35. Kazı Sonuçları Toplantısı (27-31 Mayıs-2013)* C. 2, Muğla 2013, 470-480; H.Yurttaş-H.Özkan-Z. Köşklü-D.Bulut, M. L. Kındığılı, "Kemah Kalesi Kazısı" *Kum'dan Kent'e Patara Kazılarının 25 Yılı Uluslararası Sempozyum Bildirileri (11-13 Kasım 2013) Antalya (Havva İşkan-Fahri Işık),* Antalya 2015, 569-581; H.Yurttaş-H.Özkan-Z. Köşklü-M. L. Kındığılı, "Kemah Kalesi Kazıları", *Anadolu'nun Zirvesinde Türk Arkeolojisinin 40 Yılı*, Ankara 2014, 291-307.

2.1.1.2.6. Hamam

Yeri: Hamam, Bey Camii'nin kuzeybatısında camiye yaklaşık 55 m mesafede bulunmaktadır (Foto. 47-49).

Tarihi: Kemah Kalesi, sadece bir savunma yapısı değil aynı zamanda bir şehir özelliğine de sahiptir. Bu sebeple temizliğin hem ferdi hem de toplumsal bir dini kaide olduğu İslam hâkimiyetiyle birlikte Kemah Kalesinde bir hamamın varlığı kaçınılmazdır.

Kaledeki İslam nüfusunun süreklilik gösterdiği dönem, Mengüceklıler ile birlikte başlamaktadır. Bu sebeple kalenin bu dönemden itibaren şehrin nüfusuna hizmet verebilecek kapasitede bir hamamının olması gerekir. Böyle bir hamamın, Bey Camii'nin de içerisinde olduğu şehrin batı bölümünde inşa edilmesi kuvvetle muhtemeldir.

Yazılı kaynaklarda kale içerisinde bir hamamın varlığına XVI. yüzyılda rastlanılabilmektedir. 1516-1518 tarihli tahrirlerde Padişah Hasları arasında "*Kemah Kalesindeki Hamamın mukataası; 3000/5000 akçe"*[283] bilgisi kayıtlıdır. Hamam hakkında daha erken tarihli bir kayıt mevcut değildir.

Yukarıda belirtilen sebeplerle hamamın ilk inşasının Mengücekli döneminde, XII.-XII yüzyılda olduğu kabul edilebilir. Ancak yapı, gerek zamanın yıkıcı etkisiyle gereksede deprem ve benzeri doğa olaylarının sonucunda gördüğü zarar sebebiyle yüzyıllar boyunca elden geçirilerek günümüze ulaşabilmiştir.

Plan ve Mimari Özellikleri: 2012 yılında başlanan ve 2014 yılında bitirilen kazı çalışmalarıyla birlikte hamamın soyunmalık, ılıklık, sıcaklık ve külhan bölümleri ortaya çıkarılmıştır (Çiz. 8-9).

Kemah Kalesi Kazısı çalışmalarında çıkarılan plan karede K12-41 ve K13-41 plan kareleri içerisinde kalan hamamın ölçüleri, yapılan kazı çalışmaları sonucunda kuzeyde 13.85 m, doğuda 16.70 m ve güneyde 15.30 m olarak tespit edilmiştir. Hamamın batı

[283] Miroğlu, 158.

cephesi, sur duvarından yararlanmak suretiyle meydana getirilmiş olup bu alanda ayrıca bir duvar inşa edilmemiştir[284].

Soyunmalığın doğu cephesindeki 0.90 m. genişliğindeki giriş açıklığıyla hamama ulaşılmaktadır. Soyunmalık, 7.5 X 10.60 m ölçülerinde, doğu batı doğrultusunda dikdörtgen planlı olup hamamın güneydoğusunda yer alır. Soyunmalığın batı duvarında 0.90 m genişliğinde 0.30 m derinliğinde iki, 0.70 m. genişliğinde 0.30 m. derinliğinde bir niş bulunur. Soyunmalığın kuzeybatısında, yürüme yolu mesafesinden mekânın zeminine kadar inen duvar içerisindeki pöhrenk dizileri görülebilmektedir. Soyunmalık bölümünün kuzeydoğu köşesindeki açıklık ile ılıklığa geçilmektedir.

Ilıklık bölümü, içten 7.20 m X 4.90 m ölçülerinde olup dikdörtgen plandadır. Kuzey güney doğrultusundaki bu dikdörtgen alan da kendi içerisinde yine kuzey güney doğrultusunda iki dikdörtgen alana ayrılmıştır. Ilıklığın doğusundaki dikdörtgen alan, orijinal zeminden yaklaşık 0.40 m yükseltilmiş bir seki görünümündedir. Bu alanın sonraki dönemlerde meydana getirildiği ve başka bir fonksiyonda kullanıldığı anlaşılmaktadır. Zemini sıkıştırılmış toprakla meydana getirilmiş sekinin kuzey köşesinde 1.00 X 1.00 m ölçülerindeki kare alanda bir de kül katmanıyla karşılaşılmıştır. Ilıklığın batısındaki ikinci dikdörtgen alanın kuzeybatı köşesinde 1.45 m X 1.25 m ölçülerine sahip tuvalet bölümü yer alır. Sıcaklığın 0.70 m genişliğindeki doğu duvarı, tuvaletin batı duvarını meydana getirmektedir. Tuvaletin girişi güneydoğu köşesinde olup 0.80 m genişliğindedir. Tuvaletin güney ve doğu duvarları ise 0.20 m genişliğine sahiptir. Tuvaletin zemini, üst örtünün çökmesiyle dağılmıştır. Dağılan döşemenin altında -2.20 m derinlikte atık suyun tahliye edildiği kanal tespit edilmiştir. Bu kanal, tuvaletin batı duvarı boyunca devam etmekte olup 0.40 m genişliğinde ve 0.60 m derinliğindedir. Tuvaletin güneyindeki dikdörtgen alan sahanlık olarak değerlendirilmiş olup 2.30 m X 5.75 m ölçülerine sahiptir. Bu alanın kuzeybatı

---

[284] H.Yurttaş-H.Özkan-Z. Köşklü-M. L. Kındığılı, "Kemah ve Kemah Kalesi Kazıları" Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi (Prof. Dr. Zafer Bayburtluoğlu Özel Sayısı), S. 31, Erzurum 2013, 223-248; H.Yurttaş-H.Özkan-Z. Köşklü-M. L. Kındığılı, "Kemah Kalesi Kazısı 2012 Yılı Çalışmaları" *35. Kazı Sonuçları Toplantısı (27-31 Mayıs-2013)* C. 2, Muğla 2013, 470-480; H.Yurttaş-H.Özkan-Z. Köşklü-Y. Bilen-M. L. Kındığılı, "Kemah Kalesi Kazısı ve Yazma Eser Buluntuları " *36. Kazı Sonuçları Toplantısı (02-06 Haziran 2014,)* C. 3, Gaziantep 2014, 45-60; H.Yurttaş-H.Özkan-Z. Köşklü-D.Bulut, M. L. Kındığılı, "Kemah Kalesi Kazısı" *Kum'dan Kent'e Patara Kazılarının 25 Yılı Uluslararası Sempozyum Bildirileri (11-13 Kasım 2013) Antalya (Havva İşkan-Fahri Işık),* Antalya 2015, 569-581; H.Yurttaş-H.Özkan-Z. Köşklü-M. L. Kındığılı, "Kemah Kalesi Kazıları", *Anadolu'nun Zirvesinde Türk Arkeolojisinin 40 Yılı*, Ankara 2014, 291-307.

köşesinde içten 0.70 m, dıştan 0.98 m çapında yuvarlak planlı bir su teknesi ortaya çıkarılmıştır. Sahanlığın güneybatı köşesinde 0.70 m genişliğinde sıcaklığa açılan bir açıklık yer almaktadır. Ilıklığın batı duvarının güney köşesindeki açıklık ile sıcaklık bölümüne geçilir.

Sıcaklık, ortada doğu batı doğrultusunda dikdörtgen planlı bir koridor ile bu koridorun kuzeyinde ve güneyinde bulunan mekânlardan oluşur. Kuzey ve güney yönlerdeki mekânları ayıran ortadaki koridor, 1.85 m genişliğinde ve 7.70 m uzunluğundadır. Dikdörtgen planlı bu koridor doğuda tonozla, batıdaki 3.80 X 3.80 m ölçülerinde kare planlı bölümde ise bir kubbe ile kapatılmıştır. Ancak bu örtülerden günümüze sadece kubbenin pandantiflerinden güneybatı yöndeki ulaşabilmiştir.

Sıcaklığın kuzeyinde yan yana iki mekân yer alır (Foto. 50). Bunlardan doğudaki 3.30 X 382 m ölçülerinde, batıdaki ise 2.50 X 3.70 m ölçülerindedir. Her iki mekân birbiriyle bağlantılı olup girişleri de koridora açılmaktadır. Batıdaki mekânın tonoz örtüsü günümüze ulaşabilirken doğudaki mekânın örtüsü tamamen yıkılmıştır. Mekânların zeminini meydana getirdiği anlaşılan moloz plaka taşlar, üst örtünün çökmesiyle dağılmıştır. Bu sebeple zeminin altında, yürüme alanından -3.30 m derinlikte yer alan ve hamamı külhandan gelen sıcak hava ile zeminden ısıtılmasını sağlayan tuğla ve taş malzemeli ayaklar görülebilmektedir. Dağılan zemin döşemesi bu ayakların üzerine oturmaktadır.

Sıcaklığın güneybatısındaki kubbeli mekânın kazılar esnasında ortaya çıkarılan buluntularıyla dikkat çekmektedir. Hamamın en sağlam halde günümüze ulaşan bu bölümünde 2012 yılı kazılarında 198 ayrı parça olarak tasnif edilen el yazması ve matbu Kuranı Kerim ve çeşitli konularda yazılmış kitaplar ortaya çıkarılmıştır. Batı duvarı kısmen güney duvarı tamamen yıkılmış olan bu mekânın bahsedilen duvarlarında konservasyon çalışmaları da gerçekleştirilmiştir. Ayrıca bu bölümün güneyinde iki kademeli zemine sahip iki de tandırın bulunduğu bir alan ortaya çıkarılmıştır. Bu alanda ayrıca tüm halde bir seramik kap ile sırlı ve sırsız seramik parçalar, arslan figürlü bir de alçı süsleme parçası ele geçirilmiştir.

Sıcaklığın kuzeyinde cephe boyunca devam eden, doğuda su deposu ve batıda kazanın yerleştirildiği bölüm olmak üzere iki bölümden meydana gelen külhan yer alır.

Külhanın kuzeyinde bu bölüme ulaşımı sağlayan ve aynı zamanda odunluk fonksiyonunda bir başka bölümün olması da muhtemeldir.

Hamamın doğusunda plakalarla kapatılmış olan suyolunun ortaya çıkarılması ile hamamın su ihtiyacının kalenin güneyinden sarnıçla veya kaynaktan künklerle suyun getirilmiş olabileceği düşünülmektedir.

2.1.1.2.7. Konut Mimarisi

Kaledeki sivil mimari ile ilgili en eski tarihli yazılı bilgileri Evliya Çelebi'den öğrenmekteyiz. Çelebi, Seyahatname'sinde konuyla ilgili olarak şu satırları kaleme almıştır:

> *"... İç kalede toprak örtülü altıyüzkadar ev vardır. Fakat dar bir yerde kurulmuş, bağsız, bahçesiz evlerdir. İçerisinde (Kara-Yokup oğlu') nun, (İbrahim Çelebi)'nin evlerinden başka bahçeli ev yoktur. Kale içinde terkedilmiş boş arazi çoktur. Hatta boş olan yerlerde beş tane buğday anbarı var. Çerisi Selim Handan beri pirinç çeltiği ve darı ile doludur. Gören harmanandan bugün getirilmiş sanır. Kuşatma sırasında asker buradan beslenir[285]".*

Bu bilgilerden XVII. yüzyılda kalede altıyüz civarında konutun olduğu açıkça anlaşılmaktadır. Ancak bu konutlardan sağlam bir halde günümüze bir örnek ulaşamamıştır. Kaledeki sivil mimari örnekleri, günümüzde İç Kale'nin kuzeyinde yoğun olmak üzere hemen her alanda toprak altında kalmış tümsekler olarak görülebilmektedir. Çelebi'nin Kara-Yakup oğlu ve İbrahim Çelebi adında iki kişiye ait olduğunu belirttiği bahçeli evler, kalenin kuzeydoğusunda yer almalıdır. Çünkü bahçe niteliğinde İç Kale'de başka bir düzlük bulunmamaktadır.

Kaledeki suyollarının ve yukarıda Çelebi'nin bahsettiği ambarların, XVI. yüzyılda onarıldığı bu yüzyıla ait tahrirlerde kayıt altına alınmıştır[286].

Kemah Kalesi'ndeki konut mimarisi örnekleri, kullanılan inşa malzemesinin dayanıksız olması, deprem ve istilalar ile yaklaşık ikiyüz-üçyüz yıllık bir terkedilmişlik gibi sebeplerle günümüze toprak altında kalan temel seviyesiyle ulaşabilmiştir. Kalede yaşayanların XVII. yüzyıl sonuna doğru bugünkü Kemah merkezine taşınmaya başladıkları ve kalenin XIX. yüzyıl başlarında boş olduğu[287] bilgisinden hareketle konut örneklerinin yaklaşık ikiyüz-üçyüz yıldır terkedilmiş bir halde olduğu anlaşılmaktadır.

---

[285] Evliya Çelebi, 615-618.
[286] Miroğlu, 140.
[287] Sinclair, 408-425

Bu eserlerin plan ve mimarisi ancak yapılan ve yapılacak olan kazılarla anlaşılabilmektedir.

2014 Kemah Kalesi kazı çalışmalarında hamamın doğusunda, yapılan plan karede K5-9 ve K4-9 plan karelerine denk gelen alanda ve hamamın yaklaşık 50 m kuzeydoğusunda, K5-2, 3, 4 ve K6-2, 3, 4 plan karelerine denk gelen alanda konut mimarisi örnekleri ortaya çıkarılmıştır.

K5-9 ve K4-9 Plan Karelerindeki Konut Örnekleri: Bu alanda, birbirine bağlantılı iki konut ortaya çıkarılmıştır (Foto. 51-52), (Çiz. 10). Doğu batı istikametinde dört mekân, bu mekânların açıldığı bir koridor ve bir tuvalet tespit edilmiştir. Bu mekânlardan en doğudakinin 6.65 m x 5.85 m ölçülerinde mutfak olduğu anlaşılmıştır. Mutfağın beden duvarları moloz taş örgüyle meydana getirilmiş olup beden duvarları 0.72 m kalınlığa sahiptir. Bu bölümün eğimli arazi sebebiyle kuzeyi ve güneyi arasında 1.75 m kot farkı bulunmaktadır. Kireç zemin, güneyde yüzeyden -2.20 m derinlikte tespit edilmiştir. Mutfağın zemininde doğu ve batı beden duvarlarının kenar ortalarında, beden duvarlarına 0.20 m mesafede iki yuvarlak planlı yuva tespit edilmiştir. Bu yuvalar, üst örtüyü taşıyan ahşap direklerin oturtulduğu yerlerdir. Mekânın güney beden duvarına 2.57 m, doğu beden duvarına 2.76 m mesafede zemine gömülü bir de dibek taşı ortaya çıkarılmıştır. İçten 0.10 m çapındaki bu dibek taşının, tandırın ve ocak nişinin varlığı, mekânın mutfak fonksiyonunda olduğunu kanıtlamaktadır[288].

Mutfağın güneybatısında batı duvarına 1.24 m, güney duvarına 1.65 m mesafede iç çapı 0.45 m, dış çapı 0.64 m olan bir tandır çıkarılmıştır. Tandırın yörede külve adı ile bilinen havalandırma deliği, tandırın kuzeyinde tandıra 0.90 m mesafede tespit edilmiştir. Havalandırma deliğinin çapı 0.10 m'dir.

Mutfağın güneydoğu köşesinde moloz taş ile kapatılmış olan bir de niş bulunmaktadır. Niş, zemin seviyesinden başlamakta olup 0.55 m genişliğe ve 0.55 m yüksekliğe sahiptir.

---

[288] H.Yurttaş-H.Özkan-Z. Köşklü-M. L. Kındığılı, "Kemah ve Kemah Kalesi Kazıları" Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi (Prof. Dr. Zafer Bayburtluoğlu Özel Sayısı), S. 31, Erzurum 2013, 223-248; H.Yurttaş-H.Özkan-Z. Köşklü-D.Bulut, M. L. Kındığılı, "Kemah Kalesi Kazısı" *Kum'dan Kent'e Patara Kazılarının 25 Yılı Uluslararası Sempozyum Bildirileri (11-13 Kasım 2013) Antalya (Havva İşkan-Fahri Işık),* Antalya 2015, 569-581; H.Yurttaş-H.Özkan-Z. Köşklü-M. L. Kındığılı, "Kemah Kalesi Kazıları", *Anadolu'nun Zirvesinde Türk Arkeolojisinin 40 Yılı*, Ankara 2014, 291-307.

Mutfağın kuzey beden duvarının güney yüzünde, doğu beden duvarından 1.81 m mesafede 0.85 m genişliğinde, 0.64 m derinliğinde ve 0.80 m yüksekliğinde bir de ocak nişi yer alır. Nişin zemininde 0.20 m genişliğinde ve 0.25 m derinliğinde iki ocak bulunmaktadır. Ocakları meydana getiren tuğlalar, 0.20 m uzunluğunda ve 0.15 m genişliğindedir.

Mutfağın kuzeydoğu köşesinde kuzey güney doğrultusunda 2.10 m uzunluğunda, 0.64 m genişliğinde ve zeminden 0.21 m yüksekliğinde yükseltilmiş ve kireçle kaplanmış bir bölüm ortaya çıkarılmıştır. Aynı uygulama ocak nişinin batısında da görülmektedir. Doğu batı istikametindeki bu seki 2.90 m uzunluğunda, 0.22 m genişliğinde ve zeminden 0.21 m yüksekte olup yine kireçle kaplanmıştır. Yükseltilmiş bu iki bölümün, ocak nişinin iki yanında yer alması mutfak eşyalarının konulduğu sekiler olduğuna işaret etmektedir.

Mutfak, kuzey duvarının batı köşesindeki 1.05 m genişliğindeki açıklıkla dışarıya, batı duvarının kuzey köşesindeki 1.00 m genişliğindeki açıklıkla da başka bir mekâna açılmaktadır. Mutfağın moloz taş olan kuzey beden duvarı batıya doğru açıklıktan itibaren kerpiç örgü ve kireç sıva halinde 12.50 m boyunca devam etmektedir. Dökülen kireç sıvanın altında kerpiç malzeme eriyerek toprak haline dönmüştür. Mutfağın batısında 1.60 m genişliğinde ve bu kerpiç duvarın kuzeyde sınırını belirlediği bir koridor bulunur.

Mutfağın hemen batısında 3.75 m X 4.00 m ölçülerinde bir başka mekân yer alır. Doğu, batı ve kuzeyden moloz taş örgü ile çevrilen bu mekânı üç yönde çeviren beden duvarlarının kalınlığı 0.72 m'dir. Bu mekânın kuzeyi açık bırakılmıştır. Böylelikle mekânın eyvan tarzında olduğu anlaşılmıştır. Bu bölümün yakacak için ayrılmış bir mekân olduğu kabul edilebilir. Mekanın kireç zemini, güneyde yüzeyden -2.20 m derinlikte tespit edilmiştir.

Yakacak bölümünün hemen batısında, güneyde 1.80 m, kuzeyde 2.10 m, doğuda 3.30 m ve batıda ise 3.50 m ölçülere sahip bir başka mekân yer alır. Bu bölümün sınırlarını belirleyen dört yöndeki beden duvarları kerpiç malzemeden meydana getirilmiştir. Mekânın -2.20 m derinlikteki zemini, sıkıştırılmış topraktır. Bu mekânın girişi tespit edilememiştir. Ancak girişin batı yönde olması muhtemeldir ki eğer kerpiç malzemeli bir giriş açıklığı mevcut idiyse eriyerek yok olması olasıdır. Bu varsayım

mekânın diğer yönlerdeki duvarlarının sağlam olarak ortaya çıkarılışına dayandırılmaktadır. Mekânın konuta ait odalardan birisi olması muhtemeldir.

Girişi ve fonksiyonunun konutun odalarından birisi olduğu düşünülen bölümün hemen batısında, güneyde 2.85 m, kuzeyde 1.00 m, doğuda 3.40 m ve batıda ise 2.30 m ölçülere sahip bir başka mekân yer alır. Mekânın -2.20 m derinlikteki zemini, doğusundaki mekânda olduğu gibi yine sıkıştırılmış topraktır. Bu mekânın da girişi ve fonksiyonu tam olarak belirlenememiştir. Burası da konuta ait odalardan birisi olmalıdır.

Konutun ikinci odası olması muhtemel bölümün batısında 2.10 m X 2.35 m ölçülerinde bir alan ortaya çıkarılmıştır. Alanın -2.20 m derinlikteki zemini kireçtir. Bu alan, mutfağın batısında 1.60 m genişliğinde ve 12.50 m uzunluğunda devam eden koridorun batıda vardığı son mekândır.

Konutun kuzeyindeki koridorun da kuzeyinde 1.40 m X 1.15 m ölçülerinde, girişi güneydoğu köşede yaklaşık 0.60 m genişliğindeki açıklıkla sağlan küçük bir bölüm yer alır. Mekânın zemini, sıkıştırılmış toprak ile meydana getirilmiştir. Bu zeminin altında batıya doğru devam ettiği anlaşılan 0.40 m genişliğinde ve 0.55 m derinliğinde bir kanal bulunur. Bu kanalın varlığı ve mekânın ölçüleri bu bölümün tuvalet olduğunu göstermektedir.

K5-9 ve K4-9 plan karelerindeki çalışmalar, yapılan kazılarla ortaya çıkarılan mekânların beden duvarlarının üst bölümlerinin toprak ve samandan oluşan çamur harçla koruma altına alınmıştır.

K5-2, 3, 4 ve K6-2, 3, 4 Plan Karelerindeki Konut Örnekleri: K5-2, 3, 4 ve K6-2, 3, 4 Plan Karelerindeki 2014 yılı kazıları ile Kemah Kalesi içerisindeki mahallelerden birisi ortaya çıkarılmıştır (Foto. 53-55), (Çiz. 11-16). 600 m^2'lik alanda gerçekleştirilen kazılar ile güneyden kuzeye doğru olan meyilli arazide ortada bir sokak ve bu sokağın doğusunda ve batısında sıralanan konutlar ortaya çıkarılmıştır.

Sokak, güney-kuzey istikametinde 17.39 m uzunluğunda olup genişliği 2.14 m ile 3.56 m arasında değişmektedir (Foto. 56). Sokağın en güneyinde meyilli arazi sebebiyle üç basamak kullanılmıştır. Basamaklar arasında 0.30 m kot farkı vardır. Bu basamaklar düzgün olmayan dikdörtgenler şeklindedirler. Güneydeki ilk basamak doğuda 2.25 m batıda 1.80 m uzunluğunda olup güneyde 2.30 m, kuzeyde 2.15 m genişliğindedir.

Ortadaki ikinci basamak, doğuda 2.30 m, batıda 2.80 m uzunluğunda olup güneyde 2.15 m ve kuzeyde 3.20 m genişliğindedir. Kuzeydeki üçüncü basamak, doğuda 1.74 m, batıda 3.05 m uzunluğunda olup güneyde 3.20 m ve kuzeyde 2.14 m genişliğindedir.

Üçüncü basamaktan sonra sokak, kuzeye doğru rampa şeklinde devam etmektedir. Hem basamaklar hem de rampa şeklindeki bu yolun zemini sıkıştırılmış toprak ile meydana getirilmiştir. Sokağın zemininde batı kenarı boyunca bir de kanal yer alır. Yürüme yolundan 0.60 m derinlikteki kanalın genişliği 0.40 m'dir. Kanalın sağlam olarak ulaşılan bölümleri orijinalinde olduğu gibi tahtalar ve moloz taşlar ile kapatılarak koruma altın alınmıştır.

Sokağın doğusundaki konutlar: Sokağın doğusunda 3 adet konut bulunur. Bu 3 konut kuzeyden güneye doğru 1,2 ve 3 Nolu konutlar olarak adlandırılmıştır. 1 No'lu konut dört mekândan meydana gelmektedir. 1 No'lu konutun kuzeydoğudaki bölümü doğuda 7.70 m, batıda 6.43 m, kuzeyde 8.15 m ve güneyde 8.10 m ölçülerindedir. Bu bölüm güneybatı köşede 1.90 m genişliğindeki açıklık ile sokağa açılmaktadır. Bu alanın batıdaki mekân ile bağlantısı tam olarak tespit edilmemiştir. Çünkü batıdaki duvarının kuzeyde kalan 1.48 m'lik bölümü sağlam olarak tespit edilememiştir. Kerpiç malzemeli bu duvarın kuzeyinde bir girişin olması muhtemeldir. Bahsedilen olası giriş açıklığı ile ilk bölümün batısındaki ikinci mekâna geçilir. 1 No'lu konutun ikinci mekânı, doğuda 6.49 m, güneyde 9.34 m, kuzeyde 5.59 m ve batıda 11.90 m ölçülerine sahiptir. Bu bölümün batı sınırını kalenin kuzey surlarından güneye doğru uzanan sur duvarı meydana getirmektedir. Mekânın güney duvarına 5.48 m mesafede, 0.56 m genişliğinde doğu-batı doğrultusunda 5.32 m uzunluğunda doğu-batı istikametinde devam eden bir kanal tespit edilmiştir. Bu kanal sokağın batısında devam eden kanal ile birleşmektedir. Kanalın kuzeyinde tam kenar ortasına denk gelecek şekilde kuzeye doğru uzana zeminden çökertilmiş bir alan tespit edilmiştir. Buranın mekânı ikiye bölen bağdadi duvarın oturtulduğu kısım olduğu Kemah'taki halen varlığını devam ettiren evlere bakılarak söylemek mümkündür. Mekânın kireç malzemeli zeminine göre 0.10 m çökertilmiş bu kısım 4.00 m uzunluğunda ve 0.15 m genişliğindedir. 1 No'lu konutun ikinci bölümünde güneydoğu köşeye yakın yerde bir de tanıdır bulunur. Bu tandır güney duvarına 1.49 m be batı duvarına 1.78 m mesafededir. Tandırın ağız bölümümün içten çapı 0.69 m'dir. Bu bölümde ayrıca bir de ocak nişi yer alır. Mekanın güneydoğu köşesine 1.59 m mesafedeki ocak nişi, 0.85 m genişliğinde ve 0.50 m derinliğindedir.

Nişin zemini tuğlalar ile 0.25 m genişliğinde iki ocak haline getirilmiştir. Mekânın kuzey duvarına 5.60 m mesafede 0.50 m genişliğinde zeminden 0.21 m yükseltilmiş bir bölüm yer alır. Bu bölüm doğu-batı istikametinde 3.20 m kadar devam etmektedir. Zeminden yükseltilmiş olan bu alan, mekânın zemini gibi kireç kaplıdır. Tandır ocak nişi ve mutfak gereçlerinin konulduğu seki olması muhtemel bu alanın varlığı, konutun bu ikinci bölümünün mutfak fonksiyonunda olduğunu göstermektedir.

Konutun ikinci mekânından üçüncü bölümüne güneybatı köşesine 0.72 m uzaklıktaki giriş ile ulaşılmaktadır. Giriş açıklığı 1.03 m genişliğindedir. Bu girişten iki basmakla çıkılan üçüncü bölümün kuzeybatı köşesinde 1.45 m X 0.94 m genişliğinde bir sahanlık meydana getirmiştir. Bu alan, üçüncü bölümün sıkıştırılmış toprakla meydan getirilen zemininden 0.13 m düşük kottadır. Üçüncü bölüm doğuda 3.64 m, güneyde 4.33 m uzunluğundadır. Bu mekandan dördüncü bölüme doğudaki 0.78 m genişliğindeki giriş ile ulaşılır. Bu giriş, üçüncü bölümün kuzeybatı köşesine 1.64 m mesafededir. Girişin derinliği 0.72 m'dir. Konutun dördüncü mekânı kuzeybatı köşede sokağa açılmaktadır. Bu noktadaki açıklık 1.50 m genişliğindedir. Dördüncü bölüm doğuda 4.95 m batıda 3.68 güneyde 4.24 ve kuzeyde 4.20 m ölçülerine sahiptir.

Sokağın doğusundaki 2 No'lu konut iki bölümden meydana gelmektedir. 1 Nolu konutun dördüncü mekânının hemen güneyinde yer alan bu konuta, sokağın güneyindeki üç basamaktan ortadakinin batısından ulaşılır. Konutun bu ilk bölümüne girişi sağlayan açıklık tam olarak tespit edilememiştir. Bu belirsizliğin sebebi, bu noktadaki kerpiç duvarın eriyerek toprak haline dönüşmesi ve yok olmasıdır. Bu ilk bölüm, güneyde 2.85 m kuzeyde 2.00 m ve batıda 6.84 m uzunluğuna sahiptir. Günümüze tam olarak ulaşamayan Batı duvarı ise sokak yapısına bakılarak kuzey-güney ve güneydoğu-kuzeybatı istikametinde iki kırık hattan meydana geldiği söylenebilir. İkinci konut, birinci bölümünün kuzeybatı köşesindeki 0.95 m genişliğindeki açıklık ile konutun diğer mekanına geçilir. Bu mekan, doğuda 3.59 m, batıda 4.77 m, kuzeyde 7.24 m ve güneyde 7.18 m uzunluğundadır. Bu bölümün güneydoğu köşesine 0.48 m mesafede batı duvarına açılmış 0.68 m genişliğinde ve 0.50 m derinliğinde bir niş ortaya çıkarılmıştır.

Sokağın doğusundaki son konut aynı zamanda ikinci konutun hemen güneyinde ter almaktadır. Bu konut iki bölümden meydana gelmektedir. Konutun girişi

belirlenememiştir. Kazı alanının kuzeyine doğru ileriki yıllarda genişletilmesi ile konutun girişinin ortaya çıkacağı düşünülmektedir. Konutun ilk bölümü ikinci konutun hemen güneyinde yer almaktadır. İki komut birbirinden doğu-batı istikametindeki 1.25 m genişliğindeki duvarla ayrılmıştır.

3 Nolu konutun ilk mekânı, doğuda 4.95 m, batıda 6.70 m kuzeyde 7.00 m güneyde 6.03 m ölçülerine sahiptir. Bu bölümün güneybatı köşesine 1.20 m mesafede doğu yönde 0.88 m genişliğinde iki basamaklı bir de merdiven ortaya çıkarılmıştır. 0.25 m yükseklikteki basamaklardan oluşan bu merdiven ile konutun kuzeydeki mekânlarına geçildiği düşünülmektedir. Mekanın kuzey duvarına 1.72 m, doğu duvarına 2.18 m mesafede ağız çapı içten 0.81 m olan bir de tandır ortaya çıkarılmıştır. Bu mekânın batısında 5.45 m genişliğinde bir sahanlık yer alır. Bu sahanlığın güneybatı köşesinde 1.50 X 1.60 m ölçülerinde kareye yakın planda bir mekan ortaya çıkarılmıştır. Bu bölümün konutun tuvalet mekanı olarak kullanılması olasıdır. Bu noktadan batıya doğru yaklaşık 10 m uzunluğunda ve 7.50 m genişliğindeki alanda herhangi bir mimari ile karşılaşılmamıştır.

Sokağın batısındaki konutlar: Sokağın doğusunda 4 adet konut ortaya çıkarılmıştır. Bu 5 konut kuzeyden güneye doğru 1, 2, 3 ve 4 Nolu konutlar olarak adlandırılmıştır. 1 Nolu konut, kuzeyde ve güneyde olmak üzere birbiriyle bağlantılı 2 mekandan oluşur. Konutun henüz belirlenemeyen girişinin ileriki yıllarda kazının doğu yönde ilerlemesi durumunda ortaya çıkarılacağı düşünülmektedir. Konutu meydana getiren 2 mekandan kuzeydeki, doğuda 3.35 m, batıda 3.85 m, kuzeyde 6.55 m ve güneyde 6.35 m ölçülerine sahipken güneydeki ise doğuda 2.25 batıda 2.50 m, kuzeyde 6.10 m ve güneyde 6.10 m ölçülerindedir. Bu iki bölüm arasında 1.75 m kot farkı bulunmaktadır. 2 bölüm birbirinden 0.80 m genişliğinde doğu batı istikametindeki bir duvar ile ayrılmaktadır. Mekanların birbirleriyle bağlantıları da bu duvar üzerinde açılan 0.90 m genişliğindeki açıklıktan sağlanmıştır. Birinci bölümün kuzey duvarına, doğu duvarına 1.65 m, batı duvarına 4.15 m mesafede 0.75 m genişliğinde ve 0.50 m derinliğinde bir niş açılmıştır. Yine bu bölümde güneybatı köşeye yakın yerde batı duvarına 2 m, güney duvarına 0.70 m mesafede sıkıştırılmış toprak ile meydana getirilmiş zemine gömülmüş ve ağız çapı içten 0.70 m olan bir de tandır ortaya çıkarılmıştır.

Sokağın doğusundaki 1 No'lu konutun hemen güneyinde 2 No'lu konut yer alır. Oldukça tahrip olmuş beden duvarlarına sahip bu bölüm doğuda 3.95 m, batıda 3.85 m, kuzeyde ve güneyde 1.85 m ölçülerine sahip olup bu bölümün girişi tespit edilememiştir.

2 No'lu konutun batısında 3 No'lu konut yer almaktadır. Doğuda 12.27 m, batıda 8.60 m, kuzeyde 2.50 m ve güneyde 3.95 m ölçülerine sahiptir. Bu bölümün girişi sokağın kuzeydoğusunda 1.00 m genişliğinde ve 2.60 m uzunluğundaki rampa şeklindeki yoldan sağlanmış olmalıdır.

4 No'lu konut 2 No'lu konutun güneyinde yer almaktadır. Doğuda 7.20 m, batıda 7.75 m, kuzeyde 4.65 m ve güneyde 5.45 m ölçülerine sahip bu mekan içerisinde bir de tandır tespit edilmiştir. Kireç zemin içerisine gömülmüş olan tandır doğu duvarına 1.69 m güney duvarına 2.20 m mesafede olup ağız çapı içten 0.74 m dir. Bu bölümden 0.95 m genişliğindeki açıklıktan itibaren kireç döşeli rampa ile güneyindeki mekana geçilir. Ancak kazının sonlandırılması sebebiyle bu alandaki çalışmalar bir sonraki yıl tamamlanmak üzere sonlandırılmıştır.

Sokağın hem doğusundaki hem batısındaki konutların tamamı kerpiç duvarlar ile inşa edilmişleridir. Sadece sokağın batısındaki konutların batı duvarını meydana getiren sur duvarında moloz taş örgü kullanılmıştır. Kerpiç duvarlarda zaman içerisinde toprak haline gelmiş ve yok olmaya yüz tutmuşlardır. Bu duvarların yerden olan yüksekliği yer yer 0.20 m ye kadar düşebilmektedir. Kerpiç duvarların mevcut haliyle korunması için üzerleri çamur ve samandan oluşan çamur harçla koruma altına alınmışlardır. Sokağın batısındaki konutlardan 1, 2 ve 3 No'lu konutlar ile sokağın doğusundaki 4 nolu konutun zemininde kireç diğer mekanlarda sıkıştırılmış toprak kullanılmıştır. Çalışma alanının kuzeyinde sur duvarlarının yıkılması sebebiyle 20 m uzunluğunda ve 1.00 m yüksekliğinde hafriyat içerisinden çıkarılan moloz taşlarla harçsız olarak bir istinat duvarı örülmüştür. Böylelikle alandaki can güvenliği sağlanmaya çalışılmıştır.

2.1.2. Camiler

2.1.2.1. Aşağı Gedik Mahallesi Camii

İnceleme Tarihi: 06.08.2014

Çizim: 17

Fotoğraf: 57-58

Yeri: Kemah merkezinin yaklaşık 2 km güneydoğusunda, Aşağı Gedik Mahallesi'nde yer almaktadır (Foto. 57).

Tarihi: Camini giriş kapısının üzerinde yer alan kitabede 1248 H/1832 M tarihi yazmaktadır. Ancak Kemah Müftülüğü Cami İbadete Açılış Beratı'na göre cami, 1123 H /1711 M tarihinde ibadete açılmıştır.

Giriş kapısının üzerinde yer alan celi sülüs hatlı kitabe ve metni şu şekildedir:

Sahibü'l Hayrat ve'l Hasenat Bâsinli

Zâde el- Hâc Hasan Ağa İbrâhim Sene 1248

Plan ve Mimari Özellikleri: Cami ahşap direkli, ahşap tavanlı olarak inşa edilmiştir. Caminin toplam arsa alanı 392 m^2, iç alanı 140 m^2 olup 150 kişilik kapasiteye sahiptir[289] (Foto. 58).

Cami 9.75 m X 7.98 m ölçülerinde kuzey güney istikametinde dikdörtgen bir alanda kurulmuştur (Çiz. 17). Caminin kuzeyine yakın tarihte betonarme bir Kur'an Kursu binası eklenmiştir. Bu binanın batı yöndeki girişinden caminin kuzey cephesindeki giriş açıklığına ulaşılır. Bu açıklık, 1.57 m genişliğindedir.

Harimin üzerini kapatan ahşap tavan, ortada bağımsız kare planlı dört ahşap taşıyıcı tarafından taşınmakta, mihrabın sağında ve solunda ayrıca kuzey duvarda ikişer ahşap duvar ayağına ve diğer yerlerde ise beden duvarlarına oturtulmuştur. Taşıyıcılar, her kenarı 0.26 m ölçüsünde olan kare planlı gövdelere sahiptir. Bağımsız taşıyıcılardan güneydoğudaki doğu duvara 2.09 m, kuzeydoğudaki ise 2.05 m, güneybatıdaki ve kuzeybatıdaki batı duvarına 2.17 m mesafededirler. Taşıyıcıların birbirlerine olan mesafesi ise 3.72 m'dir. Güneydeki dört taşıyıcıda doğu-batı istikametinde, diğerlerinde kuzey-güney istikametinde konsol biçimindeki başlıklar kullanılmıştır. Kaide ve başlık bölümlerinde basit süslemeler görülmektedir.

Örtü, taşıyıcıların üzerinde kuzey-güney istikametinde atılan ahşap kirişlerle üç bölümlü hale getirilmiştir. Bu kirişlerin arasına doğu-batı istikametinde ahşap direkler yatay olarak yerleştirilmiş ve araları mertek denilen tahtalar ile kapatılmıştır. Harimin zeminden tavana olan yüksekliği ortada 4.58 m dir.

Caminin beden duvarlarında batıda ve güneyde altta dikdörtgen iki üstte mazgal iki olmak üzere dörder pencereye yer verilmişken, doğu ve kuzey cepheler sağır bırakılmıştır. Pencereler 0.87 m ile 1.20 m arasında değişen genişliklere sahiptir. Dikdörtgen pencerelerin üstünde dış cephede yuvarlak kemerli alınlıklara yer verilmiştir.

Caminin mahfili ve minaresi bulunmamaktadır.

Mihrap: Kıble duvarında, yedi köşeli mihrap nişi bulunmaktadır (Foto. 59). Nişi köşeli hale getiren bu yüzeylerin her biri 0.17 m genişliğindedir. Mihrap nişinin derinliği 0.41 m, genişliği ise 1.35 m'dir.

---

[289] Kemah Müftülüğü Cami İbadete Açılış Beratı, 17. 10. 2007.

Minber: Harimin güneybatı köşesine son yıllarda yeni bir minber eklenmiştir (Foto. 59).

Süsleme: Camide süsleme bulunmamaktadır.

Malzeme: Cami, köşelerde ve açıklık çevrelerinde kesmetaş, diğer yerlerde moloztaş malzeme ile inşa edilmiştir.

2.1.2.2. Beklimçay Mahallesi Camii

İnceleme Tarihi: 20.08.2013

Fotoğraf: 59

Yeri: Cami Kemah merkezinin batısında Beklimçay Mahallesi'nde yer almaktadır.

Tarihi: Yapı, girişi üzerinde yer alan mermer levha üzerindeki Latin harfli kitabesine göre 1221 H/1806 M tarihinde, İbadete Açılış Beratında göre ise 1292 H/1875 tarihinde inşa ettirilmiştir. Harimdeki güneydoğu yönde yer alan ahşap direğin güney yüzünde 1240 H/1825 M yılının geçtiği bir yazı bulunmaktadır. Tamir kiyabesi olduğu anlaşılan bu yazının varlığından hareketle caminin XVIII. yüzyılın ilk çeyreğinde yaptırılmış olduğu kabul edilebilir.

Plan ve Mimari Özellikleri: Cami ahşap direkli, ahşap tavanlı olarak inşa edilmiştir. Caminin toplam arsa alanı 200 m^2, iç alanı ise 200 m^2 olup yapı 200 kişilik kapasiteye sahiptir[290]. Yapı, 9.74 x 9.22 m ölçülerinde kuzey güney istikametinde kareye yakın bir alanda kurulmuştur.

Camiye kuzey yöndeki 3.17 m genişliğindeki son cemaat yerinden ulaşılır. Son cemaat yerinin batısında iki katlı olarak inşa edilen ve ayrı bir bölüm haline getirilen depo ve imam odası yer almaktadır. Son cemaat yerinin kuzey duvar ortasında açılan 1.19 m genişliğindeki açıklık ile harime ulaşılır.

Harimin üzerini kapatan ahşap tavan ortada bağımsız dört ahşap taşıyıcıya ve mihrabın sağında ve solunda kuzey duvarda ikişer ahşap duvar ayağına ve diğer yerlerde ise beden duvarlarına oturtulmuştur. Her kenarı 0.24 m ölçüsünde olan kare planlı gövdelere sahip taşıyıcıların kaideleri yaklaşık 2 m yükseklikten sonra süslemeli olarak yükselmektedir. Güneydeki dört taşıyıcıda doğu-batı istikametinde konsol biçimindeki başlıklar kullanılırken, diğerlerinde kuzey-güney istikametinde konsol biçimindeki başlıklar kullanılmıştır. Kaide ve başlık bölümlerinde basit süslemeler görülmektedir. Örtü, taşıyıcıların üzerinde kuzey-güney istikametinde atılan ahşap kirişlerle üç bölümlü hale getirilmiştir. Bu kirişlerin arasına doğu-batı istikametinde

---

[290] Kemah Müftülüğü Cami İbadete Açılış Beratı, 23. 01. 2007.

ahşap direkler yatay olarak yerleştirilmiş ve araları mertek denilen tahtalar ile kapatılmıştır. Harimin zeminden tavana olan yüksekliği ortada 4.85 m dir.

Harimin kuzeyindeki mahfil, harimdeki bağımsız altı taşıyıcıdan kuzeyde yer alan taşıyıcılar ve kuzey duvardaki iki duvar ayağına oturtulmuştur. Mahfili taşıyan iki bağımsız taşıyıcının her iki yanına ayrıca 0.5 x 0.10 m ölçülerinde kare planlı taşıyıcılar da ilave edilmiştir. Mahfile harimin kuzeydoğusundaki merdivenlerden ulaşılır.

Caminin beden duvarlarında güneyde altta dikdörtgen iki, üstte mazgal iki olmak üzere dört, doğuda tavan seviyesinde bir mazgal, altta iki dikdörtgen olmak üzere üç, batıda altta dikdörtgen iki, üstte mazgal bir olmak üzere üç pencere açıklığına yer verilmiştir. Pencereler 0.86 ile 0.97 m arasında değişen ölçülere sahiptir.

Mihrap: Kıble duvarında, yarım yuvarlak planda mihrap nişi bulunmaktadır. Mihrap nişinin derinliği 0.68 m, genişliği ise 1. 41 m'dir.

Mihrabın her iki yanında bakır şamdanlar yer almaktadır. Şamdanların üzerinde üç satır halinde *"Sahibü'l Hayrat Kömür ... Sadi Cemal Begin vakfıdır-1313 "* ibaresi yazılmıştır.

Minber: Mihrabın sağına sanatsal bir özelliği olmayan ve yakın bir tarihte eklendiği anlaşılan minber yer almaktadır.

Minare: Caminin kuzeybatı köşesine yakın tarihte sac kaplamalı bir minare ilave edilmiştir. Minareye son cemaat yerinin doğusundaki merdivenlerle ulaşılabildiği gibi dışarıda caminin kuzeybatı köşesinde açılan kapı ile de ulaşılmaktadır.

Malzeme: Cami moloz taş malzeme ile inşa edilmiştir.

2.1.2.3. Çirgişin Mahallesi Camii

İnceleme Tarihi: 30.06.2012

Çizim: 18

Fotoğraf: 60-61

Yeri: Kemah merkezinin yaklaşık 2 km kuzeyindeki Çirgişin Mahallesi'nde yer almaktadır (Foto. 60).

Tarihi: Yapı üzerinde inşa tarihi hakkında bilgi verebilecek herhangi bir yazıt mevcut değildir. Caminin girişi üzerine Kemah Müftülüğü tarafından son yıllarda asılan tabela üzerinde inşa tarihi olarak 1925 yılı gösterilmiştir. Bu tarihin hangi kaynağa dayanılarak kaydedildiği belli değildir. Ancak caminin plan ve mimari özellikleri de XX. yüzyıl başlarına işaret etmektedir.

Plan ve Mimari Özellikleri: Cami ahşap direkli, ahşap tavanlı olarak inşa edilmiştir (Foto. 61).

Yapı, 5.80 m X 6.55 m ölçülerinde kuzey-güney istikametinde dikdörtgen bir alanda kurulmuştur (Çiz. 18). Camiye kuzeybatı yöndeki girişten ulaşılır. 1.02 m genişliğindeki girişten doğrudan ulaşılan harimin üzerini kapatan ahşap tavan, kuzey duvarına 2.01 m mesafede bağımsız kare planlı bir ahşap taşıyıcı tarafından taşınmakta ve diğer yerlerde beden duvarlarına oturmaktadır. Bağımsız taşıyıcı, ahşap tavan ve beden duvarları son yıllarda sunta plakalarla kaplanmıştır. Taşıyıcının üzerinde doğu-batı istikametinde atılan ahşap kirişlerle örtü iki bölümlü hale getirilmiştir. Harimin zeminden tavana olan yüksekliği 3.70 m'dir.

Harimin kuzeyindeki mahfil, ortada harimdeki bağımsız taşıyıcıya yanlarda ise duvara bağımlı olan direklere oturtulmuştur. Mahfile harim girişinin hemen karşısına yerleştirilen merdivenden ulaşılır.

Harimin beden duvarlarında güneyde mihrabın sağında ve solunda olmak üzere iki dikdörtgen pencereye yer verilmiştir. Pencereler 1.02 m genişliğindedirler.

Mihrap: Kıble duvarında, yarım yuvarlak planda mihrap nişi bulunmaktadır. Mihrap nişinin derinliği 0.35 m, genişliği ise 0.67 m'dir. Süslemesiz olan mihrap, son yıllarda fayans ile kaplanmıştır.

Minber: Harimin güneybatı köşesinde yine son yıllarda eklendiği anlaşılan süslemesiz minberi yer almaktadır.

Süsleme: Camide süsleme bulunmamaktadır.

Malzeme: Moloz taş malzeme ile inşa edilen cami, yakın tarihte dıştan çimento harcı ile sıvanmıştır.

2.1.2.4. Gülabi Bey Camii[291]

İnceleme Tarihi: 30.06.2012

Çizim: 19-24

Fotoğraf: 62-88

Yeri: Çarşı Mahallesi'nde yer almaktadır (Foto. 62-63).

Tarihi: Günümüzde cami üzerinde beş kitabe bulunur. Bu kitabelerden ikisi caminin dışında, doğu cephenin güney ve kuzey ucunda, üçüncüsü harim girişinin sağında, dördüncüsü harim girişinin üzerinde ve beşincisi de mihrabın üzerinde yer almaktadır.

Doğu cephenin güney ucunda yer alan Arapça I. kitabe, Celi sülüs hatla iki satır halinde yazılmıştır. Kitabe ve ve Türkçe karşılığı şu şekildedir:

Fî eyyâmi devleti Nûyan-i a'zam ibni's-sultan[292] *Süleyman mekân Şeyh Hasan Nûyân zîdet devletuhû Bağdâd Şâh ve Dilşâd Sultân zîdet saltanatuhumâ. hâzihî imâratü'l mübâreketü rüsime*

Nûyânzâde-i a'zam a'del el-Civânbaht hû Sürûr Beg esbata'llâhu devletehû fî't-târîhi rebîi'l-âhir sene semânin ve erbaine ve seb'amie bi beldet-i Kemah (?)

Anlamı: *Sultan Süleyman makamında bulunan Büyük Nuyan devleti döneminde Şeyh Hasan Nuyan –devleti büyüsün- Bağdat Şah ve Dilşad Sultan –saltanatları artsın-. Bu mübarek imaret büyük, adaletli Nûyânzâde Civanbaht Sürur Bey*

[291] Cami, Erzurum KVKBK'nın 10.01.1977 gün ve 311 sayılı kararı ile tescil edilmiştir.
[292] *es-sultan* ibaresi Gündoğdu, 158'de yer almamaktadır.

döneminde -Allah onun deletini devam ettirsin- 748 yılının rebîi'l-âhirinde Kemahh'ta (?) yapıldı.

Kitabeden caminin 1347 M yılında Civanbaht Sürur Bey tarafından yaptırıldığı anlaşılmaktadır. T. E. Şahin, 870 H/1465 M tarihli bir inşa kitabesinden bahseder. Bu kitabenin varlığı, T. E. Şahin'in belirttiği kitabenin inşa kitabesi olmadığını gösterir. Aynı yazar, bu kitabenin camiye ait olmadığını ve nereden getirildiğinin bilinmediğini de ifade etmektedir[293]. Bu bilgi Ali Kemali tarafından da tekrar edilmektedir[294]. T. E. Şahin, kitabede adı geçen Şeyh Hasan adlı kişinin Celayirlilerden İlhanlılar'ın son Moğol kumandanı olduğunu ve Ebu Said tarafından Kemah'ta göz hapsinde tutulduğunu belirtir. Yazar, aynı zamanda Şeyh Hasan'ın ilk karısının, sonradan Ebu Said ile evlenecek olan Bağdat Hatun adlı bir kadının olduğunu, ikinci karısının ise Bağdat Hatun'un yeğeni olan Dilşad Sultan adlı bir kadının olduğunu ifade etmiştir. Şahin, bu bilgilerden sonra kitabede adı geçen Süleyman adlı kişinin de Şeyh Hasan Bağdat'tayken onun adına Kemah'ın idarecisi olabileceğini kaydetmektedir[295].

Doğu cephenin kuzey ucunda yer alan II. kitabe, günümüzde iki parça halinde olup okunamayacak durumdadır. Sülüs hatlı kitabe üzerinde *"el-mecd Kemahi", "ehaddü'l 'ummal", "vehüve'l-ummal", "mîr", "fe 'aleyhi Lânetullahi ellezi"* ve *"bi Hakkı", "zaleme"* ibareleri okunabilmektedir.

[293] Şahin, 473.
[294] Aksüt, 276.
[295] Şahin, 473-474.

Harim girişinin sağındaki III. kitabe, Celi **s**ülüs hatla Arapça olarak dört satır halinde yazılmıştır. Kitabenin metni şu şekildedir:

Hâzâ zikrü mâ veda'a ve refe'a el-Emîr Gülâbî Bîk medde (?)
sıbğate zillihi ve refe'ahû

Hüve'l-müsemma … min zikri (?) ve min ehli beledi

Zekerû (üzkürû) hâzâ vadaa ve rafaa el-emir Külâbî Bey…

Lemmâ hüve bi-müsemmâ… beldeti Kemâh ve seb'atü derâhim
min ra'sin

Küllü vahidin min erâmineti… el-beldeti'l-mezkûra…ummâl…

Fealeyhi la'netu'llahi ve'l-melâiketi ve'n-nâsi
ecmâine…sene…tis'îne ve semânimie[296] *……..*

---

[296] Şahin, 475'te caminin inşa tarihi, *"esas kitabe"* olarak adlandırılan bu yazıta dayandırılarak 870 H/1465 M yılı olarak gösterilmekte ve bânisinin de Akoyunluların Kemah idarecisi olarak belirtilen Gülabi Bey olduğunu kaydedilmektedir. Aynı yazar kitabeyi şu şekliyle okumuştur:

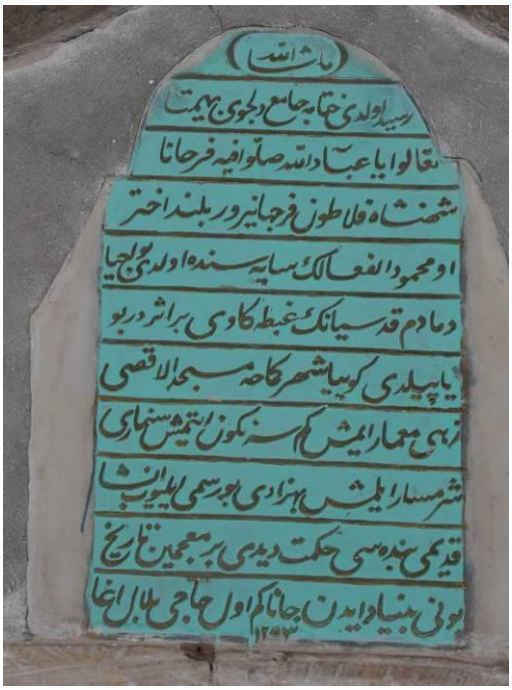
> *"Kadzalammu sigare feta lamma hüvel mensiü şebihi min tefgea zû merasile belde-i Kemah sebali minhül fe aleyhi Lanetullahi vel melaniketivernasi. Acmeia harrererina aleyhi senatin sebine ve semane mie"*

Gündoğdu, 159'da ise aynı kitabenin tarihinin 890 H/1485 (?) M olduğu, cami ile ilgili olmadığı ve içeriğinin Gülabi Bey'in Kemah ve çevresinde yaptığı idari düzenlemeler hakkında olduğu ifade edilmiştir. Kitabe bu kaynakta şu şekliyle okumuştur:

> *Zekerû (üzkürû) hâzâ vadaa ve rafaa el-emir Külâbî Bey…*
> *Lemmâ hüve bi-müsemmâ… beldeti Kemâh ve seb'atü derâhim min ra'sin*
> *Küllü vahidin min erâmineti… el-beldeti'l-mezkûra…ummâl…*
> *Fealeyhi la'netu'llahi ve'l-melâiketi ve'n-nâsi ecmâine…sene…tis'îne ve semânimie*

Anlamı: *Bu Emir Gülabi Beyin –Allah onun egemeliğini uzatsın (?) ve onu yüceltsin- koyduğu ve kaldırdığı kuralların zikridir. Kemah beldesinin ehlinden ...Adı geçen beldenin Ermeni ahalisinin herbir kişi için yöneticilerin aldığı yedi dirhem ... ... (kim bu miktardan fazlasını alırsa (?))Allah'ın, meleklerin ve bütün insanların laneti üzerine olsun. 870'de (1465-1466) yazıldı.*

Harim girişinin üzerindeki IV. kitabe, Talik hatla Osmanlıca olarak oniki satır halinde tâlik hatlı olarak yazılmıştır. Kitabenin metnini ve Türkçe karşılığı şu şekildedir:

Maşâallâh

Resid oldi hıtame câmi-i dil-cûy-i bî-hemta

Te'âlev yâ 'ıbâda'l-lâh sallû fîhî ferhânâ

Şehinşâh-ı Filatonfer cihanperver[297] *bülend ahter*

O mahmudü'l fi'âlin sayesinde oldi bu ihyâ

[297] P harfinin üç noktasından birinin, kitabe boyanırken boya altında kaldığı ya da kırıldığı kanaatindeyiz.

Demâdem kudsiyânın gıptakâvi bir eserdir bu

Yapıldı gûyiyâ şehr-i Kemah'a Mescidü'l-Aksa

Zehî mimar imiş kim sernigûn itmiş Sinmar'ı[298]

Şerm sâr eylemiş Behzâd'i bu resmi eyleyüb inşâ

Kadîmi bendesi Hikmed didi bir mü'cemîn târîh

Buni bünyâd iden cânâ kim ol Hacı Bilâl Ağa

1253[299]

Bu kitabeden caminin 1837 M yılında Hacı Bilal adlı bir kişi tarafından onartıldığı anlaşılmaktadır.

Mihrabın üzerindeki V. kitabede, "*Ya Fettah"* lafzı müsemma tarzında sülüs hatla yazılmıştır. Yazının üst bölümünde "*Allah"* lafzı, altında ise *"1171"* tarihi yazılıdır.

[298] Havernak Sarayı'nı inşa eden mimarın adı.
[299] Kitabe metni, Gündoğdu, 160'ta şu şekilde verilmiştir:

Maşâallâh
Resid oldu hakka bir câmi-i dil-cûy-i bî-hemta
Te'âlû yâ 'ıbâdu'l-lâh sallû fîhî Ferehânâ
Şehinşâh-ı Kalaton (?) fercâyezver bülend ehter
O mahmud'l-fü'âlin sayesinde oldu ihyâ
Demâdem kudsiyânın ğıptagâverî bir eserdir bu
Yapıldı gûyâ şehr-i Kemah'a Mescidi'l-Aksa
Zehî mimar imiş kimesne gûn itmiş senemâri
Şerr mesârr eylemiş behzâdi bu resmi eyleyüb inşâ
Kadîmi bendesi Hikmed didi bir mü'cemin tarih
Bunu bünyâd iden cânâ kim ol Hacı Bilâl Ağa
1253

Bu yazıttaki tarih ibaresinden, kitabenin 1757/1758 M yılında yazıldığı anlaşılmaktadır. Bu noktadan hareketle 1837 yılında Hacı Bilal tarafından yaptırılan onarımda mihraba dokunulmadığı veya bu yazıtın korunduğu kanaatine varmak mümkündür.

Yapının Koçgiri İsysanı sonrasında yenilendiği halk arasında söylense de bu yenilenmeyi kanıtlayacak herhangi bir kayıt mevcut değildir. Ancak, eserin genel görüntüsü XIX. veya XX. yüzyılda esaslı bir onarım geçirdiğini de ortaya koymaktadır.

Plan ve Mimari Özellikleri: Kemah merkez ve köylerinde bulunan camiler içerisinde ölçüleri itibari ile bu gurubun en büyüğü olma özelliğine sahip olan cami, ahşap direkli ve ahşap tavanlı olarak inşa edilmiştir (Çiz. 19).

Caminin kuzeyinde 17.90 X 10.45 m ölçülerinde son cemaat yeri bulunmaktadır[300] (Foto. 64), (Çiz. 20). Son cemaat yerine kuzey cephe ortasında açılan 1.85 m genişliğindeki ahşap kapıdan girilmektedir. Mekânın üst örtüsü kuzeyde son cemaat yerinin kemerlerini de taşıyan bağımsız dört ahşap direğe, güneydoğuda duvara bağımlı iki ahşap direğe, doğu, batı ve güneydoğu yönlerde duvarlara, ortada ise bağımsız sekiz ahşap direğe oturtulmuştur. Taşıyıcıların birbirlerine ve duvarlara olan mesafeleri 3.00 m ile 3.76 m arasında, çapları ise 0.29 m ile 0.33 m arasında değişmektedir. Ahşap direklerin kaideleri ise her kenarı 0.40 m olan kare planlı taş kaidelerdir. Ahşap örtü, başlıksız bu taşıyıcıların üzerinde kuzey-güney istikametinde atılan tek parça halindeki ahşap kirişlerle beş bölüme ayrılmıştır. Bu kirişlerin arasına doğu-batı istikametinde ahşap direkler yatay olarak yerleştirilmiş ve araları mertek denilen tahtalar ile kapatılmıştır. Orta alan yanlara göre yaklaşık 2.80 m daha geniş ve yaklaşık 0, 20 m daha yüksektir.

Üzeri üç yöne meyilli kiremitten kırma bir çatı ile kapatılan son cemaat yerinin doğu ve batı yönleri moloz taş malzemeli duvarlarla kapatılmıştır. 0.53 m kalınlığındaki

---

[300] Şahin, 1985, 475' son cemaat yerinin sonradan ilave edildiği belirtilmektedir. Son cemaat yerinin harimden 1,56 m daha dar olması, harimden yaklaşık 2,50 m alçak olması ve son cemaat yerinin kuzeybatı ve kuzeydoğu köşleri ile iki yandaki pencerelerin çevresinde kullanılan kesmetaş malzeme bu iddayı doğrılamaktadır. Çünkü son cemaat yeri ile harim arasında bahsedildiği üzere hem ölçü hem de doku farklılıkları mevcuttur. Kemah ve çevresindeki benzer örneklerden hareketle, son cemaat yerinin orijinalde de var olması gerekmektedir. Bu noktadan yola çıkarak hiç olmayan bir son cemaat yerinin sonraki dönemlerde eklenmiş olabileceği iddası yerine; zaten var olan bu bölümün XVIII. veya XIX. yüzyıllardaki onarımlardan birisinde elden geçirilmiş olduğunu söylemek daha doğru olacaktır.

bu iki duvarda 1.32 m genişliğinde birer pencere açılmıştır. Son cemaat yerinin kuzey yönü, ahşap malzeme ile meydana getirilen beş yuvarlak kemerle oluşturulmuş ve bu kemerlerin içlerinin ahşap çerçeveli camlarla kapatılmıştır. Kuzey cephedeki bu kemerler iki yanda duvarlara, ortada ise bağımsız dört ahşap direğe oturtulmuştur. Son cemaat yerinin batısı, boydan boya ahşap paravanla kapatılarak 3.39 m genişliğindeki imam odası haline getirilmiştir. Bu bölümün güneyindeki 3.39 X 3.29 m ölçülerindeki alan ayrıca bir ahşap paravanla ayrılarak müştemilat meydana getirilmiştir. Bu bölümün hemen doğusunda her kenarı 2.89 m olan kare planlı ve kesme taş malzemeli minare kaidesi yer almaktadır. Kaidenin doğu yüzünde ve 2.00 m yükseklikte açılmış minare girişine doğusundaki beş basamaklı merdivenle ulaşılır.

Son cemaat yerinin güney duvarı ortasında açılan giriş ile harime ulaşılır (Foto. 65-66). Eyvan tarzındaki taç kapının dilimli formuyla dikkat çeken kemeri, iki yanda basit, yatay profillerle meydana getirilmiş başlıkları olan ve gövdeleri boş bırakılmış sütuncelere oturur. Taç kapı, dıştan ters "U" biçimindeki kademeli profillerle sınırlandırılmıştır. 1. 89 m genişliğindeki asıl giriş açıklığının yuvarlak kemeri de yine profillerle hareketlendirilmiştir (Çiz. 21).

Harimin doğu-batı yönündeki ölçüsü güneyde 19.63 m iken kuzeyde 19.46 m, kuzey-güney yönündeki ölçüsü doğuda 20.09 m iken batıda 19.76 m'dir. Harim, bu ölçüleriyle yaklaşık kare planlı bir alanda, ahşap direkli ve ahşap tavanlı olarak inşa edilmiştir (Foto. 67).

Harimin üzerini kapatan ahşap tavan, ortada üç sırada dörderden toplam oniki bağımsız ahşap direğe, diğer yerlerde beden duvarlarına oturtulmuştur (Foto. 68). Taşıyıcıların birbirlerine ve duvarlara olan uzaklıkları 2.90 m ile 5.93 m arasında değişmektedir. Ortalama 0.35 m çapındaki ahşap taşıyıcılar, taş malzemeli olan 0.20 m yükseklikte ve ortalama 0.40 m çapında yuvarlak planlı kaidelere sahiptirler. Ahşap direklerin üzerine dik atılan küçük yivlerle başlık formu verilmiştir. Bu bölümün hemen üzerine ise kare planlı ahşap plakaların üzerine oturan ahşaptan kemerler atılmıştır. Yuvarlak formlu bu kemerler, kuzey ve güney yönde duvar içerisinde kalan konsollara oturtulmuştur. Ahşap örtü, kuzey-güney istikametinde atılan bu kemerler ile beş sahına ayırmıştır. Bu sahınlardan ortadaki yan sahınlara göre daha geniş ve yüksek tutulmuştur. Harimin zeminden tavana olan yüksekliği ortada 6.56 m iken yanlarda 6.26 m'dir.

Harimin kuzeyindeki mahfil, harimdeki bağımsız dört taşıyıcıdan kuzeyde yer alan taşıyıcılar üzerine oturtulmuştur (Foto. 68). Mahfile, harim girişinin hemen doğusundaki ahşap merdivenle ulaşılır. Ahşap korkuluklarla kuzey sınırı çizilen mahfilde üç adet yarım daire şeklinde harime taşıntı yapan cumbalara yer verilmiştir. Mahfili taşıyan ahşap direklerden batı yöndekilerden dördüncüsünün kuzey yönünde *"Durşakoğlu (?) Mustafa"* yazılıdır.

Mihrap: Kıble duvarında, yarım yuvarlak planda mihrap nişi bulunmaktadır (Foto. 69-73), (Çiz. 22). 2.36 m genişliğindeki mihrabın niş bölümünün derinliği 0.53 m, genişliği ise 1.67 m'dir. Dokuz sıra mukarnaslı bir kavsaraya sahip olan mihrap, ters "U" biçiminde profillerle çerçeve içerisine alınmıştır. Mihrabın üzerinde, beden duvarının yüzeyinde bir de tepelik meydana getirilmiştir. Tepeliğin ortasında *"Ya Fettah"* lafzı müsemma tarzında yazılmıştır. Yazının üst bölümünde "*Allah"* lafzı, altında ise *"1171"* tarihi yazılıdır (Çiz. 23).

Mihrabın iki yanındaki bakır şamdanlardan her ikisinin de üzerinde kimin tarafından vakfedildiklerini belirten sülüs hatlı yazıtlar vardır. 17 Temmuz 1893 M tarihli soldaki şamdan üzerindeki kitabe metni şu şekildedir:

Sahibü'l Hayrat ve'l Hasenat
Acemzâde el-Hac
Mahmud Ağanın
Vakfı şamdanıdır.
Sene 1311
Mim
3

1989 M tarihli sağdaki şamdan üzerindeki kitabe metni ise şu şekildedir:

Acemzâde Hacı Mustafa Ağanın
Haramı Nesliha (?) Hanımın
Şamdanıdır.
Sene 1410

Minber: Mihrabın sağında XIX. yüzyıl eklemesi olduğu anlaşılan ahşap minber yer alır (Foto. 69, 74), (Çiz. 24). Minber kapısı, iki yanda boydan boya dik atılan ve profillerle vurgulanan sütuncelerle sınırlandırılmıştır.

Minberin korkuluğu iki kuşak halinde ele alınmıştır. Korkuluktaki bu iki kuşak, birbirinden profilli ahşap bir kuşakla ayrılmıştır.

Minberin aynalık bölümü iki yanda yatay üç kuşak halinde bölümlendirilmiştir. Minberin süpürgelik bölümü ile yan yüzeylerin süslemesi tamamlanmaktadır.

Köşk altı bölümünde olması beklenen geçiş, aynalık yüzeyinde açılmıştır. İki yan yüzde de yuvarlak kemerli olan bu açıklık, minberde asimetrik bir görüntüye sebep olmuştur. Yuvarlak kemerin hemen üzerindeki üçgen alan, iki yatay süsleme kuşağı ile değerlendirilmiştir.

Aynalık sonrasındaki köşk altı bölümü, külaha kadar iki yanda boydan boya dik atılan, profillerle vurgulanan ve sekizgen başlıkları olan ahşap sütuncelerle sınırlandırılmıştır. Sütuncelerin sınırlarını çizdiği bu iki bölüm, sekiz pano halinde bölümlendirilmiştir.

Minberin köşk bölümü iki yanda yukarıda bahsedilen sekizinci panolar ve tepelikler ile sınırlandırılmıştır. Külahın doğrudan yerleştirilmiş olması, bu kısımda basık bir görüntünün ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Köşk, kuzey yönde kemerli bir düzenlemeye sahiptir.

Vaaz Kürsüsü: Caminin vaaz kürsüsü son yılların ilavesi olup herhangi bir sanatsal özellik taşımamaktadır. Kürsünün üzerindeki küçük bir niş ise dikkat çekmektedir. Bu niş içerisinde Hz. Muhammed'e ait "Sakal-ı Şerif" muhafaza edilmektedir. Kemah Kalesi Kazı ekibi tarafından Soğukpınar Camii'nin mihrabının sağında asılı iken caminin terkedilmiş olması sebebiyle yerinden alınarak getirilen bir sülüs ve nesih hatlı levha, vaaz kürsüsünün arkasına asılmıştır. Amentü'nün yazılı olduğu bu levha, 1296 H/1879 M tarihlidir (Foto. 75).

Minare: Son cemaat yerinin içerisinde, harim girişinin hemen batısında yer alır (Foto. 76). Kare kaideli, çokgen gövdeli ve tek şerefeli olan minare, kesme taş malzemeden inşa edilmiştir. Cami içerisindeki konumu ve malzemesi dikkate alındığında minarenin caminin geçirdiği son onarımlarda ilave edildiğini söylemek mümkündür. Minarenin kaidesi, her kenarı 2.89 m olup kare planlıdır (Foto. 77). Kaidenin doğu yüzünde ve yaklaşık 2.00 m yükseklikte açılmış minare girişine doğusundaki beş basamaklı merdivenle ulaşılır. Kesme taş malzemeli merdiven, zeminde 1.12 m uzunluğa sahiptir. Kare kaide, saçak seviyesinde köşelerde pahlanarak

sekizgen hale dönüştürülmüştür. Böylelikle de minarenin pabuçluk bölümü meydana getirilmiştir. Pabuçluk sonrasındaki gövde bölümü çokgen olup bezemesizdir. Şerefe altındaki dört yatay kuşak minarenin tek bezemeli bölümüdür. Bu kuşaklardaki prizmal üçgenlerin içerisine çam kozalaklarını hatırlatan geometrik motifler kabartma olarak işlenmiştir. Şerefe korkuluğu ise kesme taş malzemeli dikdörtgen levhalardan meydana getirilmiştir. Herbir parçanın orta bölümü yine dikdörtgen şeklinde vurgulanmıştır. Şerefe sonrasındaki petek bölümü gövde ile aynı düzenlemededir. Peteğin üzerindeki külah ile de minare son bulmaktadır. Külahın bitiminde bir de alem yer alır.

Süsleme: Gülabi Bey Camii, dış mimarisiyle oldukça sade bir yapıdır. Doğu, batı ve güney cepheler dışarıda dikdörtgen ikişer dayanak kulesiyle desteklenmiştir (Foto. 78-80). Bu dayanaklar herbir cepheyi kendi içerisinde üç bölüme ayırmıştır. Doğu cephenin güney ve kuzey köşelerindeki kitabeler, duvar örgüsü dışındaki tek uygulama olarak karşımıza çıkmaktadır. Doğu cephenin güney ucunda yer alan Arapça kitabe, Sülüs hatla iki satır halinde yazılmıştır. Doğu cephenin kuzey ucunda yer alan kitabe, günümüzde iki parça halinde olup okunamayacak durumdadır.

Son cemaat yerinin güney duvarı ortasında açılan giriş eyvan tarzında olup taç kapı formuna sahiptir (Foto. 65-66). Taç kapı, dıştan ters "U" biçimindeki kademeli profillerle sınırlandırılmıştır. Taç kapının dilimli kemeri, iki yanda yatay profillerle meydana getirilmiş başlıkları olan ve gövdeleri boş bırakılmış sütuncelere oturur. Yuvarlak kemerli ve 1.89 m genişliğindeki asıl giriş açıklığı, yine profillerle hareketlendirilmiştir.

Harimdeki ahşap direklerin üzerine dik atılan küçük yivlerle başlık formu verilmiştir. Bu bölümün hemen üzerine ise kare planlı ahşap plakaların üzerine oturan ahşaptan yuvarlak kemerler atılmıştır. Ahşap örtüde orta alanın kaplamasında farklılık görülmektedir. Örtü, yan sahınlarda kuzey-güney yönünde boydan boya tahtalar ile kaplanırken (Foto. 84) orta sahında kuzey-güney yönde üç bölüme ayrılmış olup bu bölümlerden kuzeydeki ve güneydekiler çıtalarla kasetlenmişken (Foto. 83), dikdörtgen orta alan ise çıtalarla eşkenar dörtgenler meydana getirecek şekilde kaplanmıştır (Foto. 81). Bu bölümde bir de tavan göbeğine yer verilmiştir (Foto. 82). Daire şeklindeki tavan göbeği, ahşap çıta parçaları ile çarkıfelek motifi meydana getirecek şekilde süslenmiştir.

Dokuz sıra mukarnaslı bir kavsaraya sahip olan mihrap nişi, ters "U" biçiminde profillerle çerçeve içerisine alınmıştır (Foto. 70-73). Bu profillerden en içte olanı üstte düğüm yapmakta olup iki yanında rozetlere yer verilmiştir. Onarımlarda orijinal haliyle korunduğu düşünülebilecek olan mihrabın niş kısmı, XVIII.-XIX. yüzyıldaki müdahalelerde ters "U" biçiminde olan alçı kabartma bir bezeme kuşağı ile ayrıca vurgulanmıştır. "S" ve "C" kıvrımları ile Barok tarzda motiflerle meydana getirilen süsleme, sarı renkle boyanarak renklendirilmiştir. Aynı süsleme mihrabın üzerinde, beden duvarının yüzeyinde de uygulanarak bir de tepelik meydana getirilmiştir. Üstte hilal şeklinde son bulan bu bölümün altta iki köşesinde görülen püskül motifleri Ampir üslup özelliği olarak görülmektedir. Tepeliğin ortasında, caminin geçirdiği onarımla ilgili olarak kaydedilen yazı, müsemma tarzıyla aynı zamanda süsleme unsuru olarak da kullanılmıştır.

Caminin en yoğun süslemesi minberi üzerinde görülmektedir (Foto. 74). Minber kapısı, iki yanda boydan boya dik atılan profillerle vurgulanan ve sekizgen başlıkları olan sütuncelerle sınırlandırılmıştır (Foto. 85). Sütunceler, bakır hilal motifleri ile son bulur. Kapının üst bölümü, yuvarlak kemerli olarak değerlendirilmiştir. Kabartma tekniğinde ve ters "U" biçiminde örgülü geçme motifli bir bordürle sınırlandırılan kemerin köşeliklerinde oyma tekniğinde altı kollu yıldız motifinin işlendiği rozetlere yer verilmiştir. Kapının tepelik bölümü, sütünce başlıklarının arasına yerleştirilen ahşap plakanın işlenmesiyle meydana getirilmiştir. Yarım daire motiflerinin geçmeler yaparak sınırladığı tepeliğin merkezindeki daire içerisinde müsemma tarzında *"Muhammed"* ismi yazılmıştır. Yazı, üstte yarım daire hattında iki yandan ortaya doğru küçülen altı şemse motifiyle, iki yanda ise merkezde çok kollu bir yıldız motifinin ışınsal olarak işlenmesiyle merkeze alınmıştır. Üstteki şemse motifleri, yazının altında iki yanda da tekrarlanmıştır. Tepelik, üstte sütuncelerde olduğu gibi bakır hilal motif ile son bulur.

Minber kapısının yan yüzeyleri de süslenmiş olarak karşımıza çıkmaktadır (Foto. 86). Her iki yüzeyde de aynı süslemeler görülür. Yan yüzler dört kare panoya bölünmüşlerdir. Bu panolar, zeminlerini meydana getiren ahşap plakaların üzerine aplike edilen ahşap parçalar ile süslenmiştir. En alttaki panoların zemini üzerine, iki yanda oyma tekniğinde eşkenar dörtgenler ve yanlarında küçük daire motiflerinin işlendiği parçalar eklenmiştir. Bu kompozisyon, bir kemer içerisine alınmıştır. Alttan ikinci panolarda üçgen motiflerini hatırlatan süslemelere yer verilmiştir. Bu motifler,

köşeleri yumuşatılarak, altta ve üstte karşılıklı birbirlerine bakar insan başı figürlerini hatırlatır haldeki geometrik motiflerle birbirlerine bağlanmışlardır. Yan yüzeylerdeki üçüncü panolar, kırık hatlarla sınırları belirlenen ve pano içerisine dik olarak yedi sırada yerleştirilen şemse motiflerini hatırlatır halde bezenmişlerdir. Yan yüzeylerde en üstte yer alan panolar, üstte bir yuvarlak kemer formu işlenerek süslenmişlerdir. Kemer üzerinde zikzak, köşeliklerinde ise çeyrek daire motiflerine yer verilmiştir. Çeyrek daire motiflerinin içerisindeki profiller, ışınsal olarak yerleştirilmişlerdir. Yan yüzeyler, kapıda olduğu gibi birer tepelikle son bulmaktadırlar. İçleri üçgen şeklinde boşaltılan yarım dairelerin yan yana sıralanmasıyla sınırları çizilen tepeliğin merkezindeki altı kollu yıldız motifi, bir rozet içerisinde değerlendirilmiştir.

Minberin korkuluğu iki kuşak halinde ele alınmış olup üstteki kuşakta, kapının iki yanındaki yüzeylerden üçüncü panoda görülen kompozisyon tekrar edilmiştir (Foto. 87). Kırık hatlarla sınırları belirlenen ve dik olarak yerleştirilen şemse motiflerini hatırlatır halde süslemeler görülür. Korkuluğun alttaki ikinci kuşağı ise kapının iki yanındaki yüzeylerden alttan ikinci panoda görülen kompozisyon, daha basık olarak tekrar edilmiştir. Üçgen motiflerini hatırlatan süslemeler, köşeleri yumuşatılarak, altta ve üstte karşılıklı birbirlerine bakar insan başı figürlerini hatırlatır haldeki geometrik motiflerle birbirlerine bağlanmışlardır. Korkuluktaki bu iki kuşak, birbirinden profilli ahşap bir kuşakla ayrılmıştır.

Minberin aynalık bölümü iki yanda yatay üç kuşak halinde bölümlendirilmiştir. Her üç kuşaktada da kapının iki yanındaki yüzeylerden üçüncü panoda ve korkuluğun üstteki kuşağında görülen kompozisyon tekrar edilmiştir. Ancak, kırık hatlarla sınırları belirlenen motifler, bu kuşaklarda yatay olarak yerleştirilmiştir. Bu motifler, en üstteki kuşakta üç, ikinci kuşakta dört ve üçüncü kuşakta beş sıra halinde işlenmiştir.

Minberin süpürgelik bölümü ile yan yüzeylerin süslemesi tamamlanmaktadır (Foto. 87). Süpürgelikte, kapının iki yanındaki yüzeylerden alttan ikinci panoda ve korkuluğun alttaki ikinci kuşağında görülen kompozisyon tekrar edilmiştir.

Aynalık yüzeyinde açılan geçiş, iki yan yüzde de yuvarlak kemerli bir açıklık meydana getirir. Bu kemerler iki yanda küçük sütunce başlıklarına oturmakta olup, yüzeyleri içleri boşaltılmış olan yarım daire motiflerinin iç içe geçmesiyle süslenmiştir. Kemer köşeliklerindeki çok kollu yıldız biçimindeki rozetler de içleri boşaltılmış olarak

kullanılmıştır. Yuvarlak kemerlerin hemen üzerindeki üçgen alan ise iki yatay süsleme kuşağı ile değerlendirilmiştir. Üstteki kuşakta ortada çarkıfelek ve çevresinde eşkenar dörtgen motifleri işlenmiştir. Eşkenar dörtgen motiflerinin çevrelerinde daha küçük eşkenar dörtgen motifleri tekrarlanmıştır. Motifler, içleri boşaltılmış olarak değerlendirilmiştir. Alttaki ikinci kuşakta; kapının iki yanındaki yüzeylerden üçüncü panoda, korkuluğun üstteki kuşağında ve aynalık bölümünün iki yandaki yatay üç kuşakta görülen kompozisyon tekrar edilmiştir. Beş sıra halinde kırık hatlarla sınırları belirlenen şemse motiflerine benzer motiflerle meydana getirilen kompozisyon yatay olarak yerleştirilmiştir.

Köşk altı bölümü, külaha kadar iki yanda boydan boya dik atılan, profillerle vurgulanan ve sekizgen başlıkları olan ahşap sütuncelerle sınırlandırılmıştır. Sütuncelerin sınırlarını çizdiği bu iki bölüm, sekiz pano halinde bölümlendirilmiştir (Foto. 88).

En alttaki birinci pano; kendi içerisinde iki kare panoya bölünerek içleri boş olmak üzere kemerli olarak değerlendirilmiştir.

İkinci pano; kapının iki yanındaki yüzeylerden alttan ikinci panoda, korkuluğun alttaki ikinci kuşağında ve süpürgelikte görülen kompozisyon tekrar edilmiştir. Üçgen motiflerini hatırlatan süslemeler, köşeleri yumuşatılarak, altta ve üstte karşılıklı birbirlerine bakar insan başı figürlerini hatırlatır haldeki geometrik motiflerle birbirlerine bağlanmışlardır.

Üçüncü panoda ise çıtalarla meydana getirilmiş yatay altı, dikey beş kuşak meydana getiren ve içleri boşaltılmış olan daire motifleri kullanılmıştır.

Dördüncü panoda yanyana dik olarak sıralanmış ve içleri boşaltılmış, şamdan motifini hatırlatan altı geometrik motif görülmektedir.

Beşinci panoda; minber kapısının iki yanındaki yüzeylerden üçüncü panoda, korkuluğun üstteki kuşağında, aynalık bölümünün iki yandaki yatay üç kuşağında ve aynalıktaki kapının üstündeki ikinci kuşakta görülen kompozisyon tekrar edilmiştir. Beş sıra halinde kırık hatlarla sınırları belirlenen motifler, yatay olarak yerleştirilmiştir.

Altıncı pano; tek parça bir ahşap levhanın içerisine yerleştirilmesiyle süslenmiştir. Bu levhanın yüzeyi, yatay ve dikey sekiz kuşak meydana getirecek şekilde içleri

boşaltılmış daire motifleriyle hareketlendirilmiştir. Daire motiflerinin aralarında kalan boşluklar da matkapla açılan daha küçük daire motifleriyle dolgulanmıştır.

Yedinci pano; kapının iki yanındaki yüzeylerden alttan ikinci panoda, korkuluğun alttaki ikinci kuşağında, süpürgelikte ve bu bölümün ikinci panosunda görülen kompozisyon tekrar edilmiştir. Üçgen motiflerini hatırlatan süslemeler, birbirlerine bakar insan başı figürlerini hatırlatır haldeki geometrik motiflerle birbirlerine bağlanmışlardır.

Sekizinci pano; altıncı pano ile aynı kompozisyondadır. Tek parça bir ahşap levhanın yüzeyi, yatay ve dikey sekiz kuşak meydana getirecek şekilde içleri boşaltılmış daire motifleriyle hareketlendirilmiştir. Daire motiflerinin aralarında kalan boşluklar altıncı panodan farklı olarak matkapla açılan daha küçük dört daire motifleriyle dolgulanmıştır.

Sekizinci pano sonrasında tepelik bölümü ile yan yüzeylerin genel kompozisyonu tamamlanmıştır. Tepelik; tek parça halinde ve yarım daire şeklindeki ahşap bir levhadan meydana getirilmiştir. Yarım dairenin kenarları, dilimli olarak değerlendirilmiştir. Bu dilimlerin her birinin içerisine içleri boşaltılmış damla motifleri yerleştirilmiştir. Tepeliğin ortasına ve alt iki köşesine yine içleri boşaltılmış olan çok kollu yıldız motifleri işlenmiştir. Bu motiflerin çevresi de dilimlerin içerisinde olduğu gibi içleri boşaltılmış damla motifleriyle dolgulanmıştır.

Minberin köşk bölümü iki yanda yukarıda bahsedilen sekizinci panolar ve tepelikler ile sınırlandırılmıştır. Köşk, kuzey yönde kemerli bir düzenlemeye sahiptir. Köşkaltı bölümünün sınırlarını belirleyen ahşap sütuncelerden kuzeydekilerin arasına atılan kemerle bu görüntü verilmiştir. Kemer yayı, siyaha boyanmış olan bir profille vurgulanmıştır. Yuvarlak kemerin köşeliklerinde, içlerinde sekiz kollu yıldızların olduğu daire motifleri yerleştirilmiştir. Kemer yayının hemen üzerinde ise ortada büyük, altta ve üstte küçük olmak üzere yatay üç kuşakta eşkenar dörtgenler işlenmiştir. Kemerin üzerinde tepelik bölümü yer alır. Tepelik; tek parça halinde ve yarım daire şeklindeki ahşap bir levhadan meydana getirilmiştir. Yarım dairenin kenarları, dilimli olarak değerlendirilmiştir. Bu dilimlerin her birinin içerisine içleri boşaltılmış damla motifleri yerleştirilmiştir. Tepeliğin ortasına, zemini kırmızı renkte olan daire içerisine Hz. Muhammed'in ismi müsemma olarak beyaz renkle yazılmıştır. Tepeliğin iki alt

köşesinde altı kollu yıldız motifleri görülür. Köşk bölümü sekiz ahşap parçadan meydana gelen sekizgen bir pramidal külahla son bulur. Külahı meydana getiren ahşapların dağılması, ortada yatay olarak atılan yine ahşap bir bilezikle önlenmiştir. Külahın bitiminde, en üstte ise bakır bir alem yer alır.

Malzeme: Cami minarede, pencere ve harim girişi çevresinde kesme taş, diğer bölümlerde moloz taş malzeme ile inşa edilmiştir.

2.1.2.5. Karga Camii[301]

İnceleme Tarihi: 30.06.2012

Çizim: 25

Fotoğraf: 89-90

Yeri: İlçe merkezine güney yönde 2 km mesafedeki Pöhrenkbaşı Mahallesinde yer almaktadır (Foto. 89).

Tarihi: Üzerinde herhangi bir kitabe olmayan Caminin plan ve mimari özelliklerinden hareketle XIX. yüzyıla tarihlendirilmesi mümkündür.

Plan ve Mimari Özellikleri: Cami içten 9.83 X 7.54 m ölçülerinde kuzey-güney istikametinde dikdörtgen bir planda inşa edilmiştir (Foto. 90), (Çiz. 25).

Üst örtüsü tamamen çökmüş olan caminin fevkani bir yapı olduğu anlaşılmaktadır. Caminin kurulduğu alanın eğimli bir arazi olması sebebiyle batı cephe toprağa gömülü haldedir. Caminin kuzeydeki son cemaat yerinden batıdaki 3.36 m uzunluğundaki duvarı günümüze ulaşabilmiştir. Harimin kuzeyinde ortada 1.77 m genişliğinde giriş açıklığı bulunmaktadır. İki yanında 0.61 m genişliğinde birer pencere yer alır. Batı cephesi sağır bırakılan harimin doğu cephesinde altta kemerli 3, üstte 3mazgal olmak üzere 6 pencere açıklığı yer alır. Kıble duvarında ise mihrabın iki yanında altta 2 kemerli, üstte 2 mazgal olmak üzere 4 pencere açıklığına yer verilmiştir. Kıble duvarı ortasındaki mihrap nişi yarım yuvarlak planda ve 0.80 m genişliğindedir. Fevkani yapının katlarını meydana getiren üst kat zemini tamamen çökmüştür.

Süsleme: Cami de mevcut haliyle herhangi bir süsleme bulunmamaktadır.

Malzeme: Yapı, moloz taş malzeme ile saman harcı kullanılarak inşa edilmiştir.

---

[301] Karga Camii, Erzurum KVKBK'nın 24.09.2009 gün ve 1418 sayılı kararı ile tescil edilmiştir.

2.1.2.6. Mektepönü Mahallesi Camii[302]

İnceleme Tarihi: 30.06.2012

Çizim: 26-27

Fotoğraf: 91-96

Yeri: Kemah merkezinin doğusundaki mahallelerden birisi olan Mektepönü Mahallesi'nde yer almaktadır (Foto. 91).

Tarihi: Yapı üzerinde inşa tarihi hakkında bilgi verebilecek herhangi bir yazıt mevcut değildir. Caminin Kur'an Kursu bölümünün üzerinde Latin Harfleri ile mermer levha üzerine yazılmış bir kitabe vardır. Bu kitabede *"Mektepönü Mahallesi Camii 1423"* ibaresi kayıtlıdır. Bu bilginin nereden alınarak buraya yazıldığı bilinmemektedir. XV. yüzyılın ilk çeyreği, Kemah tarihinde Yıldırım Bayezid ve Timur arasındaki mücadelelerin yaşandığı sancılı bir dönemdir. Bu karmaşık siyasi ortam, Kemah'taki yaşamın bu yüzyılda halen İç Kale'de devam etmesi, mevcut yapının genel görüntüsü, Mektepönü Camii'nin belirtilen tarihte yapılmış olamayacağını göstermektedir. Buradan hareketle ve de Kemah ve köylerindeki benzer örneklerle mukayese edilerek caminin en erken XVIII. yüzyılda inşa edilmiş olabileceğini söylemek mümkündür.

Plan ve Mimari Özellikleri: Cami, ahşap direkli, ahşap tavanlı olarak inşa edilmiş fevkani bir yapıdır[303].

Yapı, Kemah Kalesi'nin güneybatısındaki yamaç bir arazide kurulmuş olduğundan bir zorunluluk olarak fevkani tarzda inşa edilmiştir. Bu sebeple caminin batı cephesinin alt katında, 9.94 m uzunluğunda 2.70 m genişliğinde, kuzey-güney istikametinde dikdörtgen planlı bir mekâna yer verilmiştir. Bu bölüm, günümüzde Kur'an Kursu olarak değerlendirilmektedir (Foto. 92), (Çiz. 26). Kur'an Kursu'na batı yöndeki 1.82 X 2.70 m ölçülerindeki sahanlıktan ulaşılmaktadır. Sahanlık, güney yöndeki dikdörtgen bir pencere ile aydınlatılmıştır. Bu pencere, 0.90 m genişliğinde, 0.37 m derinliğindedirler.

2.42 m yüksekliğindeki Kur'an Kursu, güneyde dikdörtgen üç, doğuda üst seviyede mazgal bir pencere olmak üzere toplam dört açıklık ile aydınlatılmıştır.

---

[302] Cami, Erzurum KVKBK'nın 10.01.1977 gün ve 311 sayılı kararı ile tescil edilmiştir.
[303] Gündoğdu, 164'te cami bir konak olarak tanıtılmıştır.

Güneydeki dikdörtgen pencereler, sahanlıktaki pencere ile aynı ölçülerde olup 0.90 m genişliğinde, 0.37 m derinliğindedirler. Bu pencerelerden ortadakinin açıklığı zemine kadar indirilerek aynı zamanda mihrap nişi olarak da kullanılmaktadır. Mekânın üzeri, kuzey güney doğrultusunda yatay olarak yerleştirilen ahşap direkler ile aralarına atılan ağaç dalı kalınlığındaki yine ahşap parçalar ile kapatılmıştır. Direkler arasında tahta yerine böyle bir malzemenin kullanımı Kemah'ta sadece bu mekân için geçerlidir.

Cami, ahşap direkli, ahşap tavanlı olarak inşa edilmiştir (Foto. 93). Kur'an Kursu'nun kuzeyindeki merdivenle üst kattaki camiye ulaşılır. Merdivenlerin sonunda yakın tarihte fayansla kaplanan, 6.46 m uzunluğunda ve 2.70 m genişliğinde olan kuzey güney doğrultusunda dikdörtgen planlı olan bir sahanlık yer alır. Sahanlığın güneybatı köşesinde küçük bir de odunluk yer alır.

Caminin kuzeyinde 7.61 m uzunluğunda ve 3.11 m genişliğinde, doğu-batı istikametinde dikdörtgen planlı son cemaat yeri bulunur. Son cemaat yeri, girişteki sahanlık ile birlikte "L" planlı bir şema gösterir. Son cemaat yeri güneybatı köşedeki bir mazgal pencere ile aydınlatılmaya çalışılmıştır. Mekanın kuzeydoğu köşesinde küçük bir de dolap nişi yer alır.

Son cemaat yerinin güney duvarı ortasındaki 1.02 m genişliğindeki kapı ile harime ulaşılır (Foto. 93). Harim, 7.61 x 8.61 m ölçülerinde, kareye yakın dikdörtgen bir alanda kurulmuştur (Çiz. 27). Harimin üzerini kapatan ahşap tavan, ortada bağımsız, kare planlı dört ahşap taşıyıcı tarafından taşınmakta ve diğer yerlerde beden duvarlarına oturmaktadır (Foto. 94). Bağımsız taşıyıcılardan güneybatıdaki doğu beden duvarına 2.21 m, kuzeydoğudaki doğu beden duvarına 2.15 m, güneybatıdaki batı beden duvarına 2.25 m, kuzeybatıdaki 2.35 m mesafede yer alır. Taşıyıcıların birbirlerine olan mesafesi kuzeyde ve güneyde 3.15 m, doğuda ve batıda ise 3.46 m'dir.

Örtü, taşıyıcıların üzerinde kuzey-güney istikametinde atılan ahşap kirişlerle üç bölümlü hale getirilmiştir. Yanlardaki bölümler doğu-batı istikametinde yatay olarak yerleştirilen ahşap direkler ve aralarına atılan merteklerle, orta bölüm ise doğrudan tahtalarla kapatılmıştır.

Minaresi bulunmayan caminin mahfili, cami görevlilerinin belirttiğine göre 1993 yılında eskisi kaldırılarak yenilenmiştir.

Harimin beden duvarlarında altta dikdörtgen ikişer, üstte mazgal ikişer olmak batı ve güney yönde dörder pencereye yer verilmiştir. Doğu yönde altta dikdörtgen, üstte mazgal iki pencere açılmıştır. Alt seviyedeki pencereler 0.82 m genişliğinde olup dış cephede kesme taş malzemeli ve yuvarlak kemerli alınlıklar içerisine alınmışlardır.

Mihrap: Kıble duvarında, yarım yuvarlak planda mihrap nişi bulunmaktadır (Foto. 95). Mihrap nişinin derinliği 0.35 m, genişliği ise 1.50 m'dir. Süslemesiz olan mihrap, son yıllarda sıva ile tamamen kaplanmıştır. Mihrabın iki yanında sülüs hatlı bakır şamdanlar yer alır. Mahalle sakinlerinden Ebubekir Arslan, 1909 ve 1910 tarihli bu şamdanların 1995 yılında Soğukpınar Camii'nden getirildiğini ifade etmiştir. Şamdanlardan mihrabın sağındakinin üzerinde beş satır halinde şu ifadeler yer alır:

Sahibü'l Hayrat ve'l Hasenat
Hacı Kulak zâde Hafız
İbrahim Zevcesi Zehra Hanımın
Şamdanıdır Sene 1328
Amel-i Pehlül (?)

Mihrabın solundaki şamdanın üzerinde ise beş satır halinde şu ibareler yazılıdır:

Sahibü'l Hayrat ve'l Hasenat Kemahlı
Kulak zâde Hafız İbrahim
Efendinin Şamdanıdır
Sene 1327 amel-i
Pehlül (?)

Minber: Harimin güneybatı köşesinde yine son yıllarda eklendiği anlaşılan sanatsal bir kıymeti olmayan minber yer almaktadır (Foto. 96).

Süsleme: Camide mevcut haliyle herhangi bir süsleme bulunmamaktadır.

Malzeme: Caminin dikdörtgen pencerelerinin ve giriş açıklığının çevresi kesme taş malzeme ile, beden duvarları moloz taş malzeme ile inşa edilmiştir.

2.1.2.7. Pöhrenkbaşı Mahallesi Camii[304]

İnceleme Tarihi: 04.09.2014

Fotoğraf: 97

Yeri: Kemah merkezinin yaklaşık 1 km güneyinde, Pöhrenkbaşı Mahallesi'nde yer almaktadır (Foto. 97).

Pöhrenkbaşı Mahallesi Camii, günümüzde 1986 yılındaki yenilenmiş haliyle ayaktadır. Bu yeni yapı, günümüz mimarisinde olup tarihi ve sanatsal bir kıymete sahip değildir. Caminin yerindeki eski yapı hakkındaki bilgilere, Erzurum KVKBK'nın tescil fişinden ulaşılabilir. 1977 tarihli tescil fişinde günümüze ulaşamayan bu yapı için şu değerlendirme yapılmıştır:

"Kemah Pöhrenk Mescidi Genel olarak dikdörtgen planlı içte birçok bölümlerden oluşan kargir bir yapıdır.

Girişten sonra sağda bir bölüm medrese odası olarak kullanılmaktadır. Mescid bölümünün bütün yapı elemanları ahşaptır. Düz toprak damlıdır.

19. yüzyıl sonlarında yapıldığı söylenebilir.[305]*"*.

Bu bilgilerden hareketle eski caminin Kemah'taki diğer camiler gibi ahşap direkli, ahşap tavanlı olarak inşa edildiği düşünülebilir.

---

[304] Pöhrenkbaşı Mahallesi Camii, Erzurum KVKBK'nın 10.01.1977 gün ve 311 sayılı kararı ile tescil edilmiştir.
[305] Erzurum KVKBK'nın 10.01.1977 gün ve 311 sayılı kararı.

2.1.2.8. Soğukpınar Mahallesi Camii[306]

İnceleme Tarihi: 30.06.2012

Fotoğraf: 98-106

Yeri: Kemah merkezinin yaklaşık 4 km güneyinde yer almaktadır (Foto. 98).

Tarihi: Mihrabın üzerinde yer alan celi sülüs hatlı ayet kitabesinin altında 1287 H/1870 M tarihi yazmaktadır. Mihrabın batısında yer alan bir levhada ise 1296 H/1879 M tarihi yazmaktadır. Cami girişine asılan mermer levhada ise Latin harfleriyle 1908 tarihi kayıtlıdır. Bu kitabelerden hareketle yapının XIX. yüzyılın sonlarında yaptırılmış olması kuvvetle muhtemeldir.

Plan ve Mimari Özellikleri: Cami ahşap direkli, ahşap tavanlı olarak inşa edilmiştir. Cami 9.15 x 7.94 m ölçülerinde kuzey-güney istikametinde dikdörtgen bir alanda kurulmuştur.

Camiye kuzey yöndeki son cemaat yerinden ulaşılır (Foto. 99-100). 7.19 m uzunluğunda ve 4.22 m genişliğindeki bu mekândan harime geçilir. Harime geçiş, kuzey duvar ortasındaki 1.39 m genişliğinde olan açıklıkla sağlanır.

Harimin üzerini kapatan ahşap tavan, ortada bağımsız ve daire planlı olan dört ahşap taşıyıcıya diğer yerlerde ise beden duvarlarına oturtulmuştur. Taşıyıcıların kaideleri ve başlık bölümleri kare planlıdır. Kaidelerde kandilliklere yer verilmiştir. Taşıyıcıların üzerinde kuzey-güney istikametinde atılan ahşap kirişlerle örtü üç bölümlü hale getirilmiştir. Bu kirişlerin arasına doğu-batı istikametinde ahşap direkler yatay olarak yerleştirilmiş ve araları mertek denilen tahtalar ile kapatılmıştır. Harimin zeminden tavana olan yüksekliği 4.52 m dir (Foto. 101).

Harimin kuzeydoğusundaki mahfil, harimdeki bağımsız dört taşıyıcıdan kuzeyde yer alan taşıyıcılar üzerine oturtulmuştur. Mahfile harimin kuzeydoğusundaki merdivenlerden ulaşılır.

Harimin beden duvarlarında güneyde mihrabın sağında ve solunda, olmak üzere üstte 2 mazgal, doğu ve batıda 1'er dikdörtgen çerçeveli pencereye yer verilmiştir.

---

[306] Cami, Erzurum KVKBK'nın 24.09.2009 gün ve 1418 sayılı kararı ile tescil edilmiştir.

Harimde ayrıca mahfilin doğusunda ve batısında 2 mazgal pencere daha açılmıştır. Pencereler 0.92 ve 0.86 m genişliğindedirler. Ayrıca kuzey ve batı beden duvarlarında niş açıklıklarına yer verilmiştir.

Mihrap: Kıble duvarında, yarım yuvarlak planda mihrap nişi bulunmaktadır (Foto. 102). Mihrap nişinin derinliği 0.26 m dir. Genişliği ise 1.35 m'dir.

Minber: Harimin güneybatı köşesinde minberi yer almaktadır (Foto. 103). Uzunluğu 2.45 m ve genişliği 0.72 m dir. Taç kısmında ayet kitabesi yer almaktadır.

Süsleme: Camideki tek süsleme mihrap ve çevresinde görülmektedir (Foto. 104-106). Mihrabın etrafı bordür kuşağıyla çevrelenmiş ve stilize edilmiş bitki motifleriyle süslenmiştir. Mihrap kavsarasında sarı, kırmızı ve lacivert renklerde üçgenler yapılarak kavsara şekli verilmeye çalışılmıştır. Mihrabın tepelik kısmında ortada büyük iki yanında küçük olan madalyonlara yer verilmiştir. Büyük madalyonun içerisinde tek satır halinde ayet yazılıdır. Bu tepelik kısmı tek boğumlu bir alemle sonlandırılmıştır.

Malzeme: Yapı, moloz taş malzeme ile inşa edilmiştir.

2.1.2.9. Yukarı Mahalle (Derebaşı) Camii[307]

İnceleme Tarihi: 03.09.2014

Çizim: 28

Fotoğraf: 107-109

Yeri: Yukarı Mahalle'ye Kemah-Erzincan karayolunun 1,8. km'sindeki Kemeryaka Köyü sapağından ulaşılır. Bu sapağın 2,5. km'den güneybatı yöne 2,5 km devam ettikten sonra mahalleye varılmaktadır.

Yukarı Mahalle, günümüzde Kemah merkezinden yaklaşık 3 km güneyde olup merkezden kopmuş bir görüntüye sahiptir. Kış aylarında boşalan mahallede yaz aylarında 4-5 hane ikâmet etmektedir. Yukarı Mahalle'nin geçmişte merkezin bir devamı olduğu ve merkez ile mahalle arasında boşluk olmadığı mahalle sakinlerince ifade edilmektedir[308].

Cami, mahallenin doğu girişinden hemen sonra yaklaşık 500.00 m güneyde yer almaktadır (Foto. 107).

Tarihi: Caminin giriş kapısı üzerinde dikdörtgen bir çerçeve içerisine Latin harfleriyle üç satır halinde *"Yukarı Mahalle Camii 1250"* ibaresi yazılmıştır. Aynı bilgi caminin açılış beratında da tekrar edilmektedir[309]. Nereden alındığı belli olmayan bu bilgi doğru ise, cami 1250 H/1834-1835 M yılında inşa edilmiştir.

Plan ve Mimari Özellikleri: Cami, ahşap direkli, ahşap tavanlı olarak inşa edilmiştir (Çiz. 28). Mahallenin doğu yöndeki sınırını da belirleyen dağın eteğinde meydana getirilen terasta inşa edilen caminin toplam arsa alanı 123m^2, iç alanı 50m^2 ve kapasitesi 50 kişiliktir[310].

Cami, kurulduğu alan sebebiyle fevkani tarzda inşa edilmiştir. Harimin batı cephesinin altında bugün kullanılmayan ve imam evi olduğu anlaşılan mekân, 5.70 x

---

[307] Cami, Erzurum KVKBK'nın 18.04.2013 gün ve 714 sayılı kararı ile tescil edilmiştir.
[308] Bu bilgi, 03.09.2014 tarihinde Sadi Göktürk adlı mahalle sakininden alınmıştır.
[309] Kemah Müftülüğü Cami İbadete Açılış Beratı, 01. 10. 2007.
[310] Kemah Müftülüğü Cami İbadete Açılış Beratı, 01. 10. 2007.

2.50 m ölçülerine sahiptir (Foto. 108). Bu mekân, anlaşıldığı kadarıyla iki bölümden meydana gelmektedir. Bu mekânın ölçüleri içerisinin depo olarak kullanılması sebebiyle detaylı olarak çıkarılamamıştır.

Cami 5.83 x 7.35 m ölçülerinde kuzey-güney istikametindeki bir alanda kurulmuştur (Foto. 109). Camiye kuzey yönde genişliği 1.50 m, derinliği 0.81 m olan dikdörtgen bir girişten ulaşılır.

Harimin üzerini kapatan ahşap tavan, ortada bağımsız iki ahşap direğe, diğer yerlerde ise beden duvarlarına oturtulmuştur. Taşıyıcılardan güneydeki, doğu duvarına 2.40, güney duvarına 2.30, batı duvarına 3.20, kuzeydeki ikinci taşıyıcıya 2.80 m mesafededir. Kuzeydeki taşıyıcı ise doğu duvarına 2.40, batı duvarına 3.00, kuzey duvarına 2.60 m mesafededir.

Ahşap taşıyıcı ayaklar, her kenarı 0.35 m olan kare planlı sunta gömlekler içerisine alınmıştır. Taşıyıcılar, doğrudan zemine oturtulmuştur. Ahşap örtü, taşıyıcıların üzerindeki kuzey-güney istikametindeki iki konsola oturtulan ve yine kuzey-güney istikametindeki ahşap kirişle iki bölüme ayrılmıştır. Ahşap örtü, taşıcılar gibi sunta ile kaplanmıştır. Harimin zeminden tavana olan yüksekliği ortada 4.20 m'dir.

Harimin kuzeybatısında 2.40 x 2.00 m ölçülerinde ve 1.40 m yüksekliğinde bir de küçük müezzin mahfiline yer verilmiştir. Müezzin mahfiline güneydoğusundaki dört basamaklı merdivenle çıkılmaktadır.

Harimin beden duvarlarında güney yönde mihrabın sağında ve solunda olmak birer mazgal pencere, batı yönde altta dikdörtgen üstte mazgal olmak üzere dört pencere açıklığına yer verilmiştir. Doğu cephe ise eğimli arazi sebebiyle pencere açıklığına yer verilmemiştir. Kıble duvarında açılan pencereler 1.10 m genişlikteyken batı yöndeki pencerelerden güneyde olanlar 0.95 m, kuzeyde olanlar 1.00 m genişliktedirler.

Minaresi olmayan caminin kuzeyi, son yıllarda küçük ölçülerde bir duvarla çevrilerek avlu olarak kullanılmaktadır.

Mihrap: Kıble duvarında yarım yuvarlak planda, kavsarası ve çevresi süslemesiz sivri kemerli mihrap nişi bulunmaktadır. Mihrap nişinin derinliği 0.40 m'dir. Genişliği ise 1.10 m'dir.

Minber: Harimin güneybatı köşesine taşıyıcıların ve ahşap tavanın giydirilmesinde kullanılan sunta bir minber eklenmiştir.

Süsleme: Camide mevcut haliyle herhangi bir süsleme bulunmamaktadır.

Malzeme: Cami, moloz taş malzeme inşa edilmiştir.

2.1.3. Kiliseler

2.1.3.1. Beklimçay Mahallesi Şapeli

İnceleme Tarihi: 04.09.2014

Fotoğraf: 110

Yeri: Kemah İlçe merkezinin batısındaki Beklimçay Mahallesi'nde, Karasu'nun kuzey kıyısında yer almaktadır[311] (Foto. 110).

Tarihi: Yapı, kaynaklarda X. yüzyıla verilmektedir[312].

Plan ve Mimari Özellikleri: Şapel, yaklaşık 7.00 x 5.00 m ölçülerinde dikdörtgen planlıdır. Yapının özellikle batı ve güney cephesindeki yıkıntılar tam ölçü alınmasına engel olmaktadır.

Doğu ve kuzey beden duvarları ile varlığını günümüze taşıyabilen yapının üst örtüsü tamamen çökmüş haldedir. Kalan takviye kemeri izlerinden beşik tonoz ile kapatıldığı anlaşılmaktadır. Yapının mevcut haliyle moloz taş malzeme ağırlıklı olarak inşa edildiği anlaşılmaktadır. Yer yer görülen kaba yonu malzeme ise giriş ve pencere açıklıklarının çevresinde ve takviye kemerinde kullanılmış olmalıdır.

Yapıda mevcut hali ile herhangi bir süsleme mevcut değildir.

---

[311] Gündoğdu- vd., 47'de Kemah Merkezinin Batısındaki Kilise Kalıntısı başlığı altında Beklimçay Mahallesi Şapeli'nin tanıtımı yapılmaktadır. Ancak, metnin görselinde yanlışlıkla Çarşı Mahallesi Kaledibi Sokak Kilise Kalıntısı'nın fotoğrafı kullanılmıştır.

[312] Gündoğdu-vd., 47.

2.1.3.2. Çarşı Mahallesi Kaledibi Sokak Kilise Kalıntısı

İnceleme Tarihi: 04.09.2014

Fotoğraf: 111

Yeri: Çarşı Mahallesi Kaledibi Sokak'ta yer almaktadır[313] (Foto. 111).

Kemah Kalesi'nin doğusunda, kalenin eteklerinde bulunan yapı kalıntısının geçmişte bir kiliseye ait olduğu rivayet edilmektedir. Mevcut kalıntı, kilisenin doğu duvarına ait olmalıdır. Kilise, bu varsayım doğru ise moloz taş malzemelidir[314] .

[313] Gündoğdu, vd., 47'de Kemah Merkezinin Batısındaki Kilise Kalıntısı başlığı altında Beklimçay Mahallesi Şapeli'nin tanıtımı yapılmaktadır. Ancak, metnin görselinde yanlışlıkla Çarşı Mahallesi Kaledibi Sokak Kilise Kalıntısı'nın fotoğrafı kullanılmıştır.

[314] 05.09.2014 tarihinde yapılan mülakatta Mithat Küçükyılmaz, kilise kalıntısının çocukluk yıllarında (1970'li yıllar) var olduğunu ve o yıllarda mevcut yapının ev olarak kullanıldığını ifade etmiştir.

2.1.3.3. Kaya Manastırı[315]

İnceleme Tarihi: 16. 07. 2012

Çizim: 29-30

Fotoğraf: 112-118

Yeri: Kemah merkezinin kuzeybatısında yer almaktadır (Foto. 112-113).

Tarihi: Yapı, kaynaklarda VIII.-IX. yüzyıllara verilmektedir[316].

Plan ve Mimari Özellikleri: 5.90 x 8.77 m ölçülerinde dikdörtgen bir alana kurulan kilise, haç planlı olarak inşa edilmiştir[317] (Foto. 114), (Çiz. 29).

Kiliseye batı cephenin ortasındaki dikdörtgen çerçeveli girişten ulaşılır. Doğu yöndeki apsis bölümü günümüze ulaşamamıştır. Apsisin güneyinde 0.90 x 1.10 m ölçülerinde dikdörtgen planlı pastaphorion hücresine yer verilmiştir. Bu mekân aynı zamanda dışarıya da yansıtılmıştır. Doğu cephesi temel seviyede günümüze ulaşan kilise ortada kubbe batıda ise beşik tonoz ile kapatılmıştır. Kubbe yüksekliği günümüzdeki hali ile 7.36 m yüksekliğe sahiptir (Foto. 115). Haçın güney kolu 1.75 m X 2.16 m, kuzey kolu ise 2.18 x 1.10 m ölçülerindedir. Bu alanda 1.00 x 0.80 m ölçülerinde ayrıca bir mekâna yer verilmiştir. Haçın güney duvarında 0.90 m genişliğinde 0.50 m derinliğinde bir de nişe yer verilmiştir.

Kilise, kuzeyde kayalık bir yüzeye yaslanmaktadır. Yapının bu yönünde çatı seviyesinde girişi olan mağara bölümü yer alır (Çiz. 30). Bu mağara da aşağıdaki kilise gibi ibadet amaçlı kullanılmış olmalıdır. Kilisenin kubbesinin kuzeyindeki dehliz ile bu kaya kilisesine ulaşılmaktadır (Foto. 116). 1.95 x 1.85 m ölçülerindeki giriş holünden sonra ikinci bir kapıya ulaşılır. Bu kapı 1.72 m genişliğinde, 0.30 m derinliğinde ve 1.45 m yüksekliğindedir. Bu girişten 2.84 m uzunluğundaki ikinci hole ulaşılır (Foto. 117). Bu mekânın batısında 2.34 x 2.00 m ölçülerindeki doğal mağara bölümü yer alır (Foto. 118). Yüksekliği 4.57 m olan bir kubbe ile kapatılan bu mekânın güneyinde 0.60 m genişliğinde bir pencere açılmıştır. Kubbede lacivert zemin üzerinde haç motifi fresko olarak işlenmiştir. İkinci holün kuzeyinde kaya kilisesinin son bölümü yer alır. 12.00 x

---

[315] Manastır, Erzurum KVKBK'nın 28.08.2012 gün ve 425 sayılı kararı ile tescil edilmiştir.
[316] Gündoğdu, vd., 46
[317] Gündoğdu, vd., 46'da yapının Urartu döneminden bir kaya mezarının üzerine inşa edildiği ifade edilir.

5.84 m ölçülerindeki bu bölümün güneydoğusunda havalandırma dehlizlerine yer verilmiştir.

2.1.4. Mezar Anıtları ve Mezarlıklar

2.1.4.1. Mezar Anıtları

2.1.4.1.1. Ali Baba Türbesi

İnceleme Tarihi: 04.09.2014

Çizim: 31-33

Fotoğraf: 119-120

Yeri: Çarşı Mahallesi'nde Togay Hatun Kümbetinin 100.00 m kadar güneydoğusunda yer almaktadır (Foto. 119).

Tarihi: Yapı üzerinde inşa tarihi, banisi ve kümbette yatanın kimliği hakkında bilgi verebilecek herhangi bir yazıt mevcut değildir. O. C. Tuncer ve H. Gündoğdu eserlerinde yapının tanıtımını yaparken türbe içerisindeki iki mezardan bahsetmektedirler[318]. O. C. Tuncer, bu iki mezardan *"İçerideki 2 sanduka tarihsiz ve yazısızdır."* şeklinde bahsetmektedir[319]. H. Gündoğdu ise bu iki mezardan ve baş şahidelerindeki kitabelerden bahsetmektedir. Gündoğdu, birinci mezarda üç satır halinde *"Hüve'l Hallâku'l Baki-Hacı Hafız Hüseyin Şükrü Efendi Hayfa-Di İkmâl-i Enfas Müste'in ..."* yazısının olduğunu ikinci mezarda ise 6 satır halinde *"Hüve'l Hallâku'l Baki-...-...-...-Sağırzâde Hafız-Osman bin Osman sene 1257"* yazısının olduğunu kaydetmektedir[320]. İnceleme tarihi itibariyle türbenin içerisinde sadece bir mezar bulunmaktadır ve bu mezar okunamayacak kadar erimiş celi talik hatlı bir baş taşı kitabesine sahiptir. Bu mezar da, 1257 H/1841 M tarihinin geçtiği mezardır. Bu mezar üzerindeki 1841 tarihinden hareketle türbenin XIX yüzyılda yaptırılmış olduğu düşünülebilir.

Yapı 2006 yılında VGM tarafından restore edilmiştir.

Plan ve Mimari Özellikleri: Türbe kareye yakın bir plana sahiptir (Çiz. 31-32). Yapı, doğuda 5.26 m, batıda 5.58 m, kuzeyde 5.26 m ve güneyde 5.52 m ölçülerine

---

[318] Tuncer, 171-172; Gündoğdu, 90.
[319] Tuncer, 171-172.
[320] Gündoğdu-vd., 91-92.

sahiptir[321]. Türbeye güney kenarı ortasında açılmış dikdörtgen bir girişle ulaşılır. Türbe, batı beden duvarına açılmış dikdörtgen bir pencere ile aydınlatılmıştır[322]. İç mekân yaklaşık 2.50 m yüksekliğinde olup ahşap bir tavan ile kapatılmıştır[323] (Foto. 120), (Çiz. 33).

Süsleme Özellikleri: Türbenin giriş cephesinde saçak seviyesinde görülen silmeler dışında herhangi bir süslemesi mevcut değildir.

Malzeme: Yapı, köşelerde kesme taş diğer yerlerde kaba yonu taş malzeme ile inşa edilmiştir.

[321] Tuncer, 171'de türbenin ölçülerini doğuda 5.26 m, batıda 5.60 m, kuzeyde 5.24 m ve güneyde 5.50 m olarak vermektedir. Aradaki farkın son restorasyona bağlı olduğu düşünülebilir.
[322] Tuncer, 171'de türbenin doğuda ve batıda 2 penceresinin olduğunu belirtmektedir.
[323] Tuncer, 171-172'de yapının tek katlı ve örtünün orijinalde kubbe olabileceğini belirtmektedir.

2.1.4.1.2. Behramşah Türbesi (Zaviyesi)[324]

İnceleme Tarihi: 05.08.2014

Çizim: 34-36

Fotoğraf: 121-126

Yeri: Çarşı Mahallesi'nde Melik Gazi mevkiiinde, Melik Gazi Kümbetinin hemen güneydoğusunda yer almaktadır[325]. Kemah'ın Erzincan yönünden girişinde Karasu kenarında bulunmaktadır (Foto. 121).

Tarihi: Türbe, üzerinde inşa tarihi, banisi ve yatanın kimliği hakkında bilgi verebilecek herhangi bir yazıt mevcut değildir[326]. Kuzey yöndeki girişin üzerinde bulunan kitabelik bölümü olması muhtemel alandaki Kûfi hatlı olduğu anlaşılan yazıt, günümüzde okunamayacak kadar tahrip olmuştur. Ali Kemali, bu alanda "*Bu münasebetle kaydedelim ki, Melik Gazi Türbesi'nin yan tarafında, iki kısımdan meydana gelen bir türbe daha vardır. Kapısının üzerinde, ihtimal ki, vaktiyle araları renkli çini ile süslenmiş, kırmızı tuğla ile yazıyı andırır ve "Selçuk Şah bin Bahram Şah" okunabilir bir kitabe yeri vardır.*[327]" ifadeleriyle Selçuk Şah isminden bahsetmektedir. Ali Kemalli'nin kaydettiği bu bilgi Tahsin Özgüç tarafından da kabul edilmiştir[328]. H. Önkal, bu kitabenin içeriğinin Selçuklu kitabe geleneğine aykırı olması sebebiyle ihtiyatla karşılanması gerektiğini ve bu alanda bir Ayet kitabesi olabileceğini belirtmektedir[329].

H. Önkal, giriş ve çevresindeki tuğla süslemeyi Melik Gazi Kümbeti ile karşılaştırarak benzerlikler kurmuş ve yapıyı Melik Gazi Kümbeti gibi XII. yüzyıl sonu XIII. yüzyıl başlarına tarihlendirmiştir.[330]

---

[324] Yapı, kaynaklarda "Behram-Şah Türbesi", "Selçuk Şah Türbesi" ve "Melik Gazi Zaviyesi olarak adlandırılmaktadır. Ancak bu isimlendirmelerde herhangi bir kaynak gösterilmemiştir: T. Özgüç "Mengüceklere Ait Bir Türbe ", *Milletlerarası I. Türk Sanatları Kongresi,* Ankara, 1962, 321-348; Önkal, 343; Gündoğdu-vd., 79.
[325] Zaviye, Erzurum KVKBK'nın 10.01.1977 gün ve 311 sayılı kararı ile tescil edilmiştir.
[326] R. H. Ünal, Monüments Salguqides de Kemah (Anatolie Orientale), Librariric Orientaliste Paul Geuthner 12, Rue, Vavin, VI, Paris, 1968, 161.
[327] Aksüt, 278.
[328] Özgüç, 325.
[329] Aydındoğan, 28; Önkal, 346.
[330] Önkal, 346-347.

Plan ve Mimari Özellikleri: Yapı, 14.08 x 8.05 m ölçülerinde dikdörtgen bir planda iki bölümlü olarak inşa edilmiştir (Çiz. 34-35).

Kuzey cephede batı yöne kaymış olan giriş açıklığı ile (Foto. 122), (Çiz. 36) dikdörtgen plan içerisinde batı yöne yerleştirilmiş birinci bölüme geçilir. Giriş açıklığının tam güneyinde 0.80 m genişliğinde ve 1.22 m yüksekliğinde bir açıklık daha yer alır (Foto. 123). Günümüzde giriş olarak değerlendirilen bu açıklığın orijinalde pencere olması muhtemeldir. Asıl giriş ile bu pencere arasında kalan 1.50 m genişliğindeki bölüm sıkıştırılmış toprak zemine sahiptir. Birinci bölüm, 5.10 x 5.10 m ölçülerinde kare planlıdır (Foto. 124). Kare alt yapı, köşelerde mukarnas dolgulu trompların kullanıldığı sekizgen bir geçiş kuşağı sonrasında içten kubbe, dıştan piramidal külah ile örtülüdür. Birinci bölümün girişi ile hemen karşısındaki açıklık arasında kalan 1.50 m genişliğindeki sıkıştırılmış toprak zemine sahip alan dışındaki bölüm bahsedilen toprak zeminden 0.25 m yükseltilerek vurgulanmıştır. Yükseltilen bu alanın güneydoğu köşesinde 2.50 x 2.50 m ölçülerindeki kare alan zeminden 0.40 m yükseltilerek seki halinde kullanılmıştır. Bu alanda üç sanduka yer alır. Bunlardan kuzeydeki taş sanduka, 2.00 x 0.50 m ölçülerinde ve sekinin zemininden 0.10 m yükseklikte olup dikdörtgen planlıdır. Diğer iki sanduka ise 1.00 x 0.50 m ölçülerinde ve seki zemininden 0.40 m yükseklikte olup semerdam şeklindedirler. Semerdam şeklindeki bu taş sandukaların çocuk mezarları olduğu anlaşılmaktadır.

Türbenin birinci bölümünün batı beden duvarının ortasına açılan 3.12 m genişliğindeki sivri bir kemerle türbenin ikinci bölümüne geçilmektedir (Foto. 124). İkinci bölüm, doğuda 5.10 m, batıda 5.17 m, kuzeyde 5.09 m ve güneyde 5.01 m ölçülerinde olup kareye yakın bir planda inşa edilmiştir. Kare alt yapı, köşelerde sivri kemerli trompların kullanıldığı sekizgen bir geçiş kuşağı sonrasında içten kubbe, dıştan piramidal külah ile örtülüdür. İkinci bölümün zemini, sıkıştırılmış toprak ile meydana getirilmiştir. Bu bölümün güneybatı köşesinde 2.00 x 1.00 m ölçülerinde ve zeminden 0.30 m yükseltilmiş dikdörtgen planlı bir taş sanduka bulunmaktadır. İkinci bölümde herhangi bir pencere açıklığına yer verilmemiştir.

Süsleme Özellikleri: Türbenin süslemesinin yoğunlaştırıldığı giriş açıklığı ve çevresi günümüzde oldukça tahrip olmuş bir görüntüdedir (Foto. 125). 1.15 m genişliğindeki bu giriş, saçak seviyesine kadar yükseltilen ters “U” biçimindeki tuğla bir

bordürle sınırlandırılmıştır. Bu bordürün içerisinde köşeleri yuvarlatılmış çini mozaikler alt alta ve üst üste yerleştirilerek dolgulanmıştır.

Asıl giriş açıklığı sivri kemerli olarak tasarlanmıştır. Kemer yüzeyinde, tuğlalar yatay olarak yerleştirilmiştir. Tuğlalar, kemer köşeliklerinde ise yatay ve dikey olarak yerleştirilmiştir. Giriş kemerinin hemen üzerinde, dikdörtgen bir çerçeve oluşturulmuştur. Kesme tuğlalar ile meydana getirilmiş bu çerçeve içerisinde üç büyük sekizgen yan yana yerleştirilmiştir. Bu sekizgen motifler, içlerine yerleştirilen daha küçük sekizgen motiflerin geçmeler yapması ile birbirlerine bağlanmıştır. Büyük sekizgenlerin tam ortasında tabak şeklinde çini süslemelerin olduğu kaynaklarda belirtilir[331]. Fakat bu süslemelerden günümüze sadece tabakaların yerleştirildiği yuvalar kalabilmiştir.

Dikdörtgen formunda sekizgenlerin geçmeler yaptığı alanının hemen üzerinde daha dar olan ve kitabelik olması yönünde görüşlerin belirtildiği ikinci bir dikdörtgen çerçeve daha yer alır. H. Önkal, buranın kitabelik yerine bir süsleme alanı olabileceği üzerinde de durmaktadır[332]. Bu alanın hemen üzerinde oldukça tahrip olmuş üçüncü bir dikdörtgen çerçeve daha yer alır. Bu alanın yüzeyi, hakkında fikir edinilemeyecek kadar kötü bir durumdadır. Yapının güneyindeki açıklık çevresinde ise sade tuğla dizilimi görülmektedir (Foto. 126).

Süslemesi: Yapıda giriş üzerindeki kitabelik dışında süsleme bulunmamaktadır.

Malzeme: Yapı, dışta onarımlarla kesme taş malzeme ile kaplanmıştır. İçten tamamen kireç sıva ile kaplanmış türbe iç mimaride moloz taş örgülü ve üst örtüde tuğla malzemeli olmalıdır. Giriş ve karşısındaki açıklıkta da tuğla malzeme kullanılmıştır.

[331] Önkal, 343.
[332] Önkal, 343.

2.1.4.1.3. Gözcü Baba Kümbeti[333]

İnceleme Tarihi: 05.09.2014

Çizim: 37-40

Fotoğraf: 127-129

Yeri: Çarşı Mahallesi'nde Melik Gazi mevkiiinde yer almaktadır (Foto. 127).

Tarihi: Kemah'ın Erzincan yönündeki girişinde Gaban olarak adlandırılan mevkiide bütün Kemah'a hâkim yüksek bir kayalık üzerinde inşa edilmiş olması sebebiyle Gözcü Baba adı ile anılagelmiş kümbet, üzerinde inşa tarihi, banisi ve kümbette yatanın kimliği hakkında bilgi verebilecek herhangi bir yazıt mevcut değildir. O. C. Tuncer, Kayseri, Sivas, Divriği, Niksar, Aksaray gibi merkezlerdeki sekizgen planlı kümbetlerle plan ve mimari karşılaştırmalar yaparak yapıyı XIV. yüzyılın ikinci çeyreğine tarihlendirmektedir. Aynı yazar, yapı için tarihlendirme yaparken özellikle mimarideki sadeliğin ve sayısal orantısızlıkların varlığından bahsetmekte ve yapının inşa edildiği dönemin siyasi ve ekonomik yetersizliği sebebiyle bu eksikliklerin meydana gelmiş olabileceği üzerinde durmaktadır[334]. H. Gündoğdu ise yapının Selçuklular zamanında XIII. yüzyılda inşa edilmiş ve sonrasında onarım görmüş olabileceğini ifade etmektedir[335].

Kümbet, 1969 ve 2007 yılında VGM tarafından restore edilmiştir.

Plan ve Mimari Özellikleri: Kümbet, cenazelik ve gövde bölümlerinden meydana gelmektedir (Foto. 128), (Çiz. 37-38). Cenazelik katı dıştan sekizgen içten yuvarlak planlı, gövde ise içten ve dıştan sekizgen planlıdır[336]. Kümbetin üzerine kurulduğu kayalık alanın meyilli olması sebebiyle cenazelik katı, kuzeyde, kuzeydoğuda ve kuzeybatıda 5 sıra kesme taş örgüsüyle 1.94 m yükseklikteyken, doğu, batı, güney, güneydoğu ve güneybatı yönlerde 6 sıra kesme taş örgüsüyle 2.10 m yüksekliğindedir. Yapının aynı zamanda kaidesini meydana getiren cenazelik katı ile gövde 0.24 m kalınlığındaki iri bir kaval silme ile birbirinden ayrılmıştır. O. C. Tuncer, yapının bir bütün olarak sekizgen planda inşa edilmesini ve 2 katın ayrımının sadece bir

---

[333] Kümbet, Erzurum KVKBK'nın 10.01.1977 gün ve 311 sayılı kararı ile tescil edilmiştir.
[334] Aydındoğan, 25; Tuncer, 169-171.
[335] Gündoğdu-vd., 95.
[336] Gündoğdu-vd., 94'teki Çizim.26'da kümbetin batı yönünde de bir pencere gösterilmiştir.

silme ile yapılmasını Orta Asya kümbet mimarisi geleneğinden farklı olarak Ahlat etkili olabileceğini belirtmektedir[337].

Gövde, 3.24 m yüksekliğinde olup kuzey, güney ve batı yönde açıklılara sahiptir (Foto. 129), (Çiz. 39-40). Gövdenin doğu cephesi ise kör bırakılmıştır. Bu açıklıklardan kuzeydeki giriş olarak değerlendirilmiştir. Bu girişe 1969 yılında eklenen[338] kuzey-güney yönlerdeki 4'er basamağı olan iki yönlü merdiven ile ulaşılır. Giriş cephesi, sekizgenin kuzey yöndeki yüzeyinin tamamının değerlendirilmesi ile meydana getirilmiştir. Giriş açıklığı dikdörtgen şeklinde çökertilmiş bu cephenin ortasında sivri kemerli bir alınlığa sahip olarak görülmektedir. Giriş dikdörtgen olup düz lentoludur. Asıl açıklık 0.80 m genişliğinde ve 1.44 m yüksekliğindedir. Gövde katına girişi sağlayan bu açıklığın hemen altında ise 0.85 m genişliğine ve 1.14 m yüksekliğine sahip cenazelik katının giriş açıklığı yer almaktadır.

Gövdede batı ve güneyde açılan açıklıklar pencere olarak değerlendirilmiştir. Pencereler içte gövde zemininden 0.30 m yükseklikte başlamakta ve 0.74 m genişliğinde, 1.26 m yüksekliğindedir. Pencereler, dışta ters U biçiminde çökertilmiş alanlar içerisindeyken, içte yuvarlak kemerli alınlıklarıyla görülmektedirler.

Kümbetin üzeri, içten kubbe ile dıştan piramidal külahla kapatılmıştır. Örtü doğrudan beden duvarları üzerine oturtulmuştur. Gövde ve örtü pahlanmış bir saçak ile dış mimaride birbirlerinden ayrılmıştır.

Süsleme Özellikleri: Kümbette herhangi bir süsleme mevcut değildir.

Malzeme: Kümbet, moloz taş örgülü olup kesme taş kaplamalıdır.

[337] Tuncer, 169.
[338] Tuncer, 169.

2.1.4.1.4. İskender Baba Türbesi[339]

İnceleme Tarihi: 04.09.2014

Çizim: 41-42

Fotoğraf: 130-131

Yeri: Pöhrenkbaşı Mahallesi'nde yer almaktadır (Foto. 130).

Tarihi: Yapı üzerinde inşa tarihi, banisi ve kümbette yatanın kimliği hakkında bilgi verebilecek herhangi bir yazıt mevcut değildir. Yapının türbe olarak inşa edilmesi daha çok Osmanlı Dönemine işaret etmektedir. Zira Kemah'ta Osmanlı öncesinde mezar formu olarak kümbet tercih edilmiştir. İskender Baba Türbesi'nin XVIII.-XIX. yüzyılda inşa edilmiş olması kabul edilebilir. Türbe 2006 yılında VGM tarafından restore edilmiştir.

Plan ve Mimari Özellikleri: İskender Baba Türbesi, 4.81 x 5.40 m ölçülerinde kuzey-güney istikametinde dikdörtgen planlıdır (Çiz. 41). Kuzey beden duvarında açılan 0.80 m genişliğindeki dikdörtgen girişten 2.29 x 1.00 m ölçülerindeki kuzey-güney istikametinde dikdörtgen planlı olan bir dehlize ulaşılır (Çiz. 42). Bu dehlizden hemen sonra 4.90 m x 2.00 m ölçülerinde yine kuzey-güney istikametinde dikdörtgen planlı olan bir bölümüne geçilir[340]. Bu bölümün kuzeydoğu köşesindeki 0.80 m genişliğinde olan açıklık ile 4.81 x 2.50 m ölçülerinde kuzey-güney istikametinde dikdörtgen planlı olan mezar odasına geçilir. Bu bölümün güneyinde sınırları kesme taş malzeme ile belirlenmiş basit bir mezar bulunmaktadır (Foto. 131). Mezar üzerinde herhangi bir yazıt mevcut değildir. Türbenin bütün bölümleri beşik tonoz ile kapatılmıştır.

Türbenin dış mimarisinde saçak seviyesinde çörtenlerin varlığı yapının tek katlı olduğuna işaret etmektedir.

Süsleme Özellikleri: Türbede herhangi bir süsleme mevcut değildir.

Malzeme: Türbe, köşelerde kesme taş diğer yerlerde kaba yonu taş ile inşa edilmiştir.

---

[339] İskender Baba Türbesi, Erzurum KVKBK'nın 11.02.1977 gün ve 311 sayılı kararı ile tescil edilmiştir.
[340] Gündoğdu-vd., 96'da bu bölümün bir mescit olduğu ve türbenin bir komplekse ait bir birim olduğu ifade edilmektedir.

2.1.4.1.5. Melik Gazi Kümbeti[341]

İnceleme Tarihi: 05.09.2014

Çizim: 43-48

Fotoğraf: 132-142

Yeri: Çarşı Mahallesi'nde Melik Gazi mevkiiinde, Kemah'ın Erzincan yönünden girişinde Karasu kenarında bulunmaktadır (Foto. 132).

Tarihi: Kümbet üzerinde altı adet yazıt bulunmaktadır[342]. Birinci yazıt, giriş kapısının üzerinde tuğlaların kesilmesiyle kabartma olarak Kûfi hatla yazılmıştır. Ayet kitabesi olduğu anlaşılan metinde "Al-i İmran" Suresinin 185. Ayetinde geçen كل نفس ذائقة الموت *"Küllü nefsin zâikatü'l mevt"* (Her canlı ölümü tadacaktır) ibaresi yazılıdır.

Yapı üzerindeki ikinci kitabe, dış cephede kuzeydoğu köşenin üst bölümünde dikdörtgen bir kartuş içerisine yazılmıştır. Bu kitabe de tuğlaların kesilmesiyle kabartma olarak Kûfi hatla yazılmıştır. Sanatçı kitabesi olduğu anlaşılan metinde عمل عمر بن ابراهيم الطبرى *"Ömer bin İbrahim el-Taberî"* (İbrahim'in oğlu Ömer el Taberî'nin eseri) ibaresi yazılıdır. Ancak kitabenin eksiksiz olarak bu şekilde okunuşunu R. H. Ünal ve Ali Kemali'den öğrenmekteyiz[343]. Kitabede inceleme tarihi itibariyle sadece "bin İbrahim" ibaresi okunabilmektedir. Hakkı Önkal da eseri incelerken sadece bu iki kelimenin net olarak okunabildiğini belirtmektedir[344].

Kümbet üzerindeki üçüncü kitabe, dış cephede kuzey köşenin üst bölümünde dikdörtgen bir kartuş içerisine Kûfi hatla yazılmıştır. Bu kitabe de tuğlaların kesilmesiyle kabartma olarak Nesih hatla yazılmıştır. Bani kitabesi olması muhtemel kitabe, kaynaklarda .... بعمار (؟) .... شيخ المشايخ سهم الدين (والدولة) "…Bi-imaret-i … Şeyhu'l-Meşayih

---

[341] Kümbet, Erzurum KVKBK'nın 10.01.1977 gün ve 311 sayılı kararı ile tescil edilmiştir.
[342] Kitabelerin aşağıda verilecek olan yeniden yazımları R. H. Ünal, H. Önkal ve Ali Kemali'den alınmıştır: Ünal, 151-161; H. Önkal, *Anadolu Selçuklu Türbeleri*, Ankara, 1996, 51; Aksüt, 276-277.
[343] Ünal, 151-178; Aksüt, 276.
[344] H. Önkal, 51; Duran Aydındoğan, Kemah'taki Selçuklu Dönemi Türbeleri, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı (Yayımlanmamı) Lisans Tezi, Erzurum 1985, 20; Gündoğdu-vd., 77.

Sehmü'd-din (ve'l-devleh) şeklinde okunmuştur[345]. Bu kitabe, Ali Kemali tarafından معاراین صای سحح المساع سهم الدین سوره şeklinde okunmuştur[346]. Kitabe, yaptığımız incelemede ise *mi'mar-ı in bünyâd şeyhü'l meşâyiğ Sehmüddîn* … şeklinde okunmuştur.

Kümbetin gövde kısmında içeride güneybatı ve güneydoğu yönlerde sivri kemerli çerçeveler içerisine alınmış sülüs hatlı iki kitabe daha bulunmaktadır. Bunlardan Farsça olan güneybatıdaki kitabede Mengücek Gazi'nin adı geçmektedir. Kitabe metni ve Türkçe karşılığı şu şekildedir:

العالم العادل
جهان بناه جهان كير
ستاننده ارزن الروم و
ارز حان وكماخ و ولايات
ديار بكر (وقلاعها) وسوزنره جكر كافران
شمشير زن شيربيشه بادشاهى
ونكر نده الهى منكوجك غازى

"Âlim, âdil, dünyayı koruyan cihangir, Erzurum, Erzincan, Kemah ve Diyarbakır vilayetleri ile kalelerini fetheden, kâfirlerin ciğerini yakan, eli kılıç tutan, himayekâr, olan padişahın öncü arslanı, ilâhi nazarla mahfuz olan Mengücek Gazi, Allah ruhuna ebedî bir istirahat, sükûn ve karar versin ve kalbini büyük mağfireti ile nurlara garketsin ve onu cennetinde iskân etsin.[347]"

Ali Kemali bu kitabenin devamını şu şekilde okumuştur[348]:

روح الله روحه و نور الله قبره تغمده الله
بغفران العظم واسكنه فى جنات نعيم

Bu kitabelerden Arapça olan güneydoğudaki kitabede ise yine Mengücek Gazi'nin adı geçmektedir. Kitabe metni ve Türkçe karşılığı şu şekildedir:

---

[345] Bu okunuş, H. Önkal'a göredir. Önkal, 51.
[346] Aksüt, 276.
[347] Önkal, 51.
[348] Aksüt, 276-277.

الملك
العالم العادل المؤيد
المنصور المظفر ناصر الدنيا
والدين ظهير الاسلام والمسلمين
فخر ال سلجوق ومنكوجك
ابو الفتح سلجو قشاه بن بهرامشاه
بن داود بن اسحق وهو
كان اخ منكو جك تغمده
الله رحمة والغفران
واسكنه فى روضة الجنة

"Melik, âlim, âdil, teyid olunmuş, mansûr, muzaffer, din ve dünyanın yardımcısı, islam ve Müslümanların koruyucusu, Selçukoğulları ve mengüceklilerin iftiharı, Ebu'l-Feth Selçukşah bin Behramşah bin Davut bin İshak. O Mengüceklilerin kardeşi idi. Allah ona rahmet ve mağfiret eylesin ve onu cennet bahçesinde iskân etsin.[349]"

Hakkı Önkal, kümbet içerisindeki Arapça ve Farsça metinlerin ihtiyatla karşılanması gerektiği üzerinde durmaktadır[350]. Bu kitabelerin içerikleri A. Kemali, H. Önkal ve R. H. Ünal tarafından farklı şekillerde okunmuşlardır. Bu farklılıkların kümbet içerisindeki kitabelerin sonraki dönemlerdeki boyanmaları esnasındaki uğradıkları değişikliklere bağlamak mümkündür. Aynı yazar, kümbet üzerindeki kitabelerdeki tahribat ve ihtilaf sebebiyle Niksar, Pınarbaşı, Sivas, Meraga, Nahçivan gibi merkezlerdeki kümbetlerle Melik Gazi Kümbetini mukayese ederek XII. yüzyıl sonları ile XIII. yüzyıl başlarının inşa tarihi olarak mümkün olabileceğini belirtmektedir[351].

Plan ve Mimari Özellikleri: Kümbet, cenazelik ve gövde bölümlerinden meydana gelmektedir (Foto. 133-134). Cenazelik katı, içten ve dıştan sekizgen planlı, gövde ise içten yuvarlak, dıştan sekizgen planlıdır (Foto. 135), (Çiz. 43). Cenazelik katının girişi, doğu yönde olup gövde girişinin tam altına denk gelmektedir. 0.80 m genişliğinde ve 1.12 m yüksekliğindeki bu açıklıkla 1.18 m uzunluğundaki beşik tonoz örtülü dehlize ve sonrasında cenazelik katına ulaşılır. Cenazelik katı, ortada bir ayak üzerine bindirilen sekiz kenarlı yelpaze bir tonozla örtülmüştür (Foto. 136). Hakkı

[349] Önkal, 52.
[350] Önkal, 52.
[351] Önkal, 53.

Önkal, ortada bir ayak merkezinden dağılan bu örtü biçiminin Amasya Halifet Gazi ve Niksar Kırkkızlar Kümbetleri dışında Anadolu'da görülmediğini ve Meraga Kümbet-i Surh ve Nahçivan Mümine Hatun Kümbetlerinin bu anlamda Melik Gazi kümbetinin erken temsilcileri olduğunu ifade etmektedir[352]. Bu bölüm, batıda 0.13 m genişliğinde ve 0.31 m yüksekliğinde olan bir mazgal pencere ile aydınlatılmıştır[353]. Sıkıştırılmış toprak ile meydana getirilen bir zemine sahip olan cenazelik katı temel seviyede kesme taş üstünde ise tuğla ile inşa edilmiştir. Hakkı Önkal, cenazelik katında 3 ahşap sandukadan bahsetmektedir[354]. Cenazelik katında günümüz itibariyle ise cam bir tabut içerisinde muhafaza edilen ve Mengücek Gazi'ye atfedilen mumyalanmış bir ceset bulunmaktadır.

Gövde, dıştan sekizgen planlı içten yuvarlak planlı olarak inşa edilmiştir (Foto. 137-138), (Çiz. 44-45). Hakkı Önkal, dıştan sekizgen içten yuvarlak planlı Demavend Burc-u Demavend (XI. yüzyıl) ve Rey Nekkârehane Kümbeti (XII. yüzyıl) gibi örneklerin Melik Gazi Kümbetinin öncüleri olduğunu belirtmekte ve Kemah Sancaktar Kümbeti, Seyyid Gazi Kümbet Köyü Anonim Kümbet ve Sivas Ahi Emir Kümbetini örnek göstererek bu uygulamanın çok fazla tercih edilmediğini ifade etmektedir[355]. Sekizgenin her bir yüzeyi tuğla ayakların sınırladığı dikdörtgen yüzeyler halinde değerlendirilmiştir. Kuzeydoğu ve kuzey yüzeylerin üst kısımlarında birer kitabe yer alır. Gövdenin girişi, cenazelik katında olduğu gibi doğu yönde olup 0.80 m genişliğinde ve 1.20 m yüksekliğindedir (Çiz. 46-47). Gövde, penceresiz olarak inşa edilmiştir. Gövde katının içerisinde güney yönde 5.70 m uzunluğunda bir sanduka yer almaktadır.

Kümbetin üzeri, içten kubbe ile dıştan piramidal külahla kapatılmıştır. Örtü doğrudan beden duvarları üzerine oturtulmuştur. Örtü yakın tarihte bakır kaplama ile kaplanmıştır.

Süslemesi: Kümbetin cenazelik katındaki ayakta tuğlaların arasındaki derzlerde dik yerleştirilmiş ve fiyonk motifini hatırlatan uygulamalar görülür. Bu uygulama Sivas

---

[352] Önkal, 49.
[353] Önkal, 48'de bu pencerenin orijinal olamayabileceğini belirtmektedir.
[354] Önkal, 48.
[355] Önkal, 48.

İzzettin Keykavus Darüşşifası'nın yan eyvanını ve İran'daki kümbetleri hatırlatmaktadır[356].

Kümbetin neredeyse bütün süslemesi giriş ve çevresinde görülmektedir (Foto. 139), (Çiz. 48). Giriş çerçevesi, beş tuğla bordür halinde meydana getirilmiştir. En dıştaki bordür, verevine yerleştirilmiş olup diğerleri düz yüzeyler halindedir. En dıştaki bordürde, iki yanda tuğlaların arasında ortada yuvarlak kesilmiş bir tuğla ve iki yanında kireçten "Allah" lafzını hatırlatır bezemelere yer verilmiştir (Foto. 142). Bu uygulama iki yanda otuzdört adettir. Bu uygulama bordürün üst kısmında sadece kesilmiş yuvarlak tuğlalar halinde yirmibir adet olarak görülür. Düz yüzeyler halindeki bordürler ise boş bırakılmıştır. Giriş açıklığının lento taşının üzerindeki Ayet kitabesinin hemen üzerinde sivri kemerli bir alınlık yer alır (Foto. 140-141). Alınlığın içerisi kesilmiş tuğlalar ile geometrik geçmelerle dolgulanmıştır. Kemer köşeliklerinde, kemer kilit taşında ve alınlığın tam ortasında tabak şeklinde çini süslemeler görülür. Bu süslemeler Divriği kümbetlerinde görülen bacinileri hatırlatmaktadır.

Malzeme: Kümbet, cenazelik katı temel seviyesinde kesme taş üstünde ise tuğla ile inşa edilmiştir.

[356] Önkal, 50.

2.1.4.1.6. Midilli Baba Türbesi[357]

İnceleme Tarihi: 04.09.2014

Çizim: 49-51

Fotoğraf: 143

Yeri: Çarşı Mahallesi'nde Dr. Mehmet Karahan Caddesi'nde Güler Ertuğrul'a ait evin bahçesinde yer almaktadır (Foto. 143).

Tarihi: Yapı üzerinde inşa tarihi, banisi ve kümbette yatanın kimliği hakkında bilgi verebilecek herhangi bir yazıt mevcut değildir. Yapının türbe olarak inşa edilmesi daha çok Osmanlı Dönemine işaret etmektedir. Zira Kemah'ta Osmanlı öncesinde mezar formu olarak kümbet tercih edilmiştir. Midilli Baba Türbesi'nin basit moloz taş malzemesine bakılarak XIX. yüzyılda inşa edilmiş olması kabul edilebilir.

Plan ve Mimari Özellikleri: Türbe, günümüzde 6.24 m X 4.88 m ölçülerinde kuzey-güney istikametindeki sadece bir mezar odası halindedir (Çiz. 49-50). Mezar odasının günümüzdeki yüksekliği 1 m'dir. Girişi tespit edilemeyen bu bölümde batıda bir mazgal pencereye yer verilmiştir (Çiz. 51). Mezar odasının içine girilemediği için iç mimari hakkında herhangi bir bilgi edinilememiştir. Türbenin eski tarihlerde üst katının olduğu da ifade edilmektedir[358].

Süslemesi: Türbede inceleme tarihi itibariyle herhangi bir süsleme mevcut değildir.

Malzeme: Türbe, moloz taş malzeme ile inşa edilmiştir.

---

[357] Tuncer, 172'de tanıtımı yapılan Vidinli Baba Türbesi, bu türbe olmalıdır. Bu tanıtımda türbe, dıştan dikdörtgen içten yuvarlak planlı olarak tanıtılmıştır. Türbenin girişi ise kuzey yönde gösterilmiştir.
[358] Bu bilgi 04.09.2014 tarihinde Güler Ertuğrul'dan alınmıştır.

2.1.4.1.7. Sancaktar Kümbeti[359]

İnceleme Tarihi: 05.09.2014

Çizim: 52

Fotoğraf: 144-145

Yeri: Çarşı Mahallesi'nde Melik Gazi Türbesi'nin 50.00 m kadar batısında yer almaktadır (Foto. 144).

Tarihi: Yapı üzerinde inşa tarihi, banisi ve kümbette yatanın kimliği hakkında bilgi verebilecek herhangi bir yazıt mevcut değildir. Hakkı Önkal yapıdan Sancaktar Kümbeti olarak bahsetmektedir[360]. Kümbet, O.C. Tuncer tarafından Melik Gazi ve Gözcü Baba kümbetleri ile iki katlı oluşlarıyla karşılaştırılmış ve XIV. yüzyılın ilk çeyreğine tarihlendirilmiştir[361]. H. Gündoğdu sekizgen plan temelinde kümbeti Pasinler Ferruh Hatun Kümbeti ve Erzurum Rabia Hatun Kümbeti ile karşılaştırarak XIII.yüzyıl sonu XIV.yüzyıl başına tarihlemektedir[362].

Plan ve Mimari Özellikleri: Kümbet, günümüzde güney ve güneydoğu yönde kesme taş kaplamalı kenarları ile diğer yönlerde kaplaması dökülmüş moloz taş örgülü kenarları ile ayaktadır (Foto. 145), (Çiz. 52). Kesme taş kaplı iki kenar dışındaki yüzeyler çok fazla tahrip olmuştur. Tahrip olan bu yüzeyler yer yer temel seviyesine kadar yıkılmıştır. Kümbet, yuvarlak bir kaide üzerinde dıştan sekizgen, içten yuvarlak planlı bir gövdeye sahiptir. İç mekan 4 m çapında bir ölçüye sahiptir. Kaide ile gövde kısmı bir silme ile birbirinden ayrılmıştır.

Kümbetin doğu yönde olduğu anlaşılan cenazelik ve gövde girişleri günümüze ulaşamamıştır[363]. Kümbetin içerisinin horasan sıva ile kaplandığı kalan izlerden anlaşılmaktadır. Kümbetin aydınlatılmasında kaç pencerenin kullanıldığını belirlemek mümkün değildir. Günümüzde sadece güney yönde bir mazgal pencere görülebilmektedir. Yapının üst örtüsünün inşa edildiği tarih göz önüne alındığında dıştan piramidal külah, içten kubbe olduğu güçlü bir olasılıktır.

---

[359] Kümbet, Erzurum KVKBK'nın 10.01.1977 gün ve 311 sayılı kararı ile tescil edilmiştir.
[360] Aydındoğan, 24; H. Önkal, *Anadolu Selçuklu Türbeleri*, Ankara, 1996, 130.
[361] Tuncer, 168.
[362] Gündoğdu-vd., 85.
[363] Tuncer, 168'deki fotoğrafta 03.05.1972 tarihi itibariyle ve Gündoğdu-vd., 84'teki Fotoğraf. 96'da bu girişlerin ayakta olduğu görülmektedir.

Süslemesi: Kümbette inceleme tarihi itibariyle herhangi bir süsleme mevcut değildir.

Malzeme: Dış cephede yüzeylerin kesme taş kaplamalı olduğu anlaşılan kümbet, moloz taş örgülüdür.

2.1.4.1.8. Togay Hatun Kümbeti (İmaret[364])

İnceleme Tarihi: 04.09.2014

Çizim: 53-58

Fotoğraf: 146-152

Yeri: Çarşı Mahallesinde Gülabi Bey Camii'ne yaklaşık 100 m mesafede güneybatı yönde yer alır[365] (Foto. 146).

Tarihi: Kümbetin gövde katının kuzey yöndeki girişinin lento taşı üzerinde dikdörtgen kartuş içerisinde iki satırlık celi sülüs hatlı bir kitabeye yer verilmiştir. Kitabe metni şu şekildedir:

La ilahe İllallah Muhammedü'r-rasûlüllah

Hazihi imaretü'l merhumeti Togay Hatun tâbe serâha[366]

Bu kitabeden kümbetin Togay Hatun adındaki bir kadın için yaptırıldığı anlaşılmaktadır. Ancak Togay Hatun'un kimliği ve yaşadığı dönem hakkında kesin bilgilere sahip değiliz. Ali Kemali, Togay Hatun'un İlhanlılardan olduğunu İbni Batuta'yı referans alarak şu ifadelerle açıklamaktadır:

"Tuğay (Tuğa) hatun, Hudabende Mehmet'in eşlerinden biridir. Emir Çoban'ın oğlu Dimişk Hoca ile münasebeti hakkında İbni Batuta diyor ki:

---

[364] Ali Kemali, yapıdan imaret başlığı altında bahsetmektedir.
[365] Kümbet, Erzurum KVKBK'nın 10.01.1977 gün ve 311 sayılı kararı ile tescil edilmiştir.
[366] Gündoğdu-vd., 86'da kitabenin ikinci satırının son bölümü *"Toğay Hatun binti ..."* olarak okumuştur.

"... Nihayet bir gün, pederinin eşi Dünya Hatun, Ebu Sait Bahadır Han'ın yanına gelerek:

-Eğer biz erkek olaydık, Emir Çoban'ı ve oğlunu bulundukları mevkiide bırakmazdık. Demesi üzerine Sultan, bu sözünden muradının ne olduğunu sordu. Emir Dimişk Hoca bin Çoban'ın arsız ve edepsizce hareketi, pederinin namus perdesini yırtmak derecesine vardı. Dün gece Tuğa hatun nezdinde geceledikten sonra, 'bu gece onun –Dünya Hatun'un- yanına geleceğim' diye bana haber gönderdi. Sen ihtiyat olarak emirlerini ve askerlerini toplasın. Adı geçen, gecelemek için gizlice kaleye çıkınca, yakalatırsın. Babasının işini de Allah görür cevabını verdi."

Dımışk hoca, Ebu Sait Bahadır Han'a çok tahakküm ediyordu. İhtimal, Sultan, Dimişk Hoca'nın tahakkümünden kurtulmak için onu katletmeyi düşünmüş ve böyle bir şey uydurmuş.

Anadolu Selçukîlerinin çöküşünden sonra İlhanîlerin Anadolu'nun büyük kısmına hâkim oldukları malum ise de, Sultan Mehmet Harbende'nin Kemah'a hangi tarihte geldiğine, yahut gelmemişse eşlerinden Tuğay Hatun'un Kemah'a ne maksatla gelmiş bulunduğuna, ne suretle ve ne kadar zaman orada yaşandığına dair bir kayda ulaşamadım.[367]*"*

R. H. Ünal yapıyı XII. yüzyıl sonu XIV. yüzyıl başlarına tarihlemektedir[368]. O.C. Tuncer, 25.05.1974 tarihinde yapıyı incelerken Kemah Turizm ve Tanıtma Derneği'nin astırdığı bir levhadan bahsederek yapıyı yine İlhanlı dönemine ve XIV. yüzyılın birinci

[367] Aksüt, 273-274.
[368] Ünal, 171.

çeyreğine tarihlendirmektedir[369]. H. Gündoğdu da O.C. Tuncer'in bu tarihlendirmesine katılmaktadır[370].

Plan ve Mimari Özellikleri: Kümbet, cenazelik, kaide ve gövde bölümlerinden meydana gelmektedir. Cenazelik katı dıştan yuvarlak, içten haç planlı, gövde ise içten ve dıştan yuvarlak planlıdır (Çiz. 53).

Cenazelik katı, dış mimaride 3 sıra taş ile yükseltilerek gövdenin kaidesini de meydana getirmektedir. İki kat birbirinden bu 3 sıra taştan en üstteki sıranın iç bükey yerleştirilmesiyle oluşan bir kuşakla ayrılmıştır. Kuşağın yüzeyinde 3 sıra halinde mukarnaslara yer verilmiştir. Dıştan 5.48 m çapındaki cenazelik katına batı yöndeki girişten ulaşılır (Foto. 147). Cenazelik katı iç mekanda dört yönde beşik tonoz örtülü eyvanlar ile çevrilmiş ortada kubbe örtülü 3.35 m X 3.35 m ölçülerindeki kare bir alandan meydana gelmektedir. Cenazelik katı, bu görüntüsüyle haç planlı olarak inşa edilmiştir (Foto. 148). Orta alanın üzerini kapatan kubbeye geçişte aslangöğsü formunda ince bir kuşak kullanılmıştır. Eyvan tarzındaki bölümlerden doğudaki 1.23 m kesme taş sonrasında 1.63 m moloz taş örgülü, batıdaki 1.30 m kesme taş sonrasında 0.65 m moloz taş örgülü, kuzeydeki 1.25 m kesme taş sonrasında 0.50 m moloz taş örgülü ve güneydeki ise 1.30 m kesme taş sonrasında 0.61 m moloz taş örgülü olarak devam etmektedir[371]. Eyvan tarzındaki bölümlerden batıdaki, giriş açıklığı olarak değerlendirilmiştir. Giriş açıklığı, sivri kemerli kesme taş malzemeli olarak tasarlanmıştır. O.C. Tuncer, bu eyvanların gevşek arazi yapısı sebebiyle sonradan eklenmiş olabileceğini ve orijinalde açılan girişin hangi yönde olduğunun belli olmadığını ancak kuzey yönde olmasının muhtemel olduğunu belirtmektedir[372]. Mevcut cenazelik katı girişinin sivri kemerinin hemen üzerinde moloz taş örgülü ve her kenarı 5.50 m uzunluğunda ve 0.32 m yükseklikte olan kare planlı bir platform yer almaktadır.

Kümbetin gövde bölümü, içten ve dıştan yuvarlak planlı olup dıştan 5.19 m çapında olup 4.64 m yüksekliğine sahiptir (Çiz. 54-56). Gövdenin 2.45 m X 3.42 m ölçülerindeki giriş açıklığı, kuzey yönde olup saçak seviyesine kadar yükseltilen ters U

---

[369] Tuncer, 166-167.
[370] Aydındoğan, 26; Gündoğdu-vd., 87
[371] Bu bölümlerdeki alınan ölçüler ile O.C. Tuncer'e ait ölçüler arasındaki +/- 0.05 m'lik fark, restorasyon sebebiyle olmalıdır.
[372] Tuncer, 166.

biçimindeki bordürlerle sınırlandırılmıştır (Foto. 149). Bu bordürlerde, süsleme başlığı adı altında anlatılacağı üzere geometrik ağırlıklı süslemeler gerçekleştirilmiştir. Gövde bölümü, saçak seviyesindeki mukarnaslı bir kuşak ile son bulmaktadır. Bu kuşak, 0.35 m genişliğindedir. Bu kuşak sonrasında kümbetin üzeri içten kubbe olan konik bir külah ile kapatılmıştır[373].

Süslemesi: Kümbetin cenazelik katı ile gövde katı arasındaki kuşak üzerinde 3 sıra halinde mukarnaslara yer verilmiştir (Foto. 151-152). Aynı uygulama gövdenin bitiminde yer alan kuşakta da görülmektedir (Çiz. 57).

Kuzey yöndeki gövde giriş açıklığı, saçak seviyesine kadar yükseltilen ters U biçimindeki bordürlerle sınırlandırılmıştır (Foto. 149). Bu bordürlerde en dıştan başlamak üzere palmet, geometrik geçmeler, kıvrık dallar ve geometrik geçmeler halinde motifler kullanılmıştır (Foto. 150). En dıştaki birinci ve ikinci bordürlerin arasına ayrıca burmalı bir silme de yerleştirilmiştir. Giriş açıklığının hemen iki yanında yer alan geometrik süslemeli bordür ancak üst seviyelerde izlenebilmektedir. Bu bordürün giriş sövesinin iki yanındaki bölümleri son restorasyon çalışmasıyla boş bırakılmıştır (Çiz. 58).

Malzeme: Kümbet, moloz taş örgülü olup kesme taş kaplamalıdır.

[373] Tuncer, 164-166'da külahta, inceleme tarihi itibariyle çöküntülerin ve gövde giriş açıklığında yanlardaki taşlarda düşmelerin olduğu belirtilmekte ve bu durum fotoğraf ile belgelenmektedir.

2.1.4.1.9. Anonim Kümbet[374]

İnceleme Tarihi: 04.09.2014

Çizim: 59

Fotoğraf: 153

Yeri: Çarşı Mahallesinde Togay Hatun Kümbetinin yaklaşık 500 m güneybatısında yer almaktadır[375] (Foto. 153).

Tarihi: Yapı üzerinde inşa tarihi, banisi ve kümbette yatanın kimliği hakkında bilgi verebilecek herhangi bir yazıt mevcut değildir. Yapının sekizgen planda bir kümbet olarak inşa edilmesi XII. ve XIV. yüzyıla işaret etmesine rağmen moloz taş örgünün ve kerpiç sıvanın hem içte hem de dışta kullanılması mezar anıtının daha geç bir tarihte inşa edilmiş olduğu kanaatini uyandırır.

Plan ve Mimari Özellikleri: Kümbet, günümüzde kısmen ayakta kalabilmiştir. Kalan izlerden yapının dıştan sekizgen, içten yuvarlak planlı olduğu anlaşılmaktadır (Çiz. 59[376]). Kümbetin planını meydana getiren beden duvarlarından doğudaki 2.15 m, güneydoğudaki 2.13 m ve kuzeydoğudaki 2.09 m ölçüleri ile günümüze ulaşabilmiştir. Yapıdaki duvar kalınlığı 0.95 m'dir. Sekizgen plandaki yapının dıştan piramidal bir külahla, içten kubbe ile örtülmüş olduğu kalan izlerden anlaşılmaktadır. Örtüye geçişte ise tromplar kullanılmıştır. Kümbetin girişi doğu kenarın ortasına açılmıştır. Kümbetin içerisindeki toprak dolgudan, örtünün mevcut en yüksek noktasına olmak üzere yüksekliği, 3.60 m'dir.

Süslemesi: Yapı üzerinde inceleme tarihi itibariyle herhangi bir süsleme ile karşılaşılmamıştır. Ancak içte kerpiç sıva üzerinde yer yer kırmızı renkli bir bordürün varlığı geçiş kuşağında görülebilmektedir. Bu bordür içerisinde okunamayacak kadar tahrip olmasına rağmen Ayet ya da Hadis olması muhtemel bir yazıtın harfleri de seçilebilmektedir.

---

[374] Yapı O.C. Tuncer, Anadolu Kümbetleri 2 Beylikler ve Osmanlı Dönemi Ankara 1991 171'de "Midilli Baba Kümbeti" adı ile tanıtılmıştır. Oysa, Midilli Baba adıyla bilinen mezar anıtı Çarşı Mahallesinde Togay Hatun Kümbetinin 200 m kadar güneydoğusunda yer almaktadır. Gündoğdu-vd., 92'de ise yapı "Kemah Killik Deresi Mevkiinde Yer Alan Kümbet" başlığı altında tanıtılmıştır. Kemahlılar, yapıyı "Aşevi" olarak adlandırmaktadırlar.

[375] Yapı, Erzurum KVKBK'nın 10.01.1972 gün ve 311 sayılı kararı ile tescil edilmiştir; bu belgede yapı *Yıkık Kümbet* adıyla tanıtılmıştır.

[376] Gündoğdu-vd., 92'de çizim 25'te yapı içten de sekizgen planlı olarak gösterilmiştir.

2.1.4.2. Mezarlıklar

2.1.4.2.1. Karşıbağlar Mahallesi Mezarlığı[377]

İnceleme Tarihi: 06.08.2014

Fotoğraf: 154-156

Yeri: Karşıbağ Mahallesinin güneydoğusunda bir tepelik üzerinde yer almaktadır.

Son yıllarda yapılan çalışmalarla birlikte mezar taşları artık yaygın bir kabulle belirli bir metodoloji içerisinde değerlendirilmektedir. Yayınlarında mezar tiplerine, mezar taşı tiplerine, başlık tiplerine, bezeme öğelerine ve yazı içeriklerine göre gruplandırmalar yapılmaktadır. Bu tipolojide mezar tipleri toprak, çerçeveli, yüksek çerçeveli, kapak taşlı ve sandık mezar gibi alt başlıklarıyla gruplandırılmıştır. Mezar taşı tipleri ise gövde şekillerine göre dikdörtgen, kare veya kareye yakın dikdörtgen ve yuvarlak alt başlıklarıyla gruplandırılmış, başlık tipleri de erkek mezarları için sarık, kavuk ve fes alt başlıklarıyla incelenmiştir[378].

Karşıbağlar Mahallesi Mezarlığı, doğu-batı istikametinde dikdörtgen bir alanda kurulmuş olup içerisindeki basit toprak mezarlar, özelliksiz ve süslemesizdir. Bu özelliksiz ve süslemesiz mezarların yanında mezarlığın doğusunda bulunan dört mezar kalıntısı dikkat çekmektedir. Bunlardan birisi günümüzde sadece baş taşı ile mevcuttur (Foto. 154). Baş taşı, dikdörtgen planlı, başlık tipi ise sarıklı mezar taşları içerisinde yer alır. Boyun kısmından sonra takke türündeki iç başlık etrafına sarık dilimleri sarılmıştır. Sarık dilimleri, sağdan sola çapraz atılmış dilimlerden meydana gelir. Bu dilimler, ortada soldan sağa doğru çapraz sarılmış iki kalın dilimle ikiye ayrılmıştır. İç başlık tepe kısmında dışarıya çıkarılarak sarık formu tamamlanmıştır. Baş taşının kitabesi toprağa

---

[377] Mezarlık, Erzurum KVKBK'nın 18.04.2013 gün ve 712 sayılı kararı ile tescil edilmiştir.

[378] Bu yayınlar için bkz: H. Çal, "İstanbul Eyüp'teki Erkek Mezar Taşlarında Başlıklar", *Tarihi Kültürü ve Sanatıyla III. Eyüpsultan Sempozyumu Tebliğler 28-30 Mayıs 1999,* İstanbul, 226-241; H. Çal, "Kastamonu Mezarları-mezar Taşlarının Genel Durumu", *İkinci Kastamonu Kültür Sempozyumu Bildirileri 18-20 Eylül 2003,* Ankara, 2005, 611-616; H. Çal, "Erzincan Çayırlı Eşmepınar Köyü Mezar-Mezar Taşları" *Sanat Tarihi Araştırmaları Prof. Dr. Haşim Karpuz'a Armağan*, Konya, 2007, 125-154; H. Çal, "Göynük-Bolu Şehri Mezar Taşları", *Vakıflar Dergisi,* S.30, Ankara, 2007, 307-395; H. Çal, "Kastamonu Müzesi'ndeki Türk Mezar Taşları" *İpek Yolu Konya Ticaret Odası Dergisi Konya Kitabı X, Prof. Dr. Rüçhan Arık-Prof. Dr. Oluş Arık'a Armağan*, Konya, 2007, 199-224; Nevzat Hafis Yanık-Muhammet Lütfü Kındığılı, "Narlı Köyü Camii ve Haziresi", *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi,* S.28 Erzurum, 2012, 75-103.

gelecek şekilde düşmüş olması sebebiyle mezarın kime ait olduğu ve tarihi belirlenememiştir.

Baş taşı dikdörtgen planlı, başlık tipi ise sarıklı mezar taşları içerisinde yer alan ikinci mezar kalıntısı, ilk örnek ile benzer özellikler gösterir (Foto. 155). Boyun kısmından sonra takke türündeki iç başlık etrafına sarık dilimleri sarılmıştır. Sarık dilimleri, sağdan sola çapraz atılmış dilimlerden meydana gelir. İç başlık tepe kısmında dışarıya çıkarılarak sarık formu tamamlanmıştır. Baş taşının ilk mezarda olduğu gibi kitabesi toprağa gelecek şekilde düşmüş olması sebebiyle mezarın kime ait olduğu ve tarihi belirlenememiştir.

Mezarlığın doğusundaki mezar kalıntılarından üçüncüsü, sandık mezar tipinde olduğu anlaşılan bir mezara aittir. Bu kalıntı, mezarın yan taşlarından bir parça halindedir. Düz silmeler ile oluşturulan dikdörtgen bir alanda elips şeklinde bir madalyon yer almaktadır. Bu alanda tahribat sebebiyle net olarak görülemese de bir cami tasvirinin ve etrafında bitkisel motiflerin olduğu söylenebilir.

Mezarlıktaki son mezar kalıntısı ilk iki örnekte olduğu gibi baş taşı dikdörtgen planlı, başlık tipi ise sarıklı mezar taşları içerisinde yer almaktadır (Foto. 156). Boyun kısmından sonra takke türündeki iç başlık etrafına sarık dilimleri sarılmıştır. Sarık dilimleri, sağdan sola çapraz atılmış dilimlerden meydana gelir. Bu dilimler, ortada soldan sağa doğru çapraz sarılmış iki kalın dilimle ikiye ayrılmıştır. İç başlık tepe kısmında dışarıya çıkarılarak sarık formu tamamlanmıştır. Baş taşının iç yüzündeki tâlik hatlı kitabe, oldukça tahrip olmuş ve tarih kısmı kırılmıştır. Yedi satır olduğu anlaşılan kitabenin metni şu şekildedir:

Hüve'l-Bâkî

Cihân ender harâb ender harâbest

Turâb ender turâb ender turâbest

Gelüb kabrimi ziyaret ide ihvân

İde bir Fâtihâ üç İhlâs ihsân

el-merhum el-mağfûr Muhammed ….

2.1.4.2.2. Kelem (Kerem-Kalem) Yakup Mezarlığı[379]

İnceleme Tarihi: 06.08.2014

Fotoğraf: 157-161

Yeri: Kelem Yakup Mezarlığı Kemah'ın güneydoğusunda 2 km mesafede Kemeryaka Köyü yol ayrımında bulunmaktadır.

Kemahlılar, Kelem Yakup adlı şahsın Mengücek Gazi'nin kardeşi olduğuna inanmaktadırlar[380]. Mezarlığa halk arasında Kelem, Kerem ve Kalem gibi isimlerin verilmesine rağmen, bu isimlerin geçtiği bir mezar tespit edilememiştir.

Kelem Yakup Mezarlığı'ndaki mezarlar, kuzey-güney istikametinde yaklaşık 1 km uzunluğundaki bir alana yayılmış durumdadır. Mezarlığın kuzeyinde yer alan birkaç mezar dışında kalanlar, günümüz anlayışında yapılmış yeni mezarlardır. Ancak, mezarlığın kuzeyinde fes ve sarık başlıklı üç mezar dikkat çekmektedir. Bu mezarlardan ikisi günümüze sadece baş taşları ile ulaşabilmiştir. Yanyana bir duvara yaslanmış haldeki bu iki mezardan birisi fes tipi bir başlığa (Foto. 157), diğeri ise sarık tipi bir başlığa (Foto. 158) sahiptir. Fes tipindeki başlık sade ve süslemesizken sarık tipi başlık, boyun kısmından sonra takke türündeki iç başlık etrafında sağdan sola çapraz atılmış dilimlerden meydana gelir. İç başlık tepe kısmında dışarıya çıkarılarak sarık formu tamamlanmıştır. Her iki mezarın da baş taşları dikdörtgen planlı olup kitabeleri okunamayacak derecede bozulmuş olmaları sebebiyle kime ait oldukları ve tarihleri belirlenememiştir. Başlık tipinde fesin tercih edilmesi, XIX. yüzyıl ve sonrasına işaret etmektedir.

Kelem Yakup Mezarlığı'nda Kelem Yakup Mezarı olarak bilinen mezar, incelemeye alınan üçüncü mezardır (Foto. 159). Hacı Mustafa adındaki bir erkeğe ait olduğu üzerindeki yazıttan anlaşılan mezarın alt kısmı, yakın tarihlerde moloz taşlarla çevrildiği için orijinal mezar tipi belirlenememiştir. Mezar taşlarına bakarak orijinal mezar tipinin çerçeveli olduğu düşünülebilir. Mezarın baş taşı, dikdörtgen planlı, başlık tipi ise fesli mezar taşları içerisinde yer almaktadır (Foto. 160). Fesin hemen solunda bir

---

[379] Mezarlık, Erzurum KVKBK'nın 31.19.2009 gün ve 1481 sayılı kararı ile tescil edilmiştir.
[380] Kurt, 66; Gündoğdu-vd., 98.

püskül salınmaktadır. Baş taşındaki yazıt, dokuz satır halinde Sülüs hatlıdır. Satırlar, satır başları üstte kalacak şekilde eğimli kartuşlar içerisine yazılmışlardır. Altıncı, yedinci ve sekizinci satırlarının baş tarafları kırılmıştır. Mezarın ayak taşının iç yüzünde ise bitkisel süslemeye yer verilmiştir. Altta bir vazodan çıkan gül motifleri ve aralarındaki goncalar şeklindeki kompozisyon, ayak taşı yüksekliğinde devam etmektedir. Ayak taşı, üç gül motifi ve çevresindeki yapraklardan oluşan bir tepelikle son bulmaktadır (Foto. 161). 1863 M tarihli mezarın celi tâlik hatlı kitabe metni şu şekildedir:

Âh mine-l mevt
Küllü şey'in hâlikün emr-i gele itdi ittibâ
Zâik-ı mevt oldi kıldi azmidar-i[381] *ilticâ*
Ravza-i cennetde[382] *ruhunda sunsun sâkî-i Kevser müdâm*
Câm-i sâf-i bî-ğışşin Yâ Rabb bî[383] *Hakk-ı mürtezâ*
...sine geldi dû gılmân didiler târihini
... Kıl cennet-i alâ mekân-ı Mustafa
... yindezade Hacı Mustafa Ağa ruhuna
Fatiha fi sene 1280 Ramazan

[381] Gündoğdu-vd., 99'da bu ibare *azmdâr* olarak okunmuştur.
[382] Gündoğdu-vd., 99'da *Ravza-i cennetde* ibaresi *cennet* olarak geçmektedir.
[383] Bu ibare Gündoğdu-vd., 99'da okunmamıştır.

2.1.4.2.3. Melik Gazi Mezarlığı

İnceleme Tarihi: 06.08.2014

Fotoğraf: 162-174

Yeri: Çarşı Mahallesi'nde Melik Gazi mevkiiinde, Kemah'ın Erzincan yönünden girişinde Karasu kenarındaki Melik Gazi Kümbetinin yanında bulunmaktadır.

Melik Gazi Mezarlığı, Melik Gazi Kümbeti'nin kuzeyinde ve doğusunda olmak üzere iki grup halindedir.

Kuzey Mezarlık: Melik Gazi Kümbeti'nin kuzeyindeki mezarlıkta, oniki mezar tespit edilmiştir. Ancak, alanın genişliği düşünüldüğünde daha fazla mezarın olması muhtemeldir. Günümüzde tespit edilemeyen ancak var olması muhtemel bu mezarlar, toprak seviyesinde düzlenerek fark edilemez hale gelmiş olmalıdır. Oniki mezardan sekizi de benzer bir geleceğe sahiptirler. Bu sekiz mezar, etrafına dizilen moloz taşlar ile belirgin hale getirilmiş basit toprak mezar görünümündedirler. Diğer dört mezar ise, aşağıda numaralandırılarak tanıtılmıştır.

1 Nolu Mezar: Tahhan (?) İbrahim adındaki bir erkeğe ait olduğu üzerindeki yazıttan anlaşılan mezarın alt kısmı, yakın tarihlerde moloz taşlarla çevrildiği için orijinal mezar tipi belirlenememiştir (Foto. 162). Mezar taşlarına bakarak orijinal mezar tipinin çerçeveli olduğu düşünülebilir. Mezarın baş taşı, dikdörtgen planlı olup başlık tipi kırılmış olması sebebiyle belirlenememiştir. Baş taşındaki yazıt, on satır halinde Talik hatlıdır. Satırlar, satır başları üstte kalacak şekilde hafif eğimli kartuşlar içerisine yazılmışlardır. Mezarın ayak taşının dış yüzünde ise bitkisel süslemeye yer verilmiştir. Karanfil şeklindeki kompozisyon, ayak taşı yüksekliğinde devam etmektedir. Motiflerin büyük ölçülerde işlenişi dikkat çekmektedir. 1877 M tarihli mezarın tâlik hatlı kitabe metni şu şekildedir:

Hüve'l-Bâki
Hakkın emriyle bir emrâz irdi vücuduma
Bulmadım ondan helâs sebep oldi mevtime
Cümle etibbâ birikse[384] *çâre bulmaz derdime*
Gel oku İhlasla bir Fatiha bu rûhuma

[384] Gündoğdu-vd., 101'de *birikse* ibaresi *bir kez* olarak okunmuştur.

Binikiyüz dâhi doksandörtde[385] *(?) irtihal ettim*
Eğer maksudun ibretse nazar kıl sengi[386] *kabrime*
el-merhûm el-mağfûr Tahhan(?)zâde[387] *İbrahim*
Bin Halil Ağa fî 15 Zi'l-hicce
1294

2 Nolu Mezar: Tahhan (?) Yusuf adındaki bir erkeğe ait olduğu üzerindeki yazıttan anlaşılan mezarın alt kısmı, Tahhan (?) İbrahim'e ait mezarda olduğu gibi yakın tarihlerde moloz taşlarla çevrildiği için orijinal mezar tipi belirlenememiştir (Foto. 163). Mezar taşlarına bakarak orijinal mezar tipinin çerçeveli olduğu düşünülebilir. Mezarın baş taşı, dikdörtgen planlı, başlık tipi ise sarıklı mezar taşları içerisinde yer almaktadır. Başlık kısmındaki kırılmalar sebebiyle sarık dilimleri ve şekli tam olarak görülememektedir. Baş taşındaki yazıt, on satır halinde Talik hatlıdır. Satırlar, satır başları üstte kalacak şekilde eğimli kartuşlar içerisine yazılmışlardır. Mezarın ayak taşının dış yüzünde ise bitkisel süslemeye yer verilmiştir. Kıvrım yapan bir dalın etrafında açmış iki büyük ve aralarındaki tomurcuklar halindeki kompozisyon, ayak taşı yüksekliğinde devam etmektedir. 1880 M tarihli mezarın tâlik hatlı kitabe metni şu şekildedir:

Hüve'l-Bâki
Külli şey'in lâ yenfe'uni illâ bi-'ameliyyeti
Külli 'âlimün Hâlikün illâ bi-'ameliyyetî
Külli zârun lâ yenfe'uni illâ bi-kırâetî
Gel oku ruhuma İhlas Ayeti
el-'alim el-kâmil el-fâzıl el-merhûm
el-mağfûr el-muhtâc ilâ rahmeti
Rabbihi'l-mağfûr Hamamzâde
Yûsuf efendi ğafera'l-lâhü lehü
Fî Recep Sene 1297[388]

---

[385] Gündoğdu-vd., 101'de *doksanbirde* olarak okunmuştur.
[386] Gündoğdu-vd., 101'de *sengi* ibaresi sen olarak okunmuştur.
[387] Gündoğdu-vd., 101'de bu ibare *Hamamzâde* olarak okunmuştur.
[388] Gündoğdu-vd., 102.

3 Nolu Mezar: Baş ve ayak taşları günümüze ulaşamayan bu mezar, mevcut halinden anlaşıldığı kadarıyla mezar tipi olarak sandık tipinde olmalıdır (Foto. 164). Mezarı meydana getiren blok taşlar, birbirleriyle olan bağlantıları kopmuş haldedir.

4 Nolu Mezar: Melik Gazi Kümbeti'nin kuzeyindeki mezarlığın kuzeybatı köşesinde yer alan bu mezarın baş ve ayak taşları günümüze ulaşamamıştır (Foto. 165). Mezar, yüksek çerçeveli mezar tipinde olup her hangi bir süslemeye sahip değildir.

Doğu Mezarlık: Melik Gazi Kümbeti'nin doğusundaki mezarlıkta, ondokuz mezar tespit edilmiştir. Ancak, alanın genişliği düşünüldüğünde kuzeydeki bölümde olduğu gibi daha fazla mezarın olması muhtemeldir. Günümüzde tespit edilemeyen ancak var olması muhtemel bu mezarların fark edilemez hale gelmiş olmalarındaki sebep, yine mezarlığın kuzey bölümünde olduğu gibi toprak seviyesinde düzlenmeleri olmalıdır. Ondokuz mezardan onu da benzer bir geleceğe sahiptirler. Bu on mezar, etrafına dizilen moloz taşlar ile belirgin hale getirilmiş basit toprak mezar görünümündedirler. Bu görüntüdeki iki mezar ayrıca dikkat çekmektedir. Çöküntülerle tonozlu bir yapıya sahip olduğu anlaşılan bu iki mezar, toprak üstünde ancak çöküntüleriyle görülebilmektedir. Mezarlığın bu bölümündeki diğer dokuz mezar ise, aşağıda numaralandırılarak tanıtılmıştır.

1 Nolu Mezar: Şeyh Ebubekir adındaki bir erkeğe ait olduğu üzerindeki yazıttan anlaşılan mezarın alt kısmı, günümüze ulaşamadığı için mezar tipi belirlenememiştir (Foto. 166). Mezarın baş taşı, dikdörtgen planlı, başlık tipi ise sarıklı mezar taşları içerisinde yer almaktadır. Boyun kısmından sonra takke türündeki iç başlık etrafına sarık dilimleri sarılmıştır. Sarık dilimleri, iki yönde çapraz atılmış dilimlerden meydana gelir. Bu dilimler, ortada üçgen bir alanla ikiye ayrılmıştır. İç başlık tepe kısmında dışarıya çıkarılarak sarık formu tamamlanmıştır. Baş taşındaki yazıt, oniki satır halinde Talik hatlıdır. Satırlar, satır başları üstte kalacak şekilde hafif eğimli kartuşlar içerisine yazılmışlardır. Ayak taşı ve mezar bölümü günümüze ulaşamayan 1883 M tarihli mezarın tâlik hatlı kitabe metni şu şekildedir:

Hüve'l-Bâkî

Ey ehli kabr-i zairin dünyada olma tâliban[389]

[389] Gündoğdu-vd., 103'te *dünyada olma tâliban* ibaresi okunamamıştır.

Ki külli men ʻaleyhâ fân(in) buyurdi Haliku'l-Ekvân
Vücûdda[390] *var iken sıhhat geçirme mevsim-i fırsat*[391]
Ki dünya malıdır hasreti hâk oldi bunca ni'met (?)
... Seyyidü'l-kevneyn ve gına min[392] *ʻazâbi'n-nâr*
Ki Sultanu'l-mülûk şanına kavlindi[393] *merakla derbân*
Bi-Hakk-ı ʻizzet-i Kur'an umarım[394] *af ide Yezdân*
Okusun Fâtihâ her an hayatta bulunan ihvân
Hitab-ı irci'i vâsıl olunca Şeyh Ebubekre
Bu[395] *târih-î ğurre-i*[396] *(?) didi*[397] *Sıtkîya*[398] *Hüda itsün ana ihsan*[399]
Sene 1300

2 Nolu Mezar: Bu mezar, sadece baş şahidesine ait iki satırlık bölümüyle günümüzde mevcuttur (Foto. 167). Mezar taşının kalan celi sülüs hatlı iki satırında *"Kemah ehlinden ... daru'd-dünya daru'l-fenâ"* ibaresi okunabilmektedir.

3 Nolu Mezar: Bu mezar da 2 Nolu mezarda olduğu gibi sadece baş şahidesine ait 2 satırlık bölümüyle günümüzde mevcuttur (Foto. 168). Mezar taşının kalan iki satırında celi sülüs hatla *"ilâ Rahmetillâhi te'alâ tüviffiyet*" yazmaktadır.

4-5 Nolu Mezarlar: Bu iki mezar, çocuk mezarları olup günümüzde çimento ile sıvanmışlardır (Foto. 169-170). Orijinalde sandık tipi mezar oldukları düşünülebilir. Mezarların üzeri, taş ile semerdam şeklinde kapatılmışlardır. Her iki mezarın da baş taşları sade taşlar halindedir.

6 Nolu Mezar: Bir kadına ait olduğu üzerindeki yazıttan anlaşılan mezarın alt kısmı, yakın tarihlerde moloz taşlarla çevrildiği için orijinal mezar tipi belirlenememiştir (Foto. 171). Mezar taşlarına bakarak orijinal mezar tipinin çerçeveli olduğu düşünülebilir. Mezarın baş taşı, dikdörtgen planlı olup başlık tipi çiçeklidir. Baş taşındaki yazıt, altı satır halinde Talik hatlıdır. Satırlar, kartuşlar içerisine yazılmışlardır.

---

[390] Gündoğdu-vd., 103'te *vücûdda* ibaresi *vücuda* olarak okunmuştur.
[391] Gündoğdu-vd., 103'te *geçirme mevsim-i fırsat* ibaresi *geçer mermûm fırsat* olarak okunmuştur.
[392] Gündoğdu-vd., 103'te *ve gına min* ibaresi *kın âmin* olarak okunmuştur.
[393] Gündoğdu-vd., 103'te *şanına kavlindi* ibaresi *şahid kovuldu* olarak okunmuştur.
[394] Gündoğdu-vd., 103'te *umarım* ibaresi *o merâm* olarak okunmuştur.
[395] Gündoğdu-vd., 103'te *bu* ibaresi *o* olarak okunmuştur.
[396] Gündoğdu-vd., 103'te bu ibare ʻ*izzet* olarak okunmuştur.
[397] Gündoğdu-vd., 103'te bu ibare *idi* olarak okunmuştur.
[398] Gündoğdu-vd., 103'te bu ibare *sıtkî* olarak okunmuştur.
[399] Gündoğdu-vd., 103'te bu ibare *mu'an* olarak okunmuştur

Mezarın ayak taşının iç yüzünde ise bir bitkisel süslemeye yer verilmiştir. S kıvrımı yapan kompozisyon, ayak taşı yüksekliğinde devam etmektedir. 1913 M tarihli mezarın celi sülüs yakın nesih hatlı kitabe metni şu şekildedir:

Hüve'l-Bâki
Kemah memlehası müdiri Osman Nuri
Efendinin zevcesi cennet binti
Yunus ağa validesinin ismi
Fatımadır Si'ird iklimindendir
Sene 1331

7 Nolu Mezar: Baş ve ayak taşları günümüze ulaşabilen mezarın alt kısmı, yakın tarihlerde moloz taşlarla çevrildiği için orijinal mezar tipi belirlenememiştir (Foto. 172). Mezar taşlarına bakarak orijinal mezar tipinin çerçeveli olduğu düşünülebilir. Mezarın baş taşı, dikdörtgen planlı olup başlık tipi sivri kemerli alınlık şeklindedir. Baş taşındaki yazıt, dokuz satır halinde Tâlik hatlıdır. Satırlar, kartuşlar içerisine yazılmışlardır. Mezarın ayak taşı süslemesizdir. Baş taşının iç yüzüne yazılan kitabe okunmayacak derecede bozulmuştur.

8 Nolu Mezar: Hulisi Sallur adındaki bir erkeğe ait olduğu üzerindeki yazıttan anlaşılan mezarın alt kısmı, günümüzde çerçeveli olarak elden geçirilmiştir (Foto. 173). Mezarın baş taşı, dikdörtgen planlı, başlık tipi ise sivri kemer şeklinde son bulmaktadır. Baş taşının dış yüzündeki yazıt, oniki satır halinde Latin harfleriyle yazım hataları ile birlikte yazılmıştır. Kelimeler boşluk verilmeksizin devam ettirilmiştir. Ayak taşı süslemesizdir. 1960 M tarihli mezarın kitabe metni şu şekildedir:

Geçtigençlikrüyagibi
eyçeşmizar
gayrıtalihsizömre
etmeitibar
istememrahat
ruhumdünyada
olsunahuzar
gülmedibiçaregönlün
meskanımolsunmezar
hulisisallur

ruhunafatiha

1293 1960

9 Nolu Mezar: Baş ve ayak taşlarının sadece alt kısmı günümüze ulaşabilen mezarın alt kısmı, yakın tarihlerde moloz taşlarla çevrildiği için orijinal mezar tipi belirlenememiştir (Foto. 174). Mevcut haliyle mezar tipi çerçevelidir. Baş taşının dış yüzündeki kitabenin alt kısmında 1280 H/1863 M tarihi okunabilmektedir.

2.1.4.2.4. Pöhrenkbaşı Mahallesi Mezarlığı[400]

İnceleme Tarihi: 06.08.2014

Fotoğraf: 175-181

Yeri: Pöhrenkbaşı Mahallesinin güneyinde Karşıbağlar Mahallesi Mezarlığının karşısında bir tepelik üzerinde yer almaktadır.

Pöhrenkbaşı Mahallesi Mezarlığı, kuzey-güney istikametinde dikdörtgen bir alanda kurulmuş olup basit toprak mezarlar, özelliksiz ve süslemesizdir. Bu özelliksiz ve süslemesiz mezarların yanında mezarlığın güneyinde bulunan yedi mezar kalıntısı dikkat çekmektedir.

1 Nolu Mezar: Bu mezar, günümüzde baş ve ayak taşları olmaksızın sadece mezar kısmı ile mevcuttur (Foto. 175). Mezarı meydana getiren dikdörtgen taşlara bakarak mezar tipinin orijinalde sandık tipinde olduğu düşünülebilir. Ancak mezarın üzerini kapatan ve kapak görevi yapan taş, günümüze ulaşamamıştır. Mezarı meydana getiren yan taşlardan güneydeki taşın yüzeyi, silmeler ile meydana getirilen dikdörtgen bir çerçeve içerisinde kemer dizileri ile bezenmiştir. Kemerlerin altında fisto bordür şeklinde bir de kuşağa yer verilmiştir. Mezarın kuzeydeki taşının yüzeyi ise boş bırakılmıştır. Mezarın kısa kenarlarındaki taşlar da boş bırakılmıştır.

2 Nolu Mezar: Bu mezar da 1 Nolu mezarda olduğu gibi günümüzde baş ve ayak taşları olmaksızın sadece mezar kısmı ile mevcuttur (Foto. 176). Mezarı meydana getiren dikdörtgen taşlara bakarak mezar tipinin orijinalde yine 1 Nolu mezarda olduğu gibi sandık tipinde olduğu düşünülebilir. Ancak mezarın üzerini kapatan ve kapak görevi yapan taş, günümüze ulaşamamıştır. Mezarı meydana getiren yan taşlardan kuzeydeki taşın yüzeyi, silmeler ile meydana getirilen dikdörtgen bir çerçeve içerisinde baklava dilimlerinin yan yana dizilmesiyle bezenmiştir. Mezarın güneydeki taşının yüzeyi ise boş bırakılmıştır. Mezarın kısa kenarlarındaki taşlardan batıdakinin yüzeyinde silmeler ile meydana getirilen dikdörtgen bir çerçeve içerisinde bir selvi motifi görülmektedir.

---

[400] Mezarlık, Erzurum KVKBK'nın 13.07.2012 gün ve 387 sayılı kararı ile tescil edilmiştir.

3 Nolu Mezar: Bu mezar, mezar kısmı ile ayak taşının bir bölümü ile günümüze ulaşmıştır (Foto. 177). Mezarı meydana getiren dikdörtgen taşlara bakarak mezar tipinin orijinalde yine 1 ve 2 Nolu mezarlarda olduğu gibi sandık tipinde olduğu düşünülebilir. Ancak mezarın üzerini kapatan ve kapak görevi yapan taş, günümüze ulaşamamıştır. Mezarı meydana getiren yan taşlardan güneydeki taşın yüzeyi, silmeler ile meydana getirilen dikdörtgen bir çerçeve içerisinde fisto bordür şeklinde bezenmiştir. Mezarın kuzeydeki taşının yüzeyi ise boş bırakılmıştır. Mezarın kısa kenarlarındaki taşlardan batıdakinin yüzeyinde fisto bordürler ile çevresi sınırlanan kare bir alan üzerine alem motifi işlenmiştir.

4 Nolu Mezar: 4 Nolu mezar, günümüze sadece mezarı meydana getiren yan taşlardan biri ile ulaşabilmiştir (Foto. 178). Yere düşmüş haldeki bu taşın yüzeyi, silmeler ile meydana getirilen dikdörtgen bir çerçeve içerisinde beş kemer dizisi ile bezenmiştir. Kemerlerin içerisinde ortada iç içe geçmiş üç daire motifi işlenmiştir. Bu motifin solundaki kemerlerden ilkinde bir vazodan çıkan lale motifi, ikincisinde ise selvi motifi işlenmiştir. Ortadaki kemerin sağındaki kemerlerden ilkinde ibrik motifi, ikincisinde ise selvi motifi işlenmiştir.

5 Nolu Mezar: 5 Nolu mezar, günümüze sadece mezarı meydana getiren yan taşlardan birinin bir bölümü ile ulaşabilmiştir (Foto. 179). Yere düşmüş haldeki bu parçanın yüzeyi, silmeler ile meydana getirilen dikdörtgen bir çerçeve içerisinde üç kemer dizisi ile bezenmiştir. Kemerlerin içerisinde ortada bir kılıç, iki yanında ise selvi motifleri görülür.

6 Nolu Mezar: 6 Nolu mezar, günümüze sadece mezarı meydana getiren yan taşlardan birinin bir bölümü ile ulaşabilmiştir (Foto. 180). Yere düşmüş haldeki bu parçanın yüzeyi, silmeler ile meydana getirilen dikdörtgen bir çerçeve içerisinde iki kemer dizisi ile bezenmiştir. Kemerlerin içerisinde sağda bir kılıç, solda ise iç içe geçmiş üç daire motifi ile bezenmiştir.

7 Nolu Mezar: 7 Nolu mezar, günümüze sadece baş taşı ve bu taşın oturtulduğu kaide ile ulaşabilmiştir (Foto. 181). Bu baş taşı, ait olduğu mezardan bağımsız bir haldedir. Bu sebeple mezar tipi belirlenememiştir. Baş taşı, dikdörtgen planlı, başlık tipi ise kavuklu mezar taşları içerisinde yer almaktadır. Baş taşı, aşağıdan yukarıya doğru daralan bir formdadır. Boyun kısmından sonra iç başlık etrafına sarık dilimleri

sarılmıştır. Sarık dilimleri, iki yönde çapraz atılmış dilimlerden meydana gelir. Bu dilimler, ortada üçgen bir alanla ikiye ayrılmıştır. Kavuk, tepe kısmında dışarıya çıkarılarak başlık formu tamamlanmıştır. Baş taşı üzerinde, herhangi bir yazıt yoktur.

2.1.4.2.5. Sağıroğullar Aile Mezarlığı (Beyler Mezarlığı)

İnceleme Tarihi: 06.08.2014

Fotoğraf: 182-254

Yeri: Çarşı Mahallesi'nde Melik Gazi mevkiiinde, Melik Gazi Kümbetinin yaklaşık 200.00 m. kuzeyinde bulunmaktadır. Mezarlıkta kırkbeş adet mezar bulunmakta olup bu mezarların tanıtımı aşağıda yapılmıştır. Mezarlar, mezarlığın kuzeydoğusundan önce batı sonra güney yöne doğru numaralandırılarak başlıklandırılmıştır:

1 Nolu Mezar

Tarihi: 1254 H/1838 M

Çizim: 60-62

Fotoğraf: 182-187

Mezar, Âmine Hanım adındaki kadına aittir. Mezar, tip olarak basamaklı sandık mezarlardandır (Foto. 182). Baş ve ayak taşı dikdörtgen blok taşlardan meydana gelmektedir. Mezar başlık tipi olarak ise yarım yuvarlak, mezarlar içerisindedir.

Mezarın alt bölümünde, 2.56 x 1.45 x 0.40 m ölçülerinde kesme taş malzemeli kaideye ve üzerlerinde yine kesme taş malzeme ile kademeli iki profile yer verilmiştir. Dış bükey ve iç bükey olan bu profiller sırasıyla 2.54 x 1.25 x 0.22 m, 2.30 x 1.15 x 0.21 m ölçülerindedir. Son kademenin üzerinde sandık tipindeki mezar yer almaktadır.

Mezar bölümü, 1.60 x 0.59 x 0.83 m ölçülerinde olup dört blok taştan meydana gelir. Mezarı meydana getiren blok taşlardan kuzeydeki taşın yüzeyi iki bordürle sınırlandırılan dikdörtgen bir alan şeklinde düzenlenmiştir (Foto. 183), (Çiz. 60). Dıştaki bordürde, üç sıra halinde zikzak şeklindeki şeritler geçme yaparken, içteki bordürde mukarnas taklidi bir bezemeye yer verilmiştir. Bu bordürlerin sınırladığı dikdörtgen alan, kare şeklinde üç bölüme ayrılmıştır. Ortadaki alanda, büyük bir rozet ve içerisinde altı kollu yıldız ile daire motifleri geçmeler yapacak şekilde işlenmiştir. Kare alanın köşelerinde kalan boşluklara ise daha küçük olmak üzere dört rozet işlenmiştir. Bu kompozisyonun sağındaki kare alana bir çerçeve içerisinde daire motifleri yanyana ve üstüste sıralanmış ve motifler zikzak şeklindeki şeritler ile

birbirlerine bağlanmıştır. Ortadaki kompozisyonun solunda ise kare şeklindeki motifler, yanyana ve üstüste verilmiştir. Motiflerin içerisine küçük rozetler işlenmiştir. Kare motifler, oldukça küçük baklava motifleri ile birbirlerine bağlanmışlardır.

Mezarı meydana getiren blok taşlardan güneydeki taşın yüzeyi üç bordürle sınırlandırılan dikdörtgen bir düzenlemeye sahiptir (Foto. 184), (Çiz. 61). Dıştaki bordürde, yarım daire motifler ortada elips şekli oluşturacak şekilde birbiri içine geçerek meydana getirilen bu kompozisyon, baklava motifleri ile birbirine bağlanarak devam ettirilmiştir. Diğer iki bordürde ise mukarnas benzeri bir bezeme görülmektedir. Bu bordürlerin sınırladığı orta alan, üç kemer formu ile üç bölüme ayrılmıştır. Diğerlerine göre daha geniş tutulan ortadaki kemerli bölümde bir kandil ve iki yanında selvi motifleri işlenmiştir. Kompozisyonun köşelerinde kalan boşluklarında ise yıldız ve hilal motiflerine yer verilmiştir. Sağ ve soldaki kemerli alanlarda ise Sülüs yazı ile Besmele, laleyi hatırlatan bir motif meydana getirecek şekilde istiflenmiştir.

Mezarı meydana getiren kısa kenarlardaki taşlardan doğudaki taşın yüzeyi iki bordürle sınırlandırılan dikdörtgen bir alan şeklinde düzenlenmiştir (Foto. 185), (Çiz. 62). Dıştaki bordürde şeritler kare ve baklava motifleri meydana getirecek şekilde geçmeler yaparken, içteki bordürde mukarnas benzeri motifler işlenmiştir. Ortadaki dikdörtgen alan üstte yarım daire motiflerinin ortada elips, bağlantı noktalarında baklava motifleri oluşturacak şekilde yerleştirilmesi ile meydana getirilen bir kuşakla sınırlandırılmıştır. Bu kuşak altta ise şeritlerin baklava motifleri oluşturacak şekilde geçme yapmasıyla dolgulanmıştır. Orta alan, “U” biçimindeki şeritlerin ortada kare bir alan meydana getirecek şekilde geçmeler yapması ile bezenmiştir.

Mezarı meydana getiren kısa kenarlardaki taşlardan batıdaki taşın yüzeyi iki bordürle sınırlandırılan dikdörtgen bir alan şeklinde düzenlenmiştir (Foto. 186). Dıştaki bordürde şeritler baklava ve düğüm motifleri meydana getirecek şekilde geçmeler yaparken, içteki bordürde doğu yüzde olduğu gibi mukarnas benzeri motifler işlenmiştir. Ortadaki dikdörtgen alanda şeritlerle baklava motifleri işlenmiştir.

Mezarın üzeri, iki yöne eğimli blok bir taş ile kapatılmıştır. Bu uygulama ile mezarın kısa kenarlarında üçgen alınlıklar meydana getirilmiştir. Kapak, kenarlarda silmeler ile profilli hale getirilmiştir.

Dikdörtgen blok halindeki baş taşı, 0.96 m yüksekliğindedir (Foto. 187). Yarım daire şeklindeki başlık bölümü, oldukça tahrip olmuştur. Kalan izlerden başlıkta bitkisel bezemenin olduğu anlaşılmaktadır. Yine dikdörtgen blok taş halinde olan ayak taşı ise 0.73 m yüksekliğindedir (Çiz. 62). Ayak taşının iç yüzü, üstte fiyonk motifi ve aşağı doğru rumi, palmet benzeri bitkisel motiflerin işlenmesiyle bezenmiştir. Fiyonk motifinin hemen altındaki şeritlerin yerleştirilişi Divriği Ulu Camii'ndeki kartal figürünün kuyruğunu hatırlatması dikkat çekicidir. Ayak taşı, soyut yaprak motiflerinin yanyana getirilmesiyle oluşan bir tepelikle son bulmuştur.

Mezarın celi sülüs hatlı kitabe metni şu şekildedir:

Hüve'l Hallâku'l-Bâkî ved-dünya fâni
Küllü men aleyhâ fâni
Mağfiret darda mıdır lütf bu
Geh ângeh fermûde lâ teknatû
Merhûmun ve mağfûrun lehâ el-hâc
Mahmud Beğin halilesi
Âmine Hanım rûhiçün
El-fâtiha
Sene 1254

2 Nolu Mezar

Tarihi: XIX. yüzyıl

Çizim: 63-64

Fotoğraf: 188-194

Mezarın kime ait olduğu baş taşının iç yüzündeki kitabede belirtilmemiştir. Ancak mezarın fes tipi başlıktan hareketle bir erkeğe ait olduğu anlaşılmaktadır. Mezar, tip olarak basamaklı sandık mezarlardandır (Foto. 188). Baş ve ayak taşı dikdörtgen blok taşlardan meydana gelmektedir. Mezar başlık tipi olarak ise fes tipi başlıklı mezarlar

içerisindedir[401]. Mezar genel görüntüsü ve kitabesinin hattı göz önüne alındığında XIX. yüzyıla tarihlendirilebilir[402].

Mezarın alt bölümünde, 2.38 x 1.77 x 0.25 m ölçülerinde kesme taş malzemeli kaideye ve üzerlerinde yine kesme taş malzeme ile kademeli iki profile yer verilmiştir. Dış bükey ve iç bükey olan bu profiller sırasıyla 2.17 x 1.67 x 0.18 m, 1.94 x 1.55 x 0.09 m ölçülerindedir. Son kademenin üzerinde sandık tipindeki mezar yer almaktadır.

Mezar bölümü, 1.54 x 0.61 x 0.70 m ölçülerindeki dört blok taştan meydana gelir. Mezarı meydana getiren blok taşlardan kuzeydeki taşın yüzeyi 2 bordürle sınırlandırılan dikdörtgen bir alan şeklinde düzenlenmiştir (Foto. 189). Dıştaki bordürde, geçmeler yaparak birbirine bağlanan kare motifler kullanılırken, içteki bordürde mukarnas taklidi bir bezemeye yer verilmiştir. Bu bordürlerin sınırladığı dikdörtgen alan, inceleme tarihi itibariyle oldukça tahrip olmuş bir haldedir. Kalan izlerden hareketle kırılan ve bu sebeple de büyük bir bölümü dökülen bu bölümün yüzeyi tamamen dolduracak büyüklükte olan bir hayat ağacı motifi ile bezendiği anlaşılmaktadır.

Mezarı meydana getiren blok taşlardan güneydeki taşın yüzeyi bir bordürle sınırlandırılan dikdörtgen bir düzenlemeye sahiptir (Foto. 190), (Çiz. 63). Bordürde üstte ve altta güney yüzde olduğu gibi geçmeler yaparak birbirine bağlanan kare motifler, yanlarda ise şeritlerin geçmeler yapmasıyla meydana getirilen düğüm motifleri kullanılmıştır. Bu bordürün sınırladığı orta alan, dört kemer formu ile dört bölüme ayrılmıştır. Bu kemerlerden en soldakinin içerisine altta rozetlerden meydana bir zemin üzerine iki minare ve ortasınada bir kandil motifi işlenmiştir. Diğer kemerlerin içleri ise rozet, selvi ve lale motifleri ile bezenmiştir. Kemerler dizileri altta mukarnas benzeri motiflerle oluşturulan bir zemin üzerindedirler. Kemer boşlukları da boş bırakılmamış ve bitkisel olarak bezenmişlerdir.

Mezarı meydana getiren kısa kenarlardaki taşlardan doğudaki taşın yüzeyi iki bordürle sınırlandırılan dikdörtgen bir alan şeklinde düzenlenmiştir (Foto. 191). Dıştaki bordürde şeritler düğümler meydana getirecek şekilde geçmeler yaparken, içteki

---

[401] Gündoğdu-vd., 113'te başlık tipi kavuk olarak gösterilmiş ve buna dayanarak mezarda yatanın ilmiye sınıfından olabileceği belirtilmiştir.

[402] Kitabenin son satırında Ebced hesabına göre verilen ibareyle tarih düşülmüş ise de; tarihin verilişinde bu ibare "Hayrî" okunduğunda karşılığı 1455 M. çıkmaktadır. Bu durumda hattatın bir hata yapmış olabileceği düşünülebilir.

bordürde mukarnas benzeri motifler işlenmiştir. Ortadaki dikdörtgen alan, üstte ve altta düğümlü geçmeler yapan daire motifinin içerisinde merkezde bir rozet ve bu merkezden dağılan şeritlerle meydana getirilen 6 kollu yıldız motifleriyle bezenmiştir.

Mezarı meydana getiren kısa kenarlardaki taşlardan batıdaki taşın yüzeyi iki bordürle sınırlandırılan dikdörtgen bir alan şeklinde düzenlenmiştir (Foto. 192). Dıştaki bordürde daire motifleri düğümler meydana getirecek şekilde birbirine bağlanarak devam ettirilirken, içteki bordürde doğu yüzde olduğu gibi mukarnas benzeri motifler işlenmiştir. Ortadaki dikdörtgen alanda en dıştaki bordürdeki kompozisyon devam ettirilmiştir.

Mezarın üzeri, iki yöne eğimli blok bir taş ile kapatılmıştır. Bu uygulama ile mezarın kısa kenarlarında üçgen alınlıklar meydana getirilmiştir. Kapak, kenarlarda silmeler ile profilli hale getirilmiştir.

Dikdörtgen blok halindeki baş taşı, 1.03 m yüksekliğindedir (Foto. 193). Mezarın baş taşı, fesli mezar taşı başlıkları içerisinde yer almaktadır. Fesin hemen solunda bir püskül salınmaktadır. Yine dikdörtgen blok taş halinde olan ayak taşı ise 0.76 m yüksekliğindedir (Foto. 194), (Çiz. 64). Ayak taşının iç yüzü, Âmine Hanım'ın mezarında olduğu gibi üstte fiyonk motifi ve aşağı doğru rumi, palmet benzeri bitkisel motiflerin işlenmesiyle bezenmiştir. Fiyonk motifinin hemen altındaki şeritlerin yerleştirilişi yine Âmine Hanım'ın mezarında olduğu gibi Divriği Ulu Camii'ndeki kartal figürünün kuyruğunu hatırlatmaktadır. Ayak taşı, soyut yaprak motiflerinin yanyana getirilmesiyle oluşan bir tepelikle son bulmuştur.

Mezarın celi tâlik hatlı kitabe metni şu şekildedir:

Hüve'l-Bâki
Dîde-î insâf ile bakılsa gâyet bellüdür
İtmediği âlemin bir kimse hakkında vefâ
Bak Kemah'ın hanedanından bu mîr-i muhterem
Meclis-i 'ukbâya itdi hanedanını fedâ
İrci'î emrin işitdi gitdi sağırzâde hayf
Mefhar-i cinsi[403] *müderris zâir-i beyt-i Hüdâ*

[403] Gündoğdu-vd., 115'te bu ibare *can* olarak okunmuştur.

Cennet-i a'lâda virsun Hak Teâlâ kâmını
Bağ-ı Firdevs-i Muallâda süre dâim safâ
Ruh-i merhum eyledikçe kasr-ı 'adn içre huzûr
Sabırla me'cûr îde bâkilerini Kibriyâ
Gittî şehr-i rûzede yâz hayr(î)yâ târihini[404]

3 Nolu Mezar

Tarihi: 1247 H/1831 M

Çizim: 65-67

Fotoğraf: 195-201

Mezar, Seyyid Sağırzâde Abdülbaki Bey adındaki erkeğe aittir. Mezar, tip olarak basamaklı sandık mezarlardandır (Foto. 195). Baş ve ayak taşı dikdörtgen blok taşlardan meydana gelmektedir. Mezar başlık tipi olarak ise kavuklu mezarlar içerisindedir.

Mezarın alt bölümünde, 2.93 x 1.93 x 0.28 m ölçülerinde kesme taş malzemeli kaideye ve üzerlerinde yine kesme taş malzeme ile kademeli iki profile yer verilmiştir. Dış bükey ve iç bükey olan bu profiller sırasıyla 2.74x 1.82 x 0.23, 2.62 x 1.74 x 0.17 m ölçülerindedir. Son kademenin üzerinde sandık tipindeki mezar yer almaktadır.

Mezar bölümü, 1.83 x 0.62 x 0.77 m, ölçülerindeki dört blok taştan meydana gelir. Mezarı meydana getiren blok taşlardan kuzeydeki taşın yüzeyi iki bordürle sınırlandırılan dikdörtgen bir alan şeklinde düzenlenmiştir (Foto. 196), (Çiz. 65). Dıştaki bordürde, geçmeler yaparak birbirine bağlanan elips şeklindeki motifler kullanılırken, içteki bordürde mukarnas taklidi bir bezemeye yer verilmiştir. Bu bordürlerin sınırladığı dikdörtgen alan, ortada altta vazodan çıkan ve selviyi hatırlatır bir motif ile bu merkezden yüzeyin tamamına dağılan kıvrık dallar ve çevresindeki karanfil ve soyut bitki motifleriyle bezenmiştir.

Mezarı meydana getiren blok taşlardan güneydeki taşın yüzeyi iki bordürle sınırlandırılan dikdörtgen bir düzenlemeye sahiptir (Foto. 197), (Çiz. 66). Dıştaki bordürde eşkenar dörtgenler geçmeler yaparak birbirine bağlanırken, içteki bordürde

[404] Gündoğdu-vd., 115'te son satır okunmamıştır.

mukarnas benzeri motifler işlenmiştir. Bu bordürlerin sınırladığı orta alanda bir camim tasviri ile iki yanında vazolardan çıkan karanfil, lale ve soyut bitki motiflerinden meydana gelen kompozisyonlara yer verilmiştir. Cami tasviri, oldukça dikkat çekicidir. Merkezi kubbenin iki yanında ikişer yarım kubbe ile kapatılmış olan cami, dört minareli olarak tasvir edilmiştir. Giriş ve pencere gibi açıklıklar da gösterilerek detaylı bir cami betimi yapılmıştır. Caminin arkasında kalan boşluklar ise selvi motifleriyle doldurulmuştur.

Mezarı meydana getiren kısa kenarlardaki taşlardan doğudaki taşın yüzeyi iki bordürle sınırlandırılan dikdörtgen bir alan şeklinde düzenlenmiştir (Foto. 198). Dıştaki bordürde yatay yerleştirilmiş laleyi hatırlatan motifiler geçmeler yaparak birbirine bağlanırken, içteki bordürde mukarnas benzeri motifler işlenmiştir. Ortadaki dikdörtgen alan, düğümlü geçmeler yapan daire motifinin içerisinde merkezde bir rozet ve bu merkezden dağılan şeritlerle meydana getirilen altı kollu yıldız motifleriyle bezenmiştir. Kompozisyonun solda kalan köşe boşluklarında bitkisel, sağda kalan boşluklarında düğümlü geçmeler olmak üzere geometrik motiflere yer verilmiştir.

Mezarı meydana getiren kısa kenarlardaki taşlardan batıdaki taşın yüzeyi iki bordürle sınırlandırılan dikdörtgen bir alan şeklinde düzenlenmiştir (Foto. 199), (Çiz. 67). Dıştaki bordürde soyut bitki motiflerine yer verilirken, içteki bordürde doğu yüzde olduğu gibi mukarnas benzeri motifler işlenmiştir. Ortadaki dikdörtgen alanda gövdesinde altı kollu yıldız motifinin işlendiği bir vazodan çıkan lale ve soyut bitki motiflerinden meydana gelen bitkisel süsleme işlenmiştir.

Mezarın üzeri, iki yöne eğimli blok bir taş ile kapatılmıştır. Bu uygulama ile mezarın kısa kenarlarında üçgen alınlıklar meydana getirilmiştir. Kapağın dört yüzünde altta daire motifleri düğümler meydana getirecek şekilde birbirine bağlanarak devam ettirilmiştir. Kapak, kenarlarda silmeler ile profilli hale getirilmiştir.

Dikdörtgen blok taş halindeki baş taşı, 1.01 m yüksekliğindedir (Foto. 200). Mezarın baş taşı, kavuklu mezar taşı başlıkları içerisinde yer almaktadır. Bu başlık tipinde iç başlık düşey olarak yerleştirilmiş dilimlerden, sarık ise iki yönlü atılmış dilimlerden meydana getirilmiştir. Yine dikdörtgen blok taş halinde olan ayak taşı ise 0.72 m yüksekliğindedir (Foto. 201). Ayak taşının iç yüzü boş bırakılırken, dış yüzü

ortada bir gövdeden çıkan ve bütün yüzeye dağılan dallar ile çevresindeki soyut yaprak ve çiçek motiflerinin işlenmesiyle bezenmiştir.

Mezarın celi sülüs hatlı kitabe metni şu şekildedir:

Hüve'l Hallâku'l-Bâkî
Civan gibi[405] *ah ider (ahıdır*[406]*) bu bir 'âlicenâbın el-emân*
Hâk ile yeksân îdübdür ânı bu devr-i zamân
Nâm-ı vâlay-ı Seyyid Sağırzâde Abdülbaki Beğ
Dâr-ı dünyadan göçüb dutdu bekâ mülkün[407] *mekân*
Fahr-i 'âlem hürmetine Ruh-ı Pâkin[408] *eyle şâd*
Meskenin kıl[409] *Yâ ilâhî gülşen-i bağ-ı cinân*[410] *bağ-ı gülşen canân*
Sene 1247
Receb
9

4 Nolu Mezar

Tarihi: XIX. yüzyıl

Fotoğraf: 202

Mezarda yatanın kimliğini belirlemek mümkün değildir. Mezar, tip olarak sandık mezarlardandır (Foto. 202). Ancak, mezarın alt bölümü toprak altında kalmıştır. Mezar, mevcut haliyle 1.63 x 0.70 x 0.30 m ölçülerindedir. Ayak taşı olmayan mezarın baş taşı 0.63 m yüksekliğinde, süslemesiz ve sivri kemerle son bulmaktadır. Mezar üzerinde herhangi bir süsleme ve kitabe mevcut değildir. Mezar, form itibariyle mezarlıktaki diğer örneklerle karşılaştırıldığında XIX. yüzyıla tarihlendirilebilir.

5. Nolu Mezar

Tarihi: XIX. yüzyıl

Çizim: 68-69

Fotoğraf: 203-206

---

[405] Bu ibare, Gündoğdu-vd., 118'de *Çûn âna* olarak okunmuştur.
[406] Bu ibare, Gündoğdu-vd., 118'de *heydir* olarak okunmuştur.
[407] Bu ibare, Gündoğdu-vd., 118'de *meleğin* olarak okunmuştur.
[408] Bu ibare, Gündoğdu-vd., 118'de *Yakîn* olarak okunmuştur.
[409] Bu ibare, Gündoğdu-vd., 118'de *Kıl miskin* olarak okunmuştur.
[410] Bu ibare, Gündoğdu-vd., 118'de *bağ-ı gülşen canân* olarak okunmuştur.

Mezarın kime ait olduğu belli değildir. Mezar, tip olarak sandık mezarlardandır (Foto. 203). Baş ve ayak taşı mevcut değildir. Günümüzde, mezar kapağının üzerine sarık şeklindeki bir başlık çimento harcı ile tutturulmuştur. Bu başlık, mezarın orijinal başlığı ise mezar, bir erkeğe ait olmalıdır. Mezar, form itibariyle mezarlıktaki diğer örneklerle karşılaştırıldığında XIX. yüzyıla tarihlendirilebilir.

Mezar, alttaki moloz taşlar üzerine oturtulmuştur. Yığma şeklindeki bu örgünün üzerinde sandık tipindeki mezar yer almaktadır.

Mezar bölümü, uzun kenarları 1.53 x 0.58 x 0.83 m ölçülerindeki dört blok taştan meydana gelir. Mezarı meydana getiren blok taşlardan kuzeydeki taşın yüzeyi iki bordürle sınırlandırılan dikdörtgen bir alan şeklinde düzenlenmiştir (Foto. 204), (Çiz. 68). Dıştaki bordürde, geçmeler yaparak birbirine bağlanan elips şeklindeki motifler kullanılırken, içteki bordürde mukarnas taklidi bir bezemeye yer verilmiştir. Bu bordürlerin sınırladığı dikdörtgen alan, dört selvi motifi ile üç bölüme ayrılmıştır. Ortadaki bölüm, diğerlerinden daha geniş olup hayat ağacı motifi ile bezenmiştir. Hayat ağacının dallarında küçük rozetlere ve stilize yaprak motiflerine yer verilmiştir. Bu kompozisyonun solunda aynı üslupta yine bir hayat ağacı motifi işlenmiştir. Orta alanın sağında ise, bir cami tasviri görülür. Bu mimari tasvir üstte yüksek tutulmuş üç alem ile son bulmaktadır. Caminin ortasına ters yerleştirilmiş ay-yıldız motifi işlenmiştir.

Mezarı meydana getiren blok taşlardan güneydeki taşın yüzeyi iki bordürle sınırlandırılan dikdörtgen bir düzenlemeye sahiptir (Foto. 205), (Çiz. 69). Dıştaki bordürde geçmeler yaparak birbirine bağlanan şeritler baklava motifleri meydana getirirken, içteki bordürde mukarnas benzeri motifleri kullanılmıştır. Bu bordürlerin sınırladığı orta alan, dört selvi motifi ile üç bölüme ayrılmıştır. Orta alanda bir vazodan çıkan hayat ağacı motifi işlenmiştir. Hayat ağacının dallarında lale ve soyut yaprak motifleri görülmektedir. Bu yüzeyin solunda asılmış vaziyette bir kandil, sağında ise bir ibrik tasviri görülmektedir. Uzun kenarların her iki yönündeki selvi motifleri, uçları birbirine dönük şekilde kıvrım yaparak sonlanmış ve bu uygulamayla da yüzeylerin birbirinden ayrılması sağlanmıştır.

Mezarı meydana getiren kısa kenarlardaki taşlardan doğudaki taşın yüzeyi iki yanda bir bordürle sınırlandırılan dikdörtgen bir alan şeklinde düzenlenmiştir (Foto. 206). Yanlardaki bordürlerde şeritler geçmeler yaparak elips şeklindeki motifler

meydana getirmişlerdir. Orta alan, kendi içerisinde ayrıca iki bordüre daha sahiptir. Dıştaki bordür geçmeler yapan şeritler ile meydana getirilirken, içteki bordürde mukarnas benzeri motifler işlenmiştir. Bu bordürlerin sınırladığı dikdörtgen alandaki bezeme, taşın erimesi sebebiyle anlaşılamamaktadır. Ancak kalan izlerden bitkisel bir süslemenin olduğu söylenebilir.

Mezarı meydana getiren kısa kenarlardaki taşlardan batıdaki taşın yüzeyi günümüz itibariyle oldukça tahrip olmuş bir haldedir. Bu yüzeyin de doğudaki gibi bezemeli olduğu kabul edilebilir.

Mezarın üzeri, iki yöne eğimli blok bir taş ile kapatılmıştır. Bu uygulama ile mezarın kısa kenarlarında üçgen alınlıklar meydana getirilmiştir. Kapak, kenarlarda silmeler ile profilli hale getirilmiştir.

Mezarın baş ve ayak taşları günümüze ulaşamamıştır. Bu taşların yerinde ise günümüzde mezarın üzerinde iğreti bir haldeki başlıklar yer alır. Mezar kapağının üzerindeki sarık şeklinde olan başlığı meydana getiren taş, erimiş bir haldedir.

6 Nolu Mezar

Tarihi: XIX.- XX. yüzyıl

Mezarda yatanın kimliğini belirlemek mümkün değildir. Üzerinde herhangi bir süsleme ve kitabe olmayan mezar XIX.- XX. yüzyıla ait olmalıdır. Baş ve ayak taşı olmayan mezar, tip olarak toprak mezarlardandır.

7 Nolu Mezar

Tarihi: XIX. yüzyıl

Fotoğraf: 207

Mezarın kime ait olduğu belli değildir. Mezar, tip olarak sandık mezarlardandır (Foto. 207). Baş ve ayak taşı mevcut değildir. Günümüzde, mezar kapağının üzerine sarık şeklindeki bir başlık çimento harcı ile tutturulmuştur. Bu başlık, mezarın orijinal başlığı ise mezar, bir erkeğe ait olmalıdır. Kitabesi olmayan mezar, form itibariyle mezarlıktaki diğer örneklerle karşılaştırıldığında XIX. yüzyıla tarihlendirilebilir.

Mezar, alttaki moloz taşlar üzerine oturtulmuştur. Yığma şeklindeki bu örgünün üzerinde sandık tipindeki mezar yer almaktadır.

Mezar bölümü, 1.74 x 0.86 x 0.88 m, ölçülerindeki dört blok taştan meydana gelir. Mezarı meydana getiren blok taşlardan kuzeydeki taşın yüzeyi iki bordürle sınırlandırılan dikdörtgen bir alan şeklinde düzenlenmiştir. Dıştaki bordürde, geçmeler yaparak birbirine bağlanan daire şeklindeki motifler kullanılırken, içteki bordürde mukarnas taklidi bir bezemeye ve aralarında stilize bitkisel motiflere yer verilmiştir. Bu bordürlerin sınırladığı dikdörtgen alan, dört selvi motifi ile üç bölüme ayrılmıştır. Ancak, bu selvi motiflerinden ortada olan ikisi çok açık bir şekilde görülebilmektedir. Köşelerdeki diğer iki selvi motifi, yüzeydeki kırılmalar sebebiyle tahrip olmuşlardır. Ortadaki bölüm, diğerlerinden daha geniş olup bir vazodan çıkan hayat ağacı motifi ile bezenmiştir. Hayat ağacının dallarında yaprak motiflerine yer verilmiştir. Bu kompozisyonun solunda aynı üslupta yine bir hayat ağacı motifi işlenmiştir. Hayat ağacı, yine bir vazodan çıkmaktadır. Hayat ağacının dallarında ise küçük rozetlere ve lale motiflerine yer verilmiştir. Hayat ağacı, tepelik bölümünde içiçe geçmiş iki daire şeklindeki soyut bir motifle son bulmaktadır. Bu kompozisyon, orta alanın sağında da aynen tekrarlanmıştır.

Mezarı meydana getiren blok taşlardan güneydeki taşın yüzeyi, günümüzde neredeyse tamamen çimento harcı kullanılarak kapatılmıştır. Kalan izlerden bu yüzeyde de süslemenin olduğu görülmektedir. Ancak kalan izler, kompozisyonun tamamı hakkında bir vermemektedir.

Mezarı meydana getiren kısa kenarlardaki taşlardan doğudaki taşın yüzeyi günümüz itibariyle erimiş bir haldedir. Taşın yüzeyinde yer yer geometrik süslemeye ait bölümler görülebilmektedir.

Mezarın batı yüzü ile mezarlığın çevre duvarı arasında kalan yaklaşık 0.50 m'lik boşluk, yakın tarihlerde yapılan müdahalelerle moloz taş örgü ile doldurulmuştur. Bu sebeple de mezarı meydana getiren kısa kenarlardan batıdaki taşın yüzeyi hakkında bir fikir edinilememektedir. Ancak, hem mezarın doğudaki blok taşına hem de mezarlıktaki benzer diğer örneklere bakarak bu yüzeyin de bezemeli olduğu söylenebilir.

Mezarın üzeri, blok bir taş ile kapatılmıştır. Kapak taşında güney yüzde olduğu gibi kırılmalar meydana gelmiştir. Bu sebeple kapak taşının yüzeyinde ortaya çıkan boşluklar, çimento harcı kullanılarak doldurulmuştur. Boşlukların doldurulması

çalışmasında geometrik bezemeli bir taş parçası da kullanılmıştır. Bu parça, muhtemelen mezarın güney yüzüne ait olmalıdır.

Mezar kapağının üzerindeki sarık şeklinde olan başlığı meydana getiren taş, erimiş bir haldedir ki sarık dilimleri dahi çok zor görülebilmektedir.

8. Nolu Mezar

Tarihi: 1257 H/1841 M

Çizim: 70-72

Fotoğraf: 208-211

Mezar, Hüseyin Bey Sağırzade adındaki erkeğe aittir. Mezar, tip olarak sandık mezarlardandır (Foto. 208). Baş ve ayak taşı dikdörtgen blok taşlardan meydana gelmektedir. Mezar başlık tipi olarak ise kavuklu mezarlar içerisindedir.

Mezar, alttaki moloz taşlar üzerine oturtulmuştur. Yığma şeklindeki bu örgünün üzerinde sandık tipindeki mezar yer almaktadır.

Mezar bölümü, 1.58 x 0.73 x 0.81 m ölçülerindeki dört blok taştan meydana gelir. Mezarı meydana getiren blok taşlardan kuzeydeki taşın yüzeyi iki silme ile sınırlandırılan dikdörtgen bir düzenlemeye sahiptir (Foto. 209), (Çiz. 70). Bu silmelerin sınırladığı orta alan, beş selvi motifi ile üç bölüme ayrılmıştır. Orta alanda bir vazodan çıkan hayat ağacı motifi işlenmiştir. Hayat ağacının dallarında soyut yaprak motifleri görülmektedir. Bu yüzeyin solunda bir madalyon, sağında ise yine selvi motifine yer verilmiştir. Uzun kenarların her iki yönündeki selvi motifleri, uçları birbirine dönük şekilde kıvrım yaparak sonlanmış ve bu uygulamayla da yüzeylerin birbirinden ayrılması sağlanmıştır.

Mezarı meydana getiren blok taşlardan güneydeki taşın yüzeyi iki silme ile sınırlandırılan dikdörtgen bir alan şeklinde düzenlenmiştir (Foto. 210), (Çiz. 71). Bu silmelerin sınırladığı dikdörtgen alan, 3 bölüme ayrılmıştır. Ortada ibrik, iki yanında ise madalyonlara yer verilmiştir. Sol madalyonun ortasındaki çarkıfelek motifi merkezinden ışınsal olarak dağılan dilimler kompozisyonu tamamlamaktadır. Sağdaki madalyon ise, ortada 8 kollu yıldız motifi kare bir çerçeve içerisinde değerlendirilerek bezenmiştir. Madalyonun dış sınırları dilimlenerek hareketlendirilmiştir.

Mezarı meydana getiren doğu ve batıdaki kısa kenarları meydana getiren blok taşlar günümüzde mevcut değillerdir. Bu, yüzeyler yakın tarihlerde çimento harcı ile kapatılmışlardır. Mezarın üzeri, blok bir taş ile kapatılmıştır.

Dikdörtgen blok halindeki baş taşı, 0.76 m yüksekliğindedir (Foto. 211), (Çiz. 72). Mezarın baş taşı, kavuklu mezar taşı başlıkları içerisinde yer almaktadır. Bu başlık tipinde iç başlık düşey olarak yerleştirilmiş dilimlerden, sarık ise iki yönlü atılmış dilimlerden meydana getirilmiştir. Yine dikdörtgen blok taş halinde olan ayak taşı ise 0.34 m yüksekliğinde olup süslemesizdir. Ayak taşının genel görüntüsü itibariyle bu mezara ait olmadığı da düşünülebilir.

Mezarın celi sülüs hatlı kitabe metni şu şekildedir:

Allah el-Bâki[411]
Hüve'l Hallâku'l-Bâkî
el-Dünyâ fânî
Ve küllü men 'aleyhâ fânî
Merhûm İbrahim Beğ bin
Hüseyin Beğ Sağırzâde
Sene 1257

9. Nolu Mezar

Tarihi: XIX.-XX. yüzyıl

Mezarda yatanın kimliğini belirlemek mümkün değildir. Üzerinde herhangi bir süsleme ve kitabe olmayan mezar XIX.-XX. yüzyıla ait olmalıdır. Baş ve ayak taşı olmayan mezar, tip olarak toprak mezarlardandır.

10. Nolu Mezar

Tarihi: XIX. yüzyıl

Fotoğraf: 212

Mezarın kime ait olduğu belli değildir. Mezar, tip olarak sandık tipi mezarlardandır (Foto. 212). Baş ve ayak taşı mevcut değildir. Günümüzde, mezar kapağının üzerine kavuk şeklindeki bir başlık, çimento harcı ile tutturulmuştur. Bu

[411] Bu ibare, Gündoğdu, 108'de *Allahu bâkî* olarak okunmuştur.

başlık, mezarın orijinal başlığı ise mezar bir erkeğe ait olmalıdır. Kitabesi olmayan mezar, form itibariyle mezarlıktaki diğer örneklerle karşılaştırıldığında XIX. yüzyıla tarihlendirilebilir.

Mezar bölümü, uzun kenarları 1.61 x 0.60 x 0.68 ölçülerinde dört blok taştan meydana gelir. Bu blok taşlarda herhangi bir bezeme yoktur. Mezarın üzeri, blok bir taş ile kapatılmıştır.

Mezar kapağının üzerine doğrudan tutturulmuş olan başlık, kavuklu mezar taşları içerisinde yer almaktadır. Bu başlık tipinde iç başlık düşey olarak yerleştirilmiş dilimlerden, sarık ise 2 yönlü atılmış dilimlerden meydana getirilmiştir.

11. Nolu Mezar

Tarihi: XIX. yüzyıl

Fotoğraf: 213

Mezarın kime ait olduğu belli değildir. Mezar, tip olarak sandık mezarlardandır (Foto. 213). Baş taşı kapak taşı üzerine ters olarak düşmüş mezarın ayak taşı mevcut değildir. Baş taşındaki kavuk tipinde olan başlığa bakılarak mezarın bir erkeğe ait olduğu anlaşılmaktadır. Mezar, form itibariyle mezarlıktaki diğer örneklerle karşılaştırıldığında XIX. yüzyıla tarihlendirilebilir.

Mezar, alttaki moloz taşlar üzerine oturtulmuştur. Yığma şeklindeki bu örgünün üzerinde sandık tipindeki mezar yer almaktadır.

Mezar bölümü, uzun kenarları 1.63 x 0.66 x 0.72 m ölçülerindeki dört blok taştan meydana gelir. Bu blok taşlarda herhangi bir bezeme yoktur. Mezarın üzeri, blok bir taş ile kapatılmıştır. Kapak taşında kırılmalar ve çökmeler meydana gelmiştir.

Mezar kapağının üzerindeki dikdörtgen blok halindeki baş taşı, düşmüş bir halde olup 0.98 m yüksekliğindedir. Mezarın baş taşı, kavuklu mezar taşı başlıkları içerisinde yer almaktadır. Bu başlık tipinde iç başlık düşey olarak yerleştirilmiş dilimlerden, sarık ise iki yönlü atılmış dilimlerden meydana getirilmiştir.

12. Nolu Mezar

Tarihi: XIX. yüzyıl

Fotoğraf: 214

Mezarın kime ait olduğu belli değildir. Mezar, tip olarak sandık mezarlardandır (Foto. 214). Baş ve ayak taşı dikdörtgen blok taşlardan meydana gelmektedir. Mezar başlık tipi olarak ise kavuklu mezarlar içerisindedir. Mezar, form itibariyle mezarlıktaki diğer örneklerle karşılaştırıldığında XIX. yüzyıla tarihlendirilebilir.

Mezar, alttaki moloz taşlar üzerine oturtulmuştur. Yığma şeklindeki bu örgünün üzerinde sandık tipindeki mezar yer almaktadır.

Mezar bölümü, uzun kenarları 1.56 x 0.69 x 0.73 m ölçülerindeki dört blok taştan meydana gelir. Bu blok taşlarda herhangi bir bezeme yoktur. Mezarın üzeri, blok bir taş ile kapatılmıştır. Kapak taşında kırılmalar ve çökmeler meydana gelmiştir.

Dikdörtgen blok halindeki baş taşı, 0.78 m yüksekliğindedir. Mezarın baş taşı, kavuklu mezar taşı başlıkları içerisinde yer almaktadır. Bu başlık tipinde iç başlık düşey olarak yerleştirilmiş dilimlerden, sarık ise iki yönlü atılmış dilimlerden meydana getirilmiştir. Ayak taşı, kırılmış bir halde olup günümüze 0.25 m yüksekliğiyle ulaşabilmiştir.

Mezarın celi sülüs hatlı kitabe metni şu şekildedir.

Hüve'l Hallâku'l-Bâkî
Mağfiret dâred Ümid[412] *(?) ez lütfi tû*[413]
Kî[414] *geh ângeh fermûde lâ teknatû*
Hüseyin Beğ Sağırzâde
Sene fülân

13. Nolu Mezar

Tarihi: 1170 H./1756 M.

Çizim: 73

Fotoğraf: 215

Mezar, Muhammed Hamu Bey adındaki erkeğe aittir. Mezar, tip olarak sandık mezarlardandır (Foto. 215), (Çiz. 73). Baş ve ayak taşı dikdörtgen blok taşlardan meydana gelmektedir. Mezar başlık tipi olarak ise kavuklu mezarlar içerisindedir.

---

[412] Bu ibare, Gündoğdu, 130'da *darda mıdır* olarak okunmuştur.
[413] Bu ibare, Gündoğdu, 130'da *lütf bu* olarak okunmuştur.
[414] Bu ibare, Gündoğdu, 130'da geçmemektedir.

Mezar, alttaki moloz taşlar üzerine oturtulmuştur. Yığma şeklindeki bu örgünün üzerinde sandık tipindeki mezar yer almaktadır.

Mezar bölümü, uzun kenarları 1.52 x 0.71 x 0.86 ölçülerindeki dört blok taştan meydana gelir. Bu blok taşlarda herhangi bir bezeme yoktur. Mezarın üzeri, blok bir taş ile kapatılmıştır. Kapak taşında kırılmalar ve çökmeler meydana gelmiştir.

Dikdörtgen blok halindeki baş taşı, 1.01 m yüksekliğindedir. Mezarın baş taşı, kavuklu mezar taşı başlıkları içerisinde yer almaktadır. Bu başlık tipinde iç başlık düşey olarak yerleştirilmiş dilimlerden, sarık ise iki yönlü atılmış dilimlerden meydana getirilmiştir. Sarık dilimlerinden solda olanlar, taşın erimesi sebebiyle neredeyse fark edilemeyecek durumdadır. 0.82 m yüksekliğindeki ayak taşı süslemesiz olup üçgen şeklinde son bulmaktadır.

Mezarın celi sülüs hatlı kitabe metni şu şekildedir.

Hüve'l Hallâku'l-Bâkî
Mağfiret dâred Ümid[415] *(?) ez lütfi tû*[416]
Kî[417] *geh ângeh fermûde lâ teknatû*
Muhammed Hamu Beğ Sağırzâde
Sene 1170

14. Nolu Mezar

Tarihi: XIX.-XX yüzyıl

Mezarda yatanın kimliğini belirlemek mümkün değildir. Üzerinde herhangi bir süsleme ve kitabe olmayan mezar XIX.-XX yüzyıla ait olmalıdır. Baş ve ayak taşı olmayan mezar, tip olarak toprak mezarlardandır.

15. Nolu Mezar

Tarihi: XIX.-XX yüzyıl

Mezarda yatanın kimliğini belirlemek mümkün değildir. Üzerinde herhangi bir süsleme ve kitabe olmayan mezar XIX.-XX yüzyıla ait olmalıdır. Baş ve ayak taşı olmayan mezar, tip olarak toprak mezarlardandır.

---

[415] Bu ibare, Gündoğdu, 129'da *darda mıdır* olarak okunmuştur.
[416] Bu ibare, Gündoğdu, 129'da *lütf bu* olarak okunmuştur.
[417] Bu ibare, Gündoğdu, 129'da geçmemektedir.

16. Nolu Mezar

Tarihi: XIX. yüzyıl

Fotoğraf: 216

Mezarın kime ait olduğu belli değildir. Baş taşının iç yüzündeki kitabe, taşın erimesi sebebiyle okunamayacak kadar tahrip olmuştur. Baş taşındaki kavuk tipinde olan başlığa bakılarak mezarın bir erkeğe ait olduğu anlaşılmaktadır. Mezar, tip olarak sandık mezarlardandır (Foto. 216). Ayak taşı olmayan mezarın baş taşı, dikdörtgen blok taştan meydana gelmektedir. Mezar başlık tipi olarak ise kavuklu mezarlar içerisindedir. Mezar, form itibariyle mezarlıktaki diğer örneklerle karşılaştırıldığında XIX. yüzyıla tarihlendirilebilir.

Mezar, alttaki moloz taşlar üzerine oturtulmuştur. Yığma şeklindeki bu örgünün üzerinde sandık tipindeki mezar yer almaktadır.

Mezar bölümü, uzun kenarları 2.13 x 0.87 x 0.43 m ölçülerindeki dört blok taştan meydana gelir. Bu blok taşlarda herhangi bir bezeme yoktur. Mezarın üzeri, blok bir taş ile kapatılmıştır.

Dikdörtgen blok halindeki baş taşı, 1.16 m yüksekliğindedir. Mezarın baş taşı, kavuklu mezar taşı başlıkları içerisinde yer almaktadır. Bu başlık tipinde iç başlık düşey olarak yerleştirilmiş dilimlerden, sarık ise sol tarafta soldan sağa atılmış dilimlerden meydana getirilmiştir. Kavuğun sağ tarafı boş bırakılmıştır.

17. Nolu Mezar

Tarihi: XIX. yüzyıl

Çizim: 74-75

Fotoğraf: 217

Mezarın kime ait olduğu belli değildir. Mezar, tip olarak sandık mezarlardandır (Foto. 217). Baş ve ayak taşı mevcut değildir. Günümüzde, mezar kapağının üzerine kavuk şeklindeki bir başlık çimento harcı ile tutturulmuştur. Bu başlık, mezarın orijinal başlığı ise mezar, bir erkeğe ait olmalıdır. Mezar, form itibariyle mezarlıktaki diğer örneklerle karşılaştırıldığında XIX. yüzyıla tarihlendirilebilir.

Mezar, alttaki kesme taş malzemeli bir kaide üzerine oturtulmuştur. Ancak bu kaidenin çok az bir bölümü günümüze ulaşabildiği için ölçü çıkarabilmek mümkün olmamıştır.

Mezar bölümü, uzun kenarları 1.42 x 0.74 x 0.78 m ölçülerindeki dört blok taştan meydana gelir. Mezarı meydana getiren blok taşlardan kuzeydeki taşın yüzeyi iki profillerle sınırlandırılan dikdörtgen bir alan şeklinde düzenlenmiştir (Çiz. 74). Ortadaki dikdörtgen alan, dört kemer ile dört bölüme ayrılmıştır. Bu kemerlerden köşelerde olanlarda selvi motifleri işlenmiştir. Soldan ikinci kemerin içerisindeki bezeme tahrip olması sebebiyle anlaşılamamaktadır. Sağdan ikinci kemerin içerisinde ise bir kandil motifi görülmektedir. Mezarı meydana getiren blok taşlardan güneydeki taşın yüzeyi bezemesizdir.

Mezarı meydana getiren kısa kenarlardaki taşlardan doğudaki taşın yüzeyinde bir vazodan çıkan hayat ağacı motifi işlenmiştir (Çiz. 75). Bordürlerin olması gereken bezemesi, çimento harçlı sıva nedeniyle görülememektedir.

Mezarı meydana getiren kısa kenarlardaki taşlardan batıdaki taşın yüzeyi bezemesizdir. Ancak, bu taşın orijinalde bu yüzeyinin de doğudaki gibi bezemeli olduğu kabul edilebilir. Mezarın üzeri, blok bir taş ile kapatılmıştır. Mezar kapağının üzerindeki ayak ve baş taşları günümüzde mevcut olmayıp mezarın üzerindeki başlık iğreti bir halde mezara tutturulmuştur. Kavuk şeklinde olan başlığı meydana getiren iç başlık, düşey olarak yerleştirilmiş dilimlerden, sarık ise iki yönlü atılmış dilimlerden meydana getirilmiştir.

18. Nolu Mezar

Tarihi: 1815

Fotoğraf: 218

Mezar, Seyyid Mustafa Beğ Sağırzâde adındaki erkeğe aittir. Mezar, tip olarak sandık mezarlardandır (Foto. 218). Baş ve ayak taşı dikdörtgen blok taşlardan meydana gelmektedir. Mezar başlık tipi olarak ise kavuklu mezarlar içerisindedir.

Mezar, alttaki kesme taş malzemeli bir kaide üzerine oturtulmuştur. Ancak bu kaidenin sadece doğu yöndeki çok az bir bölümü günümüze ulaşabildiği için ölçü çıkarabilmek mümkün olmamıştır.

Mezar bölümü, uzun kenarları 1.58 x 0.72 x 0.78 m ölçülerindeki dört blok taştan meydana gelir. Bu blok taşlardan güneydeki ve doğudaki hariç diğerlerinde herhangi bir bezeme yoktur. Mezarı meydana getiren blok taşlardan güneydeki taşın yüzeyi silmelerle sınırlandırılan dikdörtgen bir düzenlemeye sahiptir. Bu silmelerin sınırladığı orta alan, üstüste iki bölüme ayrılmıştır. Bunlardan üstteki bölümde sekiz kemer dizisi içleri boş olarak işlenirken, alttaki bölümün içerisi boş bırakılmıştır. Bu bölüm, fisto bordür şeklinde çevrelenmiştir. Mezarı meydana getiren kısa kenarlardaki taşlardan doğudaki taşın yüzeyinde bitkisel süslemeler ile bir cami motifi belli belirsiz bir şekilde seçilmektedir. Buradan hareketle diğer yüzeylerin de orijinalde bezemeli olduğu kabul edilebilir.

Mezarın üzeri, blok bir taş ile kapatılmıştır[418]. Mezarın baş taşı 0.94 m yüksekliğindedir. Başlık, kavuklu mezar taşı başlıkları içerisinde yer almaktadır. Bu başlık tipinde iç başlık düşey olarak yerleştirilmiş dilimlerden, sarık ise iki yönlü atılmış dilimlerden meydana getirilmiştir. Süslemesiz olan ayak taşı, iç bükey olarak ters "V" biçiminde son bulmakta olup 0.61 m yüksekliğindedir.

Mezarın celi sülüs hatlı kitabe metni şu şekildedir.

Hüve'l Hallâku'l-Bâkî
el-Dünyâ fânî
Ve küllü men 'aleyhâ fânî
Mağfiret dâred Ümid[419] (?) ez lütfi tû[420]
Kî[421] geh ângeh fermûde lâ teknatû
el-Seyyid Mustafa Beğ Sağırzâde
Sene 1230

19. Nolu Mezar

Tarihi: 1972

Fotoğraf: 219

---

[418] Gündoğdu, vd.., 126'da mezarın kapağı düz blok taş olarak, 127'de ise semerdam biçiminde ve mermer olarak tanımlanmıştır.
[419] Bu ibare, Gündoğdu, 127'da *darda mıdır* olarak okunmuştur.
[420] Bu ibare, Gündoğdu, 127'da *lütf bu* olarak okunmuştur.
[421] Bu ibare, Gündoğdu, 127'da geçmemektedir.

Mezar, Fadime Yiğit adındaki kadına aittir. Mezar, tip olarak sandık tipi mezarlardandır (Foto. 219). Baş ve ayak taşı dikdörtgen mermerden meydana gelmektedir. Mezar başlık tipi olarak ise köşeli üçgen mezarlar içerisindedir.

Mezar bölümü, 1.70 x 0.87 x 0.40 ölçülerinde olup moloz taş örgülüdür. Mezarın dört yüzeyi de süslemesizdir. Mezarın üzeri, çimento harcı ile sıvanarak kapatılmıştır.

Baş taşının iç yüzeyinde yer alan ve Latin harfleriyle yazılmış kitabe metni şu şekildedir:

Hüve'l-Baki
Fadime Yiğit
R. El Fatiha
Ö. 15. 8. 1972

20. Nolu Mezar

Tarihi: XIX.-XX yüzyıl

Okunamayacak kadar tahrip olmuş bir kitabesi olan ve üzerinde herhangi bir süslemesi olmayan mezar XIX.-XX yüzyıla ait olmalıdır. Mezarda yatanın kimliğini belirlemek mümkün değildir. Kitabenin yalnızca ikinci satırındaki *nideyim firkati dûr zi fâni* ibaresi okunabilmektedir. Baş ve ayak taşı olmayan mezar, tip olarak toprak mezarlardandır.

21. Nolu Mezar

Tarihi: XIX.-XX yüzyıl

Üzerinde herhangi bir süsleme ve kitabe olmayan mezar 19.-20. Yüzyıla ait olmalıdır. Mezarda yatanın kimliğini belirlemek mümkün değildir. Baş ve ayak taşı olmayan mezar, tip olarak toprak mezarlardandır.

22. Nolu Mezar

Tarihi: XIX. yüzyıl

Fotoğraf: 220

Mezarın kime ait olduğu belli değildir. Mezar, tip olarak sandık tipi mezarlardandır (Foto. 220). Baş taşının başlık bölümü kırıldığı için başlık tipini

belirlemek mümkün değildir. Kitabesi okunamayan mezar, form itibariyle mezarlıktaki diğer örneklerle karşılaştırıldığında XIX. yüzyıla tarihlendirilebilir.

Mezar bölümü, 1.53 x 0.60 x 0.70 m ölçülerindeki dört blok taştan meydana gelir. Bu blok taşlarda herhangi bir bezeme yoktur. Sadece kuzey yüzeyde silmelerin sınırlarını oluşturduğu dikdörtgen bir alan görülmektedir.

Mezarın üzeri, blok bir taş ile kapatılmıştır.

Mezarın baş taşının günümüze sadece kitabesinin yazıldığı orta bölümü ve başlığın boyun bölümü ulaşabilmiştir. Mevcut haliyle 0.35 m yüksekliğindeki baş taşının kitabesi, harflerin erimesi sebebiyle okunamayacak kadar tahrip olmuştur. 0.52 m yüksekliğindeki ayak taşı, başlıksız ve süslemesiz olup sivri kemer şeklinde son bulmaktadır.

23. Nolu Mezar

Tarihi: XIX. yüzyıl

Fotoğraf: 221

Mezarın kime ait olduğu belli değildir. Mezar, tip olarak sandık tipi mezarlardandır (Foto. 221). Baş ve ayak taşı dikdörtgen blok taşlardan meydana gelmektedir. Mezar başlık tipi olarak ise yuvarlak kemerli mezarlar içerisindedir. Kitabesi okunamayan mezar, form itibariyle mezarlıktaki diğer örneklerle karşılaştırıldığında XIX. yüzyıla tarihlendirilebilir.

Mezar bölümü, 1.66 x 0.60 x 0.62 m ölçülerindeki dört blok taştan meydana gelir. Bu blok taşlarda herhangi bir bezeme yoktur. Bu blok taşlar, yer yer kırıldıkları için yakın dönemde birleştirilmişlerdir. Mezarın üzeri, blok bir taş ile kapatılmıştır.

Dikdörtgen blok halindeki baş taşı, 0.53 m yüksekliğindedir. 0.47 m yüksekliğindeki ayak taşı süslemesiz olup üçgen şeklinde son bulmaktadır.

24. Nolu Mezar

Tarihi: XIX. yüzyıl

Fotoğraf: 222

Mezarın kime ait olduğu belli değildir. Mezar, tip olarak sandık mezarlardandır (Foto. 222). Baş taşı kapak taşı üzerine ters olarak düşmüş mezarın ayak taşı sadece

0.20 m yüksekliği ile mevcuttur. Baş taşındaki sarık tipinde olan başlığa bakılarak mezarın bir erkeğe ait olduğu anlaşılmaktadır. Mezar, form itibariyle mezarlıktaki diğer örneklerle karşılaştırıldığında XIX. yüzyıla tarihlendirilebilir.

Mezar, alttaki moloz taşlar üzerine oturtulmuştur. Yığma şeklindeki bu örgünün üzerinde sandık tipindeki mezar yer almaktadır.

Mezar bölümü, 1.70 x 0.67 x 0.82 m ölçülerindeki dört blok taştan meydana gelir. Bu blok taşlarda herhangi bir bezeme yoktur. Blok taşların kırılan parçaları çimento harcı ile yakın dönemde birleştirilmiştir.

Mezarın üzeri, blok bir taş ile kapatılmıştır. Kapak taşında kırılmalar meydana gelmiştir. Bu sebeple kapakta boş kalan bölümler moloz taş ile tamamlanmıştır.

Mezar kapağının üzerindeki dikdörtgen blok halindeki baş taşı, düşmüş bir halde olup 0.75 m yüksekliğindedir. Mezarın baş taşı, kavuklu mezar taşı başlıkları içerisinde yer almaktadır. Bu başlık tipinde iç başlık düşey olarak yerleştirilmiş dilimlerden, sarık ise iki yönlü atılmış dilimlerden meydana getirilmiştir. Ayak taşı, kırılmış bir halde olup günümüze 0.21 m yüksekliğiyle ulaşabilmiştir.

25. Nolu Mezar

Tarihi: XIX. yüzyıl

Fotoğraf: 223

Mezarın kime ait olduğu belli değildir. Mezar, tip olarak sandık mezarlardandır (Foto. 223). Baş ve ayak taşı dikdörtgen blok taşlardan meydana gelmektedir. Mezar başlık tipi olarak ise kavuklu mezarlar içerisindedir. Bu başlık, mezarın orijinal başlığı ise mezar, bir erkeğe ait olmalıdır. Mezar, form itibariyle mezarlıktaki diğer örneklerle karşılaştırıldığında XIX. yüzyıla tarihlendirilebilir.

Mezar, alttaki kesme taş malzemeli bir kaide üzerine oturtulmuştur. Ancak bu kaidenin doğu yöndeki çok az bir bölümü günümüze ulaşabildiği için ölçü çıkarabilmek mümkün olmamıştır.

Mezar bölümü, 1.61 x 0.59 x 0.67 m ölçülerindeki dört blok taştan meydana gelir. Bu blok taşlarda herhangi bir bezeme yoktur. Bu blok taşlardan kuzeydekinin yüzeyinde

çok silik bir halde görülebilen bitkisel motiften hareketle, mezarın orijinalde bezemeli olduğu düşünülebilir.

Mezarın üzeri, blok bir taş ile kapatılmıştır. Kapak taşında kırılmalar meydana gelmiştir.

Mezarın baş taşı, 0.86 m yüksekliğinde olup kavuklu mezar taşı başlıkları içerisinde yer almaktadır. Bu başlık tipinde iç başlık düşey olarak yerleştirilmiş dilimlerden, sarık ise iki yönlü atılmış dilimlerden meydana getirilmiştir. Mezarlıktaki bu türden olan diğer başlıklarda, iç başlık altta da görülebilirken, bu mezarda sadece üstte sarıktan taşıntı yapan bölümü ile görülebilir. Süslemesiz olan ayak taşı, 0.70 m yüksekliğinde ve üçgen şeklinde son bulmaktadır.

26. Nolu Mezar

Tarihi: XIX.-XX yüzyıl

Üzerinde herhangi bir süsleme ve kitabe olmayan mezar XIX.-XX yüzyıla ait olmalıdır. Mezarda yatanın kimliğini belirlemek mümkün değildir. Baş ve ayak taşı olmayan mezar, tip olarak toprak mezarlardandır.

27. Nolu Mezar

Tarihi: XIX.-XX yüzyıl

Üzerinde herhangi bir süsleme ve kitabe olmayan mezar XIX.-XX yüzyıla ait olmalıdır. Mezarda yatanın kimliğini belirlemek mümkün değildir. Baş ve ayak taşı olmayan mezar, tip olarak toprak mezarlardandır.

28. Nolu Mezar

Tarihi: XIX.-XX yüzyıl

Üzerinde herhangi bir süsleme ve kitabe olmayan mezar XIX.-XX yüzyıla ait olmalıdır. Mezarda yatanın kimliğini belirlemek mümkün değildir. Baş ve ayak taşı olmayan mezar, tip olarak toprak mezarlardandır.

29. Nolu Mezar

Tarihi: XIX. yüzyıl

Çizim: 76-77

Fotoğraf: 224-228

Mezarın kime ait olduğu belli değildir. Mezar, tip olarak basamaklı sandık mezarlardandır (Foto. 224). Baş ve ayak taşı dikdörtgen blok taşlardan meydana gelmektedir. Mezar başlık tipi olarak ise fes tipi başlıklı mezarlar içerisindedir. Mezar, başlık tipinden hareketle XIX. yüzyıla tarihlendirilebilir.

Mezarın alt bölümünde, 2.03 x 1.44 x 0. 23 m ölçülerinde kesme taş malzemeli kaideye ve üzerlerinde yine kesme taş malzeme ile kademeli iki profile yer verilmiştir. Dış bükey ve iç bükey olan bu profiller sırasıyla 1.85 x 1.34 x 0.15 m, 1.72 x 1.30 x 0.07 m ölçülerindedir. Son kademenin üzerinde sandık tipindeki mezar yer almaktadır.

Mezar bölümü, uzun kenarları 1.50 x 0.55 x 0.83 ölçülerindeki dört blok taştan meydana gelir. Mezarı meydana getiren blok taşlardan kuzeydeki taşın yüzeyi iki bordürle sınırlandırılan dikdörtgen bir alan şeklinde düzenlenmiştir (Foto. 225), (Çiz. 76). Dıştaki bordürde, şeritler geçme yaparak dikdörtgen motifler meydana getirirken, içteki bordürde mukarnas taklidi bir bezemeye yer verilmiştir. Bu bordürlerin sınırladığı dikdörtgen alan, ortada altta vazodan çıkan ve bu merkezden yüzeyin tamamına dağılan kıvrık dallar ve çevresindeki karanfile, sümbüle ve laleye benzer stilize bitki motifleriyle meydana getirilen bir kompozisyondadır.

Mezarı meydana getiren blok taşlardan güneydeki taşın yüzeyi iki bordürle sınırlandırılan dikdörtgen bir düzenlemeye sahiptir (Foto. 226), (Çiz. 77). Dıştaki bordürde rumi taklidi bitkisel bezeme görülürken, içteki bordürde prizmal üçgenlere yer verilmiştir. Bu bordürlerin sınırladığı orta alan, dört kemer formu ile dört bölüme ayrılmıştır. Bu kemerlerden köşelerde olanlarda selvi motifleri işlenmiştir. Soldan ikinci kemerin içerisinde ibrik, sağdan ikinci kemerin içerisinde ise ibriğin altlığı şeklinde bir bezeme görülmektedir.

Mezarı meydana getiren kısa kenarlardaki taşlardan doğudaki taşın yüzeyi iki bordürle sınırlandırılan dikdörtgen bir alan şeklinde düzenlenmiştir (Foto. 227). Dıştaki bordürde şeritler baklava motifleri meydana getirecek şekilde geçmeler yaparken, içteki bordürde mukarnas benzeri motifler işlenmiştir. Ortadaki dikdörtgen alanda ortada bir gövdeden çıkan ve bütün yüzeye dağılan üzüm salkımları ve yaprakları ile bezenmiştir.

Mezarı meydana getiren kısa kenarlardaki taşlardan batıdaki taşın yüzeyi iki bordürle sınırlandırılan dikdörtgen bir alan şeklinde düzenlenmiştir (Foto. 228). Dıştaki

bordürde karanfile benzer ve rumi taklidi bitkisel bezemeler görülürken, içteki bordürde prizmal üçgenlere yer verilmiştir. Ortadaki dikdörtgen alanda doğu yüzde olduğu gibi ortada bir gövdeden çıkan ve bütün yüzeye dağılan üzüm salkımları ve yaprakları ile bezenmiştir.

Mezarın üzeri, iki yöne eğimli blok bir taş ile kapatılmıştır. Bu uygulama ile mezarın kısa kenarlarında üçgen alınlıklar meydana getirilmiştir. Kapak, kenarlarda silmeler ile profilli hale getirilmiştir.

Dikdörtgen blok halindeki baş taşı, 0.98 m yüksekliğindedir. Mezarın baş taşı, fesli mezar taşı başlıkları içerisinde yer almaktadır. Fesin hemen solunda bir püskül salınmaktadır. Yine dikdörtgen blok taş halinde olan ayak taşı ise 0.87 m yüksekliğinde olup sivri kemer şeklinde son bulmaktadır.

Mezarın celi sülüs hatlı ve son satırı kırık olan kitabe metni şu şekildedir.

Nolaydı göresidim bu cihanı
Nideydim firkat devr-i zamanı
Ecel peymânesi peyk kaderden
İdüb sözünde kılmadı tatlı canı
……

30. Nolu Mezar

Tarihi: XIX.-XX yüzyıl

Üzerinde herhangi bir süsleme ve kitabe olmayan mezar XIX.-XX yüzyıla ait olmalıdır. Mezarda yatanın kimliğini belirlemek mümkün değildir. Baş ve ayak taşı olmayan mezar, tip olarak toprak mezarlardandır.

31. Nolu Mezar

Tarihi: XIX. yüzyıl

Fotoğraf: 229

Mezar, form itibariyle mezarlıktaki diğer örneklerle karşılaştırıldığında XIX. yüzyıla tarihlendirilebilir. Mezar üzerinde herhangi bir süsleme ve kitabe mevcut değildir. Mezarda yatanın kimliğini belirlemek mümkün değildir. Baş ve ayak taşı olmayan mezar, tip olarak sandık mezarlardan olup 1.62 x 0.79 x 0.43 m ölçülerindedir (Foto. 229).

32. Nolu Mezar

Tarihi: XIX.-XX yüzyıl

Üzerinde herhangi bir süsleme ve kitabe olmayan mezar XIX.-XX yüzyıla ait olmalıdır. Mezarda yatanın kimliğini belirlemek mümkün değildir. Baş ve ayak taşı olmayan mezar, tip olarak toprak mezarlardandır.

33. Nolu Mezar

Tarihi: XIX.-XX yüzyıl

Üzerinde herhangi bir süsleme ve kitabe olmayan mezar 19.-20. Yüzyıla ait olmalıdır. Mezarda yatanın kimliğini belirlemek mümkün değildir. Baş ve ayak taşı olmayan mezar, tip olarak toprak mezarlardandır.

34. Nolu Mezar

Tarihi: XIX. yüzyıla

Çizim: 78

Fotoğraf: 230-234

Mezarın kime ait olduğu belli değildir. Mezar, tip olarak basamaklı sandık mezarlardandır (Foto. 230). Baş ve ayak taşı dikdörtgen blok taşlardan meydana gelmektedir. Baş taşı, süslemesiz ve başlıksızdır. Kitabesi, harflerin erimesi sebebiyle okunamayacak kadar tahrip olmuştur. Mezar, mezarlıktaki diğer mezarlarla benzerliği sebebiyle XIX. yüzyıla tarihlendirilebilir.

Mezarın alt bölümünde, 1.85 x 1.44 x 0.20 m ölçülerinde kesme taş malzemeli kaideye ve üzerlerinde yine kesme taş malzeme ile kademeli iki profile yer verilmiştir. Dış bükey ve iç bükey olan bu profiller sırasıyla 1.74 x 1.32 x 0.17 m, 1.67 x 1.30 x 0.08 m ölçülerindedir. Son kademenin üzerinde sandık tipindeki mezar yer almaktadır.

Mezar bölümü, 1.48 x 0.76 x 0.85 m ölçülerindeki dört blok taştan meydana gelir. Mezarı meydana getiren blok taşlardan kuzeydeki taşın yüzeyi iki bordürle sınırlandırılan dikdörtgen bir alan şeklinde düzenlenmiştir (Foto. 231), (Çiz. 78). Dıştaki bordürde, daire motifleri yan yana dizilmiş olup, içlerinden baklava motifleri geçmektedir. Bu baklava motifleri birbirine daha küçük baklava motifleri ile bağlanmışlardır. İçteki bordürde ise mukarnas taklidi bir bezemeye yer verilmiştir. Bu

bordürlerin sınırladığı dikdörtgen alan, ortada altta vazodan çıkan ve bu merkezden yüzeyin tamamına dağılan kıvrık dallar ve çevresindeki karanfile, sümbüle ve laleye benzer stilize bitki motifleriyle meydana getirilen bir kompozisyondadır.

Mezarı meydana getiren blok taşlardan güneydeki taşın yüzeyi iki bordürle sınırlandırılan dikdörtgen bir düzenlemeye sahiptir (Foto. 232). Dıştaki bordürde baklava motifleri meydana getirecek şekilde şeritler geçmeler yaparken, içteki bordürde mukarnas benzeri motifler işlenmiştir. Bu bordürlerin sınırladığı dikdörtgen alan, kuzey yüzde olduğu gibi ortada altta vazodan çıkan ve bu merkezden yüzeyin tamamına dağılan kıvrık dallar ve çevresindeki karanfile, sümbüle ve laleye benzer stilize bitki motifleriyle meydana getirilen bir kompozisyondadır.

Mezarı meydana getiren kısa kenarlardaki taşlardan doğudaki taşın yüzeyi bir bordürle sınırlandırılan dikdörtgen bir alan şeklinde düzenlenmiştir (Foto. 233). Bu bordürde geçmeler yaparak birbirine bağlanan elips şeklindeki motifler işlenmiştir. Ortadaki dikdörtgen alanda ortada elips şeklinde bir madalyon ve madalyonu çevreleyen stilize bitki motifleriyle bezenmiştir. Madalyonun içerisindeki bezeme oldukça tahrip olmuş bir haldedir. Mezarı meydana getiren kısa kenarlardaki taşlardan batıdaki taşın yüzeyi ise bezemesizdir.

Mezarın üzeri, iki yöne eğimli blok bir taş ile kapatılmıştır. Bu uygulama ile mezarın kısa kenarlarında üçgen alınlıklar meydana getirilmiştir.

Dikdörtgen blok halindeki baş taşı, 0.70 m yüksekliğindedir (Foto. 234). Başlıksız olan baş taşı, yuvarlak kemer şeklinde son bulmaktadır. Yine dikdörtgen blok taş halinde olan ayak taşı ise 0.67 m yüksekliğinde ve baş taşı gibi başlıksız olup sivri kemer şeklinde son bulmaktadır.

35. Nolu Mezar

Tarihi: 1304 H/1886 M

Çizim: 79-80

Fotoğraf: 235-238

Mezar, Mir Alaaddin adındaki erkeğe aittir. Mezar, tip olarak basamaklı sandık mezarlardandır (Foto. 235). Baş ve ayak taşı dikdörtgen blok taşlardan meydana gelmektedir. Mezar başlık tipi olarak ise fes tipi başlıklı mezarlar içerisindedir[422].

Mezarın alt bölümünde, 1.93 x 1.53 x 0.09 m ölçülerinde kesme taş malzemeli kaideye ve üzerlerinde yine kesme taş malzeme ile kademeli iki profile yer verilmiştir. Dış bükey ve iç bükey olan bu profiller sırasıyla 1.86 x 1.45 x 0.20 m, 1.76 x 1.40 x 0.18 m ölçülerindedir. Son kademenin üzerinde sandık tipindeki mezar yer almaktadır.

Mezar bölümü, 1.73 x 0.66 x 0.67 m ölçülerindeki dört blok taştan meydana gelir. Mezarı meydana getiren blok taşlardan kuzeydeki taşın yüzeyi bir bordürle sınırlandırılan dikdörtgen bir alan şeklinde düzenlenmiştir (Foto. 236), (Çiz. 79). Bu bordürde, geçmeler yaparak birbirine bağlanan stilize bitki motifleriyle bezenmiştir. Bu bordürlerin sınırladığı dikdörtgen alan, ortada altta vazodan çıkan ve bu merkezden yüzeyin tamamına dağılan kıvrık dallar ve çevresindeki karanfile, sümbüle ve laleye benzer stilize bitki motifleriyle meydana getirilen bir kompozisyondadır.

Mezarı meydana getiren blok taşlardan güneydeki taşın yüzeyi bir bordürle sınırlandırılan dikdörtgen bir düzenlemeye sahiptir (Foto. 237). Bu bordürde, geçmeler yaparak birbirine bağlanan stilize bitki motifleriyle bezenmiştir. Bu bordürlerin sınırladığı dikdörtgen alan, ortada altta vazodan çıkan ve bu merkezden yüzeyin tamamına dağılan kıvrık dallar ve çevresindeki karanfile, sümbüle ve laleye benzer stilize bitki motifleriyle meydana getirilen bir kompozisyondadır. Güney yüz, bu düzenleme ile kuzey yüzün tekrarı halinde olmasına karşılık üslup olarak daha sitilize edilmiş motiflere sahiptir.

Mezarı meydana getiren kısa kenarlardaki taşlardan doğudaki taşın yüzeyi bir bordürle sınırlandırılan dikdörtgen bir alan şeklinde düzenlenmiştir (Çiz. 80). Bu bordürde, geçmeler yaparak birbirine bağlanan stilize bitki motifleriyle bezenmiştir. Ortadaki dikdörtgen alan ortada ters yerleştirilmiş ve üzeri yivlenmiş bir koni ile ikiye bölünmüştür. Koni şeklindeki bu kabartmanın iki yanında üzüm salkımları ve yaprakları işlenmiştir. Kompozisyonun köşelerde kalan boşlukları ise selvi motifleri ile bezenmiştir.

---

[422] Gündoğdu VD., 137'de başlık tipi kavuk olarak gösterilmiştir.

Mezarı meydana getiren kısa kenarlardaki taşlardan batıdaki taşın yüzeyi bir bordürle sınırlandırılan dikdörtgen bir alan şeklinde düzenlenmiştir (Foto. 238). Bu bordür, kıvrık dallar ve rumiler ile bezenmiştir. Ortadaki dikdörtgen alan doğu yüzde olduğu gibi ortada ters yerleştirilmiş ve üzeri yivlenmiş bir koni ile ikiye bölünmüştür. Koni şeklindeki bu kabartmanın iki yanında stilize bitki motifleri ve altlarında rozetler işlenmiştir. Kompozisyonun köşelerde kalan boşlukları ise yine doğu yüzde olduğu gibi selvi motifleri ile bezenmiştir.

Mezarın üzeri, blok bir taş ile kapatılmıştır. Kapak, kenarlarda silmeler ile profilli hale getirilmiştir.

Dikdörtgen blok halindeki baş taşı, 1.53 m yüksekliğindedir. Mezarın baş taşı, fesli mezar taşı başlıkları içerisinde yer almaktadır. Fesin hemen solunda bir püskül salınmaktadır. Yine dikdörtgen blok taş halinde olan ayak taşı ise 1.22 m yüksekliğindedir. Ayak taşının iç yüzü, altta bir vazodan çıkan ve üstte fiyonk motifi ile son bulan rumi, palmet benzeri bitkisel motiflerin işlenmesiyle bezenmiştir. Ayak taşı, stilize yaprak motiflerinin yanyana getirilmesiyle oluşan bir tepelikle son bulmuştur.

Satır başları üstte kalacak şekilde eğimli kartuşlar içerisine yazılmış olan mezarın tâlik hatlı kitabe metni şu şekildedir:

Hüve
Hânedân eşrefinden[423] *şehr-i Kemâh'ın vâh bu zât*
Söndü şem'-i ömr-i nâgâh kıldılar âh u figân[424]
Mîr Salihzadedir şöhreti 'âlî kadr
Böyle bir tab'-ı sehâvet misli yok hem mün'ımân
Habbezâ câmi-i şerifler çeşmeler inşa idüb
Oldı özge himmeti bu rahda cârî hoş hemân
Dâima arzu iderdi rûz(u) şebb Haktan hemin
Olmadı bir evlâd-ı encam[425] *oldi kendi nâ tavân*
Sinni yetmiş beş iken irdi nidâ-i irci'î
Râh-ı Hakka yüz tutub eyledi teslîm-i can
Eşki[426] *çeşmi durmayub kan ağladı ensâbı*[427] *hebb*

---

[423] Bu ibare, Gündoğdu, 140'da *eşrafından* olarak okunmuştur.
[424] Bu ibare, Gündoğdu, 140'da *fenân* olarak okunmuştur.
[425] Bu ibare, Gündoğdu, 140'da *insicâm* olarak okunmuştur.

Hasretâ vâ firkatâ şimdengerû[428] *ve gözden nihân*
Kendi rahmetle mübeşşer bi-lütf kerdkâr
Şâfi'îdir şübhesiz Hazret-i Fahr-i cihân
Söz dilden geldi bir târîh-i cevher söyledim
İşte Mîr Alaaddin atdı Ya Hayy adne cân
Fî 15 Rebî'u'l-Âhir sene 1304

36. Nolu Mezar

Tarihi: XIX. yüzyıl

Mezar, form itibariyle mezarlıktaki diğer örneklerle karşılaştırıldığında XIX.-XX yüzyıla tarihlendirilebilir. Mezar üzerinde herhangi bir süsleme ve kitabe mevcut değildir.

Mezarda yatanın kimliğini belirlemek mümkün değildir. Baş ve ayak taşı olmayan mezar, tip olarak sandık mezarlardan olup 2.05 x 0.80 x 0.37 m ölçülerindedir.

37. Nolu Mezar

Tarihi: XIX.-XX yüzyıl

Fotoğraf: 239

36 Nolu mezarla aynı görüntüde olan mezarda yatanın kimliğini belirlemek mümkün değildir. Mezar, form itibariyle mezarlıktaki diğer örneklerle karşılaştırıldığında XIX.-XX yüzyıla tarihlendirilebilir. Mezar üzerinde herhangi bir süsleme ve kitabe mevcut değildir.

Mezarda yatanın kimliğini belirlemek mümkün değildir. Baş ve ayak taşı olmayan mezar, tip olarak sandık mezarlardan olup 2.13 x 0.77 x 0.39 m ölçülerindedir (Foto. 239).

38. Nolu Mezar

Tarihi: 1298 H/1881 M

---

[426] Bu ibare, Gündoğdu, 140'da *Eşekk* olarak okunmuştur.
[427] Bu ibare, Gündoğdu, 140'da *insâbî* olarak okunmuştur.
[428] Bu ibare, Gündoğdu, 140'da *şemdenker* olarak okunmuştur.

Mezar, Hacer Hanım adındaki kadına aittir. Mezar, tip olarak sandık mezarlardandır. Ancak, mezar bölümünü meydana getiren blok taşlar günümüzde moloz yığını halindedir. Mezar mevcut haliyle 2.10 x 0.86 x 0.13 m ölçülerindedir. Ayak taşı günümüze ulaşmayan mezarın baş taşı ise dikdörtgen blok taştan meydana gelmektedir. Mezar başlık tipi olarak yuvarlak kemerli mezarlar içerisindedir.

Dikdörtgen blok halindeki baş taşı, 0.76 m yüksekliğindedir. Mezarın baş taşı, başlıksız olup yuvarlak kemer şeklinde son bulmaktadır. Baş taşı, stilize yaprak motiflerinin yanyana getirilmesiyle oluşan bir tepelikle son bulmuştur. Düşmüş haldeki ayak taşı 0.53 m yüksekliğinde olup üçgen şeklinde son bulmaktadır.

Mezarın tâlik hatlı kitabe metni şu şekildedir:

Hüve'l Hayyü'l-Bâkî
Meskenim[429] *dağ başında mihraba hacet*
Kalmadı
İçtim ecel şerbetini Lokman'a hacet
Kalmadı
el-merhûme el-mağfûre Hacer Hanım binti Ömer Bey
Bi-Sağırzâde
Sene 1298

39. Nolu Mezar

Tarihi: XIX.-XX yüzyıl

Üzerinde herhangi bir süsleme ve kitabe olmayan mezar XIX.-XX yüzyıla ait olmalıdır. Mezarda yatanın kimliğini belirlemek mümkün değildir. Baş ve ayak taşı olmayan mezar, tip olarak toprak mezarlardandır.

40. Nolu Mezar

Tarihi: XX yüzyıla

Üzerinde herhangi bir süsleme ve kitabe olmayan mezar XX yüzyıla ait olmalıdır.

Mezarda yatanın kimliğini belirlemek mümkün değildir. Mezar, baş ve ayak taşı mermer malzemeden olmak üzere yakın tarihlerde yapılan mezar, tarihi ve sanatsal bir

[429] Bu ibare, Gündoğdu, 155'de *Miskinem* olarak okunmuştur.

özelliğe sahip değildir. 2.23 x 1.68 x 0.06 m ölçülerindeki mermer kaidenin üzerinde 2.10 x 1.57 x 0.20 m ölçülerindeki ikinci kaideye ve bunun da üzerinde 1.93 x 0.83 x 0.34 m ölçülerinde çerçeve tipindeki mezar bölümü yer almaktadır.

41. Nolu Mezar

Tarihi: 1282 H./1865 M.

Çizim: 81

Fotoğraf: 240-245

Mezar, Sırma Hanım adındaki kadına aittir. Mezar, tip olarak basamaklı sandık mezarlardandır (Foto. 240). Baş ve ayak taşı dikdörtgen blok taşlardan meydana gelmektedir. Baş taşı, başlıksız olup sivri kemer şeklindeki bir tepelikle son bulmaktadır.

Mezarın alt bölümünde, 2.03 x 1.26 x 0.20 m ölçülerinde kesme taş malzemeli kaideye ve üzerlerinde yine kesme taş malzeme ile kademeli iki profile yer verilmiştir. Dış bükey ve iç bükey olan bu profiller sırasıyla 1.96 x 1.20 x 0.15 m, 1.84 x 1.12 x 0.04 m ölçülerindedir. Son kademenin üzerinde sandık tipindeki mezar yer almaktadır.

Mezar bölümü, uzun kenarları 1.30 x 0.57 x 0.78 m ölçülerindeki dört blok taştan meydana gelir. Mezarı meydana getiren blok taşlardan kuzeydeki taşın yüzeyi bir bordürle sınırlandırılan dikdörtgen bir alan şeklinde düzenlenmiştir (Foto. 241). Bu bordürde, ikili olarak yanyana yerleştirilmiş baklava motiflerinin birbirlerine bağladığı daire motifleriyle bezenmiştir. Bu bordürlerin sınırladığı dikdörtgen alan, ortada altta vazodan çıkan ve bu merkezden yüzeyin tamamına dağılan kıvrık dallar ve çevresindeki rumi, sümbül ve laleye benzer stilize bitki motifleriyle meydana getirilen bir kompozisyondadır.

Mezarı meydana getiren blok taşlardan güneydeki taşın yüzeyi iki bordürle sınırlandırılan dikdörtgen bir düzenlemeye sahiptir (Foto. 242), (Çiz. 81). Dıştaki bordürde iki sıra halinde geçmeler yapan baklava motifleri işlenmişken, içteki bordürde mukarnas taklidi bir bezemeye ve aralarında stilize bitkisel motiflere yer verilmiştir. Bu bordürlerin sınırladığı dikdörtgen alan, kuzey yüzde olduğu gibi ortada altta vazodan çıkan ve bu merkezden yüzeyin tamamına dağılan kıvrık dallar ve çevresindeki

karanfile, sümbüle ve laleye benzer stilize bitki motifleriyle meydana getirilen bir kompozisyondadır. Bu yüzdeki tahribat, kuzey yüzden daha fazladır.

Mezarı meydana getiren kısa kenarlardaki taşlardan batıdaki taşın yüzeyi bir bordürle sınırlandırılan dikdörtgen bir alan şeklinde düzenlenmiştir (Foto. 243). Bu bordürde, geçmeler yaparak birbirine bağlanan stilize bitki motifleriyle bezenmiştir. Ortadaki dikdörtgen alan rumilerin meydana getirdiği bir madalyon ile bezenmiştir. Mezarı meydana getiren kısa kenarlardaki taşlardan doğudaki taşın yüzeyi bezemesizdir

Mezarın üzeri, iki yöne eğimli blok bir taş ile kapatılmıştır. Bu uygulama ile mezarın kısa kenarlarında üçgen alınlıklar meydana getirilmiştir.

Dikdörtgen blok halindeki baş taşı, 0.58 m yüksekliğindedir (Foto. 244). Başlıksız olan baş taşı, yuvarlak kemer şeklinde son bulmaktadır. Yine dikdörtgen blok taş halinde olan ayak taşı ise 0.53 m yüksekliğindedir (Foto. 245). Ayak taşı, baş taşı gibi başlıksız olup sivri kemer şeklinde son bulmaktadır. Ayak taşının iç yüzü, üstte stilize yaprak motiflerinin yanyana dik olarak yerleştirilerek meydana getirilen bir tepelik ile son bulmakta olup, taşın yüzeyi yine stilize bitki motifleriyle bezenmiştir.

Mezarın celi sülüs hatlı kitabe metni şu şekildedir:

Hüve'l Hallâku'l-Bâkî
Beni kıl mâğfiret Yâ Rabb-i Yezdân
Bi-Hakk-ı' Arş-ı Rahmân nûr-i Kur'ân
Gelüb kabrim[430] *ziyaret iden ihvân*
Kıla bir Fâtiha ruhuma ihsân
el-merhûme el-mağfûre el-muhtâc ilâ[431]
Rahmeti Rabbihi'l-ğafûr[432]
Sırma[433] *Hanım binti Said*
Bey
Sene 1282

42. Nolu Mezar

Tarihi: XIX. yüzyıl

---

[430] Bu ibare, Gündoğdu, 153'de *kapım(ı)* olarak okunmuştur.
[431] Bu satır, Gündoğdu, 153'de *el-merhûme el-mağfûre Merve Hanım binti Said* şeklinde okunmuştur.
[432] Bu satır Gündoğdu, 153'de geçmemektedir.
[433] Bu isim, Gündoğdu, 153'de *Merve* olarak okunmuştur.

Çizim: 82

Fotoğraf: 246-249

Mezar, Şefkatdil Hanım adındaki kadına aittir. Mezar, tip olarak sandık mezarlardandır (Foto. 246). Baş ve ayak taşı dikdörtgen blok taşlardan meydana gelmektedir. Baş taşı, süslemesiz ve başlıksızdır. Kitabesi, harflerin erimesi sebebiyle son satırı okunamayacak kadar tahrip olmuştur. Mezar genel görüntüsü ve kitabesinin hattı göz önüne alındığında XIX. yüzyıla tarihlendirilebilir.

Mezarın alt bölümünde, 2.03 x 1.44 x 0.23 m ölçülerinde kesme taş malzemeli kaideye ve üzerlerinde yine kesme taş malzeme ile kademeli iki profile yer verilmiştir. Dış bükey ve iç bükey olan bu profiller sırasıyla 1.85 x 1.30 x 0.15 m, 1.72 x 1.27 x 0.07 m ölçülerindedir. Son kademenin üzerinde sandık tipindeki mezar yer almaktadır.

Mezar bölümü, 1.35 x 0.52 x 0.60 m ölçülerindeki dört blok taştan meydana gelir. Mezarı meydana getiren blok taşlardan kuzeydeki taşın yüzeyi silmelerle sınırlandırılan dikdörtgen bir alan şeklinde düzenlenmiştir (Foto. 247), (Çiz. 82). Bu silmelerin sınırladığı dikdörtgen alan, ortada elips şeklindeki bir madalyon ve madalyonu çevreleyen stilize bitki motifleriyle meydana getirilen bir kompozisyondadır. Madalyonun yüzeyi, merkezden ışınsal olarak dağılan şeritlerle bezenmiştir.

Mezarı meydana getiren blok taşlardan güneydeki taşın yüzeyi iki bordürle sınırlandırılan dikdörtgen bir düzenlemeye sahiptir (Foto. 248). Dıştaki bordürde elips şeklindeki motifler geçmeler yaparken, içteki bordürde mukarnas benzeri motifler işlenmiştir. Bu bordürlerin sınırladığı dikdörtgen alan, merkezden yüzeyin tamamına dağılan kıvrık dallar ve rumiye benzer stilize bitki motifleriyle meydana getirilen bir kompozisyondadır.

Mezarı meydana getiren doğu ve batıdaki kısa kenarları meydana getiren blok taşlar yakın tarihlerde çimento harcı ile kapatılmışlardır.

Mezarın üzeri, iki yöne eğimli blok bir taş ile kapatılmıştır.

Dikdörtgen blok halindeki baş taşı, 0.69 m yüksekliğindedir (Foto. 249). Başlıksız olan baş taşı, yuvarlak kemer şeklinde son bulmaktadır. Yine dikdörtgen blok taş halinde olan ayak taşı ise 0.58 m yüksekliğinde ve baş taşı gibi başlıksız olup sivri kemer şeklinde son bulmaktadır.

Mezarın celi sülüs hatlı kitabe metni şu şekildedir:

Hüve'l Hallâku'l-Bâkî[434]
Şive-i takdir bârî bâ'ıs oldi rıhlete
Şefkatdil Hanım revân oldu riyaz-ı cennete
Ola mazhar dünyada demâdem[435] *rahmetine*[436] *Hak Tealanın*
Bırakdı hânkâh bî bekâsın mülk-ü dünyanın
Allınmış toprağı bunda budur fermân-ı sübhânın
Ola bağ-ı …nın andelîbi nehli tubanın[437]
Nidâyı irci'î gûş eyleyüb çeşm-i dil ey cân
Firâkî bir pür[438] *gam itdi hatr-ı e'lâ ve âdnânın*
Düşürdüm bir mısra'la merhumenin mevtine târîh
……

43. Nolu Mezar

Tarihi: 1947

Fotoğraf: 250

Mezar, Sağır oğlu Halet adındaki erkeğe aittir. Mezar, tip olarak çerçeve tipli mezarlardandır (Foto. 250). Baş ve ayak taşı dikdörtgen mermerden meydana gelmektedir. Mezar başlık tipi olarak ise üçgen alınlıklı mezarlar içerisindedir.

2.43 x 1.33 x 0.35 m ölçülerindeki betonarme kaidenin üzerindeki mezar bölümü, 1.86 x 0.97 x 034 m ölçülerindeki dört blok mermerden meydana gelir. Bu bloklarda herhangi bir bezeme yoktur. Mezarın tek süslemesi, 1.34 m yüksekliğindeki baş taşının iç yüzünde, alınlık ve kitabeliğin iki yanında bulunan bitkisel süslemedir. Süslemesiz olan ayak taşı ise 0.43 m yüksekliğindedir.

Baş taşının iç yüzeyinde yer alan celi sülüs hatlı "*Hüve'l Hallâku'l-Bâkî"* ibaresinin altına Latin harfleriyle yazılmış kitabe metni şu şekildedir:

GÜN GÖRMÜŞ DEVRAN SÜRMÜŞ
BİR KAMİL İNSANDI O

---

[434] Bu satır Gündoğdu, 142'de geçmemektedir.
[435] Bu ibare, Gündoğdu, 142'de geçmemektedir.
[436] Bu ibare, Gündoğdu, 142'de *rahmete* olarak okunmuştur.
[437] Bu satır Gündoğdu, 142'de *Ola bağ-ı arzda adli buhl-i doyanın* olarak okunmuştur.
[438] Bu satır Gündoğdu, 142'de geçmemektedir.

EŞSİZDİ MUHABBETİ
ŞEFKATİ NEZAKETİ
İZZETİ NEFSİNİ
HİÇ BİR ŞEYE DEĞİŞMEDİ
ANA TOPRAĞI OLDU
BİRİCİK DEHALETİ
RÛHU TEYİK UYANIK
HEMEN DUYAR EMİN OL
YOLCU FATİHAYLA AN
SAĞIR OĞLU HALETİ
1888 22 OCAK 1947

44. Nolu Mezar

Tarihi: 1296 H/1879 M

Çizim: 83

Fotoğraf: 251-253

Mezar, Hacı Mehmet Bey adındaki erkeğe aittir. Mezar, tip olarak basamaklı sandık mezarlardandır (Foto. 251). Baş ve ayak taşı dikdörtgen blok taşlardan meydana gelmektedir. Mezar başlık tipi olarak ise fes tipi başlıklı mezarlar içerisindedir.

Mezarın alt bölümündeki kesme taş malzemeli kaidenin büyük bir bölümü toprak altında kalmıştır. Kaidenin üzerinde kademeli iki profile yer verilmiştir. Dış bükey ve iç bükey olan bu profiller sırasıyla 2.58 x 1.38 x 0.11 m, 2.49 x 1.30 x 0.22 m ölçülerindedir. Son kademenin üzerinde sandık tipindeki mezar yer almaktadır.

Mezar bölümü, 2.10 x 0.74 x 0.58 m ölçülerindeki dört blok taştan meydana gelir. Mezarı meydana getiren blok taşlardan kuzeydeki taşın yüzeyi bir bordürle sınırlandırılan dikdörtgen bir alan şeklinde düzenlenmiştir (Foto. 252). Bu bordür, geçmeler yaparak birbirine bağlanan stilize bitki motifleriyle bezenmiştir. Bu bordürlerin sınırladığı dikdörtgen alan, ortada altta vazodan çıkan ve bu merkezden yüzeyin tamamına dağılan kıvrık dallar ve çevresindeki karanfile ve laleye benzer stilize bitki motifleriyle meydana getirilen bir kompozisyondadır.

Mezarı meydana getiren blok taşlardan güneydeki taşın yüzeyi, günümüzde kırık taş parçalarının çimento harcı ile birleştirilmesi ile meydana gelen bir görüntüye sahiptir (Foto. 253), (Çiz. 83). Bu yüzeyin sıvasız alanlarında yer yer bezemeler görülmektedir. Buradan hareketle bu yüzeyin kuzey yüzün tekrarı halinde olduğu düşünülebilir.

Mezarı meydana getiren doğu ve batıdaki kısa kenarları meydana getiren blok taşlar, yakın tarihlerde çimento harcı ile kapatılmışlardır. Mezarın üzeri de çimento harcı ile kapatılmıştır. Orijinalde mezar, blok bir taşla kapatılmış olmalıdır.

Dikdörtgen blok halindeki baş taşı, 1.38 m yüksekliğindedir. Mezarın baş taşı, fesli mezar taşı başlıkları içerisinde yer almaktadır. Fesin hemen solunda bir püskül salınmaktadır. Yine dikdörtgen blok taş halinde olan ayak taşı ise 1.23 m yüksekliğindedir. Ayak taşı başlıksız olup sivri kemer formunda son bulmaktadır. Günümüzde düşmüş olan ayak taşının iç yüzünde altta bir vazodan çıkan hayat ağacı motifi işlenmiştir. Hayat ağacının dallarında yer yer lale ve kıvrık dal motifleri işlenmiştir. Kompozisyon, genel olarak oldukça sade bir görüntüdedir. Ayak taşı, stilize yaprak motiflerinin yanyana getirilmesiyle oluşan bir tepelikle son bulmuştur.

Satır başları üstte kalacak şekilde çok az eğimli kartuşlar içerisine yazılmış olan mezarın tâlik hatlı kitabe metni şu şekildedir:

Hüve'l-Bâkî
Sağırzâde me'âlî menkîbet[439] *Hacı Mehmet Bey*
Ki her bir kârını tevfîk-ı mazmun-u küttâb itdi
Kılub pek çok zamanlar hânedanlık resmini icrâ
Rızây-ı Hakka nâil oldu tahsîl-i sevâb itdi
Nihayet irci'î emri olunca gûşuna[440] *vâsıl*
Alâyıkdan geçib teslim-i rûh-i müstetâb itdi
Okunsa ruhuna bin Fatiha her demde lâyıkdır
Hezârân kimseyi vaktiyle zîra kâmyâb itdi
Ne tâkatsuz[441] *imiş âh âteş-i alam-i hicrânı*
Umumun bağrını hûn eyledi cismin kebâb itdi
Yazılsın senin kabrinde güher târihim ey Hâfız

[439] Bu ibare, Gündoğdu, 150'de *münakkıb* olarak okunmuştur.
[440] Bu ibare, Gündoğdu, 150'de *kûşuna* olarak okunmuştur.
[441] Bu ibare, Gündoğdu, 150'de *tâkat söz* olarak okunmuştur.

Mehmet Beğ civâr-ı kurb-i Yezdâne sebât itdi
Fî 8 Şevvâl sene *1296*
Vefâtı

45. Nolu Mezar

Tarihi: 1325 H/1907 M

Çizim: 84-85

Fotoğraf: 254

Mezar, Tahir Paşa adındaki erkeğe aittir. Mezar, tip olarak çerçeveli mezarlardandır (Foto. 254). Baş ve ayak taşı dikdörtgen blok taşlardan meydana gelmektedir. Mezar başlık tipi olarak ise fes tipi başlıklı mezarlar içerisindedir.

Mezarın alt bölümünde, 2.53 x 1.21 x 0.11 m ölçülerinde kesme taş malzemeli kaideye ve üzerlerinde yine kesme taş malzeme ile kademeli iki profile yer verilmiştir. Dış bükey ve iç bükey olan bu profiller sırasıyla 2.41 x 1.15 x 0.15 m, 2.32 x 1.09 x 0.15 m ölçülerindedir. Son kademenin üzerinde sandık tipindeki mezar yer almaktadır.

Mezar bölümü, 1.92 x 0.84 x 0.72 m ölçülerindeki dört blok taştan meydana gelir. Mezarı meydana getiren blok taşlardan kuzeydeki taşın yüzeyi bir bordürle sınırlandırılan dikdörtgen bir alan şeklinde düzenlenmiştir (Çiz. 84). Bu bordür, kıvrık dal motifleriyle bezenmiştir. Bu bordürlerin sınırladığı dikdörtgen alan, silmelerle çevrelenmiştir. Silmelerin meydana getirdiği orta alan, ortada altta vazodan çıkan ve bu merkezden yüzeyin tamamına dağılan kıvrık dallar ve çevresindeki stilize bitki motifleriyle meydana getirilen bir kompozisyondadır. Motifler, diğer mezarlara göre hem yüzeyden daha fazla kabartılmış haldedirler hem de büyüklük olarak da daha büyüktürler. Mezarı meydana getiren blok taşlardan güneydeki taşın yüzeyi de bu yüzeyle tamamıyla aynı düzenlemededir.

Mezarı meydana getiren kısa kenarlardaki taşlardan doğudaki taşın yüzeyi bir bordürle sınırlandırılan dikdörtgen bir alan şeklinde düzenlenmiştir (Çiz. 85). Bu bordür, kıvrık dal motifleriyle bezenmiştir. Ortadaki dikdörtgen alan, ortada stilize edilmiş bir ağaç motifi ve iki yanında kuzey ve güney yüzlerdekine benzer yine stilize bitki motifleriyle bezenmiştir. Mezarı meydana getiren kısa kenarlardaki taşlardan batıdaki taş, doğu yüzün tekrarı halindedir (Çiz. 85).

Dikdörtgen blok halindeki baş taşı, 1.37 m yüksekliğindedir. Mezarın baş taşı, fesli mezar taşı başlıkları içerisinde yer almaktadır. Fesin hemen solunda bir püskül salınmaktadır. Baş taşının iç yüzünde altta bir vazodan çıkan hayat ağacı motifi işlenmiştir. Hayat ağacının dallarında lale ve karanfile benzer stilize bitki motiflerinin işlenmesiyle bezenmiştir. Yine dikdörtgen blok taş halinde olan ayak taşı ise 1.34 m yüksekliğindedir. Ayak taşı, gül demeti tipindeki bir başlığa sahiptir. Üç gül ve çevresini saran stilize yaprak motiflerinin yanyana getirilmesiyle kompozisyon meydana getirilmiştir. Ayak taşının iç yüzünde de baş taşının iç yüzünde olduğu gibi altta bir vazodan çıkan hayat ağacı motifi işlenmiştir. Hayat ağacının dallarında lale ve karanfile benzer stilize bitki motifleri işlenmiştir. Ayak taşının dış yüzeyinde de bezemeye yer verilmiştir. Bu yüzey, üzüm salkımları ve kıvrık dal motiflerinin işlenmesiyle bezenmiştir.

Mezarın celi tâlik hatlı kitabe metni şu şekildedir:

Ey zâirâ
Hüve'l Hallâku'l-Bâkî
Buradır işte mezâr-ı Hacı[442] *Tahir Paşa*
Misli nadir yetişir gitdi cihandan hayfâ
Herkese şâmil idi lütfü sehâsı keremi
Sâni-i Hatem Tâî idi gördinse[443] *revâ*
Dininen devletine milletine hâdim idi
Budur âlemde meziyet budur ukbâda rehâ
Kalb-i din-i perverîde nâmı gibi tâhir idi
Pâk idi nâsiyye-i tâhirî mânend-i-semâ
Mâ hasal[444] *pâk neseb pâk haseb pâk lisân*
Mütevazı mütebessimdi ferişteh-simâ
Pâk ruh-u hâlidi[445] *cennet didi hâtif târih*
Okuyan fatihalar ruhuna itsûn ihdâ
Sene 1327 Şaban 28 Pazartesi, Sene
1325 Ağustos 31

---

[442] Bu ibare Gündoğdu, 146'da geçmektedir.
[443] Bu ibare Gündoğdu, 146'da *gördün* olarak okunmuştur.
[444] Bu ibare Gündoğdu, 146'da *hasele* olarak okunmuştur.
[445] Bu ibare Gündoğdu, 146'da *huld-u* olarak okunmuştur.

2.1.5. Hamamlar

2.1.5.1. Çarşı Mahallesi Sağıroğulları Hamamı[446]

İnceleme Tarihi: 05.09.2014

Çizim: 86

Fotoğraf: 255

Yeri: Kemah merkezini meydana getiren Çarşı Mahallesi'nde, Necati Bey İlköğretim Okulu'nun güneybatısında yer almaktadır (Foto. 255).

Tarihi: Büyük bir bölümü günümüze ulaşamayan yapının mimarisinden hareketle XIX. yüzyılda inşa ettirilmiş olduğu kabul edilebilir.

Plan ve Mimari Özellikleri: Hamamdan günümüze sadece sıcaklık bölümüne ait kubbeli bir mekân ulaşabilmiştir (Çiz. 86). Bu nedenle genel plan şeması hakkında bir tahminde bulunmak mümkün değildir.

Mevcut kubbeli mekân, 4.00 x 4.00 m ölçülerinde kare planlıdır. Mekânın girişi batı yönde dikdörtgen olup 0.65 m genişliğindedir. Mevcut zemininden kubbe kilit taşına 4.39 m yüksekliğinde olan iç mekânda güneyde ve kuzeyde birer niş bulunmaktadır. Bunlardan güneydeki nişin su deposuna geçişi sağlayan bölüm olduğu anlaşılmaktadır.

Günümüzde herhangi bir süslemeye sahip olmayan yapı, moloz taş malzeme ile inşa edilmiştir.

[446] Hamam yapısının adının "Sağıroğulları Hamamı" olduğu bilgisi 05.09.2014 tarihinde Mithat Küçükyılmaz'dan alınmıştır.

2.1.5.2. Gülabi Bey Hamamı

İnceleme Tarihi: 05.09.2014

Çizim: 87

Fotoğraf: 256-259

Yeri: Çarşı Mahallesi'nde Gülabi Bey Camii'nin güneybatısında yer alır (Foto. 256).

Tarihi: Hamamın üzerinde inşa tarihini belirtir herhangi bir kitabe mevcut değildir. Gülabi Bey Camii ile ile birlikte hamamın bir külliye içerisinde olduğu düşünüldüğünde XIV. yüzyılda yaptırılmış olabileceği kabul edilebilir. Yapı, 2013 yılında VGM tarafından ciddi bir onarım geçirmiştir. Hamam günümüzde Kemah Belediyesi'ne bağlı ticari bir fonksiyon kazanmıştır.

Plan ve Mimari Özellikleri: Kuzey-güney istikametinde dikdörtgen bir alanda kurula hamam, soyunmalık, ılıklık ve sıcaklık bölümlerinden oluşan tek fonksiyonlu bir yapıdır (Çiz. 87).

Yapıya kuzeydoğu köşedeki girişle ulaşılır. Bu girişten bir kubbe ile kapatılmış olan soyunmalığa geçilir. Soyunmalığın kuzey, güney ve batı yönlerinde sekiler bulunur (Foto. 257).

Soyunmalığın güneydoğusundaki tonozlu dehlizle ılıklık bölümüne geçilir. Ilıklığın batısında traşlıklara ve helalara yer verilmiştir. Ilıklığın batısında oturmak için bir de sekiye yer verilmiştir (Foto. 258).

Ilıklığın güneyindeki giriş ile üç eyvanlı, dört köşe halvetli sıcaklığa geçilir (Foto. 259). Göbektaşının olduğu orta alan kubbe ile kapatılmış olup fil gözü şeklindeki açıklıklarla aydınlatılmıştır.

Hamamın güneyinde külhan ve odunluk bölümleri yer alır.

Süsleme: Yapıda günümüz itibariyle süsleme mevcut değildir.

Malzeme: Hamam, köşelerde ve açıklık çevrelerinde kesme taş ile, diğer yerlerde moloz taş malzeme ile inşa edilmiştir.

2.1.6. Çeşmeler

2.1.6.1. Çarşı Mahallesi Kaledibi Sokak Çeşmesi[447]

İnceleme Tarihi: 03.09.2014

Çizim: 88

Fotoğraf: 260

Yeri: Çeşme, Çarşı Mahallesi'nde Kaledibi Sokak'ta yer alır (Foto. 260).

Tarihi: Çeşmenin üzerinde 1936 yılında yapıldığını belirtir bir kitabe bulunmaktadır. Üç satırda Latin Harfleriyle yazılan kitabenin metni şu şekildedir:

İSMAİL:GÜRSES
T:
1-5-936

Plan ve Mimari Özellikleri: Dikdörtgen planda inşa edilen çeşme, tek lüleli olup 1.81 m genişliğe, 0.75 m kalınlığa ve 1.95 m yüksekliğe sahiptir (Çiz. 88).

Çeşmenin niş bölümü, dilimli kemerli olup nişin genişliği 1.25 m, derinliği 0.40 m ve yüksekliği 1.70 m'dir. Nişin içerisinde iki de yüzeysel niş halinde olan taslıklar yer alır. Dikdörtgen nişler üstte sivri kemer formuyla vurgulanmışlardır. Bu kemerler, palmet motifi şeklindeki tepeliklerle son bulmuşlardır. Kemer yüzeyi, kabartma olarak meydana getirilmiştir.

Süsleme: Çeşmedeki süsleme, dilimli kemer formu ve kilit taşındaki stilize bitkisel motifi, taşlık nişlerindeki palmet motifli kemer tepelikleri ve çeşmenin üst sınırındaki profilli kuşak ile meydana getirilmiştir.

Malzeme: Çeşme, sarı renkli kesme taş malzeme ile inşa edilmiştir. Kemer köşeliklerinde dökülen bölümler moloz taş malzeme ile yenilenmiştir.

---

[447] Çeşme, Erzurum KVKBK'nın 13.07.2012 gün ve 372 sayılı kararı ile tescil edilmiştir.

2.1.6.2. Hacı Mehmet Behçet Bey Çeşmesi[448]

İnceleme Tarihi: 03.09.2014

Çizim: 89

Fotoğraf: 261

Yeri: Çeşme, Çarşı Mahallesi'nde Gülabi Bey Camii'nin kuzeydoğusunda yer alır (Foto. 261).

Tarihi: Çeşmenin üzerinde 1297 H/1880 M yılında Hacı Mehmet Behçet Bey tarafından yaptırıldığını belirten celi sülüs hatlı, üç satırlık bir kitabe yer alır. Kitabe metni şu şekildedir:

Sahibü'l Hayrat ve'l Hasenat Kemah Eşraf
Hanedanından Sağırzâde merhum ve mağfur
El-Hac Mehmed Behçed Beyin Ruhuna Fatiha Sene 129/1880

Plan ve Mimari Özellikleri: Dikdörtgen planda inşa edilen çeşme, tek lüleli olup 2.75 m genişliğe, 1.96 m kalınlığa ve 2.92 m yüksekliğe sahiptir (Çiz. 89). Çeşme klasik Osmanlı dönemi çeşme karakterini yansıtmaktadır[449].

---

[448] Çeşme, Erzurum KVKBK'nın 08.10.1976 gün ve 181 sayılı kararı ile tescil edilmiştir.
[449] Gündoğdu-vd., 175

Çeşmenin niş bölümü, sivri kemerli olup nişin genişliği 2.17 m, derinliği 0.35 m'dir. Nişin içerisinde iki de taslık yer alır. Taslık nişleri 0.36 m genişliğe, 0.29 m yüksekliğe ve 0.11 m derinliğe sahiptir. Taslıklar birbirlerine 0.54 m,çeşme kemerine sağda 0.44 m, solda 0.42 m mesafededir. Taslık olan dikdörtgen bu nişler üstte dilimli kemer formuyla vurgulanmışlardır. Çeşme ortadan yatay olarak profilli bir kuşakla ikiye bölünmüştür. Bu kuşaktaki profillller çeşmenin sivri kemerinde de devam ettirilmiştir.

Süsleme: Çeşme üzerindeki süsleme, profilli yatay kuşak ve yine profilli olan sivri kemer formuyla meydana getirilmiştir. Taslık nişlerindeki dilimli kemer uygulaması, çeşme üzerindeki bir diğer süsleme unsurudur.

Malzeme: Çeşme, kesme taş malzeme ile inşa edilmiştir. Beyaz ve gri renkli kesme taş malzeme, çeşmenin ön yüzünde hareketli bir görüntü sağlamıştır.

2.1.6.3. Hasan Alâ'uddin Bey Çeşmesi[450]

İnceleme Tarihi: 04.09.2014

Çizim: 90

Fotoğraf: 262

Yeri: Kemah Kalesi'nin batı girişinin olduğu rampanın başlangıcında, rampanın hemen eteğinde yer almaktadır (Foto. 262).

Tarihi: Çeşmenin üzerinde 1292 H/1875 M yılında Sağırzâde Hasan Alâ'uddin Bey tarafından yaptırıldığını belirten celi sülüs hatlı, dört satırlık bir kitabe yer alır. Kitabe metni şu şekildedir:

Maşallah
Sahibü'l Hayrat ve'l Hasenat
Hasan Alâ'uddin[451] *Bey Sağırzâde*
Sene 1292/1875

Plan ve Mimari Özellikleri: Dikdörtgen planda inşa edilen çeşme, tek lüleli olup 2.10 m genişliğe, 1.35 m kalınlığa ve 2.55 m yüksekliğe sahiptir (Çiz. 90). Çeşme, klasik Osmanlı çeşmelerinin karakterindedir.

Çeşmenin niş bölümü, sivri kemerli olup nişin genişliği 1.52 m, derinliği 0.24 m'dir. Nişin içerisinde iki de taslık yer alır. Taslık nişleri 0.26 m genişliğe, 0.56 m

[450] Çeşme, Erzurum KVKBK'nın 17.05.1976 gün ve 186 sayılı kararı ile tescil edilmiştir.
[451] Gündoğdu-vd., 176'da bu isim İmadüddin olarak okunmuştur.

yüksekliğe ve 0.16 m derinliğe sahiptir. Taslık olan dikdörtgen bu nişler üstte dilimli kemer formuyla vurgulanmışlardır.

Çeşme ortadan yatay olarak profilli bir kuşakla ikiye bölünmüştür. Bu kuşaktaki profillller çeşmenin sivri kemerinde de devam ettirilmiştir. Çeşme, üstte yine profilli olan üçgen bir alınlık ile son bulmuştur.

Süsleme: Çeşme üzerindeki süsleme, kademeli profilli yatay kuşak ve yine kademeli profilli olan sivri kemer formuyla meydana getirilmiştir. Altta olduğu gibi, çeşmenin üst bölümünde de kademeli profiller kullanılmış olup, üçgen alınlığı meydana getirmektedirler.

Malzeme: Çeşme, kesme taş malzeme ile inşa edilmiştir. İnşa malzemesi, Kemah Kalesi'ni meydana getiren kireç taşındandır. Çeşmenin önündeki kurna, Kale içerisindeki hamamdan buraya getirilmiş olabilir.

2.1.6.4. Mektepönü Mahallesi Camii Çeşmesi

İnceleme Tarihi: 03.09.2014

Fotoğraf: 263

Yeri: Mektepönü Mahallesi'nde, Mektepönü Camii'nin güneybatısında, bahçe duvarının dış yüzeyinde yer almaktadır (Foto. 263).

Tarihi: Çeşmenin üzerinde herhangi bir kitabe mevcut değildir. Çeşme genel görüntüsü, mimari özellikler ve Kemah'taki diğer çeşmeler göz önüne alınarak XIX. yüzyılda inşa ettirilmiş olmalıdır.

Plan ve Mimari Özellikleri: Dikdörtgen planda inşa edilen çeşme, tek lüleli olup 1.95 m genişliğe ve 2.65 m yüksekliğe sahiptir.

Çeşmenin niş bölümü, sivri kemerli olup nişin genişliği 1.43 m, derinliği 0.18 m'dir. Nişin içerisinde taslık yoktur.

Süsleme: Çeşme üzerindeki herhangi bir süsleme mevcut değildir.

Malzeme: Çeşmenin orijinalde kesme taş malzeme ile inşa edildiği söylenebilir. Çeşme günümüzde kesme taş ve moloz taş malzeme ile varlığını korur. Moloz taşlar, yıkılan bölümlerin yenilenmesinde kullanılmıştır.

2.1.6.5. Yukarı Mahalle (Derebaşı) Camii Çeşmesi

İnceleme Tarihi: 03.09.2014

Çizim: 91

Fotoğraf: 264

Yeri: Çeşme, Yukarı Mahalle (Derebaşı) Camii'nin kuzeybatı köşesine, caminin avlu duvarının dış yüzüne bitişik haldedir (Foto. 264).

Tarihi: Çeşmenin üzerinde herhangi bir kitabe bulunmamaktadır. Ancak çeşmenin genel görüntüsü cami ile aynı dönemde inşa ettiğini göstermektedir. Buradan hareketle caminin inşa tarihi olan 1250 H/1834-1835 M yılı çeşme için de geçerli olmalıdır.

Plan ve Mimari Özellikleri: Dikdörtgen planda inşa edilen çeşme, tek lüleli olup 1.60 m genişliğe, 0.60 m derinliğe ve 1.25 m uzunluğa sahiptir (Çiz. 91). Çeşmenin önündeki yalak, çeşme ile aynı genişlikte 1.60 m genişliğinde olup 0.60 m derinliğinde ve 0.40 m yüksekliğindedir. Çeşmenin lülesinin hemen üzerinde 0.25 x 0.35 m ölçülerinde taslık olarak kullanılan bir de niş yer almaktadır.

Süsleme: Çeşme üzerinde herhangi bir süsleme bulunmamaktadır.

Malzeme: Çeşme, kesme taş malzeme ile inşa edilmiştir.

2.1.7. Sivil Mimari

2.1.7.1. Ali Çambeli Evi[452]

İnceleme Tarihi: 03.08.2014

Çizim: 92

Fotoğraf: 265-267

Yeri: Pöhrenkbaşı Mahallesi Ada 277, Parsel 1'de yer alır (Foto. 265).

Tarihi: Üst katta sofanın kuzeyinde yer alan odanın tavanında ahşap direkler arasındaki merteklere beş parça halinde Arap harfleri ile yazılar yazılmıştır. Bunlardan birisinde celi divani hatla "*Maşallh"* yazılmıştır. Bu yazılardan birinde 1348 H/1930 M tarihi eski ve yeni rakamlarla geçmektedir. Celi sülüs hatlı üç satırlık ilk yazıtta şu ibareler yer alır:

Yemlihâ
Mekselinâ
Mislinâ

İki satırlık ikinci yazıtta şu ibareler yer alır:

Eylül
Sene

[452] Ali Çambeli Evi, Erzurum KVKBK'nın 13.09.2012 gün ve 374 sayılı kararı ile tescil edilmiştir.

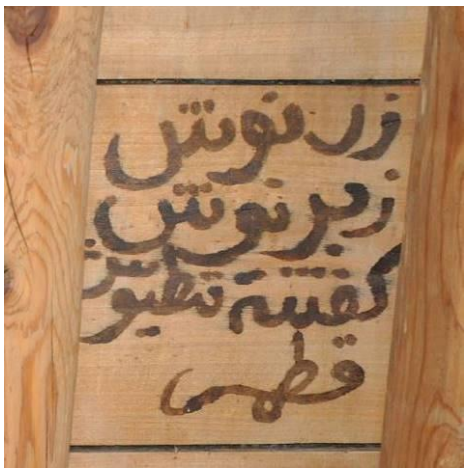
1348

Bir daire formu oluşturacak şekilde yazının istiflendiği üçüncü yazıtta “Maşallah” yazmaktadır.

İki satır halindeki dördüncü yazıtta üstte “eylül”, altta ise günümüz rakamlarıyla 1930 tarihi yazmaktadır.

Dört satırlık beşinci yazıtta ise şu ibareler yer alır:

Zernuş
Zebernuş
Kefeştetîyüş
Kıtmir

Bu yazıtlarda geçen tarihlerden anlaşılmaktadır ki ev, 1930 tarihinde inşa ettirilmiştir.

Plan ve Mimari Özellikleri: Ali Çambeli evi, orijinalde iki katlı ve üst katta cumbalı olarak inşa edilmiştir (Çiz. 92). İki katı birbirine bağlayan merdivenin iptal edilmesiyle altta ve üstte olmak üzere iki ayrı ev meydana getirilmiştir. Bu evler Ali Çambeli’nin oğulları tarafından kullanılmaktadır.

Alt Kat: Alt kata batı cephe ortasında açılan giriş açıklığı ile ulaşılır. Girişin hemen sonrasında doğu-batı doğrultusunda 3.45 m, kuzey-güney doğrultusunda 5.28 m ölçülerine sahip sofaya geçilmektedir. Sofa, aynı zamanda mutfak fonksiyonundadır. Sofanın kuzeyinde ve güneyinde birer odaya yer verilmiştir. Bu odalardan kuzeydeki doğu-batı doğrultusunda 4.00 m, kuzey-güney doğrultusunda 5.28 m ölçülerine sahiptir. Sofadan bu odaya, sofanın kuzeydoğu köşesindeki giriş ile geçilmektedir. Bu oda kuzeyde üç batıda iki olmak üzere dikdörtgen 5 pencere ile aydınlatılmıştır. Odanın kuzeybatı köşesinde bir de gusülhane yer alır. Gusülhanenin kehrizi kapatılarak günümüzde sadece yüklük olarak kullanılmaktadır. Odanın tavanı ahşap tahtalar ile kaplanmıştır. Tavanın ortasında ise kare bir tavan göbeğine yer verilmiştir.

Sofanın güneyindeki odaya sofanın güneydoğu köşesindeki giriş ile geçilmektedir. Bu oda da sofanın kuzeyinde ki oda gibi doğu-batı doğrultusunda 4.00 m, kuzey-güney doğrultusunda 5.28 m ölçülerine sahiptir. Ancak bu odanın doğusundaki 1.50 x 1.50 m ölçülerindeki kare alan tuvalet olarak kullanılmaktadır.

Alt katın batısında moloz taş malzeme ile örülmüş bir de bahçe bölümü yer almaktadır.

Üst Kat: Üst kata evin batı cephe ortasında açılan giriş açıklığı ile ulaşılır. Bu girişe evin kuzeybatı köşesinden başlayan ve güneye doğru yükselen demir merdivenle ulaşılır. Üst kat alt kat ile ölçüleri dâhil olmak üzere aynı plandadır. Girişin hemen sonrasında alt katta olduğu gibi doğu-batı doğrultusunda 3.45 m, kuzey-güney doğrultusunda 5.28 m ölçülerine sahip sofaya geçilmektedir. Sofa, yine alt katta olduğu gibi mutfak fonksiyonundadır. Sofa, alt kattan farklı olarak 0.70 m batı yöne doğru dışa taşıntı yapmaktadır. Böylelikle sofanın batısında cumba formunda bir taşıntı meydana getirilmiştir. Sofa bu noktada batıya 3 kuzeye ve güneye 1'er olmak üzere toplam 5 yuvarlak kemerli pencere ile aydınlatılmıştır. Sofanın kuzeyinde ve güneyinde birer odaya yer verilmiştir. Bu odalardan kuzeydeki doğu-batı doğrultusunda 4 m, kuzey-güney doğrultusunda 5.28 m ölçülerine sahiptir. Sofadan bu odaya, sofanın kuzeydoğu köşesindeki giriş ile geçilmektedir. Bu oda kuzeyde üç batıda iki olmak üzere dikdörtgen beş pencere ile aydınlatılmıştır. Odanın tavanı ahşap tahtalar ile kaplanmıştır (Foto. 266).

Sofanın güneyindeki odaya sofanın güneydoğu köşesindeki giriş ile geçilmektedir. Bu oda da sofanın kuzeyinde ki oda gibi doğu-batı doğrultusunda 4.00 m, kuzey-güney doğrultusunda 5.28 m ölçülerine sahiptir. Ancak bu odanın doğusundaki 1.50 x 1.50 m ölçülerindeki kare alan alt kattaki gibi tuvalet olarak kullanılmaktadır. Bu oda güneyde ve batıda ikişer olmak üzere dikdörtgen dört pencere ile aydınlatılmıştır.

Ev, batıya eğimli bir çatı ile kapatılmıştır.

Süsleme Özellikleri: Alt kattaki kuzey odanın tavanın ortasında ise kare bir tavan göbeğine yer verilmiştir (Foto. 267). Tavan göbeği, çıtalarla sınırları çizilmiş iç içe iki kareden meydana gelmiştir. İki kare arasındaki yüzey kenar ortalarında tepelik biçiminde palmet, palmetin yanlarında kıvrık dallar ve aralarında karanfil motifleri kullanılarak süslenmiştir. Tavan göbeğindeki ikinci karenin içerisinde çıtalarla oluşturulmuş yuvarlak bir alan meydana getirilmiştir. Karenin köşelerde kalan boşluklarında palmet ve rumilere, yuvarlak alan içerisinde ise palmet, palmetin yanlarında kıvrık dallar ve aralarında karanfil motifleri kullanılmıştır. Yuvarlak alanın tam ortasında yivlendirilmiş bir sakıtla tavan göbeğinin kompozisyonu tamamlanmıştır. Yeşil, kırmızı ve sarı renkler tavan göbeğindeki motiflerin renklendirilmesinde kullanılmışlardır. Tavan göbeğindeki bu süsleme dışında evde herhangi bir süsleme ile karşılaşılmamıştır.

Malzeme: Ali Çambeli Evi, moloz taş malzeme ile inşa edilmiştir. Evin batı cephesinin üst kat cephesi çimento sıva ile kaplanmışken diğer cephelerde kerpiç sıva ile kaplanmıştır.

2.1.7.2. Edip Mengüç Evi

İnceleme Tarihi: 03.08.2014

Fotoğraf: 268

Yeri: Pöhrenkbaşı Mahallesi'nde, mahalle mezarlığının bulunduğu tepenin kuzey eteğinde yer almaktadır (Foto. 268).

Tarihi: Evin batı cephesindeki girişin hemen üzerinde 1310 H/ 1892 M tarihinin geçtiği üç satırlık bir kitabe yer almaktadır. Celi sülüs hatlı kitabe metni şu şekildedir:

Ve (Mâşâe) kâne vema lem yeşe'
Lem yekün Ya Hâfiz
Sene 1315

Bu kitabeden hareketle anlaşılmaktadır ki ev, 1892 tarihinde inşa ettirilmiştir.

Plan ve Mimari Özellikleri: Edip Mengüç Evi'nin inceleme tarihi itibariyle kapalı olması sebebiyle içerisine girilememiş ve bu sebeple de çizimi yapılamamıştır. Dış cephelerden anlaşıldığı kadarıyla batı girişten sonra bir sofa ve bu sofanın kuzeyinde ve güneyindeki ikişer odadan meydana gelmektedir.

Ev, batıya eğimli bir çatı ile kapatılmıştır.

Malzeme: Moloz taş malzeme ile inşa edilen Edip Mengüç Evi, dış cephelerde kerpiç sıva ile kaplanmıştır.

2.1.7.3. Fahri Yoğurtçu Evi[453]

İnceleme Tarihi: 03.08.2014

Fotoğraf: 269

Yeri: Çarşı Mahallesi Ada 412, Parsel 3'de yer alır (Foto. 269).

Tarihi: Fahri Yoğurtçu Evi'nin inşa tarihi ile ilgili herhangi bir kayıt mevcut değildir. Kemah'ta ki benzer sivil mimari özelliklerine bakılarak bu evin XIX. yüzyılın ikinci yarısı ile XX. yüzyılın ilk çeyreği arasında inşa edilmiş olduğu söylenebilir.

Plan ve Mimari Özellikleri: Fahri Yoğurtçu Evi'nin inceleme tarihi itibariyle kapalı olması sebebiyle içerisine girilememiş ve bu sebeple de çizimi yapılamamıştır. Dış cephelerden anlaşıldığı kadarıyla doğu cepheden giriş ile ulaşılan ev altta iki, üstte üç olmak üzere beş odadan meydana gelmektedir. Alt kat, girişten sonraki sofa ve sofanın güneyindeki odalardan, üst kat ise girişin üzerine denk gelecek şekilde doğuya doğru cumba formunda bir taşıntı yapan sofa ve yine güneyindeki odalardan meydana geliyor olmalıdır. Evin birimleri doğu cephede açılan altta üç, üstte altı olmak üzere toplam dokuz dikdörtgen pencere ile aydınlatılmıştır.

Ev, doğu ve batı yönünde iki yöne eğimli bir çatı ile kapatılmıştır.

Malzeme: Moloz taş ile inşa edilen Fahri Yoğurtçu Evi, dış cephelerde kerpiç sıva ile kaplanmıştır.

---

[453] Fahri Yoğurtçu Evi Erzurum KVKBK'nın 03.07.2012 gün ve 379 sayılı kararı ile tescil edilmiştir.

2.1.7.4. Fatih Özdemir Evi[454]

İnceleme Tarihi: 03.08.2014

Fotoğraf: 270

Yeri: Çarşı Mahallesi Ada 173, Parsel 2'de yer almaktadır (Foto. 270).

Tarihi: Fatih Özdemir Evi'nin inşa tarihi ile ilgili herhangi bir kayıt mevcut değildir. Kemah'ta ki benzer sivil mimari özelliklerine bakılarak bu evin XIX. yüzyılın ikinci yarısı ile XX. yüzyılın ilk çeyreği arasında inşa edilmiş olduğu söylenebilir. Ancak özellikle dış cephelerdeki çimento harcı sıva kullanımı bu evin sonraki tarihlerde elden geçirildiğini göstermektedir.

Plan ve Mimari Özellikleri: Fatih Özdemir Evi'nin inceleme tarihi itibariyle kapalı olması ve kullanılmaması sebebiyle içerisine girilememiş ve bu sebeple de çizimi yapılamamıştır. Dış cephelerden anlaşıldığı kadarıyla batı cepheden giriş ile ulaşılan ev altta bir sofa ve üstte iki oda ve tuvalet-banyo bölümünden oluşmaktadır. Evin alt katta ki kuzeybatı bölümü iki dükkân olarak değerlendirilmiştir. Üst kattaki mekânlar batıya ve kuzeye açılan pencereler ile aydınlatılmıştır.

Ev, dört yöne eğimli kiremit kaplı bir çatı ile kapatılmıştır.

Malzeme: Moloz taş malzeme ile inşa edilen Fatih Özdemir Evi'nin dış cepheleri yakın tarihlerde çimento harcı ile sıvanarak kaplanmıştır.

[454] Fatih Özdemir Evi, Erzurum KVKBK'nın 13.04.2012 gün ve 372 sayılı kararı ile tescil edilmiştir.

2.1.7.5. Hakkı Vanlı Evi

İnceleme Tarihi: 04.08.2014

Fotoğraf: 271

Yeri: Orta Gedik Mahallesi'nde Mahalle Mezarlığı'nın güneydoğusunda yer almaktadır (Foto. 271).

Tarihi: Hakkı Vanlı Evi'nin inşa tarihi ile ilgili herhangi bir kayıt mevcut değildir. Kemah'ta ki benzer sivil mimari özelliklerine bakılarak bu evin XIX. yüzyılın ikinci yarısı ile XX. yüzyılın ilk çeyreği arasında inşa edilmiş olduğu söylenebilir.

Plan ve Mimari Özellikleri: Hakkı Vanlı Evi'nin inceleme tarihi itibariyle kapalı olması sebebiyle içerisine girilememiş ve bu sebeple de çizimi yapılamamıştır. Ev, günümüzde kullanılmamakta olup metruk bir haldedir. Evin önlem alınmaması halinde yakın bir tarihte yıkılması olasıdır.

İki katlı Hakkı Vanlı Evi, dış cephelerden anlaşıldığı kadarıyla doğu cepheden giriş ile ulaşılmakta ve altta bir sofa ile kuzeyinde ve güneyindeki iki odadan, üstte yine ortada bir sofa ile yine kuzeyinde ve güneyindeki iki odadan meydana gelmektedir. Alt kattaki mekânlar doğu cephede açılan toplam beş dikdörtgen pencere ile aydınlatılmıştır.

Üst katta ortadaki sofa bölümü, diğer geleneksel Kemah evleri gibi cumbalı olarak değerlendirilmiştir. Üst kat sofası, doğu yönde dışa taşıntı yaparak dış cephede cumbalı hale getirilmiştir. Evin tuvalet ve banyo bölümleri de üst katta güneybatı köşede yer almaktadır. Üst kattaki mekanlar cumbanın kuzey ve güneyinde açılan iki pencere dahil olmak üzere doğu cephede açılan onbir, güney ve kuzey cephenin doğu köşelerindeki birer pencere olmak üzere toplamda onüç pencere ile aydınlatılmıştır. Üst katta dışarıdan bakıldığında üst katın güneybatı köşesine denk geldiği düşünülen tuvalet ve banyo bölümü ise güneye açılan 2 dikdörtgen pencere ile aydınlatılmıştır. Üst kat, batı yönde dışarıya da açılmaktadır.

Ev, dört yöne eğimli kiremit kaplı bir çatı ile kapatılmıştır.

Malzeme: Moloz taş ile inşa edilen Hakkı Vanlı Evi, dış cephelerde kerpiç sıva ile kaplanmıştır.

2.1.7.6. Hami Akın Evi[455]

İnceleme Tarihi: 04.08.2014

Fotoğraf: 272

Yeri: Karşıbağ Mahallesi Ada 221, Parsel 1'de yer almaktadır (Foto. 272).

Tarihi: Hami Akın Evi'nin inşa tarihi ile ilgili herhangi bir kayıt mevcut değildir. Kemah'ta ki benzer sivil mimari özelliklerine bakılarak bu evin XIX. yüzyılın ikinci yarısı ile XX. yüzyılın ilk çeyreği arasında inşa edilmiş olduğu söylenebilir.

Plan ve Mimari Özellikleri: Hami Akın Evi'nin inceleme tarihi itibariyle kapalı olması sebebiyle içerisine girilememiş ve bu sebeple de çizimi yapılamamıştır. Dış cephelerden anlaşıldığı kadarıyla doğu cepheden giriş ile ulaşılan ev altta ahır ve merek bölümlerinden, üstte ise ortada bir sofa ile kuzey ve güneyindeki odalardan meydana gelmektedir. Alt kattaki bölümlere ikisi doğuda biri kuzeyde olmak üzere toplamda üç giriş ile ulaşılmaktadır. Üst kat girişine kuzeyde yer alan merdivenlerle ulaşılmaktadır. Üst kattaki mekanlar doğuda iki ve güneyde bir olmak üzere toplamda üç pencere ile aydınlatılmıştır.

Ev, batıya eğimli kiremit kaplı bir çatı ile kapatılmıştır.

Malzeme: Moloz taş ile inşa edilen Hami Akın Evi, dış cephelerde kerpiç sıva ile kaplanmıştır.

[455] Hami Akın Evi, Erzurum KVKBK'nın 18.04.2013 gün ve 709 sayılı kararı ile tescil edilmiştir.

2.1.7.7. Hasan Kolak Evi[456]

İnceleme Tarihi: 03.08.2014

Çizim: 93

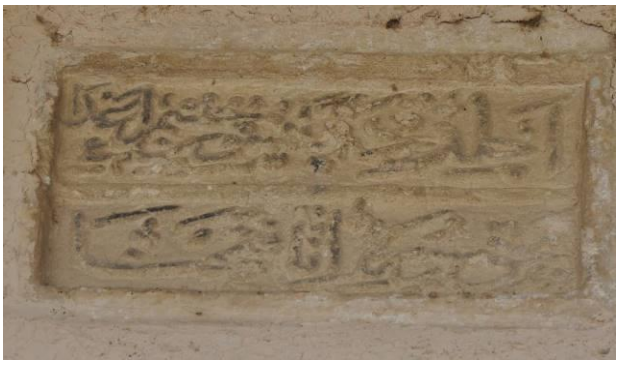
Fotoğraf: 273

Yeri: Pöhrenkbaşı Mahallesi Ada 276, Parsel 7'de yer alır (Foto. 273).

Tarihi: Evin kuzey cephesinde iki adet yazıt bulunmaktadır. Bu cephedeki iki pencerenin arasında 1302 H/ 1884-85 M tarihinin geçtiği kitabede üstte yuvarlak bir form meydana getirecek şekilde istiflenmiş *"Maşallah-ü kâne"* (Allah ne dilerse o olur) ibaresi yazılıdır. Bu ibarenin altında 1303 H/1886 M tarihi yazılmıştır. Yazıtın yazıldığı alan kare şeklinde olup köşelerde istiridye kabuğu şeklindeki motiflerle dolgulanmıştır. Bu motiflerden sağdakinin altında *"Ya Hâfiz"*, soldakinin altında ise *"Ya Allah"* yazılıdır.

Kuzey cephedeki ikinci yazıt, girişin üzerindeki dikdörtgen pencere üzerinde yer alır. İki satırlık celi sülüs hatlı kitabenin metni şu şekildedir:

Açıldıkça değmesin çeşm-i a'da
Bî Hakkı sırr-ı sureti înnâ fetehnâ

[456] Hasan Kolak Evi Erzurum KVKBK'nın 18.04.2013 gün ve 701 sayılı kararı ile tescil edilmiştir.

Kuzey cephede iki pencerenin arasında 1302 H./ 1884-85 M. tarihinin geçtiği kitabeden anlaşılmaktadır ki ev 1884'te inşa ettirilmiştir.

Plan ve Mimari Özellikleri: Hasan Kolak evi, orijinalde iki kattan meydana gelmektedir. Üst kat 1921 Koçgiri isyanında yakılarak yıkılmıştır. Yakın tarihlerde üst kat günümüz mimari anlayışında yenilenmiştir[457]. Dolayısıyla üst kat geleneksel Kemah sivil mimari özellikleri göstermemektedir.

Alt kat eve kuzey cephe ortasına açılan giriş açıklığı ile ulaşılmaktadır. Girişin hemen üzerinde dikdörtgen bir pencere açılmıştır. Girişten sonra doğu-batı istikametinde 12.11 m, kuzey-güney istikametinde 1.50 m ölçülerindeki dikdörtgen planlı antreye geçilir. Bu bölümün doğu köşesindeki 2.00 x 2.00 m ölçülerindeki kare alan tuvalet olarak kullanılmaktadır. Antrenin batı köşesinde üst kata çıkan merdivenler orijinalde yer almakta iken günümüzde mevcut değildir (Çiz. 93).

Antre ile güneyindeki sofa bölümü ahşap bir paravan ile birbirinden ayrılmıştır. Sofa 5.12 x 3.50 m ölçülerinde kuzey-güney istikametinde dikdörtgen bir plandadır. Sofanın üzeri, ahşap direkler ve aralarına atılan ahşap tahtalar ile kapatılmıştır.

Sofanın güneyinde, doğusunda ve batısında evin diğer birimleri yer almaktadır. Sofanın güneyinde 1.32 x 3.50 m ölçülerinde mutfak bölümü yer alır. Mutfağa sofanın kuzeydoğu köşesindeki giriş ile ulaşılır.

Sofanın doğusunda 6.44 x 3.86 m ölçülerinde yine kuzey-güney istikametinde dikdörtgen planda bir oda yer alır. Odanın doğu duvarı içerisine iki yüklük nişi açılmıştır. Odanın tavanı düz ahşap tahtalar ile kaplanmıştır. Bu oda, kuzeyde iki dikdörtgen pencere ile aydınlatılmıştır.

Sofanın batısında 4.75 x 3.90 m ölçülerinde yine kuzey-güney istikametinde dikdörtgen planda bir oda yer alır. Odanın tavanı düz ahşap tahtalar ile kaplanmıştır. Bu oda da, kuzeyde iki dikdörtgen pencere ile aydınlatılmıştır.

Malzeme: Hasan Kolak Evi, altta sekiz sıra kesme taş üzerine moloz taş malzeme ile inşa edilmiştir. Cepheler kerpiç sıva ile kaplanmıştır.

---

[457] Mehmet Kolak, 03.08.2014 tarihinde ile yapılan mülakatta bu bilgiyi ifade etmiştir.

2.1.7.8. Hayrettin Işıldak Evi[458]

İnceleme Tarihi: 04.08.2014

Fotoğraf: 274

Yeri: Çarşı Mahallesi Ada 412, Parsel 2'de yer almaktadır (Foto. 274).

Tarihi: Hayrettin Işıldak Evi'nin inşa tarihi ile ilgili herhangi bir kayıt mevcut değildir. Kemah'ta ki benzer sivil mimari özelliklerine bakılarak bu evin XIX. yüzyılın ikinci yarısı ile XIX. yüzyılın ilk çeyreği arasında inşa edilmiş olduğu söylenebilir.

Plan ve Mimari Özellikleri: Hayrettin Işıldak Evi'nin inceleme tarihi itibariyle kapalı olması sebebiyle içerisine girilememiş ve bu sebeple de çizimi yapılamamıştır. Dış cephelerden anlaşıldığı kadarıyla doğu cepheden giriş ile ulaşılan ev altta iki, üstte iki olmak üzere dört odadan meydana gelmektedir. Her iki katta da odalar ortadaki sofaların kuzey ve güneyinde yer almaktadırlar. Üst kat sofası doğuya doğru taşıntı yaparak cumbalı olarak değerlendirilmiştir. Evin tuvalet ve banyo bölümleri alt kat sofasının batısında yer alıyor olmalıdır. Evin birimleri altta doğu cephede iki, kuzey cephede bir olmak üzere toplam üç, üst katta ise cumbanın kuzey ve güneyinde açılan iki pencere dâhil doğu cephede beş, güney ve kuzey cephenin doğu köşelerindeki birer pencere ile toplamda yedi pencere ile aydınlatılmıştır. Evin kurulum alanının güney-kuzey yönde eğimli olması sebebiyle doğu ve kuzey cephenin kesiştiği yerde beden duvarı pahlanmıştır.

Ev, doğu ve batı yönünde iki yöne eğimli bir çatı ile kapatılmıştır.

Malzeme: Moloz taş ile inşa edilen Hayrettin Işıldak Evi, dış cephelerde kerpiç sıva ile kaplanmıştır.

---

[458] Hayrettin Işıldak Evi, Erzurum KVKBK'nın 13.04.2012 gün ve 372 sayılı kararı ile tescil edilmiştir.

2.1.7.9. İlhami Taşkın Evi[459]

İnceleme Tarihi: 04.08.2014

Fotoğraf: 275

Yeri: Pöhrenkbaşı Mahallesi Ada 274, Parsel 11'de yer almaktadır (Foto. 275).

Tarihi: İlhami Taşkın Evi'nin inşa tarihi ile ilgili herhangi bir kayıt mevcut değildir. Kemah'ta ki benzer sivil mimari özelliklerine bakılarak bu evin diğerlerinden daha geç tarihli olduğu ve XX. yüzyılda inşa edilmiş olduğu söylenebilir.

Plan ve Mimari Özellikleri: İlhami Taşkın Evi'nin inceleme tarihi itibariyle kapalı olması sebebiyle içerisine girilememiş ve bu sebeple de çizimi yapılamamıştır. Dış cephelerden anlaşıldığı kadarıyla kuzey cepheden giriş ile ulaşılan ev altta iki ve üstte üç olmak üzere toplamda beş odadan meydana gelmektedir. Üst kat cephe boyunca batıya doğru taşırılarak cumbalı olarak değerlendirilmiştir. Alt kat batıda iki, üst kat batıda iki, kuzeyde ve güneyde birer olmak üzere toplam beş pencere ile aydınlatılmıştır.

Ev, dört yöne eğimli bir çatı ile kapatılmıştır.

Malzeme: Betonarme malzeme ile meydana getirilen bir platform üzerine moloz taş malzeme ile inşa edilen İlhami Taşkın Evi'nin dış cepheleri yakın tarihlerde çimento harcı ile sıvanarak kaplanmıştır.

[459] İlhami Taşkın Evi, Erzurum KVKBK'nın 13.07.2012 gün ve 376 sayılı kararı ile tescil edilmiştir.

2.1.7.10. Kazım Bekir Bey Evi[460]

İnceleme Tarihi: 04.08.2014

Fotoğraf: 276

Yeri: Aşağı Gedik Mahallesi Ada 248, Parsel 16'da yer almaktadır (Foto. 276).

Tarihi: Kazım Bekir Bey Evi'nin inşa tarihi ile ilgili herhangi bir kayıt mevcut değildir. Kemah'ta ki benzer sivil mimari özelliklerine bakılarak bu evin diğerlerinden daha geç tarihli olduğu ve XX. yüzyılda inşa edilmiş olduğu söylenebilir. Ev günümüzde Sadettin Oktay'a aittir.

Plan ve Mimari Özellikleri: Sadettin Oktay Evi'nin inceleme tarihi itibariyle kapalı olması sebebiyle içerisine girilememiş ve bu sebeple de çizimi yapılamamıştır. Dış cephelerden anlaşıldığı kadarıyla güney cepheden giriş ile ulaşılan ev, altta bir sofa ve bu sofanın güneyindeki iki oda ile üstte ortada yine bir sofa ve kuzey ve güneyindeki ikişer odadan oluşmaktadır. Ev, altta dört mazgal pencere ile üstte güneyde üç, doğuda üç olmak üzere toplam altı dikdörtgen pencere ile aydınlatılmıştır. Kazım Bekir Bey Evi, yakın dönemlerde kendi içerisinde bölümlere ayrılarak üç ayrı hane haline getiriliştir. Bu değişim sırasında orijinal planı ve mimarisi bir hayli değişmiştir.

Ev, doğu-batı yöne eğimli kiremit kaplı bir çatı ile kapatılmıştır.

Malzeme: Moloz taş malzeme ile inşa edilen Fatih Özdemir Evi'nin dış cepheleri yakın tarihlerde çimento harcı ile sıvanarak kaplanmıştır.

[460] Kazım Bekir Bey Evi, Erzurum KVKBK'nın 13.07.2012 gün ve 382 sayılı kararı ile tescil edilmiştir.

2.1.7.11. Kazım Mengüç Evi[461]

İnceleme Tarihi: 03.08.2014

Fotoğraf: 277

Yeri: Yukarı Mahalle (Derebaşı) Ada 351, Parsel 24-25-45'de yer almaktadır (Foto. 277).

Tarihi: Kazım Mengüç Evi'nin inşa tarihi ile ilgili herhangi bir kayıt mevcut değildir. Kemah'ta ki benzer sivil mimari özelliklerine bakılarak bu evin XIX. yüzyılın ikinci yarısı ile XX. yüzyılın ilk çeyreği arasında inşa edilmiş olduğu söylenebilir.

Plan ve Mimari Özellikleri: Kazım Mengüç Evi'nin inceleme tarihi itibariyle kapalı olması sebebiyle içerisine girilememiş ve bu sebeple de çizimi yapılamamıştır. Ev, günümüzde bölünerek iki ayrı ev haline getirilmiştir[462].

Güney yöndeki eve güneydeki üst kat seviyesinde açılan giriş açıklığından girilmektedir. Bu girişe batıya doğru yükselen merdivenle ulaşılmaktadır. Üst katta bir odaya yer verilmiştir. Bu oda doğuda dört, güneyde bir olmak üzere toplamda beş dikdörtgen pencere ile aydınlatılmıştır. Güneydeki evin alt katı kiler olarak kullanılmaktadır. Kiler bölümüne doğudaki giriş açıklığı ile ulaşılmaktadır.

Kuzey yöndeki eve kuzeybatı köşede üst kat seviyesinde açılan giriş açıklığından girilmektedir. Bu girişe doğuya doğru yükselen merdivenle ulaşılır. Üst kattaki dört oda doğuda dört ve kuzeyde iki olmak üzere toplamda altı dikdörtgen pencere ile aydınlatılır. Kuzeydeki evin alt katı ahır ve merek olarak kullanılmaktadır. Bu bölümlere kuzeydeki giriş açıklığı ile ulaşılmaktadır.

Ev, doğu yöne eğimli bir çatı ile kapatılmıştır.

Malzeme: Moloz taş ile inşa edilen Kazım Mengüç Evi, dış cephelerde kerpiç sıva ile kaplanmıştır.

---

[461] Kazım Mengüç Evi, Erzurum KVKBK'nın 18.04.2013 gün ve 713 sayılı kararı ile tescil edilmiştir.
[462] Meydana getirilen 2 evin planı hakkındaki bilgiler, 03.09.2014 tarihinde Sadi Göktürk ile yapılan mülakattan sözlü olarak edinilmiştir.

2.1.7.12. Mehmet Çalık Evi[463]

İnceleme Tarihi: 04.08.2014

Fotoğraf: 278

Yeri: Karşıbağ Mahallesi Ada 224, Parsel 1-2'de yer almaktadır (Foto. 278).

Tarihi: Mehmet Çalık Evi'nin inşa tarihi ile ilgili herhangi bir kayıt mevcut değildir. Kemah'ta ki benzer sivil mimari özelliklerine bakılarak bu evin XIX. yüzyılın ikinci yarısı ile XX. yüzyılın ilk çeyreği arasında inşa edilmiş olduğu söylenebilir.

Plan ve Mimari Özellikleri: Mehmet Çalık Evi'nin inceleme tarihi itibariyle kapalı olması sebebiyle içerisine girilememiş ve bu sebeple de çizimi yapılamamıştır. Dış cephelerden anlaşıldığı kadarıyla kuzey cepheden giriş ile ulaşılan ev, altta ortada sofa ve iki doğu ve batısındaki birer odadan, üstte ortada yine bir sofa ile doğu ve batısındaki birer odadan meydana gelmektedir. Üst kattaki sofa kuzeye doğru taşıntı yaparak cumbalı olarak değerlendirilmiştir. Eğimli bir arazide kurulan evin alt kattaki birimleri kuzeyde iki, doğu ve batıda birer olmak üzere toplam dört, üst kattaki birimler ise kuzeyde cumbanın doğu ve batısında açılan iki pencere dahil olmak üzere doğu cephede açılan dokuz, doğu ve batı cephenin kuzey köşelerindeki birer pencere olmak üzere toplamda onbir pencere ile aydınlatılmıştır.

Ev, dört yöne eğimli bir çatı ile kapatılmıştır.

Malzeme: Moloz taş malzeme ile inşa edilen Mehmet Çalık Evi'nin dış cepheleri kerpiç sıva ile kaplanmıştır.

---

[463] Mehmet Çalık Evi, Erzurum KVKBK'nın 18.04.2013 gün ve 707 sayılı kararı ile tescil edilmiştir.

2.1.7.13. Naciye Çubukçu Evi[464]

İnceleme Tarihi: 05.08.2014

Fotoğraf: 279

Yeri: Çarşı Mahallesi Kaledibi Sokak Ada 179, Parsel 7'de yer almaktadır (Foto. 279).

Tarihi: Naciye Çubukçu Evi'nin inşa tarihi ile ilgili herhangi bir kayıt mevcut değildir. Kemah'ta ki benzer sivil mimari özelliklerine bakılarak bu evin XIX. yüzyılın ikinci yarısı ile XX. yüzyılın ilk çeyreği arasında inşa edilmiş olduğu söylenebilir.

Plan ve Mimari Özellikleri: Naciye Çubukçu Evi'nin inceleme tarihi itibariyle kullanılmayacak derecede terkedilmiş olması sebebiyle içerisine girilememiş ve bu sebeple de çizimi yapılamamıştır. Ev, günümüzde metruk bir halde olup batı ve kuzey beden duvarlarıyla ayaktadır. Kalan izlerden iki katlı olduğu anlaşılan ev, altta ve üstte üçer dikdörtgen pencere ile aydınlatılmıştır. Evin girişi de aynı cephe üzerinde yer almaktadır. Önlem alınmadığı takdirde evin çok yakın bir tarihte yıkılarak yok olması kaçınılmazdır.

Ev, toprak dam örtülüdür.

Malzeme: Moloz taş malzeme ile inşa edilen Naciye Çubukçu Evi'nin dış cepheleri kerpiç sıva ile kaplanmıştır.

[464] Naciye Çubukçu Evi, Erzurum KVKBK'nın 13.07.2012 gün ve 377 sayılı kararı ile tescil edilmiştir.

2.1.7.14. Sabri Başpınar Evi[465]

İnceleme Tarihi: 05.08.2014

Fotoğraf: 280

Yeri: Mektepönü Mahallesi Ada 269, Parsel 2'de yer almaktadır (Foto. 280).

Tarihi: Sabri Başpınar Evi'nin inşa tarihi ile ilgili herhangi bir kayıt mevcut değildir. Kemah'ta ki benzer sivil mimari özelliklerine bakılarak bu evin XIX. yüzyılın ikinci yarısı ile XX. yüzyılın ilk çeyreği arasında inşa edilmiş olduğu söylenebilir.

Plan ve Mimari Özellikleri: Sabri Başpınar Evi'nin inceleme tarihi itibariyle kapalı olması sebebiyle içerisine girilememiş ve bu sebeple de çizimi yapılamamıştır. Dış cephelerden anlaşıldığı kadarıyla kuzey cephenin batı köşesindeki giriş ile ulaşılan ev, altta sofa, ahır ve merek bölümlerinden üstte ise odalardan meydana gelmektedir. Altta batı ve güney cephedeki küçük dikdörtgen pencereler ile aydınlatılan ev üstte batı ve güney cephedeki alttakine göre daha büyük olan toplam dört pencere ile aydınlatılmıştır. Evin üst katı kuzeye doğru çıkma yaparak genişletilmiştir.

Ev, doğu ve batı yönünde iki yöne eğimli bir çatı ile kapatılmıştır.

Malzeme: Moloz taş ile inşa edilen Sabri Başpınar Evi, dış cephelerde kerpiç sıva ile kaplanmıştır.

---

[465] Sabri Başpınar Evi, Erzurum KVKBK'nın 18.04.2013 gün ve 700 sayılı kararı ile tescil edilmiştir.

2.1.7.15. Sadık Taştekin Evi[466]

İnceleme Tarihi: 05.08.2014

Fotoğraf: 281

Yeri: Karşıbağ Mahallesi Ada 221, Parsel 3'de yer almaktadır (Foto. 281).

Tarihi: Sadık Taştekin Evi'nin inşa tarihi ile ilgili herhangi bir kayıt mevcut değildir. Kemah'ta ki benzer sivil mimari özelliklerine bakılarak bu evin XIX. yüzyılın ikinci yarısı ile XX. yüzyılın ilk çeyreği arasında inşa edilmiş olduğu söylenebilir. Evin günümüzdeki sahibi Ramiz Mengüç'tür.

Plan ve Mimari Özellikleri: Evin sahibi olan Ramiz Mengüç'ün izin vermemesi sebebiyle evin içerisine girilememiş ve bu sebepten çizimi yapılamamıştır. Evin planı ile ilgili bilgiler dışardan gözlemler ve eski sahiplerinden Sadık Taştekin'in torunu Mithat Küçükyılmaz'dan alınmıştır.

Evin üç mekândan oluşan alt katı günümüzde ahır olarak kullanılmaktadır. Üstte ise yine üç mekânın varlığı ifade edilmiştir. Üst katta kuzeye taşıntı yapan iki cumba bulunur. Alt katta kuzeyde altı dikdörtgen pencere, üstte batıdaki cumbanın doğu ve batısındaki pencereler dâhil olmak üzere alt kattakilerden daha büyük onbir dikdörtgen pencere görülmektedir.

Dış görüntüsü ile geleneksel Kemah evlerinin önde gelen temsilcilerinden birisi olduğu anlaşılan ve neredeyse bütün bölümlerinin günümüzde ahır olarak kullanıldığı bu evin orijinal kimliğinde olmak üzere elden geçirilmemesi halinde yakın tarihte yıkılarak yok olması içten bile değildir.

Ev, kuzey ve güney yönünde iki yöne eğimli bir çatı ile kapatılmıştır.

Malzeme: Moloz taş ile inşa edilen Sadık Taştekin Evi, dış cephelerde kerpiç sıva ile kaplanmıştır.

---

[466] Sadık Taştekin Evi, Erzurum KVKBK'nın 18.04.2013 gün ve 708 sayılı kararı ile tescil edilmiştir.

2.1.7.16. Salih Ergincan Evi

İnceleme Tarihi: 05.08.2014

Çizim: 94-95

Fotoğraf: 282-285

Yeri: Pöhrenkbaşı Mahallesinde yer alır (Foto. 282).

Tarihi: Salih Ergincan evinin dış cephede güney beden duvarının batı köşesindeki "Maşallah 1930" ibaresinden hareketle 1930 yılında yaptırıldığı anlaşılmaktadır.

Plan ve Mimari Özellikleri: Salih Ergincan Evi alt kat ve üst kat olmak üzere 2 bölümden meydana gelmektedir. Alt kat, ortada sofa, sofanın kuzeyinde ve güneyinde odalar ve sofanın doğusundaki ahır ve mutfak bölümünden meydana gelir. Yapı, Osmanlı dönemi konakları tipindedir[467].

Alt Kat: Evin batı cephesinin ortasındaki girişinden hemen sonra yer alan sofa bölümü, 10.45 x 2.86 m ölçülerinde doğu-batı istikametinde dikdörtgen planlıdır (Foto. 283), (Çiz. 94). Sofanın doğusundaki merdivenler ile üst kata çıkılmaktadır. Sofa, 3.50 m yüksekliğindedir. Sofanın kuzeyindeki kapı açıklığı ile 4.42 x 2.67 m ölçülerindeki odaya geçilir. Bu odanın kuzey cephesi ortasına açılan açıklık ile dışarıya çıkılabilmektedir. Odanın aydınlatılmasında bu girişin üzerindeki mazgal pencere kullanılmıştır. Odanın kuzeydoğusundaki merdivenler ile de üst kata çıkılabilmektedir. Odanın kuzey duvarının batı köşesindeki kapı ile bir başka odaya geçilmektedir. Bu oda 4.37 x 3.26 m ölçülerindedir. Bu odanın aydınlatılmasında batıda dıştan yuvarlak kemer içerisine alınmış olan iki pencere kullanılmıştır.

Sofanın güneyinde iki oda yer almaktadır. Bunlardan batıdakine girilememiştir. Ancak dış cepheden anlaşıldığı kadarıyla bu mekân batıda dışardan yuvarlak kemer içerisine alınan iki pencere ile aydınlatılmıştır. Sofanın güneyindeki mekânlardan doğudaki, 2.37 x 3.85 m ölçülerinde olup kiler olarak kullanılmaktadır.

Sofanın doğusundaki ahır bölümüne, üst kata çıkışı sağlayan merdivenin altındaki kapı ile geçilmektedir. Bu kapıdan 1.50 x 3.00 m ölçülerindeki sahanlığa geçilir. Sahanlığın kuzeyindeki kapı ile evin orijinal mutfak bölümüne geçilir. Mutfak sonraki

---

[467] Gündoğdu-vd., 173.

dönemlerde depo olarak kullanılmıştır. Mutfak bölümü, 7.50 x 2.62 m ölçülerinde kuzey-güney istikametinde dikdörtgen planlı olup 4.10 m yüksekliğe sahiptir. Sahanlığın güneyindeki kapı ile odunluk bölümüne geçilir. 3.85 x 2.26 m ölçülerindeki bu bölüm güneydeki bir mazgal pencere ile aydınlatılmaya çalışılmıştır. Sahanlığın doğusundaki kapı ile merek bölümüne geçilir. 6.86 x 7.49 m ölçülerindeki merek bölümü doğudaki iki mazgal pencere ile aydınlatılmıştır. Merek bölümünün güneyindeki kapı ile ahır bölümüne geçilmektedir. Ahır, 5.78 x 6.38 m ölçülerinde olup güneydeki iki mazgal pencere ile aydınlatılmıştır.

Üst Kat: Üst kat, ortada sofa sofanın kuzey ve güneyindeki mekânlar ile sofanın batısındaki cumbadan meydana gelir (Çiz. 95). Üst kat sofası, 6.55 x 3.00 m ölçülerinde doğu-batı istikametinde dikdörtgen planlıdır (Foto. 284). Sofa doğudaki bir kapı ile alt kattaki mutfağın damına açılmaktadır. Sofa, cumbada batıda iki, kuzeyde ve güneyde birer olmak üzere toplam dört pencere ile aydınlatılmaktadır. Sofanın kuzeyinde doğu köşede bir oda yer almaktadır. Bu odaya anahtar bulunmadığı için girilememiştir. Sofanın güneyinde doğudaki kapı ile bir iç sofaya geçilir. 4.00 x 2.38 m ölçülerinde kuzey-güney istikametinde dikdörtgen planlı bu iç sofanın batısındaki kapı ile 5.41 x 3.84 m ölçülerinde doğu-batı istikametinde dikdörtgen planlı olan bir odaya geçilir. Bu oda güneyde üç, batıda üç pencere ile aydınlatılmıştır. Odada, zeminden 0.30 m yükseklikte güney ve batı cephe boyunca devam eden bir makat bulunmaktadır. Bu odanın güneydoğu köşesinde bir gusülhane yer alır. Gusülhanenin hemen yanında ise şerbetlik bulunur (Foto. 285).

Sofanın kuzeyindeki kapı ile bu yöndeki iç sofaya geçilir. 6.00 x 3.00 m ölçülerinde kuzey-güney istikametinde dikdörtgen planlı bu iç sofaya alt kattaki merdiven ile de ulaşılabilmektedir. Bu mekânın doğusundaki kapı ile 5.30 x 3.10 m ölçülerinde kuzey-güney istikametinde dikdörtgen planlı olan ve doğuda bir pencere ile aydınlatılan odaya geçilir. Odada zeminden 0.30 m yükseltilmiş ve kuzey cephe boyunca devam eden bir makat bulunmaktadır. İç sofanın batısındaki kapı ile 5.30 x 3.85 m ölçülerinde kuzey-güney istikametinde dikdörtgen planlı bir odaya geçilir. Bu oda kuzeyde bir, batıda üç pencere ile aydınlatılmıştır. Odada, zeminden 0.30 m yükseklikte kuzey ve batı cephe boyunca devam eden bir makat bulunmaktadır. Üst katta güney batı ve kuzeybatı köşelerdeki dikdörtgen planlı iki mekân haremlik ve selamlık olarak kullanılmış olmalıdır.

Ev, doğu ve batı yönünde iki yöne eğimli bir çatı ile kapatılmıştır.

Malzeme: Moloz taş ile inşa edilen Salih Ergincan Evi, dış cephelerde kerpiç sıva ile kaplanmıştır.

2.1.7.17. Saraçoğulları Evi (Kırk Yapı Kırk Kapı)

İnceleme Tarihi: 05.08.2014

Fotoğraf: 286

Yeri: Pöhrenkbaşı Mahallesi'nde su deposunun batısında yer almaktadır (Foto. 286).

Tarihi: Saraçoğulları Evi'nin inşa tarihi ile ilgili herhangi bir kayıt mevcut değildir. Kemah'ta ki benzer sivil mimari özelliklerine bakılarak bu evin XIX. yüzyılın ikinci yarısı ile XX. yüzyılın ilk çeyreği arasında inşa edilmiş olduğu söylenebilir.

Plan ve Mimari Özellikleri: Ev günümüzde kullanılmamaktadır. Batı cephenin ortasındaki giriş ile ulaşılan ev, ortada doğu-batı istikametindeki bir sofa ve bu sofanın kuzey ve güneyindeki yine doğu-batı istikametinde olan mekânlardan oluşur. Sofanın doğusunda merdivenlerle çıkılan bir seki bulunmaktadır. Evin aydınlatılmasında batıda biri giriş üzerinde olmak üzere toplam beş dikdörtgen, güneyde ise üç mazgal pencere açılmıştır.

Ev, dört yöne eğimli bir çatı ile kapatılmıştır.

Malzeme: Ahır ve merek fonksiyonunda olduğu anlaşılan ve ilçe halkının ev olarak adlandırdığı Saraçoğulları Evi moloz taş ile inşa edilmiştir. Kemah'ta ki incelediğimiz diğer evlerden farklı olarak giriş cephesi sıvasız olarak bırakılmıştır. Evin diğer yönlerdeki dış cepheleri ise kerpiç sıva ile kaplanmıştır.

2.1.7.18. Sıtkı Özyurt Evi[468]

İnceleme Tarihi: 05.08.2014

Fotoğraf: 287-290

Yeri: Mektepönü Mahallesi Ada 269, Parsel 9'da yer almaktadır (Foto. 287).

Tarihi: Fahri Yoğurtçu Evi'nin inşa tarihi ile ilgili herhangi bir kayıt mevcut değildir. Kemah'ta ki benzer sivil mimari özelliklerine bakılarak bu evin XIX. yüzyılın ikinci yarısı ile XX. yüzyılın ilk çeyreği arasında inşa edilmiş olduğu söylenebilir.

Plan ve Mimari Özellikleri: Sıtkı Özyurt Evi iki kattan meydana gelmektedir. Evin girişi batı cepheden açılmış giriş ile sağlanmaktadır. Bu girişten 6.77 x 3.47 m ölçülerindeki doğu-batı istikametinde dikdörtgen planda olan sofaya geçilir (Foto. 288). Bu bölüm, kuzeydoğu köşede açılan 1 mazgal pencere ile aydınlatılmaya çalışılmıştır. Sofanın kuzeydoğu köşesindeki açıklık ile kuzeydeki bir başka eve geçilir. Sofanın güneyinde 2 odaya yer verilmiştir. Bu odalardan batıdaki 6.86 x 3.82 m ölçülerinde kuzey-güney istikametinde dikdörtgen planlı olup güneyde ve batıda ikişer olmak üzere toplam dört mazgal pencere ile aydınlatılmıştır. Bu mekân günümüzde depo olarak kullanılmaktadır. Sofanın güneyindeki odalardan doğudaki 6.92 x 3.00 m ölçülerinde kuzey-güney istikametinde dikdörtgen planlı olup doğudaki bir mazgal pencereyle aydınlatılmıştır. Bu mekân odunluk olarak kullanılmaktadır.

Sofa bölümünün kuzeyindeki merdiven ile üst kata çıkılmaktadır. Üst katta merdivenlerin hemen sonrasında 3.55 x 4.92 m ölçülerinde doğu-batı istikametindeki sofa yer almaktadır (Foto. 289). Sofanın kuzeydoğu köşesinde 3.00 x 3.00 m ölçülerinde tuvalet ve banyo bölümleri yer alır. Sofanın kuzey duvarının doğu köşesinde ki girişle yan evle bağlantı kurulmuştur. Sofa kuzeyde 3.51 m batıya doğru taşıntı yaparak bu yönde cumba halinde son bulmaktadır. Cumba, üç batıda, birer kuzeyde ve güneyde olmak üzere toplamda beş dikdörtgen pencereyle aydınlatılmıştır. Cumbalı bölüm ile sofa ahşap bir paravanla birbirinden ayrılmıştır.

Sofanın alt katta olduğu gibi güney yönünde yine iki mekâna yer verilmiştir (Foto. 290). Bunlardan batıdaki mekân 7.00 x 3.87 m ölçülerinde olup doğu-batı istikametinde

[468] Sıtkı Özyurt Evi, Erzurum KVKBK'nın 13.07.2012 gün ve 373 sayılı kararı ile tescil edilmiştir.

dikdörtgen planlıdır. Bu odanın doğu duvarında bir gusülhaneye ve hemen yanında bir de şerbetliğe yer verilmiştir. Gusülhane kehrizi kapatılarak günümüzde yüklük olarak kullanılmaktadır. Bu mekan güneyde iki ve batıda iki olmak üzere toplam dört dikdörtgen pencere ile aydınlatılmıştır. Sofanın güneyindeki mekânlardan doğudaki 7.00 x 3.75 m ölçülerinde olup doğu-batı istikametinde dikdörtgen planlıdır. Bu mekânın batısında iki dolap nişine yer verilmiştir. Mekân güneyde üç dikdörtgen batıda ise iki mazgal pencere ile aydınlatılmıştır.

Evin üzeri toprak dam ile kapatılmıştır.

Malzeme: Moloz taş ile inşa edilen Sıtkı Özyurt Evi, dış cephelerde kerpiç sıva ile kaplanmıştır.

2.1.7.19. Şükrü Yaşar Evi[469]

İnceleme Tarihi: 06.08.2014

Fotoğraf: 291-292

Yeri: Karşıbağ Mahallesi Ada 393, Parsel 3'te yer almaktadır (Foto. 291).

Tarihi: Şükrü Yaşar Evi'nin inşa tarihi ile ilgili herhangi bir kayıt mevcut değildir. Kemah'ta ki benzer sivil mimari özelliklerine bakılarak bu evin XIX. yüzyılın ikinci yarısı ile XX. yüzyılın ilk çeyreği arasında inşa edilmiş olduğu söylenebilir.

Plan ve Mimari Özellikleri: Şükrü Yaşar Evi, tek katlı planda inşa edilmiştir. Evin kuzeybatısındaki girişten evin içerisine girilmektedir. Girişten hemen sonra 4.19 x 3.37 m ölçülerinde kuzey-güney istikametindeki sofa bölümüne geçilir. Sofanın güney duvarının batı köşesindeki kapı ile 2.00 x 2.00 m ölçülerindeki tuvalet bölümüne geliri. Sofanın doğusundaki kapı ile 4.41 x 3.84 m ölçülerinde kuzey-güney istikametinde dikdörtgen planlı odaya geçilir. Bu oda çatı seviyesinde açılan iki dikdörtgen pencere ile aydınlatılmıştır. Bu odanın güneyindeki kapı ile evin ikinci sofaya geçilir. İkinci sofa ve devamındaki mekânlar ile girişteki mekânlar arasında 0.70 m'lik bir kot farkı bulunmaktadır. İç sofa, 6.47 x 3.10 m ölçülerinde doğu-batı istikametinde dikdörtgen planlıdır. İç sofanın güneyindeki kapı ile 5.63 x 2.50 m ölçülerinde doğu-batı istikametinde dikdörtgen planlı kiler bölümüne geçilir. İç sofanın kuzeyindeki kapı ile 5.20 x 3.30 m ölçülerinde kuzey-güney istikametinde dikdörtgen planlı bir odaya geçilir. Bu oda iki dikdörtgen pencere ile aydınlatılmıştır. İç sofanın doğusundaki kapı ile evin üçüncü sofasına geçilir. Bu üçüncü sofa, 5.11 x 2.50 m ölçülerinde kuzey-güney istikametinde dikdörtgen planlıdır. Üçüncü sofanın güneydoğu köşesine verevine yerleştirilmiş kapı ile de dışarı çıkılabilmektedir. Üçüncü sofanın kuzeydoğu köşesindeki kapı ile 5.00 x 3.45 m ölçülerinde kuzey-güney istikametinde dikdörtgen planlı bir odaya geçilmektedir (Foto. 292). Bu oda kuzeyde iki dikdörtgen pencere ile aydınlatılmıştır.

Evin kuzeydoğu köşesindeki 2 odanın altına denk gelecek şekilde 5.00 x 6.75 m ölçülerinde bir odunluk bölümü yer almaktadır. Odunluğa kuzey cephesinde açılan kapı ile ulaşılmaktadır.

---

[469] Şükrü Yaşar Evi, Erzurum KVKBK'nın 18.04.2013 gün ve 710 sayılı kararı ile tescil edilmiştir

Ev, kuzey ve güney yönünde iki yöne eğimli bir çatı ile kapatılmıştır.

Malzeme: Moloz taş ile inşa edilen Şükrü Yaşar Evi, dış cephelerde kerpiç sıva ile kaplanmıştır.

2.1.7.20. Zinnuri Tarlakazan Evi[470]

İnceleme Tarihi: 06.08.2014

Fotoğraf: 293

Yeri: Pöhrenkbaşı Mahallesi Ada 276, Parsel 6'da yer alır (Foto. 293).

Tarihi: Zinnuri Tarlakazan Evi'nin inşa tarihi ile ilgili herhangi bir kayıt mevcut değildir. Kemah'ta ki benzer sivil mimari özelliklerine bakılarak bu evin XIX. yüzyılın ikinci yarısı ile XX. yüzyılın ilk çeyreği arasında inşa edilmiş olduğu söylenebilir.

Plan ve Mimari Özellikleri: Zinnuri Tarlakazan Evi'nin inceleme tarihi itibariyle kapalı olması sebebiyle içerisine girilememiş ve bu sebeple de çizimi yapılamamıştır. Ev, tek katlı olup dış cephelerden anlaşıldığı kadarıyla kuzey cepheden giriş ile ulaşılan bir sofa ve bu sofanın doğu ve batısındaki mekânlardan oluşmaktadır. Sofa, giriş üzerindeki dikdörtgen ve iki yanındaki birer pencere ile sofanın doğusundaki oda kuzeyde iki dikdörtgen pencere ile, sofanın batısındaki mekan ise üç mazgal pencere ile aydınlatılmıştır.

Ev, kuzey ve güney yönünde iki yöne eğimli bir çatı ile kapatılmıştır.

Malzeme: Zinnuri Tarlakazan Evi, moloz taş malzeme ile inşa edilmiştir. Giriş cephesinde zeminden yaklaşık 1 m yüksekliğindeki bölüm sıvasız olarak bırakılırken bu yükseklikten itibaren giriş cephesi ve diğer cepheler kerpiç sıva ile kaplanmıştır.

[470] Zinnur Tarlakazan Evi, Erzurum KVKBK'nın 18.04.2013 gün ve 702 sayılı kararı ile tescil edilmiştir.

2.1.8. Kamu Binaları

2.1.8.1. Kemah Tren İstasyonu[471]

İnceleme Tarihi: 16. 08. 2013

Fotoğraf: 294

Yeri: Çarşı Mahallesi'nde Melik Gazi mevkiiinde yer alır (Foto. 294).

Tarihi: Cumhuriyet döneminde devlet eliyle 1933-1938 yılları arasında planlanan ve inşası yapılan Sivas-Erzurum demiryolu hattının bu dönem içerisinde Erzincan'a kadar geldiği bilinmektedir[472]. Kemah İstasyonu da bu dönem içerisinde inşa ettirilmiştir.

Plan ve Mimari Özellikleri: İstasyon, doğu-batı istikametinde dikdörtgen bir alanda iki katlı olarak inşa ettirilmiştir. Alp ve Eri İstasyonları ile aynı plandaki yapının doğusunda müstakil yapılar halinde olan iki de depo binası yer almaktadır.

Günümüzde de halen kullanılan binanın alt katı istasyon fonksiyonundayken üst katı ise lojmandır.

İstasyona, kuzey cephenin doğu ve batı köşelerindeki iki girişten ulaşılır. Bu bölüm kuzeyde ve güneyde üç, doğuda iki olmak üzere toplam sekiz dikdörtgen pencere ile aydınlatılmıştır. Üst kat girişi, kuzeydoğu köşededir. Lojman, alt katla simetrik olarak kuzeyde ve güneyde üç, doğuda iki olmak üzere toplam sekiz dikdörtgen pencere ile aydınlatılmıştır.

Süsleme: Fonksiyonelliğiyle ön planda tutularak inşa ettirilen binada süsleme bulunmamaktadır.

Malzeme: İstasyon, betonarme olarak inşa edilmiştir.

---

[471] İstasyon Binası, Erzurum KVKBK'nın 28.08.2012 gün ve 423 sayılı kararı ile tescil edilmiştir.
[472] www.atam.gov.tr /İsmail Yıldırım, Atatürk Dönemi Demiryolu Politikasına Bir Bakış, S. 35 (Erişim Tarihi, 23.02.2015, 13:36).

2.1.9. Köprüler

2.1.9.1. Kemah Köprüsü

İnceleme Tarihi: 16. 08. 2013

Fotoğraf: 295

Yeri: Çarşı Mahallesi'nde Melik Gazi mevkiiinde, Melik Gazi Külliyesi'nin doğusunda, Karasu üzerinde yer alır (Foto. 295).

Tarihi: Günümüze ayaklarıyla ulaşabilen mevcut köprü kalıntısının tarihini belirlemek mümkün değildir. Ancak, Karasu üzerinde en erken Mengücekli dönemi olmak üzere, eski tarihlerde de bir köprü olmalıdır. Kaldı ki Karasu'nun karşı yakasında böyle bir kompleksin olması, akarsunun bir şekilde geçildiği anlamına da gelmektedir. Yücebelen Köy'ünde XVI. yüzyılda yaşayan beş nefer Müslüman derbentçi Kemah Kalesi yakınındaki derbenti ve köprüyü[473] gözetlemekle görevlendirilmişlerdir. Bu özelliğinden dolayı da Avarız-ı Divaniyye ve Tekâlif-i Örfiyye denilen vergilerden muaf tutulmuşlardır[474]. Bahsi geçen köprünün bu köprü olması kuvvetle muhtemeldir.

Plan ve Mimari Özellikleri: Günümüzde bu mevkiide betonarme ve çelik malzeme kullanılarak inşa edilmiş modern bir köprü yer almaktadır. Bu köprünün hemen güneyinde, eski köprüye ait kalıntılar mevcuttur. Bu kalıntılar, Karasu'nun iki yakasında kalan ayaklardan meydana gelmektedir. Ayaklar da neredeyse temel seviyesinde günümüze ulaşabilmişlerdir.

---

[473] Bu köprünün günümüze ayakları ile ulaşabilmiş olan Melik Gazi Zaviyesi'nin hemen önündeki köprü olması muhtemeldir.
[474] Miroğlu, 51.

2.2. Kemah Merkeze ve Bucaklarına Bağlı Köylerdeki Eserler

2.2.1. Kemah Merkez Köylerindeki Eserler

2.2.1.1. Akça (Uri/Uruh/Avri) Köyü

Kemah-İliç karayolunun 11.7. km'sindeki sapaktan güney yönde 1.7 km devam ettikten sonra eski adı Uru/Uruh[475]/Avri[476] olan Akça Köyü'ne varılmaktadır (Foto. 296). Köyün rakımı, caminin önünde alınan ölçüme göre 1143'tür.

1945 yılına kadar Boğaziçi Köyünün mezrası olan Akça Köyü, Tapu Tahrir Defterlerindeki kayıtlara göre, 1516'da 7 haneli, 1568'de 21 haneli (1 hane Müslüman) ve 1591'de Müslüman 2 haneli bir köydür. 1591'de köyde 39 Hıristiyan nefer bulunmaktadır[477]. Bu kayıtlardan anlaşıldığı üzere köyün XVI. yüzyıldaki nüfusunun büyük bir kısmı Hıristiyanlardan meydana gelmektedir. Bu yüzyılda buğday, arpa, darı, pamuk, meyve, bal, şıra ve bostan ürünlerinden oluşan mahsulü olan köyün geliri, 1516'da 5000, 1530'da 4999, 1568'de 5643 ve 1591'de 11200 akçadır[478]. TÜİK'in 2013 yılında hazırladığı ADNKS veri tabanına göre köyün nüfusu 20'dir[479].

1915 Öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeniler adlı kaynakta XX. yüzyıl başlarında Akça Köyü'nde 26 hanede 210 Ermeni nüfusun olduğu, Meryem Ana Kilisesi, Surp Kevork Manastırı, Surp Digin manastırı ve 52 öğrencili bir okulun olduğu belirtilmektedir[480].

1516 tarihli defterde köyde iki değirmenin varlığından bahsedilmektedir. Bu değirmenler, sonraki tahrirlerde bahsedilmemiştir[481].

Köyün ilk yeri, bugünkü yerleşiminin yaklaşık 2 km kadar güneyinde iken son yıllarda yaşanan heyelan sebebi ile bugünkü yerine taşınmıştır.

Akça Köyü'nde bir şapel kültür varlığı olarak tespit edilmiş ve tanıtımı yapılmıştır. Köy mezarlığındaki ayak ve baş taşları tarihsiz olan mezarlar ise özelliksiz ve süslemesiz oldukları için çalışmamıza dâhil edilmemişlerdir.

---

[475] Miroğlu, 51; Y. Kurt, *Kemah Kitabı -Bir Derkenar*, Kemah Hizmet Birliği Yayını, Ankara 1997, 77.
[476] Kevorkian-Paboudjian, 460
[477] Miroğlu, 51; Kurt, 78.
[478] Miroğlu, 51.
[479] TÜİK, (2013), Erişim tarihi: 13.03.2014, tuikapp.tuik.gov.tr/adnksdagitapp/adnks.zul
[480] Kevorkian-Paboudjian, 460.
[481] Miroğlu, 51.

2.2.1.1.1. Akça Köyü Şapeli

İnceleme Tarihi: 16. 08. 2013

Çizim: 96

Fotoğraf: 297-299

Yeri: Şapel, köyün eski yerleşimi içerisindedir (Foto. 297).

Tarihi: Üzerinde kitabesi bulunmayan yapının duvar örgüsü, beden duvarlarında moloz taş, kapı ve pencere köşelerinde kesme taş malzeme kullanılması, harç dokusu ve bölgedeki XIX. yüzyıldaki kiliselerle benzerliği sebebiyle XIX. yüzyılda yapıldığı düşünülmektedir.

Plan ve Mimari Özellikleri: Şapel, 7.91 x 8.44 m ölçülerinde tek nefli bir yapı olarak inşa edilmiştir (Çiz. 96). Yapı doğu, batı ve kuzey duvarlarıyla günümüze ulaşırken, güney ve güneydoğu beden duvarları, yakın tarihlerdeki yapılan müdahalelerle yenilenmiştir.

Şapelin iç mekânı son yıllarda doğu-batı istikametinde 0.66 m kalınlığında örülen bir duvarla köylüler tarafından ikiye bölünmüş ve samanlık olarak kullanılmıştır (Foto. 298). Günümüzde yıkık olan şapelin örtüsünün, takviye kemer izlerinden hareketle beşik tonoz olduğu söylenebilir.

Yapının girişi, muhtemelen güneybatı köşeden olmalıdır. Batı ve kuzey cepheler korniş seviyesine kadar günümüzde sağlam olması, üzerinde herhangi bir giriş açıklığı veya izin bulunmaması bu varsayımı doğrular niteliktedir. Girişin batıdan açılmaması ise arazinin meyilli olması ile açıklanabilir.

Şapelin doğu cephesinin ortasına 3.07 m genişliğinde,1.50 m derinliğinde ve dıştan yarım yuvarlak planlı apsis yerleştirilmiştir (Foto. 299). Apsis kısmı, şapel samanlığa çevrilirken moloz taşla örülerek kapatılmıştır.

Şapelin kuzey cephesinde dikdörtgen iki, güney cephesinde apsisin solunda altta yuvarlak kemerli üstte dikdörtgen olmak üzere iki pencere açılmıştır. Kuzey cephedeki ve apsisin solundaki pencerelerin orijinalde güney ve batı yönde karşılıklarının da olması muhtemeldir. Ancak güneydoğu ve güney cephelerin orijinal beden duvarlarının günümüze ulaşamamış olması kesin bir kanaat getirmemizi engellemektedir.

Süsleme: Şapelde günümüz itibariyle süsleme bulunmamaktadır.

Malzeme: Yapı, beden duvarlarının köşelerinde ve takviye kemeri izlerinin olduğu bölümde kesme taş, diğer yerlerde moloz taş malzeme ile inşa edilmiştir.

2.2.1.2. Ayranpınar (Marik) Köyü

Eski adı Marik[482] olan Ayranpınar Köyü ilçe merkezine 7 km mesafede, Kemah'ın kuzeybatısında yer almaktadır. Köyün rakımı, kuzey girişi önünde alınan ölçüme göre 1440'tır.

Ayranpınar Köyü, Tapu Tahrir Defterlerindeki kayıtlara göre, 1516'da 36 haneli, 1530'da 43 haneli ve1568'de 111 haneli bir köydür. 1591 tarihli kayıtlarda köyde 190 neferin olduğundan bahsedilmektedir. Köy, ayrıca XVI. yüzyılda Sancak Beyi hasları arasındadır[483]. Bu yüzyılda tamamen Hıristiyan nüfusa sahip köyün mahsulü buğday, arpa, darı, pamuk, bal, şıra ve bostan ürünlerinden meydana gelmekte olup köyün geliri, 1516'da 14000, 1530'da 11940, 1568'de 30000 ve 1591'de 50000 akçadır[484]. Köy, XVI. yüzyılda Sancakbeyi Hasları arasında geçmektedir[485]. TÜİK'in 2013 yılında hazırladığı ADNKS veri tabanına göre köyün nüfusu 31'dir[486].

1915 Öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeniler adlı kaynakta XX. yüzyıl başlarında Ayranpınar Köyü'nde 82 hanede 627 Ermeni ve 200 Türk nüfusun olduğu, Meryem Ana Kilisesi, Surp Sarkis Kilisesi, Anardzat Manastırı ve 90 öğrencili bir okulun olduğu belirtilmektedir[487].

Köy camisinin doğusunda YSE tarafından 1950'li yıllarda yaptırılmış olan çeşme yer alır. Yüksekliği 1.50 m genişliği ise 1.45 m olan çeşmenin ters L şeklindeki yalak bölümü 5.50 m X 9.00 m ölçülerindedir (Foto. 300).

Köy meydanında üzerindeki kitabeye göre 18.09.1978 tarihinde Buzpınarı adı ile bir çeşme daha bulunmaktadır. Kaynaklarda çeşmenin 1910'lu yıllarda inşa edilmiş olabileceği belirtir[488]. Üçgen bir alınlıkla son bulan çeşmenin yüksekliği 2.10 m, genişliği ise 1.10 m'dir. Çeşmenin önündeki sahanlık ise 6.70 m ölçülerindedir. Burası hem köy halkının kullanımı için hem de hayvanların sulanması için kullanılmaktadır (Foto. 301).

---

[482] Miroğlu, 56; Kurt, 80.
[483] Kurt, 81.
[484] Miroğlu, 56.
[485] Miroğlu, 158.
[486] TÜİK, (2013), Erişim tarihi: 02.03.2014, tuikapp.tuik.gov.tr/adnksdagitapp/adnks.zul
[487] Kevorkian-Paboudjian, 460.
[488] H.Gündoğdu, VD, 177.

Köyün girişinde kuyu şeklinde olan ve köy halkı tarafından *"Buzhane"* olarak adlandırılan Buz Mağaraları, yiyeceklerin soğuk ortamda korunması amacıyla halen kullanılmaktadır (Foto. 302).

Ayranpınar Köyü'nde biri cami ve biri ev olmak üzere ik kültür varlığı tespit edilmiş ve tanıtımları yapılmıştır. Köy mezarlığındaki ayak ve baş taşları tarihsiz olan mezarlar ise özelliksiz ve süslemesiz oldukları için çalışmamıza dâhil edilmemişlerdir.

2.2.1.2.1. Ayranpınar Köyü Camii

İnceleme Tarihi: 14.07.2012

Çizim: 97

Fotoğraf: 303-306

Yeri: Cami, köyün girişinde, yolun hemen sağında yer almaktadır (Foto. 303).

Tarihi: Caminin günümüzde düşmüş olan ve son cemaat yerinin kuzeydoğu yönündeki penceresi içerisinde muhafaza edilen mermer kitabesinde, Latin harfleriyle *"Ayranpınar Köyü Camii 17. yy"* yazmaktadır. Bu bilginin hangi kaynağa dayandırılarak yazıldığı bilinmemektedir. Ayranpınar Köyü'nde 1994 yılında yeni cami yaptırılmış, köy halkı, bu yeni camiyi kullandığı için eski cami terkedilmiştir.

Plan ve Mimari Özellikleri: Cami ahşap direkli, ahşap tavanlı olarak inşa edilmiştir (Foto. 304), (Çiz. 97). Yapı, eğimli bir arazide 14.65 x 8.84 m ölçülerinde, kuzey-güney istikametindeki dikdörtgen bir alanda, fevkani olarak inşa edilmiştir.

Camiye 8.84 x 2.50 m ölçülerine sahip kuzey yöndeki son cemaat yerinden ulaşılır. Son cemaat yerinin girişi, kuzey yönde olup 1.28 m genişliğindedir. Bu bölümün doğusunda bir kuzeyinde ise iki dikdörtgen pencereye yer verilmiştir. Son cemaat yerinin güney duvar ortasına açılan 0.88 m genişliğindeki açıklıkla harime ulaşılır.

Harimin üzerini kapatan ahşap tavan ortada, bağımsız ve 0.40 m çapındaki daire planlı olan dört ahşap taşıyıcı üzerine, yanlarda ise beden duvarlarına oturtulmuştur. Örtü, taşıyıcıların üzerinde kuzey-güney istikametindeki ikili kirişler ile üç bölümlü olarak düzenlenmiştir. Bu kirişlerin arasına doğu-batı istikametinde ahşap direkler yatay

olarak yerleştirilmiş ve araları mertek denilen tahtalar ile kapatılmıştır. Ahşap tavan, dışarıdan dört yöne eğimli çatı içerisine alınmıştır.

Harimin beden duvarlarında doğuda altta dikdörtgen iki, üstte mazgal iki pencere olmak üzere dört pencere, batıda güney köşede dikdörtgen bir pencere ve güneyde ise dikdörtgen iki pencere açılmıştır. Pencereler 0.92 m ve 1.41 m genişliktedirler. Harimin zeminden tavana olan yüksekliği 4.99 m'dir.

Harimde mahfile ve minareye yer verilmemiştir.

Mihrap: Kıble duvarında, duvar içerisine 0.36 m derinliğe, 0.69 m genişliğe sahip yarım daire planlı mihrap nişi açılmıştır (Foto. 305). Mihrap, sadece niş bölümünden ibaret olup, kavsarası düz ve işlemesizdir.

Minber: Harimin güneybatı köşesinde köşk kısmı olamayan ve sanatsal bir özelliği bulunmayan minber yer almaktadır[489] (Foto. 306).

Caminin güneyinde mihrapönü bölümünün altında eğimli arazi sebebiyle bodrum kat yer almaktadır. 3.17 m genişliğindeki bu bölüm odunluk olarak kullanılmaktadır.

Süsleme: Camide günümüzde süsleme bulunmamaktadır.

Malzeme: Son onarımla büyük bir bölümü betonarme sıva ile kaplanan cami, moloz taş ile inşa edilmiştir.

[489] Gündoğdu-vd., 166.

2.2.1.2.2. Koçyiğit Evi (Konağı)

İnceleme Tarihi: 14.07.2012

Fotoğraf: 307

Yeri: Ev, eski caminin kuzeyinde yer almaktadır (Foto. 307).

Tarihi: Üzerinde inşa tarihiyle ilgili herhangi bir kitabesi olmayan evin XIX. yüzyıl sonu XX. yüzyıl başlarında yapılmış olduğu kabul edilebilir[490].

Plan ve Mimari Özellikleri: Yapı, 18.00 x 9.00 m ölçülerinde kuzey-güney istikametinde dikdörtgen bir planda iki katlı olarak inşa edilmiştir.

Konağın doğu cephesinde iki girişi yer almaktadır. Alt katta girişin iki yanında iki oda bulunur. Bu mekânlar doğu yöndeki birer mazgal pencere ile aydınlatılmışlardır. Girişin hemen karşısındaki merdivenlerle üst kata ulaşılmaktadır. Üst katta yan yana dört oda sıralanmaktadır. Bu mekânlar ikişer dikdörtgen pencere ile doğu yönde dışarıya açılmaktadır. Üst katta ayrıca bu mekânların önünde bütün cepheyi kat eden bir de balkona yer verilmiştir. Bu balkona üst kattaki kuzeydoğu ve güneydoğu köşelerde ki odalardan açılan kapılarla ulaşılır.

Süsleme: Yapıda herhangi bir süsleme bulunmamaktadır.

Malzeme: Moloz taş malzeme ile inşa edilen konak, kerpiç sıva ile sıvanmıştır.

---

[490] Gündoğdu-vd., 174.

2.2.1.3. Boğaziçi (Vaslı) Köyü

Kemah-İliç karayolunun 17.6. km'sindeki sapaktan güney yöne 1.9 km devam ettikten sonra eski adı Vaslı[491] olan Boğaziçi Köyü'ne varılmaktadır (Foto. 308). Köyün rakımı, caminin önünde alınan ölçüme göre 1014'tür.

Boğaziçi Köyü, Tapu Tahrir Defterindeki kayıtlara göre 1516'da 30 haneli, 1530'da 43 haneli, 1568'de 67 haneli bir köydür. 1591 tarihli defterde köyde 113 Hıristiyan neferden bahsedilir[492]. Bu yüzyılda mahsulü buğday, arpa, darı, pamuk, bal, şıra, meyve ve bostan ürünlerinden oluşan köyün geliri, 1516'da 15000, 1530'da 9580, 1568'de 11000 ve 1591'de 13000 akçadır[493].

Boğaziçi Köyü kurulduğu alan itibari ile Kemah'ın batıya açılan ve stratejik olarak önem arz eden bir boğazda kurulmuştur. Bu özelliğinden dolayı köy halkı derbentçi olarak tayin edilmiş ve bu sebeple de Avarız-ı Divaniyye ve Tekâlif-i Örfiyye denilen vergilerden muaf tutulmuşlardır[494]. TÜİK'in 2013 yılında hazırladığı ADNKS veri tabanına göre köyün nüfusu 30'dur[495].

Boğaziçi Köyü, inceleme tarihi itibariyle HES projeleri kapsamında yaklaşık 2 km mesafede kuzeydeki yeni yerleşimine taşınmaktadır.

Boğaziçi Köyü'nde biri cami ve ikisi kilise olmak üzere üç eser kültür varlığı olarak tespit edilmiş olup tanıtımları yapılmıştır. Köy mezarlığındaki ayak ve baş taşları tarihsiz olan mezarlar ise özelliksiz ve süslemesiz oldukları için çalışmamıza dâhil edilmemişlerdir.

2.2.1.3.1. Boğaziçi Köyü Camii

İnceleme Tarihi: 18.08.2013

Çizim: 98

Fotoğraf: 309-314

---

[491] Kurt, 90.
[492] Miroğlu, 359; Kurt, 91.
[493] Miroğlu, 59.
[494] Miroğlu, 59; Kurt, 91.
[495] TÜİK, (2013), Erişim tarihi: 13.03.2014, tuikapp.tuik.gov.tr/adnksdagitapp/adnks.zul

Yeri: Cami, köyün güneyinde yer almaktadır (Foto. 309).

Tarihi: Yapı, harim girişinin üzerindeki kitabeye göre 1321 H./1903 M yılında Hacı Ali adında biri tarafından inşa edilmiştir. Dikdörtgen bir alanda yedi kartuşta celi tâlik hat ile yazılan kitabe şu şekildedir:

Bi Hamdillah Tamam Oldi Bu Cami' Ravza-i Cennât/Gibi Mü'minlere Virir Salavadda Niçe Lezzât

İlahi Bânisini Mağfiret Kıl Fzlı Cudunla/Rızan İçün DâhiHer Kim Çalışdı Cami'e Bizzat

Ola Tarih Gibi Ya Rabb Bular Cûdun (Ğarîkı)/Bekir Sıdkîya Merhamedden 'Atâ it kıt'ai zerrat

Fi 7 Sahibü'l Hayrat El Hac Ali Kopik Zâde Kemahi Sene S 1321

Plan ve Mimari Özellikleri: Cami ahşap direkli, ahşap tavanlı olarak inşa edilmiştir (Foto. 310), (Çiz. 98). Yapı, 10.50 m x 6.01 m ölçülerinde, kuzey-güney istikametinde dikdörtgen bir alanda kurulmuştur.

Camiye yakın tarihlerde ilave edilen kuzey yöndeki son cemaat yerinden ulaşılır. Bu bölüm, 6.01 m uzunluğunda ve 3.56 m genişliğindedir. Son cemaat yerinin doğu ve batı yöndeki beden duvarları sağır bırakılmışken mekânın kuzey yönü, giriş ve iki yanındaki büyük pencere açıklıklarıyla dışarıya bir bütün olarak açılmaktadır. Harim girişi, son cemaat yerinin güney duvar ortasına açılan ve 1.97 m genişliğindeki açıklıkla sağlanır.

Harimin üzerini kapatan ahşap tavan, ortada bağımsız dört ahşap taşıyıcı üzerine, diğer yerlerde ise beden duvarlarına oturtulmuştur (Foto. 311). Taşıyıcılardan güneydekilerin gövdeleri daire planlı iken kuzeydekilerin gövdeleri sekizgendir. Taşıyıcıların kaideleri ve başlık bölümleri kare planlı olup bu bölümlerde basit

süslemeler görülmektedir. Taşıyıcıların üzerinde kuzey-güney istikametinde atılan ahşap kirişlerle örtü üç bölümlü hale getirilmiştir. Bu kirişlerin arasına doğu-batı istikametinde ahşap direkler yatay olarak yerleştirilmiş ve araları mertek denilen tahtalar ile kapatılmıştır. Ahşap tavan, dışarıdan iki yöne eğimli çatı içerisine alınmıştır.

Harimin doğu, batı ve güney beden duvarlarında ikişer dikdörtgen pencereye yer verilmiştir. Ayrıca mahfilin doğusunda ve batısındaki iki mazgal pencere harimin kuzeyinin aydınlatılmasında yardımcı olmaktadır. Pencereler 0.95 ve 0.97 m genişliğindedirler. Harimin zeminden tavana olan yüksekliği 4.84 m'dir.

Mahfil, harimdeki bağımsız dört taşıyıcıdan kuzeyde yer alan taşıyıcılar üzerine oturtulmuştur (Foto. 312). Mahfile harimin kuzeybatısındaki merdivenlerden ulaşılır.

Mihrap: Kıble duvarında, yarım yuvarlak planda mihrap nişi açılmıştır (Foto. 313). Nişin derinliği 0.37 m, genişliği ise 0.81 m'dir. Mihrap nişinin çevresi yakın yıllarda ahşap malzeme ile kaplanmıştır. Bu kaplama üstteki basamaklı uygulama ile taç şeklinde son bulmaktadır.

Mihrabın her iki yanında bakır şamdanlar yer almaktadır. Sülüs hatlı şamdanların üzerinde beş satır halinde *"Kemah kazasında Vaslı karyesinde-el-Hac Ali Efendi- Cami-i Şerifine-Vakfıdır-1321"* ibaresi yazılmıştır.

Minber: Harimin güneybatı köşesine son yıllarda sanatsal bir özelliği olmayan yeni bir minber eklenmiştir (Foto. 314).

Minare: Caminin kuzeybatı köşesine yakın tarihte kare kaide üzerinde sac malzemeden gövdesi olan bir minare eklenmiştir.

Yapının kuzeydoğusuna 2004 yılında Salim Türk tarafından annesi Hatice Hanımefendi hayratına abdest alma muslukları eklenmiştir.

Süsleme: Camide süsleme bulunmamaktadır.

Malzeme: Son onarımla büyük bir bölümü betonarme sıva ile kaplanan cami, moloz taş ile inşa edilmiştir.

2.2.1.3.2. Saint Roi[496] Kilisesi

İnceleme Tarihi: 18.08.2013

Çizim: 99

Fotoğraf: 315-316

Yeri: Kilise, köyün 2 km güneybatısında, Mağara Önü mevkiiinde yer almaktadır (Foto. 315).

Tarihi: Kilisenin IV. yüzyılda yaşayan Vaslı adındaki bir Ermeni papazın adına yaptırıldığı kabul edilir[497] ise de kilisenin günümüzdeki duvar örgüsüne bakılarak X. yüzyıla tarihlendirilmesi daha uygundur.

Plan ve Mimari Özellikleri: Kilise, triconchos (üç yapraklı yonca) plan tipinde inşa edilmiştir (Çiz. 99). Yapıya batı yönde 0.78 m genişliğindeki dikdörtgen çerçeveli girişten ulaşılır. Girişin üzerindeki yuvarlak kemerli alınlık içerisinde bir de mazgal pencereye yer verilmiştir. Giriş cephesinin toplam uzunluğu 3.28 m'dir. Kalan izlerden hareketle kilisenin önünde bir jamatunun olduğu da anlaşılmaktadır.

İç mekânda doğu, kuzey ve güney yöndeki apsislerin üzeri yarım kubbe ile kapatılmıştır. Apsislerden güneydeki 2.24 m, kuzeydeki 2.45 m, doğudaki ise 2.53 m genişliğe sahiptirler. Apsisler dışa 3.70 m genişliğinde ve 2.06 m derinliğinde köşeli olarak yansıtılmıştır. Yapı, apsislerin bu şekilde dışa yansıtılmasıyla dıştan haç planlı bir görünüm almıştır. Orta bölümün üzeri, basık bir kubbe ile örtülmüştür. Gerek kaçak kazılar gerekse örtüdeki çökmeler sebebiyle iç mekânın zemini, neredeyse yapının yarısına kadar bir hafriyatla dolmuştur. Bu hafriyattan ortadaki örtünün kilit taşına kadar olan yükseklik 3.60 m'dir (Foto. 316). Doğudaki apsis bölümünün içerisinde iki niş yer almaktadır. Her üç apsiste de içte 0.40 m genişliğindeki mazgal pencereler açılmıştır.

---

[496] Y.Karaca, Doğu Anadolu Bölgesinde Hristiyan Mimarisinde Jamatun Yapıları, 100. Yıl Üniversitesi Sosyal bilimler Enstitüsü (yayımlanmamış) Doktora Tezi, Van, 2004, 251.

[497] M. Thierry, "L'Eglise Martyriale Triconque de Vaslı" *Revue des Etudes Armaniannes* , Paris, 1994, 255-269; M. Thierry, "Donnes archeologiques SUR les Principautes Armaniannes de Cabpadoce Oriantale au XI. Siecle", Paris, 1996, 117-172; Y.Karaca, Doğu Anadolu Bölgesinde Hristiyan Mimarisinde Jamatun Yapıları, 100. Yıl Üniversitesi Sosyal bilimler Enstitüsü (yayımlanmamış) Doktora Tezi, Van, 2004, 251; Gündoğdu, vd., 63.

Kilisenin güney batısında 200 m mesafede bir su kaynağı bulunmaktadır. Köy halkı bu kaynağa *"Alazama"* demektedir. Muhtemelen bu su kaynağı kilisenin ayazmasıdır.

Kilise ile köy arasında bugün tarla olarak kullanılan alanda bir mezarlığın olduğu ifade edilmektedir. Köy halkı, tarlaların olduğu bu alana halen maşatlık demektedir.

Süsleme: Kilisede günümüz itibariyle süsleme bulunmamaktadır.

Malzeme: Kilisenin beden duvarları günümüzde sadece moloz taş örgüsüyle görülmektedir. 0.72 m duvar kalınlığına sahip bu duvarların kesme taş malzeme ile kaplanmış olduğu anlaşılmaktadır. Kesme taş malzeme girişin, pencerelerin çevresinde ve kemerlerde halen varlığını korumaktadır.

2.2.1.3.3. Boğaziçi Köyü Kilisesi

İnceleme Tarihi: 18.08.2013

Çizim: 100

Fotoğraf: 317

Yeri: Kilise, köyün kuzey yöndeki girişinden hemen sonra, yolun solunda yer almaktadır (Foto. 317).

Tarihi: Günümüzde kalıntı halindeki kilisenin tarihlendirilmesi mümkün değildir. Ancak Saint Roi Kilisesi'yle hareketle bağlantılı olduğu kabul edilirse X. yüzyıla tarihlendirmek mümkündür.

Plan ve Mimari Özellikleri: Yapı, günümüzde doğu ve batı duvarının bir bölümü ile kuzey duvarıyla ayaktadır (Çiz. 100). Mevcut haliyle 1.03 m kalınlığındaki beden duvarlarından batı yöndeki kalıntıda 0.98 m genişliğinde bir pencere yer almaktadır. Kuzey beden duvarından iç mekâna 0.37 m taşıntı yapan iki duvar ayağı bulunmaktadır. Doğu beden duvarı ise oldukça tahrip olmuştur. Kalan izlerden hareketle bu cephede 3'lü bir apsis uygulanmış olduğu kabul edilebilir.

Süsleme: Kilisede günümüz itibariyle süsleme bulunmamaktadır.

Malzeme: Kilisenin beden duvarları günümüzde sadece moloz taş örgüsüyle görülmektedir. Beden duvarların kesme taş malzeme ile kaplanmış olduğu anlaşılmaktadır. Günümüze ulaşabilen pencere ve duvar ayaklarında kesme taş malzeme halen varlığını korumaktadır.

2.2.1.3.4. Boğaziçi Köyü Kaya Kilisesi

İnceleme Tarihi: 18.08.2013

Yeri: Köyün doğusunda, köye yaklaşık 550 m mesafede Karasu kıyısındaki kayalık yamaçta yer alır.

Tarihi: Bugün ağıl olarak kullanılan kilisenin tarihlendirilmesi bugünkü durumuna bakılarak mümkün değildir. Çünkü ağıl olarak kullanılmasıyla beraber kaya kilisesi olması muhtemel bu yapı, günümüzde bir mağara görünümündedir. Ancak Köylü tarafından bu mağara, halen kilise olarak adlandırılmaktadır.

Plan ve Mimari Özellikleri: Kilise, yaklaşık 6.00 x 4.00 m ölçülerinde olup güney yöne günümüzde tamamıyla açık bir haldedir. Yakın tarihte bu cephe köylüler tarafından moloz taşla örülmüştür. İç mekânda herhangi bir süsleme ve mimari kalıntı, günümüz itibariyle mevcut değildir.

2.2.1.4. Çalgı Köyü

İnceleme Tarihi: 13.08.2013

Kemah-Refahiye karayolunun 1. km'sindeki sapaktan önce doğu yöne 3.4 km, sonra güneydoğu yöne 4.5 km gidilerek Çalgı Köyü'ne varılmaktadır (Foto. 318). Çalgı Köyü'ne ayrıca Kemah-Erzincan karayolunun 12.3 km'sindeki sapaktan 7.9 km batı yöne gidilerek de ulaşılabilmektedir. Köyün rakımı, kuzey girişinde alınan ölçüme göre 1129'dur.

Köy, 1972 yılına kadar Sağıroğulları ailesinin hizmetkârlarının ikameti için ayrılmış, Tuzla (Tımısı) Köyü'ne bağlı bir mezra iken bu tarihte Mermerli ve Maksutuşağı Köylerinden aldığı göçlerle köy statüsüne kavuşmuştur[498]. TÜİK'in 2013 yılında hazırladığı ADNKS veri tabanına göre köyün nüfusu 30'dur[499].

Köyün güneydoğusunda, mezarlığın da içerişinde olduğu alanda, köy halkının kilise olarak adlandırdığı yapıya ait bir kalıntı vardır. Bu kalıntı, yaklaşık 1 m ölçülerinde bir duvar örgüsü halindedir. Bu kalıntıya bakılarak yapının moloz taş malzeme ile Horasan Harcı kullanılarak inşa edildiği söylenebilir.

Çalgı Köyü'nün kuzeydoğusunda bir tuzla yer almaktadır. Tımısı Tuzlası olarak bilinen bu tuzla, Çalgı Köyü'ne kuzeydoğu yönde yaklaşık 5 km mesafededir. Tuzla, 1972 öncesinde Tuzla Köye bağlı iken bu tarihten itibaren Çalgı Köyü'ne bağlanmıştır. Tuzla, tuz havuzları noktasından alınan ölçüme göre 1210 rakımda yer almakta olup halen kullanılmaktadır.

Çalgı Köyü'nde tanıtımı yapılabilecek herhangi bir kültür varlığı tespit edilememiştir. Köyün güneydoğusunda, köye yaklaşık 150 m mesafede bulunan mezarlıktaki ayak ve baş taşları tarihsiz olan mezarlar ise özelliksiz ve süslemesiz oldukları için çalışmamıza dâhil edilmemişlerdir.

---

[498] Kurt, 95.
[499] TÜİK, (2013), Erişim tarihi: 13.03.2014, tuikapp.tuik.gov.tr/adnksdagitapp/adnks.zul

2.2.1.5. Dedek Köyü

Dedek Köyü, ilçe merkezine 10.4 km mesafede, Kemah'ın güneybatısında yer almaktadır. Köyün rakımı, kuzey girişi önünde alınan ölçüme göre 1387'dir.

Dedek Köyü, Tapu Tahrir Defterlerindeki kayıtlara göre 1516'da 7 haneli, 1530'da 10 haneli, 1568'de 4 haneli ve 1591'de 6 haneli bir köydür[500]. Bu yüzyılda mahsulü buğday, arpa, darı, pembe ve meyveden oluşan köyün geliri, 1516'da 4000, 1530'da 2915, 1568'de 39000 ve 1591'de 7260 akçadır[501]. TÜİK'in 2013 yılında hazırladığı ADNKS veri tabanına göre köyün nüfusu 28'dir[502].

Köyün kuzeyinde *"Ziyaret"* denilen mevkiide, Sultan Melik'in ağabeysi olduğuna inanılan Şeyh Şerafettin'e ait bir mezar bulunmaktaymış. Bu mevkiii, XVI. yüzyıldaki tahrirlerde Şeyh Şerüfüddin Zaviyesi olarak geçmektedir[503]. Bu tarihlerde köyde bulunan bir malikâne ve bir çiftlik, bu zaviyenin vakfı durumundadır[504]. Bu kayıtlarda 1530'da zaviyenin şeyhi olarak Miski Baba evladından Derviş Şerüfiddin ile kardeşi Derviş Şah Kulu adı geçmektedir[505]. Ancak, bu alanda günümüz itibariyle herhangi bir kalıntı bulunmamaktadır.

Dedek Köyü'nde bir cami ve bir çeşme olmak üzere iki eser kültür varlığı olarak tespit edilmiş olup tanıtımları yapılmıştır. Köy mezarlığındaki ayak ve baş taşları tarihsiz olan mezarlar ise özelliksiz ve süslemesiz oldukları için çalışmamıza dâhil edilmemişlerdir.

2.2.1.5.1. Dedek Köyü Camii

İnceleme Tarihi: 10.07.2012

Çizim: 101

Fotoğraf: 319-323

Yeri: Cami, köy meydanında yer almaktadır (Foto. 319).

---

[500] Miroğlu, 45; Kurt, 101.
[501] Miroğlu, 45.
[502] TÜİK, (2013), Erişim tarihi: 02.03.2014, tuikapp.tuik.gov.tr/adnksdagitapp/adnks.zul
[503] Miroğlu, 45.
[504] Miroğlu, 45.
[505] Miroğlu, 45.

Tarihi: Camide inşa tarihini, yapanını ve yaptıranını belirten herhangi bir kitabe mevcut değildir. Ancak Kemah Müftülüğü Cami İbadete Açılış Beratına göre yapı, 1820 tarihinde ibadete açılmıştır[506]. Ayrıca giriş kapısı üzerinde yağlı boyayla Latin Harfleriyle *"T-Tadilat 1.5.1980"* ibaresi yazılıdır.

Plan ve Mimari Özellikleri: Cami, ahşap direkli, ahşap tavanlı olarak inşa edilmiştir (Foto. 320-321), (Çiz. 101). Yapı, 8.86 m X 8.58 m ölçülerinde, kuzey-güney istikametinde kareye yakın bir alanda kurulmuştur. Caminin toplam arsa alanı 271m^2 olup 65 kişilik kapasiteye sahiptir[507].

Camiye son onarımda ilave edilen kuzey yöndeki son cemaat yerinden ulaşılır. Son cemaat yeri, 8.08 m uzunluğunda ve 3.58 m genişliğinde olup girişin üzerindeki iki dikdörtgen pencere ile aydınlatılmıştır. Son cemaat yerinin kuzey duvar ortasında açılan 1.12 m genişliğindeki açıklık ile harime ulaşılır.

Harimin üzerini kapatan ahşap tavan, ortada bağımsız ve kare planlı olan dört ahşap taşıyıcı üzerine, diğer yerlerde beden duvarlarına oturtulmuştur. Örtü, taşıyıcıların üzerinde kuzey-güney istikametinde atılan ahşap kirişlerle üç bölümlü hale getirilmiştir. Bu kirişlerin arasına doğu-batı istikametinde ahşap direkler yatay olarak yerleştirilmiş ve araları mertek denilen tahtalar ile kaplanmıştır. Ahşap tavan, dışarıdan dört yöne eğimli çatı içerisine alınmıştır. Harimin zeminden tavana olan yüksekliği 3.91 m'dir.

Harimin beden duvarlarında doğu, batı ve güney yönde altta dikdörtgen çerçeveli ikişer, üstte mazgal ikişer pencere olmak üzere toplamda oniki pencereye yer verilmiştir. Pencereler 0.71 m genişliktedirler.

İç mekânda mahfile yer verilmemiştir.

Mihrap: Kıble duvarında, yarım yuvarlak planda mihrap nişi bulunmaktadır (Foto. 322). 0.28 m derinliğe ve 1.03 m genişliğe sahip mihrap nişinde ve çevresinde herhangi bir süslemeye yer verilmemiştir.

Minber: Harimin güneybatı köşesine son onarımda bir minber eklenmiştir.

---

[506] Kemah Müftülüğü Cami İbadete Açılış Beratı, 01. 10. 2007
[507] Kemah Müftülüğü Cami İbadete Açılış Beratı, 01. 10. 2007

Harimin kuzeydoğu köşesinde yine son onarımda ilave edilen vaaz kürsüsünün üzerinde 1.21 x 1.89 m ölçülerinde figürlü bir halı beden duvarında asılı olarak durmaktadır (Foto. 323).

Minare: Son yıllarda caminin kuzeybatısına sac malzemeden bir de minare yaptırılmıştır. Minarenin kaidesi taş malzemeli olup kare planlıdır.

Süsleme: Camide süsleme bulunmamaktadır.

Malzeme: Son onarımla büyük bir bölümü betonarme sıva ile kaplanan cami, moloz taş ile inşa edilmiştir.

2.2.1.5.2. Dedek Köyü Çeşmesi

İnceleme Tarihi: 10.07.2012

Fotoğraf: 324

Yeri: Çeşme, camiye 100 m mesafede, doğu yönde yer almaktadır (Foto. 324).

Tarihi: Üzerinde herhangi bir kitabe olmayan çeşme mimari özellikleriyle XIX. yüzyıla tarihlendirilebilir.

Plan ve Mimari Özellikleri: Dikdörtgen planda inşa edilen çeşme, sivri kemerli olarak inşa edilmiştir. Kemer alınlık kısmındaki tas yuvası kaş kemerli olarak yapılmıştır. Tek lüleden suyu akan çeşmenin önünde, çeşmeye dik olarak uzanan 3.91 m uzunluğunda ve 0.81 m genişliğinde bir yalağı bulunmaktadır. Çeşmenin yüksekliği 2 m, genişliği 1.56 m, derinliği 0.80 m, kemer yüksekliği 2.25 m, kemer genişliği 1.16 m, kemer derinliği ise 0.30 m'dir.

Süsleme: Çeşme üzerinde herhangi bir süsleme bulunmamaktadır.

Malzeme: Çeşme, kesme taş malzeme ile inşa edilmiştir.

2.2.1.6. Dutlu (Çörençil/Çörekençir) Köyü

Eski adı Çörencil/Çörekencir[508] olan ve çok fazla dut ağacı olduğundan yeni adı "Dutlu"[509] olarak değiştirilen köye, Kemah-Refahiye karayolunun 9. km'sindeki sapaktan kuzey yöne 0.2 km devam ettikten sonra varılmaktadır. Köyün rakımı, caminin önünde alınan ölçüme göre 1162'dir.

Dutlu Köyü, Tapu Tahrir Defterlerindeki kayıtlara göre 1516'da 9 haneli, 1530'da 17 haneli, 1568'de 17 haneli (10 hanesi Müslüman) ve 1591'de 19 haneli bir köydür[510]. Bu yüzyılda mahsulü buğday, arpa, pamuk, meyve, bal, şıra ve bostan ürünlerinden oluşan köyün geliri, 1516'da 3000, 1530'da 2610, 1568'de 3800 ve 1591'de 8000 akçadır[511]. Dutlu, XVI. yüzyılda Sancakbeyi Hasları arasında geçmektedir[512].

Köy, kurulduğu alan itibari ile Kemah'ın kuzeye açılan ve stratejik olarak önem arz eden bir boğazda kurulmuştur. Bu özelliğinden dolayı köy halkı derbentçi olarak tayin edilmiş ve bu sebeple de Avarız-ı Divaniyye ve Tekâlif-i Örfiyye denilen vergilerden muaf tutulmuşlardır[513]. TÜİK'in 2013 yılında hazırladığı ADNKS veri tabanına göre köyün nüfusu 10'dur[514].

Köyün ilk yerleşimi batıda yaklaşık 2 km mesafede bulunan ve köylü tarafından Aşağı Mahalle diye adlandırılan yerdedir[515]. Eski yerleşimde de bir caminin olduğu belirtilse de bu yapı günümüze ulaşamamıştır.

Dutlu Köyü'nde bir cami kültür varlığı olarak tespit edilmiş olup tanıtımı yapılmıştır. Köyün kuzeybatısında ve batısında eski ve yeni olmak üzere iki mezarlığı bulunmaktadır. Eski mezarlıktaki ayak ve baş taşları tarihsiz olan mezarlar ise özelliksiz ve süslemesiz oldukları için çalışmamıza dâhil edilmemişlerdir.

2.2.1.6.1. Dutlu Köyü Camii

---

[508] Miroğlu, 54; Kurt, 110.
[509] Kurt, 110.
[510] Miroğlu, 54; Kurt, 110.
[511] Miroğlu, 54.
[512] Miroğlu, 158.
[513] Miroğlu, 54.
[514] TÜİK, (2013), Erişim tarihi: 13.03.2014, tuikapp.tuik.gov.tr/adnksdagitapp/adnks.zul
[515] Bu bilgi köyün muhtarı olan Ahmet BİLGE den alınmıştır.

İnceleme Tarihi: 16. 08. 2013

Fotoğraf: 325-327

Yeri: Cami, köy girişinin doğusunda yer almaktadır (Foto. 325).

Tarihi: Yapı, giriş üzerindeki mermer levhaya Latin harfleriyle yazılmış kitabesine göre 1944 tarihinde yaptırılmıştır.

Plan ve Mimari Özellikleri: Cami, ahşap direkli, ahşap tavanlı olarak inşa edilmiştir (Foto. 326). Kuzey güney istikametinde kurulmuş olan caminin harimine batı yöndeki dikdörtgen çerçeveli girişten ulaşılmaktadır.

Harimin üzerini kapatan ahşap tavan, ortada bağımsız bir ahşap taşıyıcı üzerine, diğer yerlerde ise beden duvarlarına oturtulmuştur. Örtü, ortadaki bağımsız taşıyıcının üzerinde kuzey-güney istikametinde atılan ahşap kirişle iki bölümlü hale getirilmiştir. Bu kirişlerin arasına doğu-batı istikametinde ahşap direkler yatay olarak yerleştirilmiş ve araları mertek denilen tahtalar ile kaplanmıştır. Ahşap tavan, son yıllarda sunta ile kaplanmıştır.

Harimin kuzeyinde yakın tarihte mahfil ilave edilmiştir. Mahfile harimin kuzeydoğusundan ulaşılmaktadır.

Beden duvarlarında güney yönde iki, doğu ve batı yönlerinde üstte birer mazgal, altta birer dikdörtgen çerçeveli pencere açıklıklarına yer verilmiştir. Kuzey cephe ise sağır bırakılmıştır.

Mihrap: Kıble duvarında, alçı sıvalı yarım yuvarlak planda, harime doğru yaklaşık 0.10 m taşıntı yapan mihrap nişi bulunmaktadır (Foto. 327).

Minber: Harimin güneybatı köşesine son onarımda tarihi ve sanatsal olarak bir özelliği olmayan bir de minber eklenmiştir.

Minare: Harimin batısında, kaidesi betonarme olan birkaç yıl önce yapıldığı ifade edilen sac malzemeli bir de minare yer almaktadır. Minareye caminin dışarısından ulaşılmaktadır.

Süsleme: Camide günümüz itibariyle süsleme bulunmamaktadır.

Malzeme: Moloz taş malzeme ile çimento harcı kullanılarak inşa edilmiştir. Beden duvarları yine çimento sıva ile kaplanmış ve yeşil renkte badana ile boyanmıştır.

2.2.1.7. Eskibağlar (Postu) Köyü

Eski adı Postu[516] olan Eskibağlar Köyü, ilçe merkezine 8.8 km mesafede, Kemah'ın güneyinde yer almaktadır (Foto. 328). Köyün rakımı, batı girişi önünde alınan ölçüme göre 1479'dur.

Eskibağlar Köyü, Tapu Tahrir Defterlerindeki kayıtlara göre 1516'da 14 haneli, 1530'da 14 haneli, 1568'de 28 haneli (2 hane Müslüman), 1568'de 28 haneli ve 1591'de 9 haneli bir köydür. 1591'de köyde 38 Hıristiyan neferden bahsedilir[517]. Bu yüzyılda mahsulü buğday, arpa, darı, pamuk, bal, şıra ve bostan ürünlerinden oluşan köyün geliri, 1516'da 8500, 1530'da 8360, 1568'de 11000 ve 1591'de 16000 akçadır[518].

Köy halkı, 1640-1641 yılında Derbendci olarak tayin edilmiş ve bu sebeple de Avarız-ı Divaniyye ve Tekâlif-i Örfiyye denilen vergilerden muaf tutulmuşlardır. Ayrıca XVI. yüzyılda köydeki dört nefer "Hassa-i Hümayun Yuvacısı" olarak tayin edilmiştir. Bu görevliler, Kemah Kazası'ndaki şahin ve balaban gibi av kuşlarının ve yuvalarının bakımıyla meşguldürler[519]. TÜİK'in 2013 yılında hazırladığı ADNKS veri tabanına göre köyün nüfusu 45'dir[520].

Köyün kuzeyinde Manastır Mevkiiinde bir kilise kalıntısından bahsedilse de bu mevkiide günümüzde herhangi bir mimari kalıntı bulunmamaktadır.

Eskibağlar Köyü'nde bir cami kültür varlığı olarak tespit edilmiş olup tanıtımı yapılmıştır. Köy mezarlığındaki ayak ve baş taşları tarihsiz olan mezarlar ise özelliksiz ve süslemesiz oldukları için çalışmamıza dâhil edilmemişlerdir.

2.2.1.7.1. Eskibağlar Köyü Camii

İnceleme Tarihi: 10.07.2012

Çizim: 102

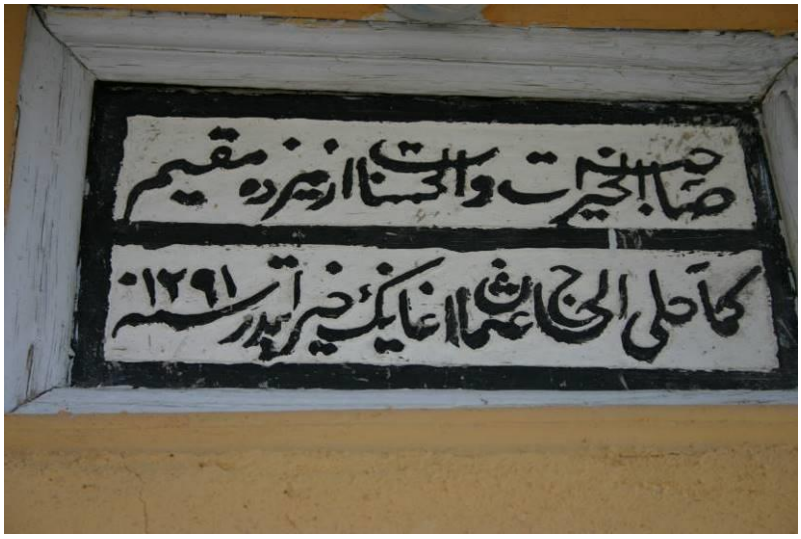
Fotoğraf: 329

---

[516] Miroğlu, 59; Kurt, 115.
[517] Miroğlu, 49; Kurt, 116.
[518] Miroğlu, 49
[519] Miroğlu, 49; Kurt, 117.
[520] TÜİK, (2013), Erişim tarihi: 02.03.2014, tuikapp.tuik.gov.tr/adnksdagitapp/adnks.zul

Yeri: Cami, köy meydanında yer almaktadır (Foto. 329).

Tarihi: Yapı, girişi üzerindeki kitabeye göre 1291 H/1874 M yılında Osman Ağa tarafından inşa ettirilmiştir. Celi tâlik hatlı kitabe metni şu şekildedir:

Sahibü'l Hayrat ve'l Hasenat İzmir'de mukim

Kemah'lı el-Hac Osman Ağanın Hayratıdır sene 1291

Cami, 1989 yılında bir de onarım görmüştür. Minarenin yanında mermer bir plaka üzerine Latin harfleriyle *"Eskibağlar Köyü Camii 1456"* yazılan başka bir kitabe daha yer almaktadır. Bu bilginin hangi kaynağa dayandırılarak yazıldığı bilinmemektedir.

Plan ve Mimari Özellikleri: Cami ahşap direkli, ahşap tavanlı olarak inşa edilmiştir (Çiz. 102). Yapı, 8.75 x 7.84m ölçülerinde kuzey güney istikametinde kareye yakın bir alanda kurulmuştur.

Camiye son onarımlarla ilave edilen, kuzey yöndeki 3.17 m genişliğindeki son cemaat yerinden ulaşılır. Son cemaat yerinin batısında bir camekân ile ayrı bir bölüm haline getirilen imam odası yer almaktadır. Son cemaat yerinin kuzey duvar ortasında açılan 1.24 m genişliğindeki açıklık ile harime ulaşılır.

Harimin üzerini kapatan ahşap tavan ortada bağımsız ve kare planlı olan dört ahşap taşıyıcı tarafından taşınmakta, diğer yerlerde beden duvarlarına oturmaktadır. Son onarımda beden duvarları ve üst örtüde olduğu gibi bu taşıyıcılar da ahşap ile kaplanmıştır. Örtü, ahşap taşıyıcıların üzerinde kuzey-güney istikametindeki kirişler ile üç bölümlü hale getirilmiştir. Kaplamanın altında, bu kirişlerin arasına doğu-batı

istikametinde ahşap direkler yatay olarak yerleştirilmiş ve araları mertek denilen tahtalar ile kaplanmış olmalıdır. Harimin zeminden tavana olan yüksekliği 3.95 m'dir.

Harimin kuzeyinde mahfile yer alır. Mahfil, harimdeki bağımsız dört taşıyıcıdan kuzeyde yer alan taşıyıcılar üzerine oturtulmuştur. Mahfile harimin kuzeybatısındaki merdivenlerden ulaşılır.

Harimin beden duvarlarında güneyde mihrabın sağında ve solunda tavan hizasında iki mazgal, doğu ve batıda altta dikdörtgen çerçeveli ikişer ve üstte mazgal ikişer olmak üzere dörder pencereye yer verilmiştir. Pencereler 1.30 m genişliktedirler.

Mihrap: Kıble duvarında, yarım yuvarlak planda mihrap nişi bulunmaktadır. Mihrap, yakın tarihte çini malzeme ile yenilenmiştir. Mihrap nişinin derinliği 0.62 m, genişliği ise 1.39 m'dir.

Minber: Harimin güneybatı köşesine son yıllarda yeni bir minber eklenmiştir.

Minare: Son cemaat yeri ile harimin kesiştiği noktada son yıllarda bir minare yaptırılmıştır. Minarenin kare kaidesi üzerinde *"Mimarı Mustafa Kaya 15.5.1989"* ibaresi ile hemen altında mermer levha üzerine *"Yapılış Tarihi 1989 Hayır Sahibi Sabahattin Doğantekin"* bilgisi yazılıdır. Her iki kitabe de Latin harfleriyle yazılmıştır. Minare kare kaideli olup onikigen gövdelidir.

Süsleme: Camide son yıllarda eklenen çini mihrabı dışında süsleme bulunmamaktadır.

Malzeme: Son onarımla büyük bir bölümü betonarme sıva ile kaplanan cami moloz taş ile inşa edilmiştir.

2.2.1.8. Gölkaynak (Zoğa) Köyü

Kemah-İliç karayolunun 7.9. km'sindeki sapaktan kuzey yöne 1.4 km devam edilerek eski adı Zoğa[521] olan Gölkaynak Köyü'ne varılmaktadır (Foto. 330). Köyün rakımı, caminin önünde alınan ölçüme göre 1594'tür. Gölkaynak Köyü, heyelan sebebiyle son yıllarda 1.6 km güneye taşınmıştır. Bu yeni yerleşim yerinin rakımı ise 2004 yılında yapılan yeni caminin önünde alınan ölçüme göre 1450'dir. TÜİK'in 2013 yılında hazırladığı ADNKS veri tabanına göre köyün nüfusu 53'tür[522].

Gölkaynak Köyü eski yerleşiminde bir cami kültür varlığı olarak tespit edilmiş ve tanıtımı yapılmıştır. Köy mezarlığındaki ayak ve baş taşları tarihsiz olan mezarlar ise özelliksiz ve süslemesiz oldukları için çalışmamıza dâhil edilmemişlerdir.

2.2.1.8.1. Gölkaynak Köyü Camii

İnceleme Tarihi: 16. 08. 2013

Çizim: 103

Fotoğraf: 331

Yeri: Cami, eski yerleşim girişinin doğusunda yer almaktadır (Foto. 331).

Tarihi: Yapı, girişi üzerindeki mermer levhaya Latin harfleriyle yazılmış kitabesine göre XVI. yüzyılda yaptırılmıştır. Bu bilginin hangi kaynağa dayandırılarak yazıldığı bilinmemektedir.

Plan ve Mimari Özellikleri: Cami ahşap direkli, ahşap tavanlı olarak inşa edilmiştir (Çiz. 103). Yapı, dıştan 6.91 x 12.23 m ölçülerinde kuzey-güney istikametindeki dikdörtgen bir alanda kurulmuştur. Caminin girişi, doğu yönde olup 0.95 m genişliğindedir. Köy 1.6 km güneyindeki yeni yerleşim yerine taşındığından bu cami de kullanılmamaktadır.

İç mekânda caminin inceleme tarihi itibariyle kapalı olmasından ve anahtarının temin edilememesinden dolayı inceleme yapılamamıştır. Harimin ortada bağımsız ve kare planlı olan iki ahşap taşıyıcı ile taşınan ahşap bir tavanla kapatılmış olduğu ise

---

[521] Kurt, 1997, 120
[522] TÜİK, (2013), Erişim tarihi: 02.03.2014, tuikapp.tuik.gov.tr/adnksdagitapp/adnks.zul

ancak dışarıdan yapılabilen gözlemlere dayanılarak anlaşılabilmektedir. Kıble duvarında, alçı sıvalı yarım yuvarlak planda mihrap nişi yer almaktadır.

Beden duvarlarında güney yönde üstte iki mazgal, altta dikdörtgen iki çerçeveli, doğu yönde üstte üç dikdörtgen çerçeveli, batı yönde ise üstte iki mazgal pencere açıklığına yer verilmiştir. Caminin kurulduğu arazi şekline bağlı olarak kuzey cephede pencere açıklığına yer verilmemiştir.

Yapı, dışardan zeminden korniş seviyesine 4.27 m yüksekliğindedir.

Malzeme: Moloz taş malzeme ile çimento harcı kullanılarak inşa edilmiştir. Beden duvarları yine çimento sıva ile kaplanmıştır.

2.2.1.9. Karadağ (Erkeğan) Köyü

Kemah-Erzincan karayolunun 12.3. km'sindeki sapaktan kuzey yöne 11.3 km devam ettikten sonra eski adı Erkeğan[523] olan Karadağ Köyü'ne varılmaktadır (Foto. 332). Köyün rakımı, caminin önünde alınan ölçüme göre 1525'tir. TÜİK'in 2013 yılında hazırladığı ADNKS veri tabanına göre köyün nüfusu 70'tir[524].

Köy, rivayetlere göre "*Begoğlu"* olarak bilinen Murat Bey tarafından kurulmuştur. Köy halkı arasındaki bu rivayetlere göre Murat Bey'in bir kardeşi Kemah'ın güneyindeki Dedek Köyü'nde, diğer kardeşi ise Kemah'ta kalmıştır[525].

Köyün kuzeyinde, köye 100 m kadar mesafede bir çeşme bulunmaktadır. Çeşme, üzerindeki kitabeye göre 15. 09. 1999 tarihinde Şehit P. Teğmen Güven Köse hayratına yaptırılmıştır. Dikdörtgen planda inşa edilen çeşme, büyük bir bölümü 1957 tarihli olan Kemah'ın köylerindeki diğer çeşmelere benzemekte olup herhangi sanatsal bir özelliğe sahip değildir. Moloz taş ile inşa edilen çeşmede çimento harcı kullanılmıştır.

Karadağ Köyü'nde bir cami kültür varlığı olarak tespit edilmiş ve tanıtımları yapılmıştır. Köy mezarlığındaki ayak ve baş taşları tarihsiz olan mezarlar ise özelliksiz ve süslemesiz oldukları için çalışmamıza dâhil edilmemişlerdir.

2.2.1.9.1. Karadağ Köyü Camii

İnceleme Tarihi: 12. 08. 2013

Fotoğraf: 333-334

Yeri: Cami köyün kuzeyindeki girişten hemen sonra, yolun sağında yer almaktadır (Foto. 333).

Tarihi: Yapı, üzerindeki kitabeye göre 1968 yılında yaptırılmıştır. Giriş kapısı üzerindeki mermer levha üzerine Latin Harfleriyle *"Karadağ Köyü Camii 1968"* ibaresi kayıtlıdır. Cami, tarihi ve sanatsal bir özelliğe sahip olmamasına rağmen, Kemah ve

---

[523] Kurt, 131.
[524] TÜİK, (2013), Erişim tarihi: 02.03.2014, tuikapp.tuik.gov.tr/adnksdagitapp/adnks.zul
[525] Kurt, 131

köylerindeki diğer camilerden plan olarak ayrılması sebebiyle çalışmamıza dâhil edilmiştir.

Plan ve Mimari Özellikleri: Cami, tek kubbeli cami plan tipindedir (Foto. 334). Caminin toplam arsa alanı 412m^2, iç alanı 90m^2 olup 110kişilik kapasiteye sahiptir[526]. Camiye kuzey yöndeki giriş açıklığından ulaşılmaktadır. Harim doğu ve batıda altta dikdörtgen biçimli, üstte yuvarlak kemerli üçer pencere ile güneyde altta dikdörtgen biçimli iki üstte yuvarlak kemerli üç pencere ile harim aydınlatılmaya çalışılmıştır.

Harimin üzerini kapatan kubbe doğrudan beden duvarlarının üzerine oturtulmuştur. Harimin kuzeyinde içten dilimli olan iki küçük kubbe ile örtülen bölüm mahfil olarak değerlendirilmiştir.

Harimin kuzeybatısına son yıllarda kesme taş malzemeden bir minare eklenmiştir.

Malzeme: Moloz taş malzeme ile çimento harcı kullanılarak inşa edilmiştir. Beden duvarları yine çimento sıva ile kaplanmış ve yeşil renkte badana ile boyanmıştır.

[526] Kemah Müftülüğü Cami İbadete Açılış Beratı, 01. 10. 2007

2.2.1.10. Kemeryaka (Çınariç) Köyü

Kemah-Erzincan karayolunun 1.8. km'sindeki sapaktan güney yöne 9.5 km devam ettikten sonra eski adı Çınariç[527] olan Kemeryaka Köyü'ne varılmaktadır. Kaynaklarda, köyün ilk sakinlerinin Refahiye'nin Kayı Köyünden yaklaşık 400 yıl önce geldiği belirtilmektedir[528]. Köyün rakımı, kuzey girişi önünde alınan ölçüme göre 1473'tür.

Kemeryaka Köyü, Tapu Tahrir Defterlerindeki kayıtlara göre 1516'da 24 haneli, 1530'da 16 haneli, 1568'de 32 haneli bir köydür. 1591 tarihli defterde 40 neferin kayıtlı olduğu köyde, XVI. yüzyılda Müslümanlar ve Hıristiyanlar birlikte yaşamışlardır. Bu yüzyılda mahsulü buğday, arpa, darı, bakla, pamuk, bal, meyve ve bostan ürünlerinden oluşan köyün geliri, 1516'da 10000, 1530'da 9670, 1568'de 8000 ve 1591'de 11945 akçadır[529]. TÜİK'in 2013 yılında hazırladığı ADNKS veri tabanına göre köyün nüfusu 125'tir[530].

XVI. yüzyıla ait tahrirlerde köyde bir değirmen ve köyün yakınında Vank-ı Çınariç adlı bir manastırın varlığından bahsedilir. Manastırın geliri, Kemah Cemaleddin ve Ahi Ferec Mahallelerindeki cami ve mescitlere vakfedilmiştir[531].

Köyün kuzeyinde *"Ziyaret Taşı"* mevkiiindeki mağara, *"Kermiç Ziyareti"* olarak bilinmektedir. Köy halkı arasında, köyün güneyinde ve batısındaki Vank Deresi Mevkiii'nde, Kilise Tarlası Mevkiii'nde ve Salıntepe Mevkiii'nde kilise kalıntılarının olduğu söylenmektedir. Ancak belirtilen bu kalıntıların olduğu mevkiilerde günümüz itibari ile herhangi bir mimari kalıntı mevcut değildir. Ancak, bahsedilen kilise kalıntılarının 30-40 yıl önce temel seviyesinde görülebildiği köy halkı tarafından ifade edilmiştir[532].

Kemeryaka Köyü'nde biri cami diğeri çeşme olmak üzere toplam iki eser kültür varlığı olarak tespit edilmiş ve tanıtımları yapılmıştır. Köy mezarlığındaki ayak ve baş

---

[527] Miroğlu, 44; Kurt, 139.
[528] Kurt, 140.
[529] Miroğlu, 44-45; Kurt, 140.
[530] TÜİK, (2013), Erişim tarihi: 02.03.2014, tuikapp.tuik.gov.tr/adnksdagitapp/adnks.zul
[531] Miroğlu, 45.
[532] Bu bilgi Halil Oğuzcan'dan alınmıştır.

taşları tarihsiz olan mezarlar ise özelliksiz ve süslemesiz oldukları için çalışmamıza dâhil edilmemişlerdir.

2.2.1.10.1. Kemeryaka Köyü Camii

İnceleme Tarihi: 03.05.2013

Çizim: 104

Fotoğraf: 335-336

Yeri: Cami, köy meydanında yer almaktadır (Foto. 335).

Tarihi: Yapı, üzerindeki Latin harfleriyle mermer bir levhaya yazılmış kitabesine göre 1875 yılında yaptırılmıştır. Bu cami 1975 yılında betonarme malzeme ile temel seviyesinden itibaren yenilenmiştir.

Plan ve Mimari Özellikleri: Cami, her kenarı 8.00 m olan kare bir planda inşa edilmiştir (Foto. 336), (Çiz. 104). Yapıya, kuzey yöndeki 1.75 m genişliğindeki son cemaat yerinden ulaşılır. Harim betonarme bir tavan ile kapatılmıştır. Bu örtü ortada bağımsız bir taşıyıcıya diğer yerlerde beden duvarlarına oturtulmuştur. Harimin doğu, batı ve güney yönlerinde ikişer dikdörtgen çerçeveli pencereler açılmıştır.

Mihrap: Kıble duvarının ortasındaki yarım yuvarlak planlı mihrap nişi, 1.40 m genişliğinde olup süslemesizdir.

Minber: Harimin güneybatı köşesine yakın tarihte bir minber eklenmiştir.

Minare: Caminin kuzeybatısında birkaç yıl önce eklenen kesme taş malzemeli bir de minaresi yer almaktadır. Minare üzerinde Latin harfleriyle kabartma olarak *"BU MİNARENİN MİMARI VE USTASI ELAZIĞLI AHMET DAYI TLF: 21251152125116"* ibaresi yazılıdır.

Süsleme: Yapıda günümüz itibariyle herhangi bir süsleme yoktur.

Malzeme: Cami, 1975 yılında betonarme malzeme ile temel seviyesinden itibaren yenilenmiştir.

2.2.1.10.2. Kemeryaka Köyü Çeşmesi

İnceleme Tarihi: 03.05.2013

Fotoğraf: 337

Yeri: Çeşme, caminin hemen kuzeyinde yer almaktadır (Foto. 337).

Tarihi: Çeşmenin üzerinde Latince olarak 1892 ve 1954 tarihleri yazılıdır. Köyün su ihtiyacının karşılandığı başka bir nokta olmamasından hareketle, mevcut çeşmenin yerinde daha eski tarihli bir çeşmenin olduğu kabul edilebilir.

Plan ve Mimari Özellikleri: Sonraki dönemlerde elden geçirildiği anlaşılan çeşme mevcut haliyle 1.40 m yüksekliğe 4.70 m genişliğe sahiptir. Önündeki tekne bölümü 0.50 m genişliğinde ve 4.70 m uzunluğundadır.

2.2.1.11. Koçkar (Hudı/Hudu) Köyü

Eski adı Hudı/Hudu[533] olan Koçkar Köyü, ilçe merkezine 16.3 km mesafede Kemah'ın güneybatısında yer almaktadır (Foto. 338). Köyün rakımı, kuzey girişi önünde alınan ölçüme göre 1280'dir.

Koçkar Köyü, Tapu Tahrir Defterlerindeki kayıtlara göre 1516'da 21 haneli, 1530'da 22 haneli, 1568'de 102 haneli bir köy olup 1591'de köyde 166 nefer vardır[534]. Bu yüzyılda mahsulü buğday, arpa, darı, şıra, bal ve bostan ürünlerinden oluşan köyün geliri, 1516'da 8000, 1530'da 7230, 1568'de 16000 ve 1591'de 26500 akçadır[535]. Köy, ayrıca XVI. yüzyılda Sancak Beyi Hasları arasında da geçmektedir. TÜİK'in 2013 yılında hazırladığı ADNKS veri tabanına göre köyün nüfusu 195'dir[536].

Koçkar Köyü'nde bir cami kültür varlığı olarak tespit edilmiş ve tanıtımı yapılmıştır. Köy mezarlığındaki ayak ve baş taşları tarihsiz olan mezarlar ise özelliksiz ve süslemesiz oldukları için çalışmamıza dâhil edilmemişlerdir.

2.2.1.11.1. Koçkar Köyü Camii[537]

İnceleme Tarihi: 14.07.2012

Çizim: 105

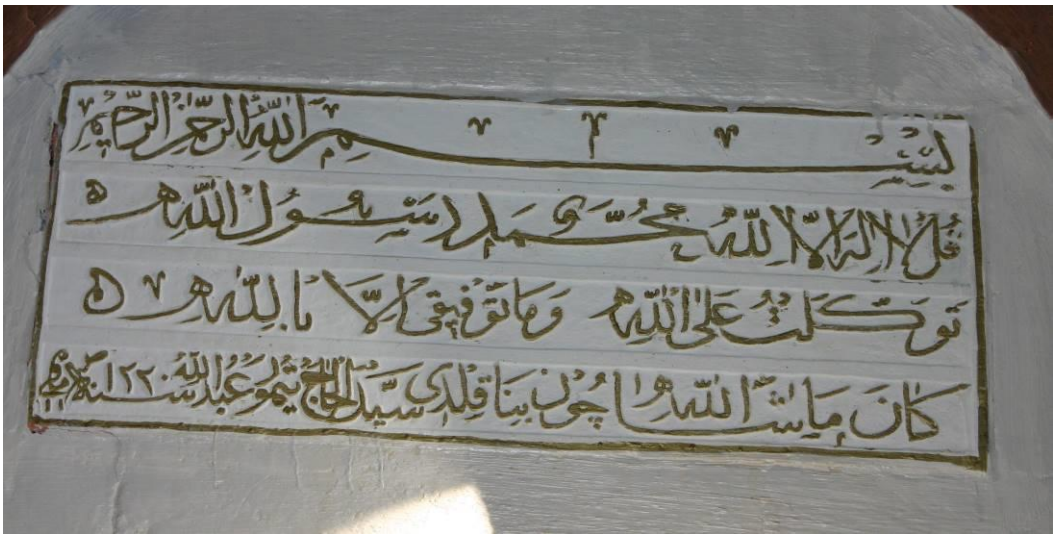
Fotoğraf: 339-344

Yeri: Cami, köy meydanında yer almaktadır (Foto. 339).

Tarihi: Caminin giriş kapısı üzerinde yer alan mermer kitabede Latin harfleriyle *"Koçkar Köyü Camii 17.yy"* ibaresi yazmaktadır. Caminin harim giriş kapısı üzerinde dört satır halinde bir kitabesi daha vardır. 1220 H/1805 M tarihli sülüs hatlı bu kitabenin metni şu şekildedir:

---

[533] Miroğlu, 47; Kurt, 144.
[534] Miroğlu, 47; Kurt, 145.
[535] Miroğlu, 47; Kurt, 140.
[536] TÜİK, (2013), Erişim tarihi: 03.03.2014, tuikapp.tuik.gov.tr/adnksdagitapp/adnks.zul
[537] Cami, Erzurum KVKBK'nın 22.02.2013 gün ve 658 sayılı kararı ile tescil edilmiştir.

Bismillahirrahmanirrahim

Kul La İlahe İllallah Muhammedü'r-rasülüllah

Tevekkeltü 'Alallah Vema Tevfiki İlla Billah

Kâne Maşallah Çün Bina Kıldı Seyyid el-hâc Teymur Abdullah Sene 1220 11 …

Bu kitabeden yapının 1805 yılında Seyyid Temur Abdullah adlı bir kişi tarafından yaptırıldığı anlaşılmaktadır. Koçkar Köyü'nün Kemah köyleri arasında en kalabalık nüfuslu bir köy olması göze alındığında, köyde daha eski tarihli bir caminin olabileceği düşünülebilir. Bu varsayımdan hareketle mevcut caminin belirtilen tarihte eski caminin yerine yatırılmış olduğu kabul edilebilir.

Plan ve Mimari Özellikleri: Cami ahşap direkli, ahşap tavanlı olarak inşa edilmiştir (Çiz. 105). Yapı 15.58 x 10.25 m ölçülerinde kuzey-güney istikametinde dikdörtgen bir alanda inşa edilmiştir.

Camiye kuzey yönde, 10.25 x 3.88 m ölçülerindeki son cemaat yerinden ulaşılır (Foto. 340). Mekânın girişi kuzey yönde olup 1.25 m genişliğindedir. Son cemaat yerinin güney duvar ortasında açılan 1.59 m genişliğindeki açıklık ile harime ulaşılır.

Harimin üzerini kapatan ahşap tavan, ortada bağımsız ve her kenarı 0.20 m olan kare planlı dört ahşap taşıyıcı üzerine, diğer yerlerde ise beden duvarlarına oturtulmuştur (Foto. 341). Ayrıca kıble duvarında, duvara bitişik halde iki adet ahşap taşıyıcı daha bulunmaktadır. Kıble duvarındakiler hariç diğer dört ahşap taşıyıcının başlık kısımlarında kuzey-güney istikametinde konsollara yer verilmiştir. Kıble

duvarındaki başlıkların konsolları ise doğu-batı istikametindedir. Örtü, taşıyıcıların üzerindeki kuzey-güney istikametinde atılan kirişler ile örtü üç bölümlü hale getirilmiştir. Bu kirişlerin arasına doğu-batı istikametinde ahşap direkler yatay olarak yerleştirilmiş ve araları mertek denilen tahtalar ile kapatılmıştır (Foto. 342). Harimin zeminden tavana olan yüksekliği 5.62 m'dir.

Harimin kuzeyindeki mahfil, harimdeki altı taşıyıcıdan kuzeyde yer alan iki bağımsız taşıyıcıya oturtulmuştur (Foto. 343). Mahfili taşıyan bu iki taşıyıcının her iki yanında ayrıca 0.5 x 0.10 m ölçülerinde, kare planlı taşıyıcılar da bulunmaktadır. Harim girişinin hemen batısındaki merdivenlerle mahfile çıkılmaktadır.

Mihrap: Kıble duvarında, yarım yuvarlak planda mihrap nişi bulunmaktadır (Foto. 344). Nişinin derinliği 0.36 m, genişliği ise 1.39 m'dir. Mihrabın her iki yanında sülüs hatlı bakır şamdanlar yer almaktadır. Şamdanlardan mihrabın sağındakinin üzerinde üç satır halinde şu ifadeler yer alır:

Sahibü'l Hayrat ve'l Hasenat Kara Ya'kub Zâde el-Hâc

Mustafa Beyin Vakfı Olduğu Fî 3 Ramazan Sene 1321

Mihrabın solundaki şamdanın üzerinde ise beş satır halinde şu ibareler yazılıdır:

Sahibü'l hayrat ve'l hasenat Kara Ya'kub zâde

el-Mâc Mustafa bey etyebi emvalinden ifraz

iderek vakf-ı sahih ile vakf

eylemişdir fi 3 Ramazan sene 1321

Minber: Mihrabın hemen sağında sanatsal bir özelliği olmayan ve son yıllarda eklendiği anlaşılan minber yer almaktadır (Foto. 344).

Son cemaat yerinin doğu ve batısında birer mazgal, kuzeyinde altta dikdörtgen iki, üstte ise mazgal iki pencereye yer verilmiştir. Harimin beden duvarlarında doğu ve batıda altta dikdörtgen üç, üstte mazgal üç olmak üzere altışar, güneyde mihrabın iki yanında altta dikdörtgen iki, üstte mazgal iki olmak üzere dört açıklığına yer verilmiştir. Pencereler 1.73 m ve 1.70 m arasında değişen genişliklere sahiptirler.

Minare: Harimin, kuzeydoğusunda kesme taş malzemeli bir de minare yer almaktadır. Minarenin kaidesi kesme taş malzemeli olup gövdesi onikigendir. Minareye kaidesinde açılan kapı ile ulaşılmaktadır.

Süsleme: Camide günümüz itibariyle süsleme bulunmamaktadır.

Malzeme: Son onarımla kuzey cephesi betonarme sıva ile kaplanan caminin diğer yönlerdeki beden duvarları moloz taş ile inşa edilmiş ve kerpiç harç ile sıvanmıştır.

2.2.1.12. Kömür Köyü

Kemah-Refahiye karayolunun 3.5. km'sindeki sapaktan kuzeybatı yöne 2.6 km devam ettikten sonra Kömür Köyü'ne varılmaktadır (Foto. 345). Aşağı, Yukarı ve Orta adlarındaki üç mahalleden meydana gelen köyün rakımı, girişinde alınan ölçüme göre 1171'dir.

Kömür Köyü, Tapu Tahrir Defterlerindeki kayıtlara göre 1516'da 87 haneli, 1530'da 119 haneli ve 1568'de 309 haneli bir köydür. Ayrıca aynı kayıtlarda köyde 1591'de 635 Hıristiyan, 4 Müslüman neferin olduğu, Müslümanlarla Hristiyanların birlikte yaşadığı, Tuzla (Memleha)'da, çalışanların vergilerden muaf tutulduğu da belirtilmektedir[538]. TÜİK'in 2013 yılında hazırladığı ADNKS veri tabanına göre köyün nüfusu 34'tür[539].

1915 Öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeniler adlı kaynakta XX. yüzyıl başlarında Kömür Köyü'nde 58 hanede 438 Ermeni nüfusun olduğu, Meryem Ana Kilisesi, Surp Kevork Kilisesi, Çurehankist Kilisesi, Surp Asdvadzadzin Kilisesi, Surp Hreşdagabed Manastırı ve 60 öğrencili bir okulun olduğu belirtilmektedir[540].

Köyün en dikkat çekici özelliği Orta Mahallede yer alan tuzlasıdır. XVI. yüzyılda Padişah Hasları ve Sancakbeyi Hasları arasında geçen[541] bu tuzla, 1641 yılında Kemah'ı ziyaret Evliya Çelebi tarafından şöyle anlatılmaktadır:

> *"...İdaricilerinden biri de Fırat nehrinin karşısında bir saat uzaklıktaki yediyüz evli Kömür köyünde oturan tuzla eminidir. Kardan beyaz, Kırşehir tuzundan leziz tuzu olur ki, dünyaca meşhurdur. Bütün Kürdistan ve Türkistan'dan Bingöl yaylasına çıkanların hepsi tuz ihtiyaçlarını bu Kemah şehrinden alırlar"*[542].

Kemah'taki üç tuzladan en büyük olma özelliğine sahip olan bu tuzla, halen Kemah için en önemli sanayi faaliyeti olarak işlevine devam etmektedir (Foto. 346-347).Doğu yönde dağın içinden kanallar vasıtasıyla havuzlarda toplanan tuzlu su, bu

---

[538] Miroğlu, 55; Kurt, 151.
[539] TÜİK, (2013), Erişim tarihi: 13.03.2014, tuikapp.tuik.gov.tr/adnksdagitapp/adnks.zul
[540] Kevorkian-Paboudjian, 460.
[541] Miroğlu, 158.
[542] Evliya Çelebi, Seyahatname, (Çev. M. Zıllioğlu), Üçdal Neşriyat, C. 1-2, İstanbul, 1966, 615-618.

alanlarda çökertilerek tuz elde edilmektedir. Kimyasal herhangi bir müdahale olmaksızın bu tuzlar paketlenerek piyasaya sürülmektedir.

Tuzlanın doğu yönünde terkedilmiş eski evler bulunur (Foto. 348). Bu evler, Kemah'taki geleneksel ev mimarisi için güzel örnekler olsa da terk edilmişlik ve özellikle de iç mimarisindeki değişiklikler gibi sebeplerle orijinalliklerini kaybetmişlerdir. Bu evler, günümüzde depo ve işletme sahibinin kullandığı ofis mahiyetinde varlıklarını devam ettirmektedir. Evlerden birisinin bahçesinde aynı zamanda yöreden toplanan etnografik eserler de teşhir edilmektedir.

Kömür Köyünün ikinci dikkat çeken özelliği ise köy halkının İstanbul'daki Çiçek Pasajında ve çevresinde yoğun olarak varlık göstermesidir. Yılmaz Kurt, "*Osman Emmi"* adıyla tanıttığı köy sakinini kaynak göstererek Kömür Köyü ile Çiçek Pasajı arasındaki ilişkiyi şu şekilde açıklamaktadır; *"Efendi vakt-i zamanında bizim köylülerden Kazım TATAROĞLU İstanbul'a giderken, Ermeni komşularımızdan birinin "Haçik" ismindeki çocuğunu da yanında götürmüş ve işlettiği çay ocağında onuda yanına almış ve çalıştırıyormuş gel zaman git zaman Haçik, o devirde tamamen hemşehrilerinin işlettiği Çiçek Pasajında dostlar edinmiş bir zaman sonra da tanıdıkları sayesinde kendisi de pasaja geçmiş ve iş tutmuş bir süre çalıştıktan sonra orada kendisine bir mekan edinmiş çevreyi tanıyıp, bir yer edinip mekan tutunduktan sonra, kendisini kolundan tutup İstanbul'a getiren eski patronu Kazım Ağa'yı da oraya davet etmiş, iş yapmak için. Kazım Ağa da böylelikle Pasaja gelip bir mekân edinmiş kendisine bundan sonra da Karadağ'ın eteklerindeki bu şirin köyden, Çiçek Pasajına bir akındır başlamış ve Pasaj Kömürlülerin hakimiyetine geçmiş."*[543].

Kömür Köyü Aşağı Mahalle sınırları içerisinde Cumhuriyet döneminde betonarme malzeme ile iki gözlü olarak yapılan bir köprü bulunmaktadır. Köprü, Aşağı Mahalleyi Orta ve Yukarı Mahallelere bağlamaktadır. Köprünün uzunluğu 27.30 m, genişliği 5.00 m, yüksekliği ise 5.75 m'dir. Doğu ve batıdaki ayaklar, her kenarı 5.93 m olan kare planlı taşıyıcılarken ortadaki ayak ise 1.24 m çapında daire planlıdır. Doğu ve batı ayaklar taş kaplamalıyken ortadaki ayak ise betonarmedir. Doğudaki kemer gözünün açıklığı 6.20 m, batıdaki gözün açıklığı ise 7.45 m'dir.

---

[543] Kurt, 150.

Kömür Köyü'nde biri cami diğeri kilise olmak üzere iki eser kültür varlığı olarak tespit edilmiş olup tanıtımları yapılmıştır. Kömür köyünün üç mahallesinin de ayrı ayrı mezarlıkları bulunmaktadır. Orta ve Yukarı Mahallelerinin mezarlıklarında sanatsal kıymeti olan herhangi bir mezar tespit edilememiştir. Aşağı Mahalleye ait mezarlıkta ise baş taşı üzerinde Fes tipi başlık olan bir mezar bulunmaktadır. Başlık tipine bakılarak mezarın en erken II. Mahmut dönemine tarihlendirilmesi mümkündür.

2.2.1.12.1. Kömür Köyü Camii

İnceleme Tarihi: 14. 08. 2013

Çizim: 106

Fotoğraf: 349-350

Yeri: Cami, Yukarı Mahalle sınırları içerisinde yer almaktadır (Foto. 349).

Tarihçesi: Yapı, girişi üzerindeki mermer levhaya Latin harfleriyle yazılmış kitabesine göre 1315 H/1897-1898 M tarihinde yaptırılmıştır. Aynı bilgi, camiye ait beratta da tekrarlanmıştır. Son yıllarda yapılan onarım çalışmalarıyla cami orijinal özelliğini büyük ölçüde kaybetmiştir. Yapılan son onarımlar esnasında caminin kuzeyine bir de imam odası ile abdest alma muslukları eklenmiştir.

Plan ve Mimari Özellikleri: Cami, 8.13 x 7.27 m ölçülerindeki bir alanda ahşap direkli, ahşap tavanlı olarak inşa edilmiştir (Çiz. 106). Caminin toplam arsa alanı 565.9m^2, iç alanı 60m^2 olup 100 kişilik kapasiteye sahiptir[544] (Foto. 350).

Harime kuzey yöndeki 0.87 m genişliğindeki dikdörtgen çerçeveli girişten ulaşılmaktadır. Harimin üzerini kapatan ahşap tavan, ortada bağımsız iki ahşap taşıyıcıya, diğer yerlerde ise beden duvarlarına oturtulmuştur. Son yıllardaki onarımlardaki orijinal ahşap tavan, içeriden alçı malzemeden asma bir tavanla kapatılmıştır. Beden duvarlarıyla bu asma tavanın birleştiği noktalar da alçıdan kalıp kartonpiyerler kullanılmıştır. Harimin zemininden örtüye olan yükseklik 4.00 m'dir.

Kıble duvarından son yıllardaki onarımlarla yenilendiği anlaşılan alçı sıvalı yarım yuvarlak planda, duvar içerisine açılmış sade görünümde mihrap nişi bulunmaktadır.

---

[544] Kemah Müftülüğü Cami İbadete Açılış Beratı, 01. 10. 2007

Mihrap: Harimin kuzeyinde 8 kare planlı ahşap direğin taşıdığı mahfil bulunur.

Beden duvarlarında güney yönde iki, batı yönde bir pencere açılarak harim aydınlatılmaya çalışılmıştır. Diğer cephelerde ise pencere açıklığına yer verilmemiştir.

Minber: Harimin güneybatı köşesine sanatsal bir özelliği olmayan ve son yıllarda eklendiği anlaşılan minber yer almaktadır.

Minare: Harimin kuzeydoğusunda, birkaç yıl önce yapıldığı ifade edilen sac malzemeli bir de minare yer almaktadır. Minareye caminin dışarısından ulaşılmaktadır.

Süsleme: Camide günümüz itibariyle süsleme bulunmamaktadır.

Malzeme: Yapı, moloz taş malzeme ile horasan harcı kullanılarak inşa ettirilmiştir. Beden duvarları 0.65 m kalınlığındadır.

2.2.1.12.2. Kömür Köyü Kilisesi (?)[545]

İnceleme Tarihi: 13. 08. 2013

Yeri: Kilise, Kömür Köyü Orta ve Yukarı Mahalleleri arasında Tuzlanın yaklaşık 200 m kuzeydoğusunda yer almaktadır.

Tarihi: Günümüze temel seviyesiyle ulaşabilen yapı kalıntısı, tamamıyla toprak altındadır. Plan özellikleri ve inşa malzemesi tam olarak belirlenemediğinden yapının tarihi hakkında bir tahminde bulunmak mümkün değildir.

Plan ve Mimari Özellikleri: Kilise, günümüze temel seviyesinde ulaşmıştır. Yapı, yüzeydeki kalıntılardan anlaşıldığı kadarıyla doğu batı doğrultusunda uzanan dikdörtgen bir alanda kurulmuştur.

Kilise üç bölümden meydana gelmektedir. Batıda yan yana doğu-batı istikametinde iki mekân, ortada batıdaki mekânların tekrarı halindeki iki mekân ve doğuda kuzey-güney istikametindeki bir mekân yer alır. Yüzeyden açıkça anlaşılan bu plan tipi dikkate alındığında yapı kalıntısının kilise olmama veya kilise yapısının üzerinde sonraki dönemlerde başka bir yapının yapılmış olma ihtimali göz önünde bulundurulmalıdır.

Süsleme: Günümüze temel seviyesinde ulaşan yapıda her hangi bir süsleme tespit edilememiştir.

Malzeme: Tamamı toprak altında kalmış olan yapı kalıntısının inşa malzemesi mevcut haliyle belirlenememiştir.

---

[545] Kalıntı, Erzurum KVKBK'nın 20.09.1990 tarihinde tescil edilmiştir. Yapı, envanter fişinde kilise olarak tanıtılmış olup fotoğrafında duvarları kısmen ayakta görülmektedir. Aynı belgede yüzeyde Bizans Dönemine ait seramiklerin olduğu da ifade edilmektedir.

2.2.1.13. Mermerli (Hardif/Herdif) Köyü

Kemah-Erzincan karayolunun 8.3. km'sindeki sapaktan güney yöne 4.3 km devam ettikten sonra eski adı Herdif[546] olan Mermerli Köyüne varılmaktadır (Foto. 351). Köyün rakımı, kuzey girişi önünde alınan ölçüme göre 1270'dir.

Mermerli Köyü, Tapu Tahrir Defterlerindeki kayıtlara göre 1516' da 26 haneli, 1530'da 30 haneli, 1568'de 58 haneli bir köydür. Aynı kayıtlarda 1591'de köyde 79 neferinin olduğu, mahsulünün buğday, arpa, meyve, bal ve pamuk ve bostan ürünlerinden oluştuğu ve gelirinin 1516'da 7000, 1530'da 5750, 1568'de 12000 ve 1591'de 25000 akçe olduğu kayıtlıdır. Aynı kayıtlarda köyde bir de değirmenden bahsedilmektedir[547]. Köyde yapılan incelemelerde bu değirmenin izine rastlanılamamıştır. Köy, XVI. yüzyılda Sancakbeyi Hasları arasında geçmektedir[548]. TÜİK'in 2013 yılında hazırladığı ADNKS veri tabanına göre köyün nüfusu 304'tür[549].

Yeni adını kuzeyindeki mermer ocağından adını alan köy, Kemah'ın en büyük köyü olup Aşağı, Yukarı, Kırolar ve Bozolar adlarındaki dört mahalleden meydana gelir. Köye ilk yerleşenler Şadıllı ve Şıh Hasan adındaki ailelerdir[550]. Köy, son yıllardaki düzenlemelerle 4 km kuzeydeki yeni yerleşimine taşınmıştır.

Köyün kuzeyindeki mağara "Çırap", Kuşah mevkiiindeki mağara "Mangınot" ve Kaprak Kaban mevkiiindeki ağaçlık alan "Eliyeşil" adlarıyla bilinen ziyaret yerleridir.

Köyün yeni yerleşimin yaklaşık 2 km batısında kilise olduğu ifade edilen bir mimari kalıntı bulunmaktadır (Foto. 352). Doğu-batı istikametinde uzandığı anlaşılan bu duvar kalıntısı, günümüzde yaklaşık 3.00 m uzunluğunda ve 4.00 m yüksekliğindedir. Kilise olduğu söylenen bu kalıntının şapel olabileceği düşünülebilir.

Köyde tanıtımı yapılabilecek herhangi bir kültür varlığı tespit edilememiştir. Köy mezarlığındaki ayak ve baş taşları tarihsiz olan mezarlar ise özelliksiz ve süslemesiz oldukları için çalışmamıza dâhil edilmemişlerdir.

---

[546] Miroğlu, 46; Kurt, 155.
[547] Miroğlu, 46; Kurt, 156.
[548] Miroğlu, 158.
[549] TÜİK, (2013), Erişim tarihi: 02.03.2014, tuikapp.tuik.gov.tr/adnksdagitapp/adnks.zul
[550] Kurt, 155.

2.2.1.14. Muratboynu (Urfat) Köyü

Eski adı Urfat[551] olan Muratboynu Köyü, ilçe merkezine 12.6 km mesafede, Kemah'ın güneybatısında yer almaktadır (Foto. 353). Köyün rakımı, doğu girişi önünde alınan ölçüme göre 1439'dur.

Muratboynu Köyü, Tapu Tahrir Defterlerindeki kayıtlara göre 1516' da 14 haneli, 1530'da 15 haneli, 1568'de 31 haneli bir köydür. Aynı kayıtlarda köyde 1591'de 45 neferin olduğu, mahsulünün buğday, arpa, darı, bal, şıra, pamuk ve bostan ürünlerinden oluştuğu ve gelirinin 1516'da 8000, 1530'da 7900, 1568'de 8000 ve 1591 de 18700 akçe olduğu kayıtlıdır[552]. Köy halkı, 1568 tarihinde derbentçi olarak tayin edilmiş ve bu sebeple de Avarız-ı Divaniyye ve Tekâlif-i Örfiyye denilen vergilerden muaf tutulmuşlardır[553]. 1591 tarihli defterdeki kayıtlarda köy halkının, derbent Mahalline uzaklığı sebebiyle derbentçilikten çıkarıldığı da kayıtlıdır[554]. TÜİK'in 2013 yılında hazırladığı ADNKS veri tabanına göre köyün nüfusu 94'tür[555]. Köy, Aşağı ve Yukarı adında iki mahalleden meydana gelmektedir. Köyün güneyinde Ağaba adlı bir de mezrası bulunmaktadır.

Köy camisinin kuzeyinde Münir Arpacı tarafından 1966 yılında kesme taş malzeme ile yaptırılmış bir çeşme yer alır (Foto. 354). Çeşmenin üzerindeki mermer levhada Latin harfleriyle *"Bismillahirrahmanirrahim Nuşeyle Mabudüne Şükreyle Hacı Münir Arpacı 21.8.966"* ibaresi yazılıdır. Dikdörtgen planda inşa edilen çeşme, yuvarlak kemerli olarak inşa edilmiştir. Tek lüleden suyu akan çeşmenin önündeki yalak bölümü 0.80 m genişliğinde ve 6.20 m uzunluğundadır. Çeşmenin yüksekliği 2.10 m, genişliği 1.60 m, derinliği 0.70 m, kemer yüksekliği 2.10 m, kemer genişliği 1.00 m ve kemer derinliği 0.25 m'dir.

Köyün güneyinde ve köye yaklaşık 200 m mesafede kuyu şeklinde olan *"Buz Mağaraları"*, yiyeceklerin soğuk ortamda korunması amacıyla geçmişten beri halen kullanılmaktadır. Köyde bulunan Hacıoğulları ve Musaoğulları değirmenleri, günümüzde kullanılmayan metruk yapılar olarak varlıklarını devam ettirmeye

---

[551] Miroğlu, 51; Kurt, 157.
[552] Miroğlu,51; Kurt, 158.
[553] Miroğlu, 51.
[554] Kurt, 158.
[555] TÜİK, (2013), Erişim tarihi: 02.03.2014, tuikapp.tuik.gov.tr/adnksdagitapp/adnks.zul

çalışmaktadırlar. Köy sınırları içerisindeki peri bacaları oluşumları, bölgenin panoramik görüntüsünde turistik öneme sahip bir konu olarak dikkat çekmektedir.

Muratboynu Köyü'nde biri cami diğeri han (?) olmak üzere iki eser kültür varlığı olarak tespit edilmiş ve tanıtımları yapılmıştır. Köy mezarlığındaki ayak ve baş taşları tarihsiz olan mezarlar ise özelliksiz ve süslemesiz oldukları için çalışmamıza dâhil edilmemişlerdir.

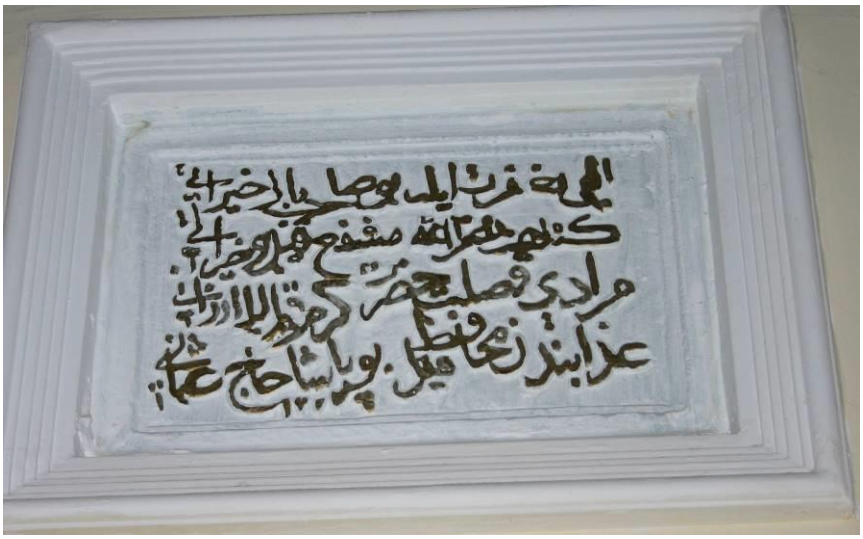
2.2.1.14.1. Muratboynu Köyü Camii

İnceleme Tarihi: 10.07.2012

Fotoğraf: 355-359

Yer: Cami, köy meydanında yer almaktadır (Foto. 355).

Tarihçesi: Son cemaat yeri girişi üzerinde mermer levhaya Latin harfleriyle "Muratboynu Köyü Camii 1202" ibaresi yazılmıştır. Hangi kaynaktan alındığı bilinmeyen bu kitabeye göre cami, 1788 M yılında yaptırılmış olmalıdır. Caminin giriş kapısı üzerinde, dört satır halinde çok bozuk sülüs hatlı bir kitabe daha bulunmaktadır. Kitabenin metni şu şekildedir:

"İlahi mağfiret Eyle Bu Sahibü'l Hayratı

Günahım mağfiret et müşfiğ kıl ve Hayratı

Muradı ve sahibi Hazret-i Kerem …

Ayrıca son cemaat yerinde tavandaki yazıttan caminin 1876 yılında ve yakın tarihlerde onarılmıştır.

Plan ve Mimari Özellikleri: Cami, ahşap direkli, ahşap tavanlı olarak inşa edilmiştir (Foto. 356-357). Cami 9.65 m x 8.77 m ölçülerinde kuzey-güney istikametinde dikdörtgen bir alanda kurulmuştur.

Camiye kuzey yönde, girişi doğu yönde olan ve 9.39 m x 3.58 m ölçülerindeki son cemaat yerinden ulaşılır. Son cemaat yerinin kuzey duvar ortasında açılan 1.12 m genişliğindeki açıklık ile harime ulaşılır.

Harimin üzerini kapatan ahşap tavan, ortada bağımsız ve kare planlı olan dört ahşap taşıyıcıya, diğer yerlerde ise beden duvarlarına oturtulmuştur. Örtü, ahşap taşıyıcıların üzerindeki kuzey-güney istikametinde atılan kirişler ile üç bölümlü hale getirilmiştir. Bu kirişlerin arasına doğu-batı istikametinde ahşap direkler yatay olarak yerleştirilmiş ve araları mertek denilen tahtalar ile kaplanmıştır. Harimin zeminden tavana olan yüksekliği 4.99 m'dir.

Harimin kuzeyindeki mahfil, harimdeki bağımsız taşıyıcılardan kuzeyde yer alan iki taşıyıcı üzerine oturtulmuştur (Foto. 358). Harimin kuzeybatısındaki merdivenlerden ulaşılan mahfilin orta bölümü, harime cumba şeklinde taşıntı yapmaktadır.

Mihrap: Kıble duvarında, üç köşeli mihrap nişi bulunmaktadır (Foto. 359). Mihrap nişinin derinliği 0.42 m, genişliği ise 1.50 m'dir.

Caminin içerisinde dört adet şamdan bulunmaktadır. Geçmişte cami içerisinde olduğu anlaşılan bu şamdanlar ile camiye ait Kur'an ve Fıkıh konulu kitaplar, hangi tarihte çıktığı bilinmeyen bir yangında zarar görmüşler ve bu halleriyle cami dışında muhafaza altına alınmışlardır. 0.90 m yüksekliğindeki sülüs hatlı bu bakır şamdanların üzerinde yazılar yer alır. 1 nolu şamdanda *"Erzincani Rotatlı (?) El-Hac İzzzet Paşa Hazretlerinin Urfat Kariyesi Cami-i Şerifin vakfı.1272"*, 2 nolu şamdanın üzerinde *"Sahibul Hayrat vel Hasenat Sahib Osman Paşa Hazretleri"*, 3 nolu şamdanın üzerinde *"Sahibul Hayrat vel Hasenat Sahib Muhammed Bey"* ve 4 nolu şamdanın üzerinde

"Erzincani Duvaklu (?) El Hac İzzet Paşa Hazretlerinin Urfat Kariyesi Cami-i Şerifinin Vakfıdır.1272" yazılıdır[556].

Minber: Harimin güneybatı köşesine son yıllarda sanatsal özelliği olmayan yeni bir minber eklenmiştir (Foto. 359).

Son cemaat yerinin sadece doğusunda pencere açıklıklarına yer verilmiştir. Bu cephedeki üç pencereden biri girişin güneyinde ve dikdörtgen çerçeveli, diğer ikisi ise üstte mazgal biçimlidir. Harimin beden duvarlarında doğuda altta yuvarlak kemerli üç, üstte mazgal üç olmak üzere toplam altı, batıda dikdörtgen iki ve üstte kuzey köşede mazgal bir olmak üzere toplam üç, güney cephede ise altta dikdörtgen iki ve üstte mazgal bir olmak üzere toplam üç pencere açıklığına yer verilmiştir. Pencereler 0.89 m genişliktedirler.

Minare: Caminin kuzeybatısına 1989 yılında kesme taş malzemeden bir minare ilave edilmiştir. Çatının altında kalan kitabesinin görülebilen bölümünde Latin harfleriyle *"Başpınar Köyü–Kelkit-10.8.1989"* ibaresi okunabilmektedir. Minarenin kaidesi kare planlı olup gövdesi silindiriktir.

Süsleme: Camide günümüz itibariyle süsleme bulunmamaktadır.

Malzeme: Son onarımla büyük bir bölümü betonarme sıva ile kaplanan cami moloz taş ile inşa edilmiştir. Pencere ve kapı çevrelerinde ise kesme taş kullanılmıştır.

[556] Köy muhtarı Mehmet Tokdemir Hacı İzzet Paşa'nın Mısır da valilik yapmış biri olduğunu ve torunlarının halen köyde yaşadığını belirtmiştir.

2.2.1.14.2. Muratboynu Köyü Hanı (?)

İnceleme Tarihi: 10.07.2012

Fotoğraf: 360

Köyün 1 km güneyinde Boğduzar mevkiiinde yer alan ve temel seviyesinde görülebilen mimari kalıntılar, köy halkı tarafından han olarak adlandırılmaktadır (Foto. 360). Ancak bu yapı kalıntısının fonksiyonunu ortaya koyacak herhangi bir plan çıkarabilmek mümkün değildir. Kaçak kazılarla ortaya çıkan bölümlerde yer yer kesme taş malzemeli duvarlar görülebilmektedir. H. Gündoğdu, kalıntıların XVI.-XVII. yüzyıl Osmanlı dönemine ait bir hana ait olabileceğini belirtmektedir[557].

[557] Gündoğdu-vd., 179.

2.2.1.15. Parmakkaya (Müşekrek) Köyü

Kemah-Erzincan karayolunun 12.2. km'sindeki sapaktan kuzey yöne 10 km devam ettikten sonra kuzeydoğuya ayrılan 2.8 km'lik ikinci sapaktan sonra eski adı Müşekrek[558] olan Parmakkaya Köyü'ne varılmaktadır (Foto. 361). Köyün yeni adı olan Parmakkaya, güneyindeki Parmaklar Taşı'na atfen verilmiştir. Köyün eski adı olan Müşekrek'in ise köylü arasındaki bir rivayete göre köyün ilk olarak Muş'tan gelen üç hanenin buraya yerleşmesi ile kurulduğu için "Muş'tan Gelen" anlamında "Muş-erkek"ten geldiğidir[559]. Köyün rakımı, caminin önünde alınan ölçüme göre 1525'tir.

Parmakkaya Köyü, Tapu Tahrir Defterlerindeki kayıtlara göre 1516'da 9 haneli, 1530'da 10 haneli, 1568'de 26 haneli bir köydür[560]. Aynı kayıtlarda 1591'de köyde 42 neferin olduğu, mahsulünün buğday, arpa, darı, zeğrek, bakla, şıra, bal, meyve, pamuk ve bostan ürünlerinden oluştuğu ve gelirinin 1516'da 5500, 1530'da 4815, 1568'de 7500 cve 1591'de 13000 akçe olduğu kayıtlıdır[561]. TÜİK'in 2013 yılında hazırladığı ADNKS veri tabanına göre köyün nüfusu 26'dır[562]. Köy, günümüz itibariyle terkedilmiştir.

Köyün dikkat çeken yönlerinden birisi, bugün mezarı Erzincan da Terzi Baba mezarlığında olan Molla İbrahim Hakkı Kemahi Efendi'nin bu köylü olmasıdır. XX. yüzyılın son postnişini olarak bilinen bu şahış, İstiklal Mahkemeleri tarafından verilen kararla idam ettirilmiştir[563].

Köy camisini kuzeydoğusunda yaklaşık 20 m mesafede bir çeşme yer almaktadır (Foto. 362). Çeşme üzerindeki kitabe 1977 tarihlidir. Dikdörtgen planda inşa edilen çeşme, büyük bir bölümü 1957 tarihli olan Kemah'ın diğer köylerindeki çeşmelere benzemekte olup herhangi sanatsal özelliğe sahip değildir. Moloz taş ile inşa edilen çeşmede çimento harcı kullanılmıştır. Çeşmenin sağında ve solundaki yalağa ait duvarlarda devşirme malzeme kullanılmıştır. Çeşmenin solundaki duvarda 1258 H/1842 M tarihli bir kitabe, devşirilerek inşa malzemesi olarak kullanılmıştır. Bu kitabe, köyün camisine ait olabilir.

---

[558] Miroğlu, 56; Kurt, 164.
[559] Kurt, 164.
[560] Kurt, 165; Miroğlu, 56.
[561] Miroğlu, 56.
[562] TÜİK, (2013), Erişim tarihi: 13.03.2014, tuikapp.tuik.gov.tr/adnksdagitapp/adnks.zul
[563] Bkz: Ünal Tuygun, *Erzincan'ın Manevi Mimarları*, İstanbul 2004, 115-124.

Parmakkaya Köyü'nde bir cami kültür varlığı olarak tespit edilmiş ve tanıtımı yapılmıştır. Köy mezarlığındaki ayak ve baş taşları tarihsiz olan mezarlar ise özelliksiz ve süslemesiz oldukları için çalışmamıza dâhil edilmemişlerdir.

2.2.1.15.1. Parmakkaya Köyü Camii

İnceleme Tarihi: 12. 08. 2013

Fotoğraf: 363

Yeri: Cami, köyün doğusunda yer almaktadır (Foto. 363).

Tarihi: Yapı, üzerindeki kitabesine göre 1960 yılında inşa ettirilmiştir. Ancak yukarıda da bahsedildiği üzere çemenin yapımında devşirilerek kullanılan kitabe, bu camiye ait olabilir. Bu varsayımdan hareketle caminin XIX. yüzyılda yaptırıldığı ve 1960 yılında yenilendiği kabul edilebilir.

Plan ve Mimari Özellikleri: Cami meyilli bir arazide fevkani tarzda ahşap direkli, ahşap tavanlı olarak inşa edilmiştir. Yapının alt katı odunluk olarak değerlendirilmiştir. Harime kuzey yöndeki dikdörtgen kapıdan ulaşılmaktadır.

İç mekânda caminin inceleme tarihi itibariyle kapalı olmasından ve anahtarının temin edilememesinden dolayı inceleme yapılamamıştır. Harimin ortada bağımsız ve kare planlı olan iki ahşap taşıyıcı ile taşınan ahşap bir tavanla kapatılmış olduğu ise ancak dışarıdan yapılabilen gözlemlere dayanılarak anlaşılabilmektedir. Kıble duvarında, alçı sıvalı yarım yuvarlak planda mihrap nişi yer almaktadır.

Harim, güneyde ve doğuda ikişer dikdörtgen pencere ile aydınlatılmaya çalışılmıştır. Batı cephede meyilli arazi sebebiyle pencere açılmamıştır.

Harimin güneybatısında betonarme malzemeden külah kısmı yenilenmiş minare bulunmaktadır.

Süsleme: Camide günümüz itibariyle süsleme bulunmamaktadır.

Malzeme: Moloz taş malzeme ile çimento harcı kullanılarak inşa edilmiştir. Beden duvarları yine çimento sıva ile kaplanmış ve beyaz renkte badana ile boyanmıştır.

2.2.1.16. Tan Köyü

Tan Köyü ilçe merkezine 6.8 km mesafede, Kemah'ın güneyinde yer almaktadır (Foto. 364). Köyün rakımı, güney girişi önünde alınan ölçüme göre 1527'dir.

Tan Köyü, Tapu Tahrir Defterlerindeki kayıtlara göre 1516'da 27 haneli, 1530'da 26 haneli, 1568'de 37 haneli bir köydür. Aynı kayıtlarda 1591'de köyde 67 neferin olduğu, Hıristiyanlardan meydana gelen bir nüfusunun olduğu, mahsulünün buğday, arpa, darı, pamuk, bakla, bal, şıra, meyve ve bostan ürünlerinin oluştuduğu ve gelirinin 1516'da 15000, 1530'da 10980, 1568'de 12000 ve 1591'de 15500 akçe olduğu kayıtlıdır[564]. Köyün ilk sakinleri Karaalioğullarından Ali Bey ve Karavelioğullarından Veli Ağa'dır[565]. TÜİK'in 2013 yılında hazırladığı ADNKS veri tabanına göre köyün nüfusu 70'tir[566].

Tan Köyü'nde bir cami kültür varlığı olarak tespit edilmiş ve tanıtımı yapılmıştır. Köy mezarlığındaki ayak ve baş taşları tarihsiz olan mezarlar ise özelliksiz ve süslemesiz oldukları için çalışmamıza dâhil edilmemişlerdir.

2.2.1.16.1. Tan Köyü Camii

İnceleme Tarihi: 28.06.2012

Fotoğraf: 365-366

Yeri: Cami, köy meydanında yer almaktadır (Foto. 365).

Tarihi: Cami üzerinde günümüzde dört yazıt bulunur. Bu yazıtlardan ikisi caminin giriş kapısı üzerinde, üçüncüsü hariminde, güneybatıdaki ahşap taşıyıcının konsolunda ve dördüncüsü ise minare kaidesi üzerinde yer almaktadır. Bunlardan hariminde, güneybatıdaki ahşap direğin konsolunda 1278 H/1861 M tarihi yazılıdır.

Yapıya ait ikinci kitabe, giriş kapısı üzerinde blok bir taş üzerine, sekizgen kartuş içerisinde yazılmıştır. Üç satırlık bu kitabenin en alt satırındaki tarih kısmı, taşın erimesi sebebiyle tam olarak okumamakta olup yalnızca ilk iki rakam olan "1" ve "3" okunabilmektedir. Buradan hareketle kitabede geçen tarih ibaresinin Hicri XIV. yüzyıla ait olduğu anlaşılmaktadır. Son iki rakam ise okunamayacak haldedir. Nesih hatlı kitabe metni şu şekildedir:

---

[564] Miroğlu, 50; Kurt, 170.
[565] Kurt, 170.
[566] TÜİK, (2013), Erişim tarihi: 02.03.2014, tuikapp.tuik.gov.tr/adnksdagitapp/adnks.zul

Maşallah
ed-Dünyâ …….
……..'azâb.
1373 (?)

İkinci kitabenin hemen üzerinde camiye ait üçüncü kitabe yer alır. Kitabe, mermer bir levha üzerine üstte Arapça, altta Latin harfleriyle Türkçe olarak üç satır halinde yazılmıştır. Kitabenin üstteki satırında celi sülüs hatla Nisa Suresinden *"İnnes Salate Kânet 'Alâl Mü'minîne Kitâben Mevkûtâ"* Ayet-i Kerimesi, alttaki iki satırında ise "*Tan Köyü Camii Şerifi/1963"* ibaresi yazılmıştır.

Minare kaidesi üzerindeki dördüncü kitabede üç satır halinde *"Mimarı/Zekeriya Yılmaz/1988"* ibaresi yazılıdır.

Bu yazıtlardan hareketle 1861 tarihli caminin 1963 te yenilendiği ve 1988 de de minaresinin yaptırıldığı anlaşılmaktadır.

Plan ve Mimari Özellikleri: Cami ahşap direkli, ahşap tavanlı olarak inşa edilmiştir (Foto. 366). Yapı, 16.49 x 11.41 m ölçülerinde kuzey-güney istikametinde dikdörtgen bir alanda kurulmuştur.

Caminin kuzeyinde 7.54 m genişliğinde olan son cemaat yeri bulunur. Son cemaat yerinin doğusunda ve batısında birer kapıyla girilen iki mekâna yer verilmiştir. Doğudaki mekân dışarıya 0.67 m ölçülerindeki iki pencere ile açılırken batıdaki mekân sağır bırakılmıştır. Son cemaat yerinin kuzey duvar ortasında açılan kemerli açıklık ile harime ulaşılır.

Harimin üzerini kapatan ahşap tavan, ortada bağımsız ve daire planlı olan dört ahşap taşıyıcıya, diğer yerlerde ise beden duvarlarına oturtulmuştur. Taşıyıcılar yine daire planlı taş kaideler üzerinde yükselir. Örtü, ahşap taşıyıcıların üzerinde kuzey-güney istikametindeki konsolların hemen üzerinde yine kuzey-güney istikametinde atılan ahşap kirişlerle üç bölümlü hale getirilmiştir. Bu kirişlerin arasına doğu-batı istikametinde ahşap direkler yatay olarak yerleştirilmiş ve araları mertek denilen tahtalar ile kapatılmıştır. Harimin zeminden tavana olan yüksekliği 3.20 m'dir.

Harimin kuzeyindeki mahfil, harimdeki bağımsız dört taşıyıcıdan kuzeydeki iki taşıyıcı üzerine oturtulmuştur. Mahfile harimin kuzeybatısındaki merdivenlerden ulaşılır.

Mihrap: Kıble duvarında, derinliği 0.53 m ve genişliği 0.94 m olan yarım yuvarlak planda mihrap nişi bulunmaktadır. Mihrap yakın tarihlerde çini malzeme ile yenilenmiştir.

Mihrabın her iki yanında bakır şamdanlar yer almaktadır. Şamdanların üzerinde dört satır halinde sülüs hatla *"Kara Ali Zade/Osman Efendinin Haremi/Müteveffâ Merhume Zeynep Hanımın/vakfıdır sene 1306 H/1888 M"* yazılıdır.

Minber: Harimin güneybatı köşesine sanatsal bir özelliği olmayan ve son yıllarda eklendiği anlaşılan minber yer almaktadır.

Harimin beden duvarlarında güneyde mihrabın sağında ve solunda altta dikdörtgen üstte mazgal ikişer olmak üzere toplam dört, doğu ve batıda ise üçer dikdörtgen pencereye açıklığına yer verilmiştir. Pencereler 0.67 ve 1.00 m arasında değişen genişliklere sahiptirler.

Minare: Caminin batı duvarında son cemaat yeri ile harimin kesiştiği noktada 1988 yılında yaptırılan minaresi bulunmaktadır. Minare kare kaideli olup onikigen gövdelidir.

Süsleme: Camide günümüz itibariyle yenilenmiş olan çini mihrabı dışında süsleme bulunmamaktadır.

Malzeme: Cami, moloz taş malzeme ile inşa edilmiştir.

2.2.1.17. Tandırbaşı (Hezerik) Köyü

Kemah-Refahiye karayolunun 5.8. km'sindeki sapaktan batı yöne 5.2 km devam ettikten sonra eski adı Hezerik[567] olan Tandırbaşı Köyü'ne varılmaktadır. Köy, adını caminin kuzeydoğusundaki Dermey Deresi mevkiiinden çıkarılan ve tandır yapımında kullanılan toprağın varlığından almıştır. Vadiye hâkim bir alanda kurulan köyün rakımı, caminin önünde alınan ölçüme göre 1540'tır. TÜİK'in 2013 yılında hazırladığı ADNKS veri tabanına göre köyün nüfusu 21'dir[568].

1915 Öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeniler adlı kaynakta XX. yüzyıl başlarında Tandırbaşı Köyü'nde 39 hanede 312 Ermeni ve 45 Türk nüfusun olduğu, Meryem Ana Kilisesi, Surp Yeğya Kilisesi ve 35 öğrencili bir okulun olduğu belirtilmektedir[569].

Tandırbaşı Köyü, Kemah ve çevresinde kaliteli buğday üretimi ile ün yapmıştır[570]. Ancak köyün bu özelliği günümüzde yalnızca kaynaklardaki bilgilerde kalmıştır. Çünkü köy, yıl boyu ikamet eden 2-3 hane dışında kaderine terkedilmiş haldedir.

Tandırbaşı Köyü'nde bir kale, bir gözetleme kulesi ve bir cami olmak üzere üç eser kültür varlığı olarak tespit edilmiş olup tanıtımları yapılmıştır. Köy mezarlığındaki ayak ve baş taşları tarihsiz olan mezarlar ise özelliksiz ve süslemesiz oldukları için çalışmamıza dâhil edilmemişlerdir.

2.2.1.17.1. Tandırbaşı Köyü Kalesi

İnceleme Tarihi: 13. 08. 2013

Yeri: Kale, köyün 4.6 km güneybatısında yer almaktadır.

Tarihi: Köy halkı tarafından kale olarak adlandırılan bu yapı kalıntısının mevcut haliyle tarihlendirilmesi tam olarak mümkün değildir[571].

---

[567] Kurt, 172.
[568] TÜİK, (2013), Erişim tarihi: 02.03.2014, tuikapp.tuik.gov.tr/adnksdagitapp/adnks.zul
[569] Kevorkian-Paboudjian, 460.
[570] Kurt, 172.
[571] Gündoğdu, vd., 2009, 168'de bu yapının bir Ortaçağ kalesi olduğu belirtilmektedir.

Plan ve Mimari Özellikleri: Yapı kalıntısı günümüze moloz yığınlar halinde ve yer yer görülen temel izleriyle ulaşabilmiştir. Bu sebeple yapının planını belirlemek mümkün olmamıştır.

Malzeme: Kale olduğu kabul edilen mevcut mimari kalıntının moloz taş malzeme ile Horasan Harcı kullanılarak inşa edildiği anlaşılmaktadır.

2.2.1.17.2. Tandırbaşı Köyü Gözetleme Kulesi

İnceleme Tarihi: 13. 08. 2013

Yeri: Gözetleme Kulesi, köyün 1.7 km batısındaki Tığ Taşı mevkiiinde yer almaktadır.

Tarihi: Köy halkı tarafından kale olarak adlandırılan bu yapı kalıntısının mevcut haliyle tarihlendirilmesi tam olarak mümkün değildir[572].

Plan ve Mimari Özellikleri: Yapı kalıntısı günümüze moloz yığınlar halinde ve yer yer görülen temel izleriyle ulaşabilmiştir. Bu sebeple yapının planını belirlemek mümkün olmamıştır.

Malzeme: Gözetleme Kulesi olduğu kabul edilen mevcut mimari kalıntının moloz taş malzeme ile Horasan Harcı kullanılarak inşa edildiği anlaşılmaktadır.

[572] Gündoğdu, vd., 2009, 168'de bu yapının bir Ortaçağ dönemi gözetleme kulesi olduğunu ifade etilmektedir.

2.2.1.17.3. Tandırbaşı Köyü Camii

İnceleme Tarihi: 13. 08. 2013

Fotoğraf: 367-368

Yeri: Cami, köyün kuzeydoğusunda yer almaktadır (Foto. 367).

Tarihi: Caminin girişi üzerindeki mermer levhaya Latin harfleriyle üç satır halinde *Tandırbaşı/Köyü Camii/1938"* ibaresi yazılmıştır. Cami, bu kitabeye göre 1938 tarihinde yaptırılmıştır. Aynı bilgi camiye ait beratta da tekrarlanmıştır. Köy halkı ve Kemahlı Metin Tanrıkulu, bu caminin kiliseden çevrilmiş olduğunu belirtmiştir[573].

Plan ve Mimari Özellikleri: Cami ahşap direkli, ahşap tavanlı olarak inşa edilmiştir (Foto. 368). Yapı, 10.44 x 13.00 m ölçülerinde ölçülerinde kuzey-güney istikametinde dikdörtgen bir alanda kurulmuştur. Caminin toplam arsa alanı 718 m^2, iç alanı 100 m^2 olup 100 kişilik kapasiteye sahiptir[574].

Camiye doğu yönde, 1.36 m genişliğindeki dikdörtgen girişten ulaşılmaktadır. Bu girişten kuzey-güney doğrultusundaki 5.86 x 3.24 m ölçülerine sahip düz tavan ile örtülü son cemaat yerine ulaşılır. Son cemaat yerinin kuzeyindeki merdivenlerle harimin kuzeyindeki mahfile ulaşılır. Merdivenlerin bitiminde duvar içerisine açılmış 0.50 m genişliğinde ve 0.30 m derinliğinde kare şeklinde bir niş bulunmaktadır. Son cemaat yeri, doğu yönde girişinin üzerindeki pencere ile bu pencerenin güneyindeki dikdörtgen iki pencereyle, güney yönde ise harime açılan bir mazgal pencereyle aydınlatılmıştır.

Son cemaat yerinin kuzey batısında, 1.00 m genişliğindeki giriş açıklığı ile harime ulaşılır. Harim, 10.76 x 10.44 m ölçülerinde, yaklaşık kare planlı bir alanda kurulmuştur. Harimin üzerini kapatan ahşap tavan ortada bağımsız ve her kenarı 0.32 m olan kare planlı iki ahşap direğe, diğer yerlerde ise beden duvarlarına oturtulmuştur. Örtü, taşıyıcıların arasına kuzey-güney istikametinde birer ahşap kiriş atılarak üç bölümlü hale getirilmiştir. Bağımsız taşıyıcılar duvarlara 2.26 m, birbirlerine 2.00 m

---

[573] Bu bilgi 13. 08. 2013 tarihinde Metin TANRIKULU ile yapılan röpörtaj dan alınmıştır. Gündoğdu, vd., 168'de caminin tanıtımını yaparken yerine yapılankilisenin IX-X. Yüzyıllarda yapıldığının ileri sürerler.

[574] Kemah Müftülüğü Cami İbadete Açılış Beratı, 01. 10. 2007

mesafede yer alırlar. Son yıllardaki onarımlardaki orijinal ahşap tavan, içeriden sunta malzeme ile kaplanmıştır. Aynı kaplama, taşıyıcılara da uygulanmıştır. Harimin zemininden örtüye olan yükseklik 4.12 m'dir.

Harimin kuzeyindeki mahfil, harimdeki bağımsız iki taşıyıcı üzerine oturtulmuştur. Mahfilin taşınmasında ayrıca harimin kuzey duvarında her kenarı 0.23 m olan kare planlı dört ahşap direkten de yararlanılmıştır.

Mihrap: Kıble duvarının ortasına kesme taş malzemeli, yapı boya ile beyaz renge boyanmış olan yarım yuvarlak planlı mihrap nişi açılmıştır. Sade bir görüntüdeki niş, 0.69 m genişliğinde ve 0.44 m derinliğindedir.

Minber: Harimin güneybatı köşesine sanatsal bir özelliği olmayan ve son yıllarda eklendiği anlaşılan minber yer almaktadır.

Harim, kuzeyde üstte mazgal iki, güneyde dikdörtgen iki, batıda ise yine dikdörtgen bir pencere ile aydınlatılmıştır. Mazgal pencereler 0.95 m genişliğinde, dikdörtgen pencereler ise 1.50 m genişliğindedir. Harimin doğudaki beden duvarında pencereye yer verilmemiştir.

Minare: Son cemaat yerinin kuzeydoğu köşesinde girişi dışarıdan olan ve son yıllarda eklenen sac kaplamalı bir minare yer almaktadır. Minarenin kare planlı kaidesi, kâgir malzeme ile inşa edilmiştir.

Süsleme: Camide günümüz itibariyle süsleme bulunmamaktadır.

Malzeme: Yapı, moloz taş malzeme ile çimento harcı kullanılarak inşa edilmiştir. Beden duvarları yine çimento sıva ile kaplanmış ve yeşil renkte badana ile boyanmıştır. Beden duvarları 0.47 m genişliğindedir.

2.2.1.18. Taşbulak (Sunguru) Köyü

Kemah-İliç karayolunun 13.6. km'sindeki sapaktan kuzey yöne 7.5 km devam ettikten sonra eski adı Sunguru[575] olan Taşbulak Köyü'ne varılmaktadır. Köyün eski adı olan Sunguru'nun *"son koru"* kelimesinden bozularak geldiği, yeni adı olan Taşbulak kelimesindeki *"bulak"*ın ise *"yayla"* anlamına geldiği belirtilmektedir[576]. Köyün rakımı, caminin önünde alınan ölçüme göre 1582'dir.

Taşbulak Köyü, Tapu Tahrir Defterlerindeki kayıtlara göre 1568'de 30 haneli bir köydür[577]. TÜİK'in 2013 yılında hazırladığı ADNKS veri tabanına göre köyün nüfusu 41'dir[578].

Taşbulak'ın güneybatısında Kuşlu (Zikri) adında bir de mezrası bulunmaktadır.

Kuşlu'ya, Taşbulak Köyü'nden patika bir yolla ulaşılabildiği gibi Kemah-İliç karayolunun 19.4. km'sindeki sapaktan 3.8. km kuzeye gidilerek de ulaşılabilmektedir. Mezranın rakımı, caminin önünde alınan ölçüme göre 1221'dir. Mezrada 1975 tarihinde yaptırılan ahşap destekli bir cami bulunmaktadır.

Taşbulak Köyü'nde bir kale, bir kaya mezarı, bir cami ve bir şapel olmak üzere toplam dört eser, Kuşlu Mezrası'nda ise üç şapel kültür varlığı olarak tespit edilmiş ve tanıtımları yapılmıştır. Köy mezarlığındaki ayak ve baş taşları tarihsiz olan mezarlar ise özelliksiz ve süslemesiz oldukları için çalışmamıza dâhil edilmemişlerdir.

2.2.1.18.1. Taşbulak Köyü Kalesi

İnceleme Tarihi: 15. 07. 2012

Fotoğraf: 369

Yeri: Köyün yaklaşık 300 m güneybatısında yer almaktadır (Foto. 369).

Tarihi: Kaleden günümüze sadece birkaç taş halindeki temel ulaşabilmiştir. Bu sebeple de yapının tarihiyle ilgili bir çıkarım yapmak mümkün değildir. Ancak, kalenin

---

[575] Kurt, 173.
[576] Kurt, 173-174.
[577] Kurt, 173-174.
[578] TÜİK, (2013), Erişim tarihi: 13.03.2014, tuikapp.tuik.gov.tr/adnksdagitapp/adnks.zul

kurulduğu alanın vadiye tam anlamıyla hâkim bir konumda yer alması sebebiyle ilk dönemlerden itibaren bu noktada bir savunma yapısının olduğu söylenebilir.

Plan ve Mimari Özellikleri: Kale olarak ifade edilen yaklaşık 1 km^2 'lik bu alanın güneyi keskin kayalıklar ile sınırlandırılmıştır. Bu kayalıklar yaklaşık 200 m yüksekliğindedir. Kalenin güneyindeki kayalıklardan ise kaya mezarına ulaşılır. Bu alanda günümüzde yer yer görülen ve sur duvarlarına ait olduğu düşünülen kesme taşlar dışında herhangi bir mimari kalıntı mevcut değildir.

2.2.1.18.2. Taşbulak Köyü Kaya Mezarı

İnceleme Tarihi: 15. 07. 2012

Fotoğraf: 370-371

Yeri: Köyün yaklaşık 300 m güneybatısındaki kalenin güneyinde bulunmaktadır (Foto. 370).

Tarihi: Kaya Mezarı, kaynaklarda Urartu dönemine tarihlendirilmektedir[579].

Plan ve Mimari Özellikleri: Kale olarak ifade edilen yaklaşık 1 km^2 'lik alanın güneyindeki kayalıklardan kaya mezarına ulaşılır. 1.10 m genişliğinde ve 1.30 m yüksekliğinde ve 1.65 m uzunluğundaki giriş dehlizinden 1.50 m x 3.30 m ölçülerinde olan ve yüksekliği 1.90 m olan giriş holüne ulaşılır.

Giriş holünün güneyindeki 0.90 m genişliğinde, 0.60 m derinliğinde ve 1.40 m yüksekliğindeki giriş açıklığıyla mezar odasına geçilmektedir. 3.80 x 3.00 m ölçülerindeki dikdörtgen mekân, 2.30 m yüksekliğindedir.

Mezar odasının doğusunda üç, batısında dört nişe yer verilmiştir (Foto. 371). Doğudaki nişler kuzeyden güneye doğru 0.45 x 0.45 m, 0.55 x 0.55 m, 0.50 x 0.50 m ve 0.45 x 0.45 m ölçülerine sahiplerdir. Batıdaki nişler ise kuzeyden güneye doğru 0.50 x 0.50 m, 0.42 x 0.42 m ve 0.50 x 0.50 m ölçülerinde düzenlenmişlerdir. Her iki yöndeki nişler zeminden 1.00 m yükseklikte açılmış, yükseklikleri ise 0.50 m'dir.

Mezar odasının güneydoğu köşesinde 0.50 x 0.50 m ölçülerinde ve 0.25 m derinliğinde bir sunu çukuru bulunmaktadır. Mezar odasının doğusunda zeminde birbirine 1.85 m mesafede 0.18 m çapında ve 0.13 m derinliğinde yuvarlak iki sunu çukuru daha yer almaktadır.

---

[579] Gündoğdu, vd., 39.

2.2.1.18.3. Taşbulak Köyü Camii

İnceleme Tarihi: 15.07.2012

Fotoğraf: 372-374

Yer: Cami, köy meydanında yer almaktadır (Foto. 372).

Tarihçesi: Caminin giriş kapısının üzerinde, 1284 H/1867 M tarihli yedi satırlık bir kitabe bulunur. Tâlik hatlı kitabe metni şöyledir:

Eder akil tedarik ahirette menzilin zîra
Bilinmez şey değildir bi-vefâdır âlem-i dünyâ
Harap iken bu mescide Mustafa Ağa edüp ma'mûr
Bihamdillilah yeniden eylemiştir beldemiz ihyâ
Nasıl ma'mûr oldiyse bu beyt-i ekrem ol zâta
Müyesser eylesün Firdevs-i a'lâ kasrini Mevlâ
1284

Bu kitabeden, caminin Mustafa Ağa adında biri tarafından 1284 H/1867 M yılında onarıldığı anlaşılmaktadır. Eski caminin tarihiyle ilgili bir kayıt mevcut değildir. Caminin giriş kapısının üzerindeki bu kitabenin içeriği, sağındaki mermer levhaya Latin harfleriyle yine yedi satır halinde aynen yazılmış haldedir.

Plan ve Mimari Özellikleri: Cami ahşap direkli, ahşap tavanlı olarak inşa edilmiştir (Foto. 373). Yapı, 10.53 x 7.51 m ölçülerinde kuzey-güney istikametinde dikdörtgen planda fevkani olarak yaptırılmıştır.

Camiye kuzey yönde 7.51 m x 2.90 m ölçülerine sahip olan son cemaat yerinden ulaşılır. Son cemaat yerinin girişi kuzey yönde olup 1.15 m genişliğindedir. Mekanın batısına 2006 yılında abdest alma muslukları ilave edilmiştir. Bu alanda son cemaat yerinin batı beden duvarına mermer bir levha üzerine Latin harfleriyle şu ibareler yazılmıştır: *"Bende gezdim sen gibi al abdesti kıl namazı sende göç edersin ben gibi merhum M. Emin Özmen cümle geçmişlerinin ruhuna fatiha 2006"*. Son cemaat yerinin kuzey duvar ortasında açılan 1.51 m genişliğindeki açıklık ile de harime ulaşılır.

Harimin üzerini kapatan ahşap tavan, ortada bağımsız ve her kenarı 0.18 m olan kare planlı dört ahşap taşıyıcıya, diğer yerlerde ise beden duvarlarına oturtulmuştur. Ayrıca kıble duvarında iki adet duvar ayağı daha bulunmaktadır. Ahşap taşıyıcıların başlık kısımlarında kıble duvarındakiler hariç kuzey-güney istikametinde konsollara yer verilmiştir. Kıble duvarındaki başlıkların konsolları ise doğu-batı istikametindedir. Örtü, ahşap taşıyıcıların üzerinde kuzey-güney istikametinde atılan kirişler üç bölümlü hale getirilmiştir. Bu kirişlerin arasına doğu-batı istikametinde ahşap direkler yatay olarak yerleştirilmiş ve araları mertek denilen tahtalar ile kaplanmıştır. Harimin zeminden tavana olan yüksekliği 3.82 m dir.

Harimin kuzeyindeki mahfil, harimdeki altı taşıyıcıdan kuzeyde yer alan iki bağımsız taşıyıcıya oturtulmuştur. Mahfili taşıyan iki bağımsız taşıyıcının her iki yanına ayrıca 0.5 x 0.10 m ölçülerinde kare planlı taşıyıcılar da ilave edilmiştir. Mahfile harimin kuzey batısındaki merdivenlerden ulaşılır.

Mihrap: Kıble duvarında, derinliği 0.51 m, genişliği ise 1.16 m olan yarım yuvarlak planda mihrap nişi bulunmaktadır. Mihrap, yakın tarihte çini malzeme ile kaplanmıştır.

Mihrabın her iki yanında 1891/1892 M tarihli ve sülüs hatlı bakır şamdanlar yer almaktadır. Şamdanlardan mihrabın batısındakinin üzerinde beş satır halinde *"Hacı Mevlüd efendinin validesi Ayşe Hanım'ın Şamdanı Sene 1309"*, doğusundakinin üzerinde ise altı satır halinde *"Sunkûri Kariyesi Ahalisinden Hacı Mevlüd efendinin Pederi El Hac Hasan Ağa'nın Şamdanı Sene 1309"* ibareleri yazmaktadır.

Minber: Mihrabın hemen sağında sanatsal bir özelliği olmayan minber yer almaktadır. Günümüzde yeşil ve beyaz yağlı boya ile boyanan minberin aynalık ve korkuluk bölümleri ajur tekniğinde yapılmıştır[580].

Taşbulak Köyü muhtarı Hasan Akbulak, bu minberin Molla Yusuf'un babası Hüseyin usta tarafından yaptırıldığını belirtmiştir. Gülabibey Caminin minberinin de aynı usta tarafından yaptırıldığı ifade edilmektedir. Hüseyin ustanın oğlu Yusuf, torunları Şaban, Mustafa, Mehmet ve Şerif ile torunu Şaban'ın oğlu Hüsamettin ile torunu Mustafa'nın oğlu Ömer aynı şekilde minber ustalığında çalışmışlardır[581].

Harimin beden duvarlarında doğusu ve batısında ikişer mazgal, güney köşede ikişer dikdörtgen olmak üzere toplam dört pencere açıklığına yer verilmiştir. Pencereler 0.95 m ve 0.78 m arasında değişen genişliklere sahiptirler.

Caminin hariminin alt katında bodrum kat yer almaktadır (Foto. 374). Günümüzde harap halde ve odun deposu olarak kullanılan bu bölüme, harimin kuzeydoğusunda yer alan merdivenle inilmektedir. Alt kat, 6.57 x 8 m ölçülerinde kuzey-güney istikametinde dikdörtgen bir alanda inşa edilmiştir. Bu bölümün üzerini kapatan ahşap tavan, ortada bağımsız ve her kenarı 0.55 m olan kare planlı iki taşıyıcıya, güney duvarında duvara bağımlı daire planlı iki ahşap taşıyıcıya ve diğer yerlerde ise beden duvarlarına oturtulmuştur. Ayrıca kuzey duvarında iki adet taş duvar ayağı daha bulunmaktadır. Örtü, taş malzemeli bu taşıyıcıların üzerinde kuzey-güney istikametinde atılan kirişler ile üç bölümlü hale getirilmiştir. Bu kirişlerin arasına doğu-batı istikametinde ahşap direkler yatay olarak yerleştirilmiş ve araları mertek denilen tahtalar ile kaplanmıştır. Alt katın zeminden tavana olan yüksekliği 1.60 m'dir.

Alt katın güney duvarında, derinliği 0.35 m ve genişliği 0.75 m olan yarım yuvarlak planda mihrap nişi bulunmaktadır.

Alt kat beden duvarlarından sadece batı yönde 0.70 m genişlikte dikdörtgen bir pencere açıklığına yer verilmiştir.

Minare: Son yıllarda caminin kuzeybatısına sac malzemeli bir minare ilave edilmiştir. Minare girişi son cemaat yerinin batısında yer almaktadır.

---

[580] Gündoğdu-vd., 170'de minber ve vaaz kürsüsünün 1910'lu yıllarda yenilendiği belirtilir
[581] Bu bilgi köy muhtarı Hasan Akbulak'tan alınmıştır.

Süsleme: Camide günümüz itibariyle süsleme bulunmamaktadır.

Malzeme: Son onarımla kuzey cephesi betonarme sıva ile kaplanan caminin diğer yönlerdeki beden duvarları moloz taş ile inşa edilmiş ve kerpiç harç ile sıvanmıştır.

2.2.1.18.4. Taşbulak Köyü Şapeli

İnceleme Tarihi: 15.07.2012

Fotoğraf: 375

Yeri: Şapel köye yaklaşık 200 m mesafede, köyün doğusunda yer almaktadır (Foto. 375).

Tarihi: Yapı, kaynaklarda herhangi bir belge gösterilmeksizin X.-XI. yüzyıllara tarihlendirilmiştir[582]. Bu konuda kesinlik olmadığı için yapının sonraki dönemde de inşa edilmiş olasılığı da vardır.

Plan ve Mimari Özellikleri: Şapel 7.46 x 4.52 m ölçülerinde, doğu-batı istikametindeki dikdörtgen bir alanda inşa edilmiştir. Yapıya batı yönde açılan ancak günümüzde kısmen tahrip olmuş, mevcut kalıntılardan 1.02 m ölçülerindeki açıklığa sahip bir girişten ulaşılmaktadır. Üst örtü günümüzde tamamen yıkılmış, ancak duvar köşelerinde tonoz kalıntıları izlenebilmektedir. Şapelin kuzey ve güney duvarlarında yer alan takviye kemerlerinin izlerinden hareketle beşik tonozla kapatılmış olduğu anlaşılmaktadır. Doğu yöndeki apsisin derinliği 2.04 m ve genişliği 2.25 m olup dışa taşıntı yapmamaktadır.

Süsleme: Şapelin mevcut kalıntılarında süsleme bulunmamaktadır.

Malzeme: Şapel, köşelerde kesme taş, diğer yerlerde ise moloz taş malzeme ile inşa edilmiştir.

---

[582] Gündoğdu-vd., 56.

2.2.1.18.5. Kuşlu Mezrası I Nolu Şapel

İnceleme Tarihi: 18.08.2013

Çizim: 107

Fotoğraf: 376

Yeri: I Nolu Şapel, Kuşlu Mezrası'nın kuzey yönünde, yolun solunda bulunmaktadır (Foto. 376).

Tarihi: Üzerinde kitabesi bulunmayan yapının duvar örgüsü, moloz taş kullanılması, harç dokusu ve bölgedeki XIX. yüzyıldaki kiliselerle benzerliği sebebiyle XIX. yüzyılda yapıldığı düşünülmektedir.

Plan ve Mimari Özellikleri: Şapel, günümüzde kısmen tahrip olmakla birlikte, duvar ve üst örtü itibariyle büyük ölçüde ayaktadır (Çiz. 107). 3.00 x 2.86 m ölçülerinde doğu-batı istikametindeki dikdörtgen bir alanda kurulan şapelin apsis derinliği 2.12 m, genişliği 1.85 m ve yüksekliği 3.95 m'dir.

Güney yöndeki girişi oluşturan kapı söveleri ve lentonun sökülmesi sonucunda giriş, günümüzde bir çöküntü haline dönüşmüştür. Bu tahribattan dolayı girişin tam ölçüleri alınamamıştır.

Mevcut haliyle 0.91 m kalınlığa sahip beden duvarlarından batı ve doğu yönde birer mazgal pencere açılmıştır. Batıdaki mazgal pencerenin dış yüzeyinde yatay olarak kullanılmış ve üzerinde volütlü haç motifi bulunan sarı renkli lento taşı devşirme olarak kullanılmıştır. Pencere açıklıklarında da zaman içerisinde tahribat oluşmuştur. Beşik tonoz olan üst örtünün batıdaki yaklaşık 1.50 m'lik bölümü çökmüştür. Batı duvarı üzerinde günümüze kısmen ulaşabilen sıva katmanlarına göre iç mekânın alçı sıva ile kaplandığını söyleyebiliriz.

Süsleme: Yapı içerisinde sıva üzerinde yer yer kazıma tekniğinde haç motifleri görülürken batıdaki mazgal pencerenin üzerinde kullanılan haç motifi ise kabartma olarak işlenmiş ve başka bir yapıdan getirilerek burada kullanılmıştır.

Malzeme: Şapel, moloz taş malzeme ve kireçli harçla ile inşa edilmiştir.

2.2.1.18.6. Kuşlu Mezrası II Nolu Şapel

İnceleme Tarihi: 18.08.2013

Çizim: 108

Fotoğraf: 377-379

Yeri: II Nolu Şapel, Kuşlu Mezrası I Nolu Şapel'in 200 m kuzeyinde yer almaktadır (Foto. 377).

Tarihi: Üzerinde kitabesi bulunmayan yapının duvar örgüsü, moloz taş kullanılması, harç dokusu ve bölgedeki XIX. yüzyıldaki kiliselerle benzerliği sebebiyle XIX. yüzyılda yapıldığı düşünülmektedir.

Plan ve Mimari Özellikleri: Şapel, 4.31 x 3.69 m ölçülerinde dikdörtgen bir alanda inşa edilmiştir (Çiz. 108). Yapı, meyilli bir arazi üzerinde kurulduğundan batı duvarının bir bölümü toprak altında kalmıştır. Şapelin üzeri, beşik tonoz ile kapatılmış olup, örtünün doğusu çökmüştür. Dolgu halindeki mevcut zeminden tonoza olan yükseklik 3.72 m olarak ölçülmüştür. İç mekânda tonozda iki sağlam ikisi de düşmüş dört bacini bulunmaktadır (Foto. 378). Sgrafitto tekniğinde yapılmış sağlam bacinilerden biri kahverenkli diğeri ise yeşil ve kahverengi sırlıdır. Bacini süsleme, bölge içinde yaygın bir uygulama olmayıp araştırma yaptığımız bölgedeki eserler üzerinde karşılaştığımız tek örnek olmasıyla dikkat çekmektedir.

Şapelin girişi güney yönde açılmış olup, 0.74 m genişliğinde, yöresel taşlardan yapılmış düz atkı taşlı yanları duvar örgülüdür. Girişin üzerinde bir de kare bir niş bulunmaktadır. Şapelin apsisi yıkılmış ve sonradan moloz taşlarla düz duvar olarak örülmüştür. Hemen yakınındaki aynı dönem şapellerinin dışa taşkın yarım yuvarlak apsislerinin varlığı bu yapı içinde düşünülmektedir. Günümüzde apsisin yerine örülen duvarda 0.50 m yüksekliğinde 3.69 m genişliğinde bir seki yapılmıştır.

0.82 m kalınlığındaki beden duvarlarından sonradan örülen doğu duvarı üzerinde de bir mazgal pencereye yer verilmiştir.

Köyün kuzeyindeki yaklaşık 300 m mesafede bulunan su kaynağından su kanalları ile bu şapele ve I nolu şapele su getirildiği, günümüzde parça parça da olsa varlığını devam ettiren kanallardan anlaşılmaktadır.

Süsleme: Yapı içerisinde yer yer kazıma tekniğinde haç motifleri görülmektedir (Foto. 379). Yine iç mekânda, düşmüş olan bir taş üzerinde haç motifi işlenmiştir. Haçın altında İsa'nın gömüldüğü Golgota Tepesinin temsilen ayaklara yer verilmiştir. İç mekandaki bacini uygulaması ise bölgedeki kilise mimarisi içerisinde tek örnek olmasıyla ayrıca dikkat çeker.

Malzeme: Şapel, moloz taş malzeme ve kireçli harçla ile inşa edilmiştir.

2.2.1.18.7. Kuşlu Mezrası III Nolu Şapel

İnceleme Tarihi: 18.08.2013

Çizim: 109

Fotoğraf: 380

Yeri: III Nolu Şapel Kuşlu Mezrası'na 100 m mesafede, mezranın batı yönünde yer almaktadır (Foto. 380).

Tarihi: Günümüzde kalıntı halindeki kilisenin tarihlendirilmesi mümkün değildir.

Plan ve Mimari Özellikleri: Temel seviyesinde günümüze ulaşan yapının kalıntılarından 5. 63 x 3.82 m ölçülerinde dikdörtgen planlı olduğu anlaşılmaktadır (Çiz. 109).

Kalan izlerden anlaşıldığı kadarıyla şapelin girişi batı yönde olup 0.70 m genişliğindedir. Girişin üzerinde yuvarlak kemerli alınlık yer almaktadır. Alınlığın hemen altında bulunan lentoda kazıma tekniğinde haç motifi yer almaktadır.

Şapelin kuzey, güney ve batı bölümleri yıkık ve toprağa gömülüdür. Doğu yöndeki iki apsisi ise kısmen ayaktadır. 2.57 m yüksekliğindeki apsislerden güney yöndeki 1.87 m, kuzey yöndeki ise 1.39 m derinliktedir. Apsislerde mazgal biçimli nişlere yer verilmiştir.

Günümüzde tamamen yıkılmış olan üst örtü, muhtemelen beşik tonoz olmalıdır.

Süsleme: Kalan izlerden iç mekânın alçı sıvalı olduğu anlaşılan şapelde günümüz itibariyle alınlığın hemen altında bulunan lentodaki haç motifi dışında süsleme bulunmamaktadır

Malzeme: Şapel, moloz taş malzeme ile inşa edilmiştir.

2.2.1.19. Tuzla (Timosi/Tımısı) Köyü

İnceleme Tarihi: 13.08.2013

Kemah-Refahiye karayolunun 1. km'sindeki sapaktan doğu yöne 5.9 km devam ettikten sonra eski adı Timosi/Tımısı[583] olan Tuzla Köyü'ne varılmaktadır. Tuzla Köy'e ayrıca Kemah-Erzincan karayolunun 12.3 km'sindeki sapaktan Çalgı Köyü'ne doğru 9.5 km batıya gidildikten sonra ulaşılan ikinci sapaktan kuzeybatıya 2.5 km devam edilerek de ulaşılabilmektedir. Günümüzde sadece yaz aylarında ikamet eden birkaç hane dışında, adeta terkedilmiş olan köy, yeni adını üretimine devam eden tuzladan almaktadır. Köyün rakımı, güneydoğu girişinde alınan ölçüme göre 1190'dır.

Tuzla Köyü, Tapu Tahrir Defterleri'ndeki kayıtlara göre 1516'da 40 haneli, 1530'da 34 haneli, 1568'de 91 haneli (89 hansi Müslüman) bir köydür. Aynı kayıtlarda köyde 1591'de 84 Müslüman neferin ve 137 Hıristiyan neferin olduğu, mahsulünün buğday, arpa, darı, pamuk, şıra, bal, meyve ve bostan ürünlerinden oluştuğu ve gelirinin 1516'da 15000, 1530'da 14260, 1568'de 23100 ve 1591'de 27000 akçe olduğu kayıtlıdır[584]. Köy aynı yüzyılda Padişah Hasları ve Sancakbeyi Hasları arasında da zikredilmektedir[585]. TÜİK'in 2013 yılında hazırladığı ADNKS veri tabanına göre köyün nüfusu 31'dir[586].

Tuzla Köyü'nün asıl yerleşimi zamanla güneye doğru taşınmıştır. Eski köye ait kalıntılar yer yer görülebilmektedir. Köyün girişinde, mezarlığın 100 m kadar batısında iki kilisenin olduğu belirtilse de bu kiliselerden günümüze 0.50 m ile 1.00 m arasında değişen mimari kalıntıları dışında herhangi bir iz ulaşamamıştır. Öyle ki kiliselerin kurulduğu alanlar günümüzde tarla olarak kullanılmaktadır. Duvar kalıntılarından kiliselerin moloz taş malzeme ile Horasan Harcı kullanılarak inşa edildiği söylenebilir.

Tuzla Köyü'nde tanıtımı yapılabilecek herhangi bir kültür varlığı tespit edilememiştir. Köy mezarlığındaki ayak ve baş taşları tarihsiz olan mezarlar ise özelliksiz ve süslemesiz oldukları için çalışmamıza dâhil edilmemişlerdir.

---

[583] Miroğlu, 58; Kurt, 175.
[584] Miroğlu, 58.
[585] Miroğlu, 158-159.
[586] TÜİK, (2013), Erişim tarihi: 13.03.2014, tuikapp.tuik.gov.tr/adnksdagitapp/adnks.zul

2.2.2. Alpköy Bucağı ve Bağlı Köylerindeki Eserler

2.2.2.1. Alp (Kamerik/Alpuşi) Köyü

İnceleme Tarihi: 12.08.2013

Eski adı Kamerik[587]/Alpuşi[588] olan Alp Köyü, Kemah-Erzincan karayolunun 17.6. km'sinde yer alır (Foto. 381). Köyün rakımı, caminin önünde alınan ölçüme göre 1104'tür.

Alp Köyü, Tapu Tahrir Defterleri'ndeki kayıtlara göre 1516'da 17 haneli, 1530'da 19 haneli, 1568'de 44 haneli bir köydür. Aynı kayıtlarda köyde 1591'de 56 neferin olduğu, mahsulünün buğday, arpa, darı, nohut, meyve, pamuk, bal, şıra ve bostan ürünlerinden oluştuğu ve gelirinin 1516'da 7000, 1530'da 5600, 1568'de 12600 ve 1591'de 23000 akçe olduğu kayıtlıdır[589]. Köy halkı, Osmanlı Dönemi'nde köy yakınlarındaki Gökderbend[590]'i tamirle görevlidirler[591]. Bu özelliğinden dolayı köy halkı derbentçi olarak tayin edilmiş ve bu sebeple de Avarız-ı Divaniyye ve Tekâlif-i Örfiyye denilen vergilerden muaf tutulmuşlardır[592]. TÜİK'in 2013 yılında hazırladığı ADNKS veri tabanına göre köyün nüfusu 82'dir[593].

1915 Öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeniler adlı kaynakta XX. yüzyıl başlarında Alp Köyü'nde 20 Ermeninin yaşadığı belirtilmektedir[594].

Ali Kemali, Şuran mevkiiinde eski bir şehrin harabeleri olduğunu ve incelemelerinde bu kalıntılarla karşılaşmadığını ifade etmektedir[595].

Kaynaklarda köyün güneyinde olduğu ve hem Ortaçağ hem de Osmanlı Dönemi'nde kullanıldığı belirtilen üç gözetleme kulesi, günümüze ulaşamamıştır[596].

Alp Köyü'nde bir cami, bir han (?) ve bir değirmen olmak üzere üç eser kültür varlığı olarak tespit edilmiş ve tanıtımları yapılmıştır. Köy mezarlığındaki ayak ve baş

---

[587] Miroğlu, 48.
[588] Kurt, 85.
[589] Miroğlu, 48.
[590] Gökderbend, derbentçilerin kullandığı bir bina olmalıdır
[591] Miroğlu, 48.
[592] Miroğlu, 48.
[593] TÜİK, (2013), Erişim tarihi: 15.03.2014, tuikapp.tuik.gov.tr/adnksdagitapp/adnks.zul
[594] Kevorkian-Paboudjian, 460.
[595] Aksüt, 384.
[596] SİnclaIr, 408-425.

taşları tarihsiz olan mezarlar ise özelliksiz ve süslemesiz oldukları için çalışmamıza dâhil edilmemişlerdir.

2.2.2.1.1. Alp Köyü Camii

İnceleme Tarihi: 12.08.2013

Fotoğraf: 382-383

Yeri: Cami, köyün kuzeyinde yer almaktadır (Foto. 382).

Tarihi: Cami, güney beden duvarının doğu köşesindeki kitabesine göre 1957 yılında inşa ettirilmiştir. Mermer bir levhaya Latin harfleriyle üç satır halinde yazılan kitabede *"Alp Köyü/Camii/1957"* ibaresi kayıtlıdır. Cami, İl Müftülüğü tarafından hazırlanan beratına göre ise 1952 yılında yaptırılmıştır. Caminin gerek tarihi gerekse sanatsal olarak bir kıymete sahip olmamasına rağmen kataloglanmasının sebebi, Kemah ve çevresindeki cami mimarisindeki ahşap direkli ve ahşap tavanlı plan geleneğini XX. yüzyılda da devam ettiğini göstermesidir.

Plan ve Mimari Özellikleri: Cami, ahşap direkli ve ahşap tavanlı olarak inşa edilmiştir (Foto. 383). Dikdörtgen bir alanda kurulan caminin toplam iç mekânı 80m^2 olup 140 kişilik kapasiteye sahiptir[597].

Camiye kuzey yöndeki son cemaat yerinden ulaşılmaktadır. Girişi kuzeydoğu yönde olan son cemaat yeri, doğu-batı istikametinde dikdörtgen planlı olup kuzeyinde açılan giriş açıklığıyla da harime girilmektedir.

Harimin üzerini kapatan ahşap tavan, ortada bağımsız ve her kenarı 0.20 m olan kare planlı dört ahşap taşıyıcıya, diğer yerlerde ise beden duvarlarına oturtulmuştur. Örtü, dışarıda dört yöne eğimli çatı içerisine alınmıştır.

Harim, doğu, batı ve güney yönlerinde ikişer dikdörtgen pencere ile aydınlatılmıştır. Son yıllarda caminin kuzey batısına dışardan bir merdivenle ulaşılan sac malzemeli bir minare ilave edilmiştir.

Mihrap: Kıble duvarında, üç köşeli mihrap nişi bulunmaktadır. Mihrap, yakın tarihte fayans ile kaplanmıştır.

---

[597] Kemah Müftülüğü Cami İbadete Açılış Beratı, 06. 10. 1992

Minber: Mihrabın hemen sağında sanatsal bir özelliği olmayan ve yakın bir tarihte eklendiği anlaşılan minber yer almaktadır.

Süsleme: Camide günümüz itibariyle süsleme bulunmamaktadır.

Malzeme: Moloz taş malzeme ile çimento harcı kullanılarak inşa edilmiştir. Beden duvarları yine çimento sıva ile kaplanmış ve yeşil renkte badana ile boyanmıştır.

2.2.2.1.2. Alp Köyü Hanı (?)

İnceleme Tarihi: 12.08.2013

Fotoğraf: 384

Yeri: Han, Alp Köyü'nün doğusunda, köye yaklaşık 3 km mesafede karayolunun yaklaşık 17 m güneyinde yer almaktadır (Foto. 384).

Tarihi: Günümüzde kalıntı halindeki yapının tarihlendirilmesi mümkün değildir. H. Gündoğdu, kalıntıların XVI.-XVII. yüzyıl Osmanlı dönemine ait bir hana ait olabileceğini belirtmektedir[598].

Plan ve Mimari Özellikleri: Kaynaklarda han olduğu ifade edilen bu yapının sadece güneydeki duvarı günümüze temel seviyesinde ulaşabilmiştir. Bu duvarın bugünkü haliyle uzunluğu 18.5 m.'dir. Mevcut hakiyle dikdörtgen bir alanda kurulduğu anlaşılan yapı kalıntısının iç mekânında odaların varlığı temel seviyesinde anlaşılabilmekte ise de mekân dağılımı hakkında bir çıkarım yapmak mümkün değildir.

Süsleme: Mevcut haliyle yapıda süsleme bulunmamaktadır.

Malzeme: Yapının günümüze ulaşan güney duvarına bakılarak moloz taş malzeme ile Horasan harcı kullanılarak inşa edildiği ve kesme taş ile kaplandığı söylenebilir.

2.2.2.1.3. Alp Köy Değirmeni

İnceleme Tarihi: 12.08.2013

---

[598] Gündoğdu-vd., 179.

Fotoğraf: 385

Yeri: Değirmen, Alp Köyü Hanı (?)'nın yaklaşık 50 m güneyinde yer almaktadır (Foto. 385).

Tarihi: Değirmenin genel görüntüsü XX. yüzyılda inşa ettirilebileceğini düşündürtmektedir. Y. Kurt ve H. Gündoğdu, değirmenin 1940'lı yıllardan kalma olduğunu ifade etmektedirler[599].

Plan ve Mimari Özellikleri: Yapı, günümüzde kare planlı değirmen mekanı ile kuzeyindeki su kanallarıyla ayaktadır. Değirmen, büyük bir bölümü yıkıntı halinde olup moloz taş malzeme ile inşa edilmiştir. Çökmeler sebebiyle değirmenin ölçüleri alınamasa da kareye yakın bir planda inşa ettirildiği anlaşılabilmektedir. Yöre halkı yakın tarihe kadar değirmenin kullanıldığını da ifade etmektedirler.

Süsleme: Mevcut haliyle yapıda süsleme bulunmamaktadır.

Malzeme: Yapının günümüze ulaşan güney duvarına bakılarak moloz taş malzeme ile çamur harcı kullanılarak inşa edildiği anlaşılmaktadır.

[599] Kurt, 86-87; Gündoğdu-vd., 181.

2.2.2.1.4. Alp Köy İstasyonu[600]

İnceleme Tarihi: 12.08.2013

Fotoğraf: 386

Yeri: İstasyon Binası Alp Köyü'nün kuzeyinde, demiryolunun hemen kuzeyinde yer almaktadır (Foto. 386).

Tarihi: Cumhuriyet Döneminde devlet eliyle 1933-1938 yılları arasında planlanan ve inşası yapılan Sivas-Erzurum demiryolu hattının bu dönem içerisinde Erzincan'a kadar geldiği bilinmektedir[601]. Alp İstasyonu da bu dönem içerisinde inşa ettirilmiştir.

Plan ve Mimari Özellikleri: İstasyon, doğu-batı istikametinde dikdörtgen bir alanda iki katlı olarak inşa ettirilmiştir.

Günümüzde de halen kullanılan binanın alt katı istasyon fonksiyonundayken üst katı ise lojmandır.

İstasyona, güneydoğu ve güneybatı köşedeki iki girişten ulaşılır. Bu bölüm kuzeyde ve güneyde üç, doğuda iki olmak üzere toplam sekiz dikdörtgen pencere ile aydınlatılmıştır. Üst kat girişi, kuzeydoğu köşededir. Lojman, alt katla simetrik olarak kuzeyde ve güneyde üç, doğuda iki olmak üzere toplam sekiz dikdörtgen pencere ile aydınlatılmıştır. İstasyonun batısında bir de müştemilat binası yer alır.

Süsleme: Fonksiyonelliğiyle ön planda tutularak inşa ettirilen binada süsleme bulunmamaktadır.

Malzeme: İstasyon, betonarme olarak inşa edilmiştir.

---

[600] Alp Köyü İstasyonu, Erzurum KVKBK'nın 27.09.2012 gün ve 422 sayılı kararı ile tescil edilmiştir.
[601] www.atam.gov.tr /İsmail Yıldırım, Atatürk Dönemi Demiryolu Politikasına Bir Bakış, S. 35 (Erişim Tarihi, 23.02.2015, 13:36).

2.2.2.2. Akyünlü (Tığinkar) Köyü

İnceleme Tarihi: 02.05.2013

Kemah-Erzincan karayolunun 35.3. km'sindeki sapaktan doğu yönde 5.1 km devam ettikten eski adı Tığinkar[602] olan Akyünlü Köyü'ne varılmaktadır (Foto. 387). Köyün rakımı, güney girişi önünde alınan ölçüme göre 1232'dir. TÜİK'in 2013 yılında hazırladığı ADNKS veri tabanına göre köyün nüfusu 22'dir[603].

Köyün güneyindeki ağaçlık alan, yöre halkı tarafından Seğir Baba Ziyareti adıyla kutsal olarak kabul edilir.

Köyün güneydeki girişinden hemen sonra yolun sağında YSE tarafından 1950'li yıllarda yaptırılmış bir çeşme yer alır. Yüksekliği 1.45 m genişliği ise 1.40 m olan çeşmenin yalak bölümü 1.20 m genişliğinde ve 2.50 m uzunluğundadır.

Akyünlü Köyü'nde tanıtımı yapılabilecek herhangi bir kültür varlığı tespit edilememiştir. Köy mezarlığındaki ayak ve baş taşları tarihsiz olan mezarlar ise özelliksiz ve süslemesiz oldukları için çalışmamıza dâhil edilmemişlerdir.

---

[602] Kurt, 82.
[603] TÜİK, (2013), Erişim tarihi: 01.03.2014, tuikapp.tuik.gov.tr/adnksdagitapp/adnks.zul

2.2.2.3. Beşikli (Ardos) Köyü

İnceleme Tarihi: 01.05.2013

Kemah-Erzincan karayolunun 27.9. km'sindeki sapaktan kuzey yönde 3.6 km devam ettikten sonra eski adı Ardos[604] olan Beşikli Köyü'ne varılmaktadır (Foto. 388). Köyün rakımı, güney girişi önünde alınan ölçüme göre 1299'dur.

Beşikli Köyü, Tapu Tahrir Defterlerindeki kayıtlara göre 1516 ve 1530'da ıssız ve harap bir durumdayken 1568ve 1591'de 2 haneli bir köydür. Aynı kayıtlarda köyün mahsulünün buğday ve arpadan oluştuğu ve gelirinin 1516'da tahminen 1000, 1530 ve 1568'de 910 ve 1591'de 2100 akçe olduğu kayıtlıdır[605]. TÜİK'in 2013 yılında hazırladığı ADNKS veri tabanına göre köyün nüfusu 42'dir[606].

Beşikli Köyü, Yeni Beşikli, Yukarı Beşikli ve Orta Beşikli adında üç mahalleden oluşmaktadır. Köyün merkezini Orta Mahalle meydana getirmektedir.

Köyün yaklaşık 1.5 km kuzeyindeki Ardos Gölü, yöre halkı tarafından ziyaret yeri olarak kabul edilmektedir. Gölün hemen doğu kıyısında parçalanmış halde sandık mezarlar yer almaktadır[607] (Foto. 389). Bu mezar parçalarının üzerinde kılıç ve selvi motifleri görülmektedir. Benzer özellikteki bir mezar Beşikli Köyü içerisinde de bulunur.

Beşikli Köyü'nde tanıtımı yapılabilecek herhangi bir kültür varlığı tespit edilememiştir. Köy mezarlığındaki ayak ve baş taşları tarihsiz olan mezarlar ise özelliksiz ve süslemesiz oldukları için çalışmamıza dâhil edilmemişlerdir.

---

[604] Miroğlu, 52; Kurt, 87.
[605] Miroğlu, 52; Kurt, 87.
[606] TÜİK, (2013), Erişim tarihi: 02.03.2014, tuikapp.tuik.gov.tr/adnksdagitapp/adnks.zul
[607] Bu kalıntılar, Erzurum KVKBK'nın 31.10.2009 gün ve 1481 sayılı kararı ile tescil edilmiştir.

2.2.2.4. Çakırlar (Sızmıt) Köyü

İnceleme Tarihi: 01.05.2013

Kemah-Erzincan karayolunun 35.3. km'sindeki sapaktan güneydoğu yönde 9.8 km devam ettikten sonra eski adı Sızmıt[608] olan Çakırlar Köyü'ne varılmaktadır (Foto. 390). Köyün eski adlarından birinin de köye ilk yerleşen Çobanoğlu adındaki kişiye atfen Çobanoğlu olduğu belirtilmektedir[609]. Köyün rakımı, girişi önünde alınan ölçüme göre 1495'tir. TÜİK'in 2013 yılında hazırladığı ADNKS veri tabanına göre köyün nüfusu 20'dir[610].

Çakırlar Köyü'nde tanıtımı yapılabilecek herhangi bir kültür varlığı tespit edilememiştir. Köy mezarlığındaki ayak ve baş taşları tarihsiz olan mezarlar ise özelliksiz ve süslemesiz oldukları için çalışmamıza dâhil edilmemişlerdir.

[608] Kurt, 92.
[609] Kurt, 92.
[610] TÜİK, (2013), Erişim tarihi: 28.02.2014, tuikapp.tuik.gov.tr/adnksdagitapp/adnks.zul

2.2.2.5. Dere (Dereşoran) Köyü

İnceleme Tarihi: 02.05.2013

Kemah-Erzincan karayolunun 20.1. km'sindeki sapaktan güneydoğu yönde 7.7 km devam ettikten sonra eski adı Dereşoran[611] olan Dere Köyü'ne varılmaktadır (Foto. 391). Köyün rakımı, kuzey girişi önünde alınan ölçüme göre 1351'dir. Köyün güneydoğunda 2,5 km mesafede Yuvacık (Şoran) adında bir de mezrası vardır. TÜİK'in 2013 yılında hazırladığı ADNKS veri tabanına göre köyün nüfusu 45'tir[612].

Köyün güneyinde Oluk Yaylası mevkiiindeki ağaçlık alan, Yedi Kardeş adıyla yöre halkı tarafından ziyaret olarak kabul edilir. Köyün kuzeyinde ve güneyinde mermer yatakları ile kömür ve krom çıkarılan madenler yer alır.

Dere Köyü, eski tarihlerde özellikle taş ustalarıyla Kemah'ta meşhur olmuştur. Ali Kazan Dursun Demirtaş, Ali Karaman, Veli Karaman ve Şahin Karaman adlı ustalar Dere Köyü'nde ve çevre köylerde taş ustası olarak ün kazanmışlardır[613].

Köyde Kemah'ın hemen hemen bütün köylerinde eskiden dokunan ve Palaz adı verilen dokumacılık, yakın tarihe kadar devam etmiştir. Bunun yanında köyde karaçadır ve heybe dokumacılığı da eski dönemlerde özellikle kadınların uğraş alanlarıymış[614].

Dere Köyü'n 2 km güneyinde yer alan köprü, Cumhuriyet Döneminde betonarme olarak inşa edilmiştir. Köprü, 27 m uzunluğunda, 5.64 m genişliğinde ve 2.90 m yüksekliğindedir. Doğu ve batıdaki ayaklar kare planlı olup her kenarı 6.00 m'dir.

Yuvacık mezrasının 1 km kuzeyinde başka bir köprü daha bulunmaktadır. Yine Cumhuriyet döneminde betonarme olarak inşa edilen bu köprü, 7.50 m uzunluğunda, 6.00 m genişliğinde ve 4.50 m yüksekliğindedir.

Dere Köyü'nde tanıtımı yapılabilecek herhangi bir kültür varlığı tespit edilememiştir. Köy mezarlığındaki ayak ve baş taşları tarihsiz olan mezarlar ise özelliksiz ve süslemesiz oldukları için çalışmamıza dâhil edilmemişlerdir.

---

[611] Kurt, 102.
[612] TÜİK, (2013), Erişim tarihi: 01.03.2014, tuikapp.tuik.gov.tr/adnksdagitapp/adnks.zul
[613] Bu bilgi köy muhtarı Ahmet Cöne'den alınmıştır.
[614] Bu bilgi köy muhtarı Ahmet Cöne'den alınmıştır.

2.2.2.6. Doğan (Tortan) Köyü

Kemah-Erzincan karayolunun 12.5. km'sindeki sapaktan önce kuzey yönde 2.2 km, sonra kuzeybatı yönde 4.5 km devam ettikten sonra eski adı Tortan[615] olan Doğan Köyü'ne varılmaktadır. Sabah güneşinin bu bölgede ilk olarak bu köyde görülmesi sebebiyle "Doğan Köyü" ismi verilmiştir. Doğan Köyü, 1992 depreminden sonra 2 km kuzeye taşınmıştır[616]. Köyün rakımı, kilise önünde alınan ölçüme göre 1568'm'dir.

Doğan Köyü, Tapu Tahrir Defterleri'ndeki kayıtlara göre 1516'da 9 haneli, 1530'da 13 haneli ve 1568'de 27 haneli bir köydür. Aynı kayıtlarda 1591'de köyde 45 neferin olduğu ve mahsulünün buğday, arpa, darı, pamuk, şıra, bal, meyve ve bostan ürünlerinden oluştuğu ve gelirinin 1516'da 5000, 1530'da 5470, 1568'de 10000 ve 1591'de 18700 akçe olduğu kayıtlıdır[617]. TÜİK'in 2013 yılında hazırladığı ADNKS veri tabanına göre köyün nüfusu 63'tür[618].

1915 Öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeniler adlı kaynakta XX. yüzyıl başlarında Doğan Köyü'nde 46 hanede 430 Ermeni nüfusun olduğu, Meryem Ana Kilisesi, Surp Dırtad Manastırı ve 70 öğrencili bir okulun olduğu belirtilmektedir[619].

Eski Doğan Köyü'nün doğusunda 500.00 m mesafede bir kilisenin varlığı köy halkı tarafından ifade edilmiştir. Ancak belirtilen bu kiliseden günümüze herhangi bir kalıntı ulaşamamıştır.

Eski Doğan Köyü'nde bir kilise kültür varlığı olarak tespit edilmiş ve tanıtımı yapılmıştır. Köy mezarlığındaki ayak ve baş taşları tarihsiz olan mezarlar ise özelliksiz ve süslemesiz oldukları için çalışmamıza dâhil edilmemişlerdir.

2.2.2.6.1. Doğan Köyü Kilisesi[620]

İnceleme Tarihi: 12.08.2013

Çizim: 110

---

[615] Miroğlu, 58; Kurt, 105.
[616] Kurt, 105.
[617] Miroğlu, 58.
[618] TÜİK, (2013), Erişim tarihi: 02.03.2014, tuikapp.tuik.gov.tr/adnksdagitapp/adnks.zul
[619] Kevorkian-Paboudjian, 460.
[620] Kilise, Erzurum KVKBK'nın 29.04.2006 gün ve 93 sayılı kararı ile tescil edilmiştir.

Fotoğraf: 392-402

Yeri: Kilise, Eski Doğan Köyü yerleşimi içerisindeki terkedilmiş evlerin ortasında kalmıştır (Foto. 392-393).

Tarihi: Köy içerisinde bulunan ve araştırmamıza konu olan manastır üzerinde herhangi bir yazıt, kitabe ya da onu tanımlayıcı bir bilgi bulunmadığı için yapılar topluluğunun hangi manastıra ait olduğu kesinlik kazanmamıştır.

Sinclair, Tortan Köyü'nden şu şekilde bahseder:

> *"Müzehhip St. Gregory'nin eski manastırı köyün yakınındaydı. Burası Yukarı Fırat Vadisi'nin yukarısında kalıyor. Tordan, St. Gregory tarafından yıkılan Zoronstrian mabedlerinden birisiydi. Yakındaki bir mağaraya çekilmiş bir keşiş olduğu söylenir. Manastırın, azizin kalıntılarını koruduğuna inanılan yerlerden bir tanesiydi. Manastırda ana bir kilise, bir mabed, oturma evi ve çeşme vardı. Gregory' in ini bilinmiyordu. Bu mabedden aşağıda Avak Vank adında başka bir manastır vardı."*[621]

Bu bilgilerden köyde bir kilise, bir mabed, oturma evi ve çeşmeden meydana gelen bir manastırın olduğu anlaşılmaktadır[622].

Tortan veya Tordan olarak adlandırılan köy yerleşimi ve çevresinde tarihi kaynakların tanımlamalarına göre St Gregory ve Ava Vank adlarında en az iki manastırın varlığı anlaşılmaktadır. Ancak her iki manastırında XIX. yüzyılda var olduğu köyün nüfus kayıtlardan anlaşılmaktadır. Kilisenin mimari üslubu malzeme ve tekniği özelliklede kubbe formu bölgedeki X. yüzyıl kiliseleri ile büyük benzerlik taşımaktadır.

Plan ve Mimari Özellikleri: Kilise, dıştan serbest haç planlı içten dört yapraklı yonca plan şemasında düzenlenmiştir (Çiz. 110). İç mekân, 9.50 x 9.50 m ölçülerine sahiptir.

Kilisenin girişi büyük ölçüde tahrip olmuş, lentosu ve söveleri söküldüğü için giriş, sadece güney yönde orta kesimde bir açıklık şeklinde kalmış, mevcut açıklık ise

---

[621] Sİnclair, 408-425.

[622] Gündoğdu-vd., 60'da yapının tanıtımı yapılmakta ancak tarihlendirme hakkında bir bilgi verilmemektedir.

2.22 m olarak ölçülmüştür (Foto. 394). Kalan izlerden girişin üzerinde de bir pencerenin olduğu anlaşılmaktadır ki pencerenin mevcut durumu da giriş gibi yıkıntı halindedir. Muhtemelen kapı ve pencereye ait olan düzgün kesme taşlar buradan sökülmüş ve geriye kalan kısmı da mevcut görüntüyü oluşturmuştur.

Naos mekânı (Foto. 395) yüksek kasnaklı bir kubbe ile kapatılmış, içten kubbe, dıştan piramidal bir örtüye sahiptir. 4.48 m. çapındaki kubbe, içten 11.00 m yüksekliğe sahiptir (Foto. 396-397). Kasnak, içten ve dıştan sekizgen olup her bir yüzeyi 2.40 m ölçüsündedir. Sekizgen kubbe kasnağının her yüzeyinde yuvarlak kemerli mazgal pencereler açılmıştır. Bu pencerelerden kuzeybatıdaki yıkılmıştır. Pencereler üstte yuvarlak bir kemer içerisine alınırken, yanlardaki kolları ile haç biçimli silmeler oluşturulmuştur. Çerçevelerin yüksekliği 0.90 m, pencerelerin yüksekliği 0.52 m, genişliği ise 0.11m, olarak ölçülmüştür. Kalan izlerden kubbenin içerisinin sıva ile kaplı olduğu anlaşılmaktadır. Ancak sıvalar günümüzde kısmen takip edilebilmektedir.

İçten yarım yuvarlak olarak düzenlenen apsisin içerisinden ve çevresindeki duvarlardan sökülen molozlarla zemin kısmında bir dolgu oluşmuştur. Mevcut zemin seviyesinden örtüye kadar olan yükseklik 5.16 m olarak ölçülmüştür. Biri apsisin ortasında, diğeri de apsisin kuzeyinde olmak üzere yuvarlak kemerli dar ve uzun tutulmuş iki mazgal pencere açılmıştır. Bunlardan apsisin tam ortasına açılan pencere, kuzeyde pastaphorion hücresinin üzerine açılan pencereye göre daha büyük tutulmuştur. Apsis ortasındaki pencerenin her iki yanında akustik amaçlı yerleştirilmiş küpler bulunmaktadır (Foto. 398). Bunlardan iki tanesi pencerenin sağına, bir tanesi de sol tarafına yerleştirilmiştir. Doğu yöndeki apsisin kuzeyinde bir pastaphorion hücresi yer alır. Genellikle apsislerin her iki yanında yer alan pastaphorion hücreleri burada tek olarak kullanılmıştır ki bu çok rastlanan bir uygulama değildir. Apsisin solunda yer alan ve muhtemelen prothesis hücresi olarak isimlendirebileceğimiz hücrenin içerisinde kandil koymak için açılmış küçük bir niş bulunmaktadır. 1.00 x 1.00m ölçülerine sahip hücrenin girişi moloz yığınıyla kapanmıştır. Mevcut hali ile girişin genişliği 0.80m yüksekliği ise 1.26 m' olarak ölçülmüştür.

Kilisenin kuzey kolu ortasında büyük bir yıkıntı mevcuttur. Muhtemelen bu kol ortasında bir pencere açıklığının varlığı düşünülebilir. Zira böyle büyük bir yıkıntının oluşmuş oluşu bu pencerenin sökülmesi ile de ilişkilendirilebilir. Kilisenin batı haç

kolunda giriş ve pencere açıklığı bulunulmayıp, yapının dışa en kapalı olan koludur. Alt kesiminde yuvarlak kemer alınlıklı bir girişle ulaşılan mekânın varlığı söz konusudur. Muhtemelen bu cephenin kapalı oluşu arkasındaki manastıra ait yapılarla ilgili olmalıdır. Ancak bu mekân yıkıntılarla dolduğu için içerisine girilememiş ve sağlıklı ölçümler alınamamıştır.

Süsleme: Kilise mimari açıdan son derece sade olup, yapı üzerinde mimari süsleme ögeleri yok denecek kadar azdır. Kubbe kasnağının yüzeyindeki silmeler mimari tezyinat olarak kabul edilebilecek tek unsurdur (Foto. 399, 402). İç kısımda varlığı bilinen ancak günümüze ulaşamayan freskler ise iç mimarinin dekorasyonunda kullanılmıştır.

Malzeme: Köşelerde, kemerlerde, kasnak ve örtüde kesme taş, diğer yerlerde kaba yontu taş, kubbe geçişlerinde ve kemerlerde ise tuğla malzeme kullanılmıştır. Beden duvarları kesme taş malzeme ile kaplanmıştır. Kilisenin beden duvarlarının kalınlığı mevcut durumda net olarak alabilmek mümkün olmamıştır. Güney yönde alınan ölçüme göre duvar kalınlığı yaklaşık 2.00 m olmalıdır. Malzemede dikkat çeken konu ise külahın kaplamasında kullanılan taş kaplamanın metal kenetlerle birbirine bağlanmış olmasıdır (Foto. 400-401).

Köy halkı, kilisenin inşasında kullanılan taş malzemenin eski köyün 5 km kuzeyindeki taş ocağından getirildiğini ifade etmektedir.

2.2.2.7. Esimli (Birastik) Köyü

İnceleme Tarihi: 12.08.2013

Kemah-Erzincan karayolunun 20.1. km'sindeki sapaktan güneydoğu yönde 3.3 km devam ettikten sonra eski adı Brastik[623] olan Esimli Köyü'ne varılmaktadır (Foto. 403). Köyün Esimli olarak anılması, yeni yerleşim alanının sürekli rüzgâr alması sebebiyledir. Köyün rakımı, girişinde alınan ölçüme göre 1097'dir.

Esimli Köyü, Tapu Tahrir Defterleri'ndeki kayıtlara göre 1516 ve 1530'da 4 haneli bir köydür. Aynı kayıtlarda köyde 1568'de 48 ve 1591'de 52 Hıristiyan neferin olduğu ve mahsulünün buğday, arpa, darı, pamuk, şıra ve bostan ürünlerinden oluştuğu ve gelirinin 1516'da 4000, 1530'da 3895, 1568'de 9100 ve 1591'de 15500 akçe olduğu kayıtlıdır[624]. Köy halkı ayrıca, XVI. yüzyılda Munzur Dağı'ndaki yuvada şahin beslemekte ve yuvalarını gözetlemekle görevlendirilmişlerdir. Bu sebeple köy halkı, Avarız-ı Divaniyye ve Tekâlif-i Örfiyye denilen vergilerden muaf tutulmuşlardır. Bu kayıtlarda köyde bir de değirmenden bahsedilmektedir[625]. TÜİK'in 2013 yılında hazırladığı ADNKS veri tabanına göre köyün nüfusu 113'tür[626].

Esimli Köyü, 1965 ve 1974 yıllarındaki heyelanlar sebebiyle 1.2 km kadar kuzeydeki bugünkü yerleşimine taşınmıştır[627].

Esimli Köyü'nde tanıtımı yapılabilecek herhangi bir kültür varlığı tespit edilememiştir. Köy mezarlığındaki ayak ve baş taşları tarihsiz olan mezarlar ise özelliksiz ve süslemesiz oldukları için çalışmamıza dâhil edilmemişlerdir.

---

[623] Miroğlu, 44; Kurt, 114.
[624] Miroğlu, 44; Kurt, 114.
[625] Miroğlu, 44; Kurt, 114.
[626] TÜİK, (2013), Erişim tarihi: 15.03.2014, tuikapp.tuik.gov.tr/adnksdagitapp/adnks.zul
[627] Kurt, 114.

2.2.2.8. Gökkaya (Karni/Garni) Köyü

Kemah-Erzincan karayolunun 20.2. km'sindeki sapaktan kuzey yönde 4.4 km devam ettikten sonra eski adı Karni/Garni[628] olan Gökkaya Köyü'ne varılmaktadır. Gökkaya Köyü, adını kayalık bir mevkiide kurulmuş olmasından almaktadır. Köyün rakımı, girişinde alınan ölçüme göre 1249'dur. Köyün 4.3 km kuzeydoğusunda 1425 rakımda Gökdere (Gardigoz) Mezrası yer alır.

Gökkaya Köyü, Tapu Tahrir Defterleri'ndeki kayıtlara göre 1516'da 10 haneli, 1530'da 24 haneli, 1568'de 21 haneli bir köydür. Aynı kayıtlarda köyde 1591'de 42 neferin olduğu, nüfusun Hıristiyanlardan meydana geldiği, mahsulünün arpa, buğday, darı, meyve, bal, şıra, pamuk ve bostan ürünlerinden oluştuğu, gelirinin 1516'da 8000, 1530'da 8018, 1568'de 9700 ve 1591'de 13500 akçe olduğu ve köyde bir değirmenin olduğu kayıtlıdır[629]. TÜİK'in 2013 yılında hazırladığı ADNKS veri tabanına göre köyün nüfusu 102'dir[630].

1915 Öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeniler adlı kaynakta XX. yüzyıl başlarında Gökkaya Köyü'nde 25 hanede 240 Ermeni nüfusun olduğu, Surp Sarkis Kilisesi, Surp Toros Kilisesi, harabe halinde yedi manastır ve 45 öğrencili bir okulun olduğu belirtilmektedir[631].

Gökkaya Köyü'nde iki kilise kültür varlığı olarak tespit edilmiştir. Bu yapılar Gökkaya Çengelli Manastırı ve Gökkaya Agavank Kilisesi olup bölgedeki güvenlik uygulamaları çerçevesinde ilgili makamların kısıtlamaları sebebiyle incelemeleri yapılamamıştır[632]. Köy mezarlığındaki ayak ve baş taşları tarihsiz olan mezarlar ise özelliksiz ve süslemesiz oldukları için çalışmamıza dâhil edilmemişlerdir.

---

[628] Miroğlu, 55; Kurt, 119.
[629] Miroğlu, 55; Kurt, 119.
[630] TÜİK, (2013), Erişim tarihi: 02.03.2014, tuikapp.tuik.gov.tr/adnksdagitapp/adnks.zul
[631] Kevorkian-Paboudjian, 460.
[632] Bu yapılar için bknz: Gündoğdu vd. 65-68.

2.2.2.9. İncedere (Dere Tımığı) Köyü

İnceleme Tarihi: 01.05.2013

Kemah-Erzincan karayolunun 35.3. km'sindeki sapaktan güneybatı yönde 6 km devam ettikten sonra eski adı Dere Tımığı[633] olan İncedere Köyü'ne varılmaktadır (Foto. 404). Köyün rakımı, kuzey girişi önünde alınan ölçüme göre 1237'dir. TÜİK'in 2013 yılında hazırladığı ADNKS veri tabanına göre köyün nüfusu 17'dir[634]. Köyün kuzeyde bugün terkedilmiş olan Yazaroğlu adında bir mezrası vardır.

YSE tarafından köyün kuzeydeki girişinden hemen sonra yolun soluna 2.30 m yüksekliğinde 1.60 m genişliğinde bir çeşme yaptırılmıştır. Çeşmenin önündeki yalağın genişliği 0.50 m uzunluğu ise 3.30 m'dir.

İncedere Köyünün kuzeyinde, Cumhuriyet dönemde betonarme malzeme ile tek gözlü olarak yapılan bir köprü bulunmaktadır. Köprünün uzunluğu 26.00 m, genişliği 5.50 m, yüksekliği6.00 m ve kemer açıklığı ise 9.74 m'dir. Köprünün kare planlı yaklarının her kenarı 5.70 m'dir.

İncedere Köyü'nde tanıtımı yapılabilecek herhangi bir kültür varlığı tespit edilememiştir. Köy mezarlığındaki ayak ve baş taşları tarihsiz olan mezarlar ise özelliksiz ve süslemesiz oldukları için çalışmamıza dâhil edilmemişlerdir.

İncedere Köyü'nün güneyinde bugün terkedilmiş olan ve resmi kayıtlarda da geçmeyen Nadaroğlu adında bir köy yer almaktadır. Kemah-Erzincan karayolunun 35.3. km'sindeki sapaktan güney yönde 4.1 km devam ettikten sonra Nadaroğlu Köyü'ne varılmaktadır. Köyün rakımı, girişi önünde alınan ölçüme göre 1452'dir. 1980'lerdeki sel afeti sonrasında köy halkı, Kemah-Erzincan karayolunun 35.3. km'sindeki sapaktan 1.5 km batıya gidilerek ulaşılan İstasyon Mahallesine, Küplü Köyüne ve Erzincan'a taşınmıştır.

---

[633] Kurt, 128.
[634] TÜİK, (2013), Erişim tarihi: 01.03.2014, tuikapp.tuik.gov.tr/adnksdagitapp/adnks.zul

2.2.2.10. Kazankaya (İranos) Köyü

İnceleme Tarihi: 01.05.2013

Kemah-Erzincan karayolunun 35.3. km'sindeki sapaktan güneydoğu yönde 6.2 km devam ettikten sonra eski adı İranos[635] olan Kazankaya Köyü'ne köye varılmaktadır (Foto. 405). Köyün rakımı, girişi önünde alınan ölçüme göre 1530'dur. Kaynaklarda köyün ilk sakinlerinin Aslanuşağı, Bektaşlar ve Binatlar adındaki aileler olduğu belirtilmektedir[636]. TÜİK'in 2013 yılında hazırladığı ADNKS veri tabanına göre köyün nüfusu 42'dir[637].

Köyün kuzeyinde Haşbiker ve Tetan mevkiilerinde eskiden kilise kalıntılarının temel seviyesinde varlığından bahsedilir[638]. Köy ihtiyar heyetinden 1932 doğumlu Hasan Tutumlu'nun gösterdiği bu mevkiilerde önceden var olan temel izlerinin, günümüzde ortadan kalktığı tespit edilmiştir.

Köyde Kemah'ın hemen hemen bütün köylerinde eskiden dokunan ve Palaz adı verilen dokumacılık, yakın tarihe kadar devam etmiştir[639].

Kazankaya Köyü'nde tanıtımı yapılabilecek herhangi bir kültür varlığı tespit edilememiştir. Köy mezarlığındaki ayak ve baş taşları tarihsiz olan mezarlar ise özelliksiz ve süslemesiz oldukları için çalışmamıza dâhil edilmemişlerdir.

---

[635] Kurt, 136.
[636] Kurt, 137.
[637] TÜİK, (2013), Erişim tarihi: 27.02.2014, tuikapp.tuik.gov.tr/adnksdagitapp/adnks.zul
[638] Kurt, 137.
[639] Bu bilgi Köy ihtiyar heyetinden 1932 doğumlu Hasan Tutumlu'dan alınmıştır.

2.2.2.11. Konuksever (Gamerik) Köyü

İnceleme Tarihi: 02.05.2013

Kemah-Erzincan karayolunun 35.3. km'sindeki sapaktan güneybatı yönde 9.8 km devam ettikten sonra eski adı Gamerik[640] olan Konuksever Köyü'ne varılmaktadır (Foto. 406). Köyün rakımı, kuzey girişi önünde alınan ölçüme göre 1196'dır.

Konuksever Köyü, Tapu Tahrir Defterleri'ndeki kayıtlara göre 1516'da 17 haneli ve 1568'de 44 haneli bir köydür. Aynı kayıtlarda köyün iki değirmeni olduğu da belirtilmektedir[641]. Konuksever Köyü, kurulduğu alan itibari ile Kemah'ın doğuya açılan ve stratejik olarak önem arz eden bir boğazda kurulmuştur. Bu özelliğinden dolayı Tanzimat öncesi dönemlerde köy halkı derbentçi olarak tayin edilmiş ve bu sebeple de Avarız-ı Divaniyye ve Tekâlif-i Örfiyye denilen vergilerden muaf tutulmuşlardır[642]. Köy halkı, Osmanlı döneminde köy yakınlarındaki Gökderbend[643]'i tamirle görevlidirler[644]. TÜİK'in 2013 yılında hazırladığı ADNKS veri tabanına göre köyün nüfusu 89 dur[645].

Köyün kuzeyinde Yukarı Konuksever adında bir mezrası vardır. Ayrıca güneyde köye 0.8 km mesafede Mahalle adında yeni bir yerleşim yeri daha bulunmaktadır. Yukarı Konuksever mezrasında üzerindeki Latin harfleriyle yazılan kitabesine göre I. Mete tarafından 18.09.1993 yılında bir çeşme yaptırılmıştır. Çeşmenin yüksekliği ve genişliği 1.00 m olup önündeki yalağın uzunluğu ise 6.40 m'dir. Mezranın ikinci çeşmesi, köy mezarlığının kuzeyinde yer almaktadır. Yakın yıllarda yapılan çeşme, 1.00 m yüksekliğinde ve 1.50 m genişliğinde olup önünde 1.00 m genişliğinde bir de teknesi bulunmaktadır.

Konuksever Köyünün kuzeyinde Cumhuriyet Döneminde yapılan 17.50 m uzunluğunda 4.40 m genişliğinde ve 2.60 m yüksekliğinde tek gözlü betonarme malzemeden bir köprü yer almaktadır. Kare planlı köprü ayaklarının her bir kenarı 5.50

---

[640] Kurt, 147.
[641] Kurt, 148.
[642] Kurt, 148.
[643] Gökderbend, derbentçilerin kullandığı bir bina olmalıdır
[644] İsmet Miroğlu, Kamerik adı ile Alp Köyü'nü tanıtırken, Yılmaz Kurt ise aynı adı Konuksever Köyü için kullanmıştır. Yılmaz Kurt, Alp Köyü'ne ait XVI. yüzyıl bilgilerini yanlışlıkla Konuksever Köyü'ne mal etmiştir.
[645] TÜİK, (2013), Erişim tarihi: 01.03.2014, tuikapp.tuik.gov.tr/adnksdagitapp/adnks.zul

m ölçüsündedir. Köyün yeni yerleşimi olan Mahalle'de bir çeşme daha yer almaktadır. Çeşmenin yüksekliği ve genişliği 1.65 m 1.50 m olup önündeki yalak 8.40 m uzunluğundadır.

Köyün girişinde yolun hemen sağındaki iki katlı taş konak, günümüzde terkedilmiştir. Pencere lentosunda Latin harfleriyle *"Kazımcan 1959"* ibaresi yer almaktadır.

Konuksever Köyü'nde tanıtımı yapılabilecek herhangi bir kültür varlığı tespit edilememiştir. Köy mezarlığındaki ayak ve baş taşları tarihsiz olan mezarlar ise özelliksiz ve süslemesiz oldukları için çalışmamıza dâhil edilmemişlerdir.

2.2.2.12. Koruyolu (Tağbuner/Tavginer) Köyü

Kemah-Erzincan karayolunun 12.5. km'sindeki sapaktan önce kuzey yönde 2.2 km, sonra kuzeydoğu yönde 3.5 devam ettikten sonra eski adı Tağbuner[646]/Kavginer[647]/Tavginer[648] olan Koruyolu Köyü'ne varılmaktadır. 1938 yılında Tan Köyü'nden gelen 12 hane ile kurulan köy, ismini Karadağ'ın arkasındaki koruluktan almıştır[649]. Köyün rakımı, girişinde alınan ölçüme göre 1465'tir.

TÜİK'in 2013 yılında hazırladığı ADNKS veri tabanına göre köyün nüfusu 30'dur[650].

Koruyolu Köyü, Tapu Tahrir Defterleri'ndeki kayıtlara göre 1516'da 27 haneli, 1530'da 22 haneli, 1568'de 44 haneli bir köydür. Aynı kayıtlarda köyde 1591'de 80 neferin olduğu, mahsulünün buğday, arpa, darı, bakla, şıra, pamuk meyve, bal ve bostan ürünlerinden oluştuğu, gelirinin 1516'da 10000, 1530'da 9000, 1568'de 10500 ve 1591'de 18500 akçe olduğu ve köyde iki değirmenin varlığı kayıtlıdır[651]. Köy halkı, Osmanlı döneminde köy yakınlarındaki Gökderbend[652]'i tamirle görevlidirler[653].

1915 Öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeniler adlı kaynakta XX. yüzyıl başlarında Koruyolu Köyü'nde 42 hanede 462 Ermeni nüfusun olduğu, Meryem Ana Manastırı, Surp Minas Kilisesi, Surp Toros Manastırı, Surp Kevork Manastırı, Surp Serovpe Manastırı ve 60 öğrencili bir okulun olduğu belirtilmektedir[654].

Köyün içerisinde ve 1.5 km kuzeyinde köy halkı tarafından altı adet kilisenin olduğu söylenmektedir. Fakat bu kiliselerden herhangi bir kalıntı günümüze ulaşamamıştır. Öyle ki bu kiliselerin kurulduğu ifade edilen alanlar günümüzde tarla olarak kullanılmaktadır.

Koruyolu Köyü'nde bir cami kültür varlığı olarak tespit edilmiş ve tanıtımı yapılmıştır. Bu yapılardan Koruyolu Köyü Seraphinler (Soropu) Kilisesi, bölgedeki güvenlik uygulamaları çerçevesinde ilgili makamların kısıtlamaları sebebiyle

---

[646] Miroğlu, 57.
[647] Miroğlu, 57.
[648] Kurt, 149.
[649] Kurt, 149.
[650] TÜİK, (2013), Erişim tarihi: 02.03.2014, tuikapp.tuik.gov.tr/adnksdagitapp/adnks.zul
[651] Miroğlu, 58.
[652] Gökderbend, derbentçilerin kullandığı bir bina olmalıdır
[653] Miroğlu, 48.
[654] Kevorkian-Paboudjian, 460.

incelenememiştir[655]. Köy mezarlığındaki ayak ve baş taşları tarihsiz olan mezarlar ise özelliksiz ve süslemesiz oldukları için çalışmamıza dâhil edilmemişlerdir.

2.2.2.12.1. Koruyolu Köyü Camii

İnceleme Tarihi: 12.08.2013

Fotoğraf: 407-408

Yeri: Cami, köyün güneydeki girişinde yolun sağında, meyilli arazinin teraslanmasıyla meydana getirilen bir alanda yer almaktadır (Foto. 407).

Tarihi: Cami, Kemah Müftülüğü Cami İbadete Açılış Beratı'na göre 1971 yılında inşa edilmiştir[656]. Caminin gerek tarihi gerekse sanatsal olarak bir kıymete sahip olmamasına rağmen kataloglanmasının sebebi, Kemah ve çevresindeki cami mimarisindeki ahşap direkli ve ahşap tavanlı plan geleneğini XX. yüzyılda da devam ettiğini göstermesidir.

Plan ve Mimari Özellikleri: Cami, ahşap tavanlı olarak inşa edilmiştir. Dikdörtgen bir alanda kurulan caminin toplam arsa alanı 72m^2, iç alanı 60m^2 olup 60 kişilik kapasiteye sahiptir[657] (Foto. 408).

Harime son cemaat yeri fonksiyonundaki dikdörtgen bir koridordan ulaşılır. Doğu-batı istikametindeki bu koridorun doğusunda köy odası, batısında odunluk yer alır. Köy odası doğuda açılan iki dikdörtgen pencereyle aydınlatılmıştır.

Harimin üzerini örten ahşap örtü, doğrudan beden duvarlarına oturmaktadır. Örtü dışarıda dört yöne eğimli çatı içerisine alınmıştır. Harim, doğuda altta dikdörtgen üç, üstte mazgal üç olmak üzere toplam altı, güneyde altta dikdörtgen iki, üstte mazgal iki olmak üzere toplam dört pencere ile aydınlatılmıştır.

Mihrap: Kıble duvarında, dikdörtgen mihrap nişi bulunmaktadır.

Minber: Harimin güneybatı köşesinde sanatsal bir özelliği olmayan minber yer almaktadır.

---

[655] Bu yapı için bknz: Gündoğdu vd., 61-62.
[656] Kemah Müftülüğü Cami İbadete Açılış Beratı, 06. 10. 1992
[657] Kemah Müftülüğü Cami İbadete Açılış Beratı, 06. 10. 1992

Minare: Caminin güneybatısında son yıllarda kesme taş malzemeli, kare kaideli, çokgen gövdeli, tek şerefeli ve dışardan çıkılan bir minare eklenmiştir.

Süsleme: İç mekânı yakın yıllarda sıvanarak ahşapla kaplanan camide süsleme bulunmamaktadır.

Malzeme: Yapı, moloz taş malzeme ile çimento harcı kullanılarak inşa edilmiştir. Beden duvarları yine çimento sıva ile kaplanmış ve açık mavi renkte badana ile boyanmıştır.

2.2.2.13. Küplü (Komik) Köyü

İnceleme Tarihi: 01.05.2013

Kemah-Erzincan karayolunun 35.3. km'sindeki sapaktan güneydoğu yönde 3.4 km devam ettikten sonra eski adı Komik[658] olan Küplü Köyü'ne varılmaktadır (Foto. 409). Köyün rakımı, kuzey yöndeki girişinde alınan ölçüme göre 1237'dir.

Köyün kuzeyde Cebesoy ve Gölbaşı adında iki mezrası vardır. Cumhuriyet öncesi Sağıroğulları ailesinin mülkiyetindeki köy, 1977 yılında Tunceli Ovacıktan gelen Beytuşağı ailesi tarafından satın alınmıştır[659]. TÜİK'in 2013 yılında hazırladığı ADNKS veri tabanına göre köyün nüfusu 54 dür[660].

Köyün yakınlarındaki Küneheriç Mevkiiindeki ağaçlık alan Derviş Halil Ziyareti olarak adlandırılır.

İstasyon mahallesindeki Hanagular Kilisesi'nden[661] herhangi bir mimari kalıntı günümüze ulaşamamıştır. Kaynaklarda adı geçen bu kilisenin İstasyon Mahallesi'nde ki evler yapılırken ortadan kaldırıldığı ifade edilmektedir[662].

Köyün kuzeydeki girişinden hemen sonra yolun sağında Sarıoğulları ailesine ait olduğu belirtilen bir konağın harabeleri mevcuttur (Foto. 410). Yaklaşık 50 yıl önce 120 yaşında öldüğü belirtilen Ali Paşa Kocatürk'ün konağın inşasını hatırladığı ifade edilmektedir[663]. Konağın kalıntılarından iki katlı olduğu anlaşılmaktadır. Köyün kuzeyinde, Karasu kıyısında yaklaşık 50 x 40 m ölçülerinde bir yapı kalıntısı mevcuttur. Günümüzdeki haliyle fonksiyonu tam olarak anlaşılamayan bu yapı, köy halkı tarafından "han" olarak adlandırılmaktadır.

DCebesoy mezrasında Cumhuriyet döneminde betonarme malzeme ile yapılan 20.41 m uzunluğunda, 4.78 m genişliğinde, 3.00 m yüksekliğinde ve 9.74 m kemer açıklığında olan tek gözlü bir köprü inşa edilmiştir.

---

[658] Kurt, 152.
[659] Kurt, 153.
[660] TÜİK, (2013), Erişim tarihi: 01.03.2014, tuikapp.tuik.gov.tr/adnksdagitapp/adnks.zul
[661] Kurt, 153.
[662] Bu bilgi Hasan Bozdemir'den alınmıştır.
[663] Bu bilgi Ali Paşa Kocatürk'ün torunlarından alınmıştır.

Küplü Köyü'nde tanıtımı yapılabilecek herhangi bir kültür varlığı tespit edilememiştir. Köy mezarlığındaki ayak ve baş taşları tarihsiz olan mezarlar ise özelliksiz ve süslemesiz oldukları için çalışmamıza dâhil edilmemişlerdir.

2.2.2.14. Maksutuşağı Köyü

İnceleme Tarihi: 03.05.2013

Kemah-Erzincan karayolunun 20.1. km'sindeki sapaktan güneybatı yönde 5.6 km devam ettikten sonra Maksutuşağı Köyü'ne varılmaktadır (Foto. 411). Köyün Kemah'taki Gülabibey Caminin banisi Gülabibey'in kardeşi Maksut tarafından kurulduğu, bu sebeple köyün de Maksutuşağı olarak anıldığı ifade edilmektedir[664]. Köyün rakımı, doğu girişi önünde alınan ölçüme göre 1294'tür. TÜİK'in 2013 yılında hazırladığı ADNKS veri tabanına göre köyün nüfusu 150'dir[665]. Köyün 3.9 km kuzeydoğusunda Köseler adında bir mezrası bulunmaktadır.

Köseler mezrasının 0.9 km kuzeydoğusunda Karasu üzerine Cumhuriyet döneminde dört gözlü betonarme bir köprü inşa edilmiştir. Köprü, 77.00 m uzunluğunda, 6.33 m genişliğinde ve 7.36 m yüksekliğindedir. Kuzey ve güneydeki ayaklar kare planlı olup her kenarı 7.00 m'dir. Aralardaki üç ayağın genişliği ise 2.00 m'dir.

Köseler mezrasının kuzeydeki girişinde bir ve mezranın meydanın iki adet olmak üzere YSE tarafından 1950'li yıllarda yaptırılmış üç çeşme yer almaktadır. Her üç çeşmenin de ölçüleri aynıdır. 1.30 m yüksekliğinde ve 1.40 m genişliğindeki çeşmelerin önlerindeki 0.80 m genişliğinde ve 3.00 m uzunluğunda yalaklar bulunmaktadır.

Mezranın 1 km doğusunda bir de değirmen yer almaktadır. Kuzey-güney istikametinde 12.40 x 5.30 m ölçülerinde dikdörtgen bir alanda kurulan değirmenin iç mekânı ortada beş bağımsız ve daire planlı olan ahşap taşıyıcılar ile iki bölümlü hale getirilmiştir. Kuzeydoğu köşede 2.15 m genişliğindeki giriş ile ulaşılan değirmenin kuzey cephesinde 1.10 m genişliğinde dört mazgal penceresi bulunmaktadır. Değirmenin üzeri iki yana meyilli kırma bir çatı ile kapatılmıştır. Güneyde üç su girişinin olduğu değirmenin içerisinde iki un ve bir buğday taşı ile bir de dink bulunmaktadır. Moloz taş ile inşa edilen değirmen günümüzde ambar olarak

[664] Kurt, 154.
[665] TÜİK, (2013), Erişim tarihi: 02.03.2014, tuikapp.tuik.gov.tr/adnksdagitapp/adnks.zul

kullanılmaktadır. Değirmenin 20 m doğusunda 1961 tarihinde yaptırılan ancak günümüze ulaşamayan bir ikinci değirmenden bahsedilmektedir[666].

Köyde Kemah'ın hemen hemen bütün köylerinde eskiden dokunan ve Palaz adı verilen dokumacılık, yakın tarihe kadar devam etmiştir[667].

Maksutuşağı Köyü'nde tanıtımı yapılabilecek herhangi bir kültür varlığı tespit edilememiştir. Köy mezarlığındaki ayak ve baş taşları tarihsiz olan mezarlar ise özelliksiz ve süslemesiz oldukları için çalışmamıza dâhil edilmemişlerdir.

[666] Bu bilgi Ali Zengingül'den alınmıştır.
[667] Bu bilgi Ali Zengingül'den alınmıştır.

2.2.2.15. Mezra Köyü

İnceleme Tarihi: 04.05.2013

Kemah-Erzincan karayolunun 32.3. km'sindeki sapaktan kuzey yönde 5.7 km devam ettikten sonra Mezra Köyü'ne varılmaktadır (Foto. 412). Köyün rakımı, güney girişi önünde alınan ölçüme göre 1616'dır. TÜİK'in 2013 yılında hazırladığı ADNKS veri tabanına göre köyün nüfusu 41'dir[668].

Mezra Köyü'nün güneydoğusunda Tacim Dede Ziyareti bulunur. Önceleri basit bir mezar halindeki ziyaret yeri 1980'li yıllarda 8.39 x 4.00 m ölçülerinde kuzey-güney istikametinde dikdörtgen planlı betonarme malzemeli bir türbe içerisine alınmıştır. Mehrap Tepesi Mevkiii'ndeki ağaçlık alan ziyaret yeri olarak kabul edilir.

Köyün kuzeyinde iki, güneydoğusunda yaklaşık 1 km mesafede bir olmak üzere toplam üç değirmeni vardır. Bu değirmenler günümüzde kullanılmamakta olup temel seviyeleriyle varlıklarını devam ettirmektedirler.

Köyde YSE tarafından 1950'li yıllarda yaptırılmış iki çeşme yer alır (Foto. 413). Köyün girişindeki çeşmenin yüksekliği 1.50 m, genişliği ise 1.60 m'dir. Çeşmenin yalak bölümü 0.80 m genişliğinde ve 2.80 m uzunluğundadır. Köy meydanındaki ikinci çeşme ise 1.50 m yüksekliğe ve 1.30 m genişliğe sahiptir. Çeşmenin yalak bölümü 0.70 m genişliğinde ve 2.25 m uzunluğundadır.

Mezra Köyü'nde tanıtımı yapılabilecek herhangi bir kültür varlığı tespit edilememiştir. Köy mezarlığındaki ayak ve baş taşları tarihsiz olan mezarlar ise özelliksiz ve süslemesiz oldukları için çalışmamıza dâhil edilmemişlerdir. Bu mezarlıkta bir istisna olarak 1912 tarihli ve fes tipi başlıklı olan bir mezar dikkat çekicidir (Foto. 414).

---

[668] TÜİK, (2013), Erişim tarihi: 02.03.2014, tuikapp.tuik.gov.tr/adnksdagitapp/adnks.zul

2.2.2.16. Olukpınar (İzinsor) Köyü

İnceleme Tarihi: 01.05.2013

Kemah-Erzincan karayolunun 35.3. km'sindeki sapaktan güney yönde 2.4 km devam ettikten sonra eski adı İzinsor[669] olan Olukpınar Köyü'ne varılmaktadır (Foto. 415). Köyün rakımı, girişi önünde alınan ölçüme göre 1310'dur. TÜİK'in 2013 yılında hazırladığı ADNKS veri tabanına göre köyün nüfusu 36'dır[670].

Olukpınar Köyü, Tapu Tahrir Defterlerindeki kayıtlara göre 1530'da 4 haneli,1568'de 10 haneli ve 1591'de 13 haneli bir köydür[671].

Köyün ilk sakinleri Tunceli Kedek'ten gelen Aslanuşağı ve İzorlu aileleridir. Cumhuriyet öncesinde Sağıroğulları ailesinin mülkiyeti olan köy daha sonra Karadağ ailesinin eline geçmiştir. 1967 yılından sonra ise köy halkı tapularına kavuşmuştur[672].

Köyün yaklaşık 2 km doğusunda Aksakal adında bir mezrası vardır. Bu mezranın güneybatısında Deli İbrahim Türbesi yer almaktadır. 2010 yılına kadar basit bir mezar olan Ziyaret Yeri bu tarihte günümüz mimari anlayışında sekizgen bir türbe içerisine alınmıştır. Türbenin içerisindeki iki mermer mezardan güneydekinin baş taşında *"Evladı Resul Seydi Sadet-İmam Bakır Evlatlarından-Sultan Sinemilli-İbrahim Eroğlu-1891-1933"* ifadesi beş satırda Latin harfleriyle yazılmıştır. Mezarlardan kuzeydekinde ise *"Evladı Resul Seydi Sadet- Evlatlarından-Ağuçanlı-Mehmet Dede"* ifadesi dört satırda Latin harfleriyle yazılmıştır. Türbe, kuzeyindeki kurban kesim alanı ve doğusunda yapılan Cemevi ile birlikte bir külliye içerisinde inşa edilmiştir.

Aksakal Mezrasında üç çeşme yer almaktadır. Bu çeşmelerden köyün girişinde yolun solunda yer alan, üzerindeki kitabeye göre 1985 yılında Süleyman Eroğlu tarafından yaptırılmıştır. 1.56 m yüksekliğinde ve 1.50 m genişliğinde olan çeşmenin, 0.40 m genişliğinde olan yalak bölümü 6.34 m uzunluğundadır. Bu çeşmenin yaklaşık 50.00 m güneyinde YSE tarafından 1950'li yıllarda yaptırılmış ikinci çeşme yer alır. Yüksekliği 1.45 m, genişliği ise 1.40 m olan çeşmenin yalak bölümü 1.20 m genişliğinde ve 6.00 m uzunluğundadır. Deli İbrahim Türbesinin hemen güneyinde

---

669 Kurt, 161.
670 TÜİK, (2013), Erişim tarihi: 28.02.2014, tuikapp.tuik.gov.tr/adnksdagitapp/adnks.zul
671 Kurt, 162.
672 Kurt, 162.

köyün üçüncü çeşmesi yer alır. Yüksekliği 1.45 m, genişliği ise 1.10 m olan çeşmenin yalak bölümü 0.60 m genişliğinde ve 2.15 m uzunluğundadır. Mezrada bir de Sağıroğulları ailesinden Ali Keskin'e ait bir konak vardır. Günümüzde harabe şeklindeki konağın iki katlı olduğu anlaşılmaktadır.

Olukpınar Köyü'nde tanıtımı yapılabilecek herhangi bir kültür varlığı tespit edilememiştir. Köy mezarlığındaki ayak ve baş taşları tarihsiz olan mezarlar ise özelliksiz ve süslemesiz oldukları için çalışmamıza dâhil edilmemişlerdir.

2.2.2.17. Sarıyazı (Meyvanlı) Köyü

İnceleme Tarihi: 01.05.2013

Kemah-Erzincan karayolunun 35.3. km'sindeki sapaktan güney yönde 4.7 km devam ettikten sonra eski adı Meyvanlı[673] olan Sarıyazı Köyü'ne varılmaktadır. Köyün rakımı, girişi önünde alınan ölçüme göre 1480'dir. TÜİK'in 2013 yılında hazırladığı ADNKS veri tabanına göre köyün nüfusu 30'dur[674].

Sarıyazı Köyü'nün ilk olarak güneybatısındaki Bargı (Barga) harabelerinde kurulduğu ifade edilmektedir[675]. Ancak bu harabeler günümüzde Yağca Köyü sınırları içerisindedir.

Köy halkı tarafından köyün güneyindeki Ziyaret Taşı ve Hasan Dede mevkiileri ziyaret yeri olarak kabul edilmektedir. Sarıyazı-Çakırlar köyü yol ayrımında yer alan ve 2008 yılında yapılan şehitlik, demir şebekelerle belirlenen bir çevre duvarı ile sınırlandırılmıştır.

Sarıyazı Köyü'nde tanıtımı yapılabilecek herhangi bir kültür varlığı tespit edilememiştir. Köy mezarlığındaki ayak ve baş taşları tarihsiz olan mezarlar ise özelliksiz ve süslemesiz oldukları için çalışmamıza dâhil edilmemişlerdir.

---

[673] Kurt, 165.
[674] TÜİK, (2013), Erişim tarihi: 28.02.2014, tuikapp.tuik.gov.tr/adnksdagitapp/adnks.zul
[675] Bu bilgi köy halkından olan Özgür Algül'den alınmıştır.

2.2.2.18. Sürek Köyü

Çizim: 111

İnceleme Tarihi: 04.05.2013

Kemah-Erzincan karayolunun 32.3. km'sindeki sapaktan kuzey yönde 0.7 km devam ettikten sonra Sürek Köyü'ne varılmaktadır (Foto. 416). Köyün rakımı, güney girişi önünde alınan ölçüme göre 1618'dir. TÜİK'in 2013 yılında hazırladığı ADNKS veri tabanına göre köyün nüfusu 16'dır[676].

Köyün güneydoğusunda Tacim Dede Ziyareti bulunur (Foto. 417-418), (Çiz. 111). Önceleri basit bir mezar halindeki ziyaret yeri, 1980'li yıllarda 8.39 x 4.00 m ölçülerinde kuzey-güney istikametindeki dikdörtgen planlı, betonarme malzemeli bir türbe içerisine alınmıştır.

Köyün kuzeyinde günümüzde kullanılmayan ve temel seviyeleriyle varlıklarını devam ettiren iki değirmen yer almaktadır.

Kaynaklarda köyün her iki tarafında olduğu ve hem Ortaçağ hem de Osmanlı Döneminde kullanıldığı belirtilen gözetleme kuleleri, günümüze ulaşamamıştır[677].

Sürek Köyü'nde tanıtımı yapılabilecek herhangi bir kültür varlığı tespit edilememiştir. Köy mezarlığındaki ayak ve baş taşları tarihsiz olan mezarlar ise özelliksiz ve süslemesiz oldukları için çalışmamıza dâhil edilmemişlerdir.

---

[676] TÜİK, (2013), Erişim tarihi: 02.03.2014, tuikapp.tuik.gov.tr/adnksdagitapp/adnks.zul
[677] SİInclair, 408-425.

2.2.2.19. Uluçınar (Hoğut) Köyü

İnceleme Tarihi: 03.05.2013

Kemah-Erzincan karayolunun 11.4. km'sindeki sapaktan güney yönde 5.6 km devam ettikten sonra eski adı Hoğut[678] olan Uluçınar Köyü'ne varılır (Foto. 419). Köy, halk arasında Hz. Ali'nin kılıcıyla yardığına inanılan[679] Acemoğlu Kanyonu'nun güneyindeki zirvede 1450 rakımda kurulmuştur. TÜİK'in 2013 yılında hazırladığı ADNKS veri tabanına göre köyün nüfusu 35'tir[680].

Köy halkının bir kısmının 1914'teki Ermeni baskınları sonrasında Tunceli'ye kaçtıkları belirtilmektedir[681]. Köy ismini güneydoğusundaki "Uluağaç" olarak adlandırılan ağaçtan alır (Foto. 420). Burası aynı zamanda ziyaret yeri olarak da kabul edilmektedir. Köyün güneyinde "Gendirme Taşı" denilen bir dibek taşı bulunmaktadır.

Köyde Kemah'ın hemen hemen bütün köylerinde eskiden dokunan ve Palaz adı verilen dokumacılık, yakın tarihe kadar devam etmiştir[682] (Foto. 421).

Köyün güneydoğusunda bir kilisenin olduğu belirtilmektedir[683]. Ancak belirtilen noktada herhangi bir kalıntı mevcut değildir. Ayrıca Acemoğlu Köprüsü inşa edilmeden önce "Kara Taş" mevkiiinde bir hanın kalıntılarının olduğu da kaynaklarda geçmektedir[684].

Uluçınar Köyü'nde Ortaçağ'da kullanılan kervanyolu[685] ve Acemoğlu Köprüsü kültür varlığı tespit edilmiş ve tanıtımı yapılmıştır. Köy mezarlığındaki ayak ve baş taşları tarihsiz olan mezarlar ise özelliksiz ve süslemesiz oldukları için çalışmamıza dâhil edilmemişlerdir.

2.2.2.19.1. Acemoğlu Köprüsü

---

[678] Kurt, 176.
[679] Kurt, 177.
[680] TÜİK, (2013), Erişim tarihi: 02.03.2014, tuikapp.tuik.gov.tr/adnksdagitapp/adnks.zul
[681] Bu bilgi köy muhtarı Cemal Uluçınar'dan alınmıştır.
[682] Bu bilgi köy muhtarı Cemal Uluçınar'dan alınmıştır.
[683] Bu bilgi köy muhtarı Cemal Uluçınar'dan alınmıştır
[684] Kurt, 177.
[685] Bknz; Kemah'ın Coğrafi Konumu başlığı altında, Yollar alt başlığı ile bu konu hakkında detaylı bilgi verilmiştir.

İnceleme Tarihi: 03.05.2013

Fotoğraf: 422-423

Yeri: Acemoğlu Köprüsü, Kemah'ın Kemah-Erzincan karayolunun 11.5. km'sinde, Karasu üzerinde kurulmuştur (Foto. 422).

Tarihi: Köprü üzerinde herhangi bir kitabe bulunmamaktadır. Kaynaklarda köprünün 1945-1950 yılları arasında inşa edildiğini ve 1996 yılında genişletildiğini belirtmektedir[686].

Plan ve Mimari Özellikleri: Tek gözlü betonarme köprü, 28.00 m uzunluğunda, 7.50 m genişliğinde ve 8.20 m yüksekliğinde olup kuzey-güney istikametinde kurulmuştur. Köprünün kemer gözü 12.00 m genişliğindedir. Kesme taş malzemeden inşa edilen körü üzerinde her hangi bir süsleme bulunmamaktadır.

Köprünün hemen güneyinde 1996 yılında meydana gelen kazada Acemoğlu Köprüsü'nden Karasu'ya uçan aracın içerisindeki şehit 14 askerimiz için 2001 yılında yaptırılan bir anıt yer alır[687] (Foto. 423).

Köprünün bitimiyle güneydoğusunda yapılan anıtın kurulduğu alan, teraslanmak suretiyle anıt için uygun hale getirilmiştir. Anıt, bu sebeple teraslanmış iki bölümden meydana gelmektedir. Kuzeybatı köşesindeki merdivenlerle çıkılan ilk teras, sahanlık mahiyetindedir. Sahanlığın kuzey yüzünde anıtın inşa kitabesi duvar yüzeyine yazılmıştır. Bu kitabenin içeriği şöyledir:

"BU ANIT AZİZ ŞEHİTLERİMİZİN
ANISINA KERER KÖYÜ'NDEN
ALAETTİN KARACAN TARAFINDAN
FİNANSE EDİLMİŞTİR
MAYIS 2001"

Sahanlığın güneyindeki ikinci teras, anıt alanı olarak değerlendirilmiştir. Anıta sahanlıktan iki merdivenle ulaşılmaktadır. İki teras arasında 1.40 m kot farkı bulunmaktadır. İkinci terasın ortasında 2.20 m yüksekliğinde ve 0.50 x 0.50 m

[686] Gündoğd-vd., 183
[687] Anıt, Erzurum KVKBK'nın 27.09.2012 gün ve 441 sayılı kararı ile tescil edilmiştir.

ölçülerinde kare planlı anıt yerleştirilmiştir. Anıtın kuzey yüzüne şu ibarelerle şehit askerlerimizin isimleri ve memleketleri kaydedilmiştir.

"ŞERAFETTİN POLAT VAN
YAHYA ERCİYES KAYSERİ
ERGİN MALGİR BURSA
BEKİR ORUÇTUTAN ADIYAMAN
MÜNİR KORHAN DİYARBAKIR
SEYİT DOĞAN ADIYAMAN
DOĞAN ÖZATEŞ BİNGÖL
BAYRAM ÇETİNER BALIKESİR
CEVAT GÜLMEZ BATMAN
HASAN POLATTİMUR ŞANLIURFA
CEM AKGÜN İSTANBUL
ERKAN BABUR BURSA
MUSTAFA AYDIN ADANA
SİNAN KILIÇASLAN TUNCELİ"

Bu yazıtın üzerinde dikdörtgen bir kartuşta, Türk Bayrağı kabartma ve renkli olarak betimlenmiştir.

İkinci terasın kuzey yüzündeki şu ibareler ile de meydana gelen vahim olay şöyle belirtilmektedir.

"22 NİSAN 1996 GÜNÜ SAAT 14.00 DE
4. ZRH. TUG. K.LIĞI İÇ GÜVENLİK
HAREKAT GÖREVİNE GİDEN ASKERİ
ARACIN ACEMOĞLU KÖPRÜSÜNDEN
FIRAT NEHRİNE UÇMASI SONUCU
ANITTA İSİMLERİ YAZAN 14 ASKER
ŞEHİT OLMUŞTUR
RUHLARI ŞAD OLSUN"

2.2.2.20. Yağca (Tımığı) Köyü

Kemah-Erzincan karayolunun 35.3. km'sindeki sapaktan güneybatı yönde 8.7 devam ettikten sonra eski adı Timoki[688]/Tımığı[689] olan Yağca Köyü'ne varılmaktadır (Foto. 424). Köyün rakımı, kuzey girişi önünde alınan ölçüme göre 1356'dır.

Yağca Köyü, Tapu Tahrir Defterlerindeki kayıtlara göre 1530'da 19 haneli, 1568'de 12 haneli bir köydür. Aynı kayıtlarda köyde 1591'de 20 Hıristiyan neferin olduğu, mahsulünün arpa, buğday, darı, bakla, pamuk, bal ve bostan ürünlerinden oluştuğu, gelirinin 1530'da 6200, 1568'de 2500 ve 1591'de 7500 akçe olduğu, 1530 da köyde bir de bezirhanenin varlığı kayıtlıdır[690]. TÜİK'in 2013 yılında hazırladığı ADNKS veri tabanına göre köyün nüfusu 56'dır[691].

Köyde daha önceleri olduğu bilinen iki katlı meskenlerin olduğu belirtilir. Bu yapıların köyün yakınlarındaki mezarlık mevkiilerinden çıkarılan ve "dişitaş" denilen kesme taşla inşa edildiği ifade edilse[692] de bu binalardan günümüze ulaşan olmamıştır.

Köyün girişinde YSE tarafından 1950'li yıllarda birbirlerine 7.20 m mesafe ile iki çeşme yaptırılmıştır (Foto. 425). Çeşmelerden doğudakinin yüksekliği 1.10 m, genişliği 1.50 m, önündeki yalağın uzunluğu ise 3.00 m'dir. Batıdaki çeşmenin yüksekliği 1.10 m, genişliği 1.30 m, önündeki yalağın uzunluğu ise 5.70 m'dir. İki çeşme önlerindeki yalakla birbirlerine bağlanmıştır.

Köyün güneyindeki iki değirmen HES projesi kapsamında ortadan kaldırılmıştır[693].

Yağca Köyü'nde Bargı (Bargı) Yerleşimi kültür varlığı tespit edilmiş ve tanıtımı yapılmıştır. Köy mezarlığındaki ayak ve baş taşları tarihsiz olan mezarlar ise özelliksiz ve süslemesiz oldukları için çalışmamıza dâhil edilmemişlerdir.

2.2.2.20.1. Bargı (Barga) Yerleşimi

---

[688] Miroğlu, 50.
[689] Miroğlu, 50; Kurt, 178.
[690] Miroğlu, 50; Kurt, 78.
[691] TÜİK, (2013), Erişim tarihi: 01.03.2014, tuikapp.tuik.gov.tr/adnksdagitapp/adnks.zul
[692] Kurt, 178.
[693] Bu bilgi köy halkından Sinan Bayazıd'tan alınmıştır.

İnceleme Tarihi: 02.05.2013

Fotoğraf: 426

Yeri: Köyün yaklaşık 5 km güneydoğusunda yer almaktadır (Foto. 426).

Köylü tarafından Ermenilerce kurulduğuna inanılan bu yerleşim, günümüzde temel seviyesiyle mevcuttur. Buradan taşınan taşların Yağca ve Sarıyazı köylerindeki binalarda kullanıldığı ifade edilmektedir. Kılıç Mağara mevkiiinden Ermeni ustalarca bu harabelere suyollarının getirildiği söylenmektedir[694]. Barga yerleşiminde düzenli bir plan çıkarılamasa da yaklaşık 3 km^2'lik bir alanda yer yer mekânların varlığı ve şekli anlaşılabilmektedir.

Barga Harabeleri, taş malzemenin yörede sadece burada kullanılmasıyla dikkat çeken terkedilmiş bir yerleşimdir.

[694] Bu bilgi köy halkından Sinan Bayazıd'tan alınmıştır.

2.2.2.21. Yastıktepe (Parçanç/Perçenç) Köyü

İnceleme Tarihi: 03.05.2013

Kemah-Erzincan karayolunun 27.8. km'sindeki sapaktan kuzey yönde 5.3 km devam ettikten sonra eski adı Parçanç[695]/Perçenç[696] olan Yastıktepe Köyü'ne varılmaktadır (Foto. 427). Köyün rakımı, güney girişi önünde alınan ölçüme göre 1513'tür.

Yastıktepe Köyü, Tapu Tahrir Defterleri'ndeki kayıtlara göre 1516'da 8 haneli, 1530'da 13 haneli, 1568'de 32 haneli bir köydür. Aynı kayıtlarda köyde 1591'de 58 neferin olduğu, mahsulünün buğday, arpa, darı, pamuk, şıra, bal, meyve ve bostan ürünlerinden oluştuğu, gelirinin 1516'da 5000, 1530'da 4060, 1568'de 2900 ve 1591'de 5400 akçe olduğu kayıtlıdır[697]. TÜİK'in 2013 yılında hazırladığı ADNKS veri tabanına göre köyün nüfusu 62'dir[698].

Yastıktepe Köyü 1992 Erzincan depreminden sonra Kemah-Erzincan karayolunun 27.8. km'sindeki yeni yerleşimine taşınmıştır. Eski köy neredeyse tamamen terkedilmiş olup kerpiç malzemeli iki katlı evler günümüzde harabe halindedir.

Yastıktepe Köyü'nde tanıtımı yapılabilecek herhangi bir kültür varlığı tespit edilememiştir. Köy mezarlığındaki ayak ve baş taşları tarihsiz olan mezarlar ise özelliksiz ve süslemesiz oldukları için çalışmamıza dâhil edilmemişlerdir.

---

[695] Miroğlu, 56.
[696] Kurt, 183.
[697] Miroğlu, 56; Kurt, 87.
[698] TÜİK, (2013), Erişim tarihi: 02.03.2014, tuikapp.tuik.gov.tr/adnksdagitapp/adnks.zul

2.2.3. Bozoğlak Bucağı ve Bağlı Köylerindeki Eserler

2.2.3.1. Bozoğlak (Ihtik-i Süfya) Köyü

Kemah-İliç karayolunun 27.2. km'sindeki sapaktan önce kuzey yönde 5.1 km, sonra batı yönde 1.3 km devam ettikten sonra eski adı Ihtik-i Süfya[699] olan Bozoğlak Köyü'ne varılmaktadır (Foto. 428). Köyün rakımı, caminin önünde alınan ölçüme göre 1709'dur.

Bozoğlak Köyü, Tapu Tahrir Defterleri'ndeki kayıtlara göre 1516'da 31 haneli, 1530'da 67 haneli ve 1568'de 63 haneli bir köydür. Aynı kayıtlarda köyde 1591'de 114 Hıristiyan neferin olduğu, mahsulünün buğday, arpa, darı, pamuk, orum, şıra, bal, meyve ve bostan ürünlerinden oluştuğu, gelirinin 1516'da 14000, 1530'da 13650, 1568'de 20000 ve 1591'de 30000 akçe olduğu ve köyde bir de değirmenin varlığı kayıtlıdır[700]. Köy, XVI. yüzyılda Sancakbeyi Hasları arasında geçmektedir[701]. TÜİK'in 2013 yılında hazırladığı ADNKS veri tabanına göre köyün nüfusu 91'dir[702].

Köyün ilk sakinleri Bağdat, Kerbela ve Hille'den gelen Bayatlar, daha sonra da İrmelioğulları, Paymaklar ve Birincioğulları adlarındaki ailelerdir[703].

Köyün doğusunda eskiden iki katlı bir kilisenin olduğunu belirtmiştir[704]. Ancak gösterilen alanda günümüzde herhangi bir mimari kalıntı mevcut değildir. Mızırga mevkiiinde olduğu belirtilen bu yapının hâkim bir noktada olması buranın gözetleme kulesi olabileceğini de düşündürmektedir.

Bozoğlak Köyü'nde bir cami kültür varlığı olarak tespit edilmiş ve tanıtımı yapılmıştır. Köy mezarlığındaki ayak ve baş taşları tarihsiz olan mezarlar ise özelliksiz ve süslemesiz oldukları için çalışmamıza dâhil edilmemişlerdir.

2.2.3.1.1. Bozoğlak Köyü Camii

İnceleme Tarihi: 17.08.2013

---

[699] Miroğlu, 66; Kurt, 88.
[700] Miroğlu, 66; Kurt, 89.
[701] Miroğlu, 58.
[702] TÜİK, (2013), Erişim tarihi: 15.03.2014, tuikapp.tuik.gov.tr/adnksdagitapp/adnks.zul
[703] Kurt, 89.
[704] Bu bilgi Hasan Bozdemir'den alınmıştır.

Çizim: 112

Fotoğraf: 429-435

Yeri: Cami, köyün güneyinde yer almaktadır (Foto. 429).

Tarihi: Cami üzerinde tarih veren üç yazıt bulunmaktadır. Bunlardan ilki ve en eski tarihlisi harimin girişi üzerinde üçgen bir alan içerisine celi sülüs hatla yazılan 1294 H/1877 M tarihli yazıttır. Çok bozuk bir hatla yazılan bu yazıt seçkin değildir[705]. Ancak üçgenin iki kenarında 1294 tarihi günümüzde halen okunabilmektedir. Tarih veren ikinci yazıt, caminin güneybatı köşesindeki minarenin kaidesinde dikdörtgen bir çerçeve içerisinde Latin harfleriyle yazılmıştır. Bu alanda *"13.11.957"* ibaresi ile minarenin yapım tarihi belirtilmiştir. Tarih veren son yazıt ise minarede şerefe altı bölümünde dikdörtgen bir taş üzerine kabartma olarak yazılmıştır. Bu alanda *"17.7.95"* ibaresi yer almaktadır.

Plan ve Mimari Özellikleri: Cami ahşap direkli, ahşap tavanlı olarak inşa edilmiştir (Foto. 430), (Çiz. 112). Caminin toplam arsa alanı 350 m^2, iç alanı 200 m^2 olup 200 kişilik kapasiteye sahiptir[706].

Cami 8.84 x 7.71 m ölçülerinde kuzey-güney istikametindeki bir alanda kurulmuştur. Camiye kuzeybatı yönde yüksekliği 2.02 m, derinliği 0.81 m olan dikdörtgen çerçeveli bir girişten ulaşılır. Caminin kuzeybatısına son yıllarda betonarme malzeme ile bir son cemaat yeri eklenmiştir.

Harimin üzerini kapatan ahşap tavan, ortada bağımsız dört, güneyde duvara bitişik iki ahşap taşıyıcıya, diğer yerlerde ise beden duvarlarına oturtulmuştur (Foto. 431). Taşıyıcılardan güneydoğudaki, doğu duvarına 2.28, güney duvarına 2.70, güneybatıdaki taşıyıcıya 3.20, kuzeydoğudaki taşıyıcıya 3.29 m mesafededir. Taşıyıcılar kıble duvarına, harimin güneydoğusunda 2.70 m, güneybatısında 2.80 m mesafede, doğu duvarına 2.28 m, batı duvarına 1.61 m, kuzey duvarına 1.99 m, birbirlerine ise 3.20 m mesafede yer alırlar.

---

[705] Kitabenin başlangıcındaki *"Ya Muhammed (?)", "Maşallah (?)"*, ibarelerinden sonra yer alan *"İnnî küntüm mine'z-Zâlimin (?)"*ifadesinden hareketle kitabenin bir Âyet kitabesi olduğu düşünülebilir.
[706] Kemah Müftülüğü Cami İbadete Açılış Beratı, 01.10.2009

Ahşap taşıyıcı ayaklar 0.33 m çapında yuvarlak planlıdırlar taşıyıcılardır. Bu taşıyıcıların kaideleri taş malzemeli ve yine yuvarlak planlıdırlar. Kaidelerinin yüksekliği yaklaşık 0.15 m'dir. Ahşap direklerin üzerinde konsol şeklinde başlıklar kullanılmıştır. Güneyde duvara bitişik olan ahşap taşıyıcıların başlıkları doğu-batı, diğerleri ise kuzey-güney istikametindedirler. Bağımsız taşıyıcıların başlıklarından hemen sonra doğu-batı istikametinde beş parçadan oluşan ahşap parçalar ile başlığın ikinci bölümü meydana getirilmiştir. Ahşap örtü, ortadaki taşıyıcıların üzerine atılan kuzey-güney istikametindeki ikili ahşap kirişlerle üç bölüme ayrılmıştır. Bu kirişlerin arasına doğu-batı istikametinde ahşap direkler yatay olarak yerleştirilmiş ve araları mertek denilen tahtalar ile kapatılmıştır. Harimin zeminden tavana olan yüksekliği ortada 4.89, batıda 4.49 m'dir.

Harimin kuzeyindeki mahfil, harimdeki bağımsız dört taşıyıcıdan kuzeyde yer alan taşıyıcılar üzerine oturtulmuştur (Foto. 432). Mahfile harim girişinden hemen sonraki merdivenlerle ulaşılır. Mahfilin batısındaki açıklık ile de dama çıkılabilmektedir.

Mihrap: Kıble duvarında, yarım yuvarlak planda mukarnas kavsaralı mihrap nişi bulunmaktadır (Foto. 433). Mihrap nişinin derinliği 0.53 m, genişliği ise 1.67 m'dir. Kavsara üzerinde dikdörtgen çerçeveli ayet kuşağı yer almaktadır.

Minber: Harimin güneybatı köşesine son yıllarda yeni bir minber eklenmiştir (Foto. 434). Pencere çevrelerinde görülen meandır motifleri bu minberde de görülmektedir.

Harimin beden duvarlarında güney yönde mihrabın sağında ve solunda olmak üzere altta dikdörtgen, üstte mazgal ikişer, doğu yönde altta dikdörtgen üstte mazgal olmak üzere dörder pencere açıklığına yer verilmiştir. Batı cephe ise sağır bırakılmıştır. Kıble duvarında açılan pencerelerden doğudakiler 1.78 m, batıdakiler ise 1.05 m genişliğindedirler. Doğu duvarında yer alan pencereler ise 1.01 m genişliktedirler. Bütün pencere açıklıklarının çevresi, meandır motifleri ile oluşturulan şerit ile belirlenmiştir.

Minare: Caminin kuzeybatı köşesine 1957 yılında bir minare ilave edilmiştir[707] (Foto. 435). Minare, kaidesi hariç 1995 yılında yenilenmiştir.

Minarenin kaidesi kare olup gövdeye geçişte pahlanarak sekizgene dönüştürülmüştür. Yenilenen gövde silindirik planlıdır. Gövdede pabuç kısmından sonra kaytan silme ile bir bilezik kabartma olarak işlenmiştir. Gövde üzerinde üç te mazgal pencereye yer verilmiştir. Gövdede şerefeye geçmeden hemen önce kare şeklinde geometrik motiflerden oluşan iki süsleme kuşağı bulunmaktadır. Şerefe altı bölümünde üç kuşakta stilize edilmiş bitkisel ve geometrik motifler işlenmiştir. Şerefe korkuluğunda Hz. Peygamber ve Dört Halifenin isimleri dikdörtgen çerçeveler içerisinde yazılmıştır. Bu yazılardan dört Halifenin isminin yazılı olduğu çerçevelerin alt kısımlarında "Radıyallahuanhüm" (Allah ondan razı olsun) ifadeleri yazılmıştır. Hz. Peygamber'in isminin hemen altında bugün okunamasa da Selat-u Selam ifadesinin olması kuvvetle muhtemeldir. İsimlerinin yazılı olduğu bu bölümlerin arasında ise bitkisel ve geometrik motiflerle bezenmiş panolar yer almaktadır. Silindirik gövdeli petek bölümü konik külah ile son bulmaktadır.

Süsleme: Camide pencere çerçevelerine son yıllarda işlendiği anlaşılan meandır motifleri dışında süsleme bulunmamaktadır.

Malzeme: Moloz taş malzeme inşa edilen cami, yakın tarihte çimento harcı ile sıvanmıştır.

[707] Hasan Bozdemir, 1957 deki bu inşanın Kelkitli bir usta tarafından gerçekleştirildiğini ifade etmiştir.

2.2.3.2. Çiğdemli (Nezgep) Köyü

İnceleme Tarihi: 17.08.2013

Kemah-İliç karayolunun 31.8. km'sindeki sapaktan güney yönde 12,1 km devam ettikten sonra eski adı Nezgep[708] olan Çiğdemli Köyü'ne varılmaktadır (Foto. 436). Köyün rakımı, girişinde alınan ölçüme göre 1356'dır.

Çiğdemli Köyü, Tapu Tahrir Defterleri'ndeki kayıtlara göre 1516'da harap bir halde, 1530'da 4 haneli, 1568'de 15 haneli ve 1591'de 12 haneli bir köydür[709]. Bu kayıtlarda köyün mahsulünün buğday, arpa ve bal olduğu ve gelirinin 1516'da tahminen 2500, 1530'da 1833, 1568'de 2400 ve 1591'de 4000 akçe olduğu belirtilmektedir[710]. Aynı kayıtlarda Çiğdemli Köyü'nün ana yol üzerinde bulunması ve halkının yolcuların güvenliği ile görevlendirilmeleri sebebiyle Avarız-ı Divaniyye ve Tekâlif-i Örfiyye denilen vergilerden muaf tutuldukları da kayıtlıdır[711].

XVI. yüzyıla ait defterlerde köyde bir zaviyenin olduğu ve köyün malikane hissesinin bu zaviyeye vakfedildiği belirtilmiştir[712].

Köy günümüzde terkedilmiş haldedir. Bu terkedilişin sebebi köyün kurulduğu alandaki heyelandır. Özellikle 06. 05. 1980 tarihindeki büyük heyelandan sonra köy bugünkü yerine taşınmıştır. Eski köye göre 12.1 km kuzeyde Kemah İliç karayolunun hemen 1 km güneyindeki Sırpığı mevkiiinde Yeni Çiğdemli Köyü 1987 yılında 1307 rakımda kurulmuştur. TÜİK'in 2013 yılında hazırladığı ADNKS veri tabanına göre köyün nüfusu 58'dir[713].

Bugün tamamıyla terkedilmiş bir görüntüdeki Eski Çiğdemli Köyü'nde Kaynaklarda bir aş evi ve Ziyaret mevkiiinde bir ziyaretin varlığı kayıtlıdır[714].

Yeni Çiğdemli Köyü içerisinde kuruluş tarihi itibarı ile herhangi bir kültür varlığının olmaması gayet tabiidir. Köyün içerisinde 1998 yılında yeni bir cami yapılmıştır.

---

[708] Miroğlu, 67; Kurt, 97.
[709] Miroğlu, 67; Kurt, 98.
[710] Miroğlu, 67.
[711] Miroğlu, 67; Kurt,, 98.
[712] Miroğlu, 67.
[713] TÜİK, (2013), Erişim tarihi: 13.03.2014, tuikapp.tuik.gov.tr/adnksdagitapp/adnks.zul
[714] Kurt, 98.

Çiğdemli Köyü'nde tanıtımı yapılabilecek herhangi bir kültür varlığı tespit edilememiştir. Köy mezarlığındaki ayak ve baş taşları tarihsiz olan mezarlar ise özelliksiz ve süslemesiz oldukları için çalışmamıza dâhil edilmemişlerdir.

2.2.3.3. Dikyamaç (Korkop) Köyü

İnceleme Tarihi: 17.08.2013

Kemah-İliç karayolunun 27.2. km'sindeki sapaktan önce kuzey yönde 5.1 km, sonra batı yönde 4.7 km devam ettikten sonra eski adı Korkop[715] olan Dikyamaç Köyü'ne varılmaktadır (Foto. 437). Köyün rakımı, caminin önünde alınan ölçüme göre 1661'dir.

Adını yamacına kurulduğu Kına Taşı ve Kara Taş adındaki tepelerden alan Dikyamaç Köyü, önceleri Bozoğlak nahiyesine bağlı bir mezra iken sonradan köy statüsüne kavuşmuştur. Köy, Köseler ve Acemistan'dan gelen Sevükler adıyla bilinen aileler tarafından kurulmuştur[716]. Köy, 5 yıl önce heyelan tehlikesi sebebiyle 2-3 km kuzeye taşınmıştır. TÜİK'in 2013 yılında hazırladığı ADNKS veri tabanına göre köyün nüfusu 48'dir[717].

Köyün yakınlarındaki İnekağ mevkiiinde bugün mevcut olmayan bir kilise kalıntısından bahsedilmektedir[718]. Günümüzde bu mevkiide herhangi bir mimari kalıntı mevcut değildir. Ayrıca Kızılkıran mevkiiinde de ziyaret yeri olarak kabul edilen bir armut ağacı bulunmaktadır.

Eski köy yerleşiminde 1912 tarihli ve Salih Sevük adlı bir ustanın yaptığı belirtilen moloz taş malzemeli kerpiç sıvalı bir cami bulunmaktadır (Foto. 438). Aşağı Dikyamaç Köyü terkedildiği için bu cami de günümüzde kullanılmamaktadır. Yeni köyde ise 2008-2009 tarihinde betonarme malzemeli yeni bir cami bulunmaktadır.

Dikyamaç Köyü'nde tanıtımı yapılabilecek herhangi bir kültür varlığı tespit edilememiştir. Köy mezarlığındaki ayak ve baş taşları tarihsiz olan mezarlar ise özelliksiz ve süslemesiz oldukları için çalışmamıza dâhil edilmemişlerdir.

---

[715] Kurt, 104.
[716] Kurt, 104.
[717] TÜİK, (2013), Erişim tarihi: 15.03.2014, tuikapp.tuik.gov.tr/adnksdagitapp/adnks.zul
[718] Kurt, 104.

2.2.3.4. Gediktepe (Bargisor/Bargüser) Köyü

İnceleme Tarihi: 17.08.2013

Kemah-İliç karayolunun 27.2. km'sindeki sapaktan önce kuzey yönde 5.5 km, sonra batı yönde 2.2 km devam ettikten sonra eski adı Bargisor/Bargüser[719] olan Gediktepe Köyü'ne varılmaktadır. Köyün rakımı, caminin önünde alınan ölçüme göre 1799'dur.

Gediktepe Köyü, Tapu Tahrir Defterlerindeki kayıtlara göre 1516'da harap bir halde ve 4 haneli, 1530'da 8 haneli, 1568'de 9 haneli bir köydür. Aynı kayıtlarda köyde 1591'de 12 Hıristiyan neferin olduğu, mahsulünün buğday, arpa, darı, pamuk, bal, meyve ve bostan ürünlerinden oluştuğu, gelirinin 1516'da 3000, 1530'da 2560, 1568'de 3000 ve 1591'de 5900 akçe olduğu, ayrıca köyün malikâne hissesinin yarısının Melik Mengücek Gazi Zaviyesine vakfedildiği kayıtlıdır[720]. Köye ilk yerleşenlerin Acemistan'dan Refahiye'ye ve Gediktepe'ye gelen Şahvelioğuları olduğu da ifade edilir[721]. TÜİK'in 2013 yılında hazırladığı ADNKS veri tabanına göre köyün nüfusu 56'dır[722].

Köyün doğusunda eskiden bir kilisenin olduğunu belirtilmektedir. Ancak gösterilen alanda günümüzde herhangi bir mimari kalıntı mevcut değildir[723].

Kemah-İliç karayolu üzerindeki Yerhan Tuzlası, Kömür ve Tımısı tuzlalarıyla beraber Kemah'taki üç tuzladan birisidir.

Köyün içerisinde 1952 tarihli bir cami bulunmaktadır[724]. Caminin minaresi üzerindeki kitabeye göre 1969 yılında A. Yaşar Gürol tarafından yapılmıştır.

Gediktepe Köyü'nde bir kilise, bir şapel ve bir kervanyolu[725] olmak üzere üç eser kültür varlığı olarak tespit edilmiş ve tanıtımları yapılmıştır. Köy mezarlığındaki ayak

---

[719] Miroğlu, 65; Kurt, 117.
[720] Miroğlu, 65; Kurt, 118.
[721] Kurt, 118.
[722] TÜİK, (2013), Erişim tarihi: 13.03.2014, tuikapp.tuik.gov.tr/adnksdagitapp/adnks.zul
[723] Bu bilgi Hasan Bozdemir'den alınmıştır.
[724] Köyün muhtarı Osman Şanal, caminin yerinde Abdülmecid fermanıyla yaptırılmış eski bir caminin olduğunu ifade etmiştir. 1952 de yapılan camide çalışan Hacı Ömer adıyla bilinen ustanın Bozoğlak Köyü caminde de çalıştığı belirtilmiştir. Ayrıca iki köy arasındaki husumet sebebiyle kitabede geçen Hacı Ömer isminin üzerinin bir dönem kapattırıldığı söylenmektedir.
[725] Bknz; Kemah'ın Coğrafi Konumu başlığı altında, Yollar alt başlığı ile bu konu hakkında detaylı bilgi verilmiştir.

ve baş taşları tarihsiz olan mezarlar ise özelliksiz ve süslemesiz oldukları için çalışmamıza dâhil edilmemişlerdir.

2.2.3.4.1. Gediktepe Köyü Kilisesi

İnceleme Tarihi: 17.08.2013

Fotoğraf: 439

Yeri: Kilise, köyün batı girişinde yer almaktadır (Foto. 439).

Tarihi: Günümüze tek bir duvarıyla ulaşan kilisenin inşa tarihi, planı ve mimarisi ile ilgili kesin bilgiler mevcut değildir. Tek bir duvar kalıntısı ile var olan yapının plan ve mimari özelliklerine dair bir tanımlama yapmakta mümkün olamamaktadır.

Plan ve Mimari Özellikleri: Kiliseden günümüze sadece kuzey duvarının bir bölümü ulaşabilmiştir. Bu kalıntı günümüzde Osman Şanal'a ait bir deponun duvarı olarak kullanılmaktadır. Köy halkı buranın eskide kilise olduğunu beyan etmektedirler. Ancak kayıtlarda kilisenin varlığına işaret eden bir kayda rastlanmamıştır.

Kilisenin güneyinde 1347 H/1928 M yılında Mevlüt Şanal tarafından yaptırılan bir çeşme bulunmaktadır. Bu çeşmenin yerinde eskiden de bir çeşmenin varlığı yöre halkı tarafından söylenmektedir[726].

Malzeme: Kiliseden günümüze ulaşabilen kuzey duvarı üzerinde her hangi bir süsleme olmayıp moloz taş örgü ile inşa edilmiştir.

[726] Bu bilgi Osman Şanal'dan alınmıştır.

2.2.3.4.2. Gediktepe Köyü Şapeli

İnceleme Tarihi: 17.08.2013

Fotoğraf: 440

Yeri: Şapel, köyün kuzeydoğusunda yer almaktadır (Foto. 440).

Tarihi: Günümüzde beden duvarlarıyla varlığını devam ettiren şapelin inşa tarihi ile ilgili kesin bir bilgi mevcut değildir. Malzeme ve yapım özellikleri XIX. yüzyılın sonlarına uygun düşmektedir.

Plan ve Mimari Özellikleri: Üst örtüsü yıkık olan şapel, günümüzde sadece beden duvarlarıyla ayakta kalabilmiştir. Doğu-batı istikametinde 6.26 x 3.27 m ölçülerindeki bir alana kurulan yapı tek nefli bir şapeldir. Şapelin girişi güneybatı köşeden açılmış, yuvarlak kemerli, düz lentolu olarak düzenlenmiştir. Giriş içten ahşap hatıllarla desteklenmiştir. İç mekan sıvanmış, sıvalarda kısmen günümüze ulaşmıştır. Üst örtüsü yıkılan şapelin, duvarlardaki takviye kemer izlerinden anlaşıldığı kadarıyla beşik tonoz örtüyle kapalı olduğu anlaşılmaktadır. Kuzeydoğu köşede mevcut haliyle 3.14 m genişliğindeki duvar kesimi yıkılmıştır.

Süsleme: Şapelde günümüz itibariyle süsleme bulunmamaktadır.

Malzeme: Yapı, kesme taş malzeme ile kaplanmış olup moloz taş örgü ile inşa edilmiştir.

2.2.3.5. Gülbahçe (Sitem-i Süfla) Köyü

İnceleme Tarihi: 16. 08. 2013

Kemah-İliç karayolunun 33.8. km'sindeki sapaktan kuzeybatı yönde 8.7 km devam ettikten sonra eski adı Sitem-i Süfla[727] olan Gülbahçe Köyü'ne varılmaktadır (Foto. 441). Köy yeni adı, İstanbul Üniversitesi eski öğretim üyelerinden Ord. Prf. Dr. Orhan Yamanlar'ın 1958'deki tavsiyesi üzerine köyün çevresindeki bahçelere atfen Gülbahçe olarak konulmuştur[728]. Köyün rakımı, caminin önünde alınan ölçüme göre 1613'tür.

Köy, Tapu Tahrir Defterleri'ndeki kayıtlara göre 1516'da harap bir halde, 1568'de 45 haneli ve 1591'de 16 haneli bir köydür[729]. Aynı kayıtlarda köyün mahsulünün buğday ve arpa olduğu ve gelirinin 1516'da tahminen 600, 1568 ve 1591'de 1174 akçe olduğu kayıtlıdır[730]. TÜİK'in 2013 yılında hazırladığı ADNKS veri tabanına göre köyün nüfusu 48'dir[731].

Gülbahçe Köyü'nde bir cami kültür varlığı olarak tespit edilmiş ve tanıtımı yapılmıştır. Köy mezarlığındaki ayak ve baş taşları tarihsiz olan mezarlar ise özelliksiz ve süslemesiz oldukları için çalışmamıza dâhil edilmemişlerdir.

2.2.3.5.1. Gülbahçe Köyü Camii

İnceleme Tarihi: 16. 08. 2013

Fotoğraf: 442

Yeri: Cami, köy girişinin batısında yer almaktadır (Foto. 442).

Tarihçesi: Camii, giriş üzerindeki mermer levhaya Latin harfleriyle yazılmış kitabesine göre 1952 tarihinde yaptırılmıştır. Üç satır halindeki bu kitabenin metni şöyledir:

"Gülbahçe Köyü

---

[727] Miroğlu, 75-76; Kurt, 121.
[728] Kurt, 121'de bu bilginin Süleyman ÖZATA'dan alındığı belirtilmektedir.
[729] Kurt, 110.
[730] Miroğlu, 76.
[731] TÜİK, (2013), Erişim tarihi: 13.03.2014, tuikapp.tuik.gov.tr/adnksdagitapp/adnks.zul

Camii

1952”

Plan ve Mimari Özellikleri: Cami ahşap direkli, ahşap tavanlı olarak inşa edilmiştir. Cami, inceleme tarihi itibariyle onarılmaktadır. Bu sebeple de ölçüm yapılamamıştır.

Kuzey güney doğrultusundaki kurulmuş olan caminin harimine kuzey yöndeki dikdörtgen çerçeveli girişten ulaşılmaktadır. Harimin üzerini kapatan ahşap tavan, ortada bağımsız bir ahşap taşıyıcıya, diğer yerlerde ise beden duvarlarına oturtulmuştur. Ahşap örtü, ortadaki taşıyıcının üzerine atılan kuzey-güney istikametindeki ahşap kirişle iki bölüme ayrılmıştır.

Mihrap: Kıble duvarında, alçı sıvalı yarım yuvarlak planda, harime doğru yaklaşık 0.7 m taşıntı yapan mihrap nişi bulunmaktadır.

Minber: Harimin güneybatı köşesine yakın yıllarda yeni bir minber ilave edilmiştir.

Harimin kuzeyindeki mahfil, yuvarlak planlı iki ahşap taşıyıcı tarafından taşınmaktadır.

Beden duvarlarında güney yönde iki, doğu yönde üç dikdörtgen pencere açıklığına yer verilmiştir. Kuzey ve batı yöndeki cepheler sağır bırakılmıştır.

Minare: Harimin batısında, kaidesi betonarme olan ve birkaç yıl önce yapıldığı ifade edilen sac malzemeli bir de minare yer almaktadır. Minareye caminin dışarısından ulaşılmaktadır.

Süsleme: Camide süsleme bulunmamaktadır

Malzeme: Moloz taş malzeme ile çimento harcı kullanılarak inşa edilmiştir. Beden duvarları yine çimento sıva ile kaplanmış ve yeşil renkte badana ile boyanmıştır.

2.2.3.6. Hakbilir (Pekeriç/Pekeriç-i Büzürk) Köyü

Kemah-Refahiye karayolunun 12.2. km'sindeki sapaktan batı yönde 9.7 km devam ettikten sonra eski adı Pekeriç/Pekeriç-i Büzürk[732] olan Hakbilir Köyü'ne varılmaktadır. Köy yeni ismini, köylünün inançlılığından ve hak ve hukuka saygılılıklarından almıştır[733]. Köyün rakımı, caminin önünde alınan ölçüme göre 1468'dir.

Hakbilir Köyü, Tapu Tahrir Defterlerindeki kayıtlara göre 1516'da 20 haneli, 1530'da 36 haneli ve 1568'de 98 haneli bir köydür. Aynı kayıtlarda köyde 1591'de 180 neferin olduğu, mahsulünün buğday, arpa, darı, şıra bal, meyve ve bostan ürünleri olduğu, gelirinin 1516'da tahminen 10000, 1530'da 10345, 1568'de 10280 ve 1591'de 27000 akçe olduğu kayıtlıdır[734]. TÜİK'in 2013 yılında hazırladığı ADNKS veri tabanına göre köyün nüfusu 185'dir[735].

1915 Öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeniler adlı kaynakta XX. yüzyıl başlarında Hakbilir Köyü, Aşağı ve Yukarı olarak iki köy halinde kaydedilmiştir. Bu kaynakta Yukarı Pekeriç'te 75 hanede 856 Ermeni nüfusun olduğu, Surp Hagop Kilisesi, Surp Asdvadzadzin Kilisesi, Surp Sarkis Kilisesi, Surp Kevork Manastırı, Surp Asdvadzadzin Manastırı ve 110 öğrencili iki okulun olduğu belirtilmektedir. Aşağı Pekeriç'te ise 150 hanede 1538 Ermeni, 50 Türk ve 8 Kürt nüfusun olduğu, Surp Nışan Kilisesi, Surp Kırikor Lusavoriç Kilisesi, iki manastır ve 160 öğrencili iki okulun olduğu belirtilmektedir[736].

Hakbilir Köyü, 5.9 km batıdaki Dolmabahçe (Vank[737]) ve 8.2 km batıdaki İncesu (Gemine[738]) mezralarından meydana gelmektedir. Bu mezralara son düzenlemelerle mahalle statüsü verilmiştir.

Hakbilir Köyü'nün eskiden kuyumcuları ve eğlenceleri ile meşhur olduğu halk arasında halen söylenmektedir. Köy halkı tarafından köyün kuzeybatı ve güneybatısındaki düzlük alanlar "Ermeni Mezarlığı" olarak isimlendirilmektedir. Ancak

---

[732] Miroğlu, 68; Kurt, 123.
[733] Kurt, 123.
[734] Miroğlu, 68; Kurt, 123.
[735] TÜİK, (2013), Erişim tarihi: 13.03.2014, tuikapp.tuik.gov.tr/adnksdagitapp/adnks.zul
[736] Kevorkian-Paboudjian, 460.
[737] Kurt, 125.
[738] Kurt, 124.

bu alanlarda herhangi bir mezar kalıntısı mevcut değildir. Ayrıca köyün güneydoğusunda, Karsor Vadisi'nde günümüze ulaşmayan iki eski değirmenin varlığından da bahsedilmektedir[739].

Dolmabahçe Mezrası'nda yaşayan yöre halkı, mezrasının yaklaşık 100 m doğusunda Karatepe sırtlarında eski bir yerleşimin bulunduğunu ve bu alanda yapılan kaçak kazılarda mezar buluntularına rastladıklarından bahsetmektedirler[740].

Dolmabahçe Mezrasının kuzeybatısında yöre halkı tarafından Ziyaret yeri olarak kabul edilen iki alan bulunmaktadır. Bunlardan ilki mezra yerleşimine yaklaşık 5 km mesafede Şehitlik denilen mevkii, diğeri ise 7 km mesafede de Kralın Mezarı denilen Ziyaret yerleridir. Her iki ziyaret yeri de su kaynağının yanında bulunmakta ve çevresi ağaçlıktır. Bölgede yaptığımız araştırmalarda kutsal kabul edilen bu ziyaret yerlerinin her ikisinde de herhangi bir mimari kalıntıya rastlanmamıştır.

Hakbilir Köyü'nde dört kilise ve bir ayazma olmak üzere beş eser kültür varlığı olarak tespit edilmiş ve tanıtımları yapılmıştır. Köy mezarlığındaki ayak ve baş taşları tarihsiz olan mezarlar ise özelliksiz ve süslemesiz oldukları için çalışmamıza dâhil edilmemişlerdir.

2.2.3.6.1. Hakbilir Köyü Kilisesi

İnceleme Tarihi: 17. 08. 2013

Çizim: 113

Fotoğraf: 443-448

Yeri: Kilise, Köy yerleşiminin doğusunda yer almaktadır (Foto. 443).

Tarihçesi: Üzerinde yapım kitabesi bulunmayan kilise, tarihi kaynaklara ve üslup özelliklerine göre değerlendirilmiştir. Kemah'ın, 1000 yılında Anadolu'daki metropolit

[739] Bu bilgiler Sadettin Bozdemir'den alınmıştır.
[740] Bu bilgiler Sadettin Bozdemir'den alınmıştır.

merkezlerden biri oluşu[741], kilisenin yapım tekniği ve mimari üslubu XI. yüzyıla uygun düşmektedir.

Kilise, 1963 yılında camiye çevrilmiş ve halen cami olarak kullanılmaktadır.

Plan ve Mimari Özellikleri: Hakbilir Köyü Kilisesi'nin, ölçüleriyle Kemah ve çevresindeki en büyük kilise olma özelliğine sahip olması, yapının Kemah Metropolitliğinin merkezi olduğunu düşündürtmektedir.

Kilise, 17.18 x 10.87 m ölçülerinde doğu-batı istikametinde dikdörtgen bir alana kurulmuş, üç nefli bazilika olarak inşa edilmiştir[742]. Orta nef, 3.63 m genişliği ile yan neflere göre daha geniş tutulmuştur (Çiz. 113).

Kiliseye batı cephenin ortasındaki 1.13 m genişliğindeki dikdörtgen girişten ulaşılmaktadır (Foto. 444). Naos ortada iki sırada bağımsız üçer ahşap taşıyıcıyla üç nefli olarak düzenlenmiştir (Foto. 445-446). İç mekânı neflere ayıran ve orijinal olduğu anlaşılan taş kaidelere sahip bu taşıyıcılar, 0.34 x 0.46 m ölçülerinde olup örtü ile birlikte yakın tarihte sunta malzeme ile kaplanmıştır. Ahşap direkler, güney ve kuzey beden duvarlarına 2.45 m mesafede yerleştirilmiş olup aralarındaki mesafe ise 2.90 m ile 3.14 m arasında değişmektedir. Minberin sağında ve tam karşısında beden duvarlarına bitişik olan iki ahşap taşıyıcı ise sonradan eklenmiş olmalıdır. İç mekânın günümüzdeki yüksekliği 4.39 m'dir.

Naosun doğusunda dışa yansıtılmamış olan üçlü apsis düzenlemesi mevcuttur (Foto. 447). Apsis 2.99 m, apsidioller ise 2.07 m genişliğindedir. Apsisin zeminden örtüye olan yüksekliği mevcut haliyle 3.75 m'dir. Her üç apsiste de ortadaki daha büyük olmak üzere mazgal pencereler açılmıştır.

Apsis bölümü, kilise camiye çevrilirken Bağdadi bir duvarla kapatılarak odunluk haline getirilmiştir. Günümüzde bu bölüme giriş, bu duvarın güneydoğu köşesindeki dikdörtgen giriş sağlanmaktadır. Apsis bölümünün orijinalde naos zemininden yükseltildiği anlaşılmaktadır.

---

[741] J.M. Hussey, The Orthodox Church in the Byzantine Empire, Oxford, 1986 ve John Haldon, Bizans Tarih Atlası (Çev. Ali Özdamar), İstanbul, 2007, 151'de Kemah Metropoliti olarak gösterilmektedir.

[742] Gündoğdu-vd., 50-52'de yapının tanıtımı, Aziz Yakup Kilisesi başlığı altında yapılmıştır. Yapının bu isimle adlandırılmasında herhangi bir kaynak gösterilmemiştir. Ayrıca tanıtılan kilisenin fotoğrafları Hakbilir Köyü Kilisesine ait değildir. Metin, Hakbilir Köyü Kilisesine, fotoğrafları ise Aşağı Hakbilir Köyü Kilisesine aittir. Tanıtımda ayrıca yapının ölçüleri 12x23 m olarak verilmiştir.

Kilise camiye çevrilince apsis bölümü kapatılarak naos 12.80 x 9.21 m ölçülerindeki harim haline getirilmiştir. Güney beden duvarında 2.12 m genişliğinde bir mihrap nişi açılmış ve mihrabın sağına bir de minber eklenmiştir (Foto. 448). Mihrabın sağında ve solunda ikişer dikdörtgen pencere yer alır. Köy halkı, bu pencerelerin sonradan açıldığını ve orijinalde sadece saçak seviyesinde dört mazgal pencere olduğunu belirtmektedir[743]. Bu cephedeki pencere düzenlemesi orijinalde bugün sağır bırakılan kuzey beden duvarında da olmalıdır.

Yapı camiye çevrildiğinde iç mekânın kuzeyine bir de mahfil eklenmiştir. Mahfil, bağımsız taşıyıcılardan kuzeydekilerin üzerine oturtulmuştur.

Kilisenin batısına 1963'te camiye çevrilirken içten 2.94 x 9.21 m ölçülerinde, betonarme bir son cemaat yeri, kuzeybatısına ise bir minare eklenmiştir. Son cemaat yerinin yerinde orijinalde narteks olması muhtemeldir.

Kilisenin orijinal örtüsü bilinmemektedir. Yapının günümüzdeki örtüsü ahşap tavan olup dıştan kırma çatı içerisine alınmıştır.

Süsleme: Yapı camiye çevrilmeden önce köy halkının alçı süsleme olarak anlatımından anlaşıldığına göre iç mekânda fresko süslemeler mevcut imiş. Bu süslemeler kilisenin camiye çevrilmesi sırasında sıva ile kapatılmıştır. Kemah metropolitlik merkezi olarak kabul edilirse kilisenin oldukça zengin freskolara sahip olduğu düşünülebilir.

Malzeme: Kilise, moloz taş malzeme ile horasan harcı kullanılarak inşa edilmiştir. Girişte ve kemerlerde ise kesme taş malzeme kullanılmıştır. Doğu cephe hariç diğer cepheler günümüzde çimento ile sıvanarak sarı renge boyanmıştır. Kilisenin beden duvarlarının kalınlığı 0.83 m'dir. 1963'te eklenen minare ise kesme taş malzemelidir.

[743] Bu bilgi Hasan Bozemir'den alınmıştır.

2.2.3.6.2. Aşağı Hakbilir Köyü Kilisesi[744]

İnceleme Tarihi: 17. 08. 2013

Fotoğraf: 449-450

Yeri: Kilise, Hakbilir Köyü'nün doğu girişinde bulunmaktadır (Foto. 449).

Tarihi: Hakbilir Köyü Kilisesi, Aşağı Hakbilir Köyü Kilisesi, Yukarı Hakbilir Köyü Kilisesi ve Dolmabahçe Mezrası Kilisesi gibi yapıların aynı köyün sınırları içerisinde bulunması ve Hakbilir Köyü Kilisesinin Kemah ve çevresindeki en büyük ölçülere sahip kilise olma özelliği bu köyün metropolitlik merkezi olma ihtimalini güçlendirmektedir. Kemah ve köylerinde Kemah'ın Hakbilir Köyü dışındaki hiçbir köyünde bu kadar yoğun bir kilise mimarisiyle karşılaşılmamıştır. Bu sebeplerden Hakbilir Köyü Kilisesi de X. yüzyıla tarihlendirilmiştir. Bu doğrultuda Aşağı Hakbilir Köyü Kilisesi'nin de X. yüzyılda inşa ettirildiğini kabul etmek mümkündür.

Plan ve Mimari Özellikleri: Kilise, 5.73 x 3.96 m ölçülerinde doğu-batı istikametindeki dikdörtgen bir alanda kurulmuştur (Foto. 450). Naosa güney duvarın batı köşesindeki dikdörtgen açıklıkla ulaşılır. Girişin hemen üzerinde yarım yuvarlak kemerli bir alınlığa yer verilmiştir.

Naos'un güney duvarının batıya doğru devam etmesi, bu yönde bir narteksin olduğunu göstermektedir. Ancak narteksten günümüze, naosla birleştiği noktada bulunan 1.29 m'lik duvar kalıntısı dışında bir bölüm ulaşamamıştır.

Naos bölümü üç apsisli olarak planlanmış olup apsisler dışarı yansıtılmamıştır. Her üç apsiste de birer mazgal pencere açılmıştır. Orta apsis 1.31 m genişliğinde 3.85 m yüksekliğindedir. Güneydeki apsis, 0.83 m genişliğinde 3.22 m yüksekliğine, kuzeydeki apsis ise 0.95 m genişliğine ve 3.22 m yüksekliğe sahiptir. Kilisenin üst örtüsü günümüzde yıkılmıştır. Naosun güney ve kuzey beden duvarlarındaki takviye kemerlerinin izlerinden hareketle üst örtünün içten tonoz örtülü olduğu anlaşılmaktadır. Doğu duvarının üste üçgen biçiminde bitmesi ise üst örtünün dışarıda iki yönde meyilli olduğunu göstermektedir. Güneydeki apsisin üst örtüsü büyük oranda yıkılmıştır.

Süsleme: Kilise günümüzdeki haliyle herhangi bir süslemeye sahip değildir.

---

[744] Gündoğdu-vd., 50-51'de tanıtımı yapılan kilise Aşağı Hakbilir Köyü Kilisesi değil, Hakbilir Köyü Kilisesi'dir. Tanıtımdaki fotoğrafları doğru olsa da metin bölümü bu yapıya ait değildir.

Malzeme: Kilise moloz taş malzeme ile inşa edilmiştir.

2.2.3.6.3. Yukarı Hakbilir Köyü Kilisesi[745]

İnceleme Tarihi: 17. 08. 2013

Fotoğraf: 451-452

Yeri: Kilise köyün batı çıkışında, yolun hemen sağında yer almaktadır (Foto. 451).

Tarihi: Hakbilir Köyü Kilisesi, Aşağı Hakbilir Köyü Kilisesi, Yukarı Hakbilir Köyü Kilisesi ve Dolmabahçe Mezrası Kilisesi gibi yapıların aynı köyün sınırları içerisinde bulunması ve Hakbilir Köyü Kilisesinin Kemah ve çevresindeki en büyük ölçülere sahip kilise olma özelliği bu köyün metropolitlik merkezi olma ihtimalini güçlendirmektedir. Kemah ve köylerinde Kemah'ın Hakbilir Köyü dışındaki hiçbir köyünde bu kadar yoğun bir kilise mimarisiyle karşılaşılmamıştır. Bu sebeplerden Hakbilir Köyü Kilisesi ve Aşağı Hakbilir Köyü Kilisesi de X. yüzyıla tarihlendirilmiştir. Bu doğrultuda bu kilisenin de X. yüzyıla da inşa ettirildiğini kabul etmek mümkündür.

Plan ve Mimari Özellikleri: Kilise, günümüzde sadece doğu duvarıyla ayaktadır (Foto. 452). Bu sebeple yapının ölçüleri hakkında net bir bilgi vermek mümkün değildir. Kalıntılardan kilisenin yaklaşık 8.30 m genişliğinde olduğu anlaşılmaktadır.

Kilisenin doğu cephesinde üçlü apsis düzenlemesi mevcuttur. Ortadaki apsis 2.30 m güneyindeki ve kuzeyindeki apsisler ise 1.08 m genişliğindedir. Ortadaki apsiste bir mazgal pencere açılmıştır. Apsisin ortasında zemine yakın yerde bir de niş görülebilmektedir. Kilisenin genel görüntüsünden hareketle Aşağı Hakbilir Köyü Kilisesi ile benzer planda olduğu söylenebilir.

Süsleme: Günümüzde harabe halinde olan kilisede herhangi bir süsleme mevcut değildir.

Malzeme: Bugün kaplaması tamamen dökülmüş kilise, moloz taş ile inşa edilmiştir.

---

[745] Gündoğdu-vd, 52-54'de kilisenin tanıtımı yapılmakta herhangi bir kaynak gösterilmeden Aziz George Kilisesi olarak adlandırılmaktadır. Tanıtımı yapılan bu kilise Aşağı Hakbilir Köyü Kilisesidir. Ancak, fotoğrafları ise Yukarı Hakbilir Köyü Kilisesi'ne aittir. Fotoğrafları kullanılan Yukarı Hakbilir Köyü Kilisesinin tanıtımı, adı geçen bu eserde yapılmamıştır.

2.2.3.6.4. Dolmabahçe (Vank) Mezrası Kilisesi

İnceleme Tarihi: 17. 08. 2013

Çizim: 114

Fotoğraf: 453-455

Yeri: Kilise, Hakbilir Köyünün 5.9 km batısında bulunan Dolmabahçe Mezrası'nda yer almaktadır (Foto. 453).

Tarihi: Hakbilir Köyü Kilisesi, Aşağı Hakbilir Köyü Kilisesi, Yukarı Hakbilir Köyü Kilisesi ve Dolmabahçe Mezrası Kilisesi gibi yapıların aynı köyün sınırları içerisinde bulunması ve Hakbilir Köyü Kilisesinin Kemah ve çevresindeki en büyük ölçülere sahip kilise olma özelliği bu köyün metropolitlik merkezi olma ihtimalini güçlendirmektedir. Kemah ve köylerinde Kemah'ın Hakbilir Köyü dışındaki hiçbir köyünde bu kadar yoğun bir kilise mimarisiyle karşılaşılmamıştır. Bu sebeplerden Hakbilir Köyü Kilisesi, Aşağı ve Yukarı Hakbilir Köyü Kiliseleri de X. yüzyıla tarihlendirilmiştir. Bu doğrultuda bu kilisenin de X. yüzyılda inşa ettirildiğini kabul etmek mümkündür[746].

Plan ve Mimari Özellikleri: Bugün cami olarak kullanılan kilise, 8.29 x 7.52 m ölçülerinde doğu-batı istikametinde dikdörtgen bir alanda kurulmuştur[747] (Foto. 454), (Çiz. 114).

Naosa batı duvarının ortasında açılan 0.94 m genişliğindeki açıklıktan ulaşılır[748]. Kilisenin naosu, camiye çevrildikten sonra doğuda ve batıda duvara bağımlı iki, ortada bağımsız iki olmak üzere toplam dört ahşap taşıyıcı ile ahşap örtüsü doğu-batı istikametinde iki bölümlü hale getirilmiş harim haline getirilmiştir. 0.26 m çapında ve 4.11 m yüksekliğindeki ahşap direkler taş kaideler üzerinde yükselmektedir. Taşıyıcıların birbirlerine uzaklıkları doğudan batıya doğru 2.56 m, 2.50 m ve 2.55 m'dir. Taşıyıcılar kuzey duvarına 2.81 m, güney duvarına ise 4.66 m uzaklıktadır.

---

[746] Gündoğdu-vd., 55'de kilise plan ve malzeme yönünden VIII.-IX. yüzyıla tarihlendirilmektedir. Ancak, kilisenin gerek planı gerekse malzemesi VIII.-XI. yüzyıla götürecek kesin emareler değildir. Aynı kaynakta, aynı plan ve malzemedeki Hakbilir Köyündeki diğer kiliseler X.-XI. yüzyıla tarihlendirilmiştir.

[747] Gündoğdu-vd., 2009, 54-55'de bu yapının tanıtımı yapılmaktadır. Ancak bugün tamamen ayakta olan yapı, sadece doğu cephesi ile var olduğu şeklinde ve harap bir halde tanıtılmıştır. Tamamı ayakta olan apsis cephesinin kısmen ayakta olduğu ve taşlarının sökülerek başka yapılarda kullanıldığı belirtilmiştir.

[748] Hasan Bozdemir girişin hemen altında köylüler tarafından kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda bir mezarın bulunduğunu ve bu mezardan çıkarılan cesedin Cevizlik mevkiine gömüldüğünü ifade etmiştir.

Harimin kuzeyindeki mahfil bir de mahfil yer almaktadır. İç mekânın orijinalde beden duvarlarına oturan bir tonozla kapatıldığı kabul edilebilir.

Naosun doğusunda 3.19 m genişliğinde, 3.81 m derinliğinde ve 3.74 m yüksekliğinde apsis yer almaktadır. Apsis dışa yarım yuvarlak olarak yansıtılmıştır. Apsisin kuzeyinde yuvarlak kemerli iki, güneyinde kare bir niş yer alır. Apsis bölümü kilise camiye çevrilirken bir duvarla kapatılarak dışarıda bırakılmıştır. Örülen bu duvarla apsis bölümü caminin deposu haline getirilmiştir. Bu duvarın ortasında açılan giriş açıklığı ile artık depo olan apsise ulaşılır (Foto. 455).

Kilise camiye çevrilirken güney duvarının ortasına 1.25 m genişliğinde ve 0.48 m derinliğinde bir mihrap nişi, dikdörtgen üç de pencere açılmıştır. Bu pencerelerden mihrabın sağında ve solunda olanların orijinalde de olduğu düşünülebilir. Ancak mihrabın üzerindeki pencerenin camiye çevrilirken açıldığı açıktır.

Yapının batısında yakın tarihlerde yapılan ve bugün son cemaat yeri olarak kullanılan bölümünün yerinde orijinalde bir narteksin varlığı düşünülebilir.

Süsleme: Yapıda kilisede herhangi bir süsleme mevcut değildir. Ancak camiye çevrilmeden önce dış cephede güney beden duvarı üzerinde giriş kapısının iki yanında ve pencere sövelerinde haç ve çiçek motiflerinin olduğu yöre halkı tarafından belirtilmektedir[749].

Malzeme: Orijinal yapıdan görülebilen tek bölüm apsistir. Apsis moloz taş ile inşa edilmiştir. Diğer bölümler camiye çevrilirken sıva ile içten ve dıştan kaplanmıştır. Bu bölümlerin de moloz taş örgülü olması muhtemeldir.

[749] Hasan Bozdemir bu bilgiyi aile büyüklerinden edindiğini ifade etmiştir.

2.2.3.6.5. Dolmabahçe (Vank) Ayazması

İnceleme Tarihi: 17. 08. 2013

Fotoğraf: 456

Yeri: Ayazma, kiliseye yaklaşık 50 m mesafede güneybatı yönde yer almaktadır (Foto. 456).

Tarihi: Kilise gibi ayazmanın da X. yüzyılda yaptırıldığı kabul edilebilir. Ancak yakın dönemlerde büyük bir bölümü çimento ile sıvanmıştır.

Plan ve Mimari Özellikleri: Bugün halen kullanılan ayazma, 4.41 m genişliğinde, doğuda 1.63 m ve batıda 1.76 m genişliğinde ters "U" planlıdır. Ayazmayı sınırlandıran duvarlardan doğudaki 0.83 m, batıdaki ise 0.96 m kalınlığındadır. Ayazmanın açıklığı ise 2.62 m'dir. Ölçülerdeki asimetriklik, ayazmanın kuzeyde bir kayalığa dayandırılması sebebiyledir.

Ayazmanın kuzey duvarında ortadaki büyük yanlardaki daha küçük olmak üzere üç niş açılmıştır. Orta nişin üzerinde yine dikdörtgen çerçeveli dördüncü bir niş yer almaktadır. Ayazmanın doğu ve batı duvarlarında dikdörtgen çerçeveli ve 0.20 m genişliğinde birer niş daha bulunmaktadır. Yakın yıllarda köylü tarafından ayazmanın üzeri betonarme malzeme ile kapatılmıştır. Ayazmanın kuzeybatısında birde su kuyusu bulunmaktadır.

Süsleme: Köy halkından edinilen bilgiye göre nişlerde eskiden haç şeklinde kabartmalar bulunmaktaymış. Bu kabartmalar köy halkı tarafından kazınmıştır[750].

Malzeme: Ayazma, moloz taş malzeme ile inşa edilmiştir.

[750] Bu bilgi Hasan Bozdemir'den edinilmiştir.

2.2.3.7. Karaca (Cemolar) Köyü

İnceleme Tarihi: 16. 08. 2013

Kemah-İliç karayolunun 33.8. km'sindeki sapaktan kuzeybatı yönde 13 km devam ettikten sonra eski adı Cemolar[751] olan Karacalar Köyü'ne varılmaktadır (Foto. 457). Köyün rakımı, girişinde alınan ölçüme göre 1872'dir.

Karacalar Köyü, Gülbahçe Köyüne bağlı bir mezra iken daha sonraları köy statüsü verilmiştir[752]. Köyün Cemolar, Celolar, Ateşler ve Kara Mustolar adlarında dört mezrası bulunmaktadır. Bu mezralar son düzenleme ile mahalleler haline getirilmiştir. Yılmaz Kurt, *"475 sene evvel Bingöl-Kiğı'dan Molla Ahmed ve İsmail Ağa adındaki 2 kardeş gelmişler ve yerleşmişler"*[753] ifadeleriyle köyün 500 yıl önce kurulduğunu belirtmektedir.

Köy halkı tarafından Ateşler Mahallesi girişinde eskiden bir kilise olduğu belirtilmiştir. Ancak gösterilen alanda günümüzde herhangi bir mimari kalıntı mevcut değildir[754].

Celolar Mahallesinde Kırkgöze adı verilen yerde aynı adla anılan bir ziyaret yeri bulunmaktadır. Köy halkı burada Ahmet Dede adında bir seyyidin yaşadığını kabul eder. Bu alanda herhangi bir mimari kalıntı mevcut değildir.

Cemolar Mahallesi'nin kuzeydeki girişinde bir değirmen yer almaktadır. Karacalar Köyü muhtarı İsmail Kartal, bu değirmenin köyün kuruluşundan beri var olduğunu ancak son 30-35 yıl öncesinde temel seviyesinden itibaren yeniden yapıldığını belirtmiştir[755].

Celolar Mahallesi'nin batısında, 1971 tarihinde Dursun Çalık yaptırılan Ali Bey Camii yer almaktadır.

Karaca Köyü'nde tanıtımı yapılabilecek herhangi bir kültür varlığı tespit edilememiştir. Köy mezarlığındaki ayak ve baş taşları tarihsiz olan mezarlar ise özelliksiz ve süslemesiz oldukları için çalışmamıza dâhil edilmemişlerdir.

---

[751] Kurt, 129.
[752] Kurt, 124.
[753] Kurt, 129.
[754] Bu bilgi, Köy muhtarı İsmail Kartal'dan alınmıştır
[755] Köy muhtarı İsmail Kartal'dan alınmıştır

2.2.3.8. Kardere (Ihdık-i Ulya) Köyü

İnceleme Tarihi: 16. 08. 2013

Kemah-İliç karayolunun 27.2. km'sindeki sapaktan kuzey yönde 5.5 km devam ettikten sonra eski adı Ihdık-i Ulya[756] olan Kardere Köyü'ne varılmaktadır (Foto. 458). Köyün rakımı, caminin önünde alınan ölçüme göre 1653'tür.

Köyde eskiden Tataristan'dan gelen Tataroğulları, Azerbaycan'dan gelen Gündüzler, Çakarlar, Yanigünler ve Bozdemirler adlarındaki aileler yaşarmış[757]. Köyün içerisinde orijinalliğini yakın yıllarda yapılan esaslı bir onarımla büyük ölçüde kaybetmiş 1945 tarihli ahşap tavanlı bir cami bulunmaktadır.

1915 Öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeniler adlı kaynakta XX. yüzyıl başlarında Kardere Köyü'nde Meryem Ana Kilisesi adında bir kilisenin olduğu belirtilmektedir[758].

Kardere Köyü'nde tanıtımı yapılabilecek herhangi bir kültür varlığı tespit edilememiştir. Köy mezarlığındaki ayak ve baş taşları tarihsiz olan mezarlar ise özelliksiz ve süslemesiz oldukları için çalışmamıza dâhil edilmemişlerdir.

---

[756] Kurt, 132.
[757] Kurt, 133.
[758] Kevorkian-Paboudjian, 460.

2.2.3.9. Seringöze (Şökke) Köyü

Kemah-İliç karayolunun 27.2. km'sindeki sapaktan önce kuzey yönde 5.1 km, sonra batı yönde 7.2 km devam ettikten sonra eski adı Şökke[759] olan Seringöze Köyü'ne varılmaktadır (Foto. 459). Köyün rakımı, caminin önünde alınan ölçüme göre 1798'dir.

Köyün yakınlarındaki Simserkiz mevkiiinin köyün ilk yerleşim yeri olduğu ifade edilmektedir[760]. Köyün ilk sakinleri 1650 yıllarında Buhara'dan gelen Kekeçoğulları, Şabanoğulları, Müftüoğulları, Fazlıoğulları, Cankurtlar ve Çelikleller adlarındaki ailelerdir[761].

Seringöze Köyü'nde bir cami kültür varlığı olarak tespit edilmiş olup tanıtımı yapılmıştır. Köy mezarlığındaki ayak ve baş taşları tarihsiz olan mezarlar ise özelliksiz ve süslemesiz oldukları için çalışmamıza dâhil edilmemişlerdir.

2.2.3.9.1 Seringöze Köyü Camii

İnceleme Tarihi: 17.08.2013

Çizim: 115

Fotoğraf: 460-462

Yeri: Cami, köyün güneydoğusunda yer almaktadır (Foto. 460).

Tarihçesi: Cami, giriş üzerindeki mermer levhaya Latin harfleriyle yazılmış kitabesine göre 1288 H/1871 M tarihinde yaptırılmıştır. Aynı bilgi camiye ait beratta da tekrarlanmıştır. Kitabe içeriği şöyledir:

"Seringöze
Köyü Camii
1288"

Plan ve Mimari Özellikleri: Cami ahşap direkli, ahşap tavanlı olarak inşa edilmiştir (Foto. 461), (Çiz. 115). Yapı 7.82 x 10.68 m ölçülerinde kuzey-güney istikametindeki bir alanda kurulmuştur.

---

[759] Kurt, 166.
[760] Bu bilgi köyün muhtarı Sezai Bilgin'den alınmıştır; Kurt, 167.
[761] Kurt, 166.

Camiye kuzeydoğu yönde dikdörtgen bir girişi olan 10.68 m uzunluğunda ve 2.02 m genişliğindeki son cemaat yerinden ulaşılır. Son cemaat yerinin güney duvarı ortasındaki açıklık ile de harime girilmektedir.

Harimin üzerini kapatan ahşap tavan ortada bağımsız üç ahşap taşıyıcıya, diğer yerlerde ise beden duvarlarına oturtulmuştur. Ahşap taşıyıcılar her kenarı 0.36 m olan kare planlı taşıyıcılardır. Harimde mihrabın ve minberin arkasında bir de mihrabın solunda duvara bağımlı ahşap direkler de yer almaktadır. Yapılan onarımlarla bu direkler mihrabın ve minberin arkasında bırakılmıştır. Ahşap örtü, ortadaki taşıyıcıların üzerine atılan kuzey-güney istikametindeki ahşap kirişlerle dört bölüme ayrılmıştır. Harimin zeminden tavana olan yüksekliği 3.97 m'dir. Bu yükseklik dışarıda 4.13 m'dir.

Harimin kuzeyindeki mahfil, girişin iki yanında iki bölümlü olarak yapılmıştır. Harimin kuzeyinde girişin üzeri boş bırakılmıştır. Mahfilin kuzeybatıdaki bölümüne son cemaat yerinin güneybatısındaki merdivenlerle, kuzeydoğudaki bölümüne ise harimin içerisindeki merdivenlerle ulaşılır. Mahfil, genel görüntüsüyle anlaşılmaktadır ki son yıllarda yenilenmiştir.

Mihrap: Kıble duvarında, yarım yuvarlak planda mihrap nişi bulunmaktadır (Foto. 462). Niş kıble duvarından 0.75 m iç mekâna taşırılmıştır. Mihrap nişinin derinliği 0.57 m, yüksekliği 3.06 m'dir. Nişin yüksekliği 2.05 m, genişliği ise 1.92 m'dir.

Minber: Mihrabın hemen sağında sanatsal bir özelliği olmayan ve yakın bir tarihte eklendiği anlaşılan minber yer almaktadır.

Harimin beden duvarlarında güney yönde mihrabın sağında ve solunda olmak üzere altta kare üstte mazgal ikişer, doğu yönde altta kare üstte mazgal olmak üzere dört, batı yönde ise güney köşede üst seviyede mazgal bir pencere yer almaktadır.

Minare: Caminin dışarısında harimin kuzeydoğusunda minare yer alır. Minare kaidesinin üç köşesi dışa yansıtılmıştır. Kaide üzerindeki gövde sekizgen olup yaklaşık 4 m kadar yükselmektedir. Bu yükseklikten sonra gövde sac malzeme ile şerefe ve petek bölümleriyle tamamlanmıştır. Taş malzeme ile inşa edilmiş minarenin yakın tarihlerde üst bölümü yıkık halde olduğu için sac malzeme ile tamamlandığı belirtilmektedir.

Minarenin gövdesi üzerinde dikdörtgen çerçeveli bir kitabe yer alır. Sülüs hatlı kitabe metni okunamayacak kadar tahrip olmuştur. Ancak kitabede ismi geçen bir şahsın olduğu anlaşılır. Kişinin adı okunamasa da hemen öncesinde *"korkop"*[762] ifadesi geçmektedir. Buradan hareketle minareyi belki de camiyi yaptıran kişinin Korkoplu bir şahsın olduğu kabul edilebilir. Minarenin üzerinde eskiden kabartmalar bulunmaktaymış. Bu kabartmalar köy halkı tarafından kazınmıştır[763].

Süsleme: Camide mihrap dışında süslemeye yer verilmemiştir.

Mihrap, üç yönden dikdörtgen panolar içerisindeki yazı kuşaklarıyla sınırlandırılmıştır. Yanlardaki kuşakların genişliği 0.27 m'dir. Nişin iki yanındaki bordürler, yüksekliği 0.79 m olan üç dikdörtgen kartuşa ayrılmıştır. Her bölümün içerisinde Kelime-i Tevhid yazılmıştır. Kelime-i Tevhid'in yazılı olduğu her bölümde ayrıca ay-yıldız motiflerine de yer verilmiştir. Mihrabın iki yanındaki bu yazı kuşaklarından sonra nişin üstteki iki köşesine ay-yıldız motifleri işlenmiştir. Bu motifler de Kelime-i Tevhid'in yazılmasıyla meydana getirilmiştir. Köşelerdeki bu ay-yıldız motiflerinin ortasına gelecek şekilde yatay dikdörtgen bir kartuşta Besmele yazılmıştır. Böylelikle mihrap nişinin sınırları da çizilmiş olmuştur. Besmelenin yer aldığı kartuşun hemen altında ikinci bir yatay kartuş içerisine Ayet-i Kerime yazılmıştır. Mihraptaki yazılar Kırıkkaleli Molla Hasan adındaki hattat tarafından yakın tarihlerde yazılmıştır[764].

Malzeme: Moloz taş malzeme inşa edilen cami, yakın tarihte çimento harcı ile sıvanmıştır.

---

[762] Korkop, Dikyamaç Köyünün eski adıdır.
[763] Bu bilgi Hasan Bozdemir'den edinilmiştir.
[764] Bu bilgi Sezai Bilgin'den alınmıştır.

2.2.4. Doğanbeyli Bucağı ve Bağlı Köylerindeki Eserler

2.2.4.1. Ağaçsaray (Pağanik/Pağnik) Köyü

Kemah-Refahiye karayolunun 12.7 km'sindeki sapaktan kuzeybatı yönde 8 km devam ettikten sonra eski adı Pağanik/Pağnik[765] olan Ağaçsaray Köyü'ne varılmaktadır. Köyün rakımı, caminin önünde alınan ölçüme göre 1139'dur.

Ağaçsaray Köyü, Tapu Tahrir Defterlerindeki kayıtlara göre 1516'da 15 haneli, 1530'da 13 haneli bir köydür. Aynı kayıtlarda köyde 1591'de 22 Müslüman ve 49 Hıristiyan neferin olduğu, mahsulünün buğday, arpa, darı, pamuk, şıra, bal, meyve ve bostan ürünlerinden oluştuğu, gelirinin 1516'da 11000, 1530'da 10881, 1591'de 16000 akçe olduğu ve köyde iki adet değirmenin varlığı kayıtlıdır[766]. Köydeki malikâne hissesinin dörtte biri Erzincan'daki Haydarihane Zaviyesi'ne vakfedilmiştir[767]. TÜİK'in 2013 yılında hazırladığı ADNKS veri tabanına göre köyün nüfusu 83'tür[768].

Ağaçsaray Köyü'nde bir cami kültür varlığı olarak tespit edilmiş ve tanıtımı yapılmıştır. Köy mezarlığındaki ayak ve baş taşları tarihsiz olan mezarlar ise özelliksiz ve süslemesiz oldukları için çalışmamıza dâhil edilmemişlerdir.

2.2.4.1.1. Ağaçsaray Köyü Camii

İnceleme Tarihi: 16. 08. 2013

Fotoğraf: 463-464

Yeri: Cami, köy girişinin kuzeyinde yer almaktadır (Foto. 463).

Tarihi: Kaynaklarda caminin ilk olarak Kemah Beyleri tarafından yaptırıldığı belirtilmektedir[769]. Camii, giriş üzerindeki mermer levhaya Latin harfleriyle yazılmış kitabesine göre 1944 tarihinde yaptırılmıştır. Aynı bilgi camiye ait beratta da tekrarlanmıştır. Kitabe içeriği şöyledir:

"AĞAÇSARAY KÖYÜ

---

[765] Miroğlu, 110; Kurt, 75.
[766] Miroğlu, 110.
[767] Miroğlu, 110.
[768] TÜİK, (2013), Erişim tarihi: 18.03.2014, tuikapp.tuik.gov.tr/adnksdagitapp/adnks.zul
[769] Kurt, 76.

CAMİİ

1944"

Plan ve Mimari Özellikleri: Cami ahşap direkli, ahşap tavanlı olarak inşa edilmiştir (Foto. 464). Caminin toplam arsa alanı ve iç alanı 150 m^2 olup 100 kişilik kapasiteye sahiptir[770].

Kuzey güney doğrultusundaki kurulmuş olan caminin harimine batı yöndeki dikdörtgen girişten ulaşılmaktadır. Harimin üzerini kapatan ahşap tavan, ortada bağımsız dört ahşap taşıyıcıya, diğer yerlerde ise beden duvarlarına oturtulmuştur.

Harimin kuzeyindeki mahfile harimin kuzeydoğusundan ulaşılmaktadır.

Mihrap: Kıble duvarında, yakın tarihte çini ile kaplanmış yarım yuvarlak planda, mihrap nişi bulunmaktadır.

Minber: Mihrabın hemen sağında sanatsal bir özelliği olmayan ve yakın bir tarihte eklendiği anlaşılan minber yer almaktadır.

Beden duvarlarında güney yönde iki, doğu ve batı yönlerinde dikdörtgen ikişer pencere açıklığına yer verilmiştir. Kuzey cephe ise sağır bırakılmıştır.

Minare: Harimin güneyinde, kaidesi kesme taş olan birkaç yıl önce yapıldığı ifade edilen ve gövdesi iki renkli kesme taş malzemeli bir de minare yer almaktadır. Minareye caminin dışarısından ulaşılmaktadır. Minarenin girişinin hemen üzerinde *"bu minarenin mimarı ve ustası Elazığlı Ahmet Dayı"* yazılı bir kitabe bulunmaktadır.

Süsleme: Camide günümüz itibariyle süsleme bulunmamaktadır.

Malzeme: Cami, moloz taş malzeme ile çimento harcı kullanılarak inşa edilmiştir. Beden duvarları yine çimento sıva ile kaplanmış ve yeşil renkte badana ile boyanmıştır. Minarede ise kesme taş malzeme kullanılmıştır.

---

[770] Kemah Müftülüğü Cami İbadete Açılış Beratı, 01. 10. 2007.

2.2.4.2. Akbudak (Hınzoru) Köyü Köyü

Kemah-Refahiye karayolunun 24. km'sindeki sapaktan kuzeydoğu yönde 9 km devam ettikten sonra eski adı Hınzoru[771] olan Akbudak Köyü'ne varılmaktadır. Köy, yeni ismini kuzeyindeki ve güneyindeki beyaz renkli dağlardan almıştır. Akbudak Köyü'nün Erzincan'ın Göyne Köyü, Refahiye'nin Cenkeri Köyü ve Kemah'ın Akbudak Köyü olmak üzere üç köye yerleşmiş olan Köroğlu adındaki bir aile adıyla anılan bir aile tarafından kurulduğu belirtilmektedir. Köyün rakımı, girişinde alınan ölçüme göre 1469'dur. TÜİK'in 2013 yılında hazırladığı ADNKS veri tabanına göre köyün nüfusu 32'dir[772].

Ağaçsaray Köyü, Tapu Tahrir Defterleri'ndeki kayıtlara göre 1516 ve 1530'da ıssız ve virane bir halde, 1568'de 23 haneli bir köydür. Aynı kayıtlarda köyde 1591'de 29 neferin olduğu, mahsulünün buğday, arpa ve bal ürünlerinden oluştuğu, gelirinin 1516'da tahminen 2000, 1530'da 2600, 1568'de 2800 ve 1591'de 3500 akçe olduğu kayıtlıdır[773].

Akbudak Köyü, özellikle İstanbul'daki inşaat işlerinde çalışanlarıyla meşhurdur. Hatta İstanbul Cerrahpaşa hastanesinin yerinin tespiti ve temelin atılışında bu köylülerin çalıştığı kaynaklarda geçmektedir[774].

Akbudak Köyü'nde bir cami, bir kale ve bir kilise olmak üzere üç eser kültür varlığı olarak tespit edilmiş ve tanıtımları yapılmıştır. Köy mezarlığındaki ayak ve baş taşları tarihsiz olan mezarlar ise özelliksiz ve süslemesiz oldukları için çalışmamıza dâhil edilmemişlerdir.

2.2.4.2.1. Akbudak Köyü Camii

İnceleme Tarihi: 14. 08. 2013

Fotoğraf: 465-466

---

[771] Miroğlu, 54; Kurt, 76.
[772] TÜİK, (2013), Erişim tarihi: 18.03.2014, tuikapp.tuik.gov.tr/adnksdagitapp/adnks.zul
[773] Miroğlu, 54.
[774] Kurt, 76.

Yeri: Cami köyün kuzeyindeki girişinde, yolun hemen batısında yer almaktadır (Foto. 465).

Tarihi: Cami, giriş kapısı üzerindeki metal levha üzerine Latin harfleri ile yazılmış kitabesine göre 1979 tarihinde yaptırılmıştır. Aynı bilgi camiye ait beratta da tekrarlanmıştır. Ancak, günümüzde mevcut olan bu yapının yerinde daha eski tarihli bir caminin olduğu bilinen bir gerçektir. Dolayısıyla anılan tarih caminin inşası hakkında değil, yenilendiğine dair bilgi vermektedir. Caminin gerek tarihi gerekse sanatsal olarak bir kıymete sahip olmamasına rağmen kataloglanmasının sebebi, Kemah ve çevresindeki cami mimarisindeki ahşap direkli ve ahşap tavanlı plan geleneğini XX. yüzyılda da devam ettiğini göstermesidir.

Köy halkı, camide bir dönem Hırka-i Şerif'in muhafaza edildiğini ifade etmektedirler.

Plan ve Mimari Özellikleri: Cami ahşap direkli, ahşap tavanlı olarak inşa edilmiştir (Foto. 466). Caminin toplam arsa alanı ve iç alanı 100 m^2 olup 100 kişilik kapasiteye sahiptir[775].

Kuzey-güney istikametinde kurulmuş olan caminin harimine batı yöndeki dikdörtgen girişten ulaşılmaktadır. Harimin üzerini kapatan ahşap tavan, ortada bağımsız bir ahşap taşıyıcıya, diğer yerlerde ise beden duvarlarına oturtulmuştur.

Mihrap: Kıble duvarında, son yıllarda yenilenen çini kaplamalı yarım yuvarlak planda, harime doğru yaklaşık 0.20 m taşıntı yapan mihrap nişi bulunmaktadır.

Minber: Mihrabın hemen sağında sanatsal bir özelliği olmayan ve yakın bir tarihte eklendiği anlaşılan minber yer almaktadır.

Beden duvarlarında güney ve doğu yönlerde dikdörtgen ikişer pencere açıklığına yer verilmiştir. Batı ve kuzey cepheler ise sağır bırakılmıştır. Caminin kuzeyinde bir de imam evi bulunmaktadır.

Minare: Harimin güneydoğusunda, birkaç yıl önce yapıldığı ifade edilen sac malzemeli bir de minare yer almaktadır. Minareye caminin dışarısından ulaşılmaktadır.

---

[775] Kemah Müftülüğü Cami İbadete Açılış Beratı, 01. 10. 2007

Süsleme: Camide günümüz itibariyle yenilenmiş olan çini mihrabı dışında süsleme bulunmamaktadır.

Malzeme: Yapı, moloz taş malzeme ile çimento harcı kullanılarak inşa edilmiştir.

2.2.4.2.2. Akbudak Köyü Kilisesi/Kalesi (?)/Kalecik Kalesi[776]

İnceleme Tarihi: 14. 08. 2013

Yeri: Yapı, Akbudak Köyü'nün 2.3 km kuzeydoğusunda Kalecik Mevkiii'nde yer almaktadır.

Tarihçesi: Köy halkı tarafından kale olarak adlandırılan bu yapı kalıntısının mevcut haliyle tarihlendirilmesi tam olarak mümkün değildir[777].

Plan ve Mimari Özellikleri: Yapı kalıntısı günümüze alandaki birkaç moloz taş kalıntısıyla ulaşabilmiştir. Bu haliyle köy halkı tarafından kale olarak adlandırılan yapının planını tam olarak tespit edebilmek mümkün değildir[778].

Malzeme: Mevcut haliyle yapının malzeme ve tekniği ile ilgili bilgi verebilmek mümkün değildir.

---

[776] Kale kaynaklarda kurulduğu alana atfen Kalecik Kalesi olarak tanıtılmaktadır. Ceylan, 177; Gündoğdu-vd., 44.

[777] Kurt, 1997, 76'da bu yapı, bir kilise kalıntısı olarak geçmektedir. Gündoğdu-vd., 44'de ise bu yapının bir Ortaçağ kalesi olduğunu belirtilmektedir. Ancak günümüzdeki mevcut kalıntılardan yapının kimliğinin net olarak belirtilebilmesi mümkün değildir. Ceylan, 117'de ise bu kalıntı Kale olarak geçmekte ve Kalecik adı ile tanıtılmaktadır.

[778] Gündoğdu-vd., 44'de bu yapı kalıntısının planı açıklanırken *'... 30 x 20 m boyutlarında, oval tasarımlı olduğuna kanaat getirdiğimiz ...*' ifadeleriyle kalenin oval planlı olabileceği ileri sürülmüştür.

2.2.4.3. Aktaş Köyü

İnceleme Tarihi: 14. 08. 2013

Kemah-Refahiye karayolunun 20.8. km'sindeki sapaktan kuzeydoğu yönde 11.6 km devam ettikten sonra Aktaş Köyü'ne varılmaktadır (Foto. 467). Aktaş Köyü, ismini güneydoğusundaki Aktaş olarak bilinen kayalıktan alır. Muhtar Rıza Buyurman, köyün ilk yerleşiminin Hamperi, daha sonra Çakılderesi ve nihayetinde bugünkü mevkiiine taşındığını belirtmektedir[779]. Köyün rakımı, girişinde alınan ölçüme göre 2024'tür. TÜİK'in 2013 yılında hazırladığı ADNKS veri tabanına göre köyün nüfusu 15'dir[780].

Köyün güneyinde Hamperi adında bir ziyaret yeri bulunmaktadır. Bir su kaynağı özelliğindeki bu alanda köylüler dilek dileyip ağaçlara mendiller bağlamaktadırlar. Aktaş Köyü'nün batısındaki Tüm Tepe, kuzeyindeki Yıldız Tepe (Belendit) ve güneydoğusundaki Aktaş olarak adlandırılan kayalık, aynı Hamperi'de olduğu gibi köylüler tarafından bir ziyaret yeri olarak kabul edilir[781]. Ancak bu alanlarda herhangi bir mimari kalıntı mevcut değildir.

Muhtar Rıza Buyurman, köyün yakınlarında Hamperi, Donderesi ve Merekler Mezrası mevkiilerinde zamanında üç kilise olduğunu belirtmektedir[782]. Muhtarla beraber bu mevkiiler de yapılan incelemelerde herhangi bir yapı kalıntısı tespit edilememiştir.

Aktaş Köyü'nde tanıtımı yapılabilecek herhangi bir kültür varlığı tespit edilememiştir. Köy mezarlığındaki ayak ve baş taşları tarihsiz olan mezarlar ise özelliksiz ve süslemesiz oldukları için çalışmamıza dâhil edilmemişlerdir.

---

[779] Bu bilgi, Rıza Buyurman'dan alınmıştır.
[780] TÜİK, (2013), Erişim tarihi: 18.03.2014, tuikapp.tuik.gov.tr/adnksdagitapp/adnks.zul
[781] Bu bilgi, Rıza Buyurman'dan alınmıştır.
[782] Bu bilgi, Rıza Buyurman'dan alınmıştır.

2.2.4.4. Cevizlik (Liç) Köyü

Kemah-Refahiye karayolunun 20.4. km'sindeki sapaktan kuzeydoğu yönde 3.7 km devam ettikten sonra eski adı Liç[783] olan Cevizlik Köyü'ne varılmaktadır. Köy, ismini 1970'li yıllara kadar köy ve çevresinde varlığını koruyan ceviz ağaçlarından almıştır[784]. Köyün Bahçe, Ahır ve Kısıklı adlarında üç mahallesi bulunmaktadır. Köyün rakımı, caminin önünde alınan ölçüme göre 1404'tür. TÜİK'in 2013 yılında hazırladığı ADNKS veri tabanına göre köyün nüfusu 87'tür[785].

Cevizlik Köyü'nde günümüze ulaşamayan bir kilisenin varlığından bahsedilmektedir. Kömür Köyü tuzlasının işletmeciliğini yapan Metin Tanrıkulu, yol yapımı esnasında toprak altından çıkan ve bu kiliseye ait olan haç ve bitkisel motifli bazı mimari parçaların olduğunu belirmektedir[786] (Foto. 468-469). Bu parçaların fotoğrafları şahsın arşivinden fotoğraflanarak belgelenmiştir.

Köy halkından Ahmet Akdemir, köyün kuzeydoğusunda yaklaşık 50 yıl önce kalıntılarıyla görülebilen başka bir kilisenin olduğunu ifade etmiştir. Ancak bu kalıntılar günümüzde mevcut değildir[787].

Cevizlik Köyü'nün doğusundaki Yerköyü Mevkiii'nde ve köyün yaylasında "Kürdün Mezarı" olarak adlandırılan ağaçlık alanlar, köy halkı tarafından ziyaret yeri olarak kabul edilmektedir.

Cevizlik Köyünün 0.8 km kuzeyindeki Bahçe Mahallesi'nde giriş kapısı üzerindeki mermer levha üzerine Latin harfleri ile yazılmış kitabesine göre 1970 tarihinde yaptırılmış bir cami yer almaktadır. Kare bir alanda düz tavanlı olarak inşa edilen caminin toplam arsa alanı 120 m^2, iç alanı 70 m^2 olup 80 kişilik kapasiteye sahiptir[788]. Harimin beden duvarlarında doğu, batı ve güney yönlerde ikişer, kuzey yönde bir dikdörtgen pencere açıklığına yer verilmiştir. Harimin güneybatısında, birkaç yıl önce yapıldığı ifade edilen sac malzemeli bir de minare yer almaktadır. Moloz taş malzeme ile çimento harcı kullanılarak inşa edilen caminin beden duvarları dışarıdan

---

[783] Kurt, 91.
[784] Kurt, 91.
[785] TÜİK, (2013), Erişim tarihi: 18.03.2014, tuikapp.tuik.gov.tr/adnksdagitapp/adnks.zul
[786] Bu bilgi 15.08.2013 tarihinde Metin TANRIKULU ile yapılan söyleşiden derlenmiştir.
[787] Gündoğdu-vd., 59'da Kilise Deresei olarak bilinen bu alandaki kalıntıların Ortaçağ Döneminden bir kiliseye ait olabileceği belirtilmektedir.
[788] Kemah Müftülüğü Cami İbadete Açılış Beratı, 01. 10. 2007

çimento sıva ile kaplanmış ve beyaz renkte badana ile boyanmıştır. Caminin gerek tarihi gerekse sanatsal olarak bir kıymete sahip değildir.

Ahır Mahallesi'nin güneydoğusundaki mezarlıkta baş taşı üzerinde *"Şeyh Aziz Karaca 1261-1346 H./1845-1927 M."* ibaresi olan bir mezar bulunmaktadır (Foto. 470). Şeyh Aziz, Üsküdar'dan Sarayburnu'na kayıkçılık yapan ve köy halkı tarafından takva sahibi bir zat olarak kabul edilmektedir[789]. Şeyh Aziz'e ait mezarın hemen yanında torunu olduğu söylenen kişiye ait bir başka mezar bulunmaktadır. Bu mezarın baş taşı üzerinde fes tipinde bir başlık kullanılmıştır. Mezar üzerinde 13…8 H. tarihi okunmaktadır. Tarih ibaresinde dördüncü rakam tahrip olması sebebiyle okunamamaktadır.

Cevizlik Köyü'nde iki cami kültür varlığı olarak tespit edilmiş ve tanıtımları yapılmıştır.

2.2.4.4.1. Cevizlik Köyü Camii

İnceleme Tarihi: 15. 08. 2013

Fotoğraf: 471-472

Yeri: Cami, köyün batısında yer almaktadır (Foto. 471).

Tarihi: Cami'nin giriş kapısı üzerindeki mermer levha üzerine Latin harfleri ile yazılmış kitabesine göre 1971 tarihinde yaptırılmıştır. Camiye ait beratta ise inşa tarihi olarak 1972 tarihi gösterilmektedir. Kitabe içeriği şöyledir:

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM
CEVİZLİK KÖYÜ
CAMİİ
Y. 1971

Günümüzde mevcut olan bu yapının yerinde daha eski tarihli bir caminin olduğu ifade edilse de eski yapı hakkında herhangi bir bilgi edinilememiştir. Caminin gerek tarihi gerekse sanatsal olarak bir kıymete sahip olmamasına rağmen kataloglanmasının sebebi, Kemah ve çevresindeki cami mimarisindeki ahşap direkli ve ahşap tavanlı plan

[789] Bu bilgi Ahmet Akdemir'den alınmıştır.

geleneğini genel olarak XX. yüzyılda da devam ederken, Cevizlik Köyü Camii'nde tek kubbeli planın uygulanmasıdır.

Plan ve Mimari Özellikleri: Cami, tek kubbeli olarak inşa edilmiştir (Foto. 472). Cami toplam arsa alanı 250 m^2, iç alanı 100 m^2 olup 100 kişilik kapasiteye sahiptir[790].

Caminin batı yöndeki dikdörtgen çerçeveli girişinden doğrudan harimine ulaşılır. Harimin üzeri beden duvarlarına oturan bir kubbe ile kapatılmıştır.

Mihrap: Kıble duvarında, son yıllarda yenilenen çini kaplamalı yarım yuvarlak planda, harime doğru 0.21 m ölçüsünde taşıntı yapan mihrap nişi bulunmaktadır.

Minber: Harimin güneybatı köşesine sanatsal bir özelliği olmayan ve yakın bir tarihte eklendiği anlaşılan minber yer almaktadır.

Beden duvarlarında doğu, batı, kuzey ve güney yönlerde ikişer dikdörtgen pencere açıklığına yer verilmiştir.

Minare: Harimin güneydoğusunda, birkaç yıl önce yapıldığı ifade edilen sac malzemeli bir de minare yer almaktadır. Minarenin kaidesi betonarme malzeme ile inşa edilmiştir. Minareye caminin dışarısından ulaşılmaktadır.

Süsleme: Camide günümüz itibariyle yenilenmiş olan çini mihrabı dışında süsleme bulunmamaktadır.

Malzeme: Yapı, moloz taş malzeme ile çimento harcı kullanılarak inşa edilmiştir. Beden duvarları yine çimento sıva ile kaplanmış ve pembe renkte badana ile boyanmıştır.

[790] Kemah Müftülüğü Cami İbadete Açılış Beratı, 01. 10. 2007

2.2.4.4.2. Ahır Mahallesi Camii

İnceleme Tarihi: 15. 08. 2013

Çizim: 116

Fotoğraf: 473-474

Yeri: Cami, Ahır Mahallesi'nde yer alır (Foto. 473). Ahır Mahallesi cami önünde alınan ölçüme göre 1468 rakımda kurulmuştur.

Tarihi: Cami'nin giriş kapısı üzerindeki mermer levha üzerine Latin harfleri ile yazılmış kitabesine göre 1962 tarihinde yaptırılmıştır. Kitabe içeriği şöyledir:

CEVİZLİK KÖYÜ
CAMİİ
1962

Caminin gerek tarihi gerekse sanatsal olarak bir kıymete sahip olmamasına rağmen kataloglanmasının sebebi, Kemah ve çevresindeki cami mimarisindeki ahşap direkli ve ahşap tavanlı plan geleneğini XX. yüzyılda da devam ettiğini göstermesidir.

Plan ve Mimari Özellikleri: Cami ahşap direkli, ahşap tavanlı olarak inşa edilmiştir (Foto. 474), (Çiz. 116). Yapı, dıştan 8.60 x 6.75 m ölçülerinde ve kuzey-güney istikametindeki dikdörtgen bir alanda kurulmuştur.

Camiye kuzey yönde, 1.00 m genişliğindeki dikdörtgen girişten ulaşılır. 6.25 x 7.60 m ölçülerindeki harimin üzerini kapatan ahşap tavan, ortada bağımsız iki ahşap taşıyıcıya, diğer yerlerde ise doğrudan beden duvarlarına oturtulmuştur. Örtü, ahşap taşıyıcılar ile beden duvarları arasında kuzey-güney istikametinde atılan ahşap kirişlerle üç bölüme ayrılmıştır. Taşıyıcılar kıble duvarına 4.40 m, doğu ve batı duvarlarına 2.00 m, kuzey duvarına 3.20 m, birbirlerine ise 2.25 m mesafede yer alır. Örtü, dışarıdan iki yöne meyilli çatı içerisine alınmıştır. Harimin zeminden tavana olan yüksekliği 4.00 m'dir.

Mihrap: Kıble duvarında, alçı sıvalı ve yarım yuvarlak planda süslemesiz mihrap nişi bulunmaktadır.

Minber: Harimin güneybatı köşesine sanatsal bir özelliği olmayan ve iki-üç yıl önce yapıldığı ifade edilen minber yer almaktadır.

Harim, doğu ve güney yönlerde ikişer dikdörtgen pencere açıklığı ile aydınlatılmıştır. Kuzey ve batı cepheleri ise sağır bırakılmıştır.

Minare: Harimin güneydoğusunda, minber gibi iki-üç yıl önce yapıldığı ifade edilen sac malzemeli bir de minare yer almaktadır. Minarenin kaidesi betonarme malzeme ile inşa edilmiş olup girişi dışarıdan verilmiştir.

Süsleme: Camide günümüz itibariyle süsleme bulunmamaktadır.

Malzeme: Yapı, moloz taş malzeme ile çimento harcı kullanılarak inşa edilmiştir. Beden duvarları yine çimento sıva ile kaplanmış ve beyaz renkte badana ile boyanmıştır.

2.2.4.5. Çalıklar Köyü

İnceleme Tarihi: 15. 08. 2013

Kemah-Refahiye karayolunun 24. km'sindeki sapaktan önce kuzeydoğu yönde 9. km, sonra kuzeybatı yönde 9.7 km devam ettikten sonra Çalıklar Köyü'ne varılmaktadır (Foto. 475). Köyün rakımı, batıdaki girişinde alınan ölçüme göre 1948'dir. TÜİK'in 2013 yılında hazırladığı ADNKS veri tabanına göre köyün nüfusu 34'tür[791].

Köy adını köye ilk yerleşen Çalık adındaki birinden almıştır. Köy Refahiye sınırında Yıldırım Aktuna kayak tesisinin yakınında devlet eliyle inşa ettirilen 164 konuttan oluşan yeni yerleşimine taşınmaktadır. Hem bu sebepten hem de zamanın yıkımı sebebiyle Çalıklar Köyü günümüzde iki hane dışında terkedilmiş vaziyettedir. Köydeki terkedilmiş evler, moloz taş örgüyle inşa edilmiş olup aralarda ise bağdadi duvar kullanılmıştır. Binali Karaman, köyün kuzeydoğusunda yaklaşık 200 m mesafede bir kilisenin olduğunu büyüklerinden öğrendiğini ifade etmiştir. Ancak bu kilisenin yeri günümüzde tam olarak tespit edilememiştir[792].

Köyde betonarme malzemeyle yapılmış fevkani tarzda bir de köy odası mevcuttur. Şerif Karaman'a ait evin hemen batısında yer alır. Köy odasının kuzeydeki girişi Alevilik inancına atfen kırk ahşap parçadan yapılmıştır. Köylü bu sebeple bu kapıya Kırklarr kapısı adını vermiştir[793].

Çalıklar Köyü'nde tanıtımı yapılabilecek herhangi bir kültür varlığı tespit edilememiştir. Köy mezarlığındaki ayak ve baş taşları tarihsiz olan mezarlar ise özelliksiz ve süslemesiz oldukları için çalışmamıza dâhil edilmemişlerdir.

---

[791] TÜİK, (2013), Erişim tarihi: 18.03.2014, tuikapp.tuik.gov.tr/adnksdagitapp/adnks.zul
[792] Bu bilgi, Çalıklar Köyü Dernek Başkanı Binali Karaman'dan alınmıştır.
[793] Bu bilgi, Çalıklar Köyü Dernek Başkanı Binali Karaman'dan alınmıştır.

2.2.4.6. Çamlıyayla (Maniker/Münkar/Minkar) Köyü

Kemah-Refahiye karayolunun 20.4. km'sindeki sapaktan kuzeydoğu yönde 1.4 km devam ettikten sonra eski adı Maniker[794]/Münkar[795]/Minkar[796] olan Çamlıyayla Köyü'ne varılmaktadır. Köyün rakımı, girişinde alınan ölçüme göre 1392'dir.

Çamlıyayla Köyü, Tapu Tahrir Defterleri'ndeki kayıtlara göre 1516'da 3 haneli, 1530'da 2 haneli, 1568'de 12 haneli bir köydür. Aynı kayıtlarda köyde 1591'de 16 Hıristiyan neferin olduğu, mahsulünün buğday, arpa, şıra, bal, meyve ve pamuk ürünlerinden oluştuğu, gelirinin 1516'da 5000, 1530'da 4884, 1568'de 6558 ve 1591'de 15731 akçe olduğu kayıtlıdır[797]. TÜİK'in 2013 yılında hazırladığı ADNKS veri tabanına göre köyün nüfusu 29'dur[798].

Çamlıyayla Köyü'nde tanıtımı yapılabilecek kaya yerleşimi dışında herhangi bir kültür varlığı tespit edilememiştir. Köy mezarlığındaki ayak ve baş taşları tarihsiz olan mezarlar ise özelliksiz ve süslemesiz oldukları için çalışmamıza dâhil edilmemişlerdir.

2.2.4.6.1. Çamlıyayla Köyü Kaya Yerleşimi[799] (Sarıtaş Kalesi)

İnceleme Tarihi: 15. 08. 2013

Fotoğraf: 476-479

Yeri: Kaya Yerleşimi, Yukarı Mahalle (Derebaşı) mevkiiinde yer almaktadır[800] (Foto. 476).

Plan ve Mimari Özellikleri: Yerleşimden günümüze çok az bir bölüm ulaşabilmiştir (Foto. 477). Mevcut hali ile tarihlendirmek için herhangi bir somut buluntu ile karşılaşılmayan yerleşimin Urartu Döneminden kalmış olması muhtemeldir. İlgili bilim adamlarının yapacağı araştırmalar bir Sanat Tarihçi olarak yaptığımız bu varsayımın doğruluğunu ya da yanlışlığını ortaya koyacaktır. Yerleşimin mağara ve sarnıç bölümlerinin arasında; doğu-batı istikametinde uzunluk, genişlik ve yükseklik

[794] Miroğlu, 56.
[795] Miroğlu, 56.
[796] Kurt, 96.
[797] Miroğlu, 56; Kurt, 97.
[798] TÜİK, (2013), Erişim tarihi: 19.03.2014, tuikapp.tuik.gov.tr/adnksdagitapp/adnks.zul
[799] Bu yerleşim, Erzurum KVKBK'nın 14.11.2003 gün ve 1455 sayılı kararı ile tescil edilmiştir.
[800] Bu yerleşim, KVKBK'nın envanter fişinde Sarıtaş Kalesi olarak tanıtılmıştır.

ölçüleri 1.06 m x 0.62 m x 0.30 m olan 22 basamak ana kayanın traşlanması ile meydana getirilmiştir (Foto. 478). Basamakların başladığı zemin kotu ile bittiği zemin kotu arasında yaklaşık 5.00 m kadar bir kot farkı bulunmaktadır. Bu basamakların sonunda, bir sarnıç yer alır. Kaçak kazılar sebebiyle bu alanda ciddi bir tahribat söz konusudur. Sarnıcın olduğu bölümden güneye doğru, akarsuya kadar devam eden bir koridor daha bulunmaktadır. Bu ikinci kol oldukça tahrip olmuş bir haldedir.

Yerleşimin kuzeyinde, yaklaşık 100 m mesafede ana kayanın oyulmasıyla meydana getirilmiş bir balık figürü yer alır[801] (Foto. 479).

[801] Gündoğdu vd, 42'de bu figürün Urartu toplumunun suya verdiği kutsiyetten kaynakladığı belirtilmektedir

2.2.4.7. Dedeoğlu (Salurd/Hınzari/Salut) Köyü

Kemah-Refahiye karayolunun 21. km'sindeki sapaktan batı yönde 3.7 km devam ettikten sonra eski adı Salurd[802]/Hınzari[803]/Salut[804] olan Dedeoğlu Köyü'ne varılmaktadır. Köy, ismini Dedeoğlu olarak adlandırılan bir tarladan almıştır. Köyün rakımı, caminin önünde alınan ölçüme göre 1480'dir.

Dedeoğlu Köyü, Tapu Tahrir Defterleri'ndeki kayıtlara göre 1516'da ıssız bir halde, 1530 ve 1568 yıllarında mezra, 1591 yılında ise tekrar köy statüsündedir. Köy, 1568'de 6 haneli ve 1591'de 16 haneli bir köydür. Aynı kayıtlarda köyün mahsulünün buğday, arpa ve bal ürünlerinden oluştuğu ve gelirinin 1516 ve 1530'da 1000, 1568'de 1200 ve 1591'de 2000 akçe olduğu kayıtlıdır[805]. TÜİK'in 2013 yılında hazırladığı ADNKS veri tabanına göre köyün nüfusu 54'tür[806].

Dedeoğlu Köyü'nde bir cami kültür varlığı olarak tespit edilmiş ve tanıtımı yapılmıştır. Köyün dikkat çeken yönlerinden birisi neredeyse her hanenin ayrı bir mezarlığının olmasıdır. Bu mezarlar, özelliksiz ve süslemesiz oldukları için çalışmamıza dâhil edilmemişlerdir.

2.2.4.7.1. Dedeoğlu Köyü Camii

İnceleme Tarihi: 14. 08. 2013

Çizim: 117

Fotoğraf: 480-482

Yeri: Cami, köyün güneyinde yer almaktadır (Foto. 480).

Tarihi: Cami, giriş kapısı üzerindeki mermer levha üzerine Latin harfleri ile yazılmış kitabesine göre 1936 tarihinde yaptırılmıştır. Camiye ait beratta ise tarih belirtilmemiştir. Kitabe içeriği şöyledir:

DEDEOĞLU KÖYÜ

---

[802] Miroğlu, 57.
[803] Miroğlu, 57.
[804] Kurt, 101.
[805] Miroğlu, 57; Kurt, 101.
[806] TÜİK, (2013), Erişim tarihi: 18.03.2014, tuikapp.tuik.gov.tr/adnksdagitapp/adnks.zul

CAMİİ

İNŞA TARİHİ 1936

Plan ve Mimari Özellikleri: Cami ahşap direkli, ahşap tavanlı olarak inşa edilmiştir (Foto. 481), (Çiz. 117). Dıştan 9.51 X 8.93 m ölçülerinde kareye yakın bir alanda bir alanda inşa edilen cami toplam arsa alanı 130 m^2, iç alanı 100 m^2 olup 120 kişilik kapasiteye sahiptir[807].

Caminin kuzeyinde üzeri ahşap tavan örtülü, 7.53 x 1.62 m ölçülerinde ve 2.00 m yüksekliğinde son cemaat yeri bulunur. Harime, son cemaat yerinin güney duvarı içerisine açılmış 0.83 m genişliğindeki dikdörtgen çerçeveli girişten ulaşılır.

7.53 x 7.83 m ölçülerindeki harimin üzerini kapatan ahşap tavan, ortada bağımsız iki ahşap taşıyıcıya, diğer yerlerde ise doğrudan beden duvarlarına oturtulmuştur (Foto. 482). Örtü, ahşap taşıyıcılar ile beden duvarları arsında kuzey-güney istikametinde atılan ahşap kirişlerle örtü üç bölüme ayrılmıştır. Taşıyıcılar kıble duvarına 4.15 m, doğu ve batı duvarlarına 1.81 m, kuzey duvarına 3.12 m, birbirlerine ise 2.44 m mesafede yer alır. Harimin zeminden tavana olan yüksekliği 4.27 m'dir.

Mihrap: Kıble duvarında, son yıllarda yenilenen çini kaplamalı yarım yuvarlak planda mukarnas kavsaralı, harime doğru 0.38 m taşıntı yapan mihrap nişi bulunmaktadır.

Minber: Harimin güneybatı köşesine sanatsal bir özelliği olmayan ve yakın bir tarihte eklendiği anlaşılan minber yer almaktadır.

Beden duvarlarında güney yönde iki mazgal, doğuda iki dikdörtgen, kuzeyde son cemaat yerinde iki dikdörtgen pencere açıklığına yer verilmiştir. Batı cephe ise sağır bırakılmıştır.

Son cemaat yerinin hemen üzerinde son cemaat yeri ile aynı ölçülerde mahfil bulunmaktadır. Mahfile son cemaat yerinin kuzeybatı köşesindeki merdivenlerle ulaşılır.

Minare: Harimin, batısında birkaç yıl önce yapıldığı ifade edilen sac malzemeli bir de minare yer almaktadır. Minarenin kaidesi betonarme malzeme ile inşa edilmiştir. Minareye caminin dışarısından ulaşılmaktadır.

---

[807] Kemah Müftülüğü Cami İbadete Açılış Beratı, 01. 10. 2007

Süsleme: Camide günümüz itibariyle yenilenmiş olan çini mihrabı dışında süsleme bulunmamaktadır.

Malzeme: Moloz taş malzeme ile çimento harcı kullanılarak inşa edilmiştir. 0.70 m kalınlığındaki beden duvarları yine çimento sıva ile kaplanmış ve yeşil renkte badana ile boyanmıştır.

2.2.4.8. Doğanbeyli (Ermenik/Ermelik) Köyü

Kemah-Refahiye karayolunun 16.1. km'sindeki sapaktan güneydoğu yönde 1.9 km devam ettikten sonra eski adı Ermenik[808]/Ermelik[809] olan Doğanbeyli Köyü'ne varılmaktadır. Köyün eski adı olan Ermelik, "Melik'in Erleri"nden bozularak gelmiştir. Köyün rakımı, caminin önünde alınan ölçüme göre 1488'dir.

Doğanbeyli Köyü, Tapu Tahrir Defterlerindeki kayıtlara göre 1516'da 21 haneli (2 hanesi Müslüman), 1530'da 35 haneli (1 hane Müslüman), 1568'de 83 haneli (11 hane Müslüman) ve 1591'de 97 haneli (15 hane Müslüman) bir köydür[810]. Aynı kayıtlarda köyün mahsulünün buğday, arpa, pamuk, şıra, bal, bakla, meyve ve bostan ürünlerinden oluştuğu ve gelirinin 1516'da 7800, 1530'da 8003, 1568'de 8593 ve 1591'de 12000 akçe olduğu kayıtlıdır[811]. TÜİK'in 2013 yılında hazırladığı ADNKS veri tabanına göre köyün nüfusu 143'tür[812]. Bu defterlerde ayrıca köyde bir değirmenin varlığı ve malikane hissesinin üçtebirinin Kemah'taki Melik Mengücek Gazi Zaviyesi'ne vakfedildiği de belirtilmiştir[813].

Doğanbeyli Köyü'nde bir cami, bir kilise (?) ve bir yerleşim yeri olmak üzere üç eser kültür varlığı olarak tespit edilmiş ve tanıtımları yapılmıştır. Köy mezarlığındaki ayak ve baş taşları tarihsiz olan mezarlar ise özelliksiz ve süslemesiz oldukları için çalışmamıza dâhil edilmemişlerdir.

2.2.4.8.1. Doğanbeyli Köyü Camii

İnceleme Tarihi: 15. 08. 2013

Fotoğraf: 483

Yeri: Cami, köy meydanında yer almaktadır (Foto. 483).

Tarihi: Cami, giriş üzerindeki levhaya Latin harfleriyle yazılmış kitabesine göre 1468 tarihinde yaptırılmış ve 1966 yılında onarılmıştır. Aynı bilgi camiye ait beratta da

---

[808] Miroğlu, 60.
[809] Miroğlu, 60; Kurt, 106.
[810] Miroğlu, 60; Kurt, 107.
[811] Miroğlu, 60.
[812] TÜİK, (2013), Erişim tarihi: 18.03.2014, tuikapp.tuik.gov.tr/adnksdagitapp/adnks.zul
[813] Miroğlu, 60; Kurt, 107.

tekrarlanmıştır. İnşa tarihi ile ilgili bilginin nereden alınarak yazıldığı bilinmemektedir. Ancak, günümüzde mevcut olan bu yapının yerinde daha eski tarihli bir caminin olduğu bilinen bir gerçektir. Yeni caminin gerek tarihi gerekse sanatsal olarak bir kıymete sahip olmamasına rağmen kataloglanmasının sebebi, ilk yapının XV. yüzyılda yapıldığı bilgisi doğru ise Kemah ve çevresindeki cami mimarisindeki en eski örneklerden birisi olma ihtimalidir. Orijinal caminin ahşap direkli ve ahşap tavanlı plan geleneğinde olması kuvvetle muhtemeldir.

Plan ve Mimari Özellikleri: 1966 yılında yaptırılan yeni cami, tek kubbeli plandadır. Cami toplam arsa alanı 200 m^2, iç alanı 100 m^2 olup 150 kişilik kapasiteye sahiptir[814].

Caminin kuzeyinde üç gözlü bir son cemaat yeri bulunmaktadır. Son cemaat yerinin üzeri üç kubbe ile kapatılmıştır. Son cemaat yerinin güneyindeki dikdörtgen giriş ile harime ulaşılır. Harimin üzeri beden duvarlarına oturan bir kubbe ile kapatılmıştır.

Mihrap: Kıble duvarında, çini kaplamalı yarım yuvarlak planda, harime doğru 0.13 m taşıntı yapan mihrap nişi bulunmaktadır.

Minber: Harimin güneybatı köşesine sanatsal bir özelliği olmayan ve yakın bir tarihte eklendiği anlaşılan minber yer almaktadır.

Beden duvarlarında doğu, batı yönlerde üstte ikişer yuvarlak kemerli, altta dikdörtgen ikişer pencere açıklığı yer alır. İç mekânda beden duvarları, yakın yıllarda belirli bir yüksekliğe kadar çiniyle, üst bölümler ve kubbe kalem işi süsleme ile bezenmiştir.

Minare: Harimin kuzeybatısında, minare yer almaktadır. Son cemaat yerinin içerisinde, harim girişinin batısında yer alan kare kaideli, çokgen gövdeli ve tek şerefeli olan minare, kesme taş malzemeden inşa edilmiştir. Şerefe sonrasındaki petek bölümü gövde ile aynı düzenlemededir. Peteğin üzerindeki külah ile de minare son bulmaktadır. Külahın bitiminde bir de alem yer alır.

---

[814] Kemah Müftülüğü Cami İbadete Açılış Beratı, 01. 10. 2007

Süsleme: Camide günümüz itibariyle yenilenmiş olan mihrabında çini, beden duvarlarında belirli bir yüksekliğe kadar çini, üst bölümlerinde ise kalem işi ve kubbe içerisinde yine kalem işi süsleme bulunmamaktadır.

Malzeme: Yapı, kesme taş malzeme ile inşa edilmiştir.

2.2.4.8.2. Doğanbeyli Köyü Kilisesi (?)

İnceleme Tarihi: 15. 08. 2013

Fotoğraf: 484

Doğanbeyli Köyü'nün 3.7.km güneydoğusunda tepelik bir alanda, 1727 rakımda mimari bir yapıya ait kalıntılar yer almaktadır (Foto. 484). Temel izlerinden kare plandaki mekânlardan oluşan bir yapı olduğu anlaşılan bu yapının doğusunda kaynaklarda kilise olarak tanıtılan başka bir yapı kalıntısı da mevcuttur[815]. Bu noktada tonozlu bir yapının varlığı dikkat çekmektedir. Kurulum alanının stratejik olarak vadiye hâkim bir konumda olması ve mekan dağılımının bir kilisede olmayacak haldeki mevcut görüntüsü burada kiliseden çok bir gözetleme kulesinin olabileceği düşündürtmektedir. Yapı kalıntısını mevcut haline bakarak net bir ifade ile tarihlendirmek mümkün değildir.

[815] Gündoğdu-VD, 48.

2.2.4.8.3. Doğaneyli Köyü Dipler Mevkiii Yerleşimi

İnceleme Tarihi: 15. 08. 2013

Doğaneyli Köyü'nün 2.8 km kuzeyinde Şaban Tarlası adı verilen mevkiide eski bir yerleşim kalıntısı mevcuttur. Muhtemelen köyün ilk yerleşimi bu alanda olmalıdır. Eski yerleşime ait inşa malzemeleri, bugün köylü tarafından hem bu alanda hem de kurulan yeni köydeki binalarda ikinci kez kullanılmaktadır. Yerleşiminde düzenli bir plan çıkarılamasa da yaklaşık 2 km^2'lik bir alanda yer yer mekânların varlığı ve şekli anlaşılabilmektedir. Alan, kaçak kazılar sonucu tahrip olmuş bir haldedir. Bu kazılarla ortaya çıkan ve alana yayılmış halde olan seramik parçalar, Ortaçağ Dönemi'ne tarihlendirilir[816].

[816] Ceylan, s. 178; Gündoğdu, vd., 39

2.2.4.9. Elmalı Köyü

Kemah-Refahiye karayolunun 25.8. km'sindeki sapaktan kuzey yönde 1.7 km devam ettikten sonra Elmalı Köyü'ne varılmaktadır. Köy Aşağı, Yukarı ve Yusuflar adındaki üç mahalleden oluşur. Köyün rakımı, girişinde alınan ölçüme göre 1458'dir.

Elmalı Köyü, Tahrir Defterleri'ndeki kayıtlara göre 1516'da ıssız bir halde, 1530'da 1 haneli, 1568'de 32 haneli ve 1519'de 19 haneli bir köydür. Aynı kayıtlarda köyün mahsulünün buğday, arpa, darı, pamuk ve bal ürünlerinden oluştuğu, gelirinin 1530'da 1875, 1568'de 2500 ve 1591'de 1200 akçe olduğu ve köyde bir değirmenin varlığı kayıtlıdır[817]. TÜİK'in 2013 yılında hazırladığı ADNKS veri tabanına göre köyün nüfusu 73'tür[818].

Köy halkı, Aşağı Mahallenin kuzeyinde ve Taşlıburun mevkiiinde iki kilisenin varlığından bahsetmektedir[819]. Ancak bu kiliselerden günümüze herhangi bir kalıntı ulaşamamıştır. Muhtemelen bu kiliselere ait olan malzeme, köydeki evlerin inşasında devşirme olarak kullanılmıştır (Foto. 485). Köy içerisinde 1957 tarihinde yaptırıldığı anlaşılan üç de çeşme yer almaktadır.

Elmalı Köyü'nde iki cami kültür varlığı olarak tespit edilmiş ve tanıtımları yapılmıştır. Köy mezarlığındaki ayak ve baş taşları tarihsiz olan mezarlar ise özelliksiz ve süslemesiz oldukları için çalışmamıza dâhil edilmemişlerdir.

2.2.4.9.1. Aşağı Mahalle Camii

İnceleme Tarihi: 14. 08. 2013

Fotoğraf: 486-487

Yeri: Cami, köyün kuzeyindeki Aşağı Mahalle'nin girişinde yer almaktadır (Foto. 486).

Tarihi: Yapı, giriş kapısı üzerindeki mermer levha üzerine Latin harfleri ile yazılmış kitabesine göre 1944 tarihinde yaptırılmıştır. Kitabe içeriği şöyledir:

---

[817] Miroğlu, 60; Kurt, 112.
[818] TÜİK, (2013), Erişim tarihi: 18.03.2014, tuikapp.tuik.gov.tr/adnksdagitapp/adnks.zul
[819] Elmalı Köyünde olduğu ifade edilen kiliselerle ilgili bilgiler Muhammed Rahim ALBAYAK tan alınmıştır.

ELMALI KÖYÜ

AŞAĞI MAHALLE

CAMİİ 1944

Plan ve Mimari Özellikleri: Cami, ahşap tavanlı olarak inşa edilmiştir (Foto. 487).

Kuzey güney doğrultusundaki kurulmuş olan caminin harimine batı yöndeki dikdörtgen çerçeveli girişten ulaşılmaktadır. Harimin üzerini kapatan ahşap tavan, doğrudan beden duvarlarına oturtulmuştur.

Mihrap: Kıble duvarında, son yıllarda yenilenen alçı sıvalı yarım yuvarlak planda, harime doğru yaklaşık 0.15 m taşıntı yapan mihrap nişi bulunmaktadır.

Minber: Harimin güneybatı köşesine sanatsal bir özelliği olmayan ve yakın bir tarihte eklendiği anlaşılan minber yer almaktadır.

Beden duvarlarında güney yönünde iki, doğu yönünde bir dikdörtgen pencere açıklığına yer verilmiştir. Batı ve kuzey cepheler ise sağır bırakılmıştır.

Harimin kuzeyindeki mahfil ile harim arasında yakın yıllarda perde duvar örülerek mahfil ayrı bir bölüm haline getirilmiştir. Mahfil ile harim arasındaki bağlantı bu duvar yüzeyinde açılan iki dikdörtgen pencere ile sağlanmıştır.

Minare: Harimin batısında, yakın yıllarda eklenen kaidesi betonarme gövdesi sac malzemeli bir de minare yer almaktadır. Minareye caminin dışarısından ulaşılmaktadır.

Süsleme: Camide günümüz itibariyle süsleme bulunmamaktadır.

Malzeme: Yapı, moloz taş malzeme ile çimento harcı kullanılarak inşa edilmiştir. Beden duvarları yine çimento sıva ile kaplanmış ve yeşil renkte badana ile boyanmıştır.

2.2.4.9.2. Yukarı Mahalle Camii

İnceleme Tarihi: 14. 08. 2013

Fotoğraf: 488-489

Yeri: Cami, Yukarı Mahalle'nin girişinde yer almaktadır (Foto. 488).

Tarihi: Cami üzerinde inşa tarihi gösteren herhangi bir kitabe mevcut değildir. Ancak caminin avlusundaki bulunan mezarın baş taşındaki *"Bu caminin banisi M. Voyvoda oğlunun R. Fatiha Y.M.O 1964"* ibaresinden hareketle caminin bu tarihten daha önce yapılmış olduğu söylenebilir. Yapının inşa tarihi için plan ve mimarisi özelliklerinden hareketle XX. yüzyıl uygun düşmektedir.

Plan ve Mimari Özellikleri: Cami ahşap direkli, ahşap tavanlı olarak inşa edilmiştir (Foto. 489). Kuzey-güney istikametinde dikdörtgen bir alanda kurulmuş olan caminin harimine kuzey yöndeki dikdörtgen girişten ulaşılmaktadır.

Harimin üzerini kapatan ahşap tavan, ortada bağımsız iki ahşap taşıyıcıya, diğer yerlerde ise beden duvarlarına oturtulmuştur. Örtü, bu taşıyıcıların üzerinde kuzey-güney istikametinde atılan kirişler ile üç bölümlü hale getirilmiştir. Bu kirişlerin arası, yine kuzey-güney istikametinde mertek denilen tahtalar ile kaplanmıştır.

Mihrap: Kıble duvarında, son yıllarda yenilenen yarım yuvarlak planda, süslemesiz mihrap nişi bulunmaktadır.

Minber: Harimin güneybatı köşesine sanatsal bir özelliği olmayan ve yakın bir tarihte eklendiği anlaşılan minber yer almaktadır.

Beden duvarlarında güney yönde iki, doğu ve kuzey yönlerde üçer dikdörtgen pencere açıklığına yer verilmiştir. Kuzey cephe ise sağır bırakılmıştır. Caminin kuzeyinde bir de küçük boyutlarda mescit bulunmaktadır.

Minare: Harimin güneydoğusunda, kaidesi betonarme olan birkaç yıl önce yapıldığı ifade edilen sac malzemeli bir de minare yer almaktadır. Minareye caminin dışarısından ulaşılmaktadır.

Süsleme: Camide günümüz itibariyle süsleme bulunmamaktadır.

Malzeme: Yapı, moloz taş malzeme ile çimento harcı kullanılarak inşa edilmiştir. Beden duvarları yine çimento sıva ile kaplanmış ve yeşil renkte badana ile boyanmıştır.

2.2.4.10. Ilgarlı (Ilgarlu/Poyiner/Poğniger) Köyü

Kemah-Refahiye karayolunun 14.8. km'sindeki sapaktan batı yönde 0.3. km devam ettikten sonra eski adı Ilgarlu[820]/Poyiner[821]/Poğniger[822] olan Ilgarlı Köyü'ne varılmaktadır. Köyün rakımı, caminin önünde alınan ölçüme göre 1182'dir. XVI. yüzyıldaki tahrirlerde nüfusu belirtilmeyen ve sonraki dönemlerde terkedildiği anlaşılan köyün mahsulünün arpa ve buğday olduğu, gelirinin 1516'da tahminen 1500, 1530'da 2100 ve 1591'de 3000 akçe olduğu belirtilmektedir[823]. TÜİK'in 2013 yılında hazırladığı ADNKS veri tabanına göre köyün nüfusu 20'dir[824].

Ilgarlı Köyü'nde bir cami kültür varlığı olarak tespit edilmiş ve tanıtımı yapılmıştır. Köy mezarlığındaki ayak ve baş taşları tarihsiz olan mezarlar ise özelliksiz ve süslemesiz oldukları için çalışmamıza dâhil edilmemişlerdir.

2.2.4.10.1. Ilgarlı Köyü Camii

İnceleme Tarihi: 16. 08. 2013

Çizim: 118

Fotoğraf: 490-491

Yeri: Cami, köyün batısındaki girişinin hemen doğusunda yer almaktadır (Foto. 490).

Tarihi: Cami, giriş üzerindeki mermer levhaya Latin harfleriyle yazılmış kitabesine göre 1732 tarihinde yaptırılmıştır. Kitabe içeriği şöyledir:

ILGARLI
KÖYÜ CAMİİ
1732

---

[820] Miroğlu, 66-67.
[821] Kurt, 126.
[822] Miroğlu, 56; Kurt, 126.
[823] Miroğlu, 56.
[824] TÜİK, (2013), Erişim tarihi: 18.03.2014, tuikapp.tuik.gov.tr/adnksdagitapp/adnks.zul

Plan ve Mimari Özellikleri: Cami ahşap direkli, ahşap tavanlı olarak inşa edilmiştir (Foto. 491), (Çiz. 118). Yapı, dıştan 4.30 x 7.80 m ölçülerindeki dikdörtgen bir alanda kurulmuştur.

Caminin kuzeyinde 3.50 x 2.90 m ölçülerinde düz tavan ile örtülü son cemaat yeri yer almaktadır. Son cemaat yerinin güney duvarı ortasına açılan 1.30 m genişliğindeki dikdörtgen girile harime geçilmektedir.

Harim, 3.50 x 7.00 m ölçülerinde olup üzerini örten ahşap tavan ortada bağımsız bir ahşap taşıyıcıya, diğer yerlerde ise doğrudan beden duvarlarına oturtulmuştur. Taşıyıcı ile kıble duvarı arasındaki mesafe 3.73 m, doğu ve batı duvarlarına 2.80 m, kuzey duvarına 3.30 m, mesafede yer alır. Örtü, yakın tarihte sunta ile kaplanmıştır. Harimin zeminden tavana olan yüksekliği 4.01 m'dir.

Mihrap: Kıble duvarında, son yıllarda yenilenen çini kaplamalı yarım yuvarlak planda, harime doğru yaklaşık 0.30 m taşıntı yapan mihrap nişi bulunmaktadır.

Beden duvarlarında güney ve batı yönlerde üstte ikişer mazgal, altta ikişer dikdörtgen pencere, doğu yönde ise üstte iki mazgal pencere açıklığına yer verilmiştir. Kuzey cephe ise sağır bırakılmıştır.

Minber: Harimin güneybatı köşesine sanatsal bir özelliği olmayan ve yakın bir tarihte eklendiği anlaşılan minber yer almaktadır.

Minare: Harimin kuzeybatısında, kaidesi betonarme gövdesi sac malzemeli bir de minare yer almaktadır. Minareye caminin içerisinden ulaşılmaktadır.

Süsleme: Caminin mihrabı ve beden duvarlarının belirli bir yüksekliğe kadar olan bölümü yakın yıllarda çini malzeme ile kaplanmıştır.

Malzeme: Yapı, moloz taş malzeme ile çimento harcı kullanılarak inşa edilmiştir. Beden duvarları yine çimento sıva ile kaplanmış ve beyaz renkte badana ile boyanmıştır.

2.2.4.11. Kedek Köyü

Kemah-Refahiye karayolunun 24. km'sindeki sapaktan önce kuzeydoğu yönde 9 km, sonra kuzeybatı yöne 15.1 km devam ettikten sonra Kedek Köyü'ne, varılmaktadır (Foto. 492). Köyün rakımı, caminin önünde alınan ölçüme göre 1991'dir. 1516 ve 1530 tarihli tahrirlerde nüfusu belirtilmeyen, 1568 ve 1591 tarihli tahrirlerde ise adına rastlanılmayan köyün köyün mahsulünün arpa ve buğday olduğu, gelirinin 1516'da 500 ve 1530'da 340 akçe olduğu belirtilmektedir[825]. TÜİK'in 2013 yılında hazırladığı ADNKS veri tabanına göre köyün nüfusu 45'dir[826].

Köyün kuzeyinde Mahmut Öldüren Dağı'nın güney yamacında bir ziyaret yeri bulunur. Burası köy halkı tarafından bir Ziyaret Yeri olarak kabul edilmekte[827] ve köylülerin adaklar sunduğu bir yer olarak geçmişten günümüze kadar gelmiştir. Bu alanda mimari bir yapı bulunmamakta olup sadece bir su kaynağının varlığı görülmektedir.

Köyün 3.6 km kuzeybatısında Gülyurdu (Gâvur Yurdu[828]) mezrası yer almaktadır. Girişte alınan ölçüme göre 2016 rakımda kurulmuş mezrada, herhangi bir kültür varlığı bulunmamaktadır. Mezrada sadece yaz aylarında üç hane ikamet etmektedir.

Köyün güneybatısında köye 100 m kadar mesafede bir değirmen yer almaktadır. Dursun Cantekin, bu değirmenin yaklaşık 100 yıl öncesine ait olduğunu belirtmiştir[829]. Yapı günümüzde metruk halde olup kalan temel izlerinden anlaşıldığı kadarıyla moloz taş malzeme ile çamur harç kullanılarak inşa edilmiş ve kare planlıdır.

Kedek Köyü'nde bir cami ve bir konut olmak üzere ik eser kültür varlığı olarak tespit edilmiş ve tanıtımları yapılmıştır. Köy mezarlığındaki ayak ve baş taşları tarihsiz olan mezarlar ise özelliksiz ve süslemesiz oldukları için çalışmamıza dâhil edilmemişlerdir.

2.2.4.11.1. Kedek Köyü Camii

---

[825] Miroğlu, 62.
[826] TÜİK, (2013), Erişim tarihi: 18.03.2014, tuikapp.tuik.gov.tr/adnksdagitapp/adnks.zul
[827] Bu yapıya dair bilgiler Birlik Evi'nin bugünkü sahibi olan Dursun Cantekin'den alınmıştır.
[828] Kurt,138.
[829] Bu yapıya dair bilgiler Dursun Cantekin'den alınmıştır.

İnceleme Tarihi: 14. 08. 2013

Fotoğraf: 493-494

Yeri: Cami, köyün kuzeybatısında yer almaktadır (Foto. 493).

Tarihçesi: Cami, giriş üzerindeki mermer levhaya Latin harfleriyle yazılmış kitabesine göre 1965 tarihinde yaptırılmıştır. Caminin bu tarihte yenilenmiş olması muhtemeldir. Köyde 1965 yılına kadar bir caminin olmama ihtimalinin düşük olması daha eski tarihli bir caminin yerine mevcut caminin yapılma olasılığını kuvvetlendirmektedir. Kitabe içeriği şöyledir:

Kedek
Köyü Camii
1965

Caminin gerek tarihi gerekse sanatsal olarak bir kıymete sahip olmamasına rağmen kataloglanmasının sebebi, Kemah ve çevresindeki cami mimarisindeki ahşap direkli ve ahşap tavanlı plan geleneğini XX. yüzyılda da devam ettiğini göstermesidir.

Plan ve Mimari Özellikleri: Cami ahşap direkli, ahşap tavanlı olarak inşa edilmiştir (Foto. 494).

Kuzey-güney istikametinde dikdörtgen alan üzerine kurulmuş olan camiye, kuzeybatı yönde dikdörtgen bir girişi olan son cemaat yerinden ulaşılır. Doğu-batı istikametinde dikdörtgen planlı ve pencere açıklığı olmayan son cemaat yeri, ahşap tavan ile örtülüdür. Son cemaat yerinin güneydoğusundaki girişle harime ulaşılır.

Harimin üzerini kapatan ahşap tavan ortada bağımsız iki, doğu cephenin ortasında ve güneydoğu köşesinde duvara bağımlı iki, güneyde mihrabın iki yanında duvara bağımlı iki, kuzeyde ortadaki bağımsız iki ahşap direğin ekseninde iki ahşap direğe, batı cephede ise doğrudan beden duvarının üzerine oturtulmuştur. Taşıyıcılardaki asimetrik dağılım, sonraki yıllarda yapılan ilavelere işaret etmektedir.

Mihrap: Kıble duvarının ortasına, ters U biçiminde ve süslemesiz olan mihrap nişi yerleştirilmiştir.

Minber: Harimin güneybatı köşesine sanatsal bir özelliği olmayan ve yakın bir tarihte eklendiği anlaşılan minber yer almaktadır.

Harimin doğu, batı ve güney yönlerinde dikdörtgen ikişer pencere açılmıştır.

Minare: Son cemaat yerinin kuzeybatı köşesinde girişi dışarıdan olan ve son yıllarda eklenen sac kaplamalı bir minare yer almaktadır. Minarenin kaidesi betonarme malzeme ile inşa edilmiştir.

Süsleme: Camide günümüz itibariyle süsleme bulunmamaktadır.

Malzeme: Yapı, moloz taş malzeme ile çimento harcı kullanılarak inşa edilmiştir. Beden duvarları yine çimento sıva ile kaplanmış ve sarı renkte badana ile boyanmıştır.

2.2.4.11.2. Kedek Köyü Birlik Evi[830]

İnceleme Tarihi: 14. 08. 2013

Fotoğraf: 495

Yeri: Yapı, köyün batısında Dursun Cantekin'e ait evin hemen batısında yer almaktadır (Foto. 495).

Tarihi: Dursun Cantekin bu yapının dedesi Dursun Ağa[831] tarafından Ermeni ustalara günlük iki Mecidiye altını karşılığında 100-150 yıl önce yaptırıldığını ifade etmiştir. Yapı, köy halkının toplantılarının yapıldığı, gerektiğinde misafirhane gibi işlev de gören bir konut olarak inşa edilmiştir.

Plan ve Mimari Özellikleri: Yapıya güney yöndeki dikdörtgen giriş açıklığından ulaşılır. Kuzey güney doğrultusunda dikdörtgen bir alanda kurulan yapının üzeri ahşap tavanla kapatılmıştır. Örtü, ortada dört bağımsız ahşap taşıyıcıyla, diğer yerlerde ise doğrudan beden duvarları tarafından taşınmaktadır. Yapıldığı dönemde Birlik Evi'nde 40 kişinin barındığı söylenmektedir.

Birlik Evi'nin hemen batısında Birlik Evi ile aynı dönemde yaptırılmış ambar bölümü bulunmaktadır. Bugün Dursun Cantekin'e ait evin içerisinde kalan bu bölüme güney yöndeki girişten ulaşılır. Girişin hemen sağında bir ocak nişine yer verilmiştir. Ambar, Birlik Evi gibi ahşap bir tavanla kapatılmıştır. Örtü, doğrudan beden duvarlarına oturtulmuştur. Ambarın doğu cephesine son yıllarda dikdörtgen bir pencere açılmıştır.

Malzeme: Moloz taş malzeme ile Horasan harcı kullanılarak inşa ettirilen Birlik Evi ve Ambar bölümlerinin üst örtülerinde ardıç ağacından ahşap malzeme kullanılmıştır.

---

[830] Bu yapıya dair bilgiler Birlik Evinin bugünkü sahibi olan Dursun Cantekin'den alınmıştır.
[831] Dursun Cantekin, Birlik Evinin inşa edildiği tarihte Salut Köyün'de Salut Ağdaş ve Kedek Köyü'nde üç kişinin varlık vergisi verdiğini bunlardan birisinin de dedesi Dursun Ağa olduğunu belirtmiştir.

2.2.4.12. Kerer (Karer) Köyü

Kemah-Refahiye karayolunun 20.4. km'sindeki sapaktan kuzeydoğu yönde 3.5. km devam ettikten sonra eski adı Karer[832]olan Kerer Köyü'ne varılmaktadır (Foto. 496). Kaynaklarda Kerer adının güç, kuvvet anlamındaki "Ker" kelimesinden geldiği ifade edilmektedir[833]. Köy Aşağı, Yukarı, Ötegeçe ve Antak ve Cami adlarındaki beş mahalleden meydana gelmektedir. Köyün rakımı, batı yönündeki girişinde alınan ölçüme göre 1404'tür.

Kerer Köyü, Tapu Tahrir Defterlerindeki kayıtlara göre 1516'da 4 haneli, 1530'da 12 haneli, 1568'de 19 haneli bir köydür. 1591 tarihli kayıtlarda köyün ismi yer almamaktadır. Aynı kayıtlarda Kerer Köyü'nün ana yol üzerinde bulunması ve halkının yolcuların güvenliği ile görevlendirilmeleri sebebiyle Avarız-ı Divaniyye ve Tekâlif-i Örfiyye denilen vergilerden muaf tutuldukları da kayıtlıdır[834]. Bu defterlerde köyün mahsulünün buğday, arpa, darı, bal ve bostan ürünlerinden oluştuğu, gelirinin 1516'da 3000, 1530'da 1675, 1568'de 2200 akçe olduğu ve köyde bir de değirmenin varlığı kayıtlıdır[835]. TÜİK'in 2013 yılında hazırladığı ADNKS veri tabanına göre köyün nüfusu 331'dir[836].

Köyün 2 km doğusunda Çat mevkiiinde bir yapı kalıntısı yer almaktadır. Köy halkı bu yapı kalıntısını "imalathane" olarak adlandırmaktadır[837]. Alandaki temel izlerinden burada doğu batı doğrultusunda iki mekânın varlığı anlaşılmaktadır. Yüzeyde çok sayıda keramik parçası bulunmaktadır.

Köyün güneydoğusunda Şükrü Efendi Cami yer almaktadır (Foto. 497). Giriş kapısı üzerindeki mermer levha üzerine Latin harfleri ile yazılmış kitabesine göre 1984 tarihinde yaptırılmış olan cami, tek kubbeli olarak inşa edilmiştir. Cami toplam arsa alanı 230 m^2, iç alanı 130 m^2 olup 300 kişilik kapasiteye sahiptir[838].

---

[832] Miroğlu, 62-63.
[833] Ballı, 26.
[834] Miroğlu, 62; Kurt, 141.
[835] Miroğlu, 62-63.
[836] TÜİK, (2013), Erişim tarihi: 18.03.2014, tuikapp.tuik.gov.tr/adnksdagitapp/adnks.zul
[837] Köy Muhtarı Zeki Özger, bu yapı kalıntısının kiremit imalatı yapan bir yapıya ait olduğunu belirtmiştir.
[838] Kemah Müftülüğü Cami İbadete Açılış Beratı, 01. 10. 2007

Kerer Köyü'nde bir gözetleme kulesi (?) kültür varlığı olarak tespit edilmiş ve tanıtımı yapılmıştır. Köy mezarlığındaki ayak ve baş taşları tarihsiz olan mezarlar ise özelliksiz ve süslemesiz oldukları için çalışmamıza dâhil edilmemişlerdir.

2.2.4.12.1. Kerer Köyü Gözetleme Kulesi (?)[839]

İnceleme Tarihi: 15. 08. 2013

Fotoğraf: 498-499

Yeri: Yapı, köyün doğusunda köye 4.5 km mesafedeki Kilge Mevkiii'nde yer almaktadır (Foto. 498).

Plan ve Mimari Özellikleri: Bu yapı kalıntısının plan ve mimarisi ile ilgili herhangi bir tespit yapabilmek mümkün değildir. Ancak inşa malzemesi, boyutları ve kurulum alanı dikkate alındığında bu yapı kalıntısının gözetleme kulesi olması olasıdır. Alanın kuzeyinde moloz yığınları halinde temel izleri mevcuttur. Bu moloz yığınlarının hemen altında Kererçay'a kadar uzanan bir de tünel bulunmaktadır (Foto. 499).

[839] Bu kalıntı, Erzurum KVKBK'nın 28.05.2009 gün ve 1245 sayılı kararı ile tescil edilmiştir.

2.2.4.13. Kutluova (Salamat) Köyü

Kemah-Refahiye karayolunun 20.4. km'sindeki sapaktan önce kuzeydoğu yönde 1 km, sonra güney yönde 0.3 km devam ettikten sonra eski adı Salamat[840] olan Kutluova Köyü'ne varılmaktadır. Köyün rakımı, girişinde alınan ölçüme göre 1337'dir. TÜİK'in 2013 yılında hazırladığı ADNKS veri tabanına göre köyün nüfusu 22'dir[841].

Kutluova Köyü'nde tanıtımı yapılabilecek herhangi bir kültür varlığı tespit edilememiştir. Köyde 1991 yılında bir cami yaptırılmıştır. Köy mezarlığındaki ayak ve baş taşları tarihsiz olan mezarlar ise özelliksiz ve süslemesiz oldukları için çalışmamıza dâhil edilmemişlerdir.

[840] Kurt, 152.
[841] TÜİK, (2013), Erişim tarihi: 18.03.2014, tuikapp.tuik.gov.tr/adnksdagitapp/adnks.zul

2.2.4.14. Özdamar (Kiğarı) Köyü

Kemah-Refahiye karayolunun 20.8. km'sindeki sapaktan kuzeydoğu yönde 2.3. km devam ettikten sonra eski adı Kiğarı[842] olan Özdamar Köyü'ne varılmaktadır. Köyün rakımı, caminin önünde alınan ölçüme göre 1359'dur.

Özdamar Köyü, Tapu Tahrir Defterlerindeki kayıtlara göre 1516'da 4 haneli, 1568'de 14 haneli, 1591'de 21 haneli bir köydür[843]. Aynı kayıtlarda köyün mahsulünün buğday, arpa, darı ve bal ürünlerinden oluştuğu, gelirinin 1516'da 2000, 1530'da 1710, 1568'de 1900 ve 1591'de 5000 akçe olduğu ve köyde bir değirmenin varlığı kayıtlıdır[844]. TÜİK'in 2013 yılında hazırladığı ADNKS veri tabanına göre köyün nüfusu 57'dir[845].

Köyün Aşağı, Yukarı ve Konak adlarındaki üç mahallesi bulunmaktadır. Konak Mahallesi, adını günümüzde mevcut olmayan Sağıroğulları ailesine ait olan bir konaktan almıştır.

Özdamar Köyü'nde bir cami, bir türbe ve bir mezarlık olmak üzere üç eser kültür varlığı olarak tespit edilmiş ve tanıtımları yapılmıştır.

2.2.4.14.1. Özdamar Köyü Camii

İnceleme Tarihi: 15. 08. 2013

Fotoğraf: 500-501

Yeri: Cami, köyün güneyinde yer almaktadır (Foto. 500).

Tarihi: Bugünkü caminin yerinde Kemah'taki Gülabibey Camii'ne çok benzer olduğu ve altında da bir medrese olduğu belirtilen bir caminin varlığından bahsedilmektedir[846]. Bahsi geçen bu caminin yerine 1974 yılında bugünkü cami inşa ettirilmiştir. Eski caminin sülüs hatlı ve okunamayacak haldeki kitabesi de yapılan bu yeni caminin girişi üzerine yerleştirilmiştir.

---

[842] Miroğlu, 63; Kurt, 163.
[843] Kurt, 163.
[844] Miroğlu, 163.
[845] TÜİK, (2013), Erişim tarihi: 18.03.2014, tuikapp.tuik.gov.tr/adnksdagitapp/adnks.zul
[846] Bu bilgi Muhtar Nejdet Ergül'den alınmıştır.

Plan ve Mimari Özellikleri: Cami, tek kubbeli olarak inşa edilmiştir (Foto. 501). Cami toplam arsa alanı 450 m^2, iç alanı 150 m^2 olup 150 kişilik kapasiteye sahiptir[847].

Caminin kuzey yöndeki dikdörtgen girişinden doğrudan harimine ulaşılır. Harimin üzeri köşelerde tromplarla taşınan bir kubbe ile kapatılmıştır.

Mihrap: Kıble duvarında, son yıllarda yenilenen çini kaplamalı yarım yuvarlak planda mukarnas kavsaralı, harime doğru 0.34 m ölçüsünde taşıntı yapan mihrap nişi bulunmaktadır.

Minber: Harimin güneybatı köşesine sanatsal bir özelliği olmayan ve yakın bir tarihte eklendiği anlaşılan minber yer almaktadır.

Harimin kuzeyindeki mahfile caminin dışından girişin hemen batısındaki merdivenlerle ulaşılır.

Beden duvarlarında doğu, batı ve güney yönlerde altta iki, üstte bir olmak üzere üçer adet yuvarlak kemerli pencereler açılmıştır. Kuzey cephe ise sağır bırakılmıştır. Beden duvarları dışarıdan dört yönde iki katlı olarak düzenlenmiş olup kasnak seviyesinde içeriye çekilerek iki parçaya bölünmüştür.

Minare: Harimin, kuzeybatısında kesme taş malzemeli bir de minare yer almaktadır. Minarenin kaidesi kesme taş malzeme ile inşa edilmiştir. Minareye caminin dışarısından ulaşılmaktadır.

Süsleme: Camide günümüz itibariyle süsleme bulunmamaktadır.

Malzeme: Cami, betonarme malzeme ile minare ise kesme taş malzeme ile inşa edilmiştir.

---

[847] Kemah Müftülüğü Cami İbadete Açılış Beratı, 01. 10. 2007

2.2.4.14.2. Özdamar Köyü Türbesi

İnceleme Tarihi: 15. 08. 2013

Fotoğraf: 502-503

Yeri: Türbe, Aşağı Mahallenin kuzeyinde yer alır (Foto. 502).

Tarihi: Türbenin içerisinde bugün mermer bir levha üzerinde latin harfleriyle *"ismi = Muhammed'ül Ekber Sultan Melik'in oğlu Ebul İshak'ın Dervişhanlarından (Alperenlerinden-mürsid) olan Muhammed'ül Ekber KOĞANYA (Şebinkarahisar) seferine giderken şehit düşmüş iki hanımı olduğundan dolayı İKİGARILI (KİĞARI) onun adına izafeten verilmiştir"* yazılmıştır[848]. Köyün muhtarı Nejdet ERGÜL bu yazının başbakanlık Osmanlı arşivinde çalışan hemşehrileri Sadi GÜL, Hamit SAĞIRLI ve Emin KUTLU tarafından derlenerek yazdırıldığını ifade etmektedir. Köy halkı burada yatan kişinin Kemah'taki Sultan Melik'in kardeşi olduğuna inanmaktadır.

Plan ve Mimari Özellikleri: Önceleri üzeri açık bir mezar halinde iken son yıllarda köy halkı tarafından betonarme malzeme ile dikdörtgen bir mekân içerisine alınan mezar, türbe haline getirilmiştir (Foto. 503). Türbeye kuzeybatı köşedeki girişten ulaşılır. Herhangi bir süslemesi olmayan yapının üzeri iki yöne meyilli bir çatı ile kapatılmıştır.

[848] Bu bilgi Muhtar Nejdet Ergül'den alınmıştır. Nejdet Ergül bu yazıda İKİGARILI ifadesinin zaman içerisinde KİĞARI haline gelerek köyün eski adını meydana getirdiğini söylemiştir.

2.2.4.14.3. Özdamar Köyü Mezarlığı

İnceleme Tarihi: 15. 08. 2013

Fotoğraf: 504

Yeri: Mezarlık, köyün batıdaki girişinde yolun hemen kuzeyinde yer almaktadır (Foto. 504).

Köyün mezarlığı doğu-batı istikametinde dikdörtgen bir alan içerisindedir. Mezarlığın doğusunda ve batısında yakın tarihli ve birçoğu mermer malzemeli mezar bulunmaktadır. Mezarlıkta dikkat çeken husus ise mezarlığın orta kısmıdır. Bu kısımda yüze yakın mezar bulunur. Bu mezarların tamamı basit mezar olmakla birlikte daha eski tarihli olduğu açıktır. Köy halkı bu alandaki mezarların bir savaşta şehit olanlara ait olduğuna inanır. Hatta mezarların tiplerinin ve malzemelerin aynı oluşunu bu sebebe bağlarlar[849]. Mezarlıkta tespit edebildiğimiz en eski mezar taşı 1288 H/ 1871 M tarihlidir.

[849] Bu bilgi Muhtar Nejdet Ergül'den alınmıştır.

2.2.4.15. Yardere (Hoperek) Köyü

İnceleme Tarihi: 15. 08. 2013

Kemah-Refahiye karayolunun 20.8. km'sindeki sapaktan kuzeydoğu yönde 5.8 km devam ettikten sonra eski adı Hoperek[850] olan Yardere Köyü'ne varılmaktadır (Foto. 505). Köyün eski ismi olan Hoperek, "kaymış" anlamındaki "Hopan almış"tan, yeni ismini de köyün ikinci yerleşim yeri olan mevkiiinin uçurumlarla çevrilmiş olmasından almıştır. Köyün ilk yerleşimi, bugünkü yerinden daha kuzeybatısında olan maden mevkiiindedir[851]. Köyün rakımı, girişinde alınan ölçüme göre 1723'tür.

Yardere Köyü, Tapu Tahrir Defterleri'ndeki kayıtlara göre 1516 ve 1530'da ıssız ve harap bir halde, 1568 ve 1591'de 2 haneli bir köydür[852]. Aynı kayıtlarda köyün mahsulünün buğday ve arpa ürünlerinden oluştuğu, gelirinin 1516'da tahminen 1000, 1530'da 899, 1568'de 1000 ve 1591'de 1500 akçe olduğu kayıtlıdır[853]. TÜİK'in 2013 yılında hazırladığı ADNKS veri tabanına göre köyün nüfusu 57'dir[854].

Köyün güneyindeki Ardıç Ağacı ve çevresi köylüler tarafından ziyaret yeri olarak kabul edilir. Bu alanda mimari bir yapı bulunmamaktadır. Köyde Kemah'ın hemen hemen bütün köylerinde eskiden dokunan ve Palaz adı verilen dokumacılık, yakın tarihe kadar devam etmiştir (Foto. 506).

Yardere Köyü'nde tanıtımı yapılabilecek herhangi bir kültür varlığı tespit edilememiştir. Köy mezarlığındaki ayak ve baş taşları tarihsiz olan mezarlar ise özelliksiz ve süslemesiz oldukları için çalışmamıza dâhil edilmemişlerdir.

---

[850] Miroğlu, 54; Kurt, 181.
[851] Kurt, 181.
[852] Kurt, 182.
[853] Miroğlu, 54.
[854] TÜİK, (2013), Erişim tarihi: 18.03.2014, tuikapp.tuik.gov.tr/adnksdagitapp/adnks.zul

2.2.5. Oğuz Bucağı ve Bağlı Köylerindeki Eserler

2.2.5.1. Atma Köyü

İnceleme Tarihi: 20.08.2013

Kemah-İliç karayolunun 31.8. km'sindeki sapaktan güney yönde 4 km devam ettikten sonra Atma Köyü'ne varılmaktadır (Foto. 507). Köyün rakımı, girişinde alınan ölçüme göre 904'tür. TÜİK'in 2013 yılında hazırladığı ADNKS veri tabanına göre köyün nüfusu 38'dir[855].

1915 Öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeniler adlı kaynakta XX. yüzyıl başlarında Oğuz Köyü'nde 500 Armenefon Ortodoks'un ve bir kilisenin olduğu belirtilmektedir[856].

Köyün karasu kıyısında Çakşur adında terkedilmiş bir mezrası vardır. Bu mezrada Honişlek mevkiiindeki ağaçlık alan, kay halkı tarafından ziyaret yeri olarak kabul edilmektedir. Çakşur'da ayrıca Verana mevkiiinde bir de kilisenin olduğu kaynaklarda belirtilmektedir. Ancak Yücebelen köyü muhtarı Mustafa İşcan ile beraber gidilen bu mevkiide herhangi bir mimari kalıntının olmadığı tespit edilmiştir[857].

Atma Köyü'nde tanıtımı yapılabilecek herhangi bir kültür varlığı tespit edilememiştir. Köy mezarlığındaki ayak ve baş taşları tarihsiz olan mezarlar ise özelliksiz ve süslemesiz oldukları için çalışmamıza dâhil edilmemişlerdir.

---

[855] TÜİK, (2013), Erişim tarihi: 19.03.2014, tuikapp.tuik.gov.tr/adnksdagitapp/adnks.zul
[856] Kevorkian-Paboudjian, 460.
[857] Mustafa İşcan bu kilise kalıntısının çocukluğunda (30-40) yıl önce temel seviyesinde görülebildiğini ifade etmiştir.

2.2.5.2. Doruca (Hamugu) Köyü

İnceleme Tarihi: 20.08.2013

Eski adı Hamugu[858] olan Doruca Köyü, Kemah'ın güneybatısında ilçeye 60 km, İliç sınırına 1.5 km mesafede yer alır. Köyün rakımı, girişinde alınan ölçüme göre 1312'dir.

Doruca Köyü, Tapu Tahrir Defterleri'ndeki kayıtlara göre 1516'da 13 haneli, 1568'de 23 haneli bir köydür. Aynı kayıtlarda köyün 1591'de 23 neferinin olduğu, mahsulünün buğday, arpa, darı, pamuk, bal ve bostan ürünlerinden oluştuğu ve gelirinin 1516'da 10600 haneli, 1568 ve 1591'de 6400 akçe olduğu ve köyde bir de bezirhanenin varlığı kayıtlıdır[859]. TÜİK'in 2013 yılında hazırladığı ADNKS veri tabanına göre köyün nüfusu 5'tir[860].

Kaynaklarda köye ilk yerleşenlerin Horasan'dan gelen Töreoğulları, Tüfekçioğulları, Akyollar, Doğanaylar ve Ataklar adındaki ailelerinin olduğu belirtilmektedir[861]. Köyün güneyinde Garmışa mevkiiindeki mağara ve Palutluk mevkiiindeki su kaynağı, köy halkı tarafından ziyaret yeri olarak kabul edilmektedir.

Doruca Köyü'nde tanıtımı yapılabilecek herhangi bir kültür varlığı tespit edilememiştir. Köy mezarlığındaki ayak ve baş taşları tarihsiz olan mezarlar ise özelliksiz ve süslemesiz oldukları için çalışmamıza dâhil edilmemişlerdir.

---

[858] Miroğlu, 46; Kurt, 108.
[859] Miroğlu, 46; Kurt, 110.
[860] TÜİK, (2013), Erişim tarihi: 19.03.2014, tuikapp.tuik.gov.tr/adnksdagitapp/adnks.zul
[861] Kurt, 110.

2.2.5.3. Eriç (Ericek/Oğuz) Köyü

Eski adı Ericek[862] olan Eriç Köyü, Kemah'ın güneybatısındaki belde karayolunun 27.7. km'sinde yer alır (Foto. 508). Köyün rakımı, caminin önünde alınan ölçüme göre 1203'tür.

Eriç Köyü, Tapu Tahrir Defterlerindeki kayıtlara göre 1516'da 8 haneli, 1530'da 14 haneli, 1568'de 36 haneli ve 1591'de 26 haneli bir köydür[863]. Aynı kayıtlarda köyün mahsulünün buğday, arpa, pamuk, bal ve bostan ürünlerinden oluştuğu ve gelirinin 1516'da 6000 haneli, 1530'da 7350, 1568'de 10400 ve 1591'de 15250 akçe olduğu kayıtlıdır[864]. Eriç, XVI. yüzyılın başlarında ıssız bir haldeyken aynı yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren 9 nefer sipahi, sefer zamanı 5 eşkinci bu köye yerleştirilerek köyün iskânı, imarı yeniden yapılandırılmış ve buna karşılık da köyün yılık hasılatı köy halkına bırakılmıştır[865]. TÜİK'in 2013 yılında hazırladığı ADNKS veri tabanına göre köyün nüfusu 94'tür[866].

Kaynaklarda köye ilk yerleşenlerin Elazığ'dan gelen Haydar Ağa, Serdar Ağa ve Yekta Ağa adındaki kişiler ve ailelerinin olduğu belirtilmektedir[867].

Eriç Köyü'nde bir cami kültür varlığı olarak tespit edilmiş ve tanıtımı yapılmıştır. Köy mezarlığındaki ayak ve baş taşları tarihsiz olan mezarlar ise özelliksiz ve süslemesiz oldukları için çalışmamıza dâhil edilmemişlerdir.

2.2.5.3.1. Eriç Köyü Camii

İnceleme Tarihi: 19.08.2013

Çizim: 119

Fotoğraf: 509-510

Yeri: Cami, köyün doğusunda yer almaktadır (Foto. 509).

---

[862] Miroğlu, 45; Kurt, 113.
[863] Miroğlu, 45; Kurt, 113.
[864] Miroğlu, 45.
[865] Miroğlu, 46.
[866] TÜİK, (2013), Erişim tarihi: 19.03.2014, tuikapp.tuik.gov.tr/adnksdagitapp/adnks.zul
[867] Kurt, 113.

Tarihi: Cami, giriş kapısı üzerinde yer alan mermer levhada Latin harfleriyle yazılmış kitabesine göre XIX. yüzyılda inşa ettirilmiştir. Kitabe içeriği şöyledir:

ERİÇ
KÖYÜ CAMİİ
19. Y. YIL

Plan ve Mimari Özellikleri: Cami ahşap direkli, ahşap tavanlı olarak inşa edilmiştir (Foto. 510), (Çiz. 119). Yapı, 8.28 x 7.19 m ölçülerinde kuzey-güney istikametinde dikdörtgen bir alanda kurulmuştur.

Harime kuzey duvar ortasında 1.35 m genişliğindeki açıklıkla sağlanır. Harimin üzerini kapatan ahşap tavan, ortada bağımsız ve kare planlı olan bir ahşap taşıyıcıya, diğer yerlerde ise beden duvarlarına oturtulmuştur. Ortada yer alan ahşap taşıyıcı, güney beden duvarına 3.96 m, kuzey beden duvarına 4.32 m, doğu beden duvarına 3.70 m ve batı beden duvarına 3.49 m uzaklıktadır. Örtü, taşıyıcının üzerine doğu-batı istikametinde yatay olarak atılan kiriş ile iki bölümlü hale getirilmiştir. Örtü birkaç yol önce yenilenmiştir. Harimin zeminden tavana olan yüksekliği 4.07 m'dir.

Harimin kuzeyindeki mahfil, kuzeyde bağımsız dört, doğu ve batıda ise duvara bağımlı iki taşıyıcı üzerine oturtulmuştur. Bu taşıyıcılar, 10.00 x 10.00 cm ölçülerinde kare planlıdır. Mahfile harimin kuzeydoğusundaki merdivenlerden ulaşılır.

Mihrap: Kıble duvarında, yarım yuvarlak planda mihrap nişi bulunmaktadır. Mihrap nişinin derinliği 0.44 m, genişliği ise 0.64 m'dir.

Minber: Mihrabın sağına sanatsal bir özelliği olmayan ve yakın bir tarihte eklendiği anlaşılan minber yer almaktadır.

Harimin beden duvarlarında güneyde mihrabın sağında ve solunda altta dikdörtgen iki, üstte mazgal iki olmak üzere dört, batıda altta dikdörtgen üç, üstte mazgal üç olmak üzere altı dikdörtgen pencereye yer verilmiştir. Doğu cephe ise sağır bırakılmıştır.

Caminin kuzeyine yakın tarihte bir son cemaat yeri eklenmiştir.

Süsleme: Camide günümüz itibariyle süsleme bulunmamaktadır.

Malzeme: Moloz taş malzeme ile inşa edilen caminin beden duvarları 0.65 m kalınlıkta olup yakın tarihte çimento ile sıvanmıştır.

2.2.5.3.2. Eriç Köyü İstasyonu[868]

İnceleme Tarihi: 12.08.2013

Fotoğraf: 511

Yeri: İstasyon Binası Eriç Köyü'nün kuzeyinde, demiryolunun hemen güneyinde yer almaktadır (Foto. 511).

Tarihi: Cumhuriyet döneminde devlet eliyle 1933-1938 yılları arasında planlanan ve inşası yapılan Sivas-Erzurum demiryolu hattının bu dönem içerisinde Erzincan'a kadar geldiği bilinmektedir[869]. Alp İstasyonu da bu dönem içerisinde inşa ettirilmiştir.

Plan ve Mimari Özellikleri: Eriç Köyü İstasyon Binası, pan ve mimarisi ile Alp Köyü İstasyon Binası ile çok yakın bir benzerlik içerisindedir. İki bina arasındaki tek fark girişlerinin yönleridir. İstasyon, doğu-batı istikametinde dikdörtgen bir alanda iki katlı olarak inşa ettirilmiştir.

Günümüzde de halen kullanılan binanın alt katı istasyon fonksiyonundayken üst katı ise lojmandır.

İstasyona, kuzeybatı ve kuzeydoğu köşedeki girişten ulaşılır. Bu bölüm kuzeyde ve güneyde üç, doğuda iki olmak üzere toplam sekiz dikdörtgen pencere ile aydınlatılmıştır. Üst kat girişi, güney doğu köşededir. Lojman, alt katla simetrik olarak kuzeyde ve güneyde üç, pencere ile aydınlatılmıştır. İstasyonun batısında bir de müştemilat binası yer alır.

Süsleme: Fonksiyonelliğiyle ön planda tutularak inşa ettirilen binada süsleme bulunmamaktadır.

Malzeme: İstasyon, betonarme olarak inşa edilmiştir.

---

[868] İstasyon Binası, Erzurum KVKBK'nın 28.08.2012 gün ve 427 sayılı kararı ile tescil edilmiştir.
[869] www.atam.gov.tr /İsmail Yıldırım, Atatürk Dönemi Demiryolu Politikasına Bir Bakış, S. 35 (Erişim Tarihi, 23.02.2015, 13:36)

2.2.5.4. Kayabaşı (Terkiloh) Köyü

İnceleme Tarihi: 19.08.2013

Kemah-İliç karayolunun 41.3. km'sindeki sapaktan güney yönde 14.5 km devam ettikten sonra eski adı Terkiloh[870] olan Kayabaşı Köyü'ne varılmaktadır. Köy, Pur ve Taş adındaki iki mahalleden meydana gelmektedir. Köyün rakımı, girişinde alınan ölçüme göre 1527'dir. Kaynaklarda köye ilk yerleşenlerin Taşdemirle ve Kondullar adındaki ailelerinin olduğu belirtilmektedir[871]. TÜİK'in 2013 yılında hazırladığı ADNKS veri tabanına göre köyün nüfusu 44'tür[872].

Köyde, Dervişin Tepe mevkiiinde Şıh Ahmed'e ait bir ziyaret yeri bulunmaktadır. Ziyaret yerinin ortasındaki basit bir mezar bir çevre duvarıyla çevrilmiştir. Sivri Tepe Mevkiii'nde Kıbrıs Evliyası adıyla bilinen mezar da ziyaret yeri olarak kabul edilir. Her iki ziyaret yerinde de herhangi bir mimari kalıntı mevcut değildir[873].

Cenk Deresi, Harhorik, Derekarşısı, Kalavank ve Merk Mevkiii'lerinde kaynaklarda kilise kalıntılarının olduğu belirtilmektedir[874]. Belirtilen mevkiilerde günümüz itibariyle her hangi bir mimari kalıntı mevcut değildir.

Kayabaşı Köyü'nde tanıtımı yapılabilecek herhangi bir kültür varlığı tespit edilememiştir. Köy mezarlığındaki ayak ve baş taşları tarihsiz olan mezarlar ise özelliksiz ve süslemesiz oldukları için çalışmamıza dâhil edilmemişlerdir.

---

[870] Kurt, 134.
[871] Kurt, 135.
[872] TÜİK, (2013), Erişim tarihi: 19.03.2014, tuikapp.tuik.gov.tr/adnksdagitapp/adnks.zul
[873] Kurt, 135.
[874] Kurt, 135.

2.2.5.5. Kırıkdere (Hani) Köyü

İnceleme Tarihi: 19.08.2013

Eski adı Hani[875] olan Kırıkdere Köyü, Kemah'ın güneybatısındaki belde karayolunun 49.5. km'sinde yer alır (Foto. 512). Köyün rakımı, caminin önünde alınan ölçüme göre 990'dır. TÜİK'in 2013 yılında hazırladığı ADNKS veri tabanına göre köyün nüfusu 37'dir[876].

Kaynaklarda köyün ilk sakinlerinin Kızıllar (Akşanlar), Ömeroğulları (Özgü) ve Hiştikoğulları (Demirel) adındaki aileler olduğu belirtilmektedir[877].

Köyün güneybatısında Hani Deresi üzerinde bir değirmen kalıntısı bulunmaktadır. Bu değirmen kalıntısı köylüler tarafından han olarak adlandırılmaktadır. Bu yapı kalıntısı günümüzde sadece temel seviyesi ile mevcuttur (Foto. 513).

Kaynaklarda Hani Deresi kenarında Cevli ve Havdor mevkiiinde Havdor adında iki kiliseden bahsedilir[878]. Ancak köyde yaptığımız incelemelerde bu mevkiilerde herhangi bir mimari kalıntıya rastlanılmamıştır.

Köyde 1975 tarihli bir de betonarme cami bulunmaktadır.

Kırıkdere Köyü'nde tanıtımı yapılabilecek herhangi bir kültür varlığı tespit edilememiştir. Köy mezarlığındaki ayak ve baş taşları tarihsiz olan mezarlar ise özelliksiz ve süslemesiz oldukları için çalışmamıza dâhil edilmemişlerdir.

---

[875] Kurt, 142.
[876] TÜİK, (2013), Erişim tarihi: 19.03.2014, tuikapp.tuik.gov.tr/adnksdagitapp/adnks.zul
[877] Kurt, 143.
[878] Kurt, 143.

2.2.5.6. Oğuz (Hoğsık/Hoğos) Köyü

Eski adı Hoğsık[879]/Hoğos[880] olan Oğuz Köyü, Kemah'ın güneybatısındaki belde karayolunun 30.4. km'sinde yer alır (Foto. 514). Kaynaklarda köyün ilk sakinlerinin Tunceli, Gümüşhane, Elazığ, Trabzon ve İliç'ten geldikleri belirtilmektedir[881].Köyün rakımı, caminin önünde alınan ölçüme göre 1445'tir.

Oğuz Köyü, Tapu Tahrir Defterleri'ndeki kayıtlara göre 1516'da 23 haneli, 1530'da 27 haneli, 1568'de 68 haneli bir köydür. Aynı kayıtlarda köyde 1591'de 90 neferin olduğu, mahsulünün arpa, buğday, darı, bakla, zeğrek, meyve, bal, pamuk ve bostan ürünlerinden oluştuğu, gelirinin 1516'da 8000, 1530'da 8870, 1568'de 11385 ve 1591'de 18000 akçe olduğu ve köyün yakınında bir de tuzlanın varlığı kayıtlıdır[882]. Oğuz Köyü kurulduğu alan itibari ile Kemah'ın güneybatıya açılan ve stratejik olarak önem arz eden bir boğazda kurulmuştur. Bu özelliğinden dolayı köy halkı derbentçi olarak tayin edilmiş ve bu sebeple de Avarız-ı Divaniyye ve Tekâlif-i Örfiyye denilen vergilerden muaf tutulmuşlardır[883]. Köy, XVI. yüzyılda Sancakbeyi Hasları arasında geçmektedir[884]. TÜİK'in 2013 yılında hazırladığı ADNKS veri tabanına göre köyün nüfusu 103'tür[885].

Köyün doğu girişinde yolun hemen solunda bir cami bulunmaktadır. Yakın tarihlerde tamamıyla yeniden inşa edilen bu caminin yerinde önceleri bir kilisenin olduğu ifade edilmektedir. Caminin önündeki sütun gövdelerinin de bahsedilen bu kiliseden kaldığı ifade edilmektedir[886] (Foto. 515). Köy ayrıca önceleri kıldan çadır yapımıyla yörede ön plana çıkmıştır[887].

Oğuz Köyü'nde bir kilise kültür varlığı olarak tespit edilmiş olup tanıtımı yapılmıştır. Köy mezarlığındaki ayak ve baş taşları tarihsiz olan mezarlar ise özelliksiz ve süslemesiz oldukları için çalışmamıza dâhil edilmemişlerdir.

---

[879] Miroğlu, 46.
[880] Miroğlu, 46; Kurt, 160.
[881] Kurt, 160.
[882] Miroğlu, 46; Kurt, 161.
[883] Miroğlu, 46.
[884] Miroğlu, 158.
[885] TÜİK, (2013), Erişim tarihi: 19.03.2014, tuikapp.tuik.gov.tr/adnksdagitapp/adnks.zul
[886] Bu bilgi Oğuz köyü muhtarı Kahraman Gün'den alınmıştır.; Gündoğdu-vd., 58
[887] Bu bilgi Kemal Sevim'den alınmıştır.

2.2.5.6.1. Oğuz Köyü Kilisesi

İnceleme Tarihi: 19.08.2013

Çizim: 120

Fotoğraf: 516-517

Yeri: Kilise, köyün 300 m kadar kuzeybatısında yer almaktadır (Foto. 516).

Tarihi: Yapı, kaynaklarda X.-XI. yüzyıllara verilmektedir[888].

Plan ve Mimari Özellikleri: Kilise Triconchos (üç yapraklı yonca) plan tipinde inşa edilmiş olup içten 7.42 x 5.15 m ölçülerindedir (Foto. 517), (Çiz. 120).

Doğu, kuzey ve güney yöndeki apsislerin günümüze ulaşamayan örtüleri muhtemelen yarım kubbe olmalıdır. Apsislerden güneydeki 1.46 m derinliğinde, 2.60 m genişliğinde ve 2.15 m yüksekliğindedir. Kuzey ve doğu yöndeki apsisler ise harap halde günümüze ulaşabilmişlerdir. Kilisenin batısının günümüzdeki haliyle uzunluğu 3.01 m'dir.

Yapının güneybatısında 50 m mesafede bir maşatlık bulunmaktadır. Maşatlıktaki mezarlar kuzeydoğu-güneybatı istikametinde uzatılmış olup mezarlar sal taşları ile belirgin hale getirilmiştir. Maşatlıkta yer alan taşlar üzerinde haç motifleri görülmektedir.

Süsleme: Kilisede günümüz itibariyle süsleme bulunmamaktadır.

Malzeme: Yapının beden duvarları günümüzde sadece moloz taş örgüsüyle görülmektedir. Duvar kalınlığı 1.46 m olan beden duvarlarının kesme taş malzeme ile kaplanmış olduğu anlaşılmaktadır.

---

[888] Gündoğdu-vd., 57.

2.2.5.7. Şahintepe (Avşin) Köyü

Eski adı Avşin[889] olan Şahintepe Köyü, Kemah'ın güneybatısındaki belde karayolunun 42.3. km'sinde yer alır. Köyün 5.8 km güneydoğusunda Kardeşler adında bir mezrası yer almaktadır (Foto. 518). Köyün rakımı, girişinde alınan ölçüme göre 994'tür. TÜİK'in 2013 yılında hazırladığı ADNKS veri tabanına göre köyün nüfusu 87'dir[890].

Kaynaklarda köyün ilk sakinlerinin Naslar, Karataşlar, Karakuşlar ve Kıratlar adındaki aileler olduğu belirtilmektedir[891].

Şahintepe Köyü'nde bir şapel kültür varlığı olarak tespit edilmiş ve tanıtımı yapılmıştır. Köy mezarlığındaki ayak ve baş taşları tarihsiz olan mezarlar ise özelliksiz ve süslemesiz oldukları için çalışmamıza dâhil edilmemişlerdir.

2.2.5.7.1. Şahintepe Köyü Şapeli

İnceleme Tarihi: 19.08.2013

Çizim:

Fotoğraf: 519-520

Yer: Şapel, köyün kuzeyinde 5 km mesafede yayla yolunda yer almaktadır (Foto. 519).

Tarihi: Üzerinde kitabesi bulunmayan yapının duvar örgüsü, moloz taş kullanılması, harç dokusu ve bölgedeki XIX. yüzyıldaki kiliselerle benzerliği sebebiyle XIX. yüzyılda yapıldığı düşünülmektedir.

Plan ve Mimari Özellikleri: Şapel, 7.03 x 5.05 m ölçülerinde dikdörtgen planlıdır (Foto. 520).

Şapele batı cephenin ortasındaki 0.81 m genişliğindeki dikdörtgen girişten ulaşılır. Şapelin apsisi dışa yansıtılmamış olup 2.69 m genişliğindedir. Apsis bölümünde mazgal pencere açıklığına yer verilmiştir. Apsisin üzeri yıkılmış olup kuzey ve güney

---

[889] Kurt, 168.
[890] TÜİK, (2013), Erişim tarihi: 19.03.2014, tuikapp.tuik.gov.tr/adnksdagitapp/adnks.zul
[891] Kurt, 169.

yönlerinde 0.91 m genişliğinde nişler bulunmaktadır. Yapının kuzey ve güney beden duvarları sağır bırakılmıştır.

Yapının zeminden örtüye olan yüksekliği mevcut haliyle 3.58 m'dir. İç mekânda kuzey ve güney beden duvarına bitişik iki adet ayak yer almaktadır. Bunlar takviye kemerlerinin taşıyıcılarıdır. Kilisenin batı cephesi ise yıkıntı halinde günümüze ulaşabilmiştir.

Süsleme: Kilisede mevcut hali ile herhangi bir süsleme mevcut değildir.

Malzeme: Yapı, moloz taş örgü ile inşa edilmiştir.

2.2.5.8. Yahşiler (Babi/Babu) Köyü

İnceleme Tarihi: 19.08.2013

Eski adı Babi[892]/Babu[893] olan Yahşiler Köyü, Kemah'ın güneybatısındaki belde karayolunun 55. km'sinde yer alır (Foto. 521). Yahşiler Köyü'nün Balkaya (Sinigi[894]), Güllübağ, Komlar ve Sağik adında dört mezrası bulunmaktadır. Köy, son yıllarda köyün 8.8 km kuzeydoğusunda yer alan ve İstasyon adıyla bilinen yeni yerleşimine taşınmıştır. Köyün rakımı, girişinde alınan ölçüme göre 1567'dir.

Yahşiler Köyü, Tapu Tahrir Defterleri'ndeki kayıtlara göre 1516'da 6 haneli, 1530'da 8 haneli, 1568'de 22 haneli bir köydür. Aynı kayıtlarda köyde 1591'de 35 neferin olduğu, mahsulünün arpa, buğday, bal, meyve ve bostan ürünlerinden oluştuğu, gelirinin 1516'da 3000, 1530'da 2290, 1568'de 3140 ve 1591'de 13000 akçe olduğu ve köyde bir de bezirhanenin varlığı kayıtlıdır[895].TÜİK'in 2013 yılında hazırladığı ADNKS veri tabanına göre köyün nüfusu 65'tir[896].

Kaynaklarda köye ilk yerleşenlerin Elazığ'dan Şavaklar, Çemişgezek'ten Köseler, Dostal'dan Bektaşoğulları ve Gehran'dan Alanoğulları adındaki ailelerin olduğu belirtilmektedir[897].

Köyün kuzeyinde Guz Mevkiii'nde köylü tarafından kutsal kabul edilen bir ziyaret yeri vardır. Burası köy halkının inancına göre Battal Gazi'nin parmağından buraya kan damlamıştır. Bu inanç sebebiyle bu mevkiii kutsal kabul edilmektedir[898]. Bu alanda herhangi bir mimari kalıntı mevcut değildir.

Yahşiler Köyü'nde tanıtımı yapılabilecek herhangi bir kültür varlığı tespit edilememiştir. Köy mezarlığındaki ayak ve baş taşları tarihsiz olan mezarlar ise özelliksiz ve süslemesiz oldukları için çalışmamıza dâhil edilmemişlerdir.

---

[892] Miroğlu, 52-53.
[893] Kurt, 179.
[894] Kurt, 180.
[895] Miroğlu, 46 Kurt, 161.
[896] TÜİK, (2013), Erişim tarihi: 19.03.2014, tuikapp.tuik.gov.tr/adnksdagitapp/adnks.zul
[897] Kurt, 179.
[898] Kurt, 180.

2.2.5.9. Yücebelen (Üsbürküt/Üskübürt) Köyü

Eski adı Üskürbürt[899]/Üskübürt[900] olan Yücebelen Köyü, Kemah'ın güneybatısındaki belde karayolunun 31.5. km'sinde yer alır (Foto. 522). Köyün rakımı, caminin önünde alınan ölçüme göre 1450'dir.

Yücebelen Köyü, Tapu Tahrir Defterleri'ndeki kayıtlara göre 1516'da 22 haneli, 1530'da 32 haneli, 1568'de 41 haneli bir köydür.. Aynı kayıtlarda köyde 1591'de 65 neferin olduğu, mahsulünün arpa, buğday, darı, şıra, bal ve bostan ürünlerinden oluştuğu, gelirinin 1516'da 9000, 1530'da 8300, 1568'de 13000 ve 1591'de 20200 akçe olduğu ve köyde iki değirmen ile iki de bezirhanenin varlığı kayıtlıdır[901]. Köyde XVI. yüzyılda yaşayan 5 nefer Müslüman derbentçi, Kemah Kalesi yakınındaki derbenti ve köprüyü[902] gözetlemekle görevlendirilmişlerdir. Bu özelliğinden dolayı da Avarız-ı Divaniyye ve Tekâlif-i Örfiyye denilen vergilerden muaf tutulmuşlardır[903]. Köy, XVI. yüzyılda Sancakbeyi Hasları arasında geçemektedir[904]. TÜİK'in 2013 yılında hazırladığı ADNKS veri tabanına göre köyün nüfusu 96'dır[905].

Köyün güneyinde kalenin yaklaşık 1 km kuzeyinde Zağar mevkiiinde ve 1 km kuzeydoğusunda İshak mevkiiinde eskiden kiliselerin olduğu söylenmektedir[906]. Ancak kiliselerin olduğu iddia edilen alanlarda yaptığımız incelemelerde herhangi bir mimari kalıntıyla karşılaşılmamıştır. A. Ceylan, Bardık Kalesi önlerinde olan ve köy halkının "bataklık" adını verdikleri alanı "Bekçayır Su Göleti" adı ile tanıtmakta ve buranın Urartu döneminden kalma bir gölet olabileceğinden bahsetmektedir[907].

Köyün kuzeydoğusunda Oğuz-Eriç yol ayrımında günümüzde temel seviyesinde bir değirmen bulunmaktadır.

Köyün kuzeyinde 1 km mesafede Rinkara mevkiiinde köylü tarafından kutsal kabul edilen bir de mağara yer almaktadır. Yücebelen Köyü'nün Çay mevkiiinde köye

---

[899] Miroğlu, 51-52.
[900] Miroğlu, 51; Kurt, 184.
[901] Miroğlu, 52; Kurt, 184.
[902] Bu köprünün günümüze ayakları ile ulaşabilmiş olan Melik Gazi Zaviyesi'nin hemen önündeki köprü olması muhtemeldir.
[903] Miroğlu, 51-52.
[904] Miroğlu, 158.
[905] TÜİK, (2013), Erişim tarihi: 19.03.2014, tuikapp.tuik.gov.tr/adnksdagitapp/adnks.zul
[906] Bu bilgi Yücebelen Köyü muhtarı Mustafa İşcan'dan alınmıştır.
[907] Ceylan, 173.

15.9 km mesafede bir de yeni yerleşimi vardır. Çay mahallesi olarak geçen bu yeni yerleşimde 1985 tarihli bir de cami bulunmaktadır.

Yücebelen Köyü'nde iki kale ve bir cami olmak üzere kültür varlığı olarak tespit edilmiş ve tanıtımları yapılmıştır. Köy mezarlığındaki kataloğa dâhil edilen mezar dışındaki ayak ve baş taşları tarihsiz olan mezarlar, özelliksiz ve süslemesizdir.

2.2.5.9.1. Bardık Kalesi

İnceleme Tarihi: 20.08.2013

Yer: Kale, köyün, 2,5 km güneybatısında yer almaktadır.

Tarihçesi: Kale olduğu ifade edilen yapı kalıntılarını günümüzdeki haliyle tarihlendirmek mümkün değildir. A. Ceylan, kalenin tarihlendirilmesinde başvurulacak herhangi bir keramik verisinin olmadığını belirtmektedir[908].

Plan ve Mimari Özellikleri: Kale, günümüze beden duvarlarına ait olan çok az bir bölümle ulaşabilmiştir. Kalede yer yer 2.5 m' yi bulan yükseklikteki duvar örgüleri görülebilmektedir. Ancak bu bölümler kale ile ilgili bir plan çıkarılacak kadar takip edilememektedir.

Malzeme: Kalenin mevcut kalıntılardan moloz taş ile inşa edildiği anlaşılmaktadır.

[908] Ceylan, 173; H.Gündoğdu-VD, 35.

2.2.5.9.2. Yücebelen Köyü Kalesi

İnceleme Tarihi: 20.08.2013

Fotoğraf: 523-528

Yeri: Kale, köyün 6 km güneyinde doğal bir tepe üzerinde yer almaktadır (Foto. 523).

Tarihi: A. Ceylan, kalede Demir Çağı'na ait keramiklerin olduğunu belirtmektedir[909]. Kalenin Ortaçağ'da da kullanım görmüş olduğu; güneyinde yaklaşık 2.5 km$^{2'}$lik bir alana yayılmış olan yerleşimin kalıntılarını dikkate alarak varsayılabilir. Bu kalıntılar arasında özellikle haç motiflerinin işlendiği steller dikkat çekicidir.

Plan ve Mimari Özellikleri: Köy ile Munzur Dağları arasında yer alan ve bir kaya kütlesi üzerine yapılmış olan kaleye güneybatı yöndeki basamaklarla ulaşılır (Foto. 524-525). Basamaklar, ana kayanın tıraşlanmasıyla meydana getirilmiştir. Kaya kütlesinin kuzey yönünde kayanın oyulmasıyla meydana getirilen üç sarnıç, su ihtiyacını karşılamak üzere yapılmıştır (Foto. 526). Kalenin kurulduğu tepelik alanın zirve noktasında bir de kutsal alan bulunmaktadır. Bu alan da ana kayanın traşlanmasıyla meydana getirilmiştir.

Kalenin Ortaçağ'da da kullanım gördüğünü gösteren ve kalenin güneyinde yaklaşık 2.5 km$^{2'}$lik bir alana yayılmış olan steller kale ve çevresinde süslemeye rastlanılan tek mimari unsurlardır. Bu kalıntılar arasında özellikle haç motiflerinin işlendiği steller dikkat çekicidir (Foto. 527-528).

---

[909] A. Ceylan, *Doğu Anadolu Araştırmaları "Erzurum-Erzincan-Kars-Iğdır (1998)",* Erzurum, 2008, 171; H.Gündoğdu-vd, 35'te ise kalenin Ortaçağ'da Tunceli-Ovacık'a açılan boğazın güvenliği için inşa edildiği belirtilmektedir.

2.2.5.9.3. Yücebelen Köyü Camii

İnceleme Tarihi: 20.08.2013

Çizim: 121

Fotoğraf: 529-535

Yeri: Cami, köyün kuzeydeki girişinden hemen sonra köy meydanında yer almaktadır (Foto. 529).

Tarihi: Cami, giriş kapısı üzerinde yer alan mermer levhada Latin harfleriyle yazılmış kitabesine göre 1293 H/1876 M tarihinde inşa ettirilmiştir[910]. Bu bilginin nerden alınarak yazıldığı bilinmemektedir. Kitabe içeriği şöyledir:

Yücebelen
Köyü Camii
1293

Caminin dış cephesinde güneybatı köşede iki satır halinde ikinci bir kitabesi bulunmaktadır. Alt satırı okunamayan celi sülüs hatlı bu kitabenin ilk satırında Arapça olarak 1294 H/1877 M yılı yazılıdır. Giriş kapısındaki mermer levhada bu kitabeden hareketle yazılmış olmalıdır. Ancak yanlışlıkla 1294 ifadesi 1293 olarak yazılmıştır.

Caminin üst örtüsünde bir panoda *"Ma'mur İbrahim-Maşallah-1294"* ifadesi üç satır halinde yazılmıştır.

Yapıda son cemaat yeri giriş kapısı üzerinde Latin harfleriyle *"Köylü tarafından tamir edilmiştir 1962"* yazılı olan üçüncü bir kitabe daha bulunmaktadır.

Cami beratında yapının inşa tarihi 1564 olarak kayıtlıdır[911]. Yılmaz Kurt, caminin inşa tarihini şu ifadelerle belirtmektedir: *"...Köy Camisi de hayli eski olup, Kemah Gülabi Bey camisini yaptıran zatın inşa ettirdiğini, büyüklerinden duyduklarını naklettiler. Caminin 220 sene evvel tamir edildiğini ise bizde caminin kitabesinden okuduk."*[912].

Plan ve Mimari Özellikleri: Cami ahşap direkli, ahşap tavanlı olarak inşa edilmiştir (Foto. 530), (Çiz. 121). Cami 10.14 m x 9.89 m ölçülerinde kuzey-güney

---

[910] Gündoğdu-vd., 172'de caminin ilk inşasının XIII. yüzyıla ait olduğu belirtilir.
[911] Kemah Müftülüğü Cami İbadete Açılış Beratı, 01. 10. 2007.
[912] Kurt, 185.

istikametinde dikdörtgen bir alanda kurulmuştur. Cami toplam arsa alanı 320 m^2, iç alanı 200 m^2 olup 150 kişilik kapasiteye sahiptir[913]. Caminin doğu duvarı, meyilli bir arazide kurulması sebebiyle pencere seviyesine kadar toprağa gömülü haldedir.

Camiye kuzey yöndeki son cemaat yerinden ulaşılır. 9.89 m uzunluğunda ve 2.78 m genişliğindeki bu mekâna batı duvar ortasındaki 1.20 m genişliğinde olan giriş açıklığından ulaşılır[914]. Son cemaat yerinin güney duvarı ortasına açılan 1.50 m genişliğindeki giriş ile de harime geçilir.

Harimin üzerini kapatan ahşap tavan, ortada bağımsız ve kare planlı olan altı ahşap taşıya, mihrabın sağında ve solunda kuzey duvarda ikişer ahşap duvar ayağına ve diğer yerlerde ise beden duvarlarına oturtulmuştur (Foto. 531). Her kenarı 0.21 m ölçüsünde olan kare planlı gövdelere sahip taşıyıcıların kaideleri yaklaşık 1 m yüksekliğe kadar köşelerde pahlanarak sekizgen hale getirilmiştir. Aynı uygulama başlık bölümleri için de geçerlidir. Güneydeki dört taşıyıcıda doğu-batı istikametinde konsol biçimindeki başlıklar kullanılırken, diğerlerinde kuzey-güney istikametinde konsol biçimindeki başlıklar kullanılmıştır. Kaide ve başlık bölümlerinde basit süslemeler görülmektedir. Örtü, taşıyıcıların üzerinde kuzey-güney istikametinde atılan ahşap kirişlerle üç bölümlü hale getirilmiştir. Bu kirişlerin arasına doğu-batı istikametinde ahşap direkler yatay olarak yerleştirilmiş ve araları mertek denilen tahtalar ile kapatılmıştır. Harimin zeminden tavana olan yüksekliği ortada 4.99 m, doğuda 4.74 m ve batıda 4.65 m'dir.

Mihrap: Kıble duvarında, yarım yuvarlak planda mihrap nişi bulunmaktadır (Foto. 532). Mihrap nişinin derinliği 0.39 m, genişliği ise 0.76 m'dir. Mihrabın taç kısmı yakın yıllarda alçı süsleme ile kaplanmıştır.

Minber: Mihrabın sağına sanatsal bir özelliği olmayan ve yakın bir tarihte eklendiği anlaşılan minber yer almaktadır (Foto. 533).

Harimin kuzeyindeki mahfil, harimdeki bağımsız altı taşıyıcıdan kuzeyde yer alan taşıyıcılar ve kuzey duvardaki iki duvar ayağına oturtulmuştur. Mahfili taşıyan iki

---

[913] Kemah Müftülüğü Cami İbadete Açılış Beratı, 01. 10. 2007.
[914] Yücebelen Köyü muhtarı Mustafa İşcan 1962 onarımım öncesinde son cemaat yerine kuzey duvarının ortasındaki kapı ile geçildiğini ifade etmiştir.

bağımsız taşıyıcının her iki yanına ayrıca 0.5 x 0.10 m ölçülerinde kare planlı taşıyıcılar da ilave edilmiştir. Mahfile harimin kuzeydoğusundaki merdivenlerden ulaşılır.

Caminin beden duvarlarında güneyde altta dikdörtgen üç, üstte mazgal üç olmak üzere altı, doğuda tavan seviyesinde iki mazgal, batıda altta dikdörtgen üç, üstte mazgal üç olmak üzere altı, kuzeyde ise son cemaat yerini aydınlatan tavan seviyesinde iki dikdörtgen pencere açıklığına yer verilmiştir. Harimde ayrıca mahfilin doğusunda ve batısında iki mazgal pencere daha açılmıştır. Pencereler 1.03 ile 1.70 m arasında değişen ölçülere sahiptir. Dikdörtgen çerçeveli pencerelerin üstünde dış cephede yuvarlak kemerli alınlıklara yer verilmiştir.

Minare: Caminin kuzeydoğu köşesine yakın tarihte sac kaplamalı bir minare ilave edilmiştir. Minareye son cemaat yerinin doğusundaki merdivenlerle ulaşılabildiği gibi dışarıda caminin kuzeydoğu köşesinde açılan kapı ile de ulaşılmaktadır.

Süsleme: Üst örtüde kirişlerin üzerinde tavana geçmeden hemen önce verevine yerleştirilen ahşap kuşak boydan boya kare panolara bölünmüştür. Bu panoların içerisinde kalem işi süslemeler görülmektedir (Foto. 534-535). Aynı uygulama mahfilin harime bakan tarafında taşıyıcıların arasında da uygulanmıştır. Kare panolarda selvi, hayat ağacı, vazodan çıkan çiçek gibi bitkisel motifler ve ibrik, güneş kursu gibi geometrik motifler işlenmiştir. Orta bölümde güneydoğudaki bağımsız taşıyıcının hemen kuzeyinde yer alam panoda ise *“Ma’mur İbrahim-Maşallah-1294”* ifadesi üç satır halinde olarak yazılmıştır.

Malzeme: Cami moloz taş malzeme ile inşa edilmiştir.

2.2.5.9.4. Yücebelen Köyü Çeşmesi

İnceleme Tarihi: 20.08.2013

Fotoğraf: 536

Yeri: Köy caminin batısında İbrahim Aytekin'e ait evin bahçesinde yer alır (Foto. 536).

Tarihi: Çeşme üzerinde okunamayacak halde celi sülüs hatlı bir kitabe bulunmaktadır. Kitabenin son satırındaki tarih bölümünde çeşmenin inşa tarihi gün ay yıl olarak yazılmıştır. Bu bölümde gün olarak 10 rakamı, Safer ayının kısaltması olarak "sin" harfi yazılıdır. Ancak yılın belirtildiği rakamlardan ilk ikisi olan 1 ve 2 rakamı okunabilmektedir. Buradan hareketle çeşmenin Hicri 1200'lü yıllarda yaptırıldığı anlaşılmaktadır. Buradan hareketle çeşmenin XVII yüzyıl sonu XIX yüzyıl başlarında inşa ettirildiği anlaşılmaktadır. Çeşme 1958 yılında köy halkı tarafından onartılmıştır.

Plan ve Mimari Özellikleri: Çeşme, dikdörtgen bir blok halinde inşa edilmiş olup sivri kemerli bir nişe sahiptir. Çeşmenin lülesinin üstünde okunamayacak kadar tahrip olmuş bir kitabesi bulunmaktadır. Çeşmenin önünde zeminin oyulmasıyla bir tekne oluşturulmuştur. Halen suyu akan çeşmenin yüksekliği 2.31, genişliği 1.93 m, derinliği 0.31 m, kemer yüksekliği 1.40 m, kemer genişliği 1.23 m ve kemer derinliği 0.11 m'dir.

Süsleme: Niş içerisinde sağda 0.10 m, solda 0.8 m çapında iki rozet yer almaktadır.

Malzeme: Çeşme kesme taş malzeme ile inşa edilmiştir.

2.3. Kaynaklarda İsmi Geçen Ancak Günümüzde Mevcut Olmayan Eserler

Kaynaklarda, Kemah'ta günümüze ulaşamayan iki cami, üç mescit, bir medrese ve yirmidört zaviyeden bahsedilmektedir[915]. Bu eserler şunlardır:

Camiler-Mescitler:

Cemaleddin Camii
Ahi Ferec Câmii
Dikke Mescidi
Kurdlar Mescidi
Gercanis Mescidi

Medrese:

Cemaliye Medresesi

Zaviyeler:

Muhammediye Zaviyesi
Şeyh Şerafeddin Zaviyesi
İmeklü Şeyh Zaviyesi
Murad Şeyh Zaviyesi
Kân Zaviyesi
Derviş Mahmud Zaviyesi
Koğalar Zaviyesi
Derviş Hasan Zaviyesi
Kara Baba Zaviyesi
Hacir Zaviyesi
Şeyh Hasan Baba Zaviyesi
Şeyh Hasan Zaviyesi
İslam Şeyh Zaviyesi
Vefadar Şeyh Zaviyesi
Budak Şeyh Zaviyesi
Hızır Şeyh Zaviyesi
İsmail Şeyh Zaviyesi

[915] Kemah'ta günümüze ulaşamayan eserlerin listesi Erzurum'da Evkaf Defterleri 1530-1540 adlı kitaptan derlenerek hazırlanmıştır; Ümit Kılıç, Erzurum'da Evkaf Defterleri 1530-1540, Erzrum2011

Osman Şeyh Zaviyesi
Hüseyin Şeyh Zaviyesi
İmeklü Şeyh Zaviyesi
İshak Şeyh Zaviyesi
Şeyh Ahmed Zaviyesi
Tur Ali Baba Zaviyesi
Tirkütah Zaviyesi

Bu eserlerden Cemaliye Medresesi'ne, Cemaleddin Camii'ne, Ahi Ferec Câmii'ne, Melik Mengücek Gazi Zaviyesi'ne ve Muhammediye Zaviyesi'ne ait vakıf bilgileri, 1530 tarihli evkaf defterinden edinilmektedir[916].

İ. Miroğlu, Kemah'ta 1520 tarihli tahrir defterinde ulu cami, bir mederese, iki mescit, iki zaviye, iki hamam, bir han ve yüz dükkân kayıtlı olduğunu, Evliya Çelebi ise Çorbacı ve Kethüdayeri adlarında iki hamamın olduğunu belirtir[917].

Sinclair'in, Alp Köyü ve Sürek Köyü sınırları içerisinde hem Ortaçağ hem de Osmanlı döneminde kullanıldığı belirttiği gözetleme kuleleri de günümüze ulaşamamıştır[918].

1915 Öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeniler adlı kaynakta XX. yüzyılda Kemah'ta Havaritateos ve Surp Kırikor Lusavoriç manastırları, Surpmane Şapeli ve Meryem Ana ile Surp Sarkis kiliselerinin varlığından bahsedilmektedir[919]. Aynı kaynakta, "Katalog" bölümünde ilgili köylerde manastır, kilise ve okul binalarından da söz edilmektedir. Ancak, bu bilgilerin sayısal olarak ihtiyatla karşılanmasının yerinde olacağı kanaatindeyiz.

XIX. yüzyıl sonlarında Erzincan, Erzurum ve Gümüşhane ile birlikte Kemah'ta da bir tahaffuzhanenin (karantina merkezi) kurulduğu bilinmektedir[920]. Bu merkezin müstakil bir binadan çok geçici olarak kullanılmış çadır ya da var olan bir evin bir bölümünün kullanılması ile meydana getirilmiş olması kuvvetle muhtemeldir.

---

[916] Miroğlu, 144.
[917] Miroğlu, 143-144; Evliya Çelebi, 615-618.
[918] Sinclair, 408-425.
[919] Kevorkian-Paboudjian, 460.
[920] Abdulkadir Gül, "XIX. Yüzyılda Erzincan Kazasında Salgın Hastalıklar (Kolera, Frengi, Çiçek ve Kızamık)", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 41, Erzurum 2009, 239-270.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KARŞILAŞTIRMA ve DEĞERLENDİRME

3.1. Kaleler

Kemah'ta ilçe merkezindeki Kemah Kalesi, Tandırbaşı Köyü Kalesi, Tandırbaşı Köyü Gözetleme Kulesi, Taşbulak Köyü Kalesi, Bardık Kalesi ve Yücebelen Köyü Kalesi çalışmamıza dâhil ettiğimiz askeri mimari örnekleridir.

Kemah Kalesi bu örnekler içerisinde hiç şüphe yok ki en önemli yere sahiptir. Kalenin tarihlendirilmesinde Helenistik Burç, doğu yönde asıl giriş olma ihtimali yüksek olan giriş açıklığı ve Kutsal Alan sondajlarında çıkarılan buluntular kalenin bilinen tarihinin Roma dönemine kadar indirmektedir. Kaynaklarda belirtilen Urartu'ya da daha önceki dönemlere ait mevcut bir bulgu günümüzde mevcut değildir. Kalenin güneyinde ve kuzeyinde bulunan mağaralarda, tunellerde ve dehlizlerde yapılacak kazı ve sondaj çalışmaları ile kazısı yapılan Ortaçağ Dönemine ait katmanların altına inilmesiyle birlikte kalenin erken dönemlerine ait bulgular daha da kesin bir hal alacaktır.

Tandırbaşı Köyü Kalesi ve Gözetleme Kulesi'nin, Bardık Kalesi'nin ve Yücebelen Köyü Kalesi'nin mevcut haliyle tarihlendirilmeleri mümkün değildir. Ortaçağ içerisinde kullanıldığı kuvvetle muhtemel bu yapıların daha önceki dönemlerde de varlık göstermiş olduğu da bir o kadar olasıdır.

3.1.1. Plan ve Mimari Özellikleri

Kemah Kalesi Tanassur Deresi'nin kireçli arazisinde, 570,00 X 350,00 m ölçülerinde, kuzeybatı güneydoğu yönünde dikdörtgen şeklindeki dik yamaçlı bir kaya yığını üzerine inşa edilmiştir. Kuzey yönde ortalama 40.00 m ile 70.00 m arasında değişen, güney yönde ise yer yer yaklaşık 100 m'yi bulan bir yüksekliğe sahip olan bu kayalık, İç Kale'nin inşasıyla birlikte iki parçaya bölünmüştür. Günümüz itibariyle; İç Kale, büyük bölümü yıkılmış olan dört yönden surlarla çevrilmiştir. Girişi batı yönde olan İç Kale'nin doğu yönde sonradan kapatılmış olan bir başka kapısı daha bulunmaktadır.

360.00 x 310,00 m ölçülerindeki İç Kale, dört yönden sur duvarıyla çevreleniştir.

Doğu Surları ve Burçları: İç Kale'nin doğu yöndeki surları, diğer yönlerdeki surlara göre daha sağlam halde günümüze ulaşabilmiştir. İkili sur sisteminin kullanıldığı bu surlardan içte olanı, kuzey güney doğrultusunda 230 m boyunca devam etmekte ve üzerinde günümüzde dört adet burç bulunmaktadır. İç surun kuzey ucunda günümüzde yıkıntı halinde ayrıca yapı kalıntıları da mevcuttur. Bu kalıntılardan en kuzeyde olanı vasıtasıyla Su Tünelleri olarak bilinen bölüme geçilmektedir. Tunellere iniş noktasındaki bu kalıntıların da burç ya da burçlar olması ve bu noktada bir de İç Kale'nin giriş açıklığının olması muhtemeldir. Doğu yöndeki surların dıştaki ikinci hattından günümüze sadece kuzey uçtaki bölümü ulaşabilmiştir.

Batı Surları ve Burçları: İç Kale'nin batı yöndeki surları, kuzey güney doğrultusunda 350 m devam etmektedir. Batı surları, güneyde 190 m ve kuzeyde 160 m uzunlukta iki parçalı olarak inşa edilmiştir. Batı surlarının güneydeki 190 m uzunluktaki bölümü günümüze kale yüzeyinde temel seviyesinde ulaşabilmiştir. Surun bu bölümündeki günümüzde de varlığını koruyabilen tek mimari eser Yavuz Burcu olarak adlandırılan burçtur. Burcun bu adla anılmasının sebebi, kaynaklarda burcun üzerinde olduğu belirtilen bir kitabedir. Batı surlarının kuzeydeki 160 m uzunluktaki bölümü de güneyde olduğu gibi günümüze kale yüzeyinde temel seviyesinde ulaşabilmiştir. Ancak bu surlar kale yüzeyinden alt seviyede, dayandığı yamaç yüzeyinde parçalar halinde daha sağlam durumdadırlar. Sur kalıntılarından ikinci kapıdan itibaren yaklaşık 10 m kuzeye doğru devam eden surun güney ucunda bir adet ve hamam yapısının arkasındaki yaklaşık 20 m uzunluğunda olan surun üzerinde iki adet yayım yuvarlak planlı dayanak kulelerine yer verilmiştir. İkinci kapıdan sonra ana kayanın dışa taşıntı yapması ve çok az da olsa harç izlerinin varlığını koruması, bu noktada bir de burcun olabileceğini düşündürtmektedir. Batı surlarının kuzey köşesinde saray olduğu düşünülen alanın batı yüzünde yaklaşık 40 m uzunluğundaki sur, malzemesi ile bu yöndeki diğer sur kalıntılarından ayrılmaktadır. Yaklaşık 10 m yüksekliğe sahip olan bu surların kuzey köşesine yakın bölümlerinde, Su Tunellerinin Tanasur Vadisi'ne açıldığı noktada yer alan ve Kız Kulesi olarak adlandırılan burcun malzemesini hatırlatan bir örgü kullanılmıştır.

Kuzey Surları ve Burçları: İç Kale'nin kuzey yöndeki surları, doğu batı doğrultusunda 290 m devam etmektedir. Bu surların batı köşesinde 90 m uzunluğundaki bölüm doğu batı doğrultusunda, geriye kalan bölümü ise kuzeybatı güneydoğu

istikametinde uzanmaktadır. Bu sebeple de kuzey surlar iki kırık hattan meydana gelmektedir. Her iki hatta da burca yer verilmemesinin sebebi, bu yöndeki dik yamaçların kale için doğal bir savunma hattı meydana getirmesidir. Kuzey surlarının 200 m'lik ikinci hattı günümüzde neredeyse tamamen yok olmuş haldedir.

Güney Surları ve Burçları: Kemah Kalesi, güney surlarıyla kuzeyde ve güneyde iki bölüme ayrılmıştır. İç Kale'nin güney sınırını oluşturan bu surlar, batıda 95 m, doğuda 100 m uzunluğa sahip iki kırık hattan meydana gelmektedir. Bu surların batısındaki 95 m uzunluğundaki bölüm doğu batı doğrultusunda, geriye kalan bölümü ise kuzeydoğuı güneybatı istikametinde uzanmaktadır. 2004 yılında onarılan bu surlar, günümüze ortalama 2 m yüksekliğiyle ulaşabilmiştir. Güney surları üzerinde altı adet burca yer verilmiştir.

Kapılar: Kemah Kalesi'nin ilk giriş kapısı doğuda olmalıdır. İç Kale'nin girişleri ise doğu surlarının kuzeyinde ve güney surlarının batı köşesinde olmalıdır. Yukarıda doğu ve güney surları tanıtılırken bu girişler hakkında malumat verilmiştir.

Kalenin girişi günümüzde batı yöndedir. Doğu yönde ana kayadaki kopmalar sebebiyle ana giriş bu yöne taşınmış olmalıdır. Girişin batı yöne ne zaman taşındığı kesin olarak bilinememektedir. Ancak XVII. yüzyılda Kemah Kalesi'nden bahseden Evliya Çelebi, bu girişten söz etmektedir. Buradan hareketle batı girişin açılmasının bu yüzyıldan önceye ait olduğu anlaşılmaktadır. Halen varlığını koruyan iki kapıda ve aralarında kalan bölümde 2011 yılında kazı ve temizlik çalışmaları gerçekleştirilmiştir.

I. Kapı: I. Kapı, kuzey güney doğrultusundaki rampanın güney yöndeki başlangıcından yaklaşık 40 m kuzeyinde yer alır. Doğusunda ve batısında bulunan kayalardan da yararlanarak inşa edilen kapı eyvan türünde bir giriştir.

II. Kapı: I. Kapıdan sonra, 75 m kuzeyde II. Kapı yer almaktadır. Günümüzde sadece tonozlu bir geçit görünümündeki bu açıklığın orijinal plan ve malzemesini söyleyebilmek mümkün değildir.

Tandırbaşı Köyü Kalesi ve Tandırbaşı Köyü Gözetleme Kulesi günümüze moloz yığınlar halinde ve yer yer görülen temel izleriyle ulaşabilmiştir. Bu sebeple yapının planını belirlemek mümkün olmamıştır.

Taşbulak Köyü Kalesi'nden ve Bardık Kalesi'nden günümüze sadece birkaç taş halindeki temel ulaşabilmiştir.

Yücebelen Köyü Kalesi, Köy ile Munzur dağları arasında yer alan ve bir kaya kütlesi üzerine yapılmış olup güneybatı yöndeki basamaklarla ulaşılır.. Kalenin kurulduğu tepelik alanın zirve noktasında bir de kutsal alan bulunmaktadır.

3.1.2. Süsleme Özellikleri

Kemah ve çevresinde tespit ettiğimiz kalelerin hiç birinde süslemeyle karşılaşılmamıştır.

3.1.3. Malzeme ve Teknik

Kemah ve çevresinde tespit ettiğimiz kalelerin tamamı moloz taş malzeme ile inşa edilmiştir. Kemah Kalesi'ndeki özellikle burçlarda görülen kesme taş tercihi istisnai bir uygulama olarak karşımıza çıkar.

3.2. Camiler

Kemah ve köylerinde incelenen ve katalog bölümüne dâhil edilen 44 camiden biri XIII. yüzyıla, biri XIV. yüzyıla, biri XV. yüzyıla, biri XVI. yüzyıla, biri XVII. yüzyıla, dördü XVIII. yüzyıla, onaltısı XIX. yüzyıla ve ondokuzu XX. yüzyıla aittir (Harita 3). Bu camilerin kronolojik olarak sıralanışı şu şekildedir: Kemah Kalesi Bey Camii (XIII. yüzyıl), Gülabi Bey Camii (1347), Doğanbeyli Köyü Camii (1468 (Onarımı 1966)), Gölkaynak Köyü Camii (XVI. yüzyıl), Ayranpınar Köyü Camii (XVII. yüzyıl), Aşağı Gedik Mahallesi Camii (1711-1832), Ilgarlı Köyü Camii (1732), Muratboynu Köyü Camii (1787-1788), Mektepönü Camii (XVIII. yüzyıl), Koçkar Köyü Camii (1805), Dedek Köyü Camii (1820), Yukarı Mahalle Camii (1834-1835), Tan Köyü Camii (1861), Taşbulak Köyü Camii (1867), Seringöze Köyü Camii (1871), Eskibağlar Köyü Camii (1874), Kemeryaka Köyü Camii (1875 (Onarımı 1975)), Yücebelen Köyü Camii (1876), Bozoğlak Köyü Camii (1877), Kömür Köyü Camii (1897-1898), Karga Camii (XIX yüzyıl), Pöhrenkbaşı Mahallesi Camii (XIX yüzyıl), Eriç Köyü Camii (XIX. yüzyıl), Parmakkaya Köyü Camii (XIX yüzyıl), Soğukpınar Mahallesi Camii (XIX. yüzyıl sonları), Boğaziçi Köyü Camii (1903), Çirgişin Mahallesi Camii (XX. yüzyıl başları), Dedeoğlu Köyü Camii (1936), Dutlu Köyü Camii (1944), Tandırbaşı Köyü Camii (1938), Ağaçsaray Köyü Camii (1944), Elmalı Köyü Aşağı Mahalle Camii (1944), Gülbahçe Köyü Camii (1952), Alp Köyü Camii (1957), Ahır Mahallesi Camii (1962), Hakbilir Köyü Camii (Kilisesi) (XI. yüzyıl (Camiye Çevrilişi 1963)), Elmalı Köyü Aşağı Mahalle Köyü Camii (1964), Kedek Köyü Camii (1965), Karadağ Köyü Camii (1968), Cevizlik Köyü Camii (1971), Koruyolu Köyü Camii (1971), Özdamar Köyü Camii (1974), Akbudak Köyü Camii (1979), Dolmabahçe (Vank) Mezrası Kilisesi (Camii) (X. Yüzyıl (Camiye Çevrilişi XX. yüzyıl)),

3.2.1. Plan ve Mimari Özellikleri

Plan Özellikleri: Kemah ve köylerinde incelenen ve katalog bölümüne dâhil edilen camilerin tamamı ahşap destekli ve ahşap tavanlı camiler grubunda yer almaktadır. Değerlendirme bölümüne dâhil etmediğimiz Cevizlik Köyü Camii, Doğanbeyli Köyü Camii, Karadağ Köyü Camii ve Özdamar Köyü Camii ise tek kubbeli planlarıyla istisna ve geç tarihli örnekler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Karga Camii, Mektepönü Mahallesi Camii, Yukarı Mahalle (Derebaşı) Camii, Ayranpınar Köyü Camii, Parmakkaya Köyü Camii ve Taşbulak Köyü Camii Kemah'taki fevkani olarak inşa edilmiş camiler içerisindedir.

Ahşap Direkli Camiler: İlk cami örneği olarak Mescid-i Nebevi'den itibaren uygulanan ve günümüze değin örneklerini görebildiğimiz ahşap direkli ve ahşap tavanlı cami plan tipinin örneklerini Anadolu'nun hemen her yerinde bulmak mümkündür. Konya Sahip Ata Camii (1258), Beyşehir Eşrefoğlu Camii'dir (1299)[921] (K. P. 1), Kastamonu-Kasabaköy'deki Candaroğlu Mahmut Bey Camii (1366) ve Ankara Arslanhane Camii (1290)[922] (K. P. 2) bu plan tipindeki en bilindik camilerin başında gelmektedirler. Aşağıda değerlendirilmesi yapılan bu gruptaki camilerin karşılaştırılmasında öncelikli olarak Kemah gibi bir başka Mengücekli başkenti olan Divriği, coğrafi yakınlığı sebebiyle Divriği, Sivas, Kayseri ve Erzurum camileri tercih edilmiştir.

Kemah ve köylerinde XIII. yüzyıldan XX. yüzyıl sonlarına kadar görülebilen bu plandaki örnekler daha çok yakın tarihlerdeki onarımlarla günümüze ulaşabilmişlerdir. Bu örnekler arasında sahın düzenine sahip tek örnek Kemah merkezindeki Gülabi Bey Camii'dir. Diğer camiler ise sahın düzeninde olmayıp, ahşap tavanları ahşap kirişlerle mihraba dik ve paralel olarak bölümlendiril ya da doğrudan beden duvarlarına oturtulmuştur.

Sahın düzenine sahip olan Gülabi Bey Camii, yaklaşık 400 m^2 olan harim ölçüsüyle Kemah'taki en büyük camilerin başında gelmektedir. Yaklaşık kare planlı bir alanda, ahşap direkli ve ahşap tavanlı olarak inşa edilen caminin harimi, kuzey-güney yönünde atılan ahşap kemerler ile beş sahına ayrılmıştır. Bu bölümlenmede orta alan yanlara göre daha geniş ve yüksek tutulmuştur.

Kemah'taki Gülabi Bey Camii dışında kalan diğer ahşap direkli camileri, örtülerinin mihraba dik ve paralel olarak bölümlendirilmesine ve doğrudan beden duvarlarına oturmasına göre üç grupta toplamak mümkündür.

---

[921] O. Aslanapa, *Anadolu'da ilk Türk Mimarisi*, Ankara, 1991, 332; R. ARIK, *Batılılaşma Dönemi Anadolu Türk Mimarisi Örneklerinden Anadolu'da Üç Ahşap Camii***,** Ankara, 1973, 8.
[922] ÖNEY, G., *Ankara Arslanhane Camii***,** Ankara, 1998, 10–11; Aslanapa, 36–38.

Örtüleri Mihraba Dik Olarak Bölümlendirilmiş Camiler: Bu gruptaki camilerin örtüleri mihraba dik iki, üç ve dört bölüme ayrılmış olarak görülmektedir.

Örtüleri Mihraba Dik İki Bölümlü Camiler; Bu gruptaki camilerin örtüleri, taşıyıcılar üzerine kuzey-güney istikametinde atılan kirişlerle iki bölüme ayrılmıştır. Akbudak Köyü Camii, Dutlu Köyü Camii, Gülbahçe Köyü Camii, Ilgarlı Köyü Camii ve Yukarı Mahalle (Derebaşı) Camii kendilerine bu grup içerisinde yer bulmuşlardır.

Divriği Kara Mahmud (XX. yüzyıl)[923] ve Zeliha Hatun Camileri (IX–XX. yüzyıl)[924] bu düzenlemede görülen camilerdendir (K. P. 3-4).

Örtüleri Mihraba Dik Üç Bölümlü Camiler; Kemah'taki ahşap direkli camilerin büyük bir bölümü bu başlık altında toplanmaktadır. Bu gruptaki camilerin örtüleri, taşıyıcılar üzerine kuzey-güney istikametinde atılan kirişlerle üç bölüme ayrılmıştır.

Ağaçsaray Köyü Camii, Alp Köyü Camii, Aşağı Gedik Mahallesi Camii, Ayranpınar Köyü Camii, Bey Camii, Boğaziçi Köyü Camii, Bozoğlak Köyü Camii, Cevizli Köyü Camii, Dedek Köyü Camii, Dedeoğlu Köyü Camii, Elmalı Köyü Aşağı Mahalle Camii, Elmalı Köyü Yukarı Mahalle Camii, Eskibağlar Köyü Camii, Kedek Köyü Camii, Koçkar Köyü Camii, Mektepönü Camii, Muratboynu Köyü Camii, Soğukpınar Mahallesi Camii, Tan Köyü Camii, Tandırbaşı Köyü Camii, Taşbulak Köyü Camii ve Yücebelen Köyü Camii bu grubun temsilcileridir.

Divriği Abu Çimen Camii (1718 öncesi)[925] (K. P. 5), Divriği Ahmet Paşa Camii (1761-1762)[926] (K. P. 6), Divriği Celdek Camii (1930'lar)[927] (K. P. 7), Divriği Gökçe Camii (1843 öncesi)[928] (K. P. 8) Sivas Mehmet Paşa Camii (1802)[929],Kayseri-Develi

---

[923] M., Denktaş, *Divriği'deki Osmanlı Camileri***,** Kayseri, 2005, 72; M. L. Kındığılı, Divriği ve Çevresindeki Kültür Varlıkları (Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum 2009, 111.
[924] H., Acun, "Sivas ve Çevresindeki Tarihi Eserlerin Listesi ve Turistik Değerleri", *Vakıflar Dergisi***,** S. XX, Ankara, 1988, 193.; Denktaş, 37.
[925] Denktaş, 39; Kındığılı, 111.
[926] Denktaş, 53; Kındığılı, 111.
[927] Denktaş, 72; Kındığılı, 111.
[928] Denktaş, 44; Kındığılı, 111.
[929] H., Denizli, *Sivas Tarihi ve Anıtları,* Sivas, (Tarihsiz), 70-71.

Tirem Camii (1894)[930], Kayseri-Develi Şıhlı Kasabası Yusuf Ağa Camii (1916)[931], Sivas-Altınyayla Ulu Camii (1895-1896)[932] bu grubun bölgedeki örnekleri arasındadır.

Örtüleri Mihraba Dik Dört Bölümlü Camiler; Bu gruptaki camilerin örtüleri, taşıyıcılar üzerine kuzey-güney istikametinde atılan kirişlerle dört bölüme ayrılmıştır. Bu anlamdaki tek örnek Seringöze Köyü Camii'dir.

Örtüleri Mihraba Paralel Olarak Bölümlendirilmiş Camiler: Bu gruptaki camilerin örtüleri mihraba paralel iki bölüme ayrılmış olarak tek bir başlık altında toplanmaktadır. Örtünün taşıyıcılar üzerine doğu-batı istikametinde atılan kirişlerle iki bölüme ayrıldığı bu grubun temsilcileri Çirgişin Mahallesi Camii ve Eriç Köyü Camii'dir.

Divriği Hatipoğlu (IX. yüzyıl sonları)[933], Süleyman Ağa (1906)[934] ve Turabali (XV. yüzyılın ikinci yarısı)[935] Camileri (K. P. 9-11) ve Niğde-Hacı Dursun (Arife Hatun) Mescidi (1452)[936] örtüleri mihraba paralel iki bölümlü olarak düzenlenmiş örneklerdendir.

Örtüleri Doğrudan Beden Duvarlarına Oturan Camiler: Bu gruptaki camilerin örtüleri, taşıyıcı kullanılmadığından doğrudan beden duvarları üzerine oturtulmuştur. Kemeryaka Köyü Camii, Koruyolu Köyü Camii ve Kömür Köyü Camii örtüleri doğrudan beden duvarlarına bindirilmiş örneklerdir.

Divriği Hacı Osman Mescidi[937] (K. P. 12), Divriği Koca Paşa Saray Camii (1704 öncesi)[938] (K. P. 13), Divriği Şemsi Bezirgân (IX. yüzyıl (?))[939] Camii (K. P. 14), Niksar-Cin Camii (1160)[940], Niğde Dört Ayak (Künkbaşı) Camii (XVIII. yüzyıl

---

[930] S., Topçu, *Develi'deki Türk Eserleri,* (Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri, 2005, 64-67.
[931] M., Denktaş, "Şıhlı Kasabası Yusuf Ağa Camii", *Prof. Zafer Bayburtluoğlu Armağanı Sanat Yazıları,* Kayseri, 2001, 201-206.
[932] M., Denktaş, "Altınyayla Ulu Camisi", *Sanat Tarihi Araştırmaları Prof. Dr. Haşim Karpuz Armağanı,* Kayseri, 2007. 165-186.
[933] Denktaş, 25; Kındığılı, 111.
[934] Denktaş, 28; Kındığılı, 111.
[935] Denktaş, 21; Kındığılı, 111.
[936] H., Çal, *Niğde Şehrindeki Ahşap Tavanlı Cami ve Mescitler***,** Ankara, 2000, 11-19.
[937] Denktaş, 35; Kındığılı, 114.
[938] Denktaş, 25; Kındığılı, 114.
[939] Denktaş, 35; Kındığılı, 114.
[940] H., Çal, *Niksar'da Türk Devri Eserleri,* İstanbul, 20-24.; Denktaş, 76; Kındığılı, 114.

ortaları)[941], Ankara Celal Kaddani Mescidi (1765–1766)[942], Kütahya Özbek Camii (XVIII. yüzyıl sonu)[943], Sivas Sait Paşa (Seyit Paşa) Camii (1820), Trabzon Konak Camii (1842)[944], Samsun Kavak Çakallı Camii (1878)[945], Beypazarı İmaret Camii (1887)[946] örtüleri doğrudan beden duvarlarına oturan camilerin Anadolu'daki temsilcilerindendir. Küçük ölçekli olmaları ve daha çok fonksiyonellikleriyle ön plana çıkan bu türdeki cami örnekleri Anadolu'nun hemen her yerinde bulmak mümkündür.

Mimari Özellikleri:

Üst Örtü Elemanları ve Taşıyıcı Direkler: Kemah'taki ahşap destekli camiler, kalınlıkları kalınlıkları 0.75 m ile 1.10 m arasında değişen ve hatıllar ile desteklenmiş moloz taş malzemeli beden duvarlarıyla inşa edilmişlerdir. Ahşap örtü, yine ahşap olan taşıyıcılara ve bu beden duvarlarına oturtulmuştur. Kemeryaka ve Kömür Köyü Camilerinin orijinal örtüleri son onarımlarla betonarme malzeme ile yenilenmişlerdir. Taşıyıcı gövdeleri çoğunlukla silindirik olarak kullanılmıştır. Taş kaidelerde ise hem kare hem de silindirik plan görülebilmektedir. Taşıyıcıların üzerinde atılan ahşap kirişlerle örtünün bölümlenmesi sağlanmıştır. Bu kirişlerin arasına ahşap direkler yatay olarak yerleştirilmiş ve araları mertek denilen tahtalar ile kapatılmıştır. Camilerin harimlerinin zeminden tavana olan yükseklikleri 3.20 m ile 6.56 m arasında değişmektedir. Harim yüksekliğinin en düşük olduğu cami Tan Köyü Camii (3.20 m), en yüksek olduğu cami ise Gülabi Bey Camii (6.56 m)'dir.

Son Cemaat Yerleri: Gülabi Bey Camii, kuzeyindeki 17.90 x 10.45 m ölçülerine sahip son cemaat yeri ile Kemah'taki en büyük son cemaat yerine sahiptir. Karga Camii, Mektepönü Cami, Soğukpınar Camii, Ayranpınar Köyü Camii, Boğaziçi Köyü Camii, Dedek Köyü Camii, Eskibağlar Köyü Camii, Kemeryaka Köyü Camii, Koçkar Köyü Camii, Muratboynu Köyü Camii, Tan Köyü Camii, Tandırbaşı Köyü Camii, Taşbulak Köyü Camii, Alp Köyü Camii, Koruyolu Köyü Camii, Bozoğlak Köyü Camii, Seringöze Köyü Camii, Dedeoğlu Köyü Camii, Doğanbeyli Köyü Camii, Ilgarlı

---

[941] Çal, *Niğde Şehrindeki Ahşap Tavanlı Cami ve Mescitler***,** Ankara, 2000, 77-86.; Denktaş, 76.
[942] G., Öney, *Ankara'da Türk Devri Yapıları,* Ankara, 1971, 62; Denktaş, 75.
[943] A., ALTUN, "Kütahya'nın Türk Devri Mimarisi Bir Deneme", *Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılına Armağan Kütahya,* İstanbul, 1981-1982, 265–266.; Denktaş, 75.
[944] H., Karpuz, *Trabzon,* Ankara, 1990, 41; Denktaş, 75.
[945] Y., Can, *Samsun Yöresinde Bulunan Ahşap Camiler***,** İstanbul, 2004, 55-57.; Denktaş, 75.
[946] T., Bozkurt, *Beypazarı'ndaki Türk Devri Yapıları,* Ankara, 2004, 54-59.; Denktaş, 75.

Köyü Camii, Kedek Köyü Camii, Eriç Köyü Camii, Yücebelen Köyü Camii son cemaat yeri uygulamasının görüldüğü yapılardır. Bu camilerin dışındakilerde son cemaat yerine rastlanılmamıştır. Doğanbeyli Köyü Camii'ndeki üç gözlü uygulama dışındaki diğer son cemaat yerleri düz örtü ile kapatılmışlardır.

Minareler: Kemah ilçe merkezinde Bey Camii ve Gülabi Bey Camii dışında minaresi olan cami bulunmamaktadır. Kemah'taki minareler arasında en eski tarihlisi XIII. yüzyıla verilen Bey Camii minaresidir. Caminin kuzeybatısında, kesme taş kaplaması büyük ölçüde dökülmüş olan kare kaideli ve gövdeli minare bulunmaktadır. Minarenin alt kesimindeki kesme taşlar birbirine 0.16 m uzunluğunda demir kenetlerle bağlanmıştır. Minare günümüze yaklaşık 11 m yüksekliğiyle ulaşabilmiştir.

XIV. yüzyıl eseri olan Gülabi Bey Camii minaresinin XVIII. veya XIX. yüzyıllardaki onarımlarda yenilendiği ya da ekendiği söylenebilir. Minare, yapı içerisine dahil edilmiş halde son cemaat yerinin içerisinde, harim girişinin hemen batısında yer alır. Kare kaideli, çokgen gövdeli ve tek şerefeli olan minare, kesme taş malzemeden inşa edilmiştir.

Cevizlik Köyü Ahır Mahallesi Camii, Akbudak Köyü Camii, Alp Köyü Camii, Boğaziçi Köyü Camii, Cevizlik Köyü Camii, Dedeoğlu Köyü Camii, Dedek Köyü Camii, Dutlu Köyü Camii, Elmalı Köyü Aşağı Mahalle Camii, Elmalı Köyü Yukarı Mahalle Camii, Gülbahçe Köyü Camii, Ilgarlı Köyü Camii, Kedek Köyü Camii, Kömür Köyü Camii, Tandırbaşı Köyü Camii, Taşbulak Köyü Camii ve Yücebelen Köyü Camii betonarme malzemeden kaideleri olan ve gövdesi sac malzemeden meydana getirilmiş minarelere sahiptirler. Bu minarelerin tamamı birkaç yıl öncesinde bu camilere ilave edilmişlerdir.

Ağaçsaray Köyü Camii, Bozoğlak Köyü Camii, Doğanbeyli Köyü Camii, Eskibağlar Köyü Camii, Hakbilir Köyü Kilisesi (Camii), Karadağ Köyü Camii, Kemeryaka Köyü Camii, Koçkar Köyü Camii, Koruyolu Köyü Camii, Muratboynu Köyü Camii, Seringöze Köyü Camii, Özdamar Köyü Camii ve Tan Köyü Camii kargir malzemeli minarelere sahiptirler. Ancak bu minareler de sac malzemeli minareler gibi yakın tarih ilaveleridir.

Tuğla malzemesi ve silindirik gövdesi olmasıyla Parmakkaya Köyü Camii minaresi diğer örnekler arasında dikkat çekicidir.

Mihraplar: Kemah'taki mihraplar arasında en eski tarihlisi XIII. yüzyıla verilen, kesme taş malzemeli ve beş köşeli olan Bey Camii mihrabıdır.

Aşağı Gedik Mahallesi Camii mihrabı yedi köşeli olmasıyla tek örnek olarak görülür.

Çirgişin Mahallesi Camii mihrabı yarım yuvarlak planlı ve fayans kaplı.

Kemah'taki camilerin mihraplarında genellikle yarım yuvarlak plan tercih edilmiştir. Yarım yuvarlak planlı bu mihraplardan Ağaçsaray Köyü Camii, Akbudak Köyü Camii, Cevizlik Köyü Camii, Dedeoğlu Köyü Camii, Doğanbeyli Köyü Camii, Eskibağlar Köyü Camii, Ilgarlı Köyü Camii, Özdamar Köyü Camii ve Taşbulak Köyü Camii mihrapları yakın tarihte çini kaplanmıştır. Gülabi Bey Camii, Karga Camii, Mektepönü Camii, Tandırbaşı Köyü Camii, mihrapları kesme taş malzemelidir. Ayranpınar Köyü Camii, Boğaziçi Köyü Camii, Bozoğlak Köyü Camii, Cevizlik Köyü Ahır Mahallesi Camii, Dedek Köyü Camii, Dolmabahçe (Vank) Mezrası Kilisesi (Camii), Dutlu Köyü Camii, Elmalı Köyü Aşağı Mahalle Camii, Elmalı Köyü Yukarı Mahalle Camii Gölkaynak Köyü Camii, Eriç Köyü Camii, Gülbahçe Köyü Camii, Hakbilir Köyü Kilisesi (Camii), Kedek Köyü Camii, Kemeryaka Köyü Camii, Koçkar Köyü Camii, Kömür Köyü Camii, Parmakkaya Köyü Camii, Tan Köyü Camii, Seringöze Köyü Camii, Soğukpınar Mahallesi, Yukarı Mahalle (Derebaşı) Camii ve Yücebelen Köyü Camii mihrapları ise alçı sıvalıdır

Üç köşeli olarak düzenlenen Muratboynu Köyü Camii mihrabı alçı sıvalıyken Alp Köyü Camii mihrabı ise fayans kaplanmıştır.

Koruyolu Köyü Camii mihrabı dikdörtgen bir niş halinde olup alçı sıvalıdır.

Minberler: Ağaçsaray Köyü, Akbudak Köyü, Alp Köyü, Eriç Köyü, Gülabi Bey, Hakbilir Köyü (Camii), Koçkar Köyü, Seringöze Köyü, Taşbulak Köyü, Soğukpınar Mahallesi ve Yücebelen Köyü Camilerinde minberler mihrabın hemen sağına yerleştirilmiş olup tamamı son dönem eklemeleridir. Diğer camilerdeki mihraplar harimin güneybatı köşesinde yer almaktadırlar. Bu minberler de diğerleri gibi son dönem eklemeleridir. Tarihi ya da sanatsal bir özelliğe sahip olmayan bu minberlerde her hangi bir usta adı kayıtlı değildir. Sadece Taşbulak Köyü Camii minberi hakkında rivayetler bulunmaktadır. Taşbulak Köyü muhtarı Hasan Akbulak, bu minberin Molla Yusuf'un babası Hüseyin usta tarafından yaptırıldığını belirtmiştir.

Gülabibey Caminin minberinin de aynı usta tarafından yaptırıldığı ifade edilmektedir. Hüseyin ustanın oğlu Yusuf, torunları Şaban, Mustafa, Mehmet ve Şerif ile torunu Şaban'ın oğlu Hüsamettin ile torunu Mustafa'nın oğlu Ömer aynı şekilde minber ustalığında çalışmışlardır[947]

Vaaz Kürsüleri: Kemah camileri içerisinde tarihi ya da sanatsal bir özelliğe sahip vaaz kürsüsü örneği bulunmamaktadır. Dedek Köyü Camii'nindeki harimin kuzeydoğu köşesinde son onarımda ilave edilen vaaz kürsüsünün üzerinde beden duvarında asılı olarak duran ve 1.21 x 1.89 m ölçülerindeki figürlü halı dikkat çekmektedir.

Mahfiller: Kemah'taki mahfiller arasında en eski tarihlisi XIII. yüzyıla verilen, Bey Camii mahfilidir. Harimin kuzey doğusunda 4.50 X 6.00 m ölçülerinde, harim zemininden yaklaşık 0.20 m yüksekliğe sahip olan sekinin mahfil olabileceği üzerinde durulmaktadır.

Ağaçsaray Köyü Camii, Boğaziçi Köyü Cami, Bozoğlak Köyü Camii, Çirgişin Mahallesi Camii, Dedeoğlu Köyü Camii, Dolmabahçe (Vank) Mezrası Kilisesi (Camii), Dutlu Köyü Camii, Eriç Köyü Camii, Elmalı Köyü Aşağı Mahalle Camii, Eskibağlar Köyü Camii, Gülabi Bey Camii, Gülbahçe Köyü Camii, Hakbilir Köyü Kilisesi (Camii), Karadağ Köyü Camii, Koçkar Köyü Camii, Kömür Köyü Camii, Mektepönü Mahallesi Cami, Muratboynu Köyü Camii, Özdamar Köyü Camii, Seringöze Köyü Camii, Soğukpınar Mahallesi Cami, Tan Köyü Camii, Tandırbaşı Köyü Camii, Taşbulak Köyü Camii ve Yücebelen Köyü Camii mahfili olan örneklerdir. Gülabi Bey Camii'nde ve Murat Boynu Köyü Camii'nde mahfiller ortada cumba şeklinde harime doğru taşıntı yapmaktadır. Seringöze Köyü Camii'de ise dikkat çeken, müezzin mahfiline yer verilmiş olmasıdır. Tamamı ahşap malzeme ile yapılmış mahfillerde süslemeye yer verilmemiştir. Mahfiller, onarımlar esnasında büyük ölçüde yenilenmiştir.

3.2.2. Süsleme Özellikleri

Kemah ve çevresindeki camiler, genel olarak oldukça sade ve süslemesiz yapılar olarak karşımıza çıkmaktadır. Var olan süslemeler de dış cephelerden ziyade giriş kapısı, minber ve mihrapta yoğunlaşmıştır. Mevcut süslemelerin tamamı yakın

[947] Bu bilgi köy muhtarı Hasan Akbulak'tan alınmıştır.

tarihlerdeki onarımlarda gerçekleşmiştir. Bu süslemeler, yerel bir üslup oluşturmaktan uzak olup daha çok XVIII. ve XIX. yüzyılda Anadolu'da sıkça uygulanan kompozisyonlar olarak kendilerini gösterirler.

Kemah'taki camiler arasında en eski tarihli süslemeler Bey Camii kazılarında ortaya çıkarılmıştır. Kazılarda alçı süsleme kuşağı parçaları (XIII. yüzyıl), tek renk sırlı seramikler (13.-14. yüzyıl), boyalı kazıma tekniğinde seramikler (13.-14. yüzyıl), İznik üretimi seramikler (15. yüzyıl sonu 16. yüzyıl ilk yarısı), sırsız seramikler (19.-20. yüzyıl), ithal (Kütahya) seramikler (18.-19. yüzyıl), İstanbul (Ebruli) seramkler (18.-19. yüzyıl), lüleler (18.-19. yüzyıl) bulunmuştur. Ancak bu buluntular, caminin süsleme programının tam olarak çıkarılmasında kesin ipuçları vermemektedirler.

Ahşap Süsleme: Aşağı Gedik Mahallesi Camii hariminin örtüsünü taşıyan ahşap taşıyıcıların kaide ve başlık bölümlerinde basit süslemeler görülmektedir.

Gülabi Bey Camii'nin hariminde ahşap direklerin üzerine dik atılan küçük yivlerle başlık formu verilmiştir. Bu bölümün hemen üzerine ise kare planlı ahşap plakaların üzerine oturan ahşaptan yuvarlak kemerler atılmıştır. Ahşap örtüde orta alanın kaplamasında da farklılık görülmektedir. Örtü, yanlarda kuzey-güney yönünde boydan boya tahtalar ile kaplanırken ortada yanlardan farklı kaplama uygulanmıştır. Bu alanın tavanı, kuzey-güney yönde üç bölüme ayrılmıştır. Bunlardan kuzeydeki ve güneydeki bölümler birer, ortadaki ise iki kemer genişliğinde tutulmuş olup kuzey ve güney bölümler çıtalarla kasetlenerek kaplanırken, dikdörtgen orta alan ise çıtalarla baklava dilimleri meydana getirecek şekilde kaplanmıştır. Bu bölümde bir de tavan göbeğine yer verilmiştir. Daire şeklindeki tavan göbeği, ahşap çıta parçaları ile çarkıfelek motifi meydana getirecek şekilde süslenmiştir.

Gülabi Bey Camii'nin en dikkat çeken unsurlarından birisi ahşap süslemesiyle minberidir. XIX. yüzyıldaki eklemesi olduğu anlaşılan ahşap minberin hemen her yüzeyinde soyut bitkisel ve geometrik motifler ajur tekniğinde görülür. Zaman zaman birbirinin tekrarı olan bu motiflerin yanısıra yazı da süslemede tercih edilmiştir. Kapı kanatları olmayan minber kapısı, ağırlıklı olarak oyma ve kabartma tekniğinde geometrik motiflerle ve yazı ile süslenmiştir. Kapı, genel görüntüsüyle bir taç kapının minyatür edilmiş haldedir. Minber kapısının her iki yan yüzeyi dört kare panoya bölünmüştür. Bu panolar, zeminleri meydana getiren ahşap plakaların üzerine eklenen

ahşap parçalar ile süslenmiştir. Panolarda eşkenar dörtgenler, daire, çeyrek daire, zikzak, altı kollu yıldız, rozet ve üçgen motiflerin köşeleri yumuşatılarak altta ve üstte karşılıklı birbirlerine bakar insan başı figürlerini hatırlatır haldeki geometrik motifler ile kırık hatlarla sınırları belirlenen ve pano içerisine dik olarak yedi sırada yerleştirilen şemse motifleri işlenmiştir. Minberin yan yüzeylerinde korkuluk, aynalık, süpürgelik, köşk altı ve köşk bölümlerinde ajur tekniğinde süslemeler görülür. Bu yüzeylerde kapının iki yanındaki süslemeler genel olarak tekrarlanmıştır. Bu süslemelerin dışında panolar ve kuşaklar içerisine daire, yarım daire, çok kollu yıldız, çarkıfelek, eşkenar dörtgen, şamdan, damla ve geometrik motifler işlenmiştir.

Boğaziçi Köyü Camii'nde oldukça basit, kazıma ahşap süsleme yer alır. Taşıyıcıların kaideleri ve başlık bölümleri kare planlı olup bu bölümlerde basit süslemeler görülmektedir.

Taş Süsleme: Gülabi Bey Camii harim girişi, eyvan tarzındaki taç kapısıyla dikkat çeker. Taç kapının dilimli formuyla dikkat çeken kemeri, iki yanda basit, yatay profillerle meydana getirilmiş başlıkları olan ve gövdeleri boş bırakılmış sütuncelere oturur. Taç kapı, dıştan ters "U" biçimindeki kademeli profillerle sınırlandırılmıştır.

Gülabi Bey Camii'de taş süslemenin görüldüğü diğer bir yer de mihrabıdır. Yarım yuvarlak plandki mihrap nişi dokuz sıra mukarnaslı bir kavsaraya sahip olup ters "U" biçiminde profillerle çerçeve içerisine alınmıştır. Bu profillerden en içte olanı üstte düğüm yapmakta olup iki yanın da rozetlere yer verilmiştir. Onarımlarda orijinal haliyle korunduğu düşünülebilecek olan mihrap, XVIII.-XIX. yüzyıldaki müdahalelerde yine ters "U" biçiminde olan alçı kabartma bir bezeme kuşağı ile ayrıca vurgulanmıştır. "S" ve "C" kıvrımları ile Barok tarzda motiflerle meydana getirilen süsleme, sarı renkle boyanarak renklendirilmiştir. Aynı süsleme mihrabın üzerinde, beden duvarının yüzeyinde de uygulanarak bir de tepelik meydana getirilmiştir. Üstte hilal şeklinde son bulan bu bölümün altta iki köşesinde görülen püskül motifleri Ampir üslup özelliği olarak görülmektedir. Tepeliğin ortasında *"Ya Fettah"* lafzı müsemma tarzında yazılmıştır. Yazının üst bölümünde "*Allah"* lafzı, altında ise *"1171"* tarihi yazılıdır.

Alçı Süsleme: Bozoğlak Köyü Camii'nde pencere çevrelerine son yıllarda işlendiği anlaşılan meandır motifleri geç tarihli de olsa dikkat çekicidir. Böyle bir süsleme sadece bu camide görülmektedir.

Alçı süslemenin görüldüğü bir başka örnek ise Seringöze Camii mihrabıdır. Mihrap, üç yönden dikdörtgen panolar içerisindeki yazı kuşaklarıyla sınırlandırılmıştır. Her bölümün içerisinde Kelime-i Tevhid yazılmıştır. Kelime-i Tevhid'in yazılı olduğu her bölümde ayrıca ay-yıldız motiflerine de yer verilmiştir. Mihrabın iki yanındaki bu yazı kuşaklarından sonra nişin üstteki iki köşesine ay-yıldız motifleri işlenmiştir. Bu motifler de Kelime-i Tevhid'in yazılmasıyla meydana getirilmiştir. Köşelerdeki bu ay-yıldız motiflerinin ortasına gelecek şekilde yatay dikdörtgen bir kartuşta Besmele yazılmıştır. Besmelenin yer aldığı kartuşun hemen altında ikinci bir yatay kartuş içerisine Ayet-i Kerime yazılmıştır. Mihraptaki yazılar Kırıkkaleli Molla Hasan adındaki hattat tarafından yakın tarihlerde yazılmıştır[948].

Kalemişi Süsleme: Kalemişi süslemenin olduğu tek cami, Yücebelen Köyü Camii'dir. Üst örtüde kirişlerin üzerinde tavana geçmeden hemen önce verevine yerleştirilen ahşap kuşak boydan boya kare panolara bölünmüştür. Bu panoların içerisinde kalemişi süslemeler görülmektedir. Aynı uygulama mahfilin harime bakan tarafında taşıyıcıların arasında da uygulanmıştır. Kare panolarda selvi, hayat ağacı, vazodan çıkan çiçek gibi bitkisel motifler ve ibrik, güneş kursu gibi geometrik motifler işlenmiştir. Orta bölümde güneydoğudaki bağımsız taşıyıcının hemen kuzeyinde yer alam panoda ise *"Ma'mur İbrahim-Maşallah-1294"* ifadesi üç satır halinde olarak yazılmıştır.

3.2.3. Malzeme ve Teknik

Aşağı Gedik Mahallesi Camii, Gülabi Bey Camii, Mektepönü Mahallesi Camii ve Muratboynu Köyü Camii moloz taşla beraber beden duvarlarının köşelerinde ve açıklıkların çevrelerinde kesme taş malzemenin kullanıldığı yapılardır. Doğanbeyli Köyü Camii ise tamamıyla kesme taş malzeme ile inşa edilmiştir. Bu örnekler dışındaki bütün örnekler moloz taş malzemeyle inşa edilmişlerdir. Bu camilerin de nerdeyse tamamı son yıllarda çimento harcı ile sıvanmış ve boyanmış haldedir. Camilerin beden duvarlarının Kemah'taki sivil mimaride olduğu gibi orijinalde kerpiç sıvalı olduğu düşülebilir. Camilerinin taşıyıcılarında, tavanlarında ve mahfillerinde ahşap malzeme kullanılmıştır.

---

[948] Bu bilgi Sezai Bilgin'den alınmıştır.

3.3. Kiliseler ve Şapeller

Kemah ve köylerinde onsekizi kilise sekizi şapel olmak üzere toplam 26 adet Hırıstiyan mimarisi tespit edilmiştir (Harita 4). Kiliseler: Akbudak Köyü Kilisesi/Kalesi (?), Aşağı Hakbilir Köyü Kilisesi, Çarşı Mahallesi Kaledibi Sokak Kilise Kalıntısı, Doğan Köyü Kilisesi, Doğanbeyli Köyü Kilisesi (?), Dolmabahçe (Vank) Mezrası Kilisesi, Gediktepe Köyü Kilisesi, Gökkaya Köyü Agavank Kilisesi, Gökkaya Köyü Çengelli Manastırı, Hakbilir Köyü Kilisesi, Kemah Kaya Kilisesi ve Manastırı, Koruyolu Köyü Seraphinler (Soropu) Kilisesi, Kömür Köyü Kilisesi (?), Oğuz Köyü Kilisesi, Vaslı Kilisesi, Vaslı Köyü Kaya Kilisesi, Vaslı Saint Roi Kilisesi ve Yukarı Hakbilir Köyü Kilisesi. Şapeller: Akça Köyü Şapeli, Beklimçay Mahallesi Şapeli, Gediktepe Köyü Şapeli, Kuşlu Mezrası I Nolu Şapel, Kuşlu Mezrası II Nolu Şapel, Kuşlu Mezrası III Nolu Şapel, Şahintepe Köyü Şapeli ve Taşbulak Köyü Şapeli.

3.3.1. Plan ve Mimari Özellikleri

Kemah'taki kiliseler bazilikal, haç ve üç yapraklı yonca planlarında inşa edilmişlerdir. Tek ya da üçlü apsisler dışa yansıtılmışlardır.

Akbudak Köyü Kilisesi/Kalesi (?), köy halkı tarafından kale olarak adlandırılsa da bu yapı kalıntısının mevcut haliyle tarihlendirilmesi tam olarak mümkün değildir[949]. Yapı kalıntısı günümüze alandaki birkaç moloz taş kalıntısıyla ulaşabilmiştir. Bu haliyle yapının planını tam olarak tespit edebilmek mümkün değildir[950].

Aşağı Hakbilir Köyü Kilisesi (X. yüzyıl), doğu-batı istikametindeki dikdörtgen bir alanda bazilikal planda ve üç apsisli olarak kurulmuştur. Naos'un güney duvarının batıya doğru devam etmesi, bu yönde bir narteksin olduğunu göstermektedir.

Çarşı Mahallesi Kaledibi Sokak Kilise Kalıntısı, kalenin eteklerinde bulunan yapı kalıntısının geçmişte bir kiliseye ait olduğu rivayet edilmektedir. Mevcut kalıntı, kilisenin doğu duvarına ait olmalıdır.

---

[949] Kurt, 76'da bu yapı, bir kilise kalıntısı olarak geçmektedir. Gündoğdu, vd., 44'de ise bu yapının bir Ortaçağ kalesi olduğunu belirtilmektedir. Ancak günümüzdeki mevcut kalıntılardan yapının kimliğinin net olarak belirtilebilmesi mümkün değildir. Ceylan, 117'de ise bu kalıntı Kale olarak geçmektedir.

[950] Gündoğdu, vd., 44'de bu yapı kalıntısının planı açıklanırken *'... 30 x 20 m boyutlarında, oval tasarımlı olduğuna kanaat getirdiğimiz ...'* ifadeleriyle kalenin oval planlı olabileceği ileri sürülmüştür.

Doğan Köyü Kilisesi, (X. yüzyıl), içten dört yapraklı yonca plan tipindedir. Bu plan, dışa haç şeklinde yansıtılmıştır. Kilise bu planı ile Kemah'taki tek örnektir. Doğu yöndeki apsisin kuzeyinde bir pastaphorion hücresi yer alır. Orta alanın üzeri, pandantiflerle geçilen içten kubbe dıştan yüksek kasnaklı piramidal bir külah ile kapatılmıştır. Apsisin üzerini kapatan yarım kubbenin içerisinde muhtemelen akustik amaçlı yerleştirilmiş çanak parçaları görülmektedir. Kilisedeki bu uygulama diğer örneklerde görülmez.

Doğanbeyli Köyü Kilisesi (?), temel seviyesinde günümüze ulaşabilmiş bir kalıntıdır. Kurulum alanının stratejik olarak vadiye hâkim bir konumda olması ve mekân dağılımının bir kilisede olmayacak haldeki mevcut görüntüsü burada kiliseden çok bir gözetleme kulesinin olabileceği düşündürtmektedir.

Dolmabahçe (Vank) Mezrası Kilisesi (X. yüzyıl) doğu-batı istikametinde dikdörtgen bir alanda kurulmuş olup tek apsisli bir yapıdır. İç mekânın orijinalde beden duvarlarına oturan bir tonozla kapatıldığı kabul edilebilir. Kilisenin apsisi dışa taşkındır ve bugünkü son cemaat yerinin de orijinaldeki nartek olduğu kabul edilebilir.

Mevcut haliyle tarihlendirilmesi ve planının çıkarılması mümkün olmayan Gediktepe Köyü Kilisesi, günümüzde bir duvarıyla varlığını devam ettirmektedir.

Hakbilir Köyü Kilisesi (XI. yüzyıl) ölçüleriyle Kemah ve çevresindeki en büyük kilise olma özelliğine sahip olması, yapının Kemah metropolitliğinin merkezi olduğunu düşündürtmektedir. Kilise, 17.18 x 10.87 m ölçülerinde doğu-batı istikametinde dikdörtgen bir alana kurulmuş, üç nefli bazilika olarak inşa edilmiştir. Kilise üçlü apsise sahiptir. Kilisenin orijinal örtüsü bilinmemektedir.

Kemah Kaya Kilisesi ve Manastırı, haç planlı olarak inşa edilmiş olup tek apsislidir. Apsisin güneyinde dikdörtgen planlı pastaphorion hücresine yer verilmiştir. Kilisenin kuzey cephesini meydana getiren kayalıkta ki mağara da ibadet mekanı olarak kullanılmıştır. Kilisenin kubbesinin kuzeyindeki dehliz ile bu kaya kilisesine ulaşılmaktadır. Giriş holünden sonra ikinci bir kapıya ve buradan da kubbeli ikinci hole ulaşılır. İkinci holün kuzeyinde kaya kilisesinin son bölümü yer alır.

Kömür Köyü Kilisesi (?), günümüze temel seviyesiyle ulaşabildiğinden plan özellikleri ve tarihi hakkında bir tahminde bulunmak mümkün değildir.

Oğuz Köyü Kilisesi, (X. yüzyıl), Kilise triconchos (üç yapraklı yonca) plan tipinde inşa edilmiştir. Kilise bu planıyla Vaslı Saint Roi Kilisesi ile birlikte Kemah'taki diğer kiliseler arasında dikkat çekmektedir.

Günümüzde kalıntı halindeki Vaslı Kilisesi'nin, tarihlendirilmesi mümkün değildir. Ancak Saint Roi Kilisesi'yle hareketle bağlantılı olduğu kabul edilirse X. yüzyıla tarihlendirmek mümkündür. Yapı, günümüzde doğu ve batı duvarının bir bölümü ile kuzey duvarıyla ayaktadır. Kalan izlerden hareketle üçlü bir apsis uygulanmış olduğu kabul edilebilir.

Vaslı Köyü Kaya Kilisesi, bugün ağıl olarak kullanılmakta olup tarihlendirilmesi bugünkü durumuna bakılarak mümkün değildir. Kilisenin ağıl olarak kullanılması sebebiyle de planı hakkında bir tespit yapılamamaktadır.

Vaslı Saint Roi Kilisesi (X. yüzyıl) triconchos (üç yapraklı yonca) plan tipinde inşa edilmiştir. Bu özelliğiyle kilise Kemah'ta Oğuz Köyü Kilisesi ile birlikte dikkat çekmektedir.

Yukarı Hakbilir Köyü Kilisesi (X. yüzyıl) günümüzde sadece doğu duvarıyla ayaktadır. Bu sebeple yapının ölçüleri hakkında net bir bilgi vermek mümkün değildir. Kilisenin doğu cephesinde üçlü apsis düzenlemesi mevcuttur.

Kemah kiliselerinin en yakın örneklerini coğrafi olarak Gümüşhane ili sınırları içerisinde bulmak mümkündür. Gümüşhane/Cami Sağir Mahallesi Kilisesi (XIX. yüzyıl)[951] (K. P. 15), Gümüşhane/Süleymaniye Mahallesi Hagios Stephanos Manastır Kilisesi (XIX. yüzyıl)[952] (K. P. 16), Gümüşhane/Süleymaniye Mahallesi Hagios Georgios Kilisesi (XIX. yüzyıl)[953] (K. P. 17), Gümüşhane/Krom Vadisi Alikinos Kilisesi (XIX. yüzyıl)[954] (K. P. 18), Gümüşhane/Krom Vadisi Çayıroğlu Kilisesi (XIX. yüzyıl)[955] (K. P. 19), Gümüşhane/Krom Vadisi Mağara Kilisesi (XIX. yüzyıl) (K. P. 20), Gümüşhane/Krom Vadisi Mancandanos Kilisesi (XIX. yüzyıl)[956] (K. P. 21),

[951] Haldun Özkan-Hüseyin Yurttaş, Ortaçağ'dan Günümüze Gümüşhane, Gümüşhane Valiliği Yayınları 14, İstanbul, 2012, 34.
[952] Özkan-Yurttaş, 2012, 36.
[953] Özkan-Yurttaş, 2012, 37.
[954] Özkan-Yurttaş, 2012, 39-40.
[955] Özkan-Yurttaş, 2012, 41-42.
[956] Özkan-Yurttaş, 2012, 45-46.

Gümüşhane/Krom Vadisi Nanak Kilisesi (XIX. yüzyıl)[957] (K. P. 22), Gümüşhane/Krom Vadisi Zemberek Kilisesi (XIX. yüzyıl)[958] (K. P. 23), Gümüşhane/Santa Piştof Mahallesi St. Christtopher Kilisesi (XIX. yüzyıl)[959] (K. P. 24) ve Gümüşhane/Santa Zurnacı Mahallesi Kilisesi I ve II Kiliseleri (XIX. yüzyıl)[960] (K. P. 25-26) Kemah'taki bazilikal planlı kiliselere, Gümüşhane/Krom Vadisi Bulutyayla (Şamanlı) Kilisesi (XIX. yüzyıl)[961] (K. P. 27) haç planlı kiliselere, Gümüşhane/Cami Sağir Mahallesi Hagios Ionnes Kaya Kilisesi (XIX. yüzyıl)[962] (K. P. 28) ve Gümüşhane/Süleymaniye Mahallesi Hagios Ionnes Manastırı (XVIII-XIX. yüzyıl)[963] (K. P. 28) verilebilecek örneklerdendir[964].

Kemah'taki şapeller tek nefli ve tonoz örtülü yapılar olarak karşımıza çıkar.

Akça Köyü Şapeli (XVIII.-XIX. yüzyıl), tek nefli bir yapı olarak inşa edilmiştir. Yapı doğu, batı ve kuzey duvarlarıyla günümüze ulaşırken, güney ve güneydoğu beden duvarları, yakın tarihlerdeki yapılan müdahalelerle yenilenmiştir. Günümüzde yıkık olan şapelin örtüsünün, takviye kemer izlerinden hareketle beşik tonoz olduğu söylenebilir. Şapelin apsisi dışa taşıntılıdır.

Beklimçay Mahallesi Şapeli'nin günümüzde kalıntı halinde ulaşabilmiş olması sebebiyle tarihlendirilmesi mümkün değildir. Yapı, tek nefli bir yapı olarak inşa edilmiştir. Şapelin kalan takviye kemeri izlerinden beşik tonoz ile kapatıldığı anlaşılmaktadır.

Gediktepe Köyü Şapeli, günümüzde beden duvarlarıyla varlığını devam ettirir. Yapının inşa tarihi ile ilgili kesin bir bilgi mevcut değildir. Plan ve mimari özelliklerinden hareketle bir tarihlendirme yapmak da mümkün değildir. Ancak geç tarihli bir yapı olduğu da açıktır. Doğu-batı istikametinde dikdörtgen bir alana kurulan yapının üst örtüsü tamamen yıkılmış olup tonoz örtülü olduğu söylenebilir.

---

[957] Özkan-Yurttaş, 2012, 46-47.
[958] Özkan-Yurttaş, 2012, 48-49.
[959] Özkan-Yurttaş, 2012, 58-59.
[960] Özkan-Yurttaş, 2012, 61-63.
[961] Özkan-Yurttaş, 2012, 40-41.
[962] Özkan-Yurttaş, 2012, 35-36.
[963] Özkan-Yurttaş, 2012, 31-32.
[964] Özkan-Yurttaş, 2012.

Kuşlu Mezrası I Nolu Şapel, günümüzde kalıntı halinde olmasıyla tarihlendirilememektedir. Ancak yapının geç tarihli olduğu söylenebilir. Şapel, günümüzde doğu ve batı duvarının bir bölümü ve güney duvarıyla ayaktadır. Beşik tonoz olan üst örtünün doğudaki yaklaşık 1.5 m'lik bölümü yıkılmıştır. Kalan izlerden iç mekânın alçı sıva ile kaplandığı anlaşılmaktadır. Şapelin apsisi dışa taşıntı yapmaktadır.

Geç tarihlerde inşa edildiği söylenebilecek olan Kuşlu Mezrası II Nolu Şapel'in kesin tarihlendirilmesi için somut bir kanıt günümüz itibariyle mevcut değildir. Şapel, dikdörtgen bir alanda inşa edilmiştir. Yapı, meyilli bir arazi üzerinde kurulduğundan batı duvarının bir bölümü toprak altında kalmış ve bir bölümü de yıkılmıştır. Şapelin üzeri, beşik tonoz ile kapatılmış olup, örtünün doğusu çökmüştür. Şapelde apsise yer verilmemiş, bunun yerine bir seki yapılmıştır.

Kuşlu Mezrası III Nolu Şapel, mezradaki I ve II Nolu Şapeller gibi geç tarihli bir yapı olmalıdır. Temel seviyesinde günümüze ulaşan yapının kalıntılarından dikdörtgen planlı olduğu anlaşılmaktadır. Şapelin iki apsisi de dışa taşıntı yapmaktadır. Yapı apsis sayısı ile ilçedeki diğer örneklerden ayrılmaktadır. Günümüzde tamamen yıkılmış olan üst örtü, muhtemelen beşik tonoz olmalıdır.

Şahintepe Köyü Şapeli, ilçedeki diğer şapeller gibi geç tarihlerde inşa edilmiş bir yapı olmalıdır. Şapel, dikdörtgen planlı olup apsisi dışa taşıntılıdır.

Taşbulak Köyü Şapeli, Kuşlu Mezrası şapelleriyle büyük bir benzerlik gösterir. Bu açıdan şapelin geç tarihli olduğunu söylemek mümkündür. Şapel doğu-batı istikametindeki dikdörtgen bir alanda inşa edilmiştir. Şapelin kuzey ve güney duvarlarında yer alan takviye kemeri izlerinden hareketle beşik tonozla kapatılmış olduğu anlaşılmaktadır. Doğu yöndeki apsisin derinliği dışa taşıntı yapmamaktadır.

Kemah kiliselerinde olduğu gibi Kemah Şapelleri içinde en yakın benzer örnekler Gümüşhane'de karşımıza çıkmaktadır. Gümüşhane/Olucak Köyü Şapeli (XIX. yüzyıl)[965], Gümüşhane/Torul Altınpınar Köyü Şapeli (XIX. yüzyıl)[966], Gümüşhane/Torul Cebeli Köyü Karaca Mahallesi Şapeli (XIX. yüzyıl)[967] (K. P. 29),

[965] Özkan-Yurttaş, 2012, 64.
[966] Ozkan-Yurttaş, 2012, 162-163.
[967] Ozkan-Yurttaş, 2012, 163-164.

Gümüşhane/Torul Demirkapı Köyü Hıdırellez Mahallesi Şapeli (XIX. yüzyıl)[968] (K. P. 30), Gümüşhane/Torul Gümüştuğ Köyü Balcılar Mahallesi Şapeli (XIX. yüzyıl)[969] (K. P. 31), Gümüşhane/Torul Güvemli Köyü Dere Mahallesi Şapeli (XIX. yüzyıl)[970] (K. P. 32), Gümüşhane/Torul Kocadal Köyü Kalis Mahallesi Şapeli (XIX. yüzyıl)[971] (K. P. 33), Gümüşhane/Torul Övündü Köyü Şapeli (XIX. yüzyıl)[972], Gümüşhane/Torul Uğurtaşı Köyü Kömürcü Mevkiii Şapeli (XIX. yüzyıl)[973] (K. P. 34), Gümüşhane/Torul Yaycılı Köyü Şapeli (XIX. yüzyıl)[974] (K. P. 35) ve Gümüşhane/Torul Yukarı Arılı Köyü Şapeli (XIX. yüzyıl)[975] (K. P. 36) bu örnekler arasındadır.

3.3.2. Süsleme Özellikleri

Kemah kiliseleri oldukça sade yapılar olarak görülmektedir. Mevcut süslemeler de yerel uygulamalar olarak kabul edilebilir. Kuşlu Mezrası Şapellerindeki sıva üzerine kazıma haç motifleri, kabartma haç motifleri ve bacini uygulaması dikkat çeken süslemeler arasındadır.

Doğan Köy Kilisesi'nde kasnakta her yüzey, yatay bir silme ile ikiye bölünmüştür. Bu silmelerin hemen üzerlerinde mazgal pencereler yer almaktadır. Bu pencereler üstte yuvarlak bir kemerle ve yanlardaki kolları ile haç biçimli çerçeveler içerisine alınmışlardır. Kilsede başka süsleme bulunmamaktadır.

Dolmabahçe (Vank) Mezrası Kilisesi'nde herhangi bir süsleme mevcut değildir. Ancak camiye çevrilmeden önce dış cephede güney beden duvarı üzerinde giriş kapısının iki yanında ve pencere sövelerinde haç ve çiçek motiflerinin olduğu yöre halkı tarafından belirtilmektedir[976].

Hakbilir Köyü Kilisesi, camiye çevrilmeden önce köy halkının alçı süsleme olarak anlatımından anlaşıldığına göre iç mekânda fresko süslemeler mevcut imiş. Bu süslemeler kilisenin camiye çevrilmesi sırasında sıva ile kapatılmış olmalıdır. Kemah

[968] Ozkan-Yurttaş, 2012, 165-166.
[969] Ozkan-Yurttaş, 2012, 167.
[970] Ozkan-Yurttas, 2012, 167-168.
[971] Özkan-Yurttaş, 2012, 169-170.
[972] Özkan-Yurttaş, 2012, 170-171.
[973] Özkan-Yurttaş, 2012, 171.
[974] Özkan-Yurttaş, 2012, 172.
[975] Özkan-Yurttaş, 2012, 172-173.
[976] Hasan Bozdemir bu bilgiyi aile büyüklerinden edindiğini ifade etmiştir.

metropolitlik merkezi olarak kabul edilirse kilisenin oldukça zengin freskolara sahip olduğu düşünülebilir.

Kemah Kaya Kilisesi ve Manastırı'nın üst katında ikinci holün üzerini kapatan kubbede lacivert zemin üzerinde haç motifi fresko olarak işlenmiştir.

Kuşlu Mezrası I Nolu Şapel'de sıva üzerinde yer yer kazıma tekniğinde haç motifleri görülmektedir. Doğudaki mazgal pencerenin dış yüzeyinde lento taşı üzerindeki haç motifi ise kabartma olarak işlenmiştir.

Kuşlu Mezrası II Nolu Şapel'de iç mekanda yer yer kazıma tekniğinde haç motifleri görülmektedir. Yine iç mekânda, düşmüş olan bir taş üzerinde haç motifi işlenmiştir. Haçın altında İsa'nın gömüldüğü Golgota Tepesinin temsilen ayaklara yer verilmiştir. Ayrıca iç mekânda tonozda bacinilere de yer verilmiştir.

Kuşlu Mezrası III Nolu Şapel'de kalan izlerden iç mekânın alçı sıvalı olduğu anlaşılır. Şapelde alınlığın hemen altında bulunan lentodaki haç motifi dışında süsleme bulunmamaktadır.

3.3.3. Malzeme ve Teknik

Aşağı Hakbilir Köyü Kilisesi, Çarşı Mahallesi Kaledibi Sokak Kilise Kalıntısı, Doğanbeyli Köyü Kilisesi (?), Dolmabahçe (Vank) Mezrası Kilisesi, Gediktepe Köyü Kilisesi, Hakbilir Köyü Kilisesi, Kemah Kaya Kilisesi, Kömür Köyü Kilisesi (?), Oğuz Köyü Kilisesi, Vaslı Kilisesi ve Yukarı Hakbilir Köyü Kilisesi moloz taş malzeme ile inşa edilmiş örneklerdir.

Doğan Köyü Kilisesi'nde köşelerde, kemerlerde, kasnak ve örtüde kesme taş, diğer yerlerde kaba yontu taş, kubbe geçişlerinde ve kemerlerde ise tuğla malzeme kullanılmıştır. Beden duvarları kesme taş malzeme ile kaplanmıştır. Köy halkı, kilisenin malzemesinin eski köyün 5 km kuzeyindeki taş ocağından getirildiğini belirtir.

Vaslı Saint Roi Kilisesi kesme taş ile inşa edilen Kemah'taki nadir örneklerden birisidir.

Kemah'taki şapeller ise tamamıyla moloz taş malzeme kullanılarak inşa edilmişlerdir. Kesme taş kaplamalı Gediktepe Köyü şapeli ise istisna bir örnektir.

3.4. Mezar Anıtları ve Mezarlıklar

3.4.1. Mezar Anıtları

Kemah'taki mezar anıtları ve mezarlıklar Türk dönemine ait eserlerdir. Türklerin İslâmiyet öncesine ait mezar geleneğinin İslâmiyet'in kabulüyle İslâmî inanış ve düşünce sistemi içinde yeniden biçimlenerek türbe mimarisi halinde süregeldiği noktasından hareketle Kemah'taki örneklerin de bu köklü gelenek içerisinde önemli bir yere sahip olduğu görülebilir. MÖ 1V-II. yüzyıllara tarihlendirilen ve *"kurgan"* adı verilen, MS VI-VIII. yüzyıla tarihlendirilen ve *"stupa"* denilen Türk mezarları[977], İslamiyet sonrasında varlıklarını türbe mimarisi ile devam ettirmişlerdir. Geleneğin din ile harmanlandığı ve kaynağını çadır sanatından geldiği belirtilen bu mimari Samarra'daki ilk bilinen örneğinden itibaren Orta Asya'da Müslüman Türk devletlerinin hemen hepsinde görülmüştür[978].

Kemah ve köylerinde 10 adet mezar anıtı tespit edilmiş ve değerlendirilmiştir. Bu yapılardan ikisi XII. yüzyıl sonu XIII. yüzyıl başlarına, ikisi XIII-XIV. yüzyıla, biri XIII. yüzyıla, biri XVIII.-XIX. yüzyıla, biri XIV. yüzyıla, üçü XIX. yüzyıla tarihlendirilir. Bunlar şunlardır; Ali Baba Türbesi (XIX. yüzyıl), Anonim Kümbet, (XIII.-XIV. yüzyıl (?)), Behramşah Türbesi (Zaviyesi) (XII. yüzyıl sonu XIII. yüzyıl başları) [979], Gözcü Baba Kümbeti (XIII. yüzyıl) [980], İskender Baba Türbesi (XVIII.-XIX. yüzyıl), Melik Gazi Kümbeti (XII. yüzyıl sonları ile XIII. yüzyıl başları) [981], Midilli Baba Türbesi (XIX. yüzyıl), Özdamar Köyü Türbesi (XX. yüzyıl), Sancaktar Kümbeti (XIII. yüzyıl sonu XIV. yüzyıl başı)[982], Togay Hatun Kümbeti (İmaret) (XIV. yüzyılın birinci çeyreği)[983].

---

[977] A. İnan, *Makaleler ve İncelemeler,* Ankara, 1962, 497-509; B. Ögel, *İslâmîyetten Önce Türk Kültür Tarihi,* Ankara, 1962, 57; N., Diyarbekirli, *Hun Sanatı,* İstanbul, 1972, 99-108; K., Otto-Dorn, *Kunst Des İslâm Zverst Veroffentlicht,* Germany, 1964, 132; B., Karamağaralı, *Ahlat Mezar Taşları,* Ankara, 1972, 1; O. Aslanapa, *Anadolu'da ilk Türk Mimarisi*, Ankara, 1991, 96; N. Diyarbekirli, "Türklerde Mezar Yapısı ve Defin Merasimleri", *Türk Kültürü Araştırmaları (Prof.Dr. Muharrem Ergin'e Armağan)*, Ankara, 1992, 57.

[978] O. Aslanapa, A.-E. Diez, *Türk Sanatı,* İstanbul, 1955, 15-42; S. K., Yetkin, *İslâm Mimarisi,* Ankara, 1965, l-17; C. E., Arseven, *Türk Sanatı Tarihi,* İstanbul, (T.Yok), C.I, 27; O.C. Tuncer, *Anadolu Kümbetleri,* I, Ankara, 1986, 7.

[979] Önkal, 346-347.

[980] Gündoğdu, 95.

[981] Önkal, 53.

[982] Tuncer, 168; Gündoğdu, 85.

[983] Tuncer, 166-167; Gündoğdu, 87.

3.4.1.1. Plan ve Mimari Özellikleri

Kemah'taki mezar anıtları kare, dikdörtgen, sekizgen, yuvarlak planlı olarak inşa edilmişlerdir.

Kare ve dikdörtgen planlı mezar anıtları; Ali Baba Türbesi, doğuda 5.26 m, batıda 5.58 m, kuzeyde 5.26 m ve güneyde 5.52 m ölçüleriyle kareye yakın bir planda inşa edilmiştir. Behramşah Türbesi (Zaviyesi), İskender Baba Türbesi, Midilli Baba Türbesi ve Özdamar Köyü Türbesi dikdörtgen planda ele alınmış örneklerdir. Bu tür plandaki en yakın benzer mezar anıtlarını geç tarihlerde Divriği'de görebilmek mümkündür. Divriği XVIII.–XIX. yüzyıla tarihlendirilen Hacı Mehmed ve Kadı İskender Türbeleri[984] (K. P. 37-38) dikdörtgen planlı mezar yapıları olarak karşımıza çıkar.

Sekizgen planlı mezar anıtları; Anonim Kümbet ve Sancaktar Kümbeti içten yuvarlak dıştan sekizgen planlı olarak Gözcü Baba Kümbeti ve Melik Gazi Kümbeti hem içten hem de dıştan sekizgen planlı olarak bu grupta kendilerine yer bulmuşlardır. Anadolu mezar mimarisinde bu plan tipi oldukça yaygın bir şekilde kullanılmıştır. Divriği Anonim Türbe (XII. yüzyıl sonları)[985], Divriği Arap Baba (Araplık) Türbesi (XIII. yüzyıl sonları XIV. yüzyıl başları)[986], Divriği Emir Kamereddin (Emir Hacip) Kümbeti (1196)[987] Divriği Naib (Hacib Seyit–Siddi Ahmed–Naib Eşref) Kümbeti (XIII. yüzyıl sonları)[988], Divriği Nureddin Salih (Kemankeş) Kümbeti (1240–1241)[989] Divriği, Divriği Sitte Melik (Şahin Şah) Kümbeti (1194)[990] Erzurum Emir Saltuk Kümbeti (XII.-XIII. yüzyıl)[991], Niksar Kulak Türbesi (XII. yüzyılın üçüncü çeyreği)[992], Niksar Mengücek Gazi Türbesi (XII. yüzyıl)[993], Niksar Kırkkızlar Türbesi (XIII. yüzyıl

---

[984] Kındığılı, 133.
[985] A. Şengül, Divriği'de Anadolu Selçuklu Mezar Anıtları ve Hamamları, Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü (Yayımlanmamış) Lisans Tezi, Erzurum, 1990.
[986] Tuncer, 173.; Sakaoğlu, 415.; Acun, 194.
[987] Sakaoğlu, 398; Önkal, 42; Tuncer, 223–224; Max van Berchem- Halil Edhem, "Corpus Inscriptionum Arabicarum", *Divriği Ulu Camii ve Darüşşifası Kuruluşunun 750. Yılı Hatıra Kitabı,* Ankara, 1978, 243–273; Acun, 193.
[988] Sakaoğlu, 407; Acun, 194.
[989] Sakaoğlu, 405.; Acun, 193; Tuncer, 230–232.
[990] Tuncer, 225–230.; Sakaoğlu, 393; Önkal, 37–42; Berchem-Edhem, 135–136.
[991] Önkal, 42.; Yurttaş, H.–vD., *Yolların Suların ve Sanatın Buluştuğu Şehir Erzurum*, Ankara, 2008; H., Özkan, "Ahlat Kümbetleri ile Erzurum Kümbetlerinin Bir Mukayesesi", *l. Van Gölü Havzası Sempozyumu,* İstanbul, 2006, 149–157.
[992] Önkal, 27.
[993] Önkal, 27.

başları)[994], Aksaray Kılıç Arslan Türbesi (XIII. yüzyıl)[995], Konya Karaarslan Türbesi (XIII. yüzyıl başları)[996], Konya Seyfeddin Kara Sungur Türbesi (1270 civarı)[997], Konya Emir Nureddin Türbesi (XIII. yüzyıl başları)[998], Konya Kalender Baba Türbesi (XIII. yüzyıl sonları)[999], Develi Dev Ali Türbesi (XIII. yüzyıl sonları)[1000], Niğde Hüdavent Hatun Türbesi (1312–1313)[1001] ve Harput Fatih Ahmet Türbesi (1313 civarı)[1002] bu plan tipinin Anadolu'daki temsilcileridir (K. P. 39-49). Bu türbeler içerisinde Divriği'deki örneklerin hiç birinde cenazelik karına yer verilmemiş olması dikkat çeker.

Yuvarlak planlı mezar anıtları; Togay Hatun Kümbeti (İmaret) içten dıştan yuvarlak planıyla bu gurubun tek temsilcisidir. Erzurum'da Üç Kümbetler Türbe Topluluğunda yer alan ve aynı tarihlere verilen Anonim Kümbet ile yine Erzurum'daki Haccal (?) (Cimcime) Hatun Kümbeti bu plan tipine en yakın örneklerdir.

3.4.1.2. Süsleme Özellikleri

Gözcü Baba Kümbeti'nde, İskender Baba Türbesi'nde, Midilli Baba Türbesi'nde, Özdamar Köyü Türbesi ve Sancaktar Kümbeti'nde inceleme tarihi itibariyle herhangi bir süsleme mevcut değildir.

Taş Süsleme: Kemah türbeleri arasında taş süslemeyle iki yapıda karşılaşılır; Ali Baba Türbesi'nde ise giriş cephesinde saçak seviyesinde görülen silmeler dışında herhangi bir süslemesi mevcut değildir. Togay Hatun Kümbeti Kümbetin cenazelik katı ile gövde katı arasındaki kuşak üzerinde üç sıra halinde mukarnaslara yer verilmiştir. Aynı uygulama gövdenin bitiminde yer alan kuşakta da görülmektedir. Kuzey yöndeki gövde giriş açıklığı, saçak seviyesine kadar yükseltilen ters U biçimindeki bordürlerle sınırlandırılmıştır. Bu bordürlerde en dıştan başlamak üzere palmet, geometrik geçmeler, kıvrık dallar ve geometrik geçmeler halinde motifler kullanılmıştır. En dıştaki birinci ve ikinci bordürlerin arasına ayrıca burmalı bir silme de yerleştirilmiştir. Giriş açıklığının hemen iki yanında yer alan geometrik süslemeli bordür ancak üst seviyelerde

---

[994] Önkal, 79.
[995] Önkal, 91.
[996] Önkal, 108.
[997] Önkal, 126.
[998] Önkal, 136.
[999] Önkal, 151.
[1000] Önkal, 165.
[1001] Önkal, 174.
[1002] Önkal, 182.

izlenebilmektedir. Bu bordürün giriş sövesinin iki yanındaki bölümleri son restorasyon çalışmasıyla boş bırakılmıştır.

Tuğla Süsleme: Kemah'ta iki türbede tuğla süsleme görülür; Behramşah Türbesi'nde süslemesinin yoğunlaştırıldığı giriş açıklığı ve çevresi günümüzde oldukça tahrip olmuş bir görüntüdedir. Giriş, saçak seviyesine kadar yükseltilen ters U biçimindeki tuğla bir bordürle sınırlandırılmıştır. Bu bordürün içerisinde köşeleri yuvarlatılmış çini mozaikler alt alta ve üst üste yerleştirilerek dolgulanmıştır. Melik Gazi Kümbeti Kümbetin cenazelik katındaki ayakta tuğlaların arasındaki derzlerde dik yerleştirilmiş ve fiyonk motifini hatırlatan uygulamalar görülür. Bu uygulama Sivas İzzettin Keykavus darüşşifasının yan eyvanını ve İran'daki kümbetleri hatırlatmaktadır[1003]. Kümbetin neredeyse bütün süslemesi giriş ve çevresinde görülmektedir. Giriş çerçevesi, beş tuğla bordür halinde meydana getirilmiştir. En dıştaki bordür, verevine yerleştirilmiş olup diğerleri düz yüzeyler halindedir. En dıştaki bordürde, iki yanda tuğlaların arasında ortada yuvarlak kesilmiş bir tuğla ve iki yanında kireçten "Allah" lafzını hatırlatır bezemelere yer verilmiştir. Bu uygulama iki yanda 34 adettir. Bu uygulama bordürün üst kısmında sadece kesilmiş yuvarlak tuğlalar halinde 21 adet olarak görülür. Düz yüzeyler halindeki bordürler ise boş bırakılmıştır. Giriş açıklığının lento taşının üzerindeki Ayet kitabesinin hemen üzerinde sivri kemerli bir alınlık yer alır. Alınlığın içerisi kesilmiş tuğlalar ile geometrik geçmelerle dolgulanmıştır. Kemer köşeliklerinde, kemer kilit taşında ve alınlığın tam ortasında tabak şeklinde çini süslemeler görülür. Bu süslemeler Divriği kümbetlerinde görülen baçinileri hatırlatmaktadır.

Kalemişi Süsleme: Anonim Kümbet üzerinde içte kerpiç sıva üzerinde yer yer kırmızı renkli bir bordürün ve içerisinde okunamayacak kadar tahrip olmasına rağmen Ayet ya da Hadis olması muhtemel bir yazıtın harfleri seçilebilmektedir.

3.4.1.3. Malzeme ve Teknik

Ali Baba Türbesi ve İskender Baba Türbesi köşelerde kesme taş, diğer yerlerde kaba yonu taş malzeme ile inşa edilmiştir.

[1003] Önkal, 50.

Anonim Kümbet, Behramşah Türbesi, Gözcü Baba Kümbeti, Sancaktar Kümbeti ve Togay Hatun Kümbeti kesme taş ile inşa edilmiş örneklerdir.

Melik Gazi Kümbeti tuğla malzemeyle inşa edilmiş tek örnektir.

Midilli Baba Türbesi ise moloz taşın kullanıldığı bir türbe olarak görülür.

3.4.2. Mezarlıklar

Kemah'ta yaptığımız incelemelerde altı mezarlık tespit edilmiş ve değerlendirilmiştir. Bunlardan Karşıbağlar Mahallesi, Kelem (Kerem-Kalem) Yakup, Melik Gazi, Pöhrenkbaşı Mahallesi, Sağıroğullar Mezarlıkları ilçe merkezinde Ardos Mezarlığı ise Beşikli Köyü'nde yer almaktadır.

3.4.2.1. Plan ve Mimari Özellikleri

Karşıbağ Mahallesi Mezarlığı'nda birçok mezar özelliksiz ve süslemesizken mezarlığın doğusunda bulunan dört mezar kalıntısı dikkat çekmektedir. Bunlardan ikisi günümüzde sadece baş taşları ile mevcuttur. Baş taşları dikdörtgen planlı, başlık tipi ise sarıklı mezar taşları içerisinde yer alır. Mezarlığın doğusundaki mezar kalıntılarından üçüncüsü, sandık mezar tipinde olduğu anlaşılan bir mezara aittir. Bu kalıntı, mezarın yan taşlarından bir parça halindedir. Mezarlıktaki son mezar kalıntısı ilk iki örnekte olduğu gibi baş taşı dikdörtgen planlı, başlık tipi ise sarıklı mezar taşları içerisinde yer almaktadır.

Kelem Yakup Mezarlığı Kemah'ın güneydoğusunda 2 km mesafede Kemeryaka Köyü yol ayrımında bulunmaktadır. Mezarlığın kuzeyinde yer alan birkaç mezar dışında kalanlar, günümüz anlayışında yapılmış yeni mezarlardır. Mezarlığın kuzeyinde fes ve sarık başlıklı üç mezar dikkat çekmektedir. Bu mezarlardan ikisi günümüze sadece baş taşları ile ulaşabilmiştir. Yanyana bir duvara yaslanmış haldeki bu iki mezardan birisi fes tipi bir başlığa, diğeri ise sarık tipi bir başlığa sahiptir. Başlık tipinde fesin tercih edilmesi, XIX. yüzyıl ve sonrasına işaret etmektedir. Kelem Yakup Mezarlığı'nda Kelem Yakup Mezarı olarak bilinen mezar, incelemeye alınan üçüncü mezardır. Hacı Mustafa adındaki bir erkeğe ait olduğu üzerindeki yazıttan anlaşılan mezarın alt kısmı, yakın tarihlerde moloz taşlarla çevrildiği için orijinal mezar tipi belirlenememiştir. Mezar taşlarına bakarak orijinal mezar tipinin çerçeveli olduğu düşünülebilir. Mezarın baş taşı, dikdörtgen planlı, başlık tipi ise fesli mezar taşları içerisinde yer almaktadır.

Çarşı Mahallesi'nde Melik Gazi mevkiiinde Kemah'ın Erzincan yönünden girişinde Karasu kenarındaki Melik Gazi Kümbetinin yanında bulunana Melik Gazi Mezarlığı, kuzey ve doğu olmak üzere iki grup halindedir.

Kuzey Mezarlık: Melik Gazi Kümbeti'nin kuzeyindeki mezarlıkta, oniki mezar tespit edilmiştir. Bu mezarlardan üçü dikkat çekmektedir. Hamamzade İbrahim ve Hamamzade Yusuf adındaki bir erkeğe ait olduğu üzerindeki yazıttan anlaşılan iki mezarın alt kısımları, yakın tarihlerde moloz taşlarla çevrildiği için orijinal mezar tipi belirlenememiştir. Mezar taşlarına bakarak orijinal mezar tipinin çerçeveli olduğu düşünülebilir. Hamamzade İbrahim'e ait mezarın baş taşı, dikdörtgen planlı olup başlık tipi kırılmış olması sebebiyle belirlenememiştir. Hamamzade Yusuf'a ait mezarın başlık tipi ise sarıklı mezar taşları içerisinde yer almaktadır. Mezarlığın bu bölümündeki üçüncü mezarın baş ve ayak taşları günümüze ulaşamamış olup mevcut halinden anlaşıldığı kadarıyla mezar tipi olarak sandık tipinde olmalıdır. Bu bölümdeki son mezarın baş ve ayak taşları günümüze ulaşamamıştır. Mezar, yüksek çerçeveli mezar tipinde olup her hangi bir süslemeye sahip değildir.

Doğu Mezarlık: Melik Gazi Kümbeti'nin doğusundaki mezarlıkta, ondokuz mezar tespit edilmiştir. Mezarlığın bu bölümündeki dokuz mezar dikkat çeker. Şeyh Ebubekir adındaki bir erkeğe ait olduğu üzerindeki yazıttan anlaşılan mezarın alt kısmı, günümüze ulaşamadığı için mezar tipi belirlenememiştir. Mezarın baş taşı, dikdörtgen planlı, başlık tipi ise sarıklı mezar taşları içerisinde yer almaktadır. İkinci mezar, sadece baş şahidesine ait iki satırlık bölümüyle günümüzde mevcuttur. Mezar taşının kalan iki satırında *"Kemah ehlinden ... daru'd-dünya daru'l-fenâ"* ibaresi okunabilmektedir. Üçüncü mezar da ikinci mezarda olduğu gibi sadece baş şahidesine ait iki satırlık bölümüyle günümüzde mevcuttur. Mezar taşının kalan iki satırında *"ilâ Rahmetillâhi te'alâ tüviffiyet*" yazmaktadır. Dördüncü ve beşinci mezarlar günümüzde çimento ile sıvanmışlardır. Orijinalde sandık tipi mezar oldukları düşünülebilir. Mezarların üzeri, taş ile semerdam şeklinde kapatılmışlardır. Her iki mezarın da baş taşları sade taşlar halindedir. Altıncı mezarın alt kısmı, yakın tarihlerde moloz taşlarla çevrildiği için orijinal mezar tipi belirlenememiştir. Mezar taşlarına bakarak orijinal mezar tipinin çerçeveli olduğu düşünülebilir. Mezarın baş taşı, dikdörtgen planlı olup başlık tipi çiçeklidir. Yedinci mezar baş ve ayak taşları ile günümüze ulaşabilmiş olup mezarın alt kısmı yakın tarihlerde moloz taşlarla çevrildiği için orijinal mezar tipi

belirlenememiştir. Mezar taşlarına bakarak orijinal mezar tipinin çerçeveli olduğu düşünülebilir. Mezarın baş taşı, dikdörtgen planlı olup başlık tipi sivri kemerli alınlık şeklindedir. Hulisi Sallur adındaki bir erkeğe ait olduğu üzerindeki yazıttan anlaşılan sekizinci mezarın alt kısmı, günümüzde çerçeveli olarak elden geçirilmiştir. Mezarın baş taşı, dikdörtgen planlı, başlık tipi ise sivri kemer şeklinde son bulmaktadır. Baş ve ayak taşlarının sadece alt kısmı günümüze ulaşabilen dokuzuncu mezarın alt kısmı, yakın tarihlerde moloz taşlarla çevrildiği için orijinal mezar tipi belirlenememiştir. Mevcut haliyle mezar tipi çerçevelidir.

Pöhrenkbaşı Mahallesi Mezarlığı, kuzey-güney istikametinde dikdörtgen bir alanda kurulmuş olup basit toprak mezarlar, özelliksiz ve süslemesizdir. Bu özelliksiz ve süslemesiz mezarların yanında mezarlığın güneyinde bulunan yedi mezar kalıntısı dikkat çekmektedir. Birinci ve ikinci mezarlar günümüzde baş ve ayak taşları olmaksızın sadece mezar kısmı ile mevcuttur. Mezarı meydana getiren dikdörtgen taşlara bakarak mezar tipinin orijinalde sandık tipinde olduğu düşünülebilir. Ancak mezarın üzerini kapatan ve kapak görevi yapan taş, günümüze ulaşamamıştır. Üçüncü mezar, mezar kısmı ile ayak taşının bir bölümü ile günümüze ulaşmıştır. Mezarı meydana getiren dikdörtgen taşlara bakarak mezar tipinin orijinalde yine ilk iki mezarda olduğu gibi sandık tipinde olduğu düşünülebilir. Ancak mezarın üzerini kapatan ve kapak görevi yapan taş, günümüze ulaşamamıştır. Dördüncü, beşinci ve altıncı mezarlar, günümüze sadece mezarı meydana getiren yan taşlardan biri ile ulaşabilmiştir. Yedinci mezar, günümüze sadece baş taşı ve bu taşın oturtulduğu kaide ile ulaşabilmiştir. Bu baş taşı, ait olduğu mezardan bağımsız bir haldedir. Bu sebeple mezar tipi belirlenememiştir.

Beşikli Köyü sınırları içerisinde köyün ilk yerleşim yeri olan Ardos Gölü kıyısında birkaç mezar kalıntısı mevcuttur. Sandık tipi mezarlara ait olduğu anlaşılan mezarların yan yüzeylerine ait yan yüzeyler oluşturan blok taşlar araziye yayılmış halde bulunur. Erimiş olan taşların kalan izlerden anlaşıldığı kadarıyla süslemeli olduğu görülür.

Melik Gazi Kümbetinin 200 m. kadar kuzeyinde bulunan Sağıroğulları Aile Mezarlığı içerisinde en eskisi 1756 tarihli olmak üzere 45 adet mezar tespit edilmiş ve numaralandırılarak tanıtımları yapılmıştır. Bunlardan 14 tanesi baş ve ayak taşı olmayan

ve tip olarak toprak mezarlardandır. Üzerinde herhangi bir süsleme ve kitabe olmayan be mezarlar XIX.-XX. yüzyıla ait olmalıdırlar. Bu mezarlar şunlardır; 6. Nolu Mezar, 9. Nolu Mezar, 14. Nolu Mezar, 15. Nolu Mezar, 20. Nolu Mezar, 21. Nolu Mezar, 26. Nolu Mezar, 27. Nolu Mezar, 28. Nolu Mezar, 30. Nolu Mezar, 31. Nolu Mezar, 32. Nolu Mezar, 33. Nolu Mezar, 39. Nolu Mezar**.** 40. Nolu Mezar (XX. yüzyıl) ise tarihi ve sanatsal bir özelliğe sahip değildir.

Toprak mezarların dışında kalan mezarlar, sandık ve basamaklı sandık mezarlar halinde, kavuk, sarık, fes ve geometrik başlıklara sahiptirler. **1. Nolu Mezar (1838)**, Âmine Hanım adındaki kadına aittir. Mezar, tip olarak basamaklı sandık mezarlardandır. Baş ve ayak taşı dikdörtgen blok taşlardan meydana gelmektedir. Mezar başlık tipi olarak ise yarım yuvarlak, mezarlar içerisindedir. **2. Nolu Mezar (XIX. y**üzyıl), fes tipi başlıktan hareketle bir erkeğe ait olduğu anlaşılmaktadır. Mezar, tip olarak basamaklı sandık mezarlardandır. Baş ve ayak taşı dikdörtgen blok taşlardan meydana gelmektedir. Mezar başlık tipi olarak ise fes tipi başlıklı mezarlar içerisindedir[1004]. **3. Nolu Mezar (1831),** Seyyid Sağırzâde Abdülbaki Beğ adındaki erkeğe aittir. Mezar, tip olarak basamaklı sandık mezarlardandır. Baş ve ayak taşı dikdörtgen blok taşlardan meydana gelmektedir. Mezar başlık tipi olarak ise kavuklu mezarlar içerisindedir. **4. Nolu Mezar (XIX. yüzyıl),** tip olarak sandık mezarlardandır. Ayak taşı olmayan mezarın baş taşı, süslemesiz olup sivri kemerle son bulmaktadır. **5. Nolu Mezar (XIX. yüzyıl),** tip olarak sandık mezarlardandır. Baş ve ayak taşı mevcut değildir. Günümüzde, mezar kapağının üzerine sarık şeklindeki bir başlık çimento harcı ile tutturulmuştur. Bu başlık, mezarın orijinal başlığı ise mezar, bir erkeğe ait olmalıdır. **7. Nolu Mezar (XIX. yüzyıl),** tip olarak sandık mezarlardandır. Baş ve ayak taşı mevcut değildir. Günümüzde, mezar kapağının üzerine sarık şeklindeki bir başlık çimento harcı ile tutturulmuştur. Bu başlık, mezarın orijinal başlığı ise mezar, bir erkeğe ait olmalıdır. **8. Nolu Mezar (1841),** Hüseyin Bey Sağırzade adındaki erkeğe aittir. Mezar, tip olarak sandık mezarlardandır. Baş ve ayak taşı dikdörtgen blok taşlardan meydana gelmektedir. Mezar başlık tipi olarak ise kavuklu mezarlar içerisindedir. **10. Nolu Mezar (XIX. yüzyıl),** tip olarak sandık tipi mezarlardandır. Baş ve ayak taşı mevcut değildir. Günümüzde, mezar kapağının üzerine kavuk şeklindeki bir başlık,

[1004] Gündoğdu VD., 113'te başlık tipi kavuk olarak gösterilmiş ve buna dayanarak mezarda yatanın ilmiye sınıfından olabileceği belirtilmiştir.

çimento harcı ile tutturulmuştur. Bu başlık, mezarın orijinal başlığı ise mezar bir erkeğe ait olmalıdır. **11. Nolu Mezar (XIX. yüzyıl),** tip olarak sandık mezarlardandır. Baş taşı kapak taşı üzerine ters olarak düşmüş mezarın ayak taşı mevcut değildir. Baş taşındaki kavuk tipinde olan başlığa bakılarak mezarın bir erkeğe ait olduğu anlaşılmaktadır. **12. Nolu Mezar (XIX. yüzyıl),** tip olarak sandık mezarlardandır. Baş ve ayak taşı dikdörtgen blok taşlardan meydana gelmektedir. Mezar başlık tipi olarak ise kavuklu mezarlar içerisindedir. **13. Nolu Mezar (1756),** tip olarak sandık mezarlardandır. Baş ve ayak taşı dikdörtgen blok taşlardan meydana gelmektedir. Mezar başlık tipi olarak ise kavuklu mezarlar içerisindedir. **16. Nolu Mezar (XIX. yüzyıl),** baş taşındaki kavuk tipinde olan başlığa bakılarak mezarın bir erkeğe ait olduğu anlaşılmaktadır. Mezar, tip olarak sandık mezarlardandır. Ayak taşı olmayan mezarın baş taşı, dikdörtgen blok taştan meydana gelmektedir. Mezar başlık tipi olarak ise kavuklu mezarlar içerisindedir. **17. Nolu Mezar (XIX. yüzyıl),** tip olarak sandık mezarlardandır. Baş ve ayak taşı mevcut değildir. Günümüzde, mezar kapağının üzerine kavuk şeklindeki bir başlık çimento harcı ile tutturulmuştur. Bu başlık, mezarın orijinal başlığı ise mezar, bir erkeğe ait olmalıdır. **18. Nolu Mezar (1815),** tip olarak sandık mezarlardandır. Baş ve ayak taşı dikdörtgen blok taşlardan meydana gelmektedir. Mezar başlık tipi olarak ise kavuklu mezarlar içerisindedir. **19. Nolu Mezar (1972),** tip olarak sandık tipi mezarlardandır. Baş ve ayak taşı dikdörtgen mermerden meydana gelmektedir. Mezar başlık tipi olarak ise köşeli üçgen mezarlar içerisindedir. **22. Nolu Mezar (XIX. yüzyıl),** tip olarak sandık tipi mezarlardandır. Baş taşının başlık bölümü kırıldığı için başlık tipini belirlemek mümkün değildir. **23. Nolu Mezar (XIX. yüzyıl),** tip olarak sandık tipi mezarlardandır. Baş ve ayak taşı dikdörtgen blok taşlardan meydana gelmektedir. Mezar başlık tipi olarak ise yuvarlak kemerli mezarlar içerisindedir. **24. Nolu Mezar (XIX. yüzyıl),** tip olarak sandık mezarlardandır. Baş taşı kapak taşı üzerine ters olarak düşmüş mezarın ayak taşı sadece 0.20 m yüksekliği ile mevcuttur. Baş taşındaki sarık tipinde olan başlığa bakılarak mezarın bir erkeğe ait olduğu anlaşılmaktadır. **25. Nolu Mezar (XIX. yüzyıl),** tip olarak sandık mezarlardandır. Baş ve ayak taşı dikdörtgen blok taşlardan meydana gelmektedir. Mezar başlık tipi olarak ise kavuklu mezarlar içerisindedir. Bu başlık, mezarın orijinal başlığı ise mezar, bir erkeğe ait olmalıdır. **29. Nolu Mezar (XIX. yüzyıl),** tip olarak basamaklı sandık mezarlardandır. Baş ve ayak taşı dikdörtgen blok taşlardan meydana gelmektedir. Mezar başlık tipi olarak ise fes tipi

başlıklı mezarlar içerisindedir. **34. Nolu Mezar (XIX. yüzyıl),** tip olarak basamaklı sandık mezarlardandır. Baş ve ayak taşı dikdörtgen blok taşlardan meydana gelmektedir. Baş taşı, süslemesiz ve başlıksızdır. **35. Nolu Mezar (1886),** tip olarak basamaklı sandık mezarlardandır. Baş ve ayak taşı dikdörtgen blok taşlardan meydana gelmektedir. Mezar başlık tipi olarak ise fes tipi başlıklı mezarlar içerisindedir. **36. Nolu Mezarın (XIX.-XX yüzyıl)** baş ve ayak taşı olmayıp sandık tipi olabileceği düşünülebilir. **37. Nolu Mezarın (XIX.-XX yüzyıl)** baş ve ayak taşı olmayıp sandık tipi olabileceği düşünülebilir. **38. Nolu Mezar (1881),** Hacer Hanım adındaki kadına aittir. Mezar, tip olarak sandık mezarlardandır. Ancak, mezar bölümünü meydana getiren blok taşlar günümüzde moloz yığını halindedir. Ayak taşı günümüze ulaşmayan mezarın baş taşı ise dikdörtgen blok taştan meydana gelmektedir. Mezar başlık tipi olarak yuvarlak kemerli mezarlar içerisindedir. **41. Nolu Mezar (1865),** Merve Hanım adındaki kadına aittir. Mezar, tip olarak basamaklı sandık mezarlardandır. Baş ve ayak taşı dikdörtgen blok taşlardan meydana gelmektedir. Baş taşı, başlıksız olup sivri kemer şeklindeki bir tepelikle son bulmaktadır. **42. Nolu Mezar (XIX. yüzyıl),** Şefkatdil Hanım adındaki kadına aittir. Mezar, tip olarak sandık mezarlardandır. Baş ve ayak taşı dikdörtgen blok taşlardan meydana gelmektedir. Baş taşı, süslemesiz ve başlıksızdır. **43. Nolu Mezar (1947),** Sağır oğlu Halet adındaki erkeğe aittir. Mezar, tip olarak çerçeve tipli mezarlardandır. Baş ve ayak taşı dikdörtgen mermerden meydana gelmektedir. Mezar başlık tipi olarak ise üçgen alınlıklı mezarlar içerisindedir. **44. Nolu Mezar (1879),** Hacı Mehmet Bey adındaki erkeğe aittir. Mezar, tip olarak basamaklı sandık mezarlardandır. Baş ve ayak taşı dikdörtgen blok taşlardan meydana gelmektedir. Mezar başlık tipi olarak ise fes tipi başlıklı mezarlar içerisindedir.**45. Nolu Mezar (1907),** Tahir Paşa adındaki erkeğe aittir. Mezar, tip olarak basamaklı sandık mezarlardandır. Baş ve ayak taşı dikdörtgen blok taşlardan meydana gelmektedir. Mezar başlık tipi olarak ise fes tipi başlıklı mezarlar içerisindedir.

Sağıroğulları aile mezarlığındaki mezarlar hem mimari hem de aşağıda değerlendirileceği üzere süsleme olarak birbirine oldukça yakın örneklerdir. Bu benzerlikler ve dönem itibari ile Kemah'ta bu kadar yoğun bir süslemenin varlığı bu mezar taşlarının ithal edilebileceğini akla getirmektedir.

3.4.2.2. Süsleme Özellikleri

Karşıbağlar Mahallesi Mezarlığı'nın doğusunda bulunan dört mezar kalıntısı dikkat çekmektedir. Bunlardan ilki günümüzde sadece baş taşı ile mevcuttur. Baş taşı, dikdörtgen planlı, başlık tipi ise sarıklı mezar taşları içerisinde yer alır. Boyun kısmından sonra takke türündeki iç başlık etrafına sarık dilimleri sarılmıştır. Sarık dilimleri, sağdan sola çapraz atılmış dilimlerden meydana gelir. Bu dilimler, ortada soldan sağa doğru çapraz sarılmış iki kalın dilimle ikiye ayrılmıştır. İç başlık tepe kısmında dışarıya çıkarılarak sarık formu tamamlanmıştır. Mezarda başka bir süsleme mevcut haliyle bulunmamaktadır. İkinci mezar kalıntısında sarıklı baş taşında görülür. Boyun kısmından sonra takke türündeki iç başlık etrafına sarık dilimleri sarılmıştır. Sarık dilimleri, sağdan sola çapraz atılmış dilimlerden meydana gelir. İç başlık tepe kısmında dışarıya çıkarılarak sarık formu tamamlanmıştır. Mezarlığın doğusundaki mezar kalıntılarından üçüncüsündeki süsleme, mezarın yan taşlarından biri üzerinde görülür. Bu alanda tahribat sebebiyle net olarak görülemese de bir cami tasvirinin ve etrafında bitkisel motiflerin olduğu söylenebilir. Mezarlıktaki son mezar kalıntısına ait süsleme ise sarıklı baş taşı üzerindedir. Boyun kısmından sonra takke türündeki iç başlık etrafına sarık dilimleri sarılmıştır. Sarık dilimleri, sağdan sola çapraz atılmış dilimlerden meydana gelir. Bu dilimler, ortada soldan sağa doğru çapraz sarılmış iki kalın dilimle ikiye ayrılmıştır. İç başlık tepe kısmında dışarıya çıkarılarak sarık formu tamamlanmıştır.

Kelem Yakup Mezarlığı'ndaki üç mezardan ilk ikisindeki süsleme baş taşlarında görülür. Fes tipindeki başlık sade ve süslemesizken sarık tipi başlık, boyun kısmından sonra takke türündeki iç başlık etrafında sağdan sola çapraz atılmış dilimlerden meydana gelir. İç başlık tepe kısmında dışarıya çıkarılarak sarık formu tamamlanmıştır. Üçüncü mezar süslemesi de baş ve ayak taşında yoğunlaşmıştır. Mezarın baş taşı fes tipli olup hemen solunda bir püskül salınmaktadır. Mezarın ayak taşının iç yüzünde ise altta bir vazodan çıkan gül motifleri ve aralarındaki goncalar şeklindeki kompozisyon, ayak taşı yüksekliğinde devam etmektedir. Ayak taşı, üç gül motifi ve çevresindeki yapraklardan oluşan bir tepelikle son bulmaktadır.

Melik Gazi Kümbeti'nin kuzeyindeki mezarlıkta, Hamamzade İbrahim'e ait mezarda Talik hatlı kitabe dışında bir süsleme mevcut değildir. Hamamzade Yusuf'a ait mezardaki süsleme ise başlıkta yoğunlaşmıştır. Mezarın baş taşı, dikdörtgen planlı, başlık tipi ise sarıklı mezar taşları içerisinde yer almaktadır. Başlık kısmındaki

kırılmalar sebebiyle sarık dilimleri ve şekli tam olarak görülememektedir. Baş taşındaki yazıt, on satır halinde Talik hatlıdır. Satırlar, satır başları üstte kalacak şekilde eğimli kartuşlar içerisine yazılmışlardır. Mezarın ayak taşının dış yüzünde ise bitkisel süslemeye yer verilmiştir. Kıvrım yapan bir dalın etrafında açmış iki büyük ve aralarındaki tomurcuklar halindeki kompozisyon, ayak taşı yüksekliğinde devam etmektedir.

Doğu Mezarlık: Melik Gazi Kümbeti'nin doğusundaki mezarlıkta, Şeyh Ebubekir ait mezarın sarıklı mezar baş taşında süsleme görülür. Boyun kısmından sonra takke türündeki iç başlık etrafına sarık dilimleri sarılmıştır. Sarık dilimleri, iki yönde çapraz atılmış dilimlerden meydana gelir. Bu dilimler, ortada üçgen bir alanla ikiye ayrılmıştır. İç başlık tepe kısmında dışarıya çıkarılarak sarık formu tamamlanmıştır. Baş taşındaki yazıt, oniki satır halinde Talik hatlıdır. Satırlar, satır başları üstte kalacak şekilde hafif eğimli kartuşlar içerisine yazılmışlardır. İkinci ve üçüncü mezarlardaki birer satırlık kitabe bölümleri dışında süsleme bulunmaz. 6 Nolu Mezarın baş taşı, dikdörtgen planlı olup başlık tipi çiçeklidir. Baş taşındaki yazıt, altı satır halinde Talik hatlıdır. Satırlar, kartuşlar içerisine yazılmışlardır. Mezarın ayak taşının iç yüzünde ise bir bitkisel süslemeye yer verilmiştir. S kıvrımı yapan kompozisyon, ayak taşı yüksekliğinde devam etmektedir. 7 Nolu Mezarın tek süsleme unsuru baş taşındaki yazıttır. Dokuz satır halinde kitabe, tâlik hatlıdır. Satırlar, kartuşlar içerisine yazılmışlardır. Hulisi Sallur'a ait mezarın başlık tipi sivri kemer şeklinde son bulmakta olup dış yüzündeki yazıt, oniki satır halinde Latin harfleriyle yazım hataları ile birlikte yazılmıştır.

Pöhrenkbaşı Mahallesi Mezarlığı'nda, **1 Nolu Mezarda** mezarı meydana getiren yan taşlardan güneydeki taşın yüzeyi, silmeler ile meydana getirilen dikdörtgen bir çerçeve içerisinde kemer dizileri ile bezenmiştir. Kemerlerin altında fisto bordür şeklinde bir de kuşağa yer verilmiştir. **2 Nolu Mezarı** meydana getiren yan taşlardan kuzeydeki taşın yüzeyi, silmeler ile meydana getirilen dikdörtgen bir çerçeve içerisinde baklava dilimlerinin yan yana dizilmesiyle bezenmiştir. Mezarın kısa kenarlarındaki taşlardan batıdakinin yüzeyinde silmeler ile meydana getirilen dikdörtgen bir çerçeve içerisinde bir selvi motifi görülmektedir. **3 Nolu Mezarda** mezarı meydana getiren yan taşlardan güneydeki taşın yüzeyi, silmeler ile meydana getirilen dikdörtgen bir çerçeve içerisinde fisto bordür şeklinde ve mezarın kısa kenarlarındaki taşlardan batıdakinin

yüzeyinde fisto bordürler ile çevresi sınırlanan kare bir alan üzerine alem motifi şeklinde süslemeler görülür. **4 Nolu Mezarın** yere düşmüş haldeki taşının yüzeyi, silmeler ile meydana getirilen dikdörtgen bir çerçeve içerisinde beş kemer dizisi ile süslenmiştir. Kemerlerin içerisinde ortada iç içe geçmiş üç daire motifi işlenmiştir. Bu motifin solundaki kemerlerden ilkinde bir vazodan çıkan lale motifi, ikincisinde ise selvi motifi işlenmiştir. Ortadaki kemerin sağındaki kemerlerden ilkinde ibrik motifi, ikincisinde ise selvi motifi işlenmiştir. **5 Nolu Mezar,** yere düşmüş haldeki parçanın yüzeyindeki silmeler ile meydana getirilen dikdörtgen bir çerçeve içerisinde üç kemer dizisi ile süslenmiştir. Kemerlerin içerisinde ortada bir kılıç, iki yanında ise selvi motifleri görülür. **6 Nolu Mezarın** yere düşmüş haldeki bu parçasının yüzeyi de kemerlerle süslenmiştir. Silmeler ile meydana getirilen dikdörtgen bir çerçeve içerisinde iki kemer dizisi ile işlenmiştir. Kemerlerin içerisinde sağda bir kılıç, solda ise iç içe geçmiş üç daire motifi ile bezenmiştir. **7 Nolu Mezar** süslemesi başlık bölümünde örülür. Boyun kısmından sonra iç başlık etrafına sarık dilimleri sarılmıştır. Sarık dilimleri, iki yönde çapraz atılmış dilimlerden meydana gelir. Bu dilimler, ortada üçgen bir alanla ikiye ayrılmıştır. Kavuk, tepe kısmında dışarıya çıkarılarak başlık formu tamamlanmıştır.

Sağıroğulları Aile Mezarlığı içerisinde XIX.-XX. yüzyıla ait olan 6, 9, 14, 15, 20, 21, 26, 27, 28, 30, 31, 32, 33, ve 39 Nolu Mezarda herhangi bir süsleme ve kitabe yoktur. Bu mezarların dışında kalan örneklerde ise süsleme yoğun bir şekilde uygulanmıştır. Sandık tipindeki bu mezarların özellikle uzun kenarları bordürlerle sınırlandırılmış ve kendi içerisinde bölümlendirilmiş olarak karşımıza çıkar. Uzun kenarların yüzeylerinde soyut bitkisel ve geometrik motiflerin yanısıra kemer, minare ve cami gibi mimari betimler kompozisyonları meydana getirirler. Baş taşlarındaki süsleme daha çok başlık bölümünde, ayak taşlarında ise iç veya dış yüzeyde bitkisel motifler ile gerçekleştirilmiştir. Süsleme programlarının genel hatlarıyla benzerliği, Kemah'ta bu anlamda bir okulun varlığına işaret etmektedir. Bu varsayımın doğrulanamaması halinde mezarların yabancı ustalarca yapıldığı da düşünülebilir.

3.4.2.3. Malzeme ve Teknik

Kemah'ta tespit ettiğimiz mezarların hemen hepsi ilçeden çıkarılan sarı renkli kireç taşından meydana getirilmiştir. Melik Gazi Mezarlığı içerisindeki az sayıdaki örnekte gri renkli bazalt ve andezit taş da görülmektedir.

3.5. Hanlar

Kemah ve çevresinde kervansaray gibi ticari yapılar günümüze ayakta ulaşamamıştır. İlçe merkezinde bu türden bir yapıyla karşılaşılmaması, ilçedeki bu yapı ya da yapıların anıtsal örnekler olmaktan çok küçük ölçekli han odaları şeklinde olabileceğiyle açıklanabilir. Evliya Çelebi bu konuda şu bilgileri vermektedir.

> *"... İtalar yakınında (Kened Efendi) türbesi ile köprü başında (Melik Gazi Sultan) türbesi vardır. Şehir yol üzerinde kurulmadığı için kervanlar uğramaz. ...*[1005]*."*

Kemah'ın doğusunda Alp Köyü yakınlarındaki han kalıntısı bu yöndeki tek örnektir. Ana hatlarıyla sınırları belli olan kalıntının mekân dağılımı hakkında bir fikir beyan edebilmek günümüzdeki bilgilerimizle mümkün değildir. Konuksever mevkiiinde yöre halkının han olarak belirttiği yaklaşık 30.00 X 50.00 m ölçülerindeki terkedilmiş yapının ise handan çok ağıl ya da ambar olarak inşa edilmiş olması daha olasıdır.

Kemah'ın batı yönünde tespit edebildiğimiz tek han örneği Muratboynu Köyü yakınlarındaki kalıntıdır. Bugün neredeyse tamamı toprak altında kalmış olan bu kalıntının han kimliğine sahip olup olmadığı kesin değildir. Ancak bu yönde ve mesafede bir hanın olabileceği ve yöre halkının isimlendirmedeki toplumsal hafızasına güvenerek biz de bu yapı kalıntısının bir hana ait olabileceğini düşünebiliriz.

Kırıkdere Köyü yakınlarında günümüzde temel seviyesiyle ulaşmış yapı kalıntısı köy halkı tarafından han olarak adlandırılmaktadır. Mevcut izlere bakılarak burada bir handan çok daha küçük ölçülerde belki bir han odasının varlığı kabul edilebilir. Ancak bu varsayım, yalnızca köy halkı arasındaki söylentilere dayanmakta olup somut bir delil mevcut değildir.

Her iki kalıntıda da mevcut haliyle süsleme bulunmamaktadır.

Alp Köyü Hanı'nın moloz taş ve kaba yonu taş ile inşa edildiği kalıntılarında anlaşılabilir. Muratboynu Köyü Hanı'nın ise kaçak kazılar sonrasında görülebilen malzemeden hareketle kesme taş ile inşa edildiği söylenebilir. Bu malzemenin yapının

---

[1005] Evliya Çelebi, 615-618.

tamamında kullanılıp kullanılmadığı bilinmemekle beraber en azında beden duvarlarının köşelerinde kullanıldığı kabul edilebilir.

3.6. Hamamlar

Kemah'ta günümüze ulaşabilmiş üç hamam örneği vardır. Bunlar; kazlarla ortaya çıkarılan Kemah Kalesi'ndeki Hamam, Gülabi Bey Hamamı ve Sağıroğulları Hamamı'dır.

Kemah Kalesi'deki Hamam, Bey Camii'nin kuzeybatısında camiye yaklaşık 55 m mesafede bulunmaktadır. Hamamın ilk inşasının Mengücekli döneminde, XII.-XII yüzyılda olduğu ve sonraki yüzyıllardaki değişiklerle günümüze ulaştığı kabul edilir. Gülabi Bey Hamamı ise cami ile birlikte XIV. yüzyılda inşa ettirilmiş olmalıdır. Sağıroğulları Hamamı, XIX. yüzyıla tarihlendirilmekte olup ilçedeki en geç tarihli hamam yapısıdır.

3.6.1. Plan ve Mimari Özellikleri

Kemah Kalesi'deki Hamam, 2012 yılında başlanan ve 2014 yılında bitirilen kazı çalışmalarıyla birlikte ortaya çıkarılmıştır. Kalenin batı surlarına dayandırılan hamam, soyunmalık, ılıklık, sıcaklık ve külhan bölümlerinden meydana gelir.

Soyunmalık, doğu batı doğrultusunda dikdörtgen planlı olup hamamın güneydoğusunda yer alır. Soyunmalığın batı duvarında üç niş bulunur. Soyunmalığın kuzeybatısında, Soyunmalık bölümünün kuzeydoğu köşesindeki açıklık ile ılıklığa geçilmektedir. Ilıklık bölümü, dikdörtgen planda olup kuzeybatısında bir de helası vardır. Yakın dönemlerde buranın farklı fonksiyonlarda kullanıldığı anlaşılmaktadır. Ilıklığın batı duvarının güney köşesindeki açıklık ile sıcaklık bölümüne geçilir. Sıcaklık, ortada doğu batı doğrultusunda dikdörtgen planlı bir koridor ile bu koridorun kuzeyinde ve güneyinde bulunan mekânlardan oluşur. Dikdörtgen planlı bu koridor doğuda tonozla, batıdaki kare planlı bölümde ise bir kubbe ile kapatılmıştır. Ancak bu örtülerden günümüze sadece kubbenin pandantiflerinden güneybatı yöndeki ulaşabilmiştir. Sıcaklığın kuzeyinde yan yana iki mekân yer alır. Her iki mekân birbiriyle bağlantılı olup girişleri de koridora açılmaktadır. Batıdaki mekânın tonoz örtüsü günümüze ulaşabilirken doğudaki mekânın örtüsü tamamen yıkılmıştır. Mekânların zeminini meydana getirdiği anlaşılan moloz plaka taşlar, üst örtünün çökmesiyle dağılmıştır. Sıcaklığın kuzeyinde cephe boyunca devam eden, doğuda su deposu ve batıda kazanın yerleştirildiği bölüm olmak üzere iki bölümden meydana gelen külhan yer alır.

Gülabi Bey Hamamı, Çarşı Mahallesi'nde Gülabi Bey Camii'nin güneybatında yer alır. Hamam, soyunmalık, sıcaklık ve külhan bölümlerinden oluşan tek fonksiyonlu hamamlar grubundadır.

Hamama kuzeydoğu köşesindeki giriş ile ulaşılır. Bu giriş sonrasında büyük bir kubbe ile kapatılmış olan soyunmalık bölümüne ulaşılır. Soyunmalığın güneydoğusunda, kuzeydoğu-güneybatı yönündeki dehlizle ılıklık bölümüne geçilir. Ilıklık doğuda bir sahanlık halinde olup batısında helalar ve temizlik hücreleri yer alır. Ilıklığın güneyindeki açıklıkla sıcaklık bölümüne ulaşılır. Sıcaklık, dört eyvanlı ve dört köşe halvetli olarak tasarlanmıştır. Göbek taşının olduğu orta bölüm ve köşe halvetleri kubbe ile eyvanlar tonoz ile kapatılmıştır. Orta kubbede fil gözlerine yer verilmiştir. Hamamın güneyinde külhan ve yakacak bölümleri yer alır.

Çarşı Mahallesi Sağıroğulları Hamamı, sadece sıcaklık bölümüne ait kubbeli bir mekân ile günümüze ulaşabilmiştir. Bu nedenle genel plan şeması hakkında bir tahminde bulunmak mümkün değildir. Mevcut kubbeli mekân, kare planlıdır.

İnşa tarihleri ile ilgili net bilgilere sahip olmadığımız bu hamam yapıları, plan olarak bir geleneğin devamından çok yerel özellikler gösterir. Plan ve mimaride fonksiyonelliğin ön plana çıktığı bu yapılara örnek olarak yine bir Mengücekli başkenti olan Divriği'deki hamamlar gösterilebilir. Behramşah (Hamam-ı Bala-Bekir Çavuş-Çifte) Hamamı[1006] ve Aşağı Hamam (Hamam–ı Süfla–Kayaoğlu Hamamı-Acı Hamam)[1007] Divriği'nin bu anlamdaki örnekleridir (K. P. 50-51).

3.6.2. Süsleme Özellikleri

Kemah Kalesi Hamam yapısında kazılarda sırlı ve sırsız seramik parçalar, arslan figürlü bir de alçı süsleme parçası ele geçirilmiştir. Bu buluntular dışında hamama ait bir süsleme mevcut değildir. Gülabi Bey Hamamı ve Sağıroğulları Hamamı'nda da günümüz itibariyle herhangi bir süsleme bulunmamaktadır.

[1006] Y. Önge, "Bugünkü Bilgilerimiz Işığı Altında Divriği Ulu Camii ve Darüşşifası", Divriği Ulu Camii ve Darüşşifası/Yapılışının 750. yılı Hatıra Kitabı, Ankara, 1978, s. 33-50; Sakaoğlu, 424; Acun, 194; Özbek, 19-28; Kındığılı, 81.

[1007] H. Acun, "Sivas ve Çevresindeki Tarihi Eserlerin Listesi ve Turistik Değerleri", *Vakıflar Dergisi,* S. XX, Ankara, 1988, 183-220; Sakaoğlu, 424, 426; Y. Özbek, "Divriği Hamamları", Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S. 16, Kayseri, 2004, 19-28; Kındığılı; 79; Y. Önge, "Bugünkü Bilgilerimiz Işığı Altında Divriği Ulu Camii ve Darüşşifası", Divriği Ulu Camii ve Darüşşifası/Yapılışının 750. yılı Hatıra Kitabı, Ankara, 1978, 33-50.

3.6.3. Malzeme ve Teknik

Kemah Kalesi Hamam yapısı, Gülabi Bey Hamamı ve Sağıroğulları Hamamı moloz taş malzeme ile inşa edilmişlerdir. Gülabi Bey Hamamı beden duvarlarının köşelerinde ve giriş açıklıklarının çevrelerinde kesme taş malzeme kullanılmıştır.

3.7. Köprüler

Kemah'ta tespit ettiğimiz iki köprü; Kemah Köprüsü ve Acemoğlu Köprüsü'dür. Bu iki örnek dışında kalan ve Cumhuriyet dönemi eseri olan diğer köprüler ise tarihi ve sanatsal bir özelliği olmadıkları için kataloglanmadan metin içerisinde kayıt altına alınmışlardır.

Kemah Köprüsü, Melik Gazi Külliyesi'nin doğusunda, Karasu üzerinde yer alır. Bu noktada bir köprünün varlığını XVI. yüzyıldan itibaren yazılı kaynaklardan öğrenmekteyiz. Köprünün çok daha eski tarihli olma ihtimali oldukça yüksektir.

Acemoğlu Köprüsü, XX. yüzyıl eseri olmasına rağmen gerek stratejik gerekse manevi olarak bir bakıma burada şehit olan askerlerimize bir vefa borcu olarak değerlendirilmeye alınmıştır.

3.7.1. Plan ve Mimari Özellikleri

Kemah Köprü'nün bulunduğu yerde günümüzde betonarme ve çelik malzeme kullanılarak inşa edilmiş modern bir köprü yer almaktadır. Bu köprünün hemen güneyinde, eski köprüye ait kalıntılar mevcuttur. Bu kalıntılar, Karasu'nun iki yakasında kalan ayaklardan meydana gelmektedir.

Acemoğlu Köprüsü, Kemah'ın Kemah-Erzincan karayolunun 11.5. km'sinde, Karasu üzerinde kurulmuştur.

Tek gözlü betonarme köprü, 28.00 m uzunluğunda, 7.50 m genişliğinde ve 8.20 m yüksekliğinde olup kuzey-güney istikametinde kurulmuştur. Köprünün kemer gözü 12.00 m genişliğinde olup kesme taş malzemeden inşa edilmiştir.

3.7.2. Süsleme Özellikleri

Her iki köprü üzerinde de herhangi bir süsleme bulunmamaktadır.

3.7.3. Malzeme ve Teknik

Her iki köprü de kesme taş malzeme ile inşa edilmiştir.

3.8. Çeşmeler

Kemah'ta sekiz çeşme tespit edilmiş ve kataloglanarak kayıt altına alınmıştır. Bunlar şunlardır; Çarşı Mahallesi Kaledibi Sokak Çeşmesi (1936), Hacı Mehmet Behçet Bey Çeşmesi (1880), Hasan Ala'addin Çeşmesi (1875), Mektepönü Mahallesi Camii Çeşmesi (XIX. yüzyıl), Yukarı Mahalle (Derebaşı) Camii Çeşmesi (1834-1835), Dedek Köyü Çeşmesi (XIX. yüzyıl), Kemeryaka Köyü Çeşmesi (1892 ve 1954) ve Yücebelen Köyü Çeşmesi (XVII yüzyıl sonu XIX yüzyıl başları).

Yukarıda adları geçen çeşmeler dışında Kemah köylerinde tespit ettiğimiz ancak tarihi ya da sanatsal bir özelliğe sahip olmayan çeşmeler, kataloglanmadan bulundukları köylerin tanıtımı içerisinde değerlendirilmiştir.

3.8.1. Plan ve Mimari Özellikleri

Çarşı Mahallesi Kaledibi Sokak Çeşmesi, Hacı Mehmed Behçet Bey Çeşmesi, Hasan İmadüddin Çeşmesi, Mektepönü Mahallesi Camii Çeşmesi, Dedek Köyü Çeşmesi ve Yücebelen Köyü Çeşmesi dikdörtgen planlı olup kemerli ve tek lülelidir. Bu çeşmelerde Dedek Köyü Çeşmesi'nde kaş kemer, diğerlerinde ise sivri kemer kullanılmıştır. Çeşmelerin niş içerisinde taslık nişlerine yer verilmiştir. Kemeryaka Köyü Çeşmesi ve Yukarı Mahalle (Derebaşı) Camii Çeşmesi dikdörtgen planlı olup ve tek lülelidir. Bu çeşmeler kemersiz olup dikdörtgen kütleler halindedirler. XIX. ve XX. yüzyıl eserleri olan bu çeşmelerin örneklerini Anadolu'nun hemen her yerinde görebilmek mümkündür. Kemah'taki çeşme örnekleriyle Anadolu'nun hemen her yerinde ve her dönemde karşılaşmak mümkündür. Bu kadar yaygın örnekleri olan bir mimari için diğer bir Mengücekli başkenti olan Divriği, en yakın coğrafya olarak karşımıza çıkmaktadır. Abuçimen Camii Çeşmesi **(**1297 H/1880 M [1008]), Ahmed Şah Suyu Çeşmesi (Mengücekli dönemine verilebilir (?)), Esat Bey Çeşmesi (1327 H/19009 M[1009]), Hafizli Konağı Çeşmesi (1850-1860[1010]), Mehmet Nuri Arıstakzade Çeşmesi (1319 H/1901 M[1011]), Mühürdar Zade Hafız Ömer Ziya Çeşmesi (1889 M) Divriği çeşmeleri arasında gösterilebilecek örneklerdendir (K. P. 52-55).

[1008] M., Denktaş, Divriği Çeşmeleri, Kayseri 2005, 27. .
[1009] Sakaoğlu, 280; Denktaş, 53.
[1010] Sakaoğlu, 88; Denktaş, 23.
[1011] Denktaş, 47-48.

3.8.2. Süsleme Özellikleri

Çarşı Mahallesi Kaledibi Sokak Çeşmesi'nde süsleme, dilimli kemer formu ve kilit taşındaki stilize bitkisel motifi, taslık nişlerindeki palmet motifli kemer tepelikleri ve çeşmenin üst sınırındaki profilli kuşak ile meydana getirilmiştir. Hacı Mehmet Behçet Bey Çeşmesi, profilli yatay kuşak ve yine profilli olan sivri kemer formuyla meydana getirilen bir uygulama ile taslık nişlerindeki dilimli kemer uygulamasıyla süslenmiştir. Hasan İmadüddin Çeşmesi, kademeli profilli yatay kuşak ve yine kademeli profilli olan sivri kemer formuyla ve profillerle süslenmiştir. Yücebelen Köyü Çeşmesi'nde niş içerisindeki sağda 0.10 m, solda 0.8 m çapında iki rozet tek süsleme unsurudur.

Dedek Köyü Çeşmesi, Mektepönü Mahallesi Camii Çeşmesi ve Yukarı Mahalle (Derebaşı) Camii Çeşmesi süslemesizdir.

3.8.3. Malzeme ve Teknik

Çarşı Mahallesi Kaledibi Sokak Çeşmesi sarı renkli kesme taş malzeme ile inşa edilmiştir. Kemer köşeliklerinde dökülen bölümler moloz taş malzeme ile yenilenmiştir. Hacı Mehmet Behçet Bey Çeşmesi, kesme taş malzeme ile inşa edilmiştir. Beyaz ve gri renkli kesme taş malzeme, çeşmenin ön yüzünde hareketli bir görüntü sağlamıştır. Hasan İmadüddin Çeşmesi, kesme taş malzeme ile inşa edilmiştir. İnşa malzemesi, Kemah Kalesi'ni meydana getiren kireç taşındandır. Çeşmenin önündeki kurna, Kale içerisindeki hamamdan buraya getirilmiş olabilir. Mektepönü Mahallesi Camii Çeşmesi günümüzde kesme taş ve moloz taş malzemedir. Dedek Köyü Çeşmesi, Kemeryaka Köyü Çeşmesi, Yukarı Mahalle (Derebaşı) Camii Çeşmesi kesme taş malzeme ile inşa edilmiştir.

3.9. Sivil Mimari

Kemah ve köylerinde 22 adet sivil mimari örneği tespit edilmiştir. Bunlar: Ali Çambeli Evi (1930), Edip Mengüç Evi (1892), Fahri Yoğurtçu Evi (XIX.-XX. yüzyıl), Fatih Özdemir Evi (XIX.-XX. yüzyıl), Hakkı Vanlı Evi (XIX.-XX. yüzyıl), Hami Akın Evi (XIX.-XX. yüzyıl), Hasan Kolak Evi 1884-1885, Hayrettin Işıldak Evi (XIX.-XX. yüzyıl), İlhami Taşkın Evi (XIX.-XX. yüzyıl), Kazım Bekir Bey Evi (XIX.-XX. yüzyıl), Kazım Mengüç Evi (XIX.-XX. yüzyıl), Mehmet Çalık Evi (XIX.-XX. yüzyıl), Naciye Çubukçu Evi (XIX.-XX. yüzyıl), Sabri Başpınar Evi (XIX.-XX. yüzyıl), Sadık Taştekin Evi (XIX.-XX. yüzyıl), Salih Ergincan Evi (1930), Saraçoğulları Evi (Kırk Yapı Kırk Kapı) (XIX.-XX. yüzyıl), Sıtkı Özyurt Evi, Şükrü Yaşar Evi (XIX.-XX. yüzyıl) ve Zinnuri Tarlakazan Evi (XIX.-XX. yüzyıl).

3.9.1. Plan ve Mimari Özellikleri

Kemah sivil mimarisi içerisinde Edip Mengüç, Saraçoğulları Evi (Kırk Yapı Kırk Kapı), Şükrü Yaşar Evi ve Zinnuri Tarlakazan Evi tek katlı örneklerdir. Diğer evler iki katlı olarak inşa edilmişlerdir. Kemah evleri ortada bir sofa ve buraya açılan mekânlardan meydana gelmektedir. Evlerin hiç birinde avlu kullanılmamıştır. Sofalar avluların yerini almışlardır. Kapı ve pencere açıklıkları basit düzenlemelerde ve süslemesiz olarak görülürler. Evlerin üzeri iki veya dört yöne eğimli çatı ile kapatılmıştır. Naciye Çubukçu Evi ve Sıtkı Özyurt Evi ise toprak damlı evlerdendir. Salih Ergincan Evi ve Sıtkı Özyurt Evi gusülhaneleriyle dikkat çeker.

Tek Katlı Evler: Edip Mengüç Evi tek katlı Kemah evlerinin bir örneğidir. Bir sofa ve bu sofanın kuzeyinde ve güneyindeki ikişer odadan meydana gelmektedir. Saraçoğulları Evi (Kırk Yapı Kırk Kapı), günümüzde kullanılmamaktadır. Batı cephenin ortasındaki giriş ile ulaşılan ev, ortada doğu-batı istikametindeki bir sofa ve bu sofanın kuzey ve güneyindeki yine doğu-batı istikametinde olan mekânlardan oluşur. Şükrü Yaşar Evi, tek katlı planda inşa edilmiştir. Ardarda sıralanmış üç sofa ve bu sofalara açılan mekânlardan meydana gelir. Zinnuri Tarlakazan Evi tek katlı olup bir sofa ve bu sofanın doğu ve batısındaki mekânlardan oluşmaktadır.

İki katlı Evler: Ali Çambeli Evi, orijinalde iki katlı ve üst katta cumbalı olarak inşa edilmiştir. İki katı birbirine bağlayan merdivenin iptal edilmesiyle altta ve üstte olmak üzere iki ayrı ev meydana getirilmiştir. Fahri Yoğurtçu Evi iki katlı olup altta iki,

üstte üç olmak üzere beş odadan meydana gelmektedir. Fatih Özdemir Evi iki katlı olup altta bir sofa ve üstte iki oda ve tuvalet-banyo bölümünden oluşmaktadır. Hakkı Vanlı Evi iki katlı olup altta bir sofa ile kuzeyinde ve güneyindeki iki odadan, üstte yine ortada bir sofa ile yine kuzeyinde ve güneyindeki iki odadan meydana gelmektedir. Hami Akın Evi iki katlı olup altta ahır ve merek bölümlerinden, üstte ise ortada bir sofa ile kuzey ve güneyindeki odalardan meydana gelmektedir. Hasan Kolak evi, orijinalde iki kattan meydana gelmektedir. Üst kat 1921 Koçgiri isyanında yakılarak yıkılmıştır. Yakın tarihlerde üst kat günümüz mimari anlayışında yenilenmiştir[1012]. Dolayısıyla üst kat geleneksel Kemah sivil mimari özellikleri göstermemektedir. Alt kat ortada bir sofa ile doğu ve batısındaki odalardan meydana gelir. Hayrettin Işıldak Evi iki katlı olup altta iki, üstte iki olmak üzere dört odadan meydana gelmektedir. İlhami Taşkın Evi iki katlı olup altta iki ve üstte üç olmak üzere toplamda beş odadan meydana gelmektedir. Koçyiğit Evi (Konağı), alt katta bir sofa ve iki yanındaki birer oda ile üst kattaki sofa ve dört odadan meydana gelir. Üst katta ayrıca bu mekânların önünde bütün cepheyi kat eden bir de balkona yer verilmiştir. Bu uygulama Kemah'ta yalnızca bu evde görülür. Mehmet Çalık Evi iki katlı olup altta ortada sofa ve iki doğu ve batısındaki birer odadan, üstte ortada yine bir sofa ile doğu ve batısındaki birer odadan meydana gelmektedir. İki katlı Naciye Çubukçu Evi'nin inceleme tarihi itibariyle kullanılmayacak derecede terkedilmiş olması sebebiyle içerisine girilememiş ve bu sebeple de çizimi yapılamamıştır. Ev, günümüzde metruk bir halde olup batı ve kuzey beden duvarlarıyla ayaktadır. Sabri Başpınar Evi iki katlı olup altta sofa, ahır ve merek bölümlerinden üstte ise odalardan meydana gelmektedir. Sadık Taştekin Evi iki katlı olup altta üç odadan üstte ise yine üç odadan meydana gelir. Üst kat odalarından ikisi cumba şeklinde dışarıya taşıntı yapmıştır. Salih Ergincan Evi iki katlı olup altta ve üstte ortada sofa ve bu sofaların kuzey ve güneyindeki odalardan meydana gelir. Üst kat sofası cumba şeklinde batı yönde sokağa doğru taşıntı yapmaktadır. Alt katta doğuda mutfak, ahır ve merek bölümleri yer alır. Sadettin Oktay Evi iki katlı olup altta bir sofa ve bu sofanın güneyindeki iki oda ile üstte ortada yine bir sofa ve kuzey ve güneyindeki ikişer odadan oluşmaktadır. Sıtkı Özyurt Evi, Sıtkı Özyurt Evi iki kattan meydana gelmektedir. Alt katta bir sofa ve güneyinde iki mekân ile üstte yine bir sofayla

[1012] Mehmet Kolak, 03.08.2014 tarihinde ile yapılan mülakatta bu bilgiyi ifade etmiştir.

kuzeydoğu köşesinde tuvalet ve banyo bölümleri ile güneyindeki iki odadan meydana gelir. Üst kat sofası cumba şeklinde sokağa doğru taşıntı yapar.

Kemah'taki evlerin benzer örneklerini diğer yapı gruplarında olduğu gibi Divriği'de bulabilmek mümkündür. Abdaloğulları Evi, Alagil Evi, Alanlı Evi, Ayangil Evi, Ayanoğlu Evi, Aydınlı Evi, Bahaddin Nebipaşaoğlu Evi, Bedreddin Nebipaşaoğlu Evi, Budaklı Evi, Çankayalar Evi, Çavdarlı Evi, Çerçioğulları Evi, Decdelioğlu Evi, Eşkıncılar Evi, Faik Şenol Evi, Güllüoğulları Evi, Katırcıoğlu Evi, Kolaycıoğlu Evi, Kozoğlu Evi, Mehmet Şenol Evi, Hacı İbrahimler Evi, Hacı Mazunlar Evi, Halifere Evi, Hamamoğlu Evi, Hamulluoğlu Evi, Haşgelizade Evi, Mahmut Çavuşoğlu Evi, Mandıl Evi, Nazlılar Evi, Ömer Bey Evi, Palancılar Evi, Sancaktar Evi, Trampacılı Evi, Özcanlar Evi, Özyıldırımlı Evi Divriği'deki sivil mimari örnekler arasında yer almakta (K. P. 56-57) olup N. Sakaoğlu ve Seda Şenol tarafından çalışılmışlardır[1013].

3.9.2. Süsleme Özellikleri

Ali Çambeli Evi'nin alt kattaki kuzey odanın tavanın ortasında kare bir tavan göbeğine yer verilmiştir. Tavan göbeği, çıtalarla sınırları çizilmiş iç içe iki kareden meydana gelmiştir. İki kare arasındaki yüzey kenar ortalarında tepelik biçiminde palmet, palmetin yanlarında kıvrık dallar ve aralarında karanfil motifleri kullanılarak süslenmiştir. Tavan göbeğindeki ikinci karenin içerisinde çıtalarla oluşturulmuş yuvarlak bir alan meydana getirilmiştir. Karenin köşelerde kalan boşluklarında palmet ve rumilere, yuvarlak alan içerisinde ise palmet, palmetin yanlarında kıvrık dallar ve aralarında karanfil motifleri kullanılmıştır. Yuvarlak alanın tam ortasında yivlendirilmiş bir sakıtla tavan göbeğinin kompozisyonu tamamlanmıştır. Yeşil, kırmızı ve sarı renkler tavan göbeğindeki motiflerin renklendirilmesinde kullanılmışlardır. Tavan göbeğindeki bu süsleme dışında evde herhangi bir süsleme ile karşılaşılmamıştır.

Ali Çambeli Evi'ndeki bu süsleme dışında Kemah evlerinde süsleme ile karşılaşılmamıştır. Salih Ergincan Evi ve Sıtkı Özyurt Evi şerbetlileriyle dikkat çeker.

3.9.3. Malzeme ve Teknik

[1013] Bknz: N. Sakaoğlu, Divriği'de Ev Mimarisi, Kültür Bakanlığı, İstanbul 1978; S. Şenol, Anadolu Türk Konut Mimarsinde Divriği Evleri, Sivas İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yyınları, SDivas 2007.

Kemah evlerinin tamamı moloz taş malzeme ile inşa edilmiştir. Dış cepherler kerpiç sıva ile kaplanmıştır. Son yıllarda bazı evlerin cephelerinde çimento harcı kullanılarak sıvalar yenilenmiştir.

3.10. Kamu Binaları

Kemah'ta Kemah ve Alp Köy ve Eriç İstasyonları kamu binaları olarak tespit edilmiş ve kataloglanarak değerlendirilmiştir. Cumhuriyet döneminde devlet eliyle 1933-1938 yılları arasında planlanan ve inşası yapılan Sivas-Erzurum demiryolu hattının bu dönem içerisinde Erzincan'a kadar geldiği bilinmektedir[1014]. Her üç istasyon da bu dönem içerisinde yapılmıştır.

3.10.1. Plan ve Mimari Özellikleri

Kemah ve Alp Köy ve Eriç İstasyonları neredeyse plan ve mimari olarak birbirlerinin tekrarlarıdır. İstasyonlar doğu-batı istikametinde dikdörtgen bir alanda iki katlı olarak inşa ettirilmiştir. Bu binalarda alt kat iki bölüm halinde istasyon binası olarak, üst kat ise lojman olarak kullanılmışlardır. İstasyon binalarının yanlarında müstakil yapılar halinde tali mekanlara yer verilmiştir. Bu bölümler daha çok depo görevi üstlenmişlerdir.

3.10.2. Süsleme Özellikleri

Fonksiyonelliğiyle ön planda tutularak inşa ettirilen istasyon binalarında süsleme bulunmamaktadır.

3.10.3. Malzeme ve Teknik

Üç istasyon da betonarme olarak inşa edilmiştir. Pencere ve kapı açıklıklarının çevrelerinde taş malzeme kullanılmıştır. Açıklıklar demir parmaklıklarla dışa kapalı bir görüntü içerisindedirler.

[1014] www.atam.gov.tr /İsmail Yıldırım, Atatürk Dönemi Demiryolu Politikasına Bir Bakış, S. 35 (Erişim Tarihi, 23.02.2015, 13:36)

SONUÇ

Bu çalışmada Kemah ve köylerindeki kültür varlıkları Sanat Tarihi metedolojisi içerisinde değerlendirilmiştir. Yollar, kaleler, gözetleme kuleleri, camiler, kiliseler, şapeller, mezar anıtları, mezarlıklar, hanlar, hamamlar, köprüler, çeşmeler, sivil mimari örnekleri ve kamu binaları bu anlamda tanıtılmış ve değerlendirilmiştir.

Kemah'ta ilçe merkezindeki Kemah Kalesi, Tandırbaşı Köyü Kalesi, Tandırbaşı Köyü Gözetleme Kulesi, Taşbulak Köyü Kalesi, Bardık Kalesi ve Yücebelen Köyü Kalesi çalışmamızda kendine yer bulan askeri mimari örnekleridir. Bu örnekler içerisinde hiç şüphe yok ki Kemah Kalesi kendine has bir yer tutar. Askeri bir yapı olmasında aynı zamanda bir şehir olma özelliği ile bu kale Anadolu için de çok özel bir yapıdır.

Kemah ve köylerinde incelenen ve katalog bölümüne dâhil edilen 44 cami, tarihsel olarak XIII. yüzyıldan, XX. yüzyıla kadar geniş bir zaman diliminde görülür. Bu süreç içerisinde cami mimarisi en fazla XIX. ve XX yüzyılda görülür. Bu eserlerden yakın tarihte inşa edilen birkaç örnek (Cevizlik Köyü Camii, Doğanbeyli Köyü Camii, Karadağ Köyü Camii ve Özdamar Köyü Camii) dışında tamamı ahşap destekli ve ahşap tavanlı camiler grubunda yer almaktadır.

Kemah'ta onsekizi kilise ve sekizide şapel olmak üzere toplam 26 adet Hırıstiyan Mimarisi tespit edilmiştir. X. yüzyıldan XVIII.-XIX. yüzyıla kadar görülen kiliseler bazilikal, haç ve üç yapraklı yonca planlarında inşa edilmişlerdir. Tek ya da üçlü apsisler dışa yansıtılmışlardır. Kemah'taki tek nefli ve tonoz örtülü şapeller oldukça mütevazı ve sade görünüşleriyle dikkat çeker. Süslemesiz olan bu yapılar çoğunlukla moloz taş malzeme ile inşa edilmişlerdir.

Yoğunluk olarak Kemah ilçe merkezinde bulunan on adet mezar anıtı tespit edilmiş ve değerlendirilmiştir. XII. yüzyıldan yakın döneme kadar görülen bu eserler, Kare ve dikdörtgen, sekizgen ve yuvarlak planlı olarak inşa edilmişlerdir. Bu eserlerden daha çok erken tarihli olanlarda görülen taş ve tuğla süsleme dönem özellikleri özelliklerine uygun olarak ele alınmışlardır. Malzeme olarak hem taş hem de tuğla malzeme kullanılmıştır.

Kemah'ta tespit ettiğimiz üç han kalıntısının hiçbiri günümüzde ayakta değildir ve mimari bir kıymete sahip değildirler. Bu bölgede hanlar için anıtsal örneklerden çok küçük ölçekli yapıların geçmişte var olabileceği düşünülebilir.

XII.-XII yüzyılda inşa edildiği kabul edilebilecek Kemah Kalesi'deki Hamam, XIV. yüzyılda inşa ettirilmiş olduğunu varsaydığımız Gülabi Bey Hamamı ve XIX. yüzyıl eseri olan Sağıroğulları Hamamı Kemah'taki hamam örnekleridir. Bunlar arasında onarımla da olsa en sağlam ulaşmış ve halen ayakta olan Gülabi Bey Hamı'dır. Kele Hamamı ve Sağıroğulları Hamamı bir bölümleriyle ayaktadır.

Kemah Köprüsü ve Acamoğlu Köprüsü çalışmamıza dâhil edilmiş örneklerdir. Kemah Köprüs günümüzde sadece ayak izleriyle mevcutken Acemoğlu Köprüsü ise tarihi bir kıymete sahip değildir.

Kemah'taki sekiz çeşmeden en eski tarihlisi 1875 tarihli Hasan İmamüddin Çeşmesi'dir. Bu örnekler, Anadolu'nun hemen her yerinde olduğu gibi, daha çok hayır yapıları oldukları için süslemeden ziyade fonksiyonellikleri ön planda tutulmuştur.

En eskisi 1884-1885 tarihli Hasan Kolak Evi olan 22 adet ev örneği çoğunlukla ilçe merkezinde yoğunlaşmıştır. Tek katlı ve iki katlı olarak inşa edilen bu örneklerdeki mekân dağılımı bir sofa ve buraya açılan odalar halindedir. Oldukça sade bir görüntüdeki bu evler, onarılmaları ve kullanılmaları halinde bölge kültür turizminde önemli bir rol oynayacaktır.

1930'lu yılların sonlarında inşa ediilen Alp, Kemah ve Eriç İstasyonları neredeyse plan ve mimari olarak birbirlerinin tekrarlarıdır. Süslemesiz olan bu yapılar daha çok fonksiyonel olarak inşa edilmişlerdir.

KAYNAKÇA

Acun, H., "Sivas ve Çevresindeki Tarihi Eserlerin Listesi ve Turistik Değerleri", *Vakıflar Dergisi*, S. XX, Ankara, 1988.

Adontz, Nicholas, *Armenia in the Period of Justinian*, Lisbon 1970.

Adontz, Nicolas, *Histoire d'Armenie*, Paris 1946.

Ahmed bin Yahya el-Belazuri, *Fütuhu'l-Büldan*, (Çev. Mustafa Fayda), Ankara, 2002.

Aka, İsmail, "Selçuklu Sonrası Orta Doğu'da Türk Varlığı", *Genel Türk Tarihi,* IV, (nşr. Hasan Celâl Güzel-Ali Birinci), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, 315-350.

Aka, İsmail, "Timur'un Ölümünden Sonra Doğu Anadolu, Âzerbaycan ve Irâk-ı Acem'de Hâkimiyet Mücâdeleleri", *Türk Kültürü Araştırmaları*, XXII /1-2, Ankara 1984, 49-66.

Aka, İsmail, "Timurlular", Türkler, VIII, (nşr. Hasan Celâl Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, 517-553.

Aka, İsmail, *Timur ve Devleti*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2002.

Akdağ, Mustafa, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi (1243-1453*), I, Cem Yayınevi, İstanbul 1995.

Akdağ, Mustafa, Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi (1453-1559), II, Cem Yayınevi, İstanbul 1995.

Aksüt, Ali Kemali, *Erzincan Tarihî, Coğrafî, İçtimaî, Etnoğrafî, İdarî, İhsaî Tetkikat Tecrübesi*, Resimli Ay Matbaası Ticaret Limited Şirketi, İstanbul 1932.

Aksüt, Ali Kemali, *Erzincan Tarihi, Coğrafi, Toplumsal, Etnografik, İdari, İstatistiki İnceleme,* 3. Baskı, İstanbul, 2013.

Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı (Mimarlık ve Sanat), II, (nşr. Ali Uzay Peker - Kenan Bilici), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2006

Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı (Sosyal ve Siyasi Hayat), I, (nşr. Ahmet Yaşar Ocak), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2006.

Arık, R., *Batılılaşma Dönemi Anadolu Türk Mimarisi Örneklerinden Anadolu'da Üç Ahşap Camii***,** Ankara, 1973.

Arseven, C. E., *Türk Sanatı Tarihi,* İstanbul, (T.Yok).

Aslanapa O.-Diez, A.-E., *Türk Sanatı,* İstanbul, 1955.

Aslanapa, O., *Anadolu'da ilk Türk Mimarisi*, Ankara, 1991.

Âşık Paşazade, *Aşık Paşazade Osmanoğulları'nın Tarihi* (Haz. Kemal Yavuz - M. A. Yekta Saraç), İstanbul 2013.

Avcı, Casim, *İslâm-Bizans İlişkileri*, Klasik, İstanbul 2003.

Aydın, Dündar, Erzurum Beylerbeyiliği ve Teşkilatı Kuruluş ve Gelişme Devri (1535-1566), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1998.

Aydındoğan, Duran, *Kemah'taki Selçuklu Dönemi Türbeleri*, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı (Yayımlanmamı) Lisans Tezi, Erzurum 1985.

Aziz b. Erdeşir-i Esterâbadî, Bezm u Rezm (Eğlence ve Savaş), (Çev. Mürsel Öztürk), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990

Aziz bin Erdeşir-i Esterabadi, *Bezm u Rezm*, (nşr. Kilisli Rifat), İstanbul 1928.

Ballı, Osman, Her Yönüyle Kerer, İstanbul 1995.

Bartıkian, Hratch, *l'Armenie et Byzance,* Paris 1996.

Başıbüyük, A., *Kemah İlçesi'nin Coğrafyası*, Nobel Basımevi, Ankara 2004,

Baykara, Tuncer, *Türkiye Selçuklularının Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2004.

Bedirhan, Yaşar, *Selçuklular ve Kafkasya*, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya 2000

Brendtjes, Burchard, *Drei Jahrtausende Armenien,* Almanya 1974

Burgu, Yavuz Selim, *Anadolu Selçukluları: Alâeddin Keykubad ve Zamanı*, Selenge Yayınları, İstanbul 2011

Burney, C. A., - Lang,D. M., *The Peoples of the Hill: Ancient Ararat and Caucasus,* London 1971.

Burney, C. A., "Eastern Anatolia in the Chalcolithic and Early Bronze Age", *Anatolian Stıdies,* VIII, Ankara 1958

Ceylan, A., *Doğu Anadolu Araştırmaları "Erzurum-Erzincan-Kars-Iğdır*", Erzurum 2008.

Cuınet, V., *La Turquie d'La Asia*, C. II, Paris 1892

Çal, H., "Erzincan Çayırlı Eşmepınar Köyü Mezar-Mezar Taşları" *Sanat Tarihi Araştırmaları Prof. Dr. Haşim Karpuz'a Armağan*, Konya, 2007.

Çal, H., "Göynük-Bolu Şehri Mezar Taşları", *Vakıflar Dergisi,* S.30, Ankara, 2007.

Çal, H., "İstanbul Eyüp'teki Erkek Mezar Taşlarında Başlıklar", *Tarihi Kültürü ve Sanatıyla III. Eyüpsultan Sempozyumu Tebliğler 28-30 Mayıs,* İstanbul, 1999.

Çal, H., "Kastamonu Mezarları-mezar Taşlarının Genel Durumu", *İkinci Kastamonu Kültür Sempozyumu Bildirileri 18-20 Eylül 2003,* Ankara, 2005.

Çal, H., "Kastamonu Müzesi'ndeki Türk Mezar Taşları" *İpek Yolu Konya Ticaret Odası Dergisi Konya Kitabı X, Prof. Dr. Rüçhan Arık-Prof. Dr. Oluş Arık'a Armağan*, Konya, 2007.

Çiğdem, S., *Eskiçağ'dan Ortaçağ'a GümüşhaneTarih; Arkeoloji ve Sanat Tarihi Araştırmaları I*, İstanbul 2012.

Darkot, Besim, "Kemah" Mad., *İslam Ansiklopedisi,* C. 6, İstanbul 1993.

Demir, Mustafa, *Türkiye Selçukluları ve Beylikler Devrinde Sivas Şehri*, Sakarya Kitabevi Yayınları, Sakarya 2005

Denizli, H., *Sivas Tarihi ve Anıtları,* Sivas, (Tarihsiz).

Denktaş, M., "Altınyayla Ulu Camisi", *Sanat Tarihi Araştırmaları Prof. Dr. Haşim Karpuz Armağanı,* Kayseri, 2007.

Denktaş, M., "Şıhlı Kasabası Yusuf Ağa Camii", *Prof. Zafer Bayburtluoğlu Armağanı Sanat Yazıları,* Kayseri, 2001.

Denktaş, M., *Divriği'deki Osmanlı Camileri***,** Kayseri, 2005, 72; Divriği ve Çevresindeki Kültür Varlıkları (Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,

Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum 2009.

Diyarbekirli, N., "Türklerde Mezar Yapısı ve Defin Merasimleri", *Türk Kültürü Araştırmaları (Prof.Dr. Muharrem Ergin'e Armağan),* Ankara, 1992.

Diyarbekirli, N., *Hun Sanatı*, İstanbul, 1972.

Ebu Bekr-i Tihrani, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, (Çev. Mürsel Öztürk), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001

Erdem, İlhan, "I. Alâeddin Keykubad'ın Doğu Politikası ve Moğollar", *II. Ulusal I. Alâeddin Keykubat ve Dönemi Sempozyumu Bildirileri (Konya 06-07 Kasım 2008),* Konya İl Kültür Müdürlüğü - Selçuk Üniversitesi, Selçuklu Araştırmaları Merkezi Başkanlığı Yayını, Konya 2010, 87-89

Erdem, İlhan-Paydaş, Kâzım, *Ak-Koyunlu Devleti Tarihi (Siyaset, Teşkilat ve Kültür)*, Birleşik Yayınevi, Ankara 2007.

Erzen, A., *Eastern Anatolia and Urartians,* İstanbul 1979.

Erzurum KVKBK, 10.01.1972 gün ve 311sayılı karar

Erzurum KVKBK, 17.05.1976 gün ve 186sayılı karar

Erzurum KVKBK, 08.10.1976 gün ve 181sayılı karar

Erzurum KVKBK, 10.01.1977 gün ve 311sayılı karar

Erzurum KVKBK, 14.11.2003 gün ve 1455sayılı karar

Erzurum KVKBK, 29.04.2006 gün ve 93sayılı karar

Erzurum KVKBK, 28.05.2009 gün ve 1245sayılı karar

Erzurum KVKBK, 24.09.2009 gün ve 1418sayılı karar

Erzurum KVKBK, 31.10.2009 gün ve 1481sayılı karar

Erzurum KVKBK, 13.04.2012 gün ve 372sayılı karar

Erzurum KVKBK, 03.07.2012 gün ve 379sayılı karar

Erzurum KVKBK, 13.07.2012 gün ve 372sayılı karar

Erzurum KVKBK, 13.07.2012 gün ve 376sayılı karar

Erzurum KVKBK, 13.07.2012 gün ve 382sayılı karar

Erzurum KVKBK, 13.07.2012 gün ve 387sayılı karar

Erzurum KVKBK, 13.07.2012 gün ve 377sayılı karar

Erzurum KVKBK, 13.07.2012 gün ve 373sayılı karar

Erzurum KVKBK, 28.08.2012 gün ve 423sayılı karar

Erzurum KVKBK, 28.08.2012 gün ve 427sayılı karar

Erzurum KVKBK, 28.08.2012 gün ve 425sayılı karar

Erzurum KVKBK, 13.09.2012 gün ve 374 sayılı karar

Erzurum KVKBK, 27.09.2012 gün ve 422sayılı karar

Erzurum KVKBK, 27.09.2012 gün ve 441sayılı karar

Erzurum KVKBK, 22.02.2013 gün ve 658sayılı karar

Erzurum KVKBK, 18.04.2013 gün ve 714sayılı karar

Erzurum KVKBK, 18.04.2013 gün ve 709sayılı karar

Erzurum KVKBK, 18.04.2013 gün ve 701sayılı karar

Erzurum KVKBK, 18.04.2013 gün ve 713sayılı karar

Erzurum KVKBK, 18.04.2013 gün ve 707sayılı karar

Erzurum KVKBK, 18.04.2013 gün ve 712sayılı karar

Erzurum KVKBK, 18.04.2013 gün ve 700sayılı karar

Erzurum KVKBK, 18.04.2013 gün ve 708sayılı karar

Erzurum KVKBK, 18.04.2013 gün ve 710sayılı karar

Erzurum KVKBK, 18.04.2013 gün ve 702sayılı karar

Evliya Çelebi, Seyahatname, (Çev. M. Zıllioğlu), Üçdal Neşriyat, C. 1-2, İstanbul 1966.

Garstang J.-Gurney,O. R., *The Geography of the Hittite Empire*, London 1959.

Gül, Abdulkadir, "XIX. Yüzyılda Erzincan Kazasında Salgın Hastalıklar (Kolera, Frengi, Çiçek ve Kızamık)", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları* Enstitüsü Dergisi, 41, Erzurum 2009.

Gündoğdu H. -A. A. Bayhan-A. M. Aktemur vd., Kültür Varlıkları ile Kemah, Kariyer Matbaacılık, Ankara ty.

Haldon, John, *Bizans Tarih Atlası* (Çev. Ali Özdamar), İstanbul, 2007

Honıgmann, E., *Bizans Devletinin Doğu Sınırı (Çev. F. IŞILTAN),* İstanbul 1970.

Hratch Bartıkian*, l'Armenie et Byzance*, Paris 1996.

Hussey, J.M., *The Orthodox Church in the Byzantine Empire*, Oxford, 1986.

Işıklı, M., *Doğu Anadolu Transkafkasya Kültürü,* İstanbul, 2011.

Işıklı, M., *Yeni Assur Döneminde Assur'un Kuzey Yayılımı ve Bu yayılımın Siyasal ve Ekonomik Nedenleri,* Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış) Yüksek Lisans Tezi, İzmir 1998.

İbn Bibi, *el-Evamir ül-alâniyye fi'l umar il'Alâiyye,* TTK, Ankara 1956.

İbn Bîbî, El-Hüseyin b. Muhammed b. Ali el-Ca'ferî Er-Rugadî, *El Evamirü'l-Ala'iye Fi'l-Umuri'l-Ala'iye (Selçuknâme)*, I-II, (Çev. Mürsel Öztürk), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1996

İbn Bîbî, *Selçuknâme*, (Çev. Mükrimin Halil Yinanç,) Kitabevi Yayınları, İstanbul 2007.

İbn Vasıl, Müferriv ul-kürûb, II, s. 411 ve İbn Şddâd, el-Nevâdır us-Sultaniyye.

İbn'ül Azrak, *Tarih Meyyafarkin ve Amid Tarihi* (Çevi A Savran), 1992, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 1992.

İbnü'l Esir, El-Kâmil Fi't-Tarih (Çev. A. AĞIRAKÇA), C. III, Bahar Yayınları, İstanbul 1986.

İbnü'l Esir, El-Kâmil Fi't-Tarih (Çev. Y. Apaydın), C. V, Bahar Yayınları, İstanbul 1986.

İnan, A., *Makaleler ve İncelemeler,* Ankara, 1962.

Jones, A. H. M., *The Cities of the Eastern Roman Provinces,* Oxford 1971.

Karaca, Y., Doğu Anadolu Bölgesinde Hristiyan Mimarisinde Jamatun Yapıları, 100. Yıl Üniversitesi Sosyal bilimler Enstitüsü (yayımlanmamış) Doktora Tezi, Van, 2004.

Karamağaralı, B., *Ahlat Mezar Taşları,* Ankara, 1972.

Karpat, H. K., *Ottoman Population, Demographic and Social Charectics,* London 1982.

Kâtip Çelebi, *Kitab-ı Cihânnüma li-Kâtip Çelebi,* C. I (Tıpkıbasım), TTK Yayınları, Ankara 2009.

Kaya, E., *I. Dünya Savaşında Erzurum ve Çevresinden Göç Eden Müslüman Muhacirlerin Dönüşleri ve İskânı*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı (Yayınlanmamış) Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 1995.

Kaya, Selim, *I. Gıyâseddin Keyhüsrev ve II. Süleymanşah Dönemi Selçuklu Tarihi (1192-1211)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2006.

Kerimüddin Aksarayi, Musameret'ül-Ahbar (Çev. O. Turan) Ankara 1999.

Kerîmüddin Mahmud-i Aksarayî, *Müsâmeret'ü-Ahbâr*, (Çev. Mürsel Öztürk), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000.

Kınal, F., *Eski Anadolu Tarihi,* Ankara 1962.

Koçman, A., *Türkiye İklimi,* Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir 1993.

Konukçu, Enver, *Otlukbeli Meydan Savaşı (11 Ağustos 1473)*, Erzincan Valiliği Köylere Hizmet Götürme Birliği Yayınları Erzincan Belediye Başkanlığı Yayınları, Ankara 1983

Koşay, H. Z., *Erzurum ve Çevresinin Dip Tarihi, 50. Yıl Armağanı: Erzurum ve Çevresi,* I, Erzurum 1974.

Kökten, İ. K., "Orta, Doğu ve Kuzey Anadolu'da Yapılan Tarih Öncesi Araştırmalar", *Belleten,* C. VIII/32, Ankara 1944.

Kurt, Y., Kemah Kitabı-Bir Derkenar, Kemah Hizmet Birliği Yayını, Ankara 1997.

Max van Berchem- Edhem, Halil, "Corpus Inscriptionum Arabicarum", *Divriği Ulu Camii ve Darüşşifası Kuruluşunun 750. Yılı Hatıra Kitabı,* Ankara, 1978.

Merçil, E., *Müslüman, Türk Devletleri Tarihi,* Türk Tarih Kurumu Yayınları, İstanbul 1985.

Miroğlu, İ., *Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası* (1520-1566), Türk Tarih Kurumu Yayınları Basımevi, Ankara 1990.

Muyldermans, J., *La Domination Arabe en Armenie,* Paris 1927.

Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Câmiu'd-Düvel (Sahayif-ül Ahbar fi Vekay-il Asar), Selçuklular Tarihi Anadolu Selçukluları ve Beylikler*, II, (nşr. Ali Öngül), Akdemi Kitabevi, İzmir 2001.

Müneccimbaşı Ahmed Dede, *Müneccimbaşı Tarihi "Sahaif-ül-Ahbar fi Vekayi-ül-A'sar"*, (Çev. İsmail Erunsal), İstanbul 1977.

N. Sakaoğlu, Türk Anadolu'da Mengücekoğulları, İstanbul 2004.

Ostrogorsky, Georg, Bizans Devleti Tarihi, (Çev. Fikret Işıltan), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999.

Otto-Dorn K.,-*Kunst Des İslâm Zverst Veroffentlicht*, Germany, 1964.

Ögel, B., *İslâmîyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, Ankara, 1962.

Öngül, Ali, "Mengücekler", *Türkler*, VI, (nşr. Hasan Celâl Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, 452-460

Önkal, H., *Anadolu Selçuklu Türbeleri*, Ankara, 1996.

Özer, E., "Munzur Dağlarının (Kemah-İliç-Erzincan) Stratigrafisi", *Türkiye Jeoloji Bülteni*, C. 7, S. 2, 1994.

Özer, Zöhre, *Geç Hitit Devletlerinden Kummuha Krallığı (M. Ö. 1000-708),* Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış) Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2011.

Özkan, H., "Ahlat Kümbetleri ile Erzurum Kümbetlerinin Bir Mukayesesi", *l. Van Gölü Havzası Sempozyumu,* İstanbul, 2006.

Özkan, H.-H. Yurttaş, *Ortaçağdan Günümüze Gümüşhane; Tarih, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Araştırmaları II*, Gümüşhane Valiliği Yayınları, Gümüşhane 2012.

Pehlivan, M., "Karaz Kültürü ve Hurriler", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, I/I, Van 1990.

Ramsay, William Mitchel, Anadolu'nun Tarihî Coğrafyası, (Çev. Mihri Pektaş), Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1960.

Raymond H. Kevorkian- Paboudjian, Paul B., *1915 Öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeniler,* İstanbul, 2013.

Reşüdü'd-din Fazlullah, Cami'ü't-Tevarih: Selçuklu Devleti (Çev. E. Göksu-H. H. Güneş), İstanbul 2010.

Reşüdü'd-din Fazlullah, Cami'ü't-Tevarih: Selçuklu Devleti (Çev. E. Göksu-H. H. Güneş), İstanbul 2010

S. Çiğdem, *Eskiçağ'dan Ortaçağ'a Gümüşhane*, İstanbul 2012.

S. Çulçuoğlu, *Divriği Yöresinin Kıyafetleri Takı ve Aksesuarları,* Sivas, 1997.

Sakaoğlu, N., *Türk Anadolu'da Mengücekoğulları*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2004.

Salvini M., *Nairi e Ur(u)atri,* Roma, 1967.

Sevgen, Nazmi, Anadolu Kaleleri, I, Ankara, 1959.

Sevim, Ali, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1993.

Sevim, Ali-Merçil, Erdoğan, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995.

Sinclair, T. A., *Eastern Turkey: An Architectural and Archaeological Survey,* Vol. II, the Pindar Press, London 1989.

Suryani, Mihael, *Chroniques, tre. Chabot*, Paris, 1905.

Sümer, Faruk, "Mengücekliler" Mad., *İslam Ansiklopedisi,* C. VII

Sümer, Faruk, *Kara Koyunlular Başlangıçtan Cihan-Şah'a Kadar*, I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1984.

Sümer, Faruk, *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri,* Ankara 1990.

Sümer, Faruk, *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1998.

Şahin, İ., "Kemah" Mad., *TDVİA.,* C. 25, Ankara 2002.

Şahin, Tahir Erdoğan*, Anadolu'nun Tarihi Akışı İçerisinde (Siyasi, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Açıdan) Erzincan Tarihi*, I, Erzincan Hayra Hizmet ve Dayanışma Vakfı Yayını, Erzincan 1985.

Şahin, Tahir Erdoğan, *Anadolu'nun Tarihi Akışı İçerisinde (Siyasi, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Açıdan) Erzincan Tarihi*, II, Erzincan Hayra Hizmet ve Dayanışma Vakfı Yayını, Erzincan 1985.

Şems el-Din Ahmed el-Efkaki el-Arifî, *Ariflerin Menkıbeleri,* I, (Çev. Tahsin Yazıcı), Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 2001.

Şems el-Din Ahmed el-Efkaki el-Arifî, *Ariflerin Menkıbeleri*, II, (Çev. Tahsin Yazıcı), Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 2001.

Tarhan, M. T., *M. Ö. XIII. Yüzyılda Uruatri ve Nairi Konfederasyonları*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi (Yayınlanmamış) Doçentlik Tezi, İstanbul 1978.

Temiz, Haluk, *Sivas Tersiyer Hazasının Kemah (Erzincan) ve Hafik (Sivas) Yörelerindeki Tektonostratigrafisi ve Tektonik Deformasyon Biçimi,* Cumhuriyet Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Jeoloji Mühendisliği Anabilim Dalı (Yayınlanmamış) Doktora Tezi, Sivas 1994.

Thierry, M., "Donnes archeologiques SUR les Principautes Armaniannes de Cabpadoce Oriantale au XI. Siecle", Paris, 1996.

Thierry, M., "L'Eglise Martyriale Triconque de Vaslı" *Revue des Etudes Armaniannes* , Paris, 1994.

Toksoy, A., "Akkoyunlu Yaylak Merkezi Olarak Kemah", *Türk Yurdu,* S. 326, Ankara 2013.

Topçu, S., *Develi'deki Türk Eserleri,* (Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri, 2005.

tuikapp.tuik.gov.tr/adnksdagitapp/adnks.zul

Tuncel, M., "Fırat" Maddesi, *TDVİA.,* C. 13, İstanbul 1996.

Tuncer, O.C., *Anadolu Kümbetleri*, I, Ankara, 1986.

Turan, O., *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi***,** İstanbul, 1980.

Turan, Osman, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi Saltuklular, Mengücikler, Sökmenliler, Dilmaç Oğulları ve Artukluların Siyasi Tarih ve Medeniyetleri*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2004.

Turan, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk - İslâm Medeniyeti*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2005.

Turan, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1971.

Uras, Esat, *The Armenians in History and the Armenian Question*, İstanbul 1988.

Uygun, Ü., *1992 Erzincan Zelzelesi*, Kervan Yayıncılık, II. Baskı, Erzincan 1992.

Uygun, Ünal, Erzincan'ın Manevi Mimarları, İstanbul 2004.

Uzunçarşılı, İ.H., *Osmanlı Tarihi,* Ankara 1972.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, "Sivas ve Kayseri Hükümdarı Kadı Burhaneddin Ahmed", *Belleten*, XXXII/126, Ankara 1968, 191-245.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi I: Anadolu Selçukluları ve Anadolu Beylikleri Hakkında Bir Mukaddime ile Osmanlı Devleti'nin Kuruluşundan İstanbul'un Fethine Kadar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003.

Ünal R. H., Monüments Salguqides de Kemah (Anatolie Orientale), Librairie Orientaliste Paul Geuthner 12, Rue, Vavin, VI, Paris, 1968.

Will,J. E., *HistorirePolitique du Monde Hellenistique*, II, Nancy 1967.

Yanık Nevzat Hafis, - Kındığılı, Muhammet Lütfü, "Narlı Köyü Camii ve Haziresi", *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi,* S.28 Erzurum, 2012.

Yazıcı H., - Başıbüyük A., - Altınbilek, S., Kemah (Erzincan) Tuzlaları, *Türk Coğrafya Dergisi*, S. 33, İstanbul 1998.

Yazıcızâde Ali, *Tevârîh-i Âl-i Selçuk (Oğuznâme-Selçuklu Târihi)*, (Giriş-Metin-Dizin), (nşr. Abdullah Bakır), Çamlıca Basın Yayın, İstanbul 2009

Yetkin, S. K., *İslâm Mimarisi,* Ankara, 1965.

Yinanç, Mükrimin Halil, *Türkiye Tarihi, Selçuklu Devri I. Anadolu'nun Fethi*, Akşam Matbaası, İstanbul 1934

Yurttaş H.-H.Özkan-Z. Köşklü-D.Bulut, M. L. Kındığılı, "Kemah Kalesi Kazısı" Kum'dan Kent'e Patara Kazılarının 25 Yılı Uluslararası Sempozyum Bildirileri (11-13 Kasım 2013) Antalya (Havva İşkan-Fahri Işık), Antalya 2015, 569-581.

Yurttaş H.-H.Özkan-Z. Köşklü-M. L. Kındığılı, "Kemah Kalesi Kazıları", Anadolu'nun Zirvesinde Türk Arkeolojisinin 40 Yılı, Ankara 2014, 291-307.

Yurttaş H.-H.Özkan-Z. Köşklü-M. L. Kındığılı, "Kemah Kalesi Kazısı 2012 Yılı Çalışmaları" 35. Kazı Sonuçları Toplantısı (27-31 Mayıs-2013) C. 2, Muğla 2013, 470-480.

Yurttaş H.-H.Özkan-Z. Köşklü-M. L. Kındığılı, "Kemah ve Kemah Kalesi Kazıları" Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi (Prof. Dr. Zafer Bayburtluoğlu Özel Sayısı), S. 31, Erzurum 2013, 223-248.

Yurttaş H.-H.Özkan-Z. Köşklü-M. L. Kındığılı-S. Çınar-S. Çiğdem, "Kemah Kalesi 2011 Yılı Kazı Çalışmaları" 34. Kazı Sonuçları Toplantısı (28 Mayıs-1 Haziran 2012), C. 3, Çorum 2012, 461-472.

Yurttaş H.-H.Özkan-Z. Köşklü-M. L. Kındığılı-S. Çınar-S. Çiğdem, "Kemah Kalesi 2011 Yılı Kazı Çalışmaları" XVI. Ortaçağ-Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri (18-20 Ekim 2012), C. 1-2, Sivas 2014, 873-888.

Yurttaş H.-H.Özkan-Z. Köşklü-Y. Bilen-M. L. Kındığılı, "Kemah Kalesi Kazısı ve Yazma Eser Buluntuları " 36. Kazı Sonuçları Toplantısı (02-06 Haziran 2014,) C. 3, Gaziantep 2014, 45-60.

Yurttaş, H.-H.Özkan-Z. Köşklü vd., Yolların Suların ve Sanatın Buluştuğu Şehir Erzurum, Ankara, 2008.

Yücel, M. Yaşar, "Timur Tarihi Hakkında Araştırmalar, I. Timur'un Türkiye ve Yakın-Doğu ile İlişkilerine Dair Gözlemler (1394-1400)", *Belleten*, XL/158, Ankara 1976, 249-285

Yücel, M. Yaşar, "Timur Tarihine Dair Araştırmalar, II. Timur'un Türkiye ve Yakın-Doğu ile İlişkilerine Dair Genel Gözlemler (1400-1402)", *Belleten*, XLII/166, Ankara 1978, 239-399

Yücel, M. Yaşar, "XIV-XV. Yüzyıllar Türkiye Tarihi Hakkında Araştırmalar, I. Mutahharten ve Erzincan Emirliği", *Belleten*, XXXV/140, Anakra 1971, 665-719

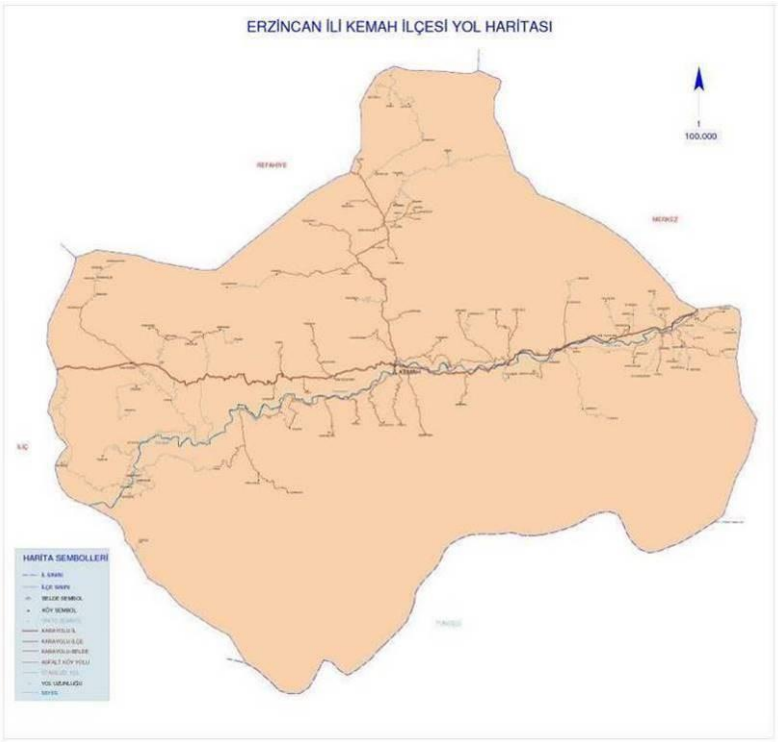
Yücel, Yaşar M., *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar Eretna Devleti-Kadı Burhaneddin ve Devleti-Mutahharten ve Erzincan Emirliği*, II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991

Yücel, Yaşar M., *Kadı Burhaneddin*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987

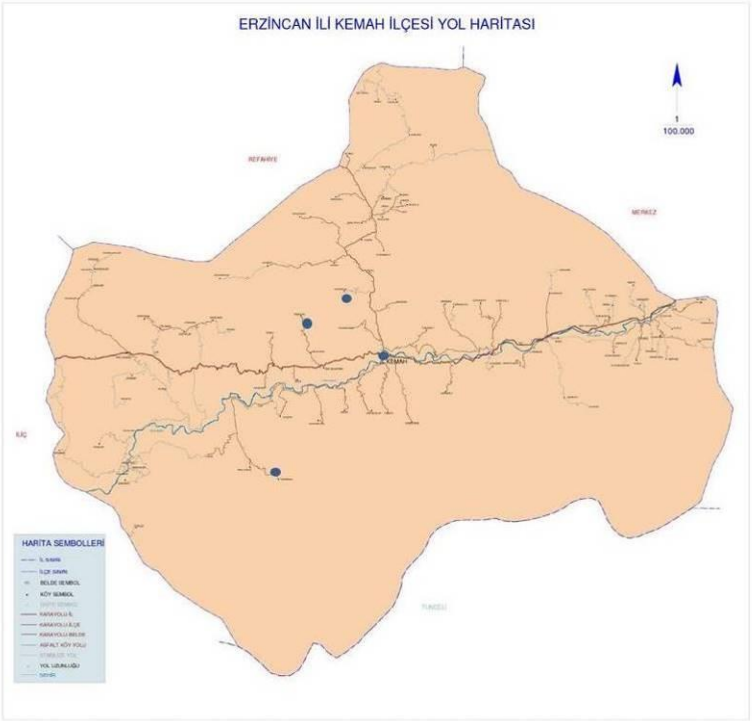
Yücel, Yaşar M., *Mutahharten ve Erzincan Emîrliği*, Anakara Üniversitesi Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Basımevi, Ankara 1982

Zahirrüddin Nişapûri, *Selçuk-nâme*, Tahran, 1332.

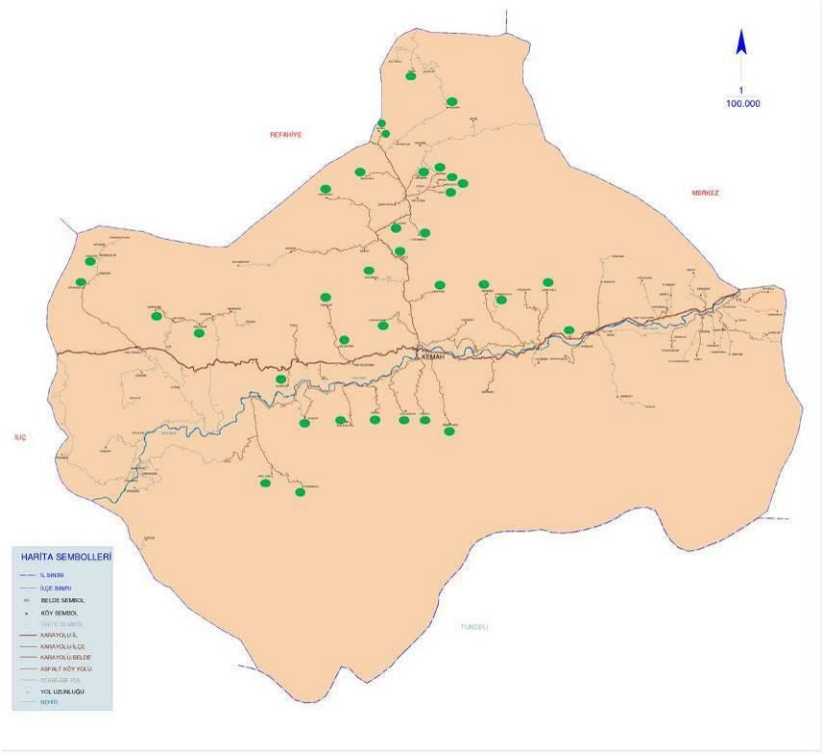
Ek 1: Haritalar

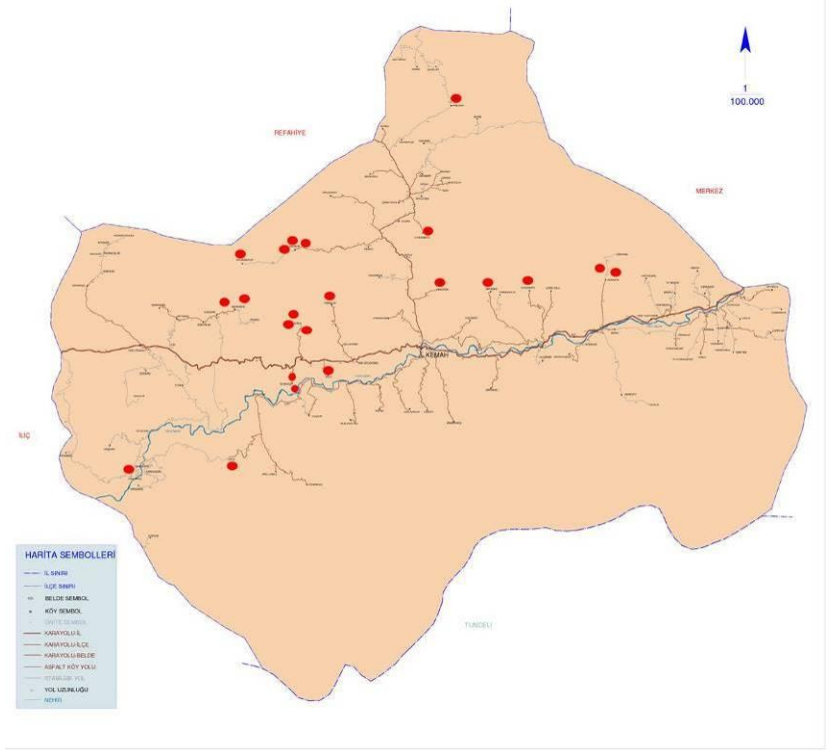
Harita 1: Erzincan İli Kemah İlçesi Yol Haritası (İl Özel İdaresi'nde)

Harita 2: Kemah'ta Kale Tespit Edilen Köyler

Harita 3: Kemah'ta Camii Tespit Edilen Köyler

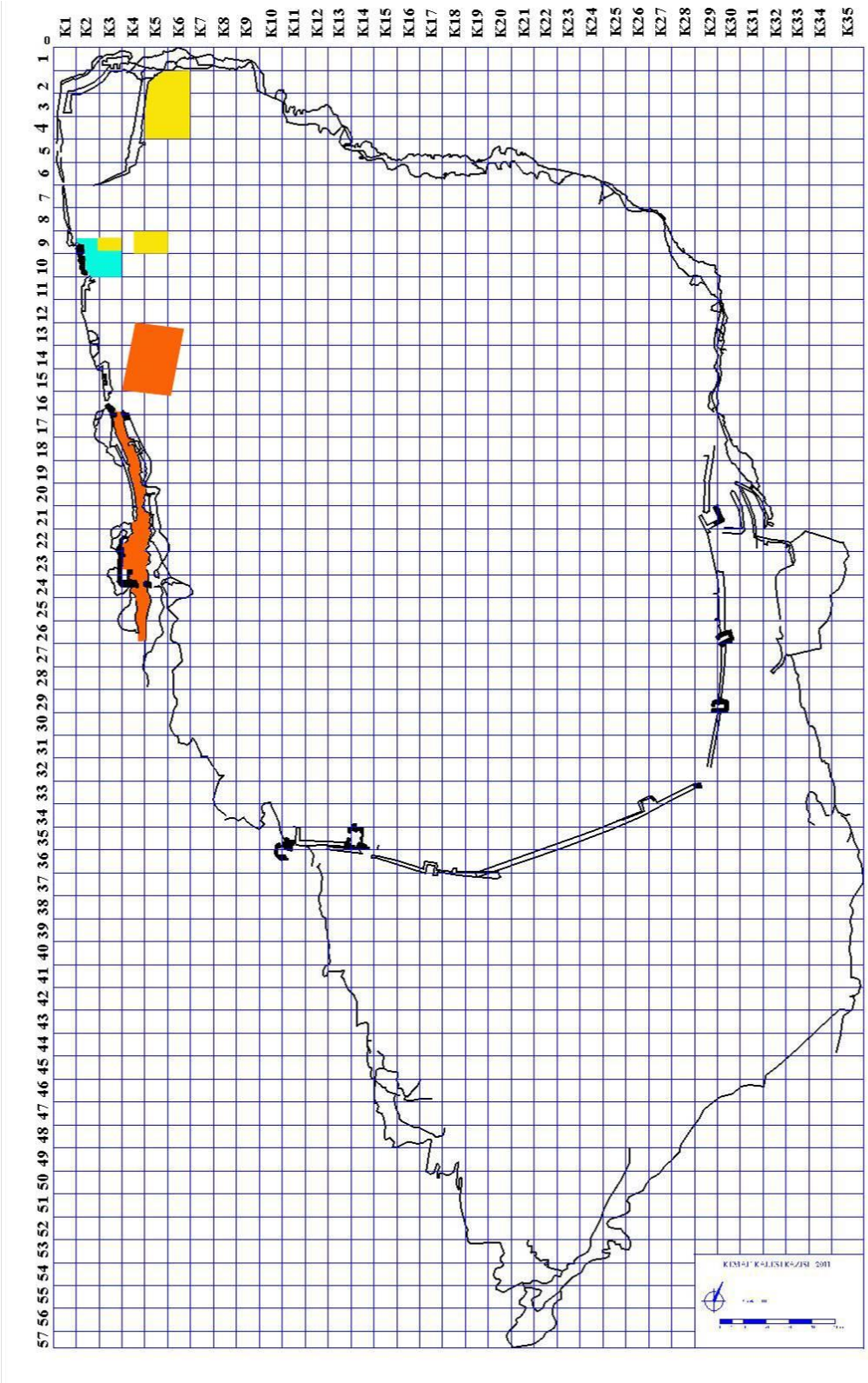

Harita 4: Kemah'ta Kilise-Şapel Tespit Edilen Köyler

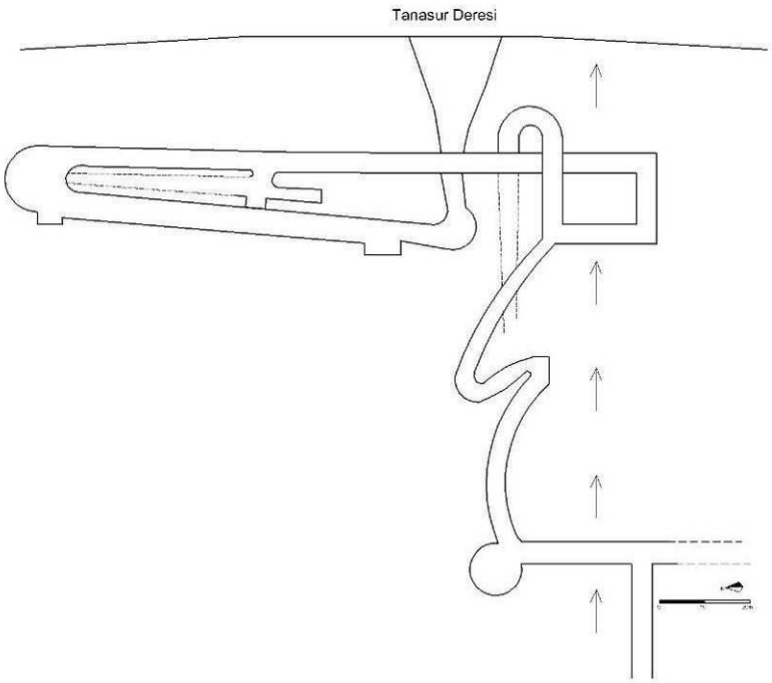
Ek 2: Çizimler

Çizim 1: Kemah Kalesi (VGM'den)

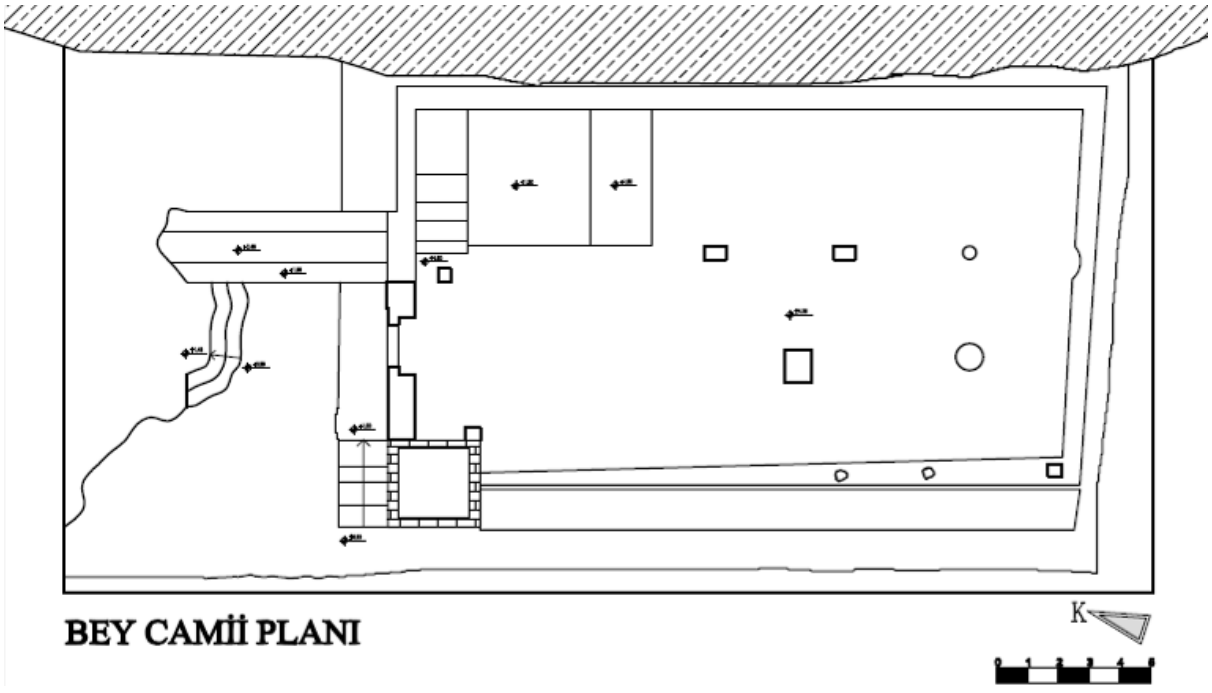
Çizim 2: Kemah Kalesi (KK Arşivi)

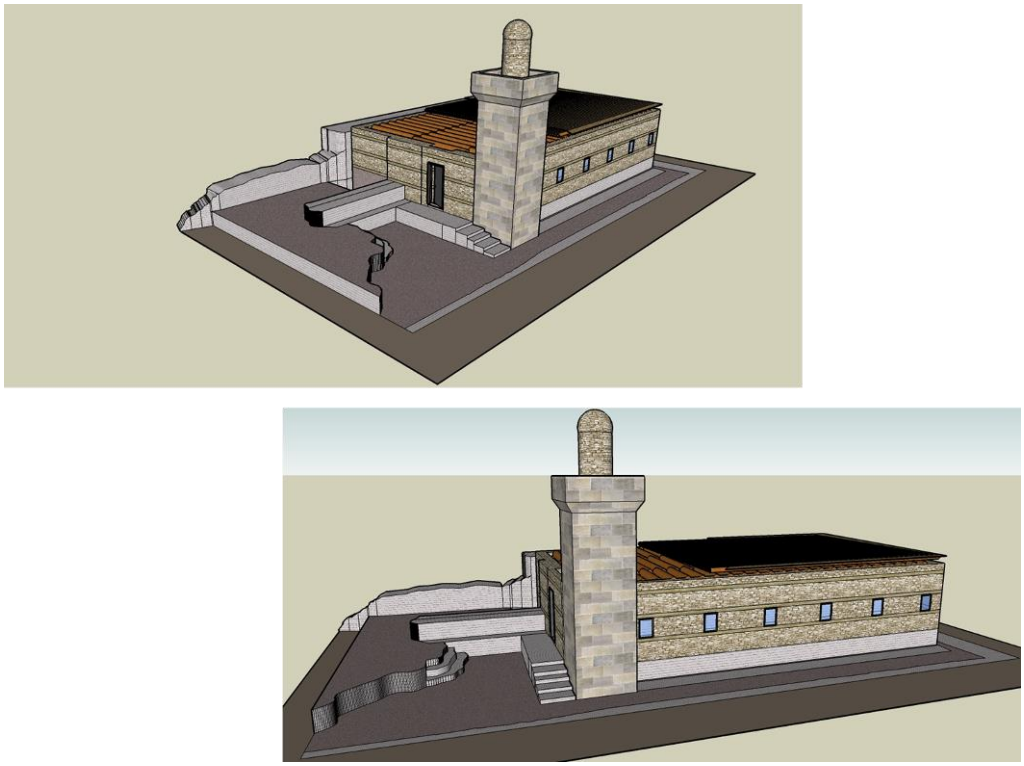
Çizim 3: Su Tunelleri (KK Arşivi)

Çizim 4: Kutsal Alan (Ensar Sürücü'den)

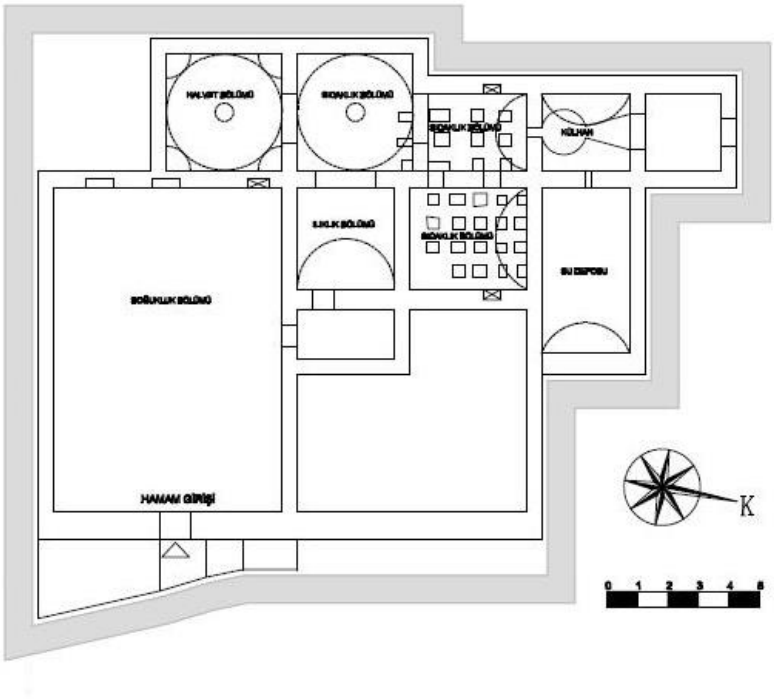
Çizim 5: Kaya Odaları (Ensar Sürücü'den)

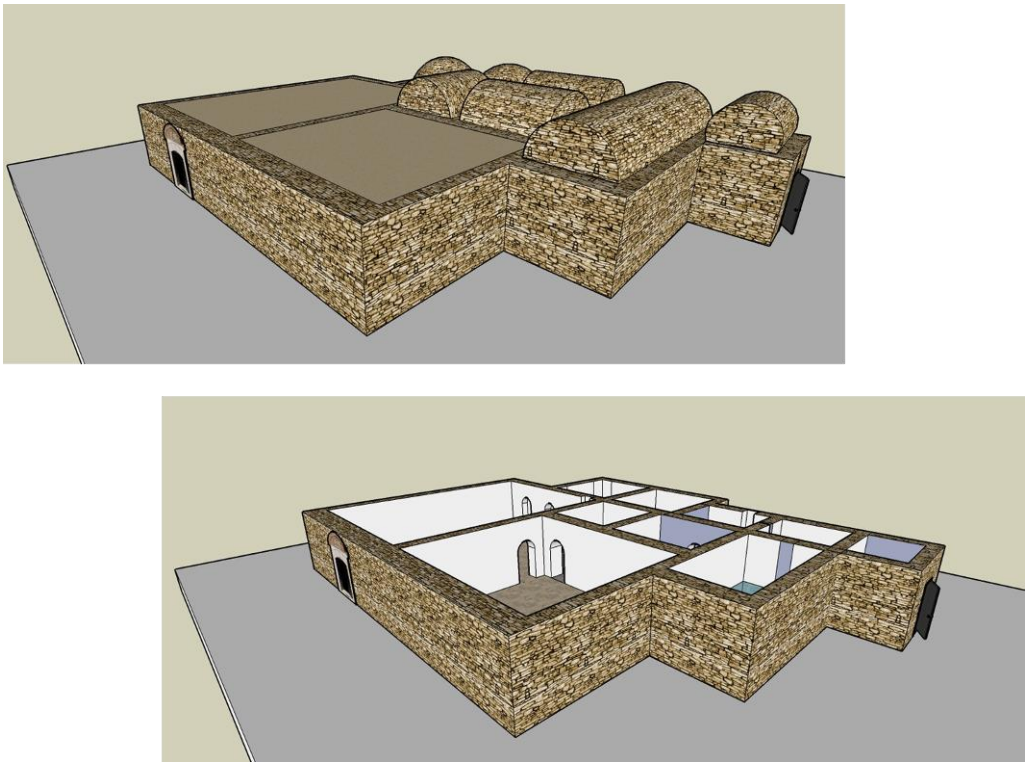
Çizim 6: Bey Camii (KK Arşivi)

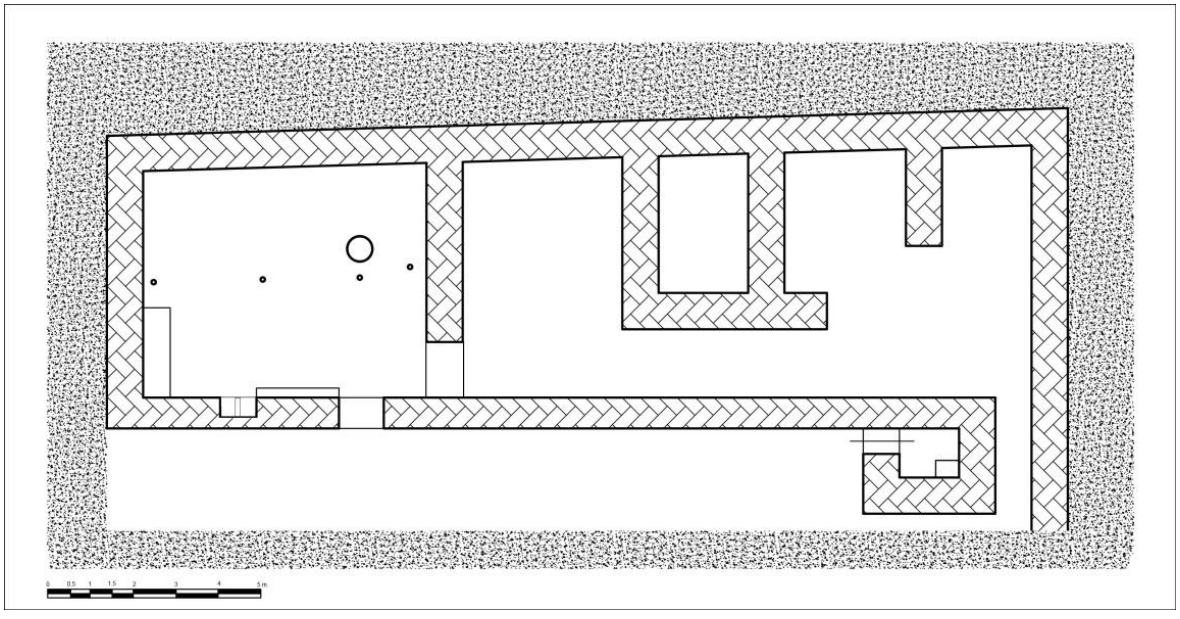
Çizim 7: Bey Camii Restitüsyon Denemesi (KK Arşivinden)

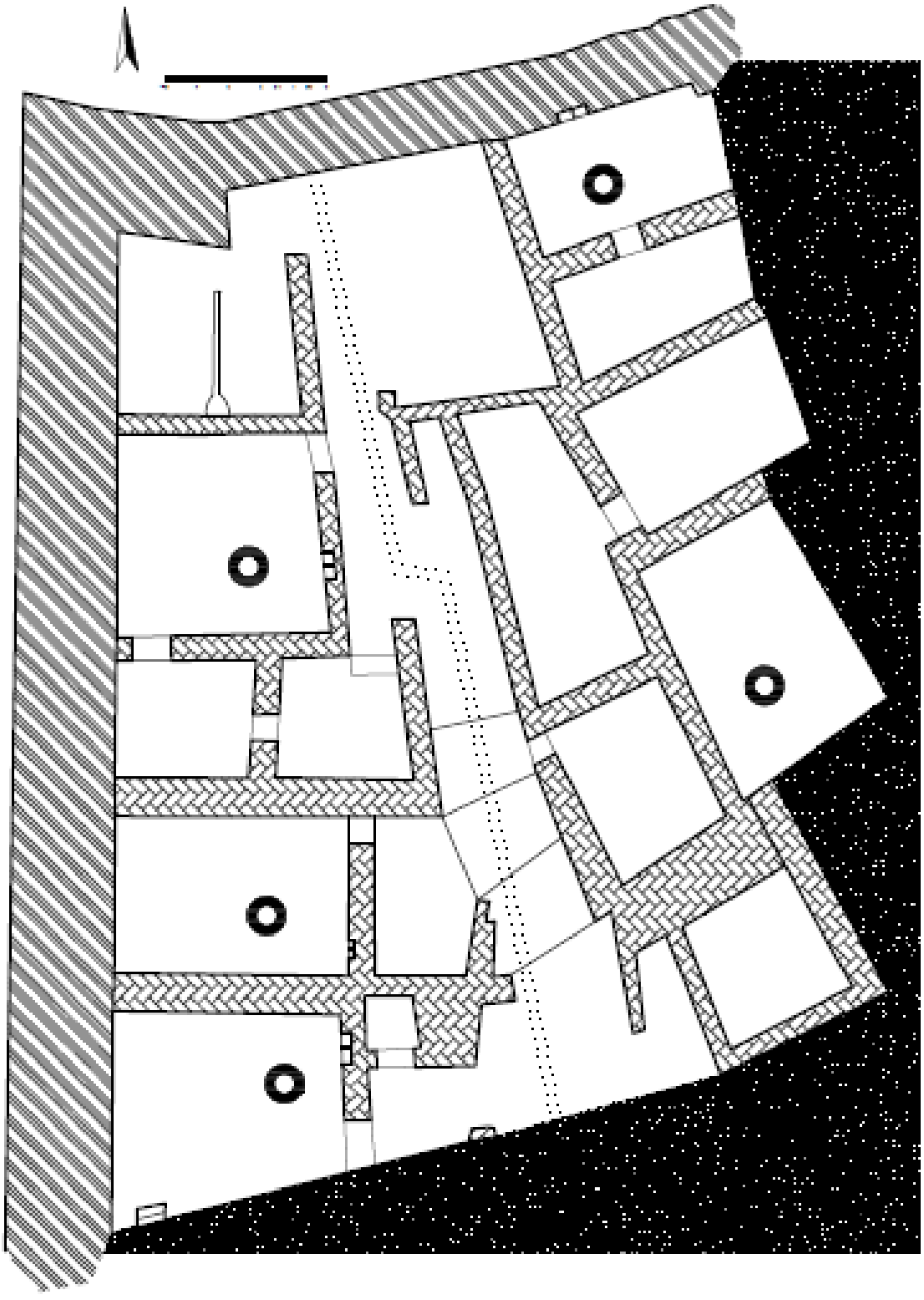
Çizim 8: Hamam (KK Arşivi'nden)

Çizim 9: Hamam (KK Arşivi'nden)

Çizim 10: K5-9 ve K4-9 Plan Karelerindeki Konut Örnekleri (KK Arşivinden)

Çizim 11: K5-2, 3, 4 ve K6-2, 3, 4 Plan Karelerindeki Konut Örnekleri (KK Arşivi'nden)

Çizim 12: K5-2, 3, 4 ve K6-2, 3, 4 Plan Karelerindeki Konut Örnekleri Restitüsyon Denemesi (KK Arşivi'nden)

Çizim 13: K5-2, 3, 4 ve K6-2, 3, 4 Plan Karelerindeki Konut Örnekleri Restitüsyon Denemesi (KK Arşivi'nden)

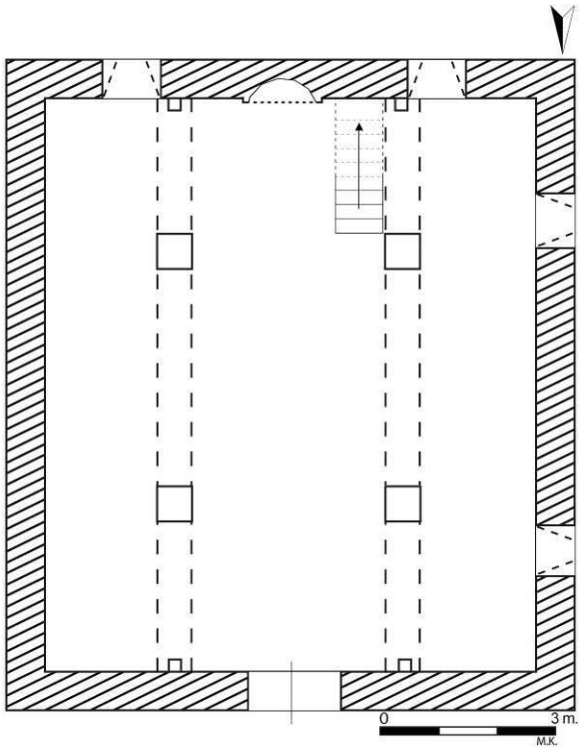
Çizim 14: K5-2, 3, 4 ve K6-2, 3, 4 Plan Karelerindeki Konut Örnekleri Restitüsyon Denemesi (KK Arşivi'nden)

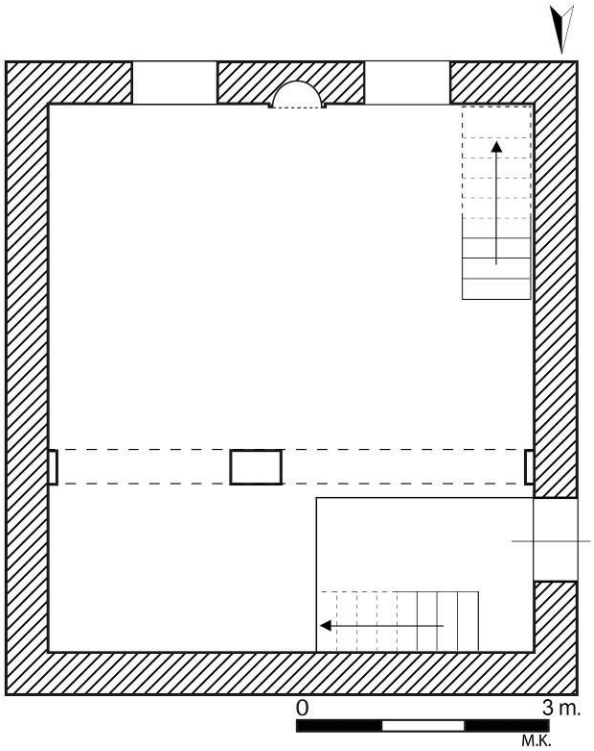
Çizim 15: K5-2, 3, 4 ve K6-2, 3, 4 Plan Karelerindeki Konut Örnekleri Restitüsyon Denemesi (KK Arşivi'nden)

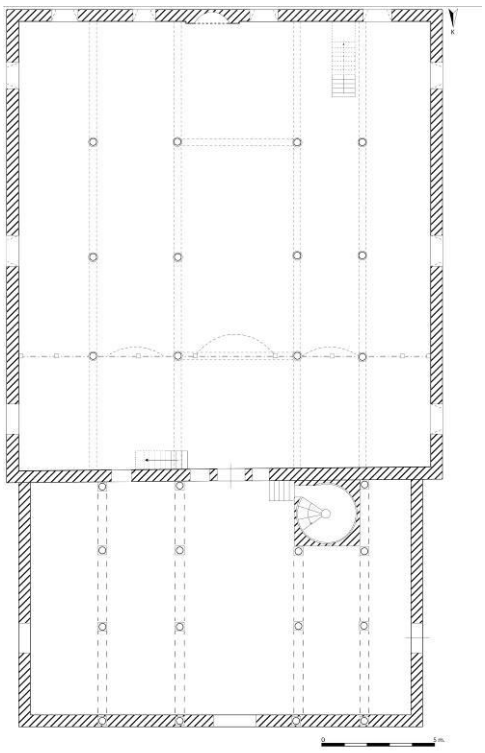
Çizim 16: K5-2, 3, 4 ve K6-2, 3, 4 Plan Karelerindeki Konut Örnekleri Restitüsyon Denemesi (KK Arşivi'nden)

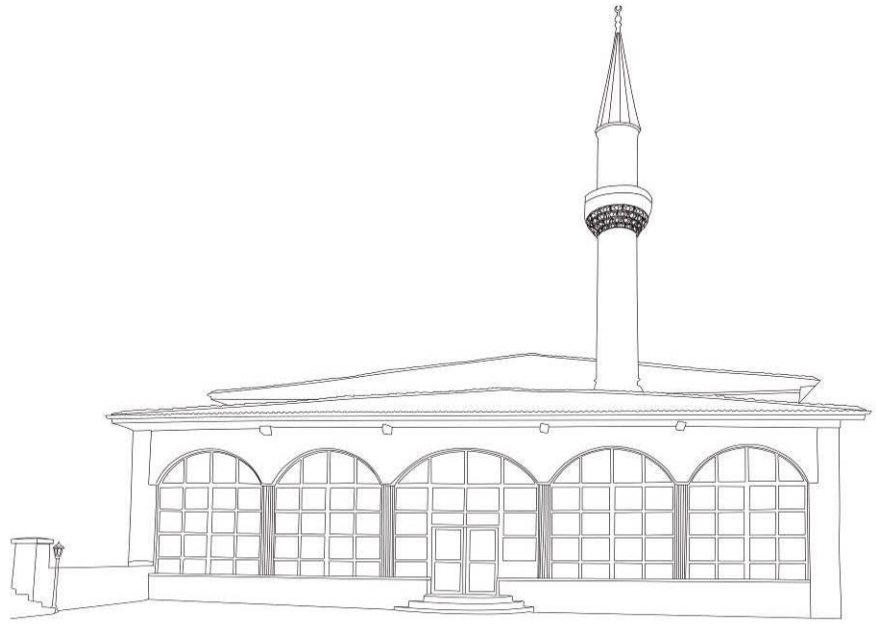
Çizim 17: Aşağı Gedik Mahallesi Camii

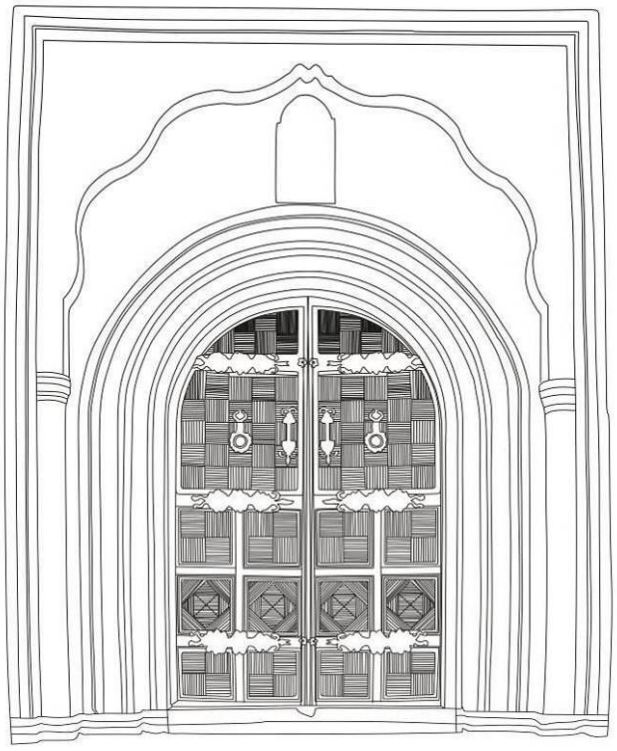
Çizim 18: Çirgişin Mahallesi Camii

Çizim 19: Gülabi Bey Camii

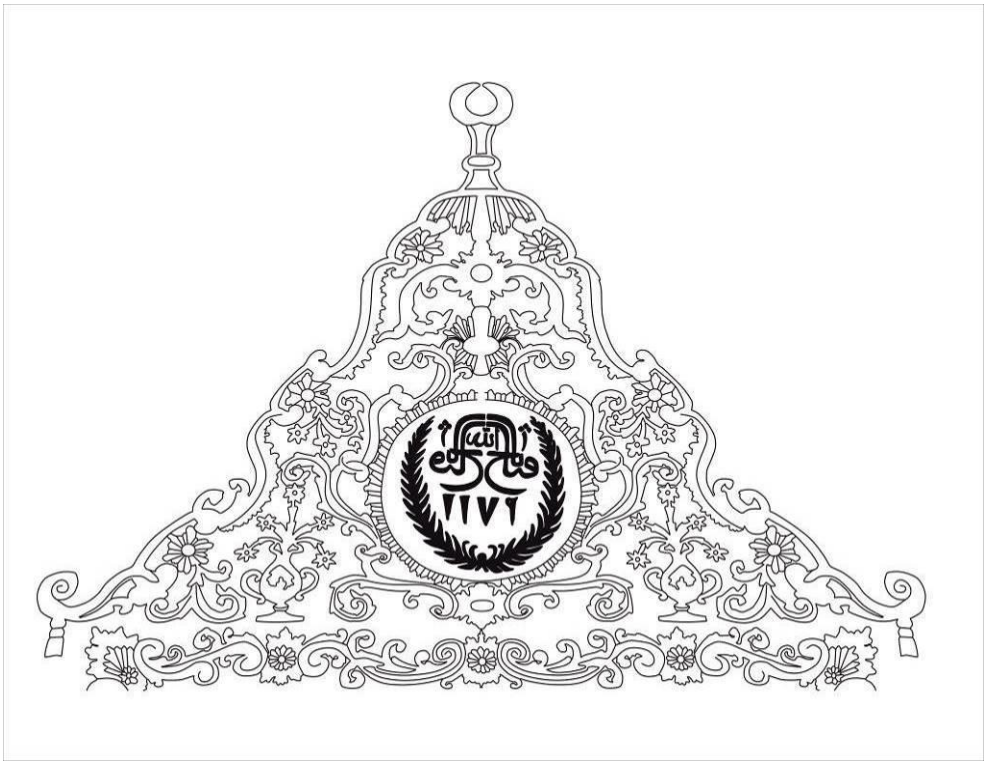
Çizim 20: Gülabi Bey Camii, Kuzey Cephe

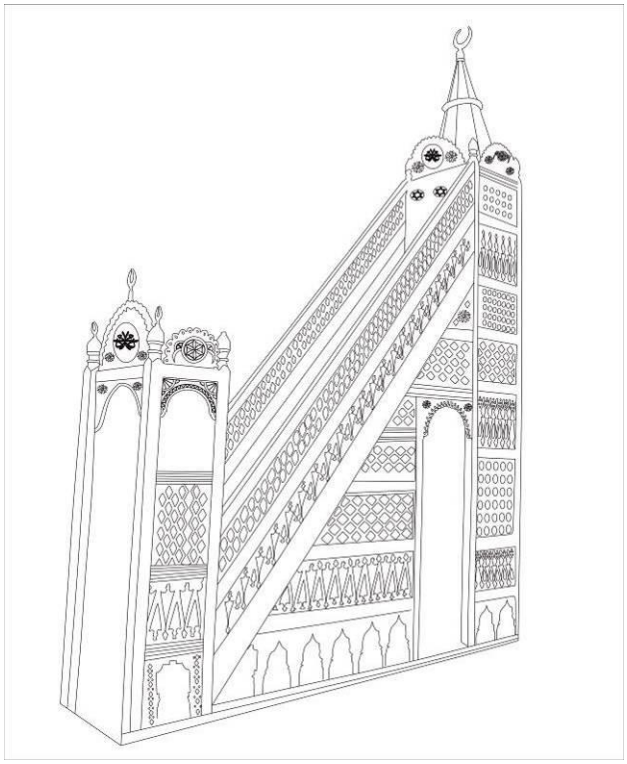
Çizim 21: Gülabi Bey Camii, Harim Girişi

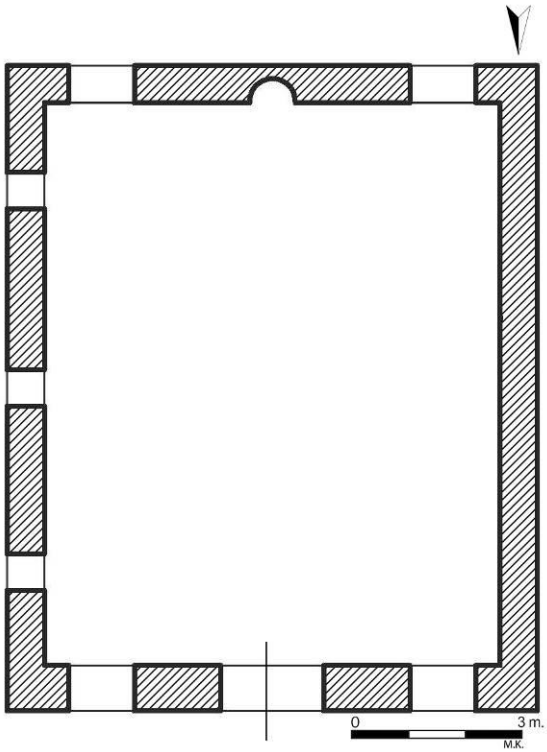
Çizim 22: Gülabi Bey Camii, Mihrap

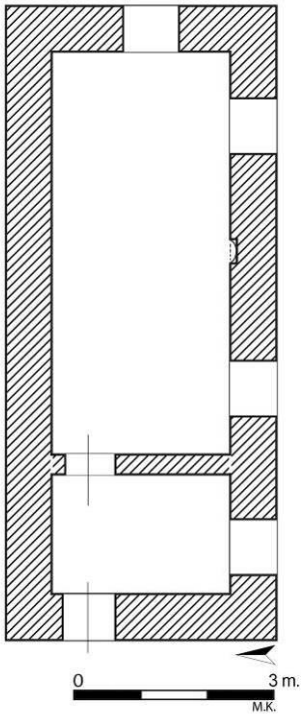
Çizim 23: Gülabi Bey Camii, Mihrap Tepelik Bölümü

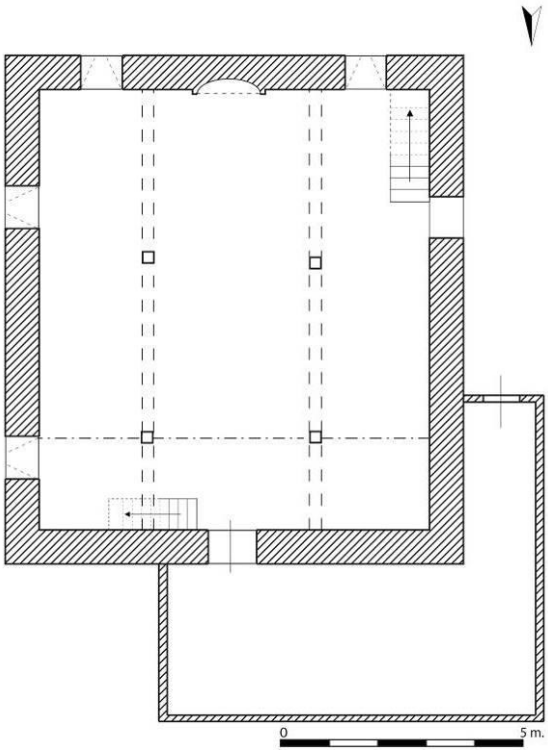
Çizim 24: Gülabi Bey Camii, Minber

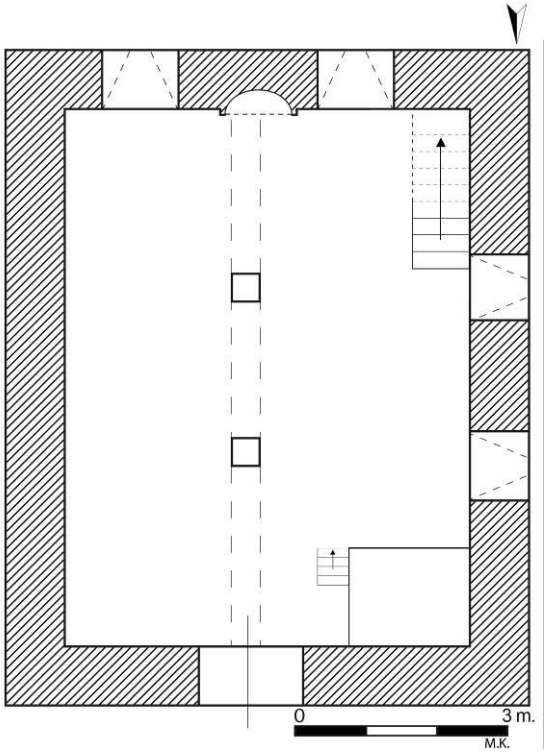
Çizim 25: Karga Camii

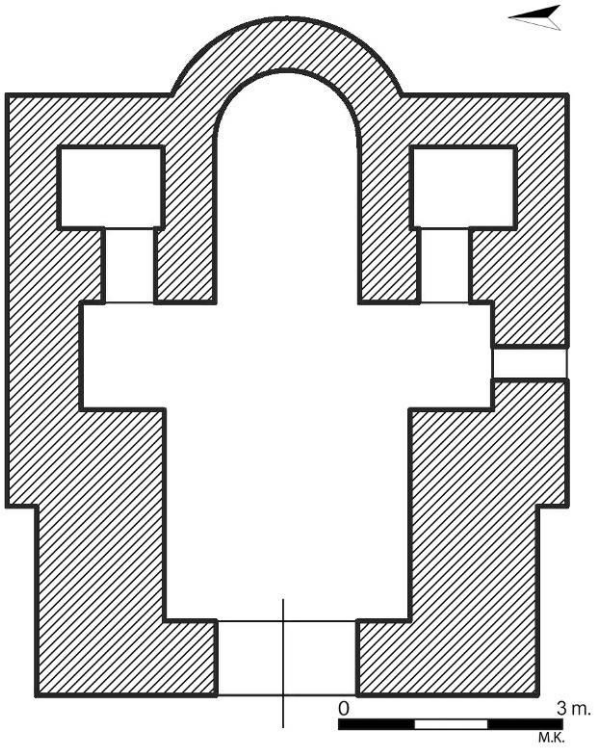
Çizim 26: Mektepönü Camii, Alt Kat

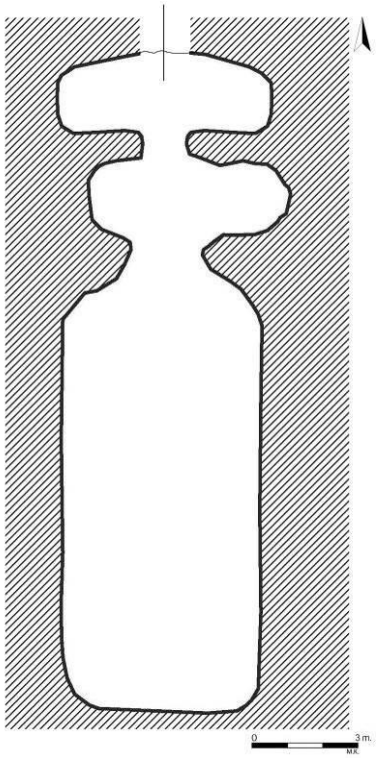
Çizim 27: Mektepönü Camii, Üst Kat

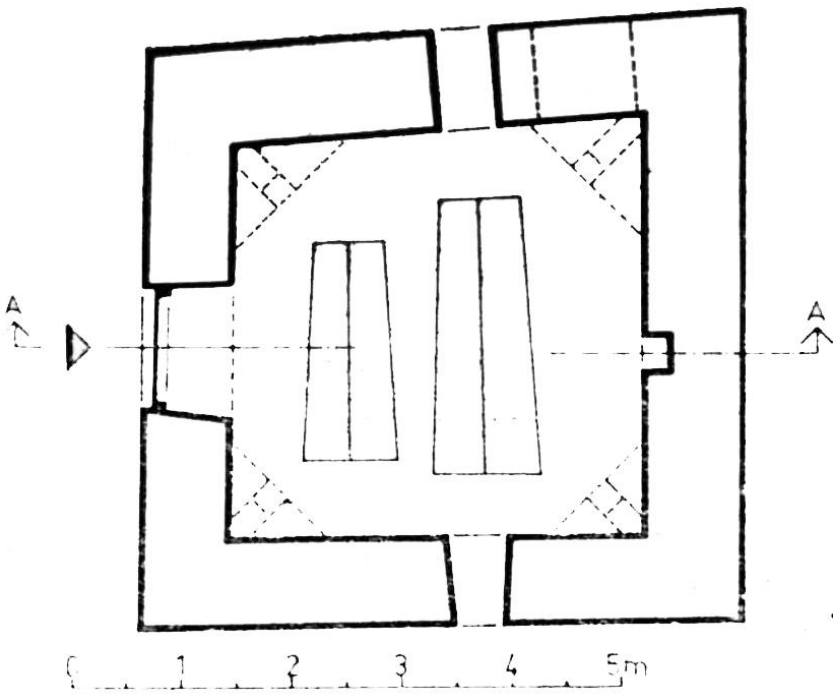
Çizim 28: Yukarı Mahalle Camii

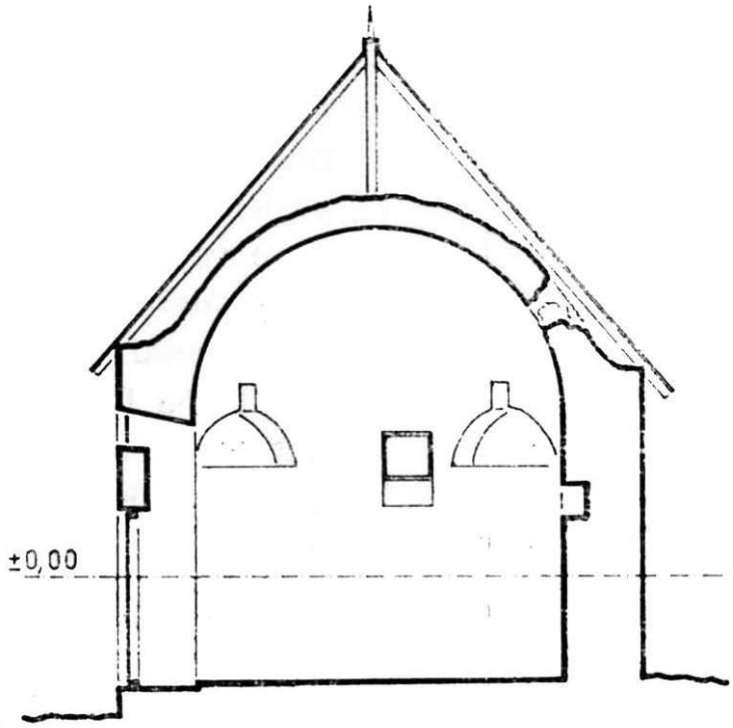
Çizim 29: Kaya Manastırı, Kilise

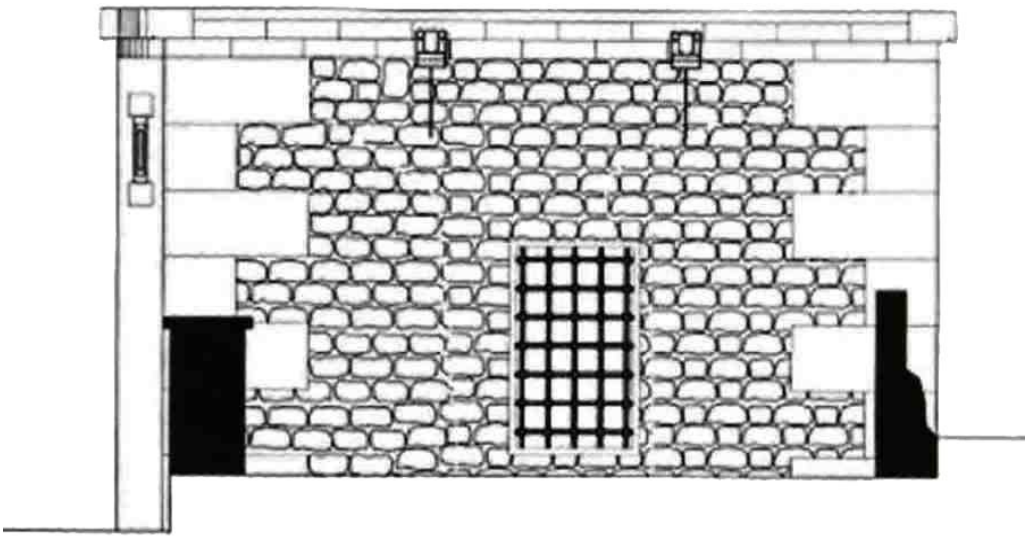
Çizim 30: Kaya Manastırı, Mağara

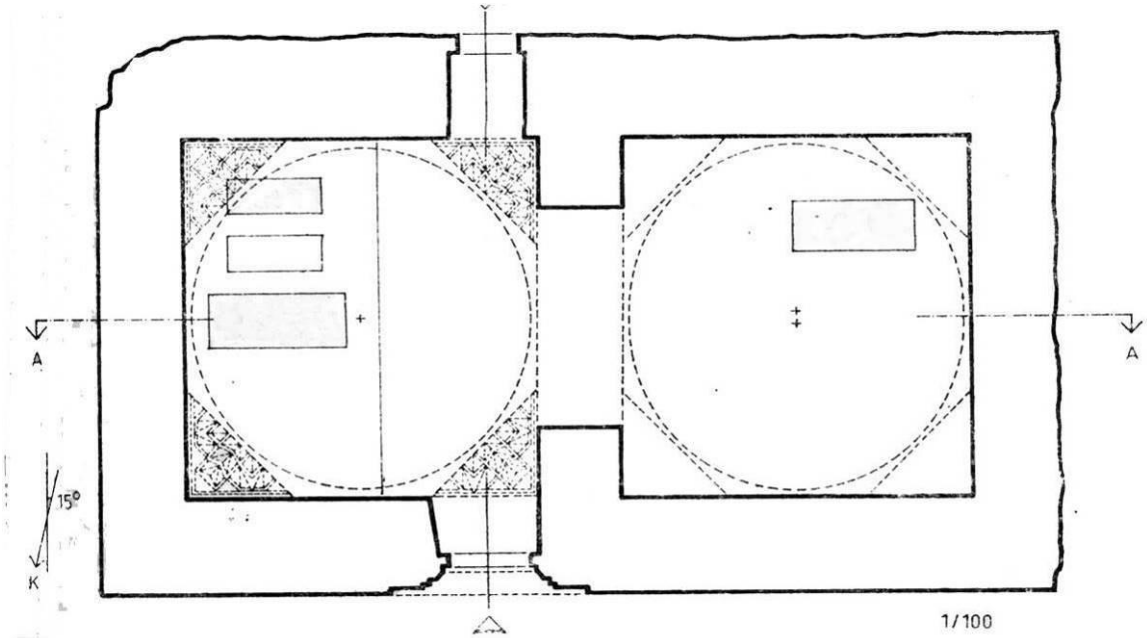
Çizim 31: Ali Baba Türbesi (O. C. Tuncer'den)

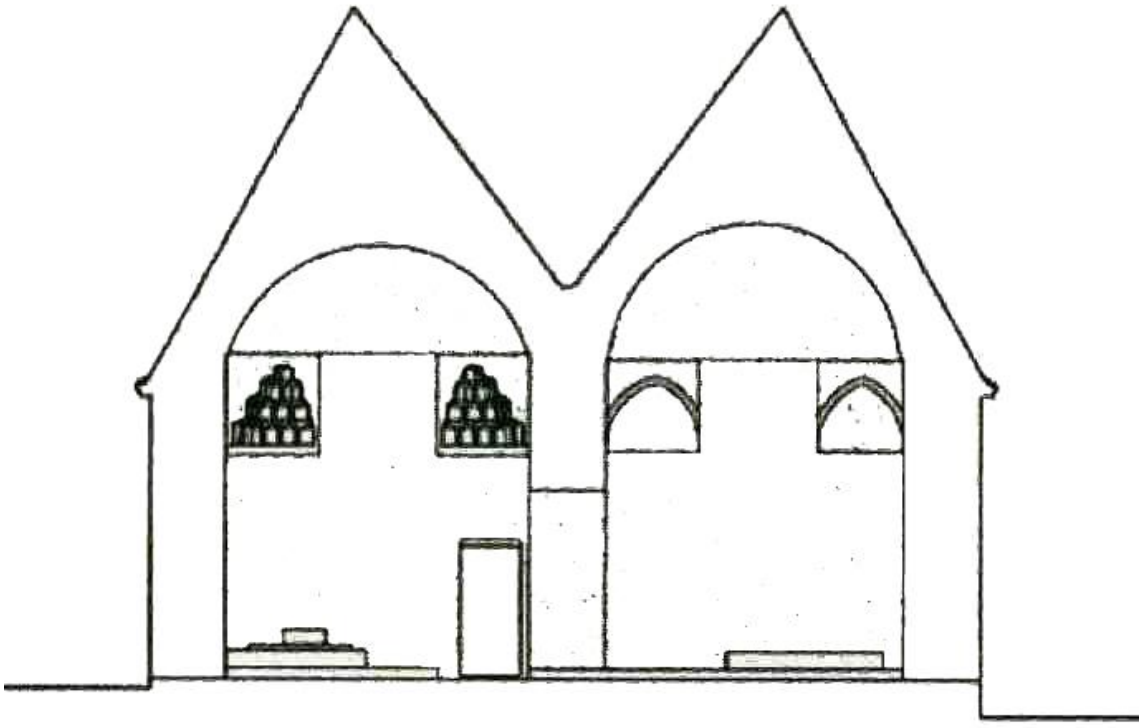
Çizim 32: Ali Baba Türbesi, Kesit, (O. C. Tuncer'den)

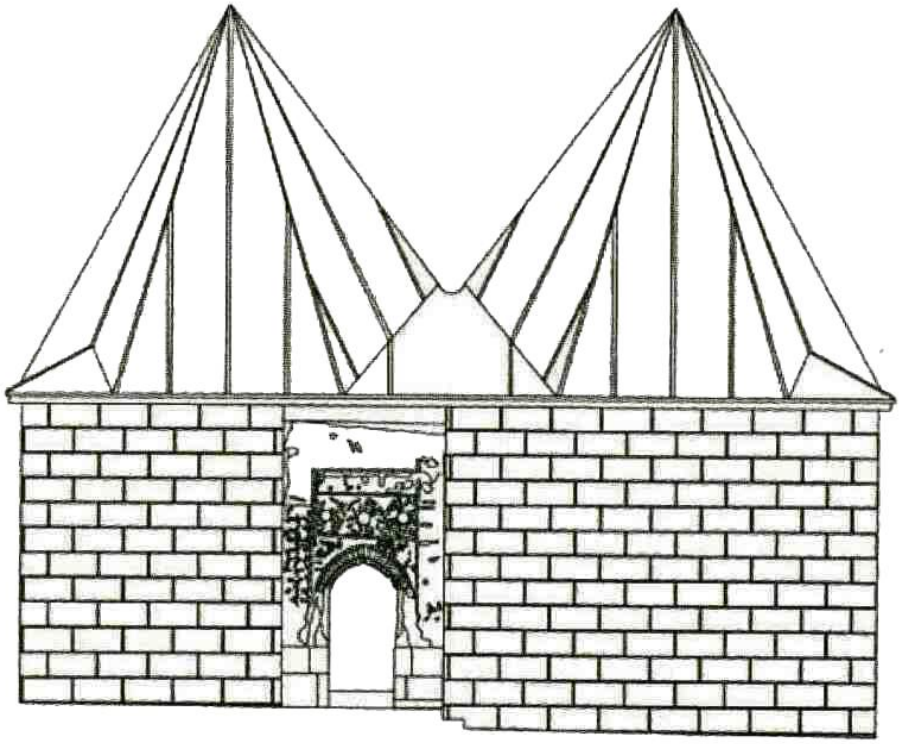
Çizim 33: Ali Baba Türbesi Kuzey Cephe, (H. Gündoğdu'dan)

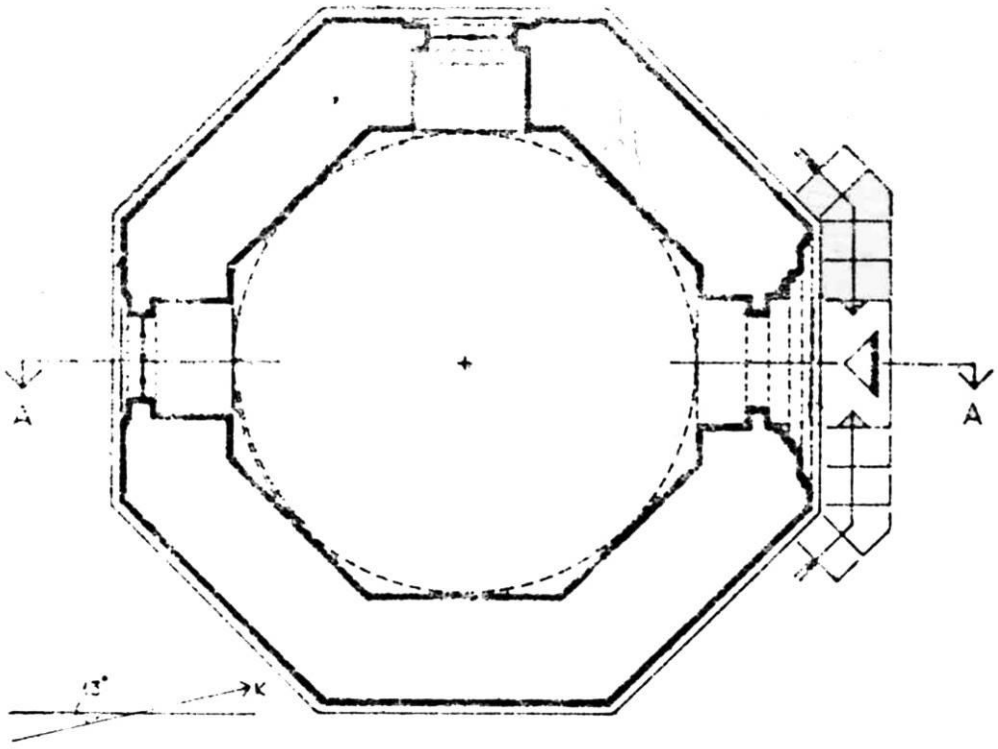
Çizim 34: Behramşah Türbesi (Zaviyesi) (O. C. Tuncer'denden)

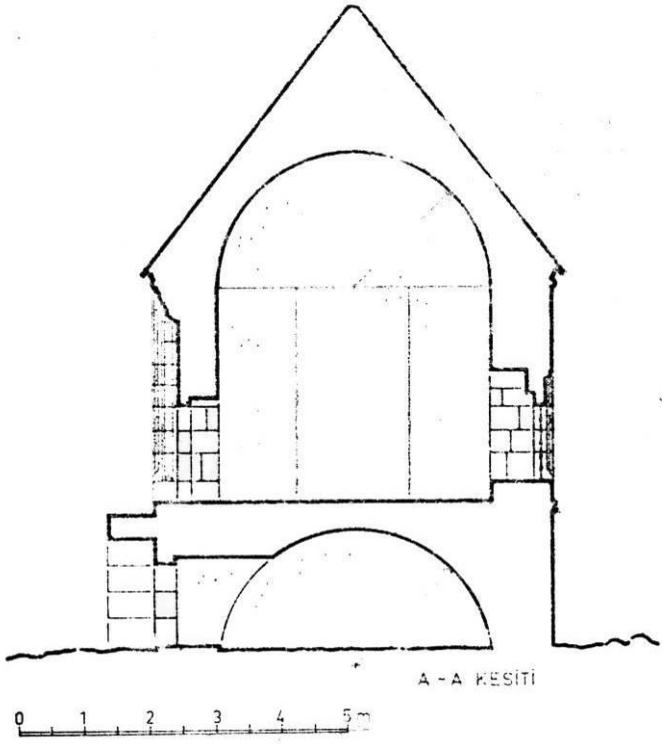
Çizim 35: Behramşah Türbesi (Zaviyesi) Kesit (H. Gündoğdu'dan)

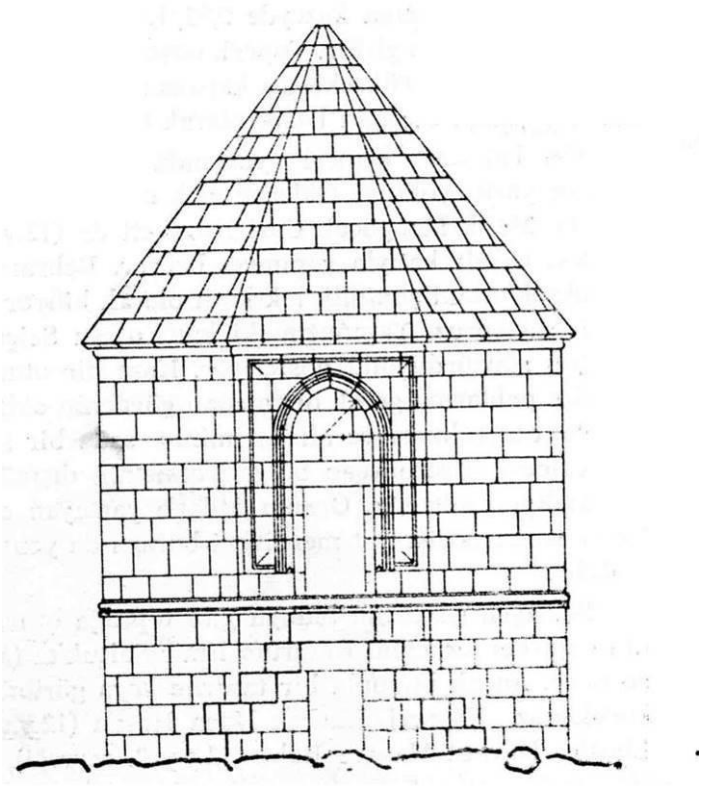
Çizim 36: Behramşah Türbesi (Zaviyesi) Kuzey Cephe (VGM'den)

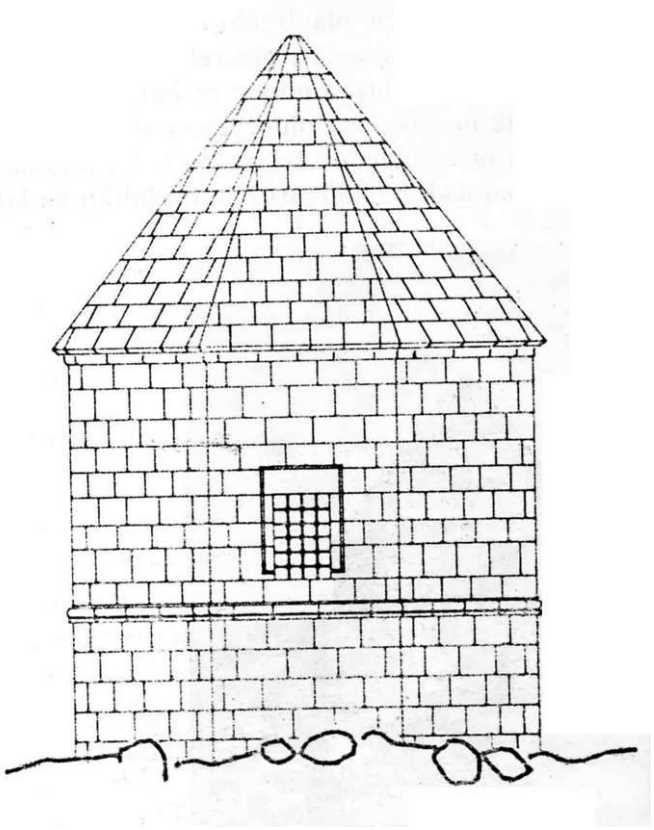
Çizim 37: Gözcü Baba Kümbeti (O. C. Tuncer'den)

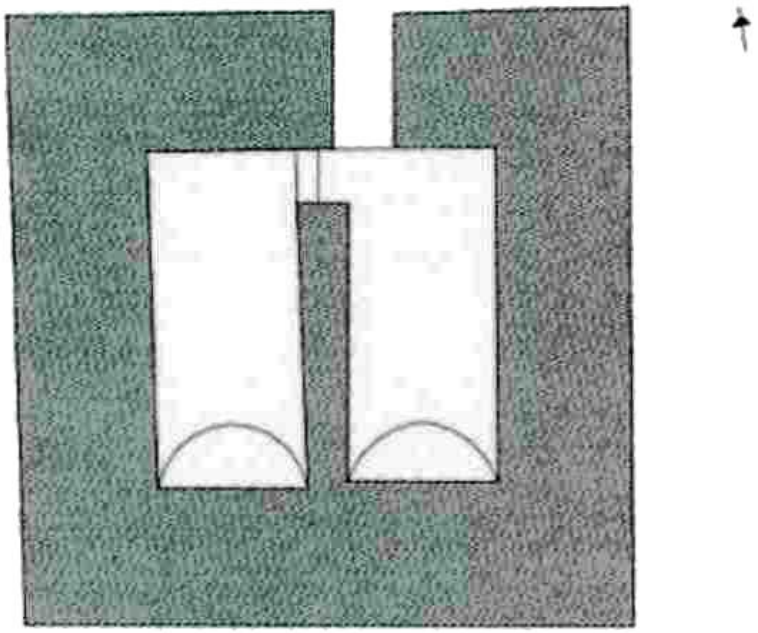
Çizim 38: Gözcü Baba Kümbeti, Kesit (O. C. Tuncer'den)

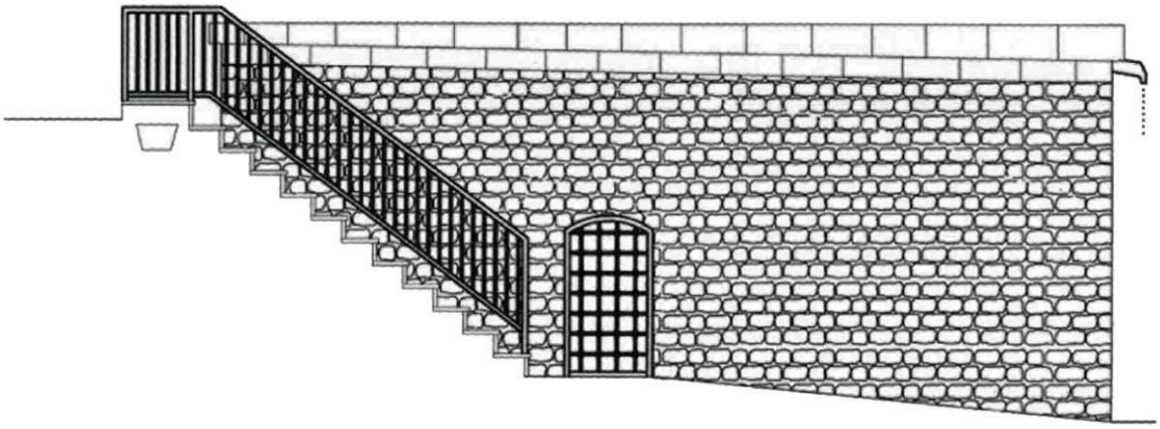
Çizim 39: Gözcü Baba Kümbeti, Kuzey Cephe (O. C. Tuncer'den)

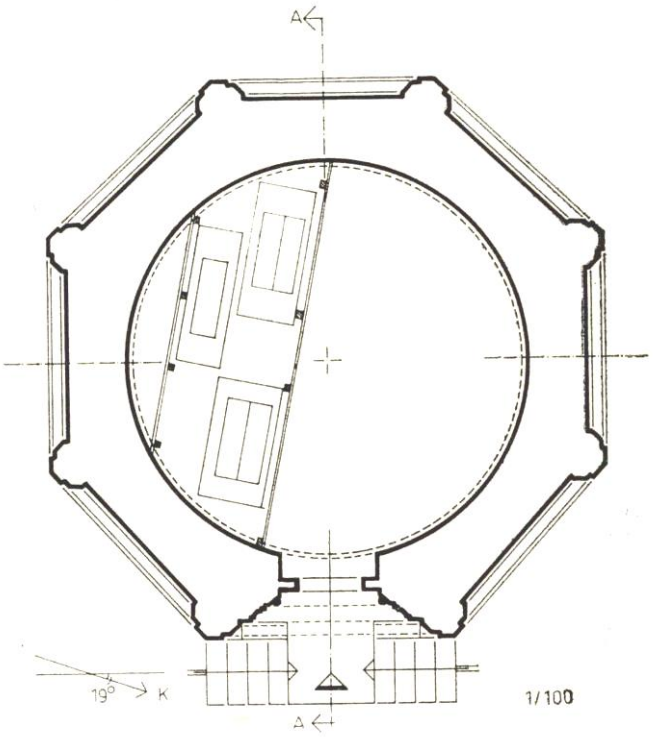
Çizim 40: Gözcü Baba Kümbeti, Güney Cephe (O. C. Tuncer'den)

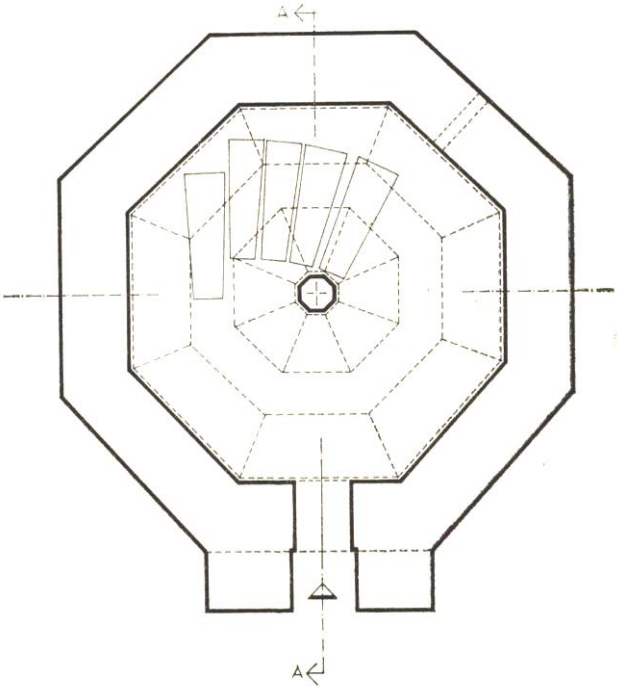
Çizim 41: İskender Baba Türbesi (H. Gündoğdu'dan)

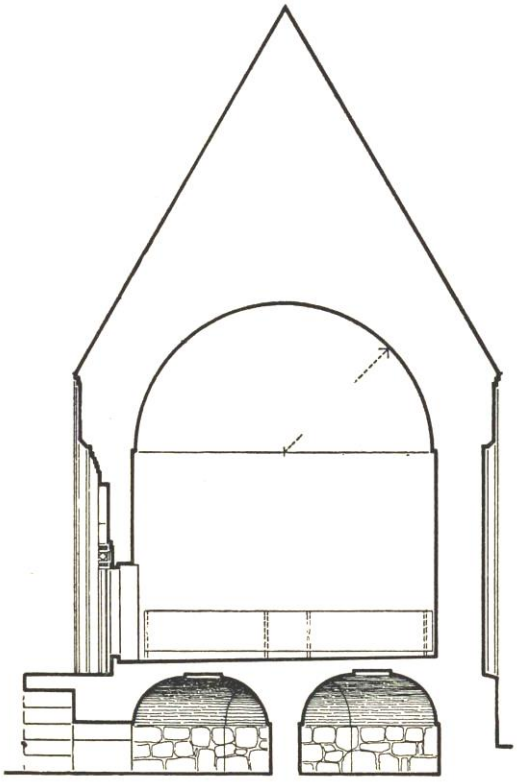
Çizim 42: İskender Baba Türbesi, Giriş Cephesi (H. Gündoğdu'dan)

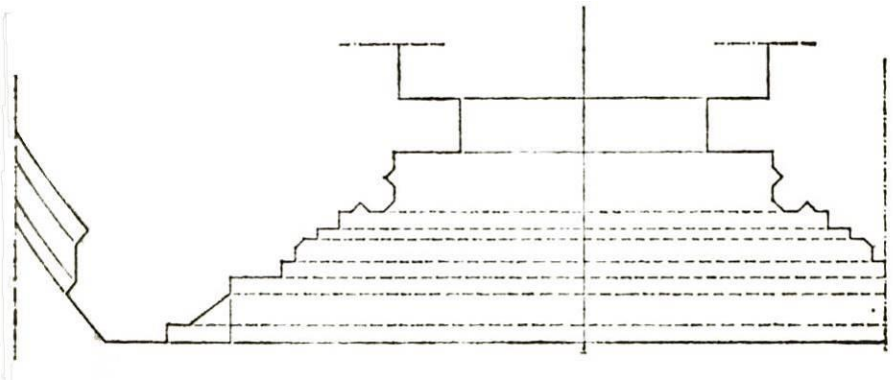
Çizim 43: Melik Gazi Kümbeti, Alt Kat (O. C. Tuncer'den)

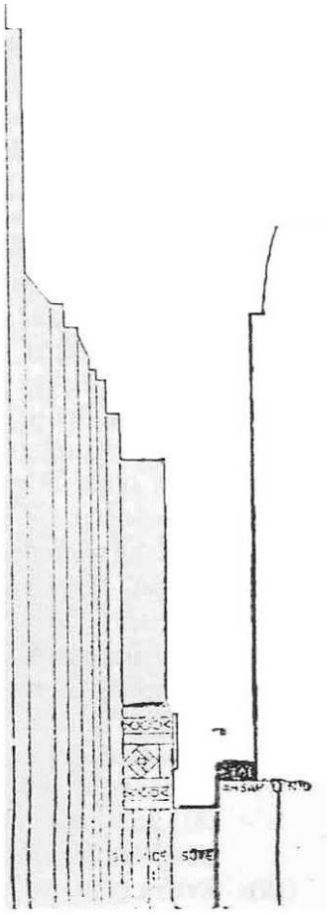
Çizim 44: Melik Gazi Kümbeti, Üst Kat (O. C. Tuncer'den)

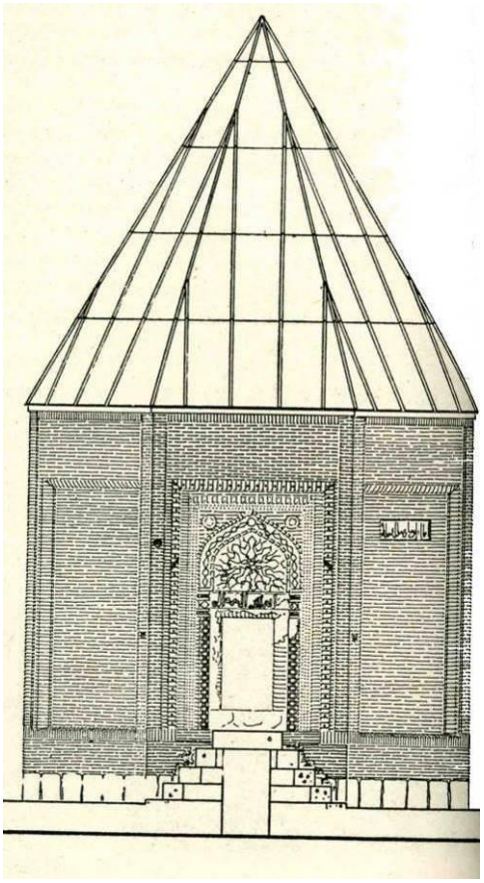
Çizim 45: Melik Gazi Kümbeti, Kesit (O. C. Tuncer'den)

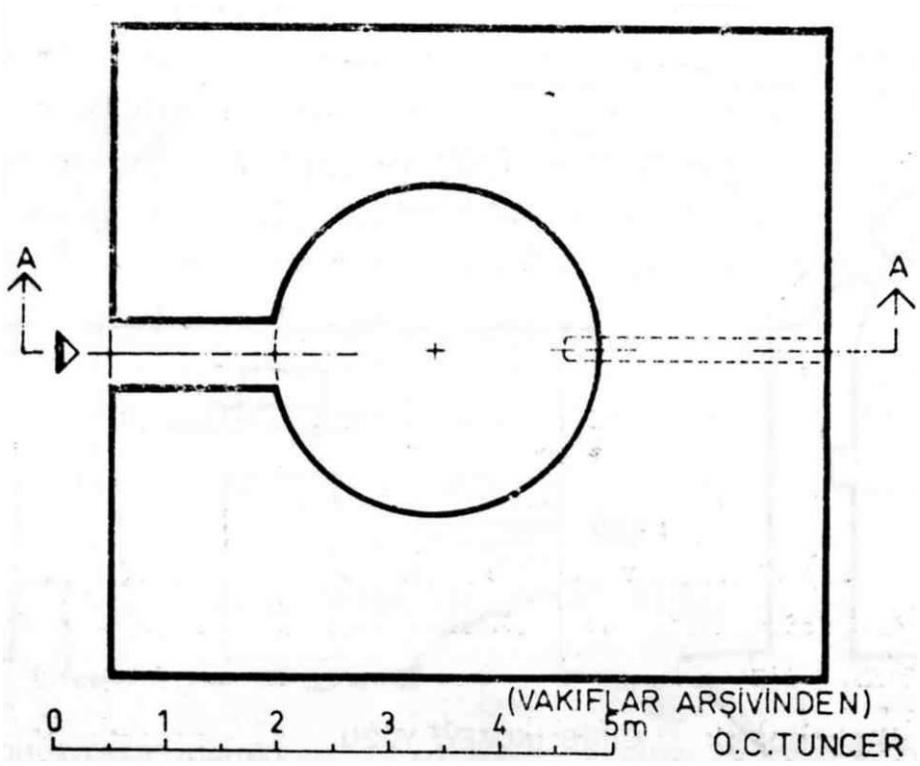
Çizim 46: Melik Gazi Kümbeti, Üst Kat Giriş Planı (O. C. Tuncer'den)

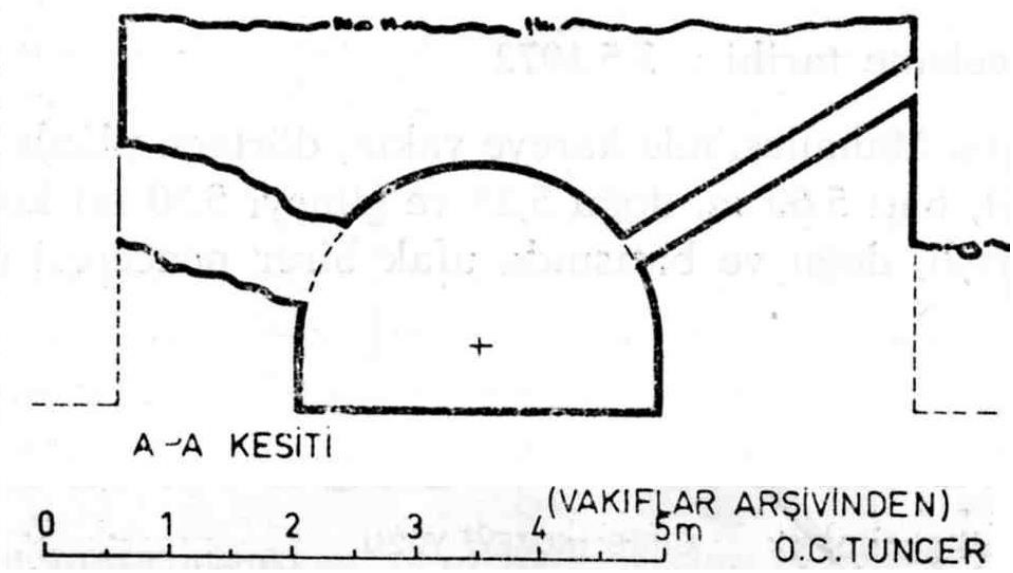
Çizim 47: Melik Gazi Kümbeti, Üst Kat Giriş Kesiti (O. C. Tuncer'den)

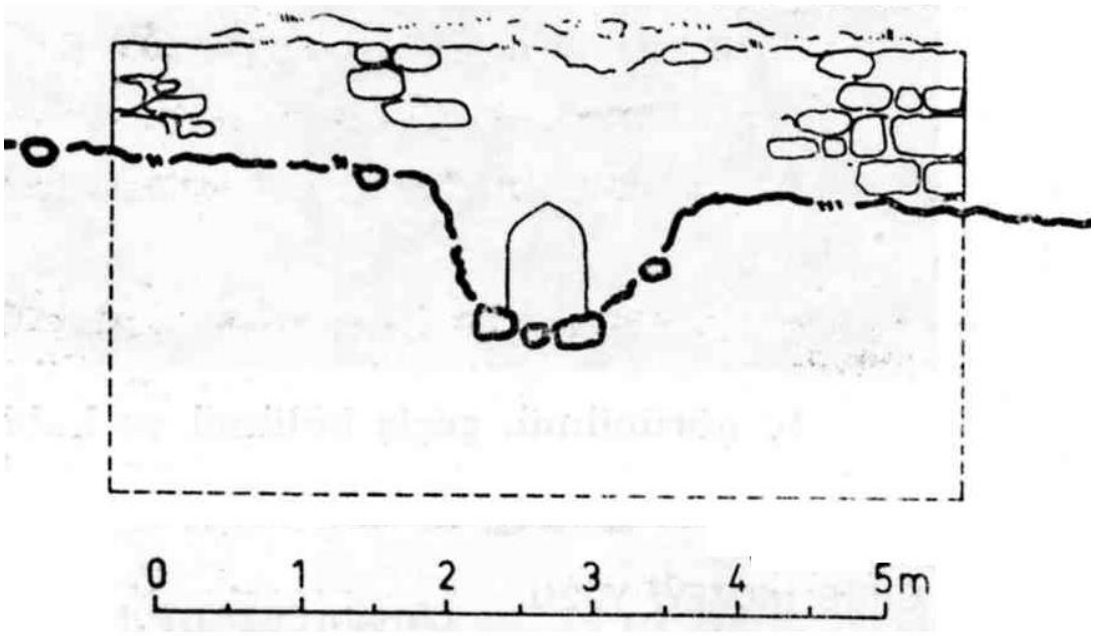
Çizim 48: Melik Gazi Kümbeti, Doğu Cephe (O. C. Tuncer'den)

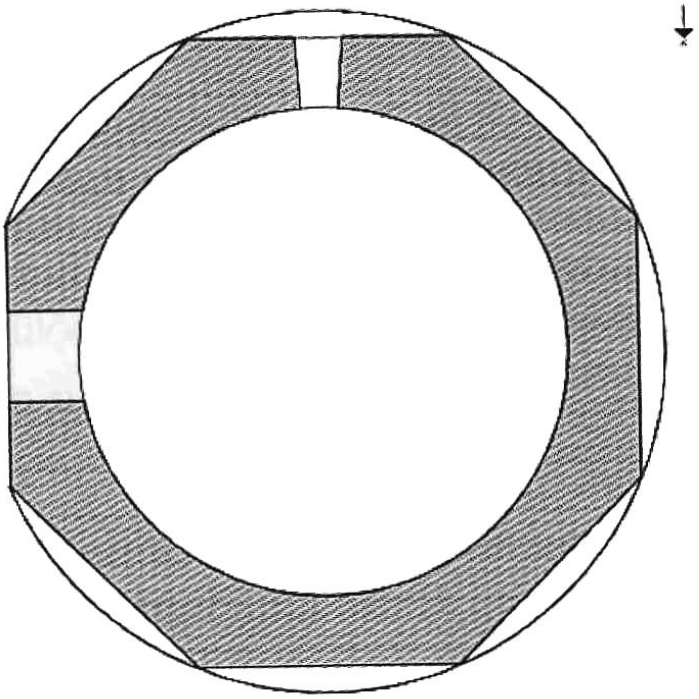
Çizim 49: Midilli Baba Türbesi (O. C. Tuncer'den)

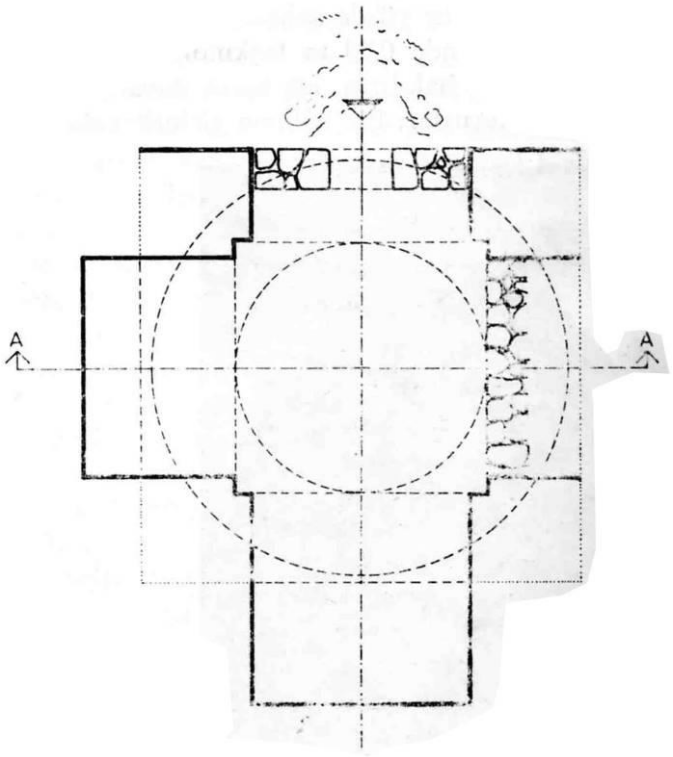
Çizim 50: Midilli Baba Türbesi, Kesit (O. C. Tuncer'den)

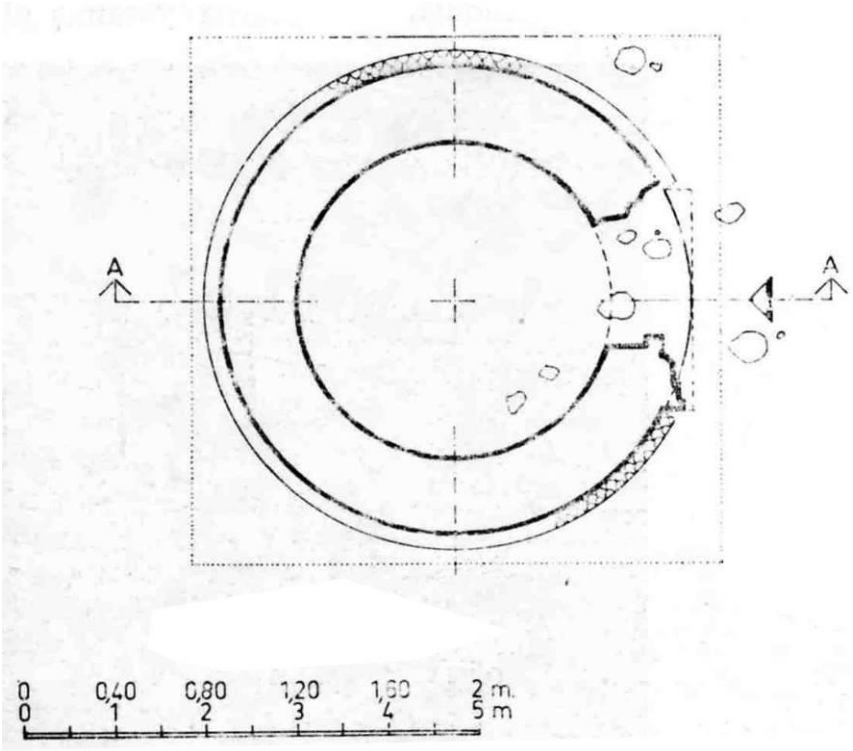
Çizim 51: Midilli Baba Türbesi, Batı Cephe (O. C. Tuncer'den)

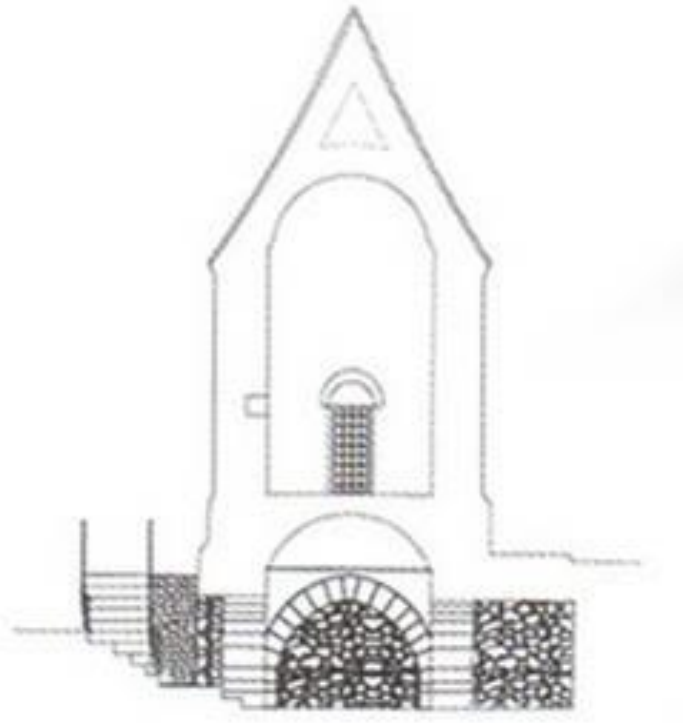
Çizim 52: Sancaktar Kümbeti (H. Gündoğdu'dan)

Çizim 53: Togay Hatun Kümbeti, Alt Kat (O. C. Tuncer'den)

Çizim 54: Togay Hatun Kümbeti, Üst Kat (O. C. Tuncer'den)

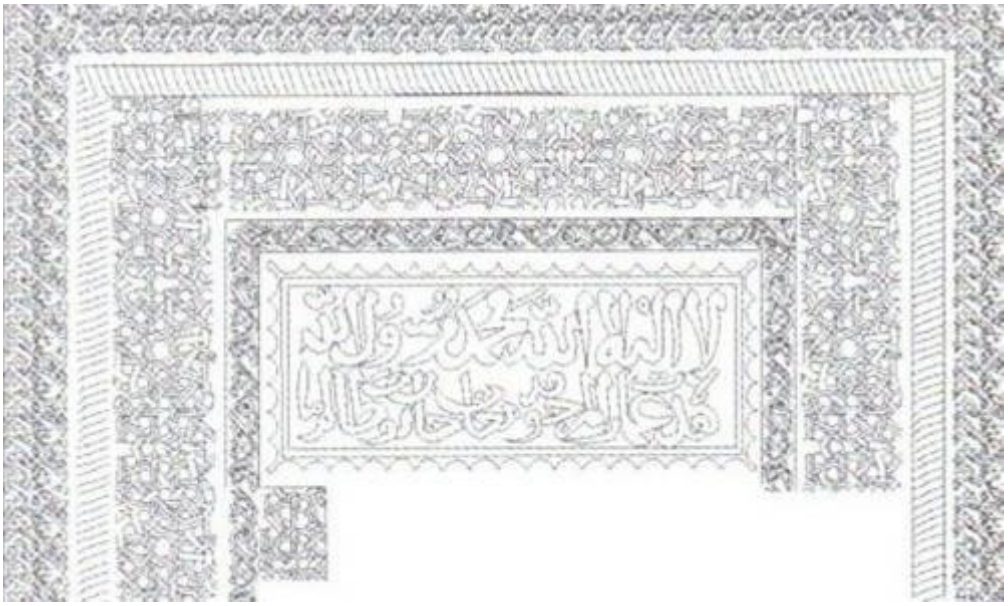
Çizim 55: Togay Hatun Kümbeti, Kesit (O. C. Tuncer'den)

Çizim 56: Togay Hatun Kümbeti, Kuzey Cephe (O. C. Tuncer'den)

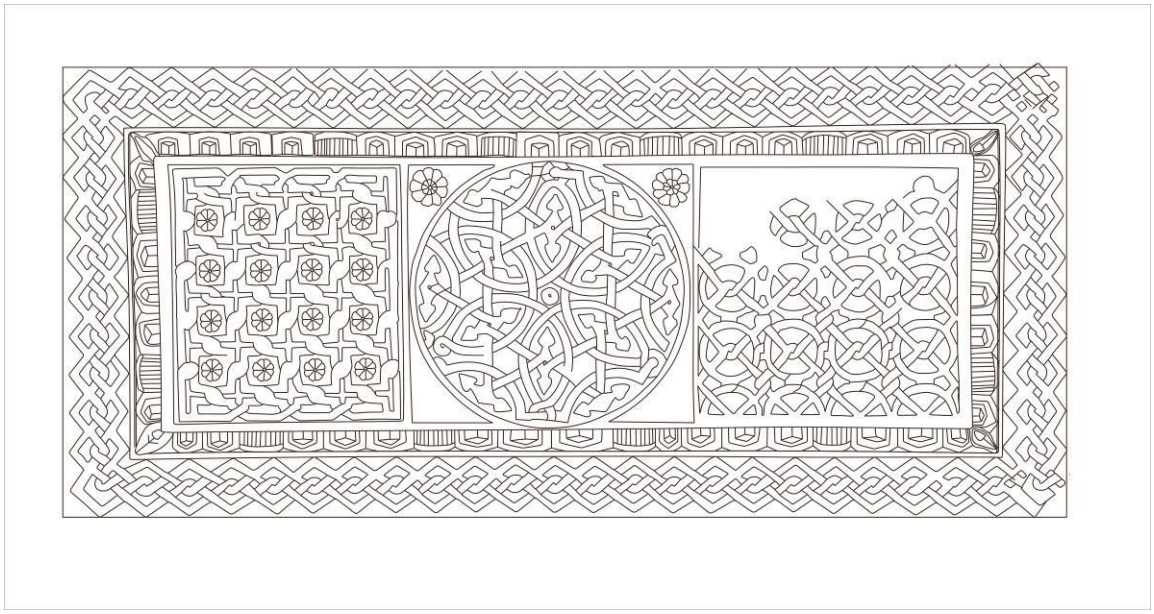

Çizim 57: Togay Hatun Kümbeti, Gövde Süslemesi (Gündoğdu, vd.'den)

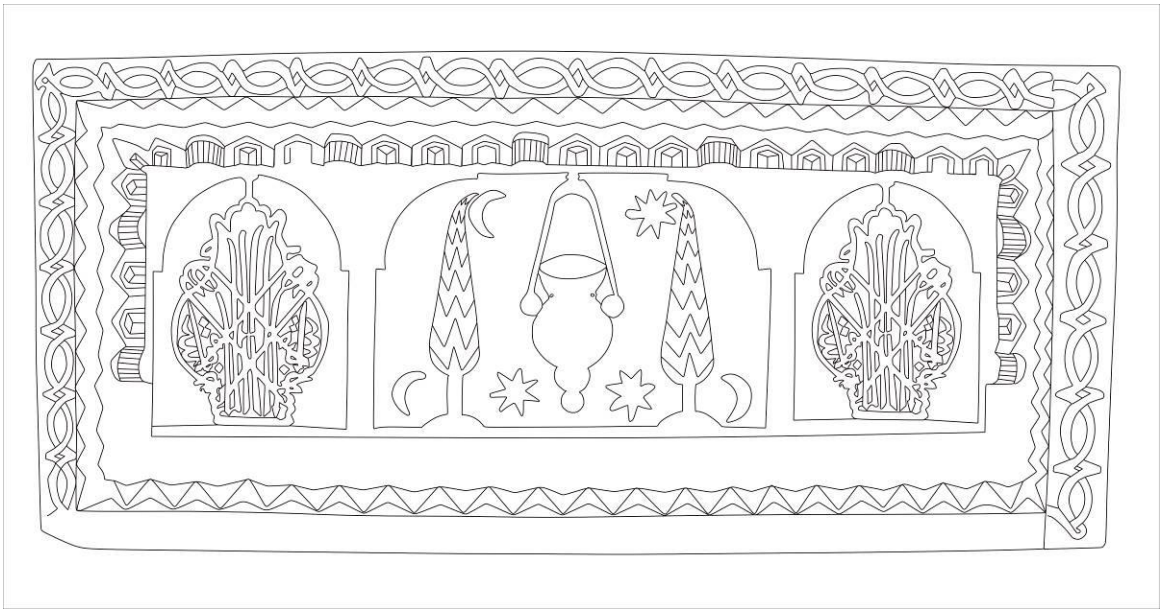

Çizim 58: Togay Hatun Kümbeti, Giriş Süslemesi (Gündoğdu, vd.'den)

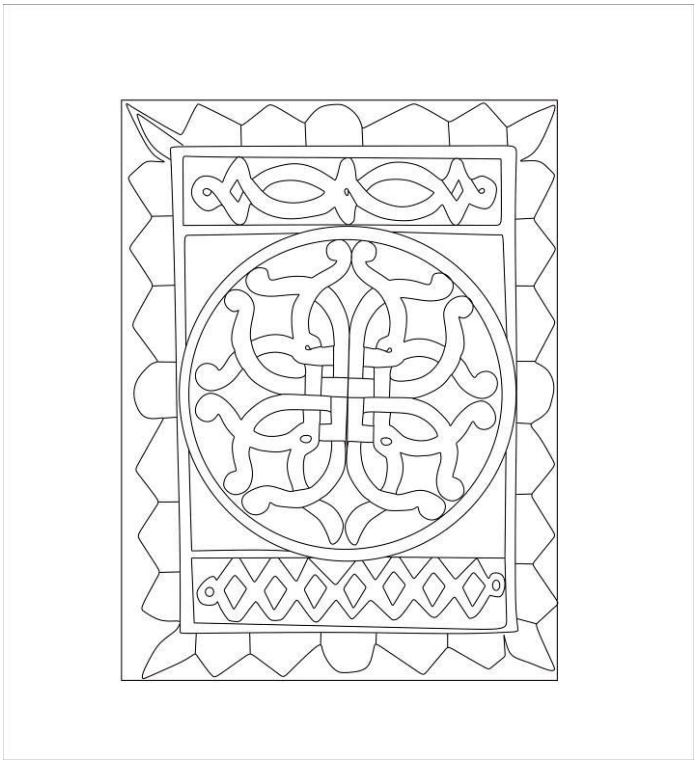
Çizim 59: Anonim Kümbet (Gündoğdu, vd.'den)

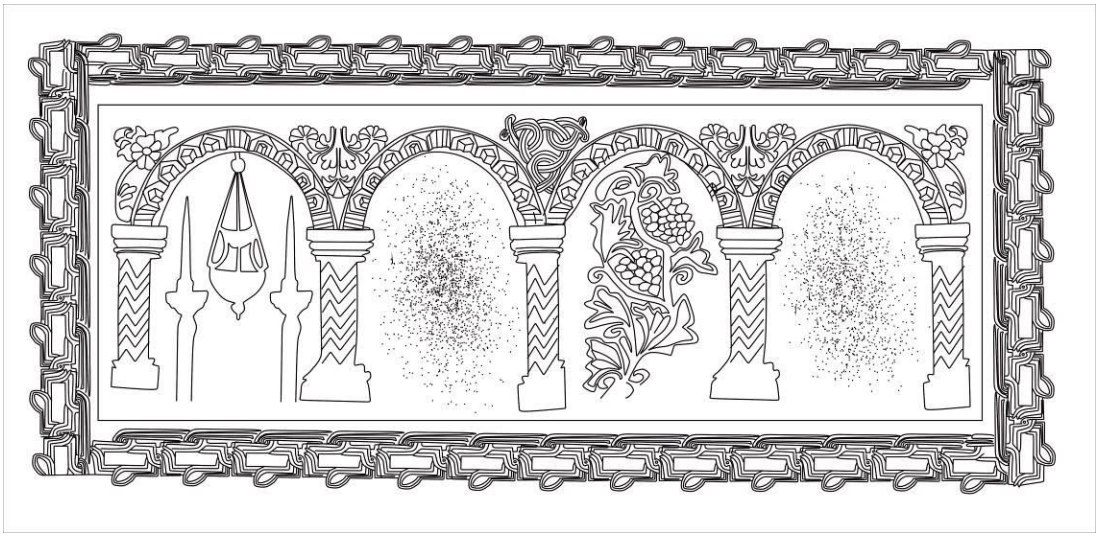
Çizim 60: Sağıroğullar Aile Mezarlığı (Beyler Mezarlığı), 1 Nolu Mezar Kuzey Yüz

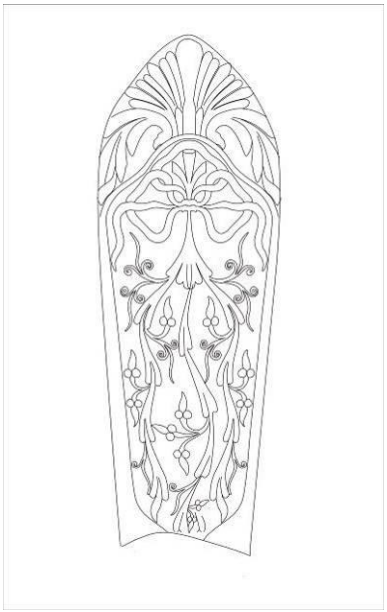
Çizim 61: Sağıroğullar Aile Mezarlığı (Beyler Mezarlığı), 1 Nolu Mezar Güney Yüz

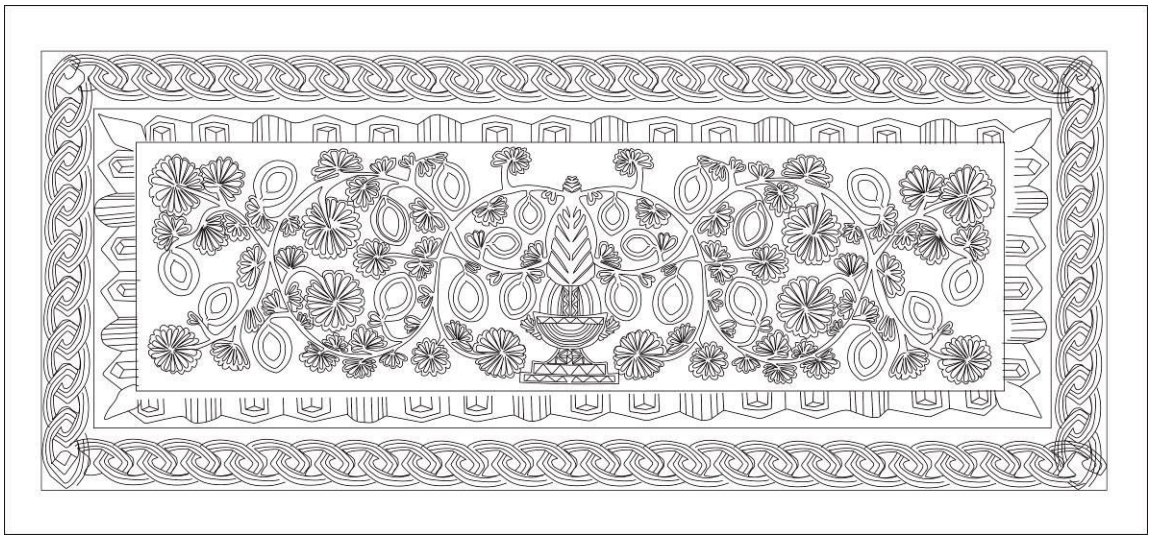
Çizim 62: Sağıroğullar Aile Mezarlığı (Beyler Mezarlığı), 1 Nolu Mezar Doğu Yüz

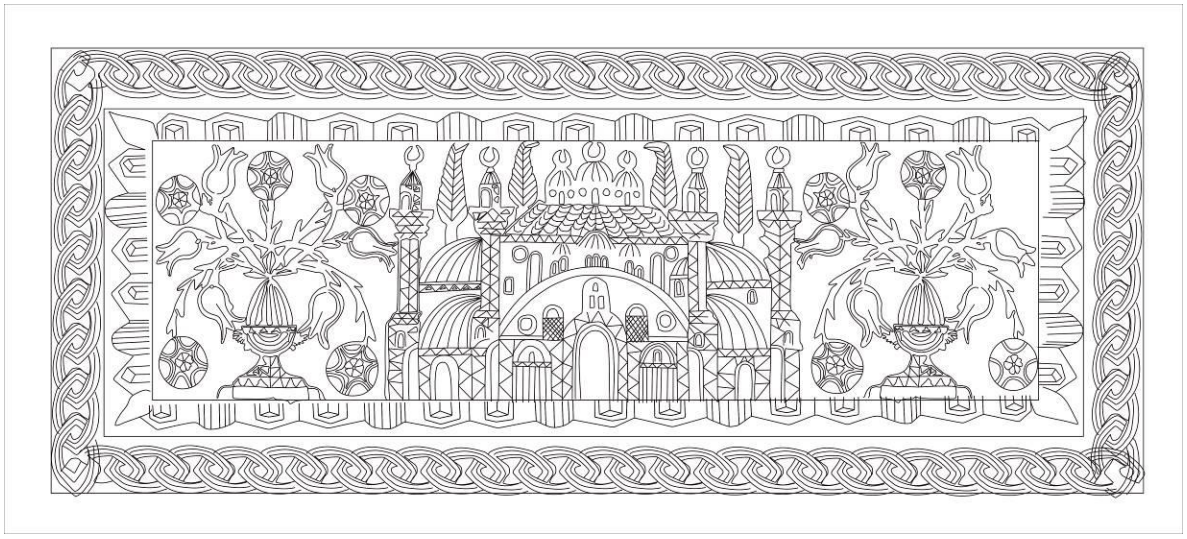
Çizim 63: Sağıroğullar Aile Mezarlığı (Beyler Mezarlığı), 2 Nolu Mezar Güney Yüz

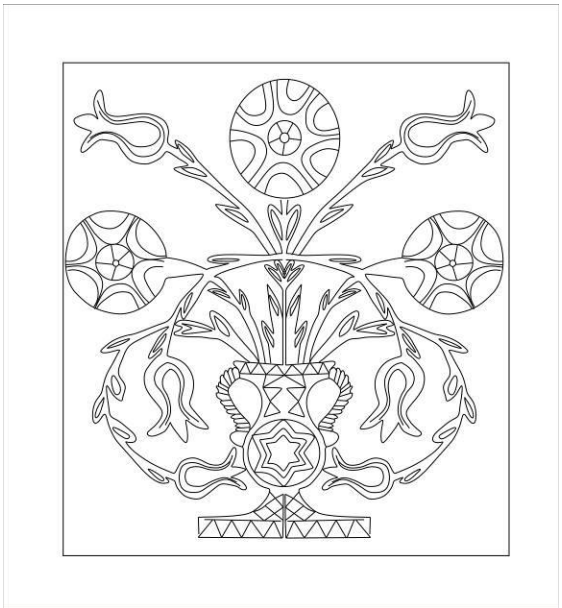
Çizim 64: Sağıroğullar Aile Mezarlığı (Beyler Mezarlığı), 2 Nolu Mezar Ayak Taşı

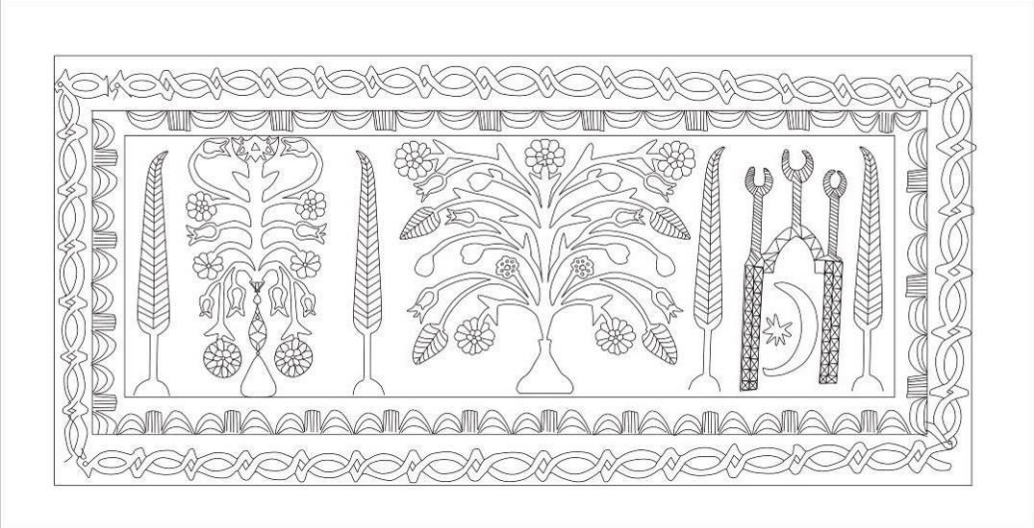
Çizim 65: Sağıroğullar Aile Mezarlığı (Beyler Mezarlığı), 3 Nolu Mezar Kuzey Yüz

Çizim 66: Sağıroğullar Aile Mezarlığı (Beyler Mezarlığı), 3 Nolu Mezar Güney Yüz

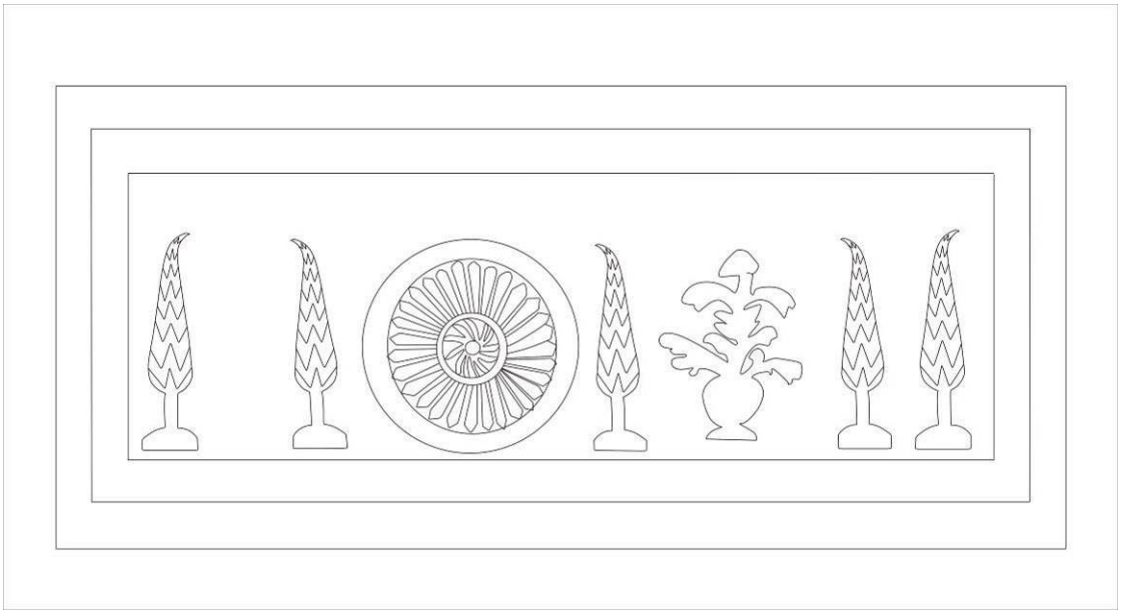

Çizim 67: Sağıroğullar Aile Mezarlığı (Beyler Mezarlığı), 3 Nolu Mezar Batı Yüz

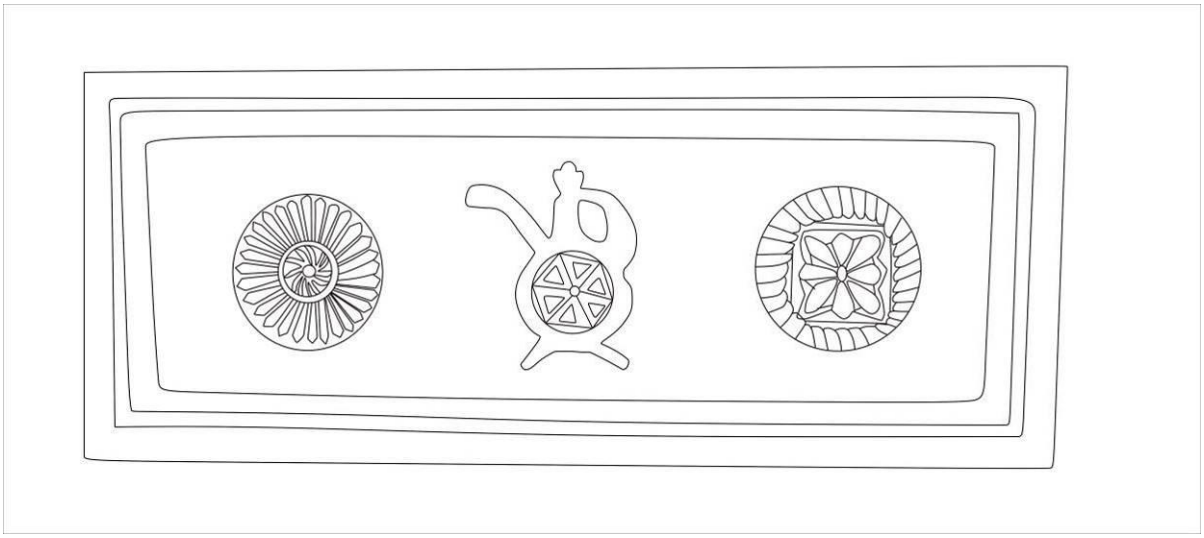

Çizim 68: Sağıroğullar Aile Mezarlığı (Beyler Mezarlığı), 5 Nolu Mezar Kuzey Yüz

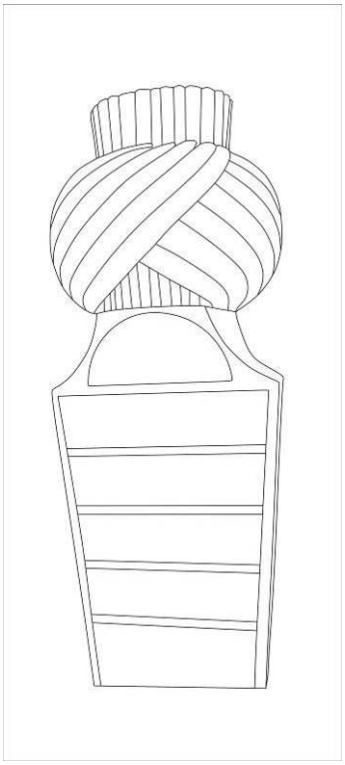
Çizim 69: Sağıroğullar Aile Mezarlığı (Beyler Mezarlığı), 5 Nolu Mezar Güney Yüz

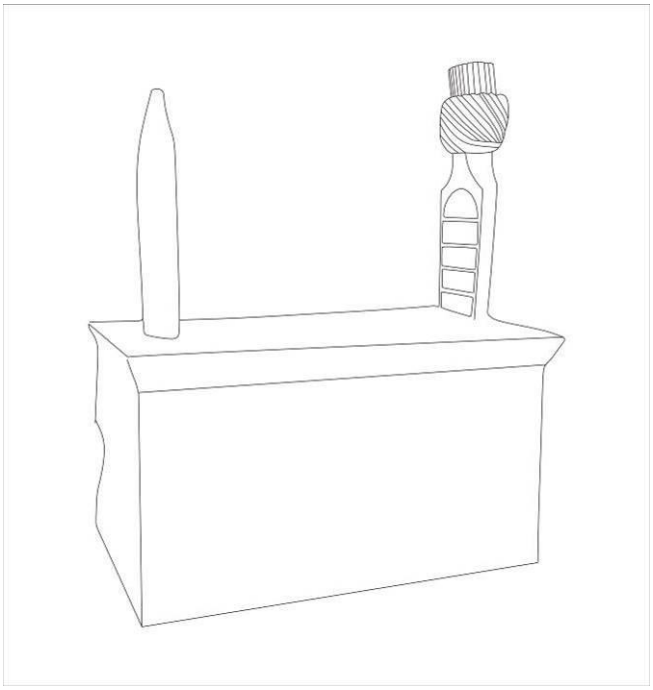
Çizim 70: Sağıroğullar Aile Mezarlığı (Beyler Mezarlığı), 8 Nolu Mezar Kuzey Yüz

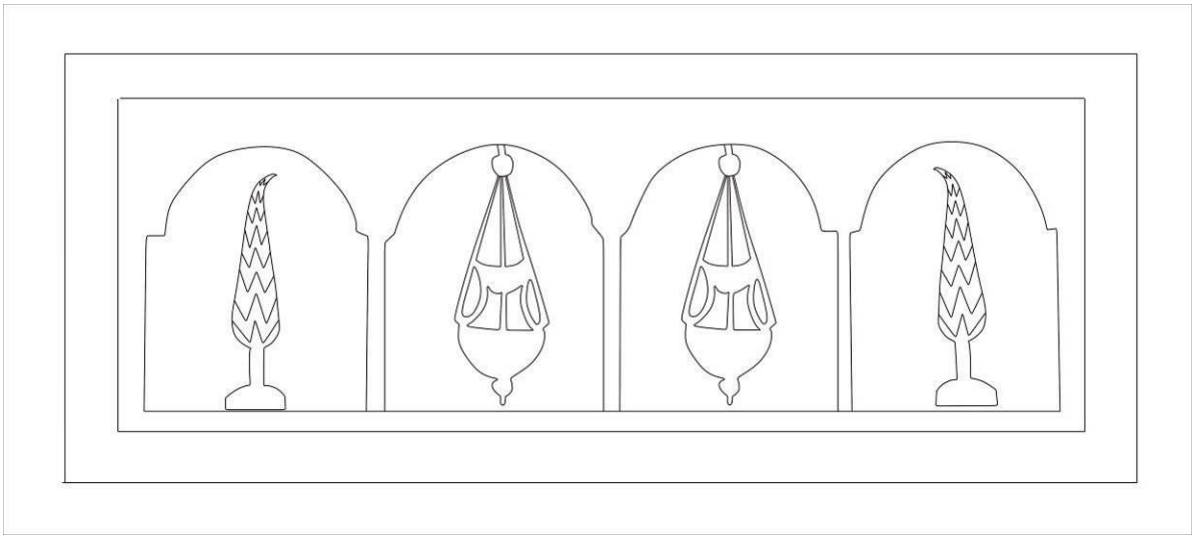
Çizim 71: Sağıroğullar Aile Mezarlığı (Beyler Mezarlığı), 8 Nolu Mezar Güney Yüz

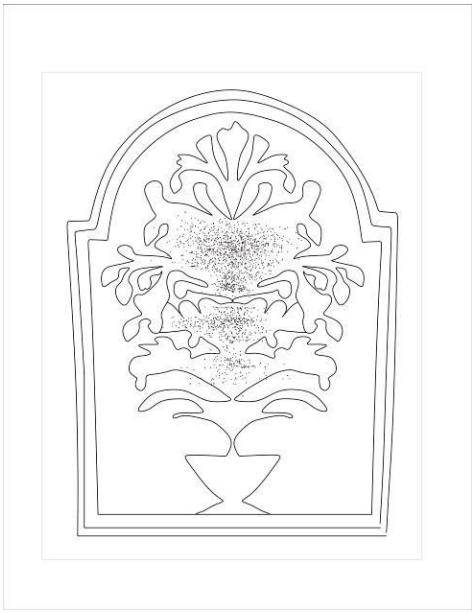
Çizim 72: Sağıroğullar Aile Mezarlığı (Beyler Mezarlığı), 8 Nolu Mezar Baş Taşı

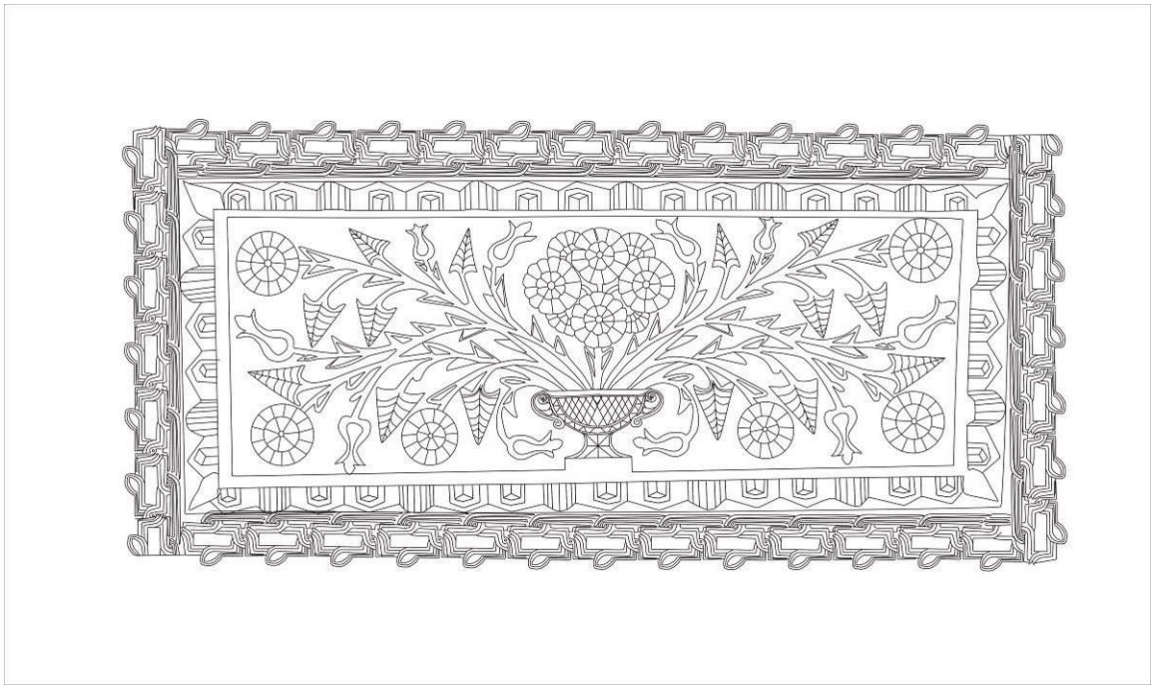
Çizim 73: Sağıroğullar Aile Mezarlığı (Beyler Mezarlığı), 13 Nolu Mezar

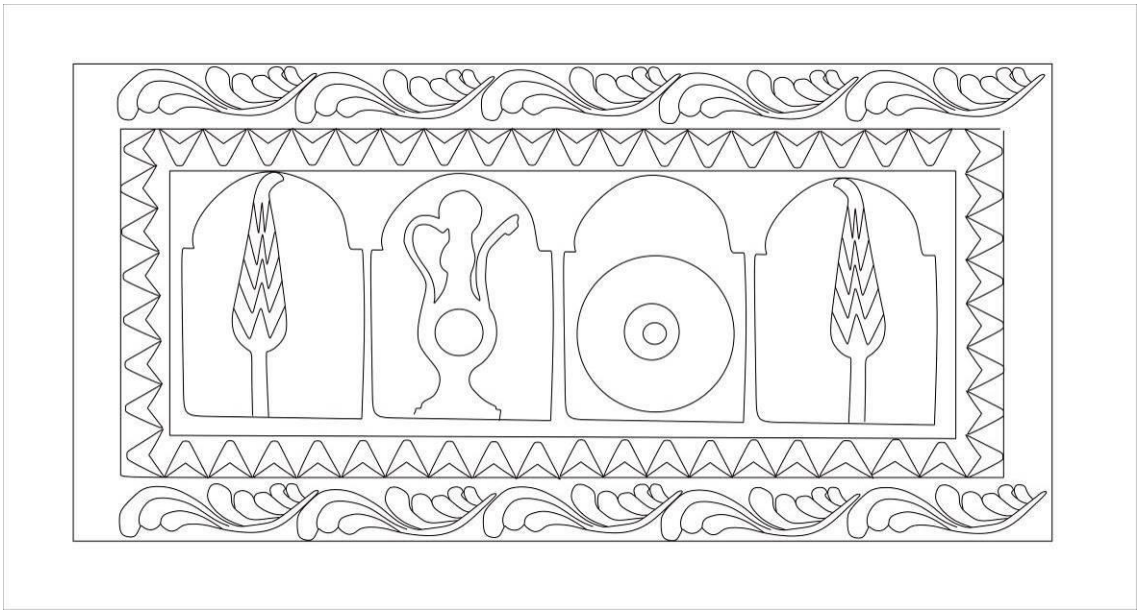
Çizim 74: Sağıroğullar Aile Mezarlığı (Beyler Mezarlığı), 17 Nolu Mezar Kuzey Yüz

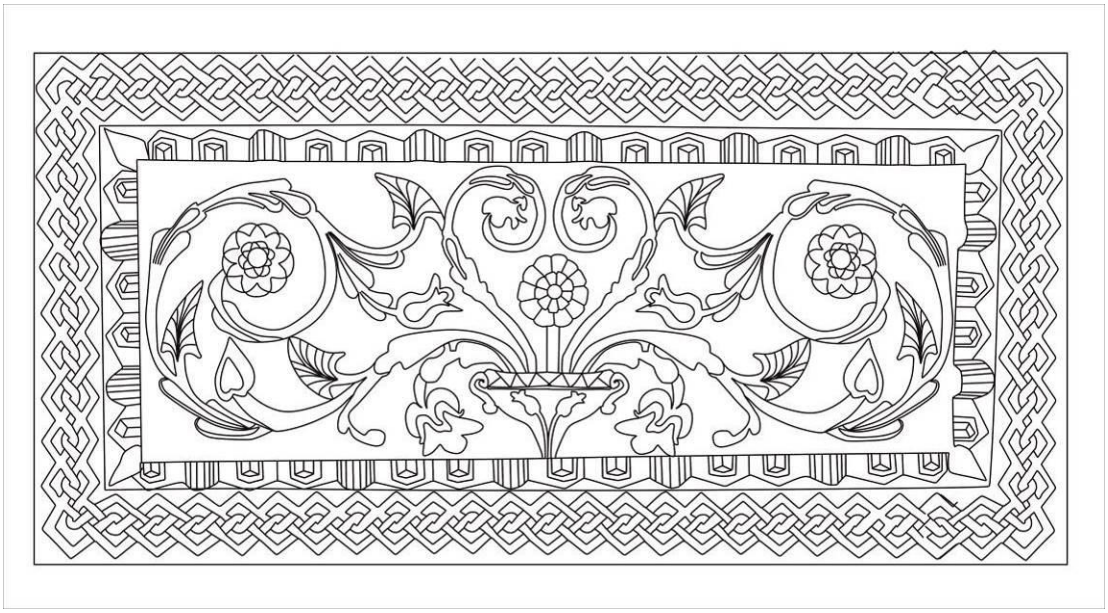
Çizim 75: Sağıroğullar Aile Mezarlığı (Beyler Mezarlığı), 17 Nolu Mezar Doğu Yüz

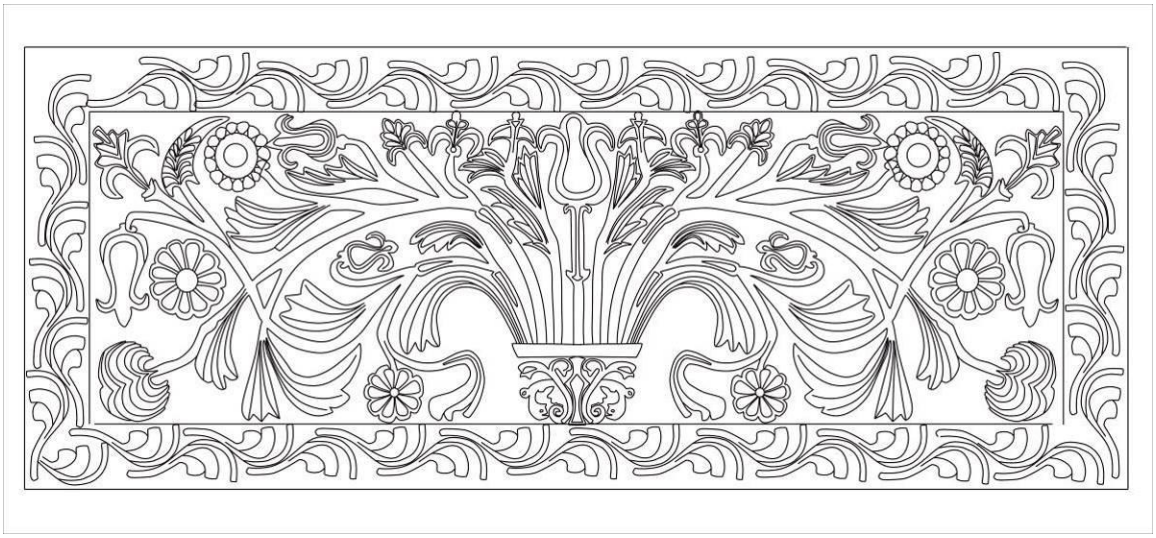
Çizim 76: Sağıroğullar Aile Mezarlığı (Beyler Mezarlığı), 29 Nolu Mezar Kuzey Yüz

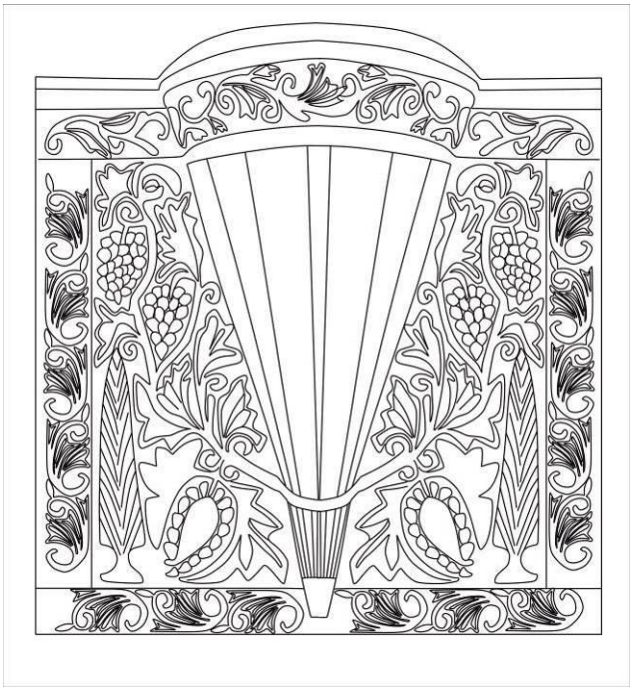
Çizim 77: Sağıroğullar Aile Mezarlığı (Beyler Mezarlığı), 29 Nolu Mezar Güney Yüz

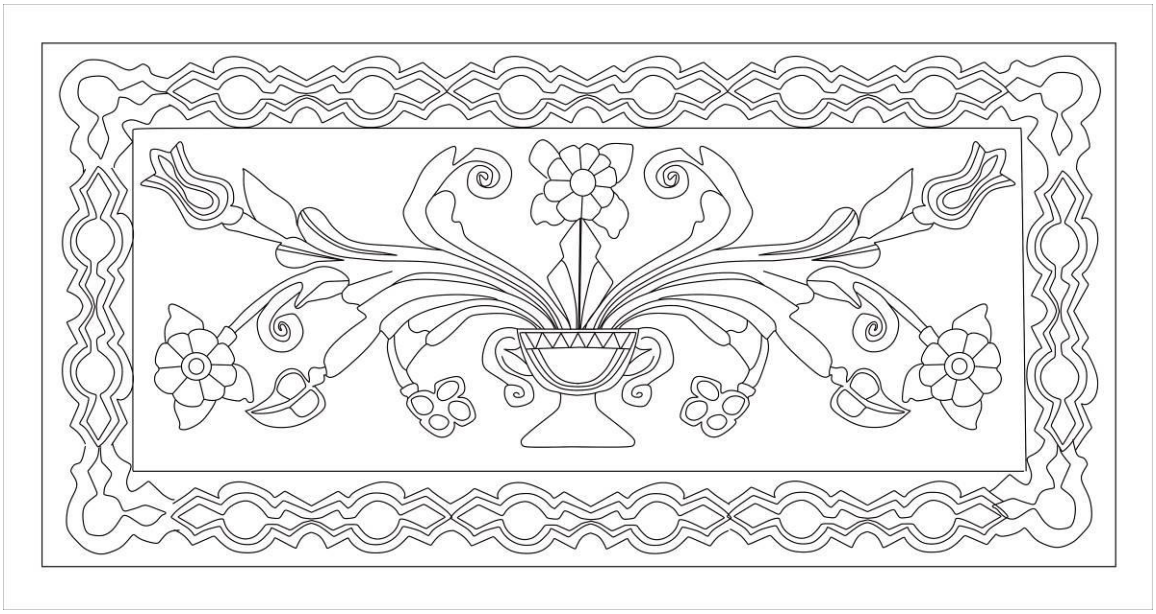
Çizim 78: Sağıroğullar Aile Mezarlığı (Beyler Mezarlığı), 34 Nolu Mezar Kuzey Yüz

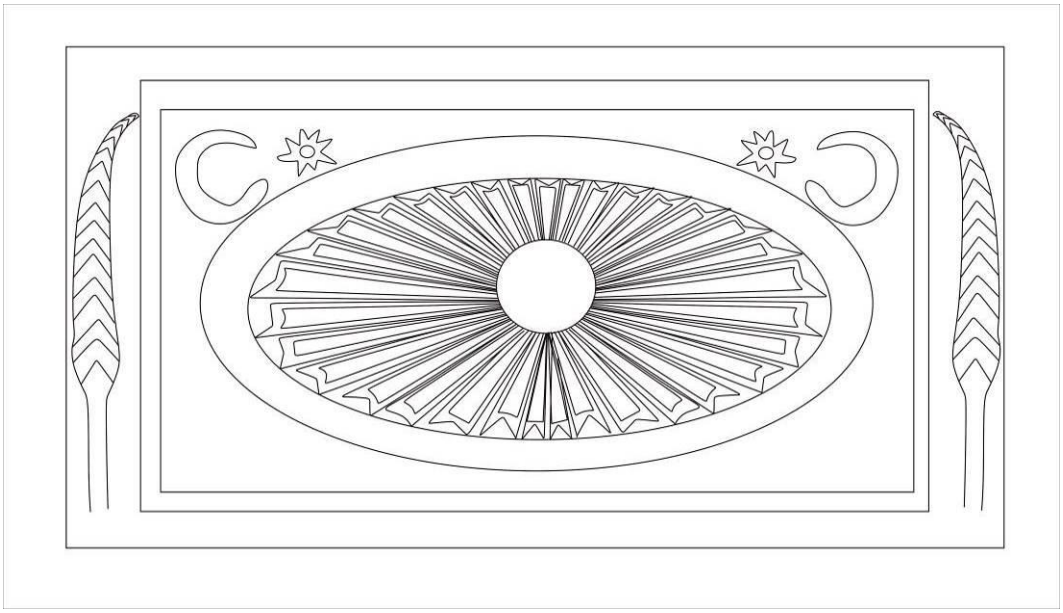
Çizim 79: Sağıroğullar Aile Mezarlığı (Beyler Mezarlığı), 35 Nolu Mezar Kuzey Yüz

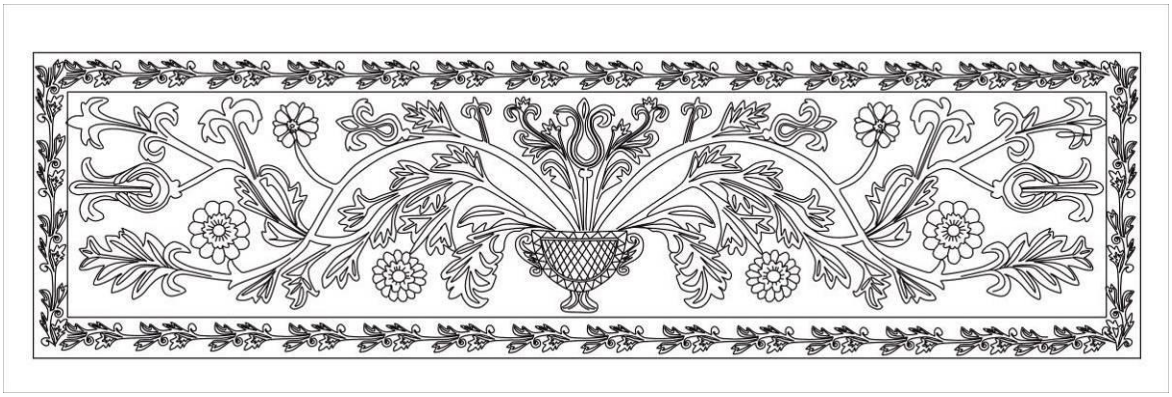
Çizim 80: Sağıroğullar Aile Mezarlığı (Beyler Mezarlığı), 35 Nolu Mezar Doğu Yüz

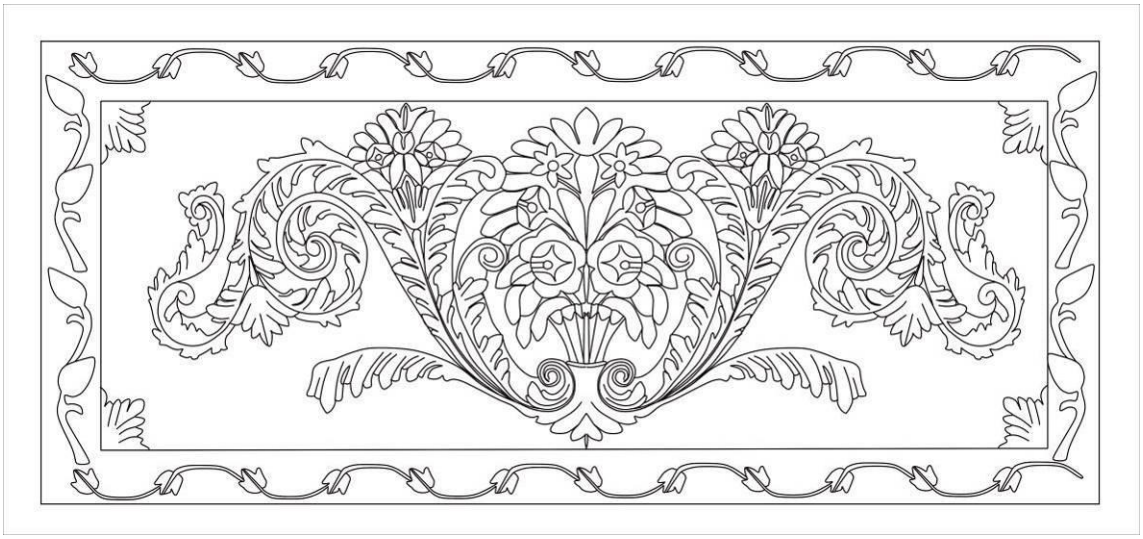
Çizim 81: Sağıroğullar Aile Mezarlığı (Beyler Mezarlığı), 41 Nolu Mezar Güney Yüz

Çizim 82: Sağıroğullar Aile Mezarlığı (Beyler Mezarlığı), 42 Nolu Mezar Kuzey Yüz

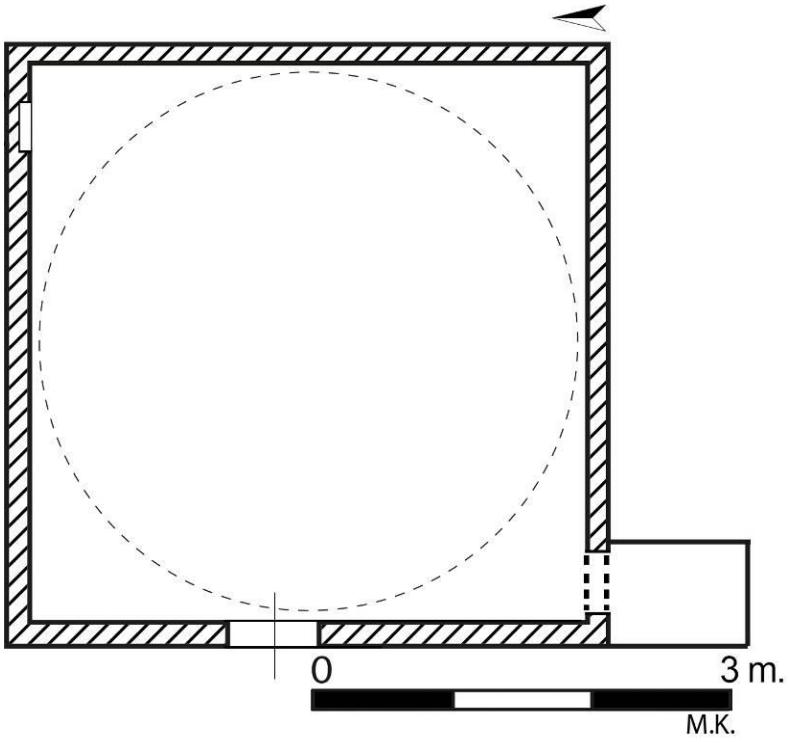
Çizim 83: Sağıroğullar Aile Mezarlığı (Beyler Mezarlığı), 44 Nolu Mezar Güney Yüz

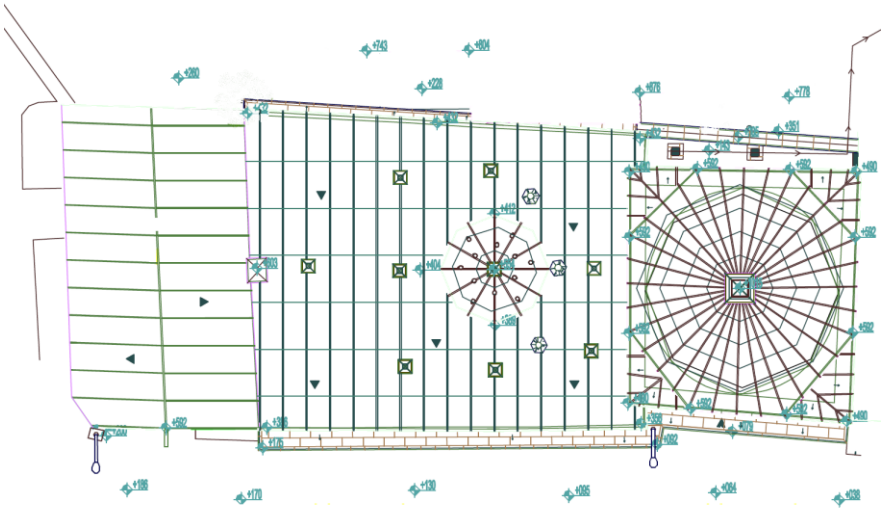
Çizim 84: Sağıroğullar Aile Mezarlığı (Beyler Mezarlığı), 45 Nolu Mezar Kuzey Yüz

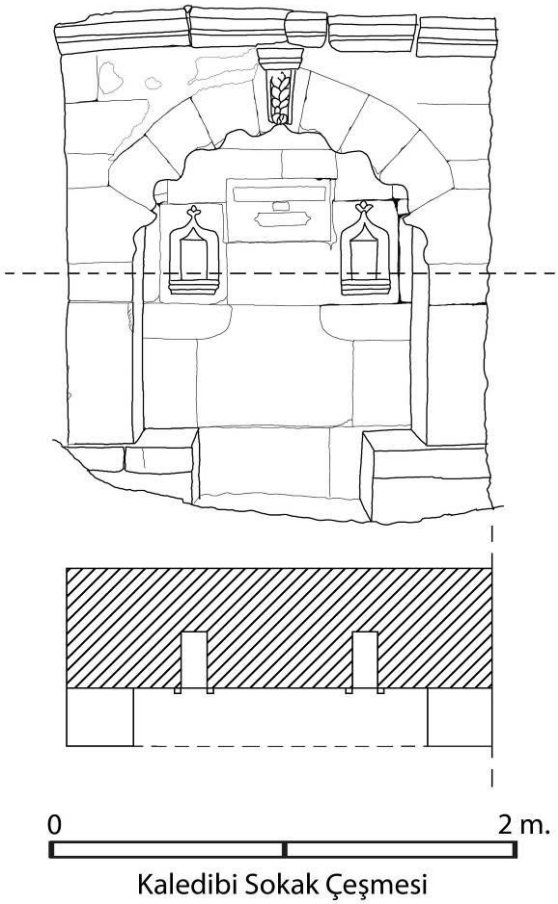
Çizim 85: Sağıroğullar Aile Mezarlığı (Beyler Mezarlığı), 45 Nolu Mezar Doğu ve Batı Yüz

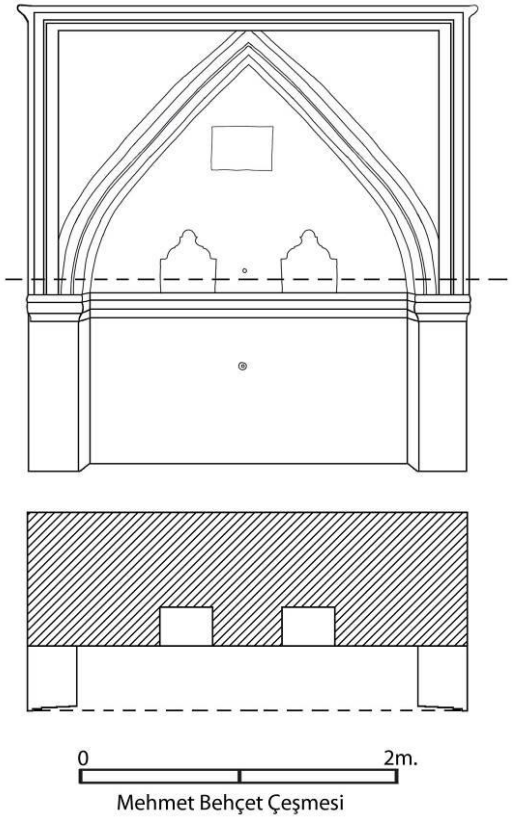
Çizim 86: Çarşı Mahallesi Sağıroğulları Hamamı

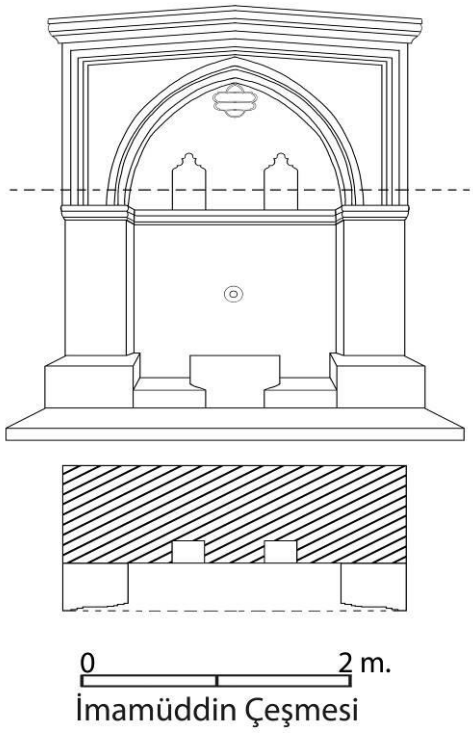
Çizim 87: Gülabi Bey Hamamı (VGM.'den)

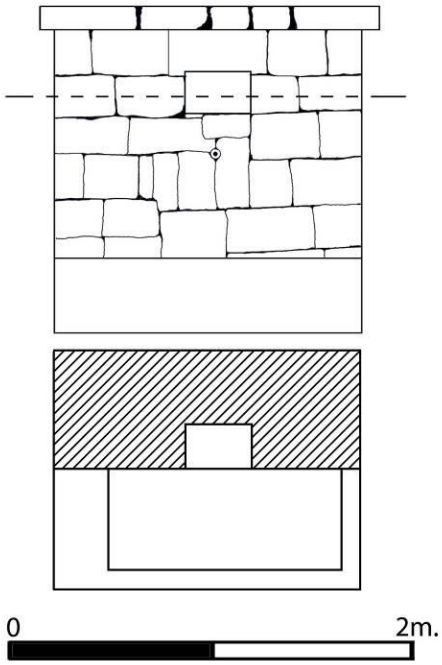
Çizim 88: Çarşı Mahallesi Kaledibi Sokak Çeşmesi

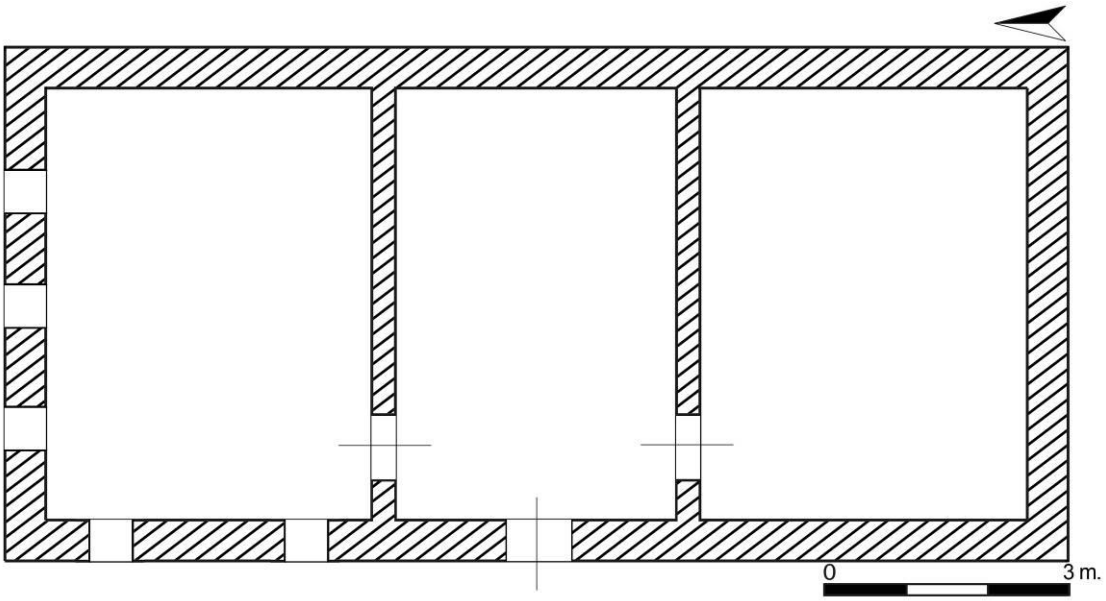
Çizim 89: Hacı Mehmet Behçet Bey Çeşmesi

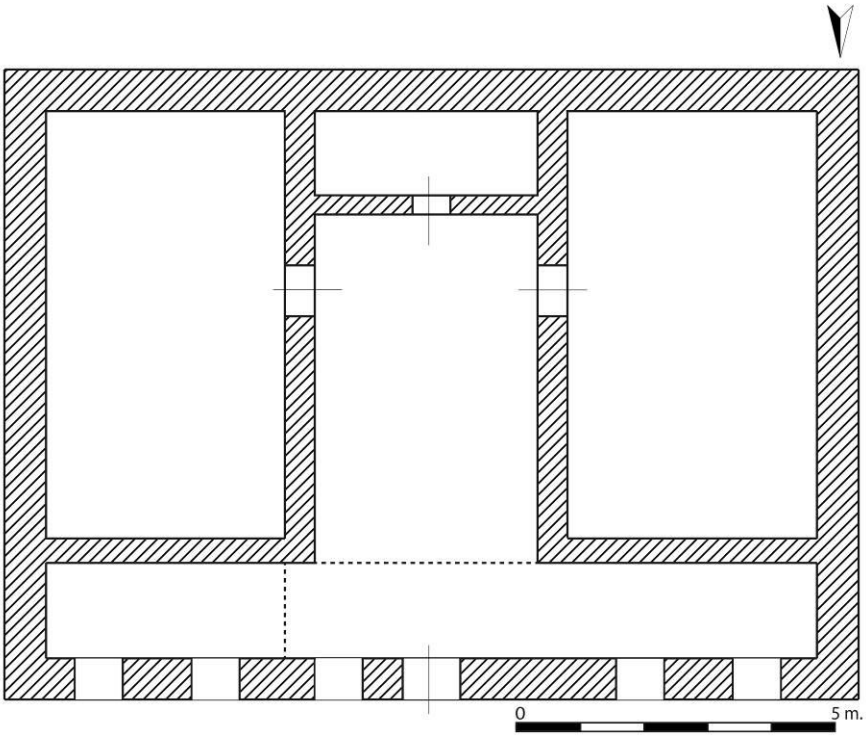
Çizim 90: Hasan Alâ'uddin Bey Çeşmesi

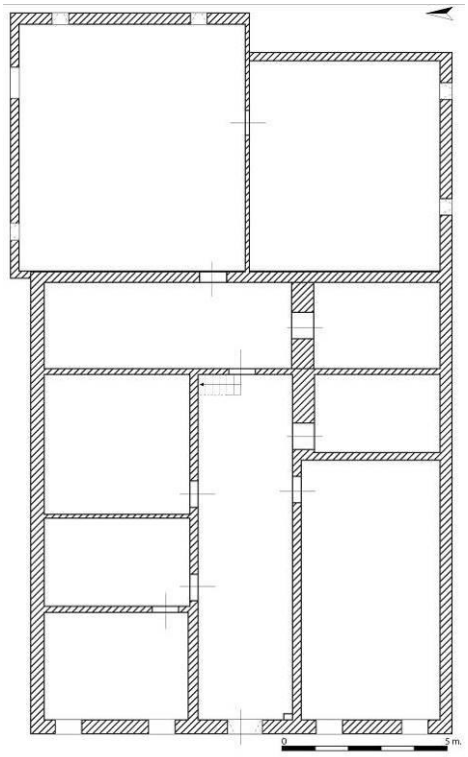
Çizim 91:Yukarı Mahalle (Derebaşı) Camii Çeşmesi

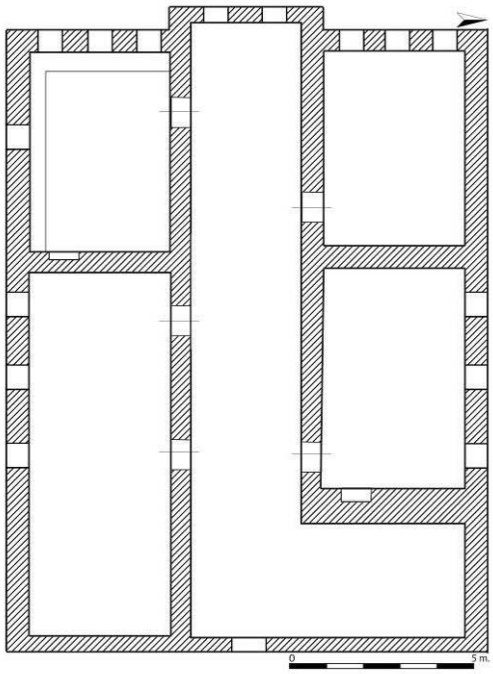
Çizim 92:Ali Çambeli Evi

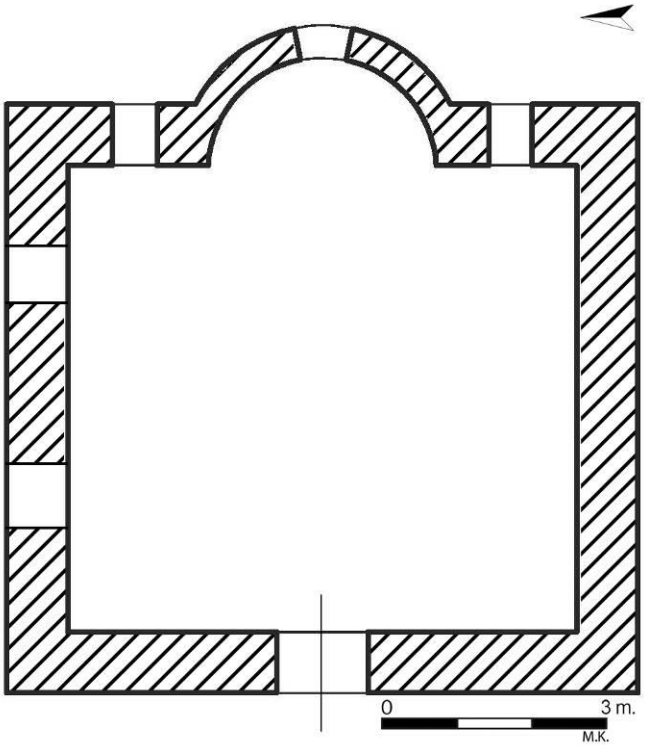
Çizim 93:Hasan Kolak Evi

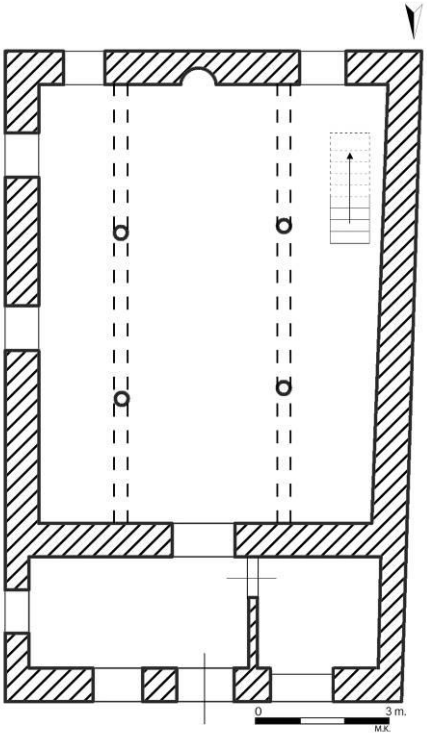
Çizim 94:Salih Ergincan Evi, Alt Kat

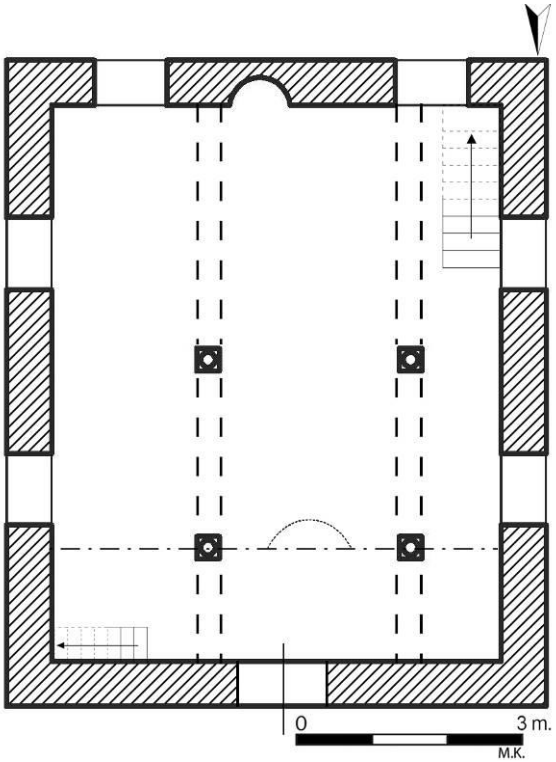
Çizim 95: Salih Ergincan Evi, Üst Kat

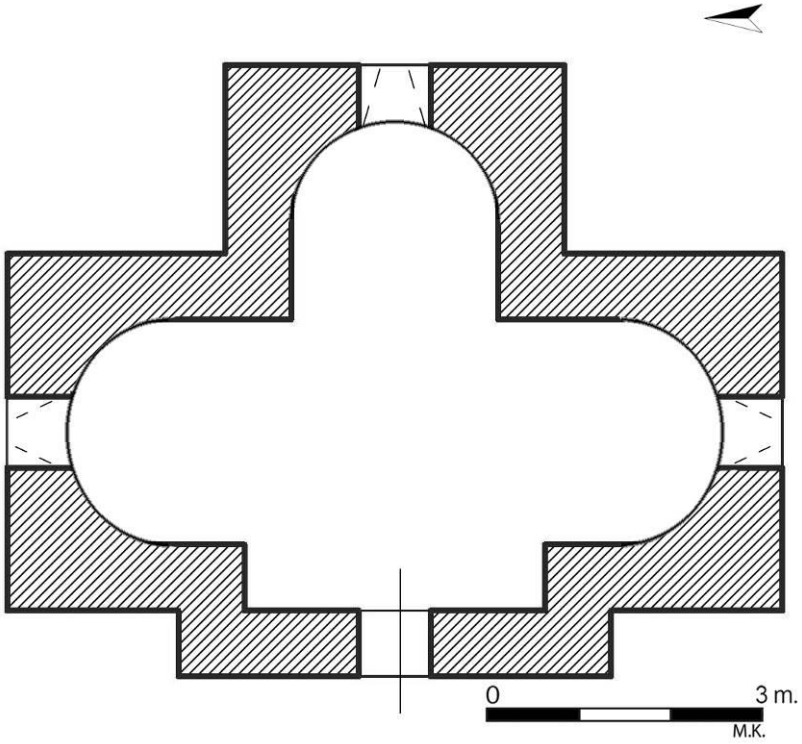
Çizim 96: Akça Köyü Şapeli

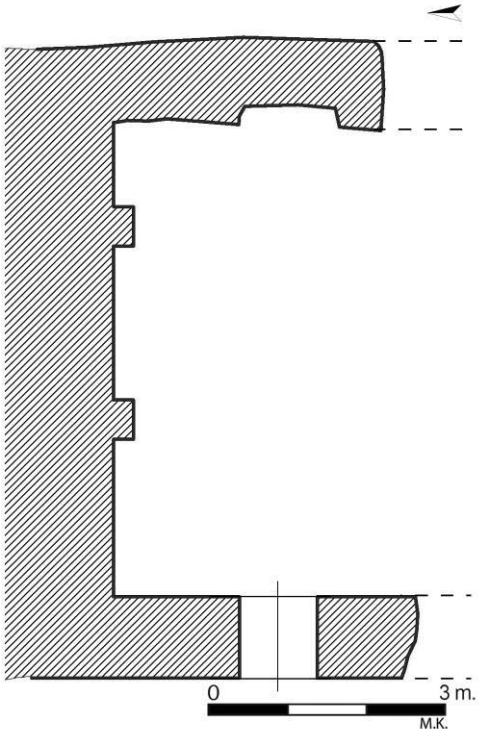
Çizim 97:Ayranpınar Köyü Camii

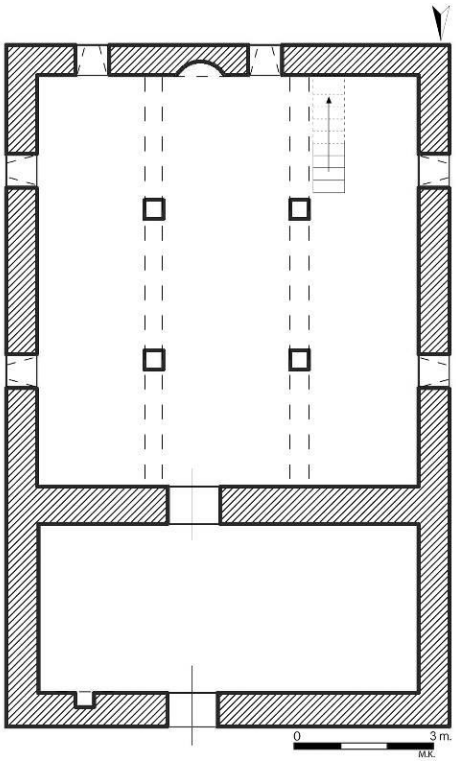
Çizim 98:Boğaziçi Köyü Camii

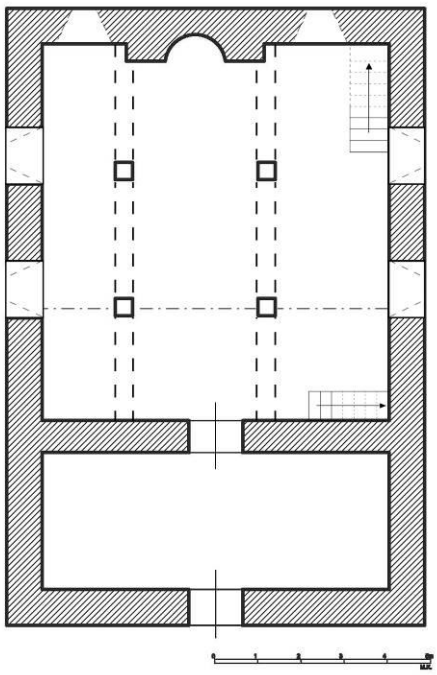
Çizim 99:. Saint Roi Kilisesi

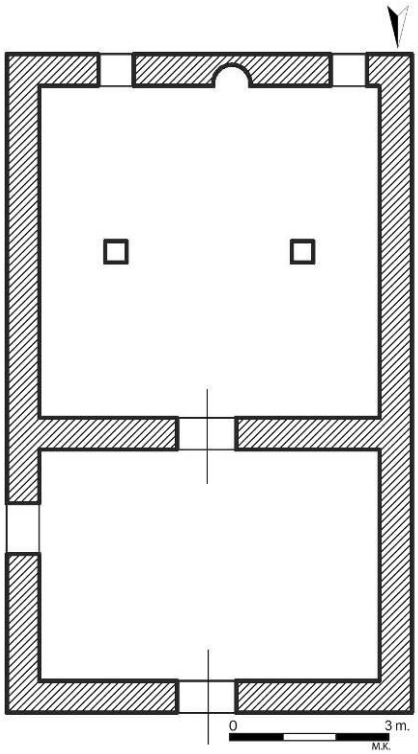
Çizim 100:Boğaziçi Köyü Kilisesi

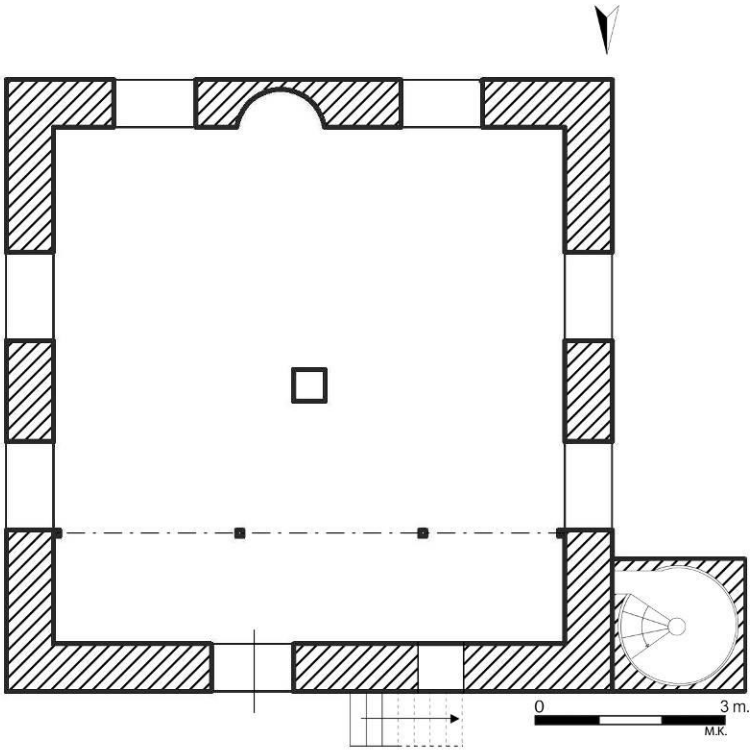
Çizim 101:Dedek Köyü Camii

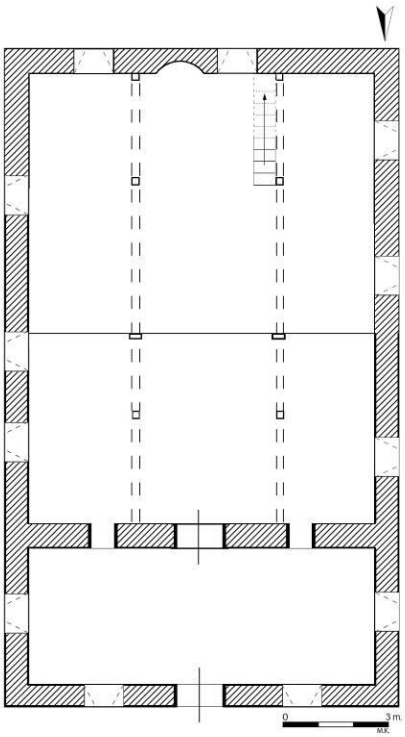
Çizim 102:Eskibağlar Köyü Camii

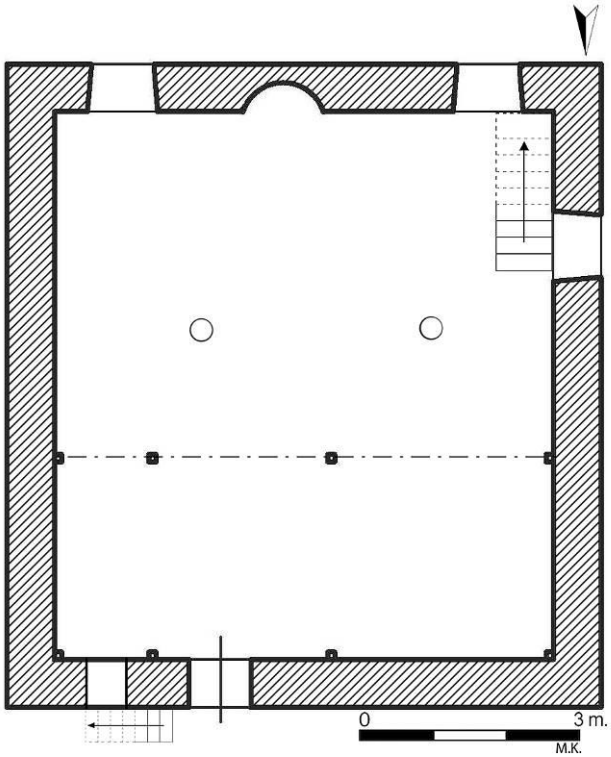
Çizim 103:Gölkaynak Köyü Camii

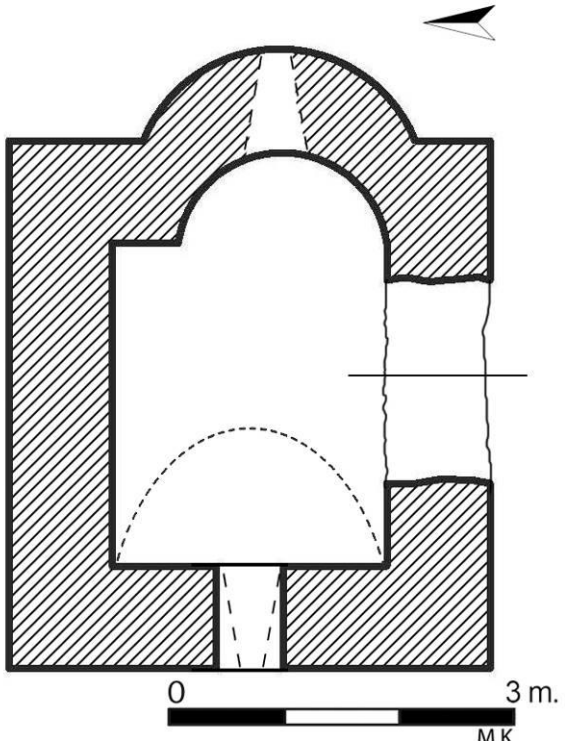
Çizim 104:. Kemeryaka Köyü Camii

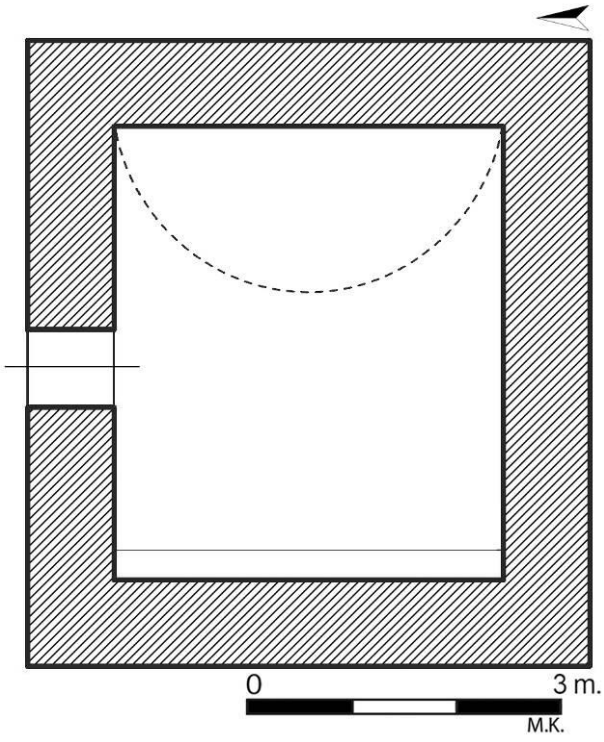
Çizim 105:Koçkar Köyü Camii

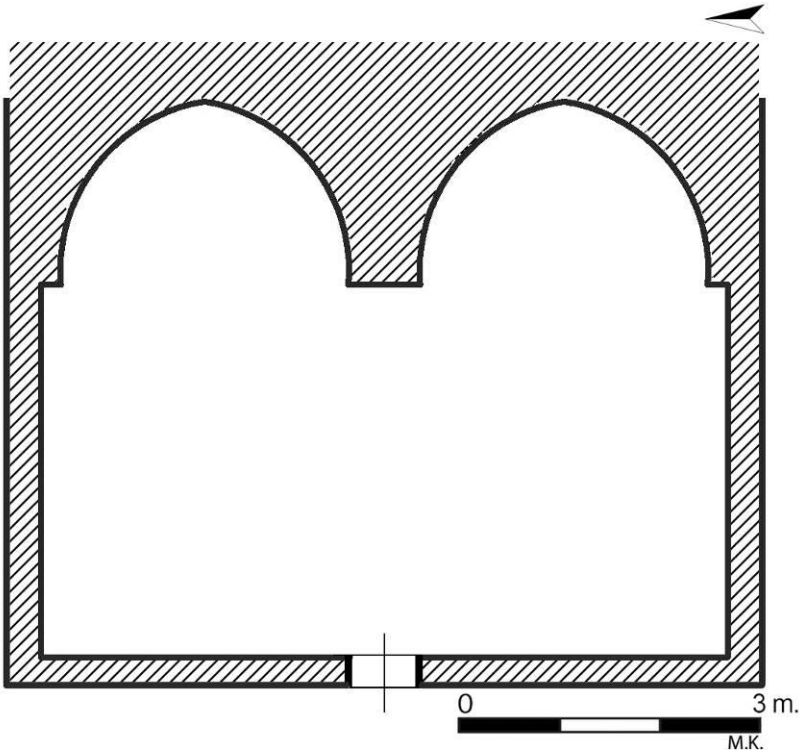
Çizim 106:Kömür Köyü Camii

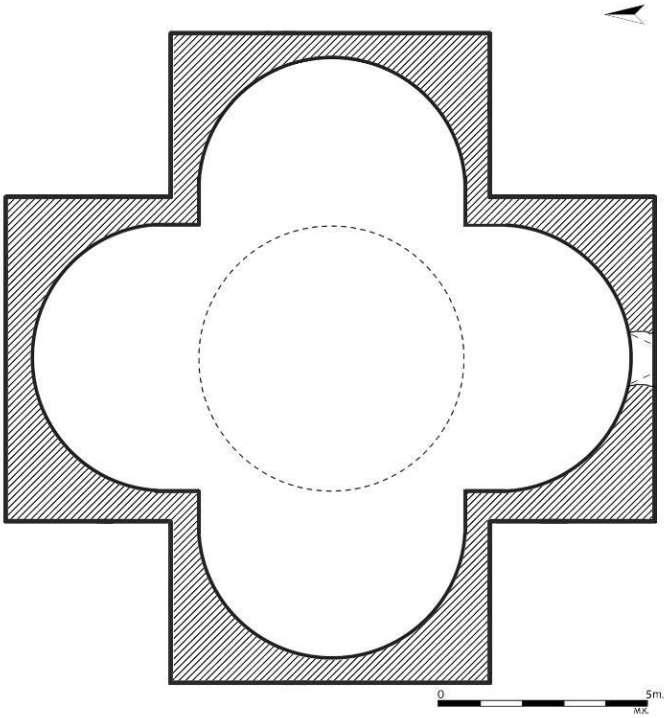
Çizim 107:Kuşlu Mezrası I Nolu Şapel

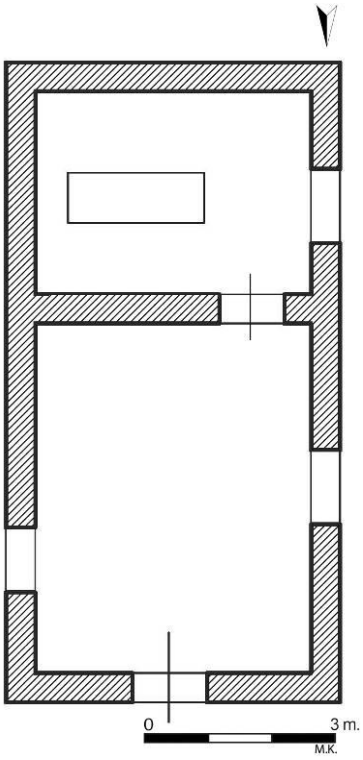
Çizim 108:Kuşlu Mezrası II Nolu Şapel

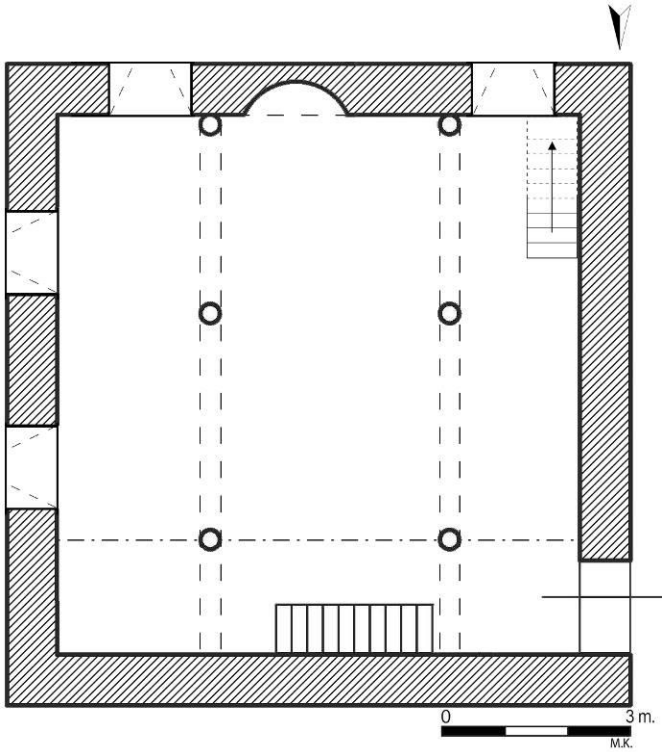
Çizim 109: Kuşlu Mezrası III Nolu Şapel

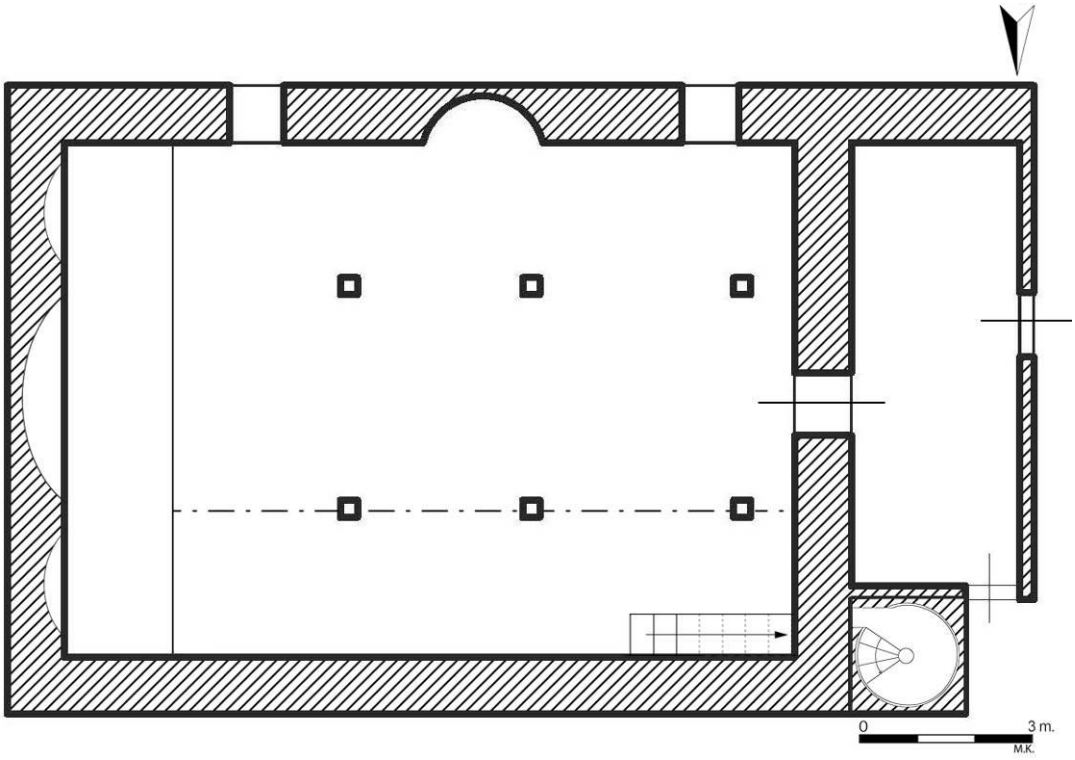
Çizim 110:Doğan Köyü Kilisesi

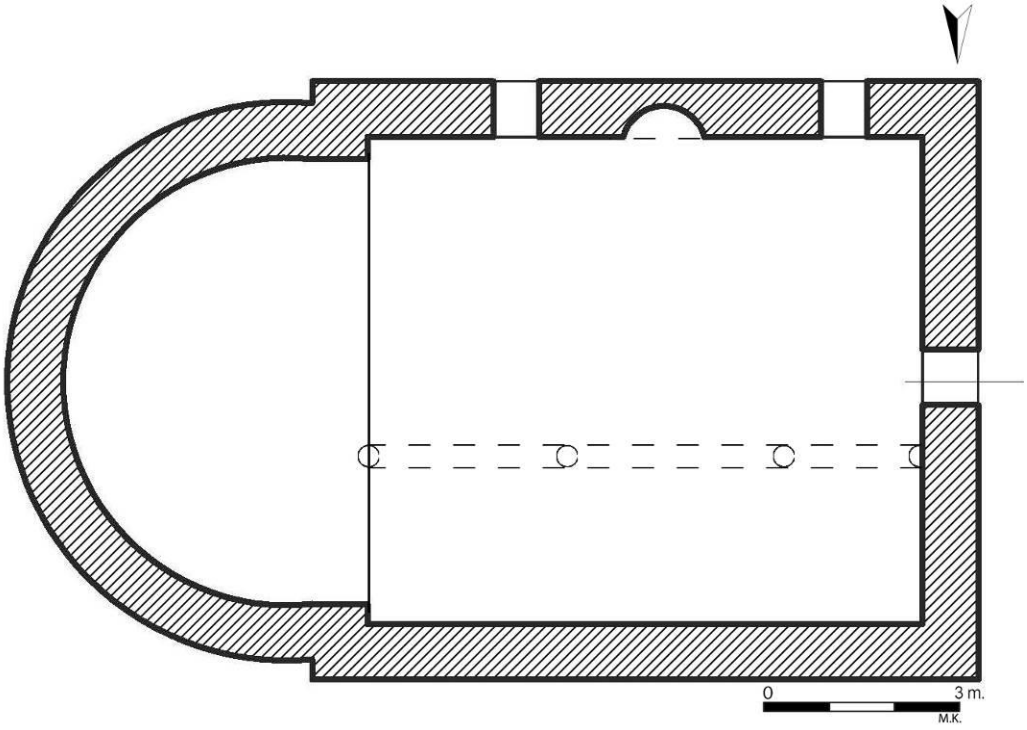
Çizim 111: Sürek Köyü Tacim Dede Ziyareti

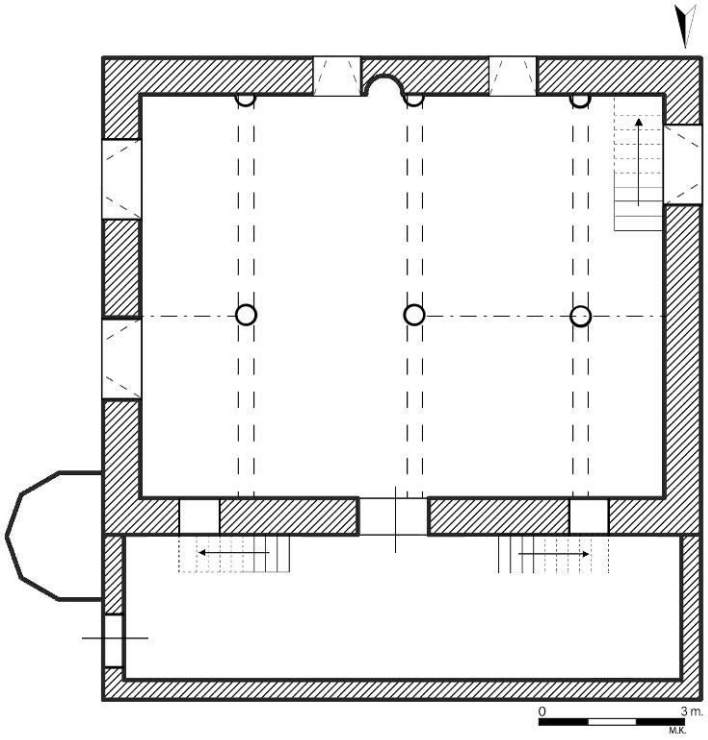
Çizim 112:Bozoğlak Köyü Camii

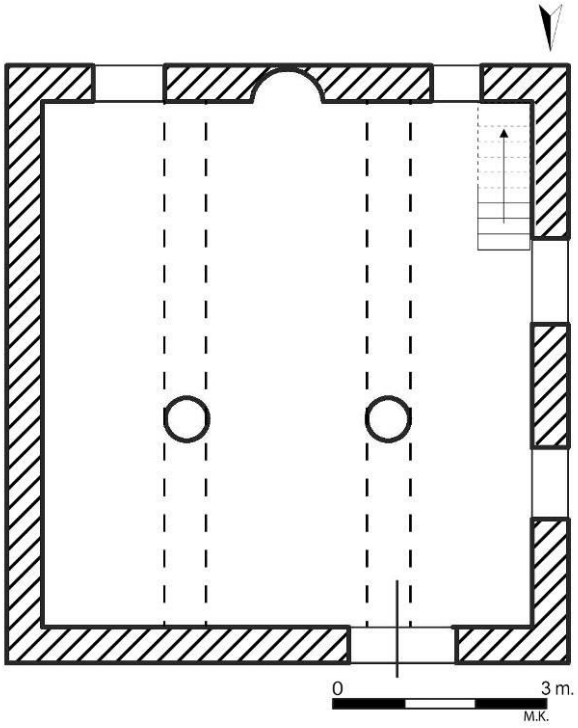
Çizim 113:Hakbilir Köyü Kilisesi

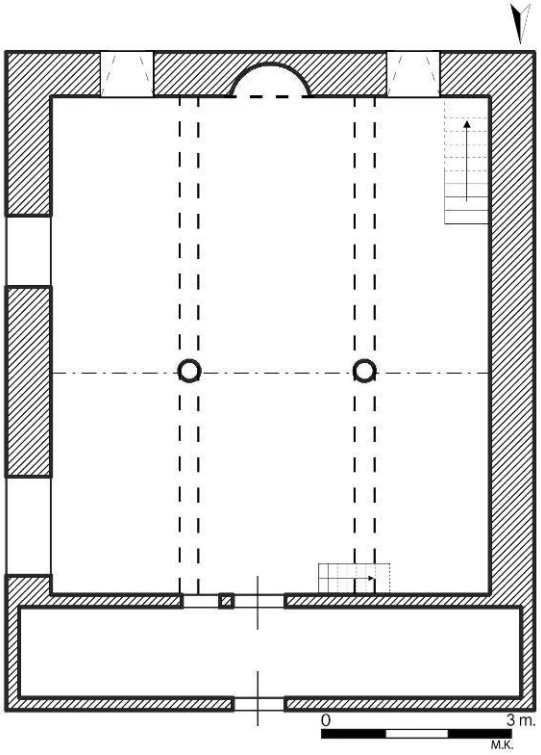
Çizim 114: Dolmabahçe (Vank) Mezrası Kilisesi

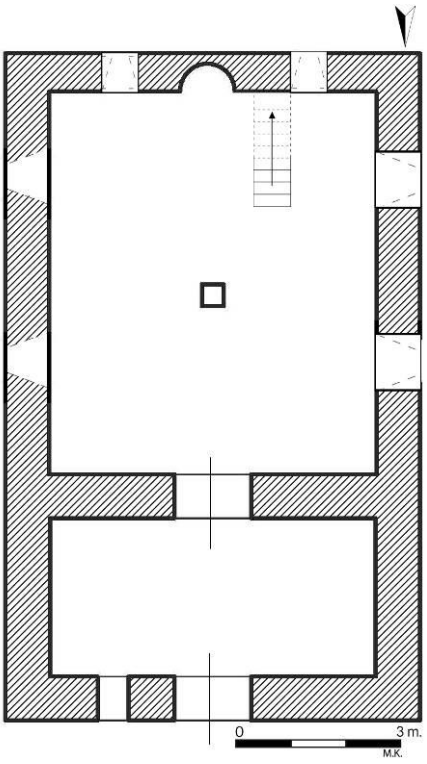
Çizim 115: Seringöze Köyü Camii

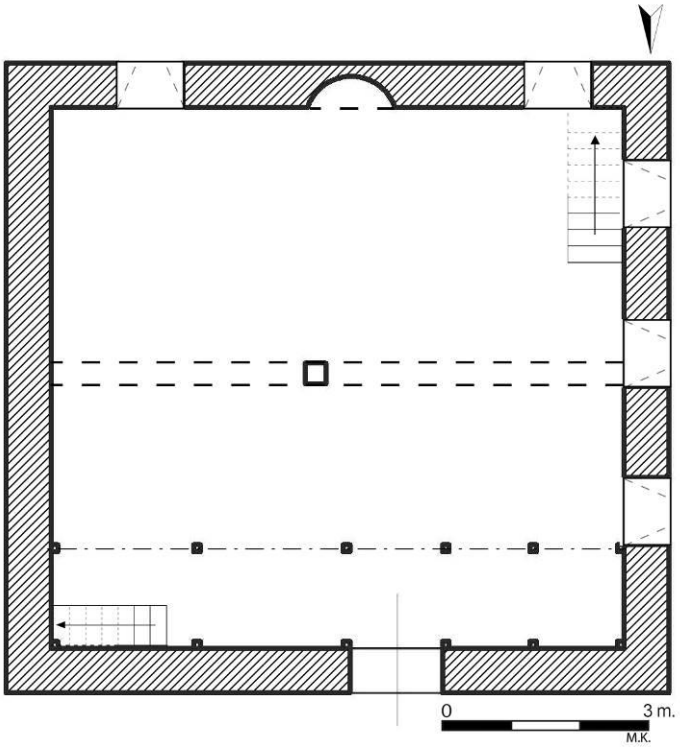
Çizim 116: Ahır Mahallesi Camii

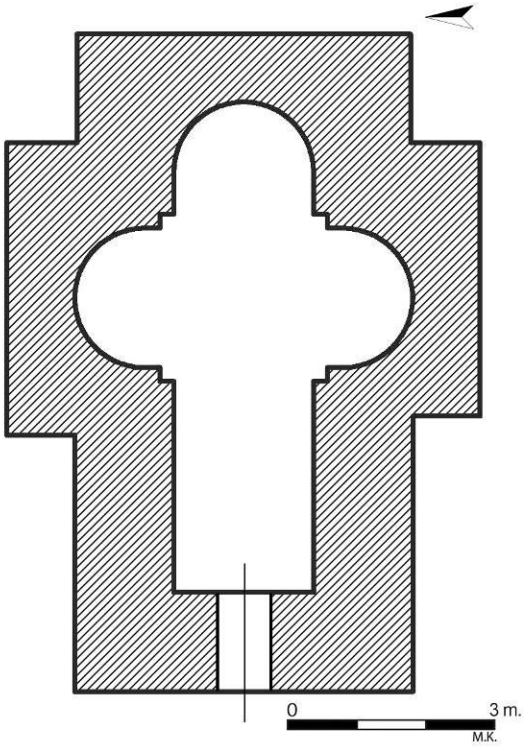
Çizim 117: Dedeoğlu Köyü Camii

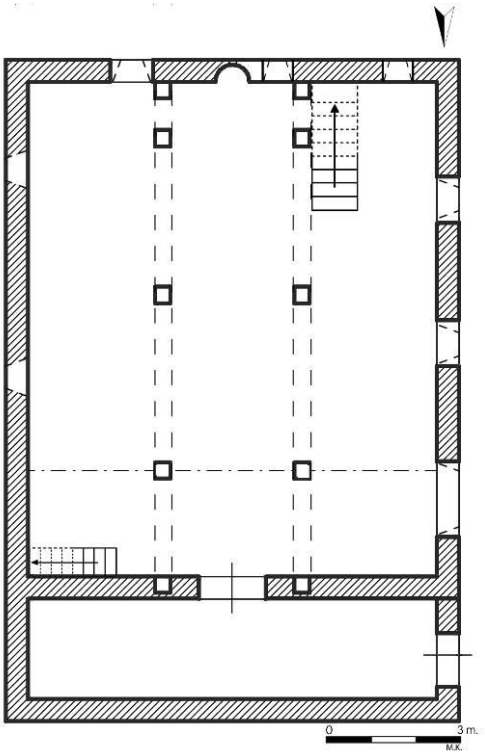
Çizim 118:Ilgarlı Köyü Camii

Çizim 119: Eriç Köyü Camii

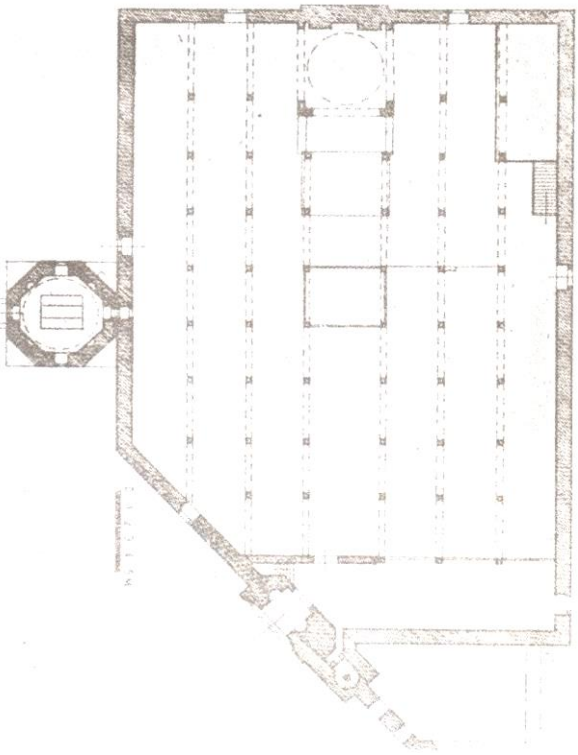

Çizim 120: Oğuz Köyü Kilisesi

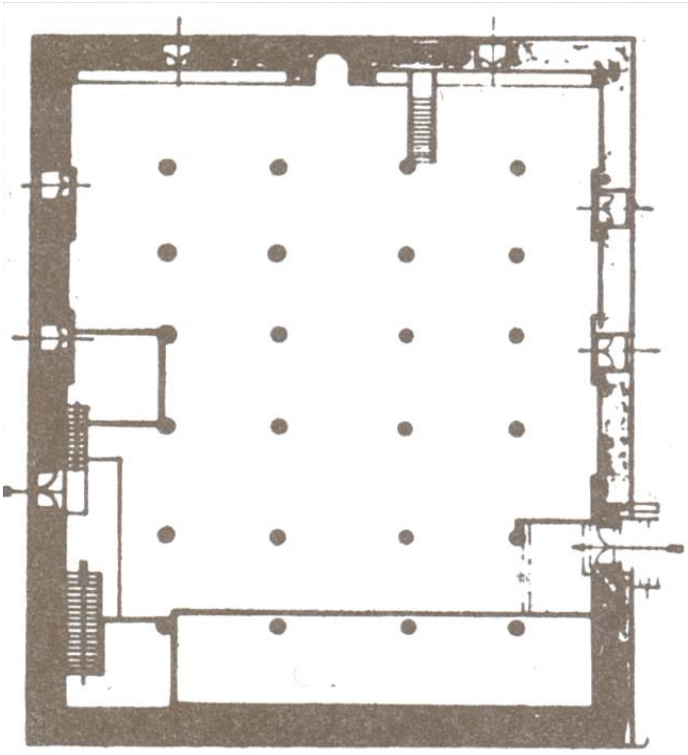

Çizim 121:Yücebelen Köyü Camii

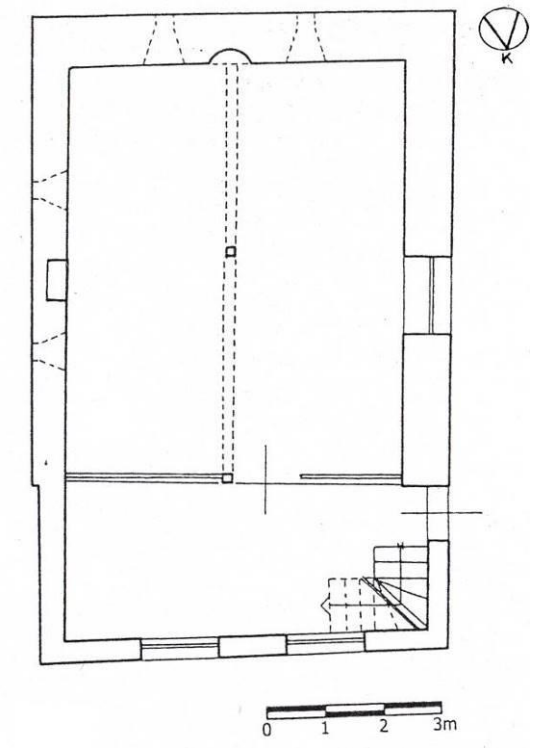
Ek 3: Karşılaştırma Planları

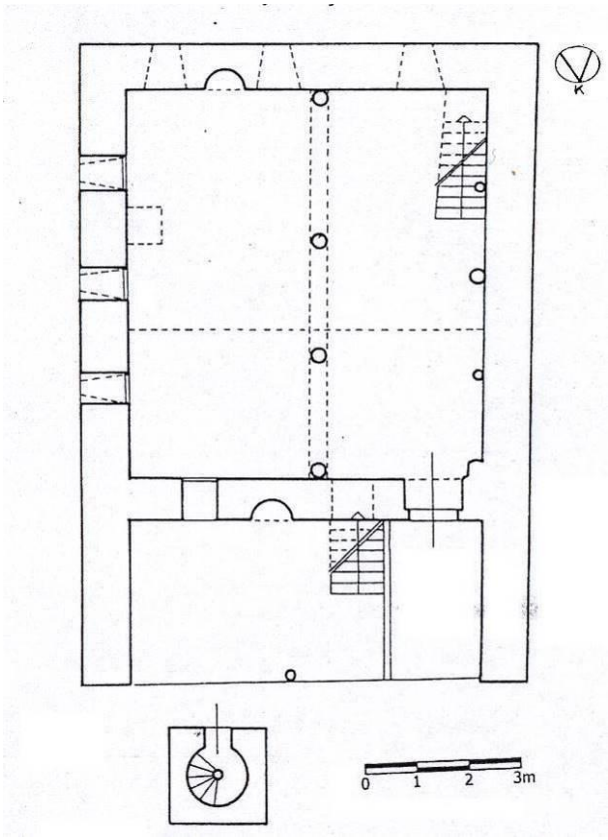
Karşılaştırma Planı 1: Beyşehir Eşrefoğlu Camii (O. Aslanapa'dan)

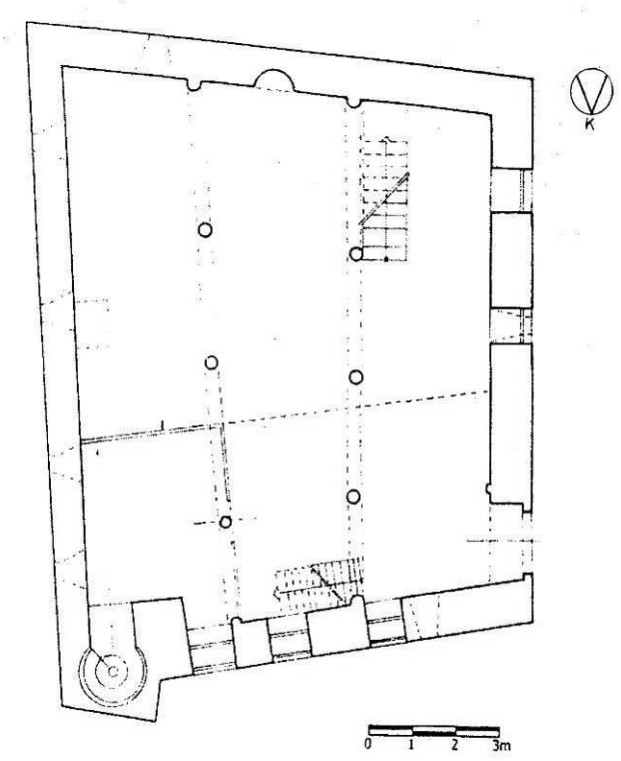
Karşılaştırma Planı 2: Ankara Arslanhane Camii (O. Aslanapa'dan)

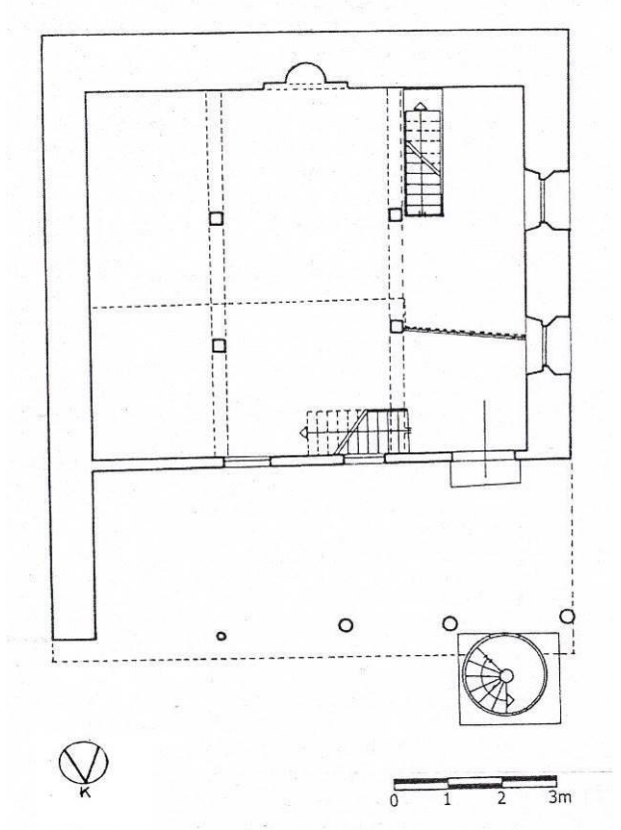
Karşılaştırma Planı 3: Kara Mahmut Mescidi Planı (M. Denktaş'tan)

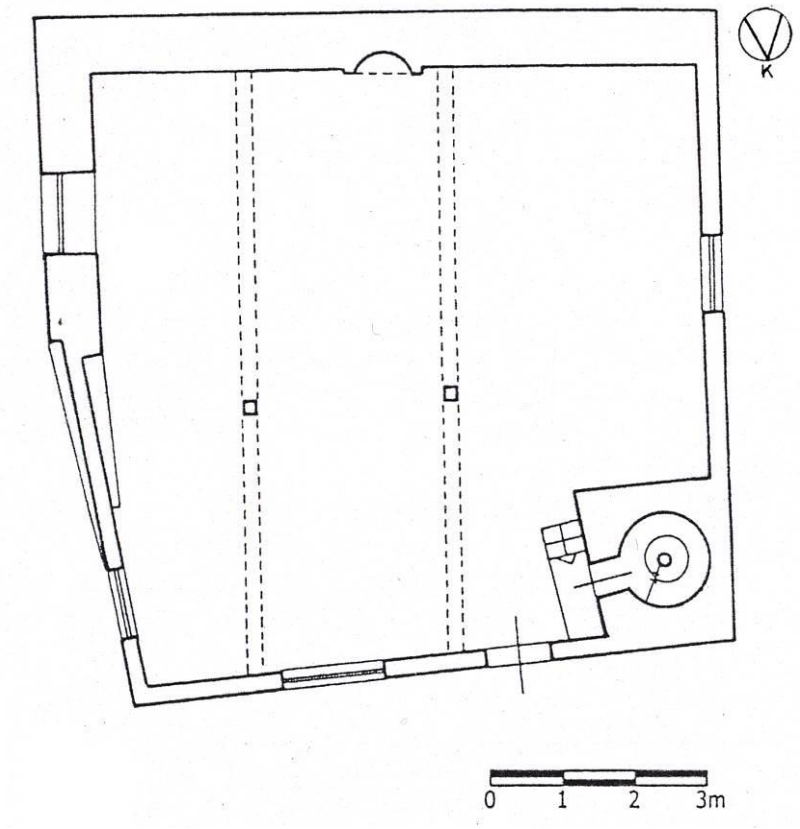
Karşılaştırma Planı 4: Zeliha Hatun Camii Planı (M. Denktaş'tan)

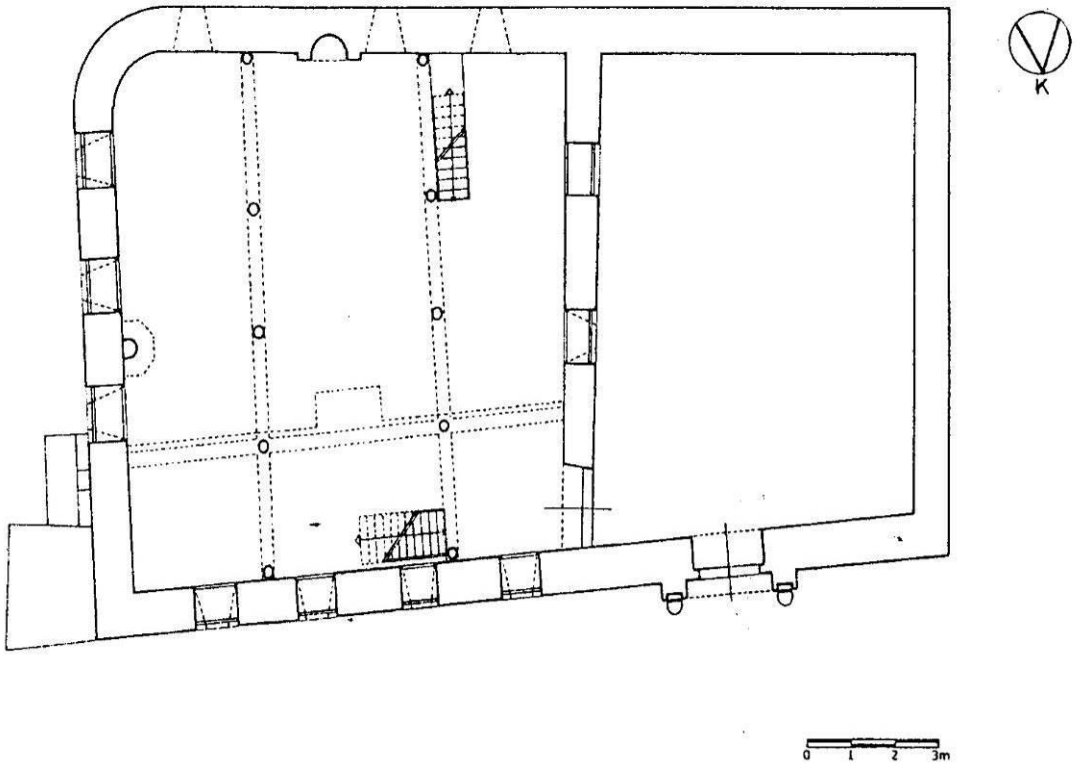
Karşılaştırma Planı 5: Abuçimen Camii Planı (M. Denktaş'tan)

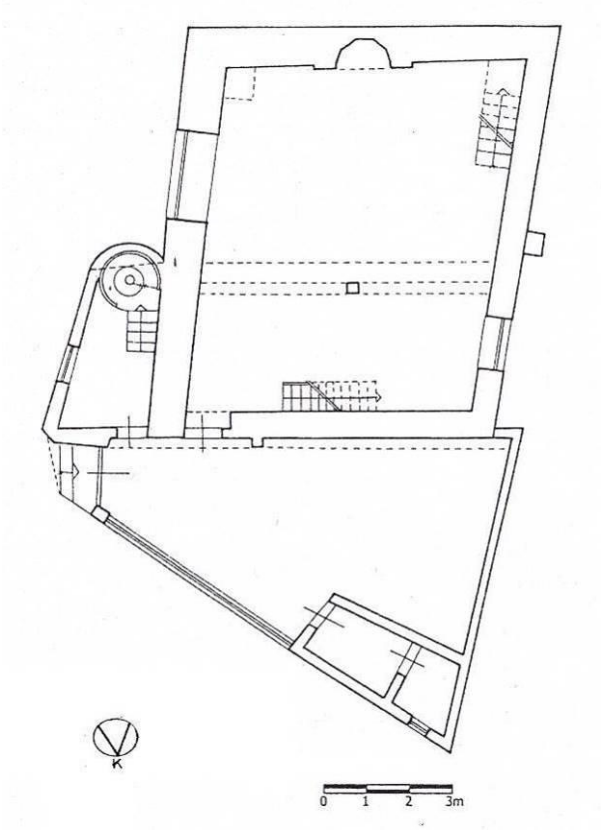
Karşılaştırma Planı 6: Ahmet Paşa Camii Planı (M. Denktaş'tan)

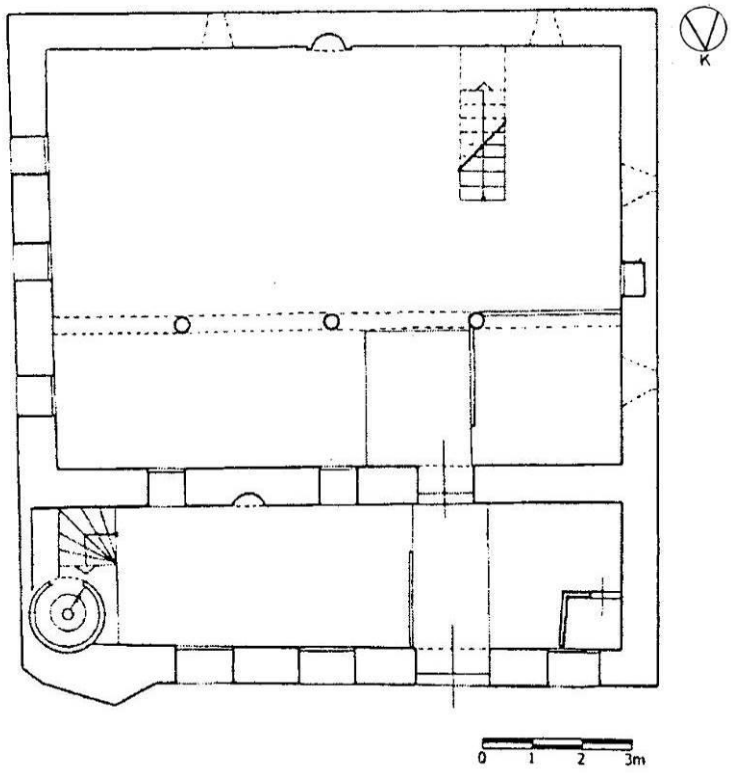
Karşılaştırma Planı 7: Celdek Camii Planı (M. Denktaş'tan)

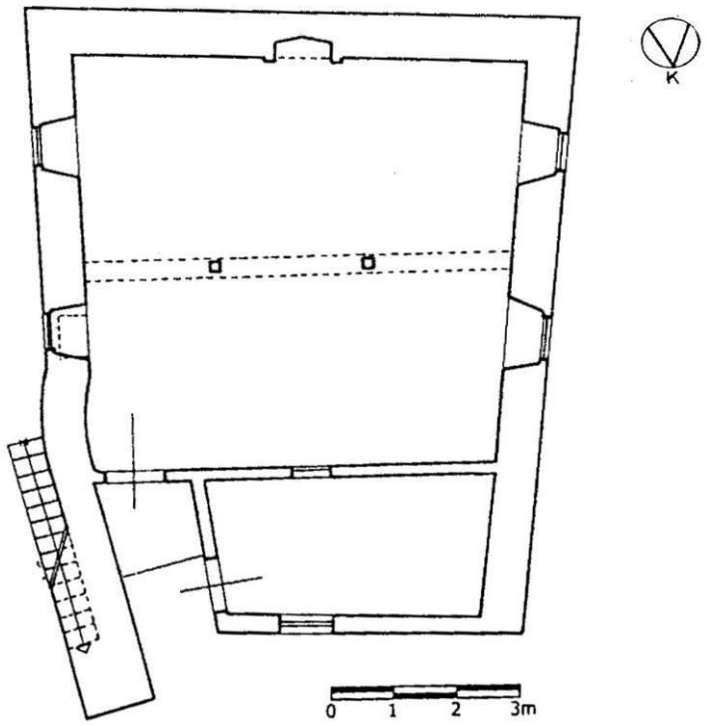
Karşılaştırma Planı 8: Gökçe Camii Planı (M. Denktaş'tan)

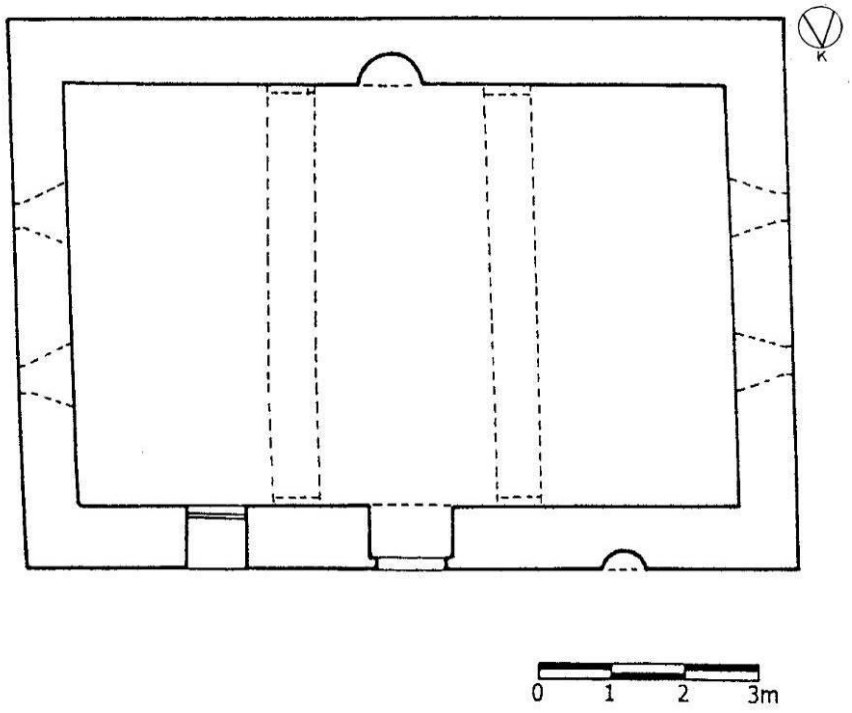
Karşılaştırma Planı 9: Hatipoğlu Camii Planı (M. Denktaş'tan)

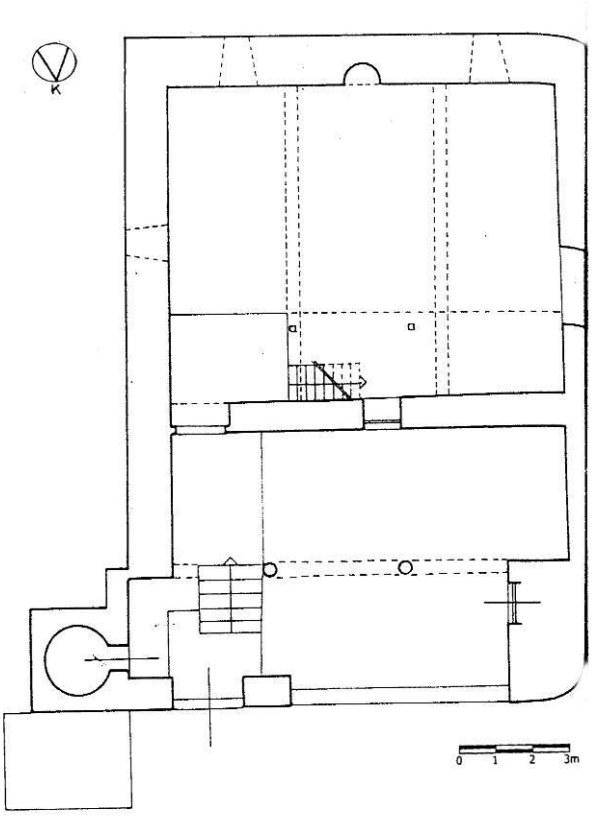
Karşılaştırma Planı 10: Süleyman Ağa Camii Planı (M. Denktaş'tan)

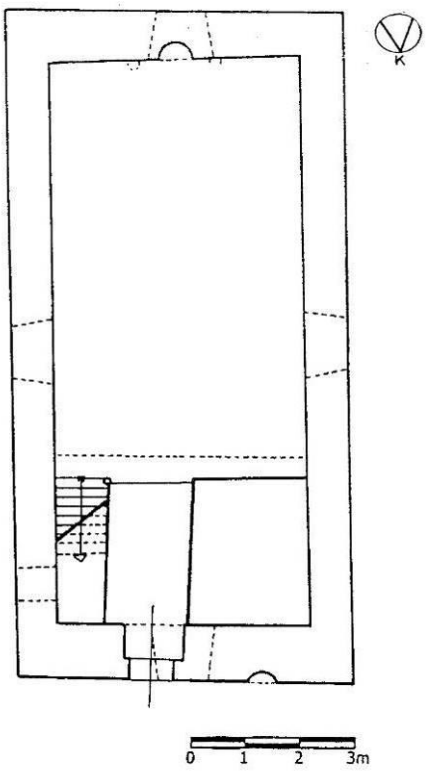
Karşılaştırma Planı 11: Turabali Mescidi Planı (M. Denktaş'tan)

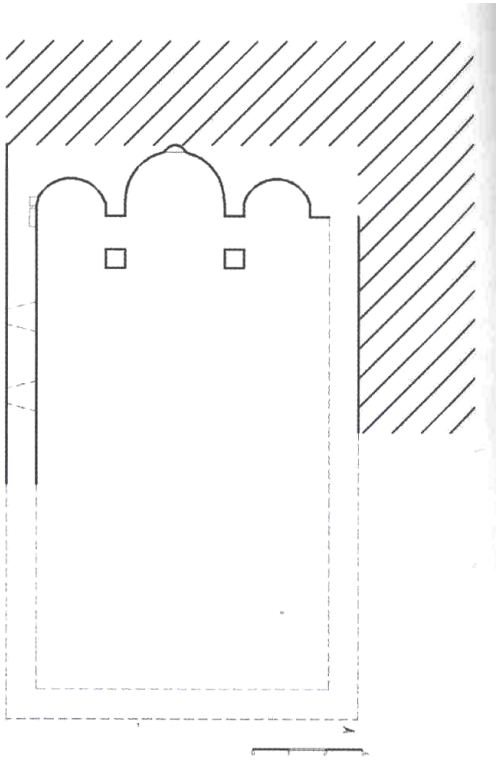
Karşılaştırma Planı 12: Hacı Osman Mescidi Planı (M. Denktaş'tan)

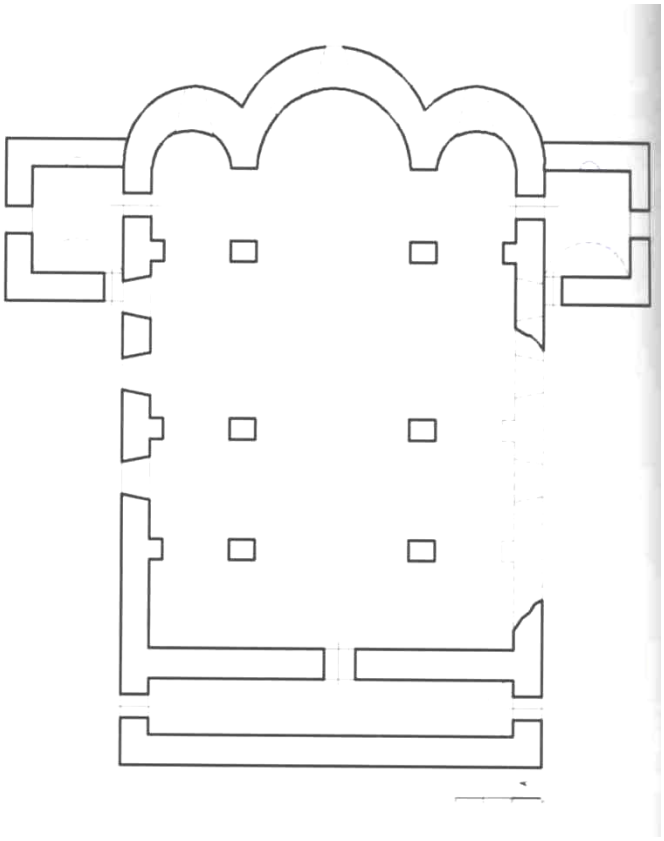
Karşılaştırma Planı 13: Koca Paşa (Saray) Camii Planı (M. Denktaş'tan)

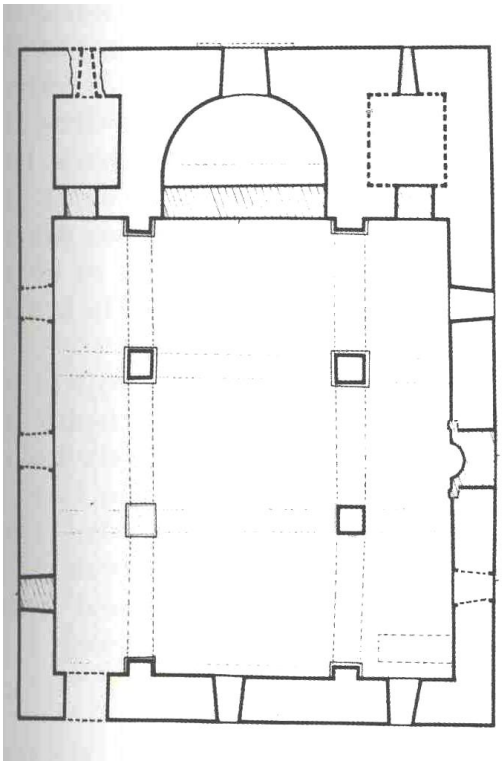
Karşılaştırma Planı 14: Şems Bezirgân Camii Planı (M. Denktaş'tan)

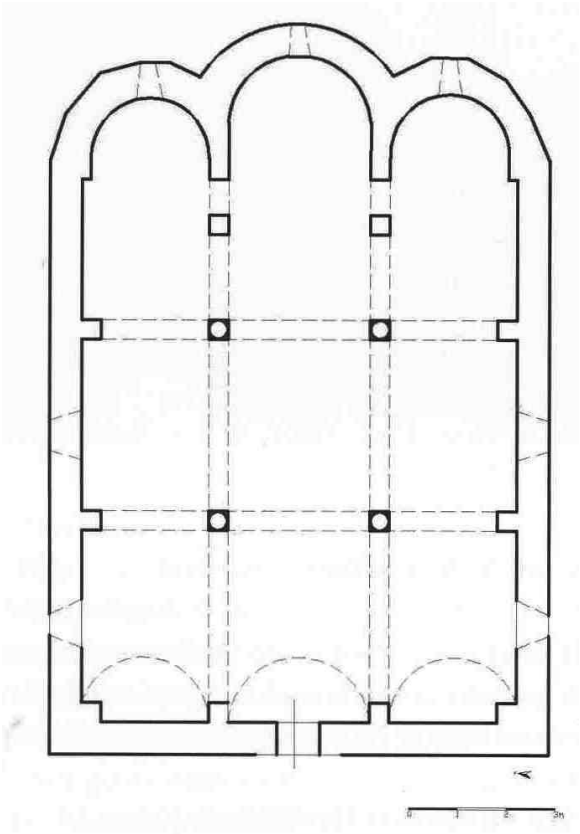
Karşılaştırma Planı 15: Gümüşhane/Cami Sağir Mahallesi Kilisesi (H. Özkan-H.Yurttaş

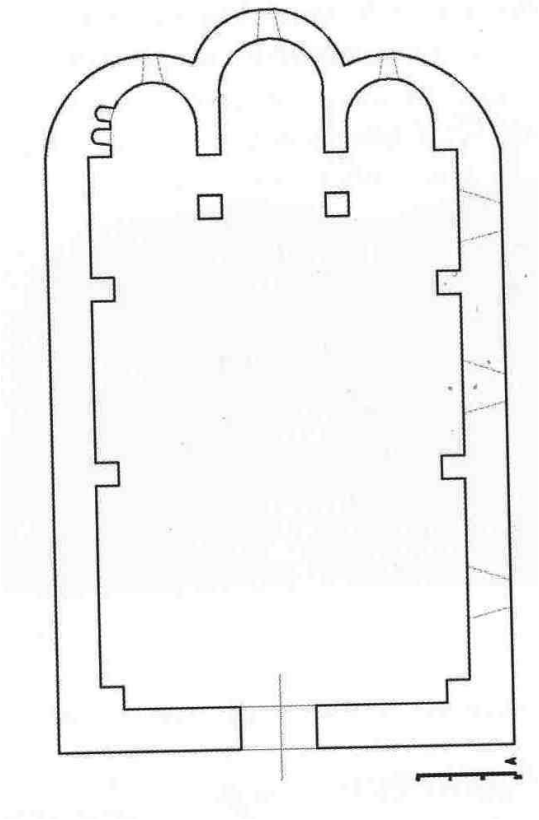
Karşılaştırma Planı 16: Gümüşhane/Süleymaniye Mahallesi Hagios Stephanos Manastır Kilisesi (H. Özkan-H. Yurttaş)

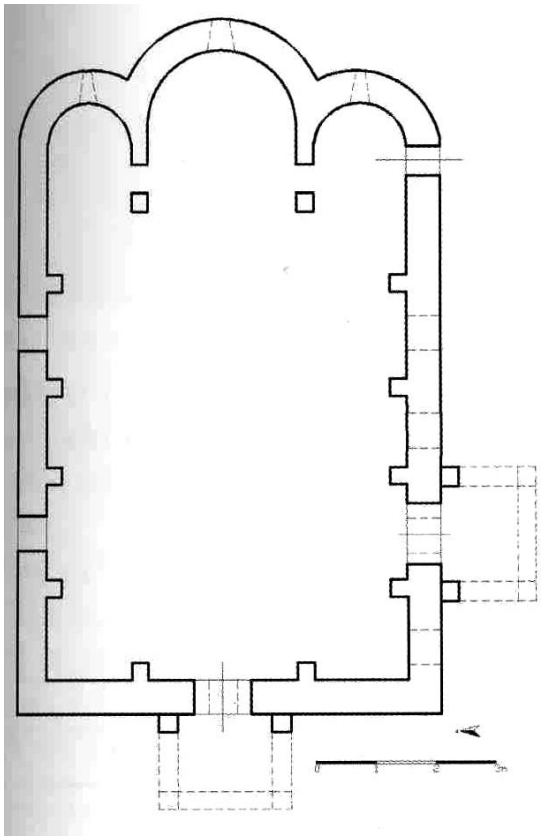
Karşılaştırma Planı 17: Gümüşhane/Süleymaniye Mahallesi Hagios Georgios Kilisesi (H. Özkan-H. Yurttaş)

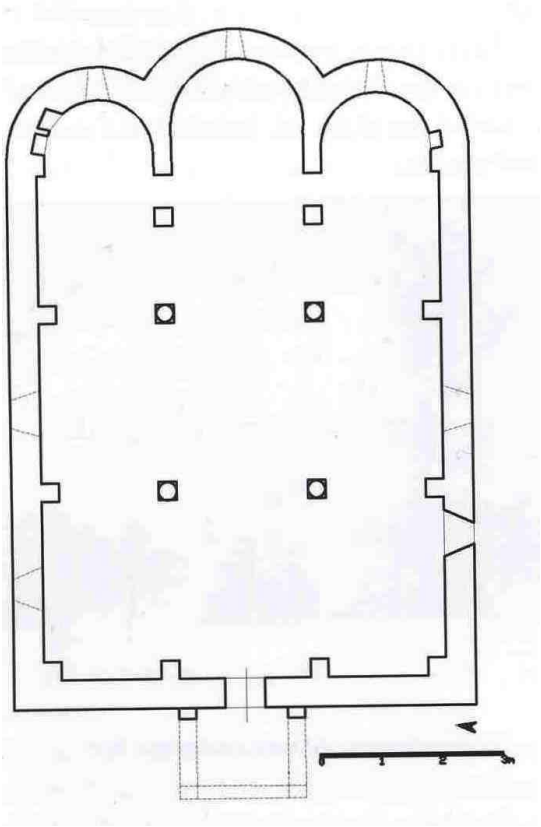
Karşılaştırma Planı 18: Gümüşhane/Krom Vadisi Alikinos Kilisesi (H. Özkan-H. Yurttaş)

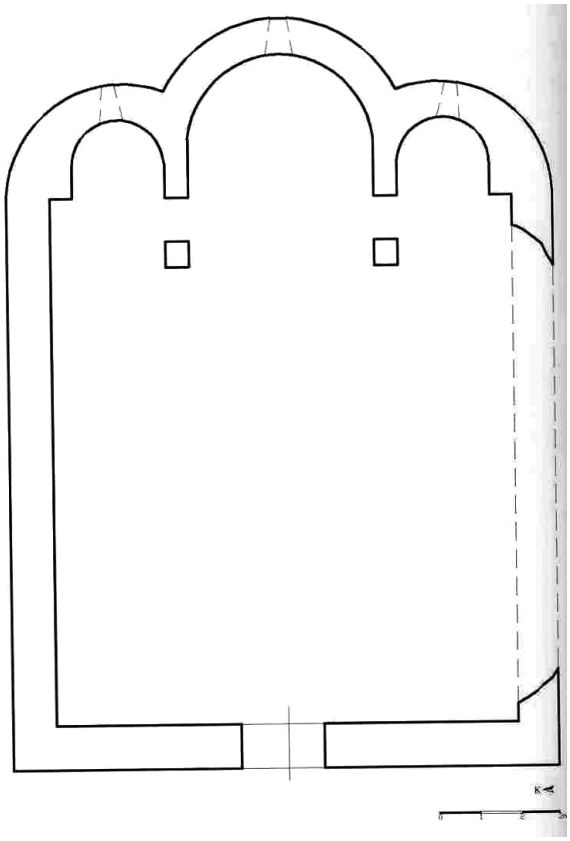
Karşılaştırma Planı 19: Gümüşhane/Krom Vadisi Çayıroğlu Kilisesi (H. Özkan-H. Yurttaş)

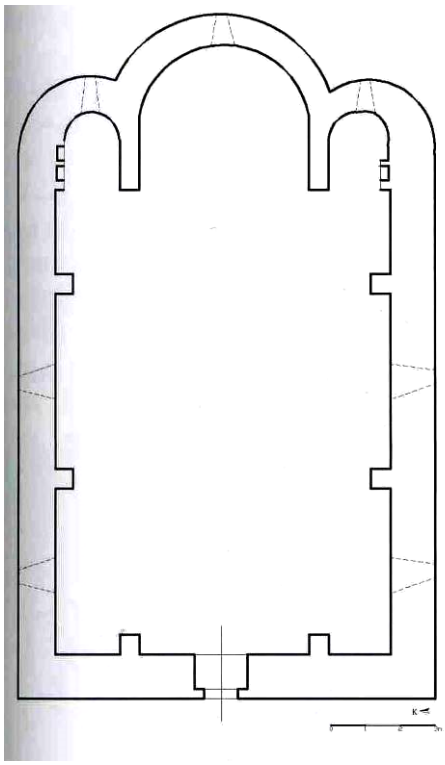
Karşılaştırma Planı 20: Gümüşhane/Krom Vadisi Mağara Kilisesi (H. Özkan-H. Yurttaş)

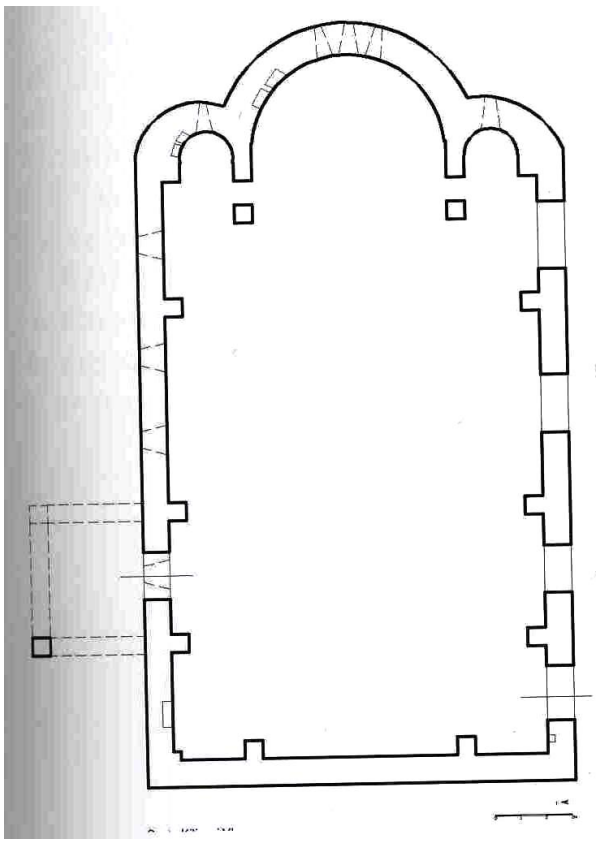
Karşılaştırma Planı 21: Gümüşhane/Krom Vadisi Mancandanos Kilisesi (H. Özkan-H. Yurttaş)

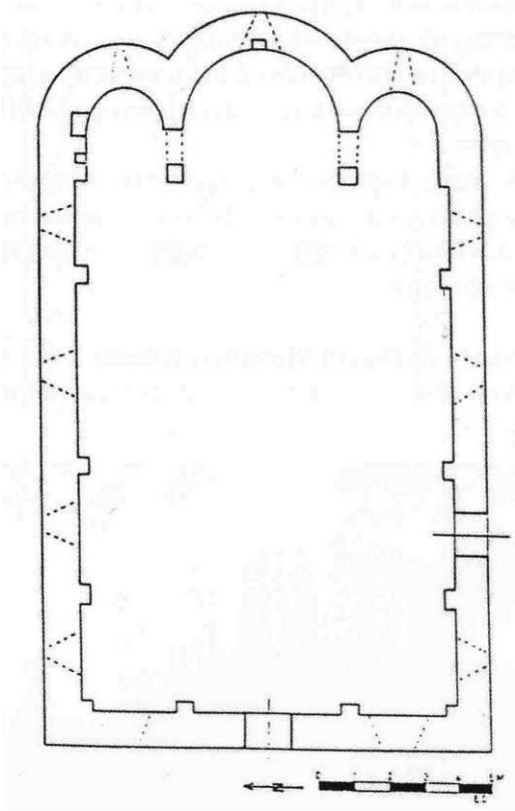
Karşılaştırma Planı 22: Gümüşhane/Krom Vadisi Nanak Kilisesi (H. Özkan-H. Yurttaş)

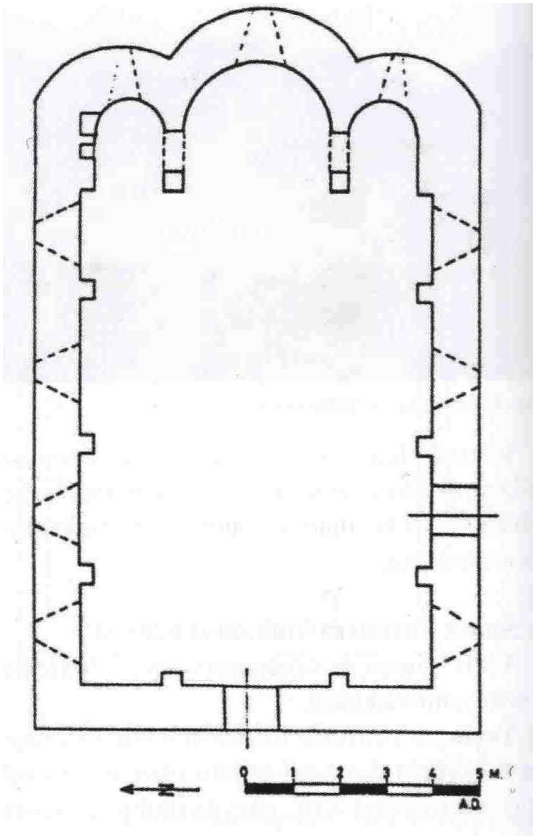
Karşılaştırma Planı 23: Gümüşhane/Krom Vadisi Zemberek Kilisesi (H. Özkan-H. Yurttaş)

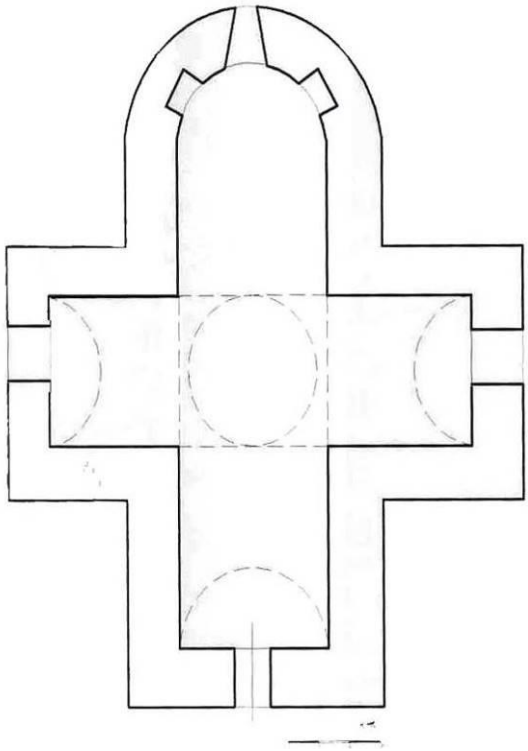
Karşılaştırma Planı 24: Gümüşhane/Santa Piştof Mahallesi St. Christtopher Kilisesi (H. Özkan-H. Yurttaş)

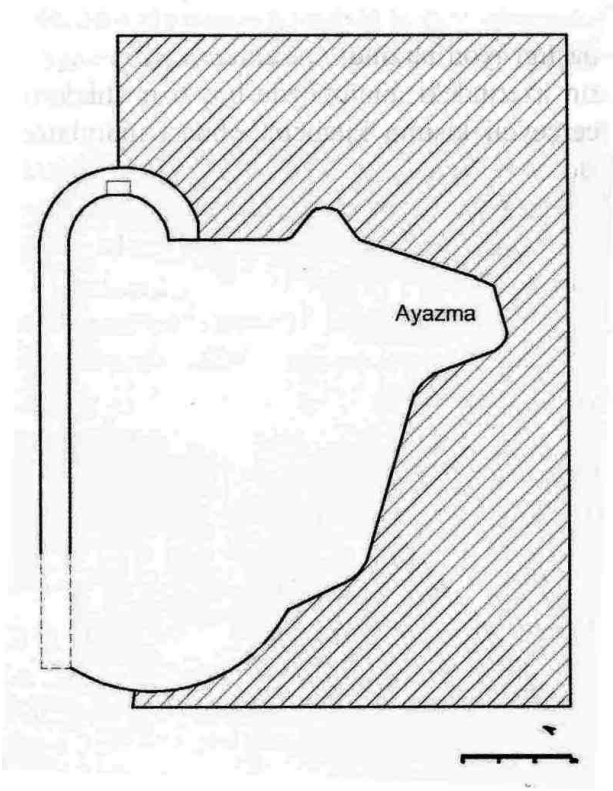
Karşılaştırma Planı 25: Gümüşhane/Santa Zurnacı Mahallesi Kilisesi I (H. Özkan-H. Yurttaş)

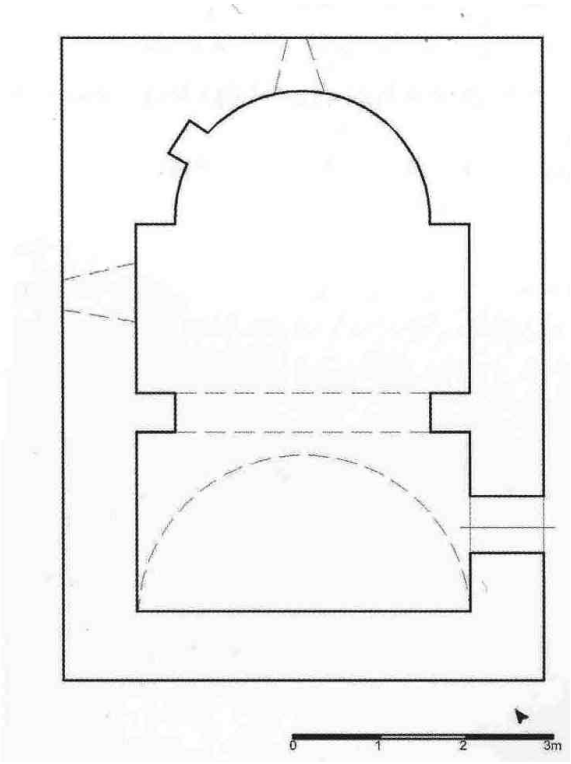
Karşılaştırma Planı 26: Gümüşhane/Santa Zurnacı Mahallesi Kilisesi II (H. Özkan-H. Yurttaş)

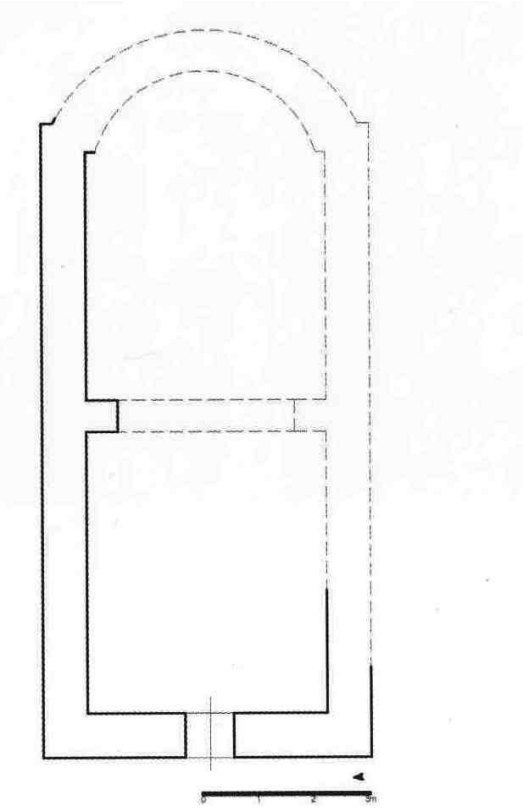
Karşılaştırma Planı 27: Gümüşhane/Krom Vadisi Bulutyayla (Şamanlı) Kilisesi (H. Özkan-H. Yurttaş)

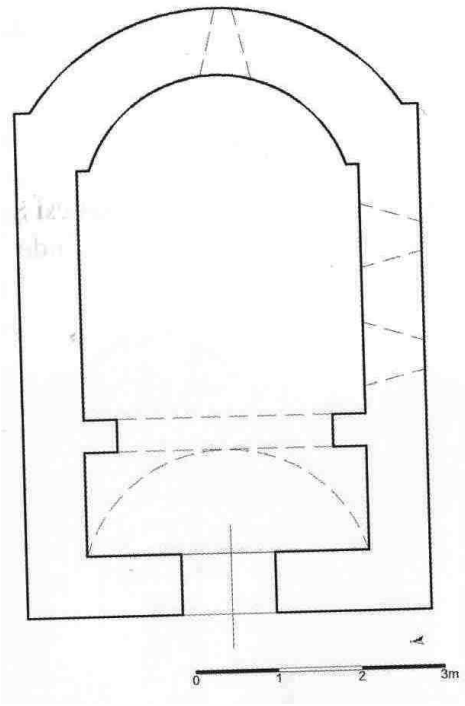
Karşılaştırma Planı 28: Gümüşhane/Cami Sağir Mahallesi Hagios Ionnes Kaya Kilisesi (H. Özkan-H. Yurttaş)

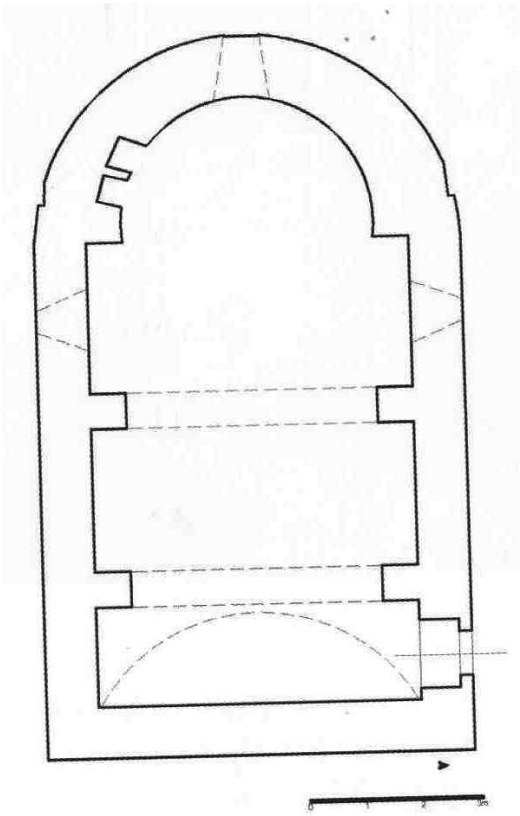
Karşılaştırma Planı 29: Gümüşhane/Torul Cebeli Köyü Karaca Mahallesi Şapeli (H. Özkan-H. Yurttaş)

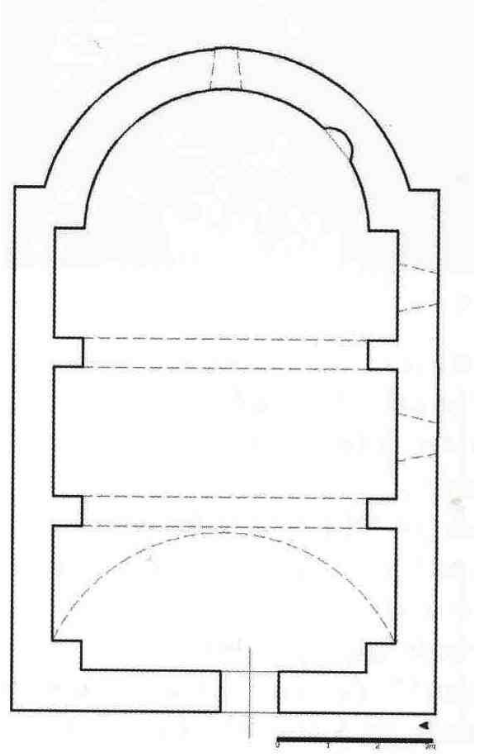
Karşılaştırma Planı 30: Gümüşhane/Torul Demirkapı Köyü Hıdırellez Mahallesi Şapeli (H. Özkan-H. Yurttaş)

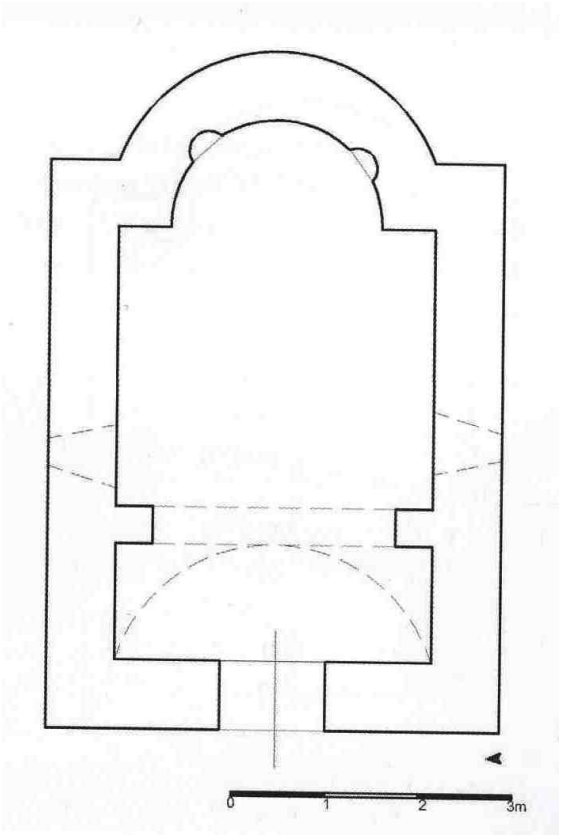
Karşılaştırma Planı 31: Gümüşhane/Torul Gümüştuğ Köyü Balcılar Mahallesi Şapeli (H. Özkn-H. Yurttaş)

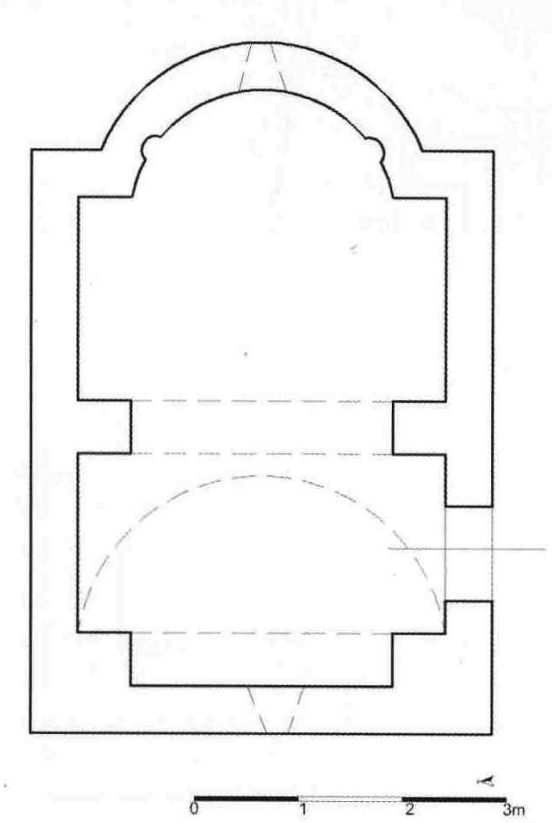
Karşılaştırma Planı 32: Gümüşhane/Torul Güvemli Köyü Dere Mahallesi Şapeli (H. Özkan-H. Yurttaş)

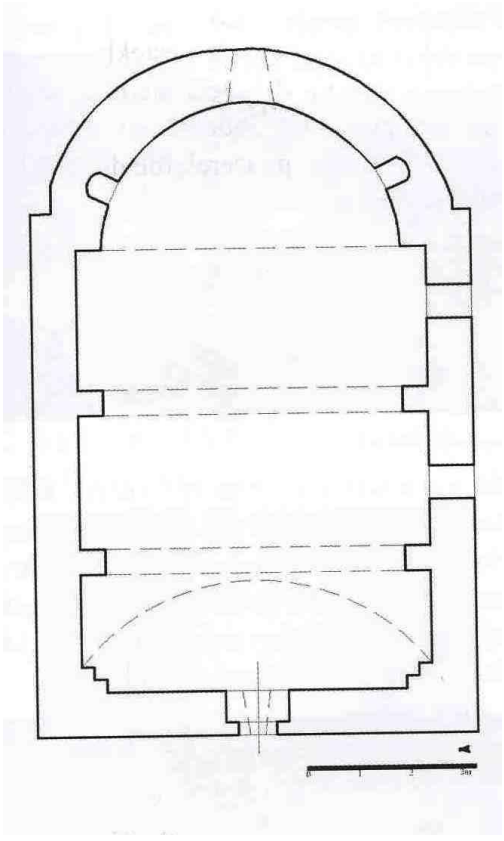
Karşılaştırma Planı 33: Gümüşhane/Torul Kocadal Köyü Kalis Mahallesi Şapeli (H. Özkan-H. Yurttaş)

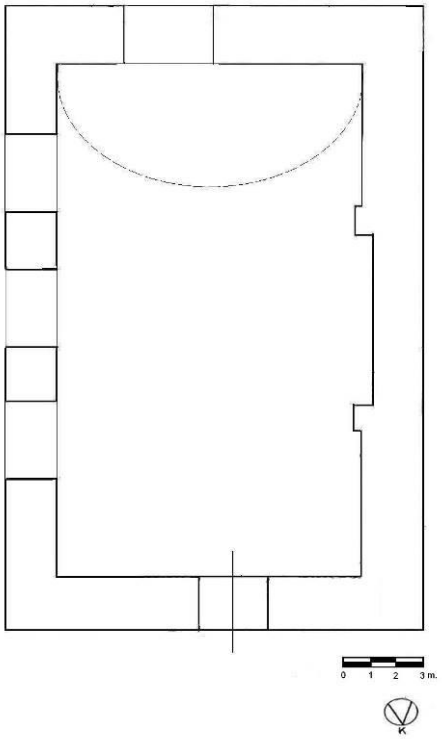
Karşılaştırma Planı 34: Gümüşhane/Torul Uğurtaşı Köyü Kömürcü Mevkiii Şapeli (H. Özkan-H. Yurttaş)

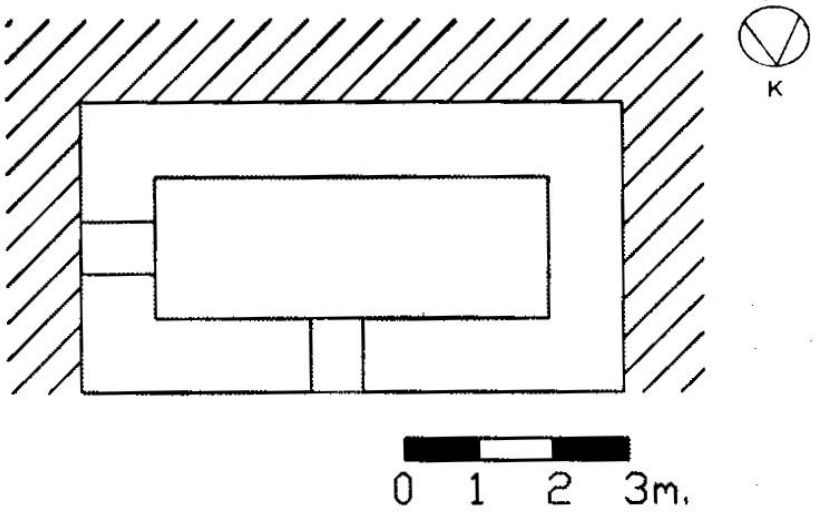
Karşılaştırma Planı 35: Gümüşhane/Torul Yaycılı Köyü Şapeli (H. Özkan-H. Yurttaş)

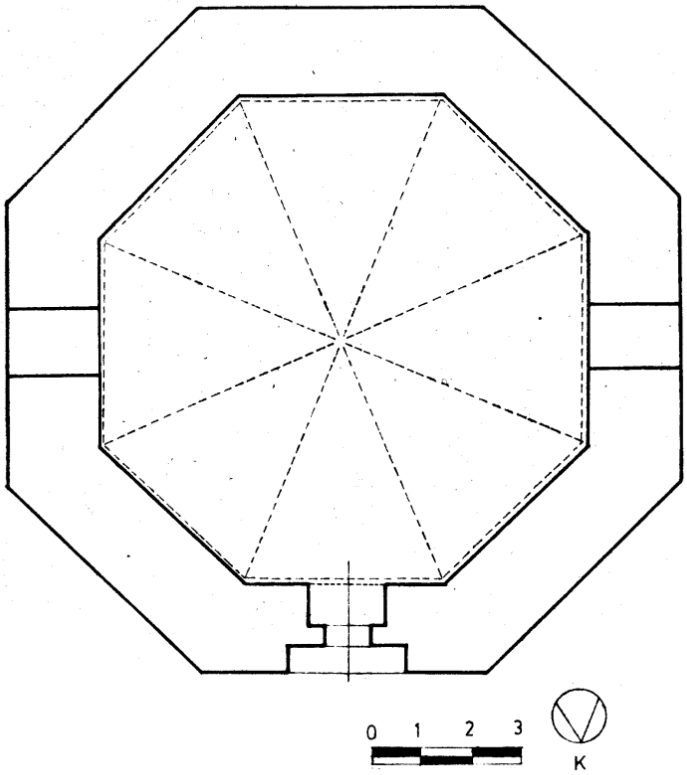
Karşılaştırma Planı 36: Gümüşhane/Torul Yukarı Arılı Köyü Şapeli (H. Özkan-H. Yurttaş)

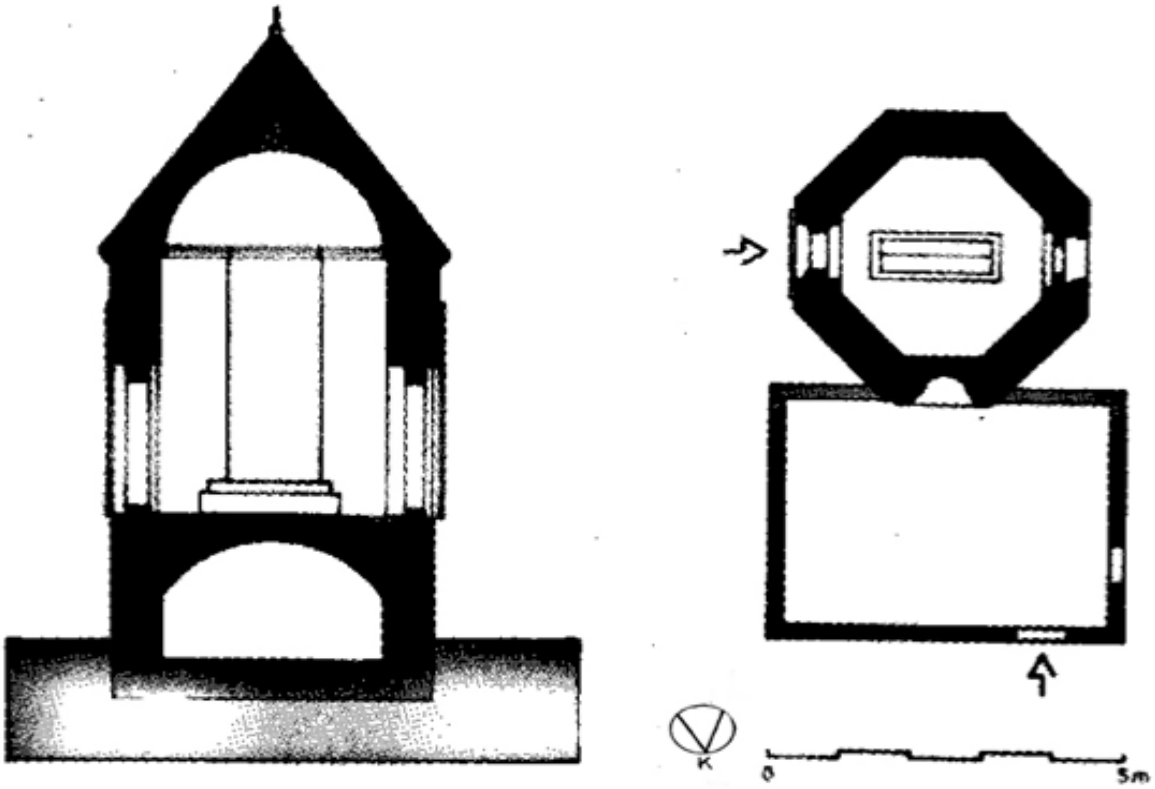
Karşılaştırma Planı 37: Divriği Hacı Mehmed Türbesi (VGM'den)

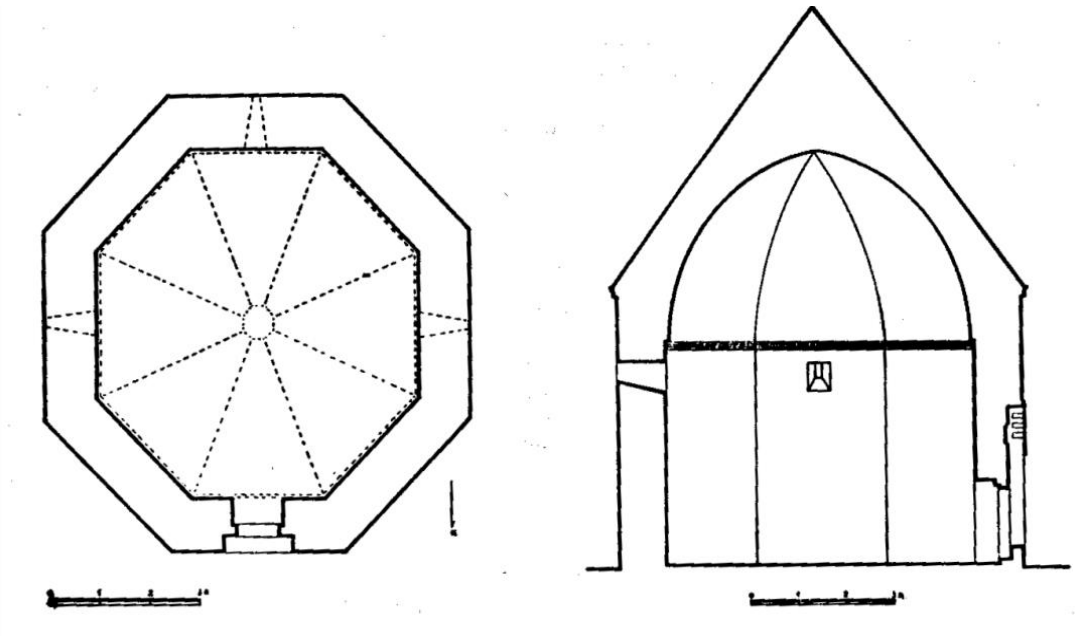
Karşılaştırma Planı 38: Divriği Kadı İskender Türbesi

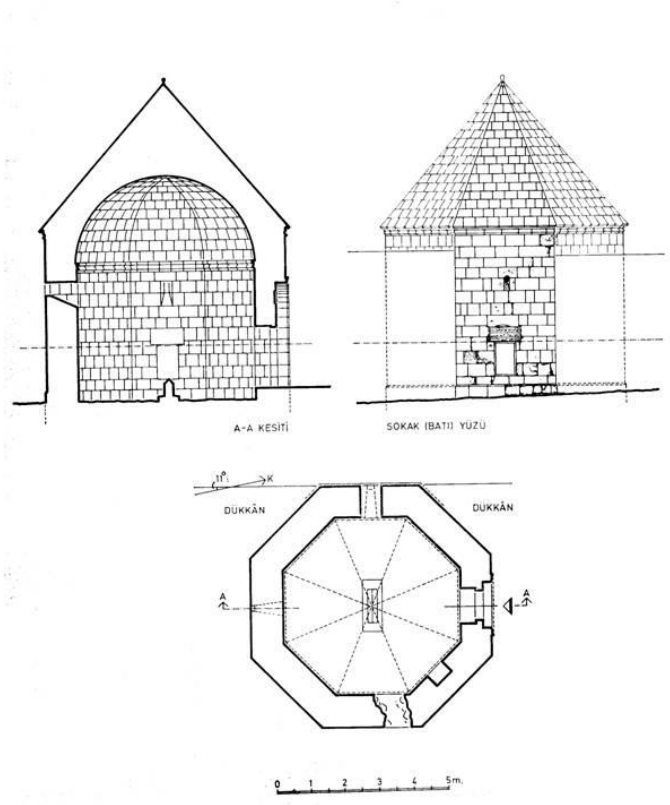
Karşılaştırma Planı 39: Divriği Anonim Türbe (A. Tekerli'den)

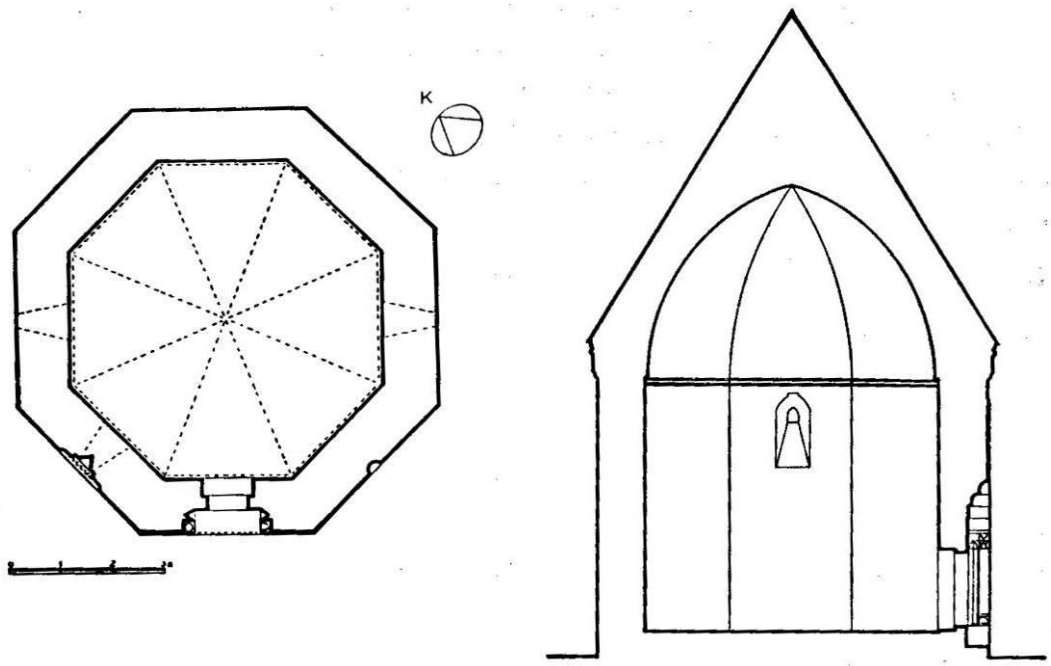
Karşılaştırma Planı 40: Divriği Arap Baba (Araplık) Türbesi (N. Sakaoğlu'ndan)

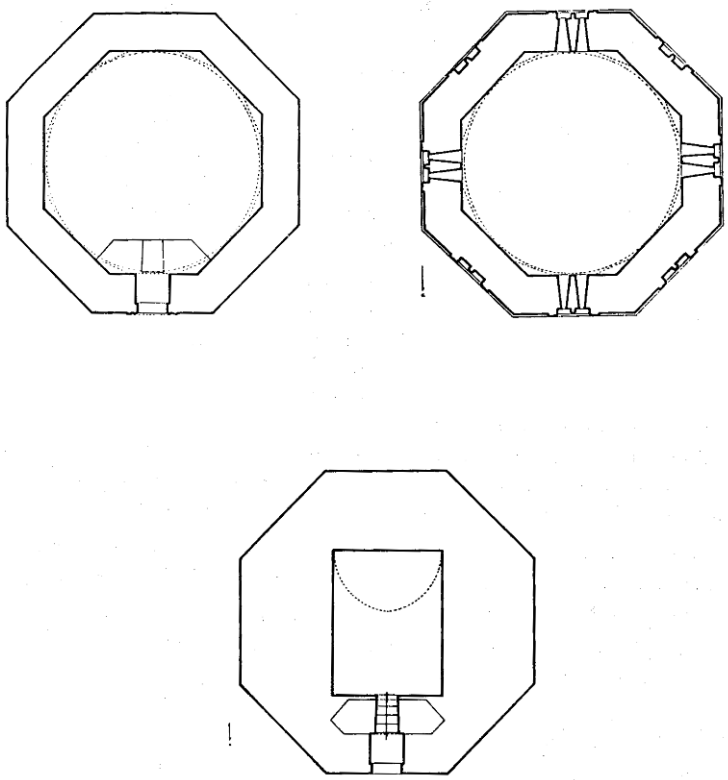
Karşılaştırma Planı 41: Divriği Emir Kamereddin (Emir Hacip) Kümbeti (H. Önkal'dan)

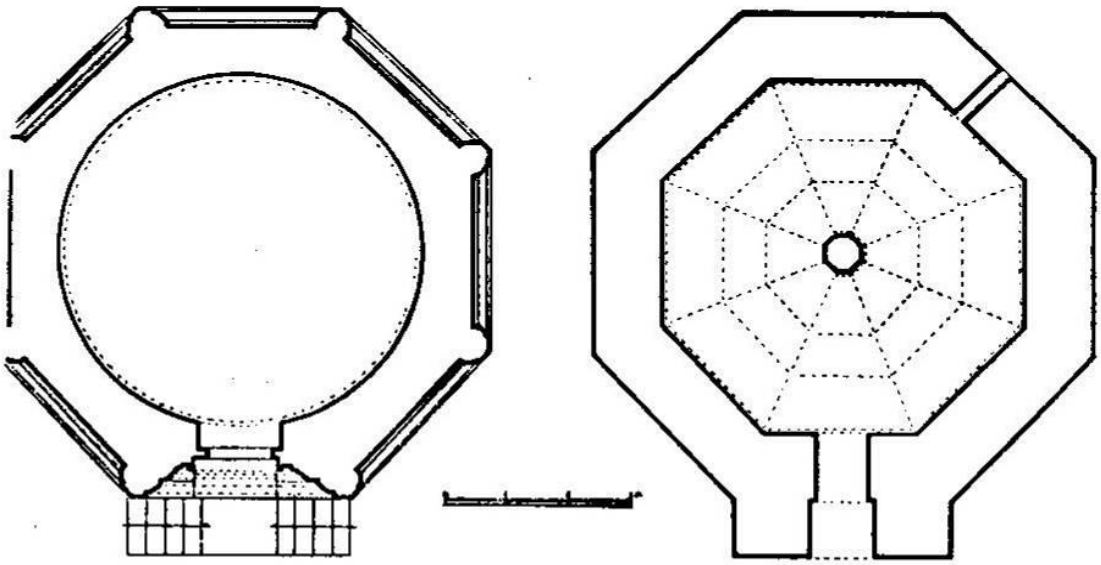
Karşılaştırma Planı 42: Divriği Naib (Hacib Seyit–Siddi Ahmed–Naib Eşref) Kümbeti (O. C. Tuncer'den)

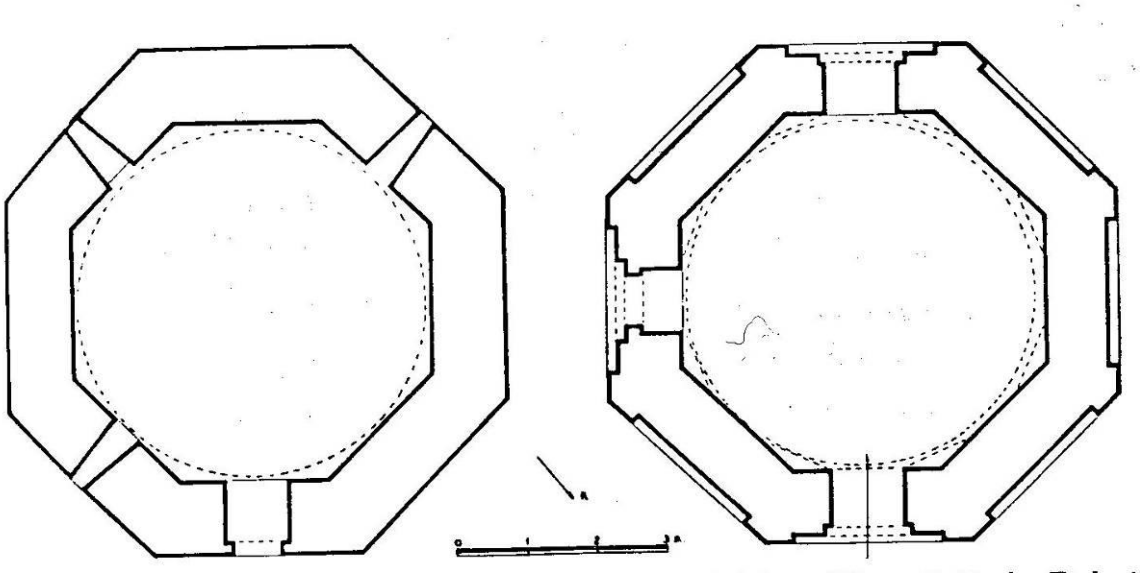
Karşılaştırma Planı 43: Divriği, Sitte Melik (Şahin Şah) Kümbeti (H. Önkal'dan)

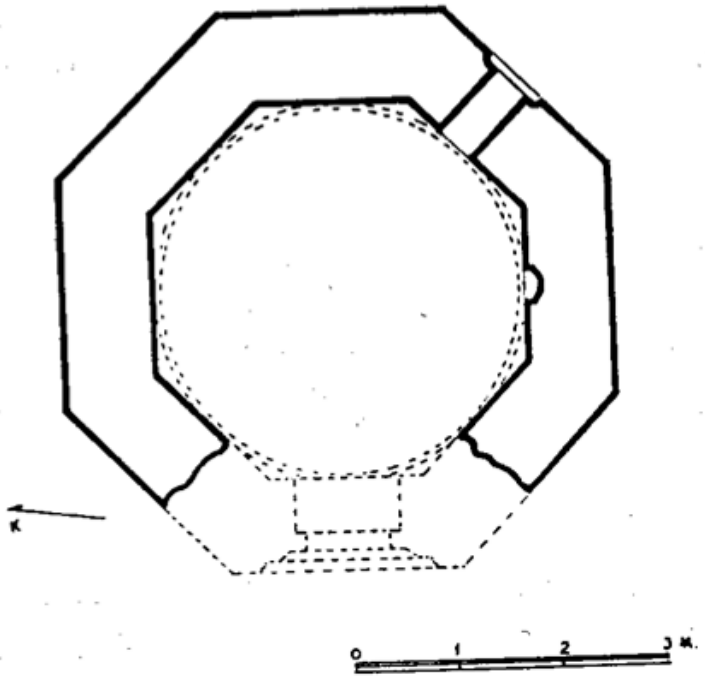
Karşılaştırma Planı 44: Erzurum Emir Saltuk Kümbeti (H. Önkal'dan)

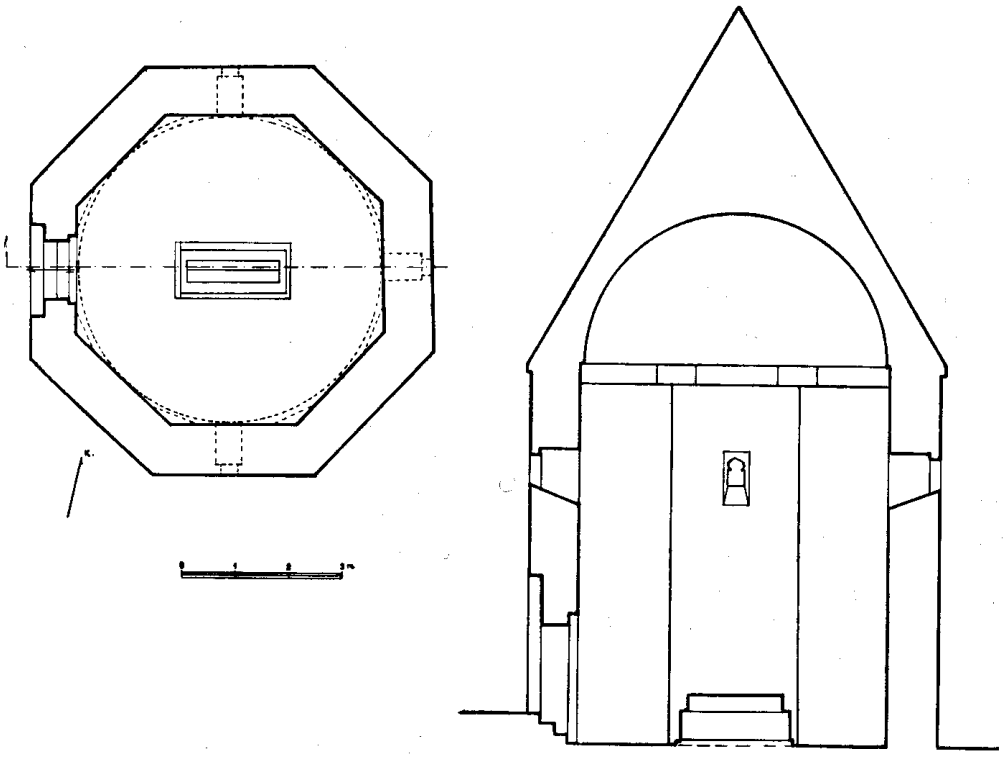
Karşılaştırma Planı 45: Niksar Mengücek Gazi Türbesi (H. Önkal'dan)

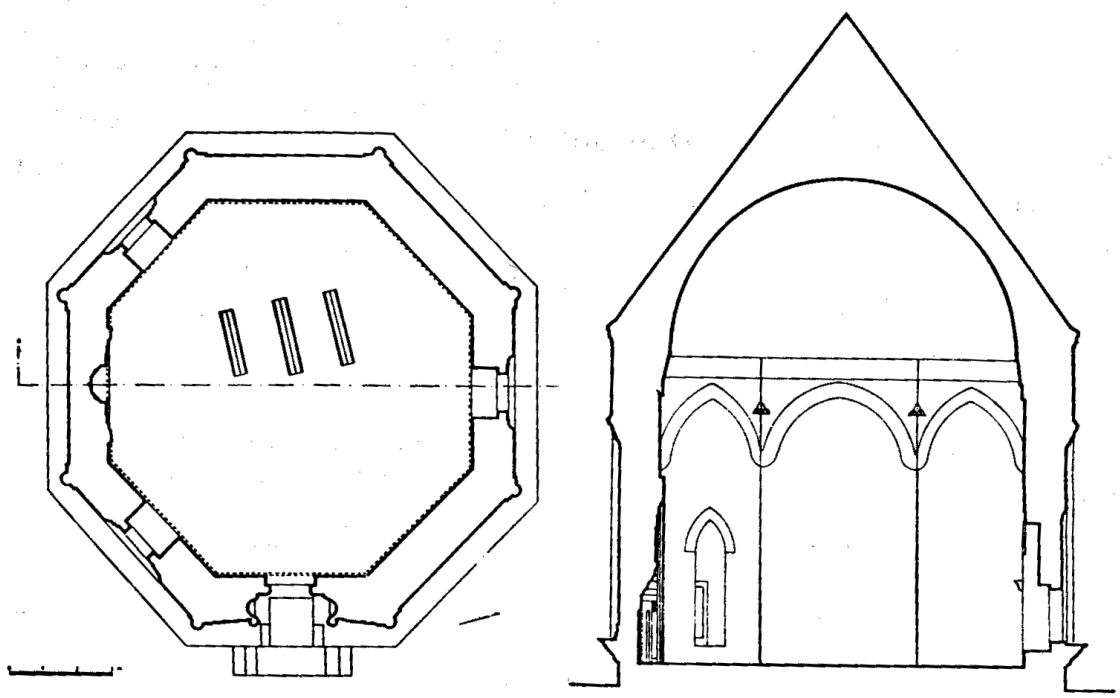
Karşılaştırma Planı 46: Niksar Kırkkızlar Türbesi (H. Önkal'dan)

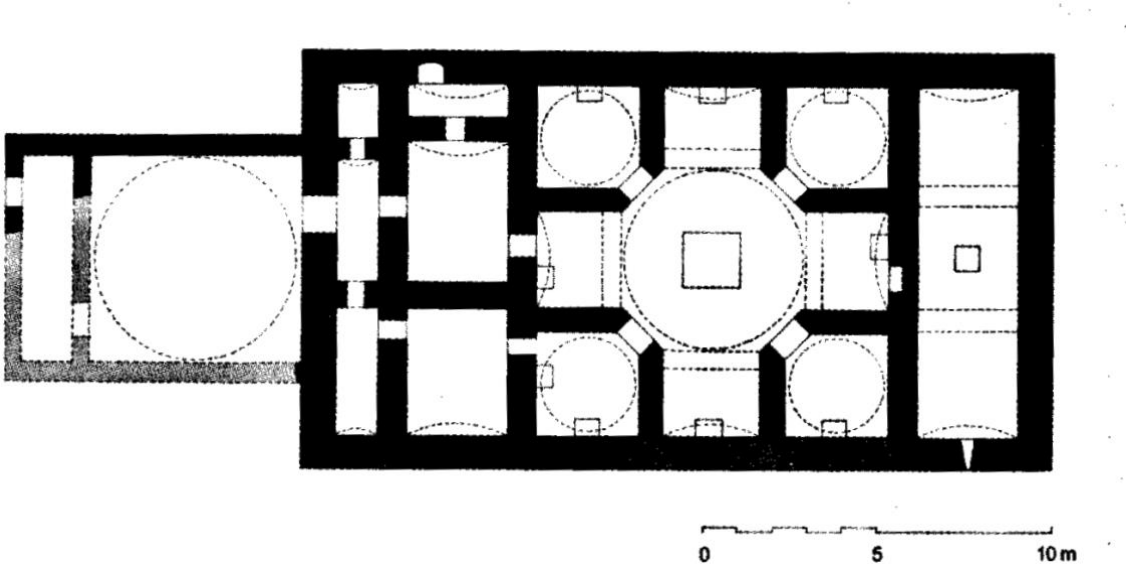
Karşılaştırma Planı 47: Aksaray Kılıç Arslan Türbesi (H. Önkal'dan)

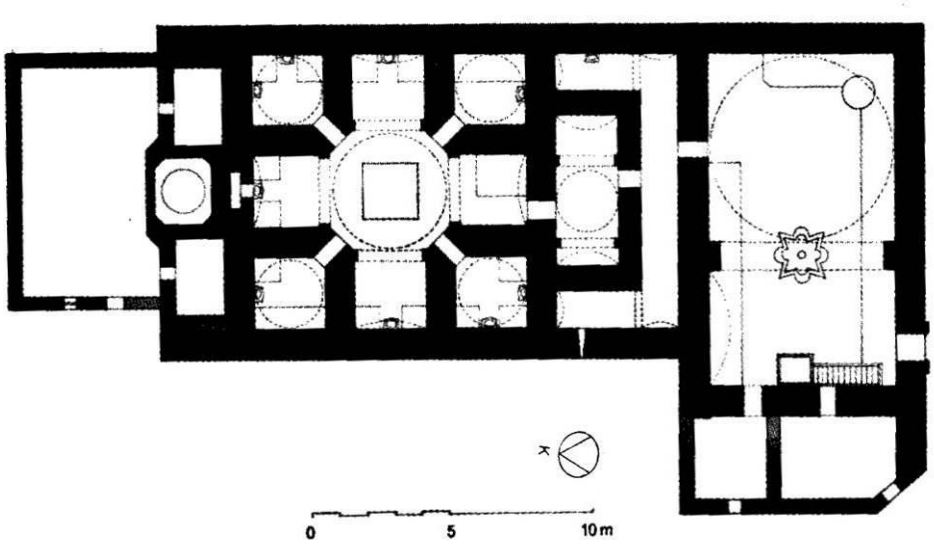
Karşılaştırma Planı 48: Konya Karaarslan Türbesi (H. Önkal'dan)

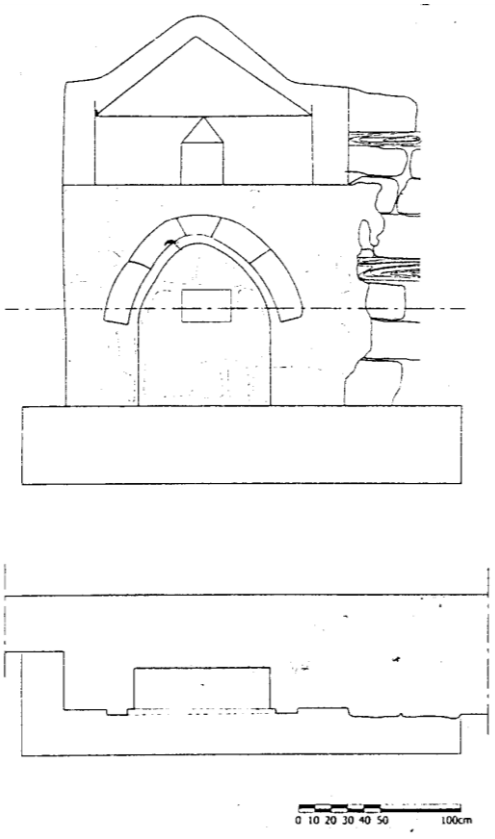
Karşılaştırma Planı 49: Niğde Hüdavent Hatun Türbesi (H. Önkal'dan)

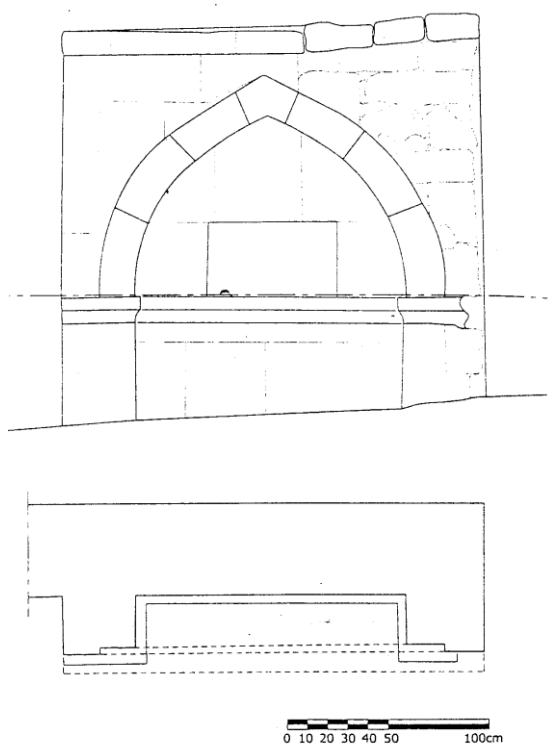
Karşılaştırma Planı 50: Divriği Behramşah (Hamam-ı Bala-Bekir Çavuş-Çifte) Hamamı (N. Sakaoğlu'ndan)

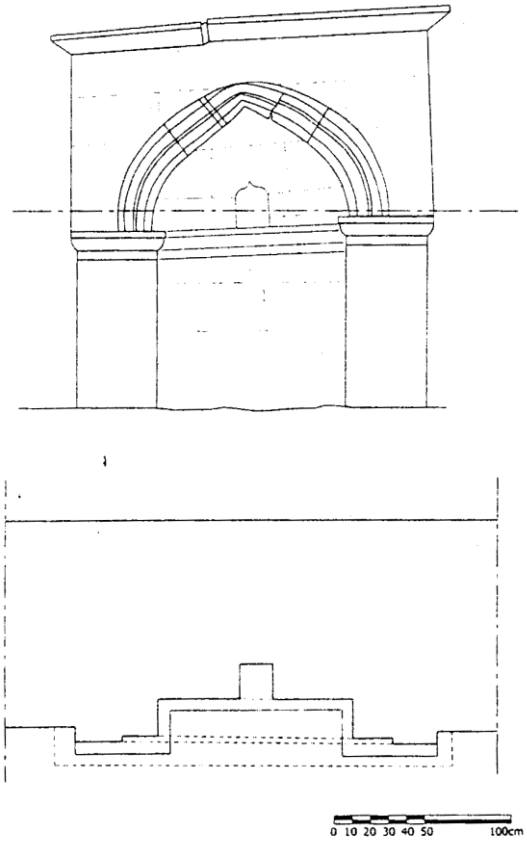
Karşılaştırma Planı 51: Divriği Aşağı Hamam (Hamam-ı Süfla-Kayaoğlu Hamamı-Acı Hamam) (N. Sakaoğlu'ndan)

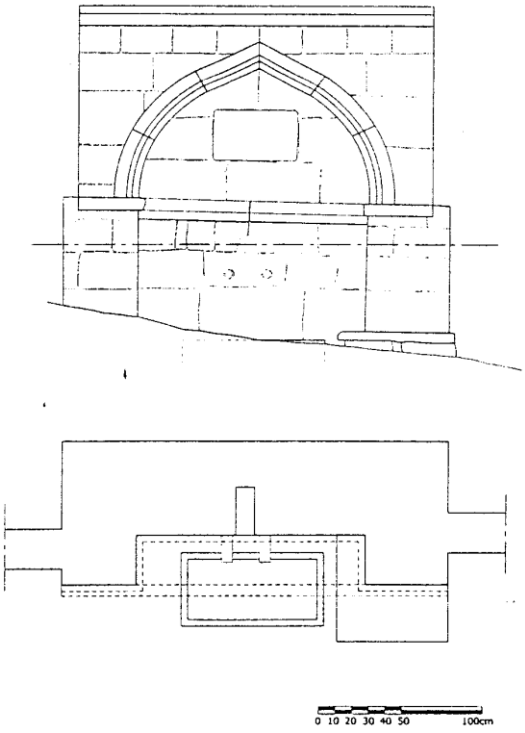
Karşılaştırma Planı 52: Divriği Abu Çimen Mahallesi Çeşmesi (M. Denktaş'tan)

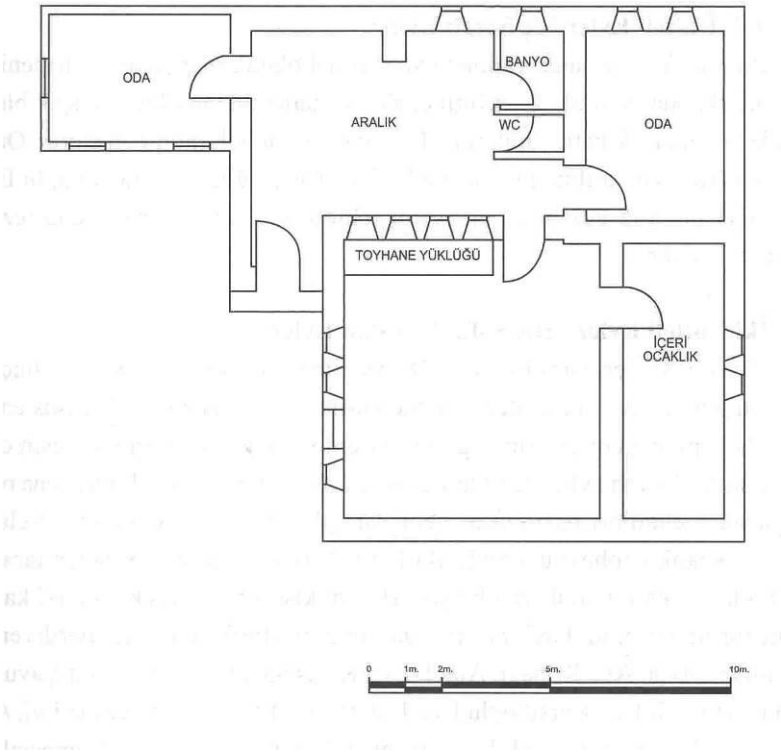
Karşılaştırma Planı 53: Divriği Esat Bey Çeşmesi (M. Denktaş'tan)

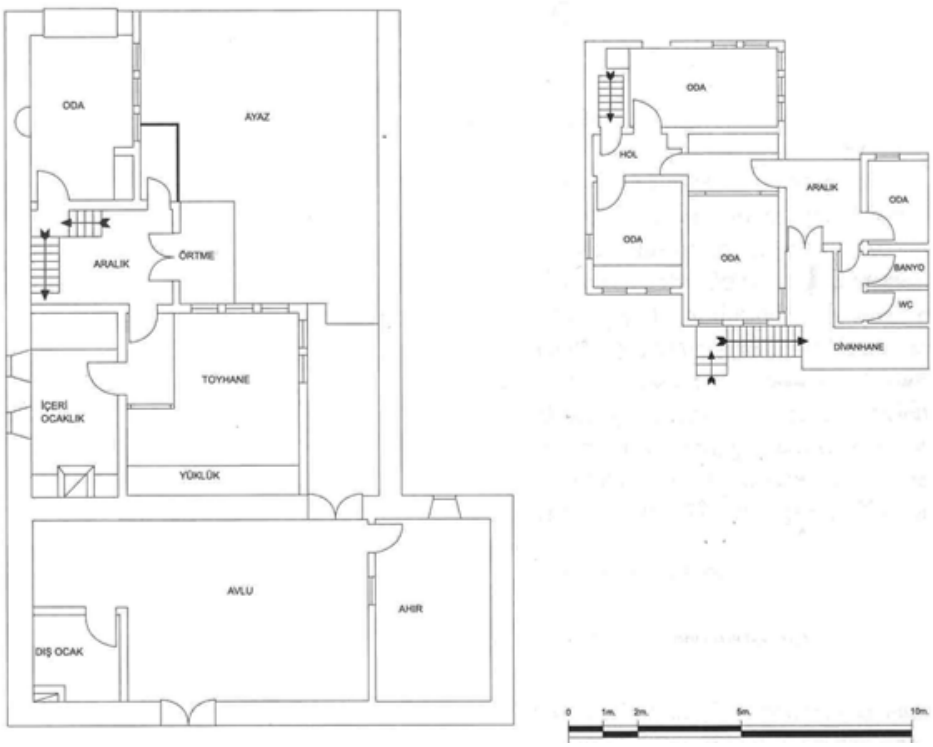
Karşılaştırma Planı 54: Hafizli Konağı Çeşmesi (M. Denktaş'tan)

Karşılaştırma Planı 55: Divriği Mehmet Nuri Arıstakzâde Çeşmesi (M. Denktaş'tan)

Karşılaştırma Planı 56: Divriği Sağırlıoğlu Evi

Karşılaştırma Planı 57: Divriği Kâzım Özçelik Evi Zemin ve Üst Kat Planı

Ek 3: Fotoğraflar

Foto. 1: Kemah İlçe Merkezi ve Kemah Kalesi

Foto. 2: Uluçınar Köyü Yakınlarındaki Tarihi Yol Kalıntısı

Foto. 3: Uluçınar Köyü Yakınlarındaki Tarihi Yol Kalıntısı

Foto. 4: Uluçınar Köyü Yakınlarındaki Tarihi Yol Kalıntısı

Foto. 5: Uluçınar Köyü Yakınlarındaki Tarihi Yol Kalıntısı

Foto. 6: Gediktepe Köyü Yakınlarındaki Tarihi Yol Kalıntısı

Foto. 7: Gediktepe Köyü Yakınlarındaki Tarihi Yol Kalıntısı

Foto. 8: Kemah Kalesi

Foto. 9: Kemah Kalesi

Foto. 10: Kemah Kalesi

Foto. 11: Kemah Kalesi Doğu Surları

Foto. 12: Kemah Kalesi Doğu Surları I Nolu Burç

Foto. 13: Kemah Kalesi Doğu Surları II Nolu Burç

Foto. 14: Kemah Kalesi Doğu Surları III Nolu Burç

Foto. 15: Kemah Kalesi Doğu Surları IV Nolu Burç

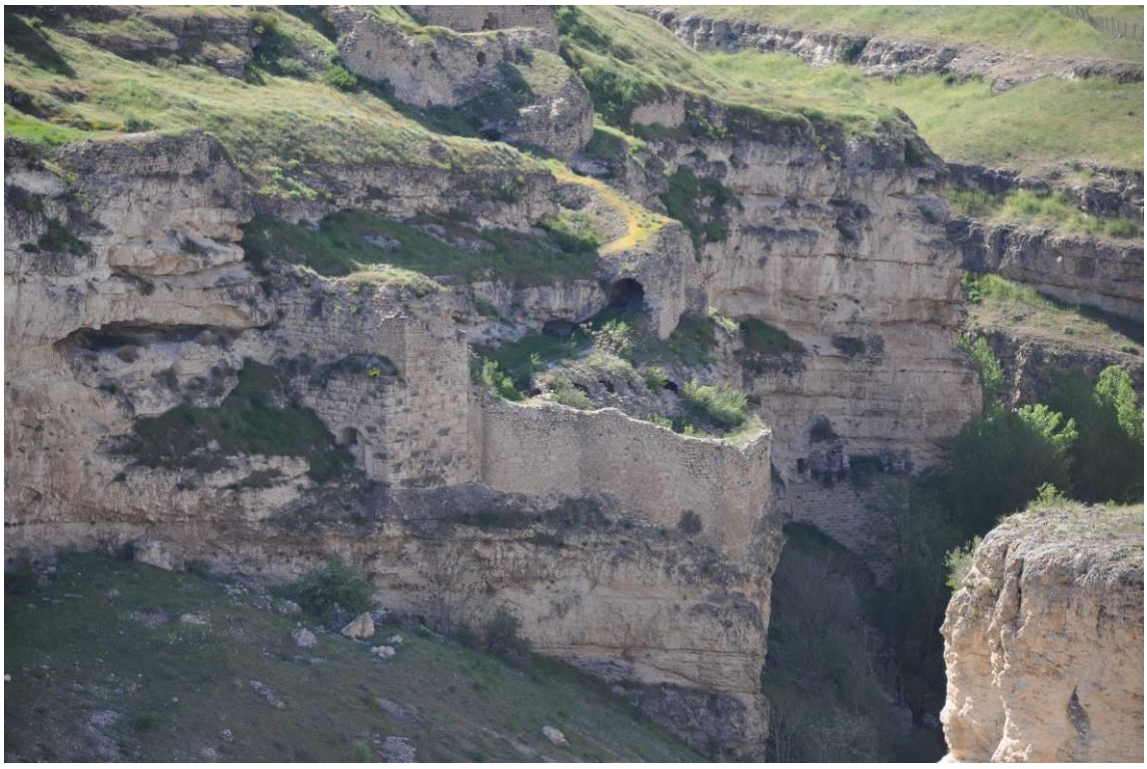

Foto. 16: Kemah Kalesi Doğu Surları ve Dış Surlar

Foto. 17: Kemah Kalesi Batı Surları

Foto. 18: Kemah Kalesi Batı Surları

Foto. 19: Kemah Kalesi Batı Surları

Foto. 20: Kemah Kalesi Yavuz Burcu

Foto. 21: Kemah Kalesi Yavuz Burcu

Foto. 22: Kemah Kalesi Kuzey Surları

Foto. 23: Kemah Kalesi Kuzey Surları ve Kuzeyindeki İstinat Duvarları

Foto. 24: Kemah Kalesi Güney Surları

Foto. 25: Kemah Kalesi Güney Surları ve Burçları

Foto. 26: Kemah Kalesi Güney Suru Üzerindeki Tonozlu Yapı

Foto. 27: Kemah Kalesi Güney Suru Üzerindeki Tonozlu Yapı

Foto. 28: Kemah Kalesi Giriş Kapıları

Foto. 29: Kemah Kalesi I Nolu Kapı

Foto. 30: Kemah Kalesi Muhafız Odaları

Foto. 31: Kemah Kalesi II Nolu Kapı

Foto. 32: Su Tunelleri Girişi

Foto. 33: Su TunelleriGalerilerden Detay

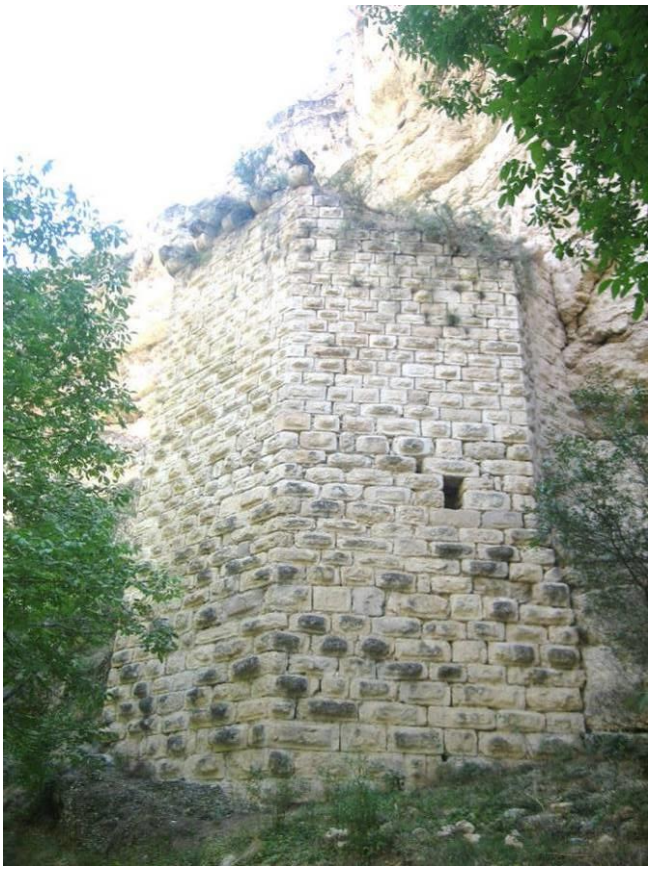

Foto. 34: Kemah Kalesi Hellenistik Burç

Foto. 35: Kemah Kalesi Hellenistik Burç

Foto. 36: Kemah Kalesi Kutsal Alan

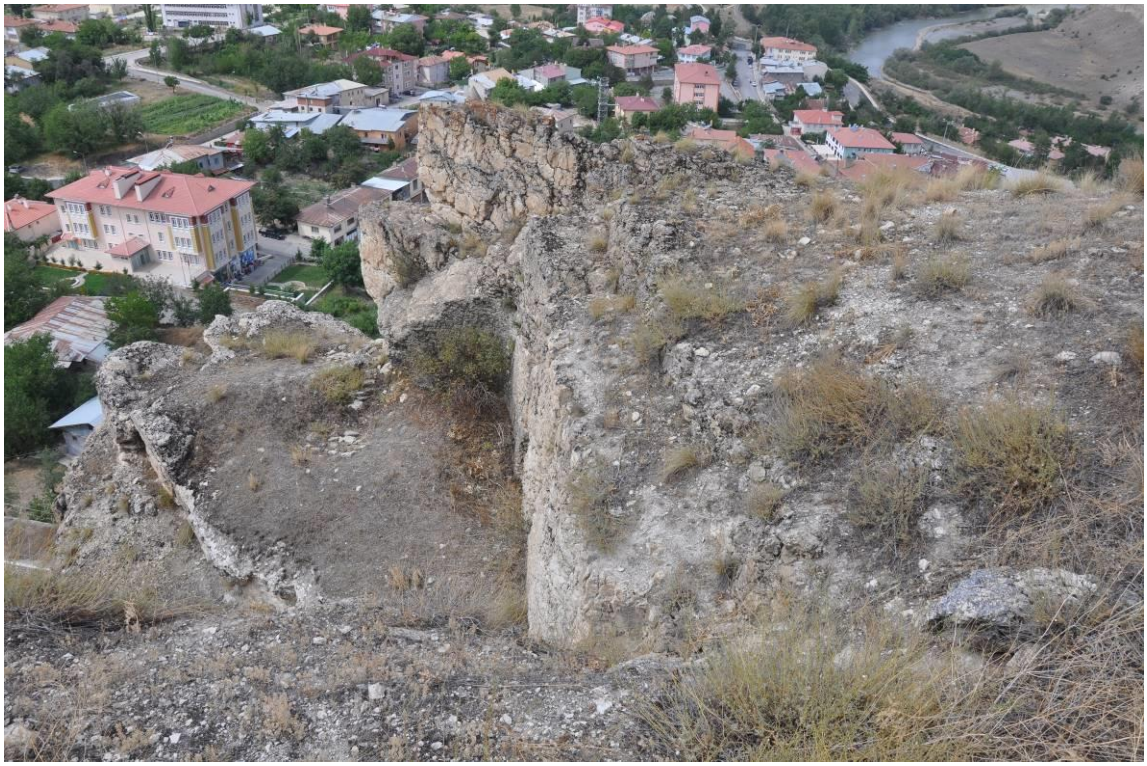

Foto. 37: Kemah Kalesi Kutsal Alan

Foto. 38: Kemah Kalesi Kutsal Alan

Foto. 39: Kemah Kalesi Kutsal Alan

Foto. 40: Kemah Kalesi Kaya Odaları

Foto. 41: Kemah Kalesi Kaya Odaları Niş Detayı

Foto. 42: Bey Camii Kazı Öncesi Görüntüsü

Foto. 43: Bey Camii Kazı Sonrası Görüntüsü

Foto. 44: Bey Camii Kazı Sonrası Görüntüsü

Foto. 45: Bey Camii Minaresi

Foto. 46: Bey Camii Konservasyon Sonrası Görüntüsü

Foto. 47: Kemah Kalesi Hamam Yapısı Kazı Öncesi Görüntüsü

Foto. 48: Kemah Kalesi Hamam Yapısı Kazı Sonrası Görüntüsü

Foto. 49: Kemah Kalesi Hamam Yapısı Kazı Sonrası Görüntüsü

Foto. 50: Kemah Kalesi Hamam Yapısı Sıcaklık Bölümü

Foto. 51: Kemah Kalesi K5-9 ve K4-9 Plan Karelerindeki Konut Örnekleri

Foto. 52: Kemah Kalesi K5-9 ve K4-9 Plan Karelerindeki Konut Örnekleri

Foto. 53: Kemah Kalesi K5-2, 3, 4 ve K6-2, 3, 4 Plan Karelerindeki Konut Örnekleri Kazı Öncesi Görüntüsü

Foto. 54: Kemah Kalesi K5-2, 3, 4 ve K6-2, 3, 4 Plan Karelerindeki Konut Örnekleri Kazı Çalışmaları

Foto. 55: Kemah Kalesi K5-2, 3, 4 ve K6-2, 3, 4 Plan Karelerindeki Konut Örnekleri Kazı Sonrası Görüntüsü

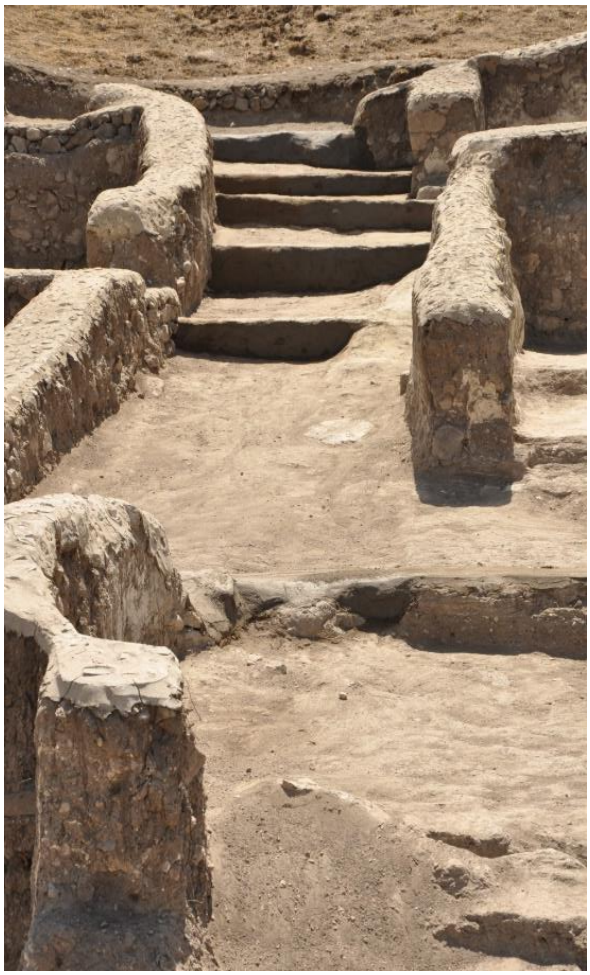

Foto. 56: Kemah Kalesi K5-2, 3, 4 ve K6-2, 3, 4 Plan Karelerindeki Konut Örnekleri Sokak Dokusu Detayı

Foto. 57: Aşağı Gedik Mahallesi Camii

Foto. 58: Aşağı Gedik Mahallesi Camii, Harim

Foto. 59: Beklimçay Mahallesi

Foto. 60: Çirgişin Mahallesi Camii

Foto. 61: Çirgişin Mahallesi Camii, Harim

Foto. 62: Gülabi Bey Camii

Foto. 63: Gülabi Bey Camii

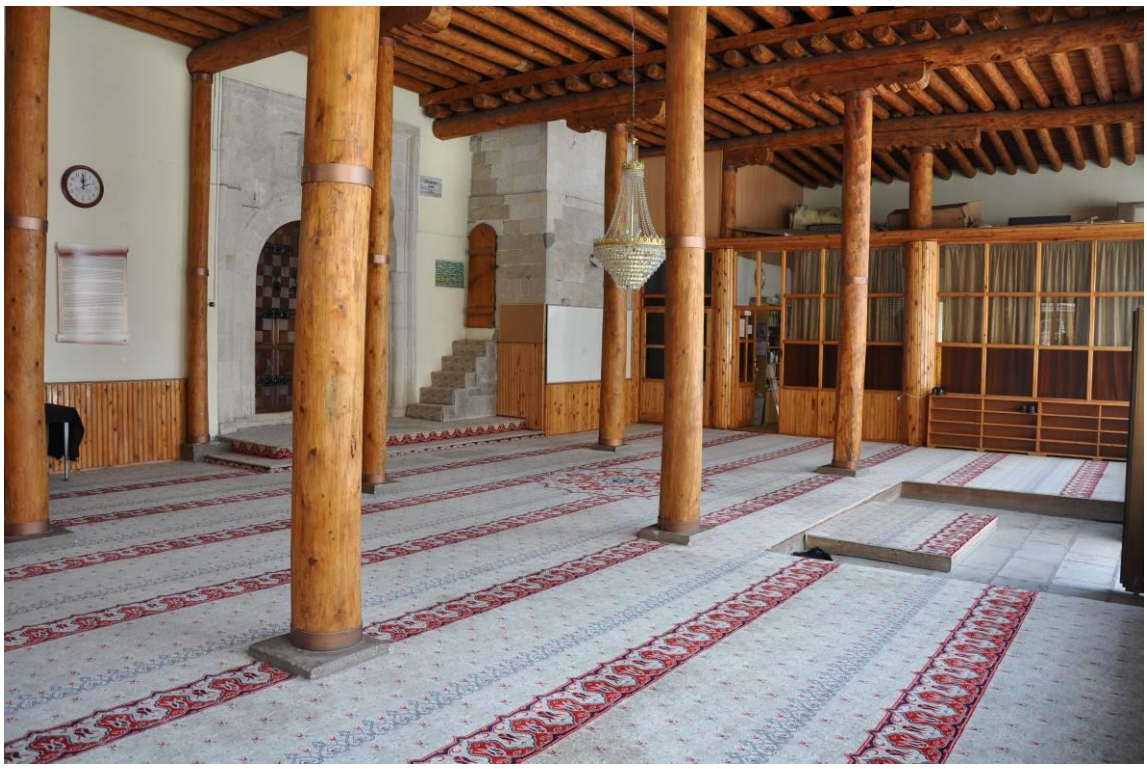

Foto. 64: Gülabi Bey Camii, Son Cemaat Yeri

Foto. 65: Gülabi Bey Camii, Harim Girişi

Foto. 66: Gülabi Bey Camii, Harim Girişi Kapı Kanatları

Foto. 67: Gülabi Bey Camii, Harim

Foto. 68: Gülabi Bey Camii, Harimve Mahfil

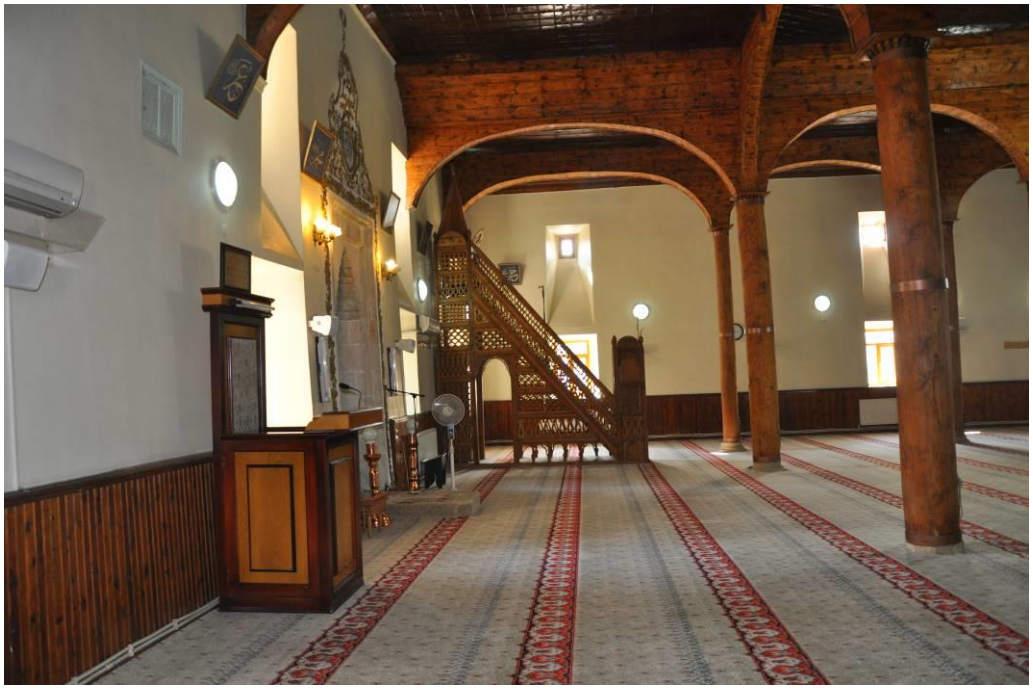

Foto. 69: Gülabi Bey Camii Vaaz Kürsüsü, Mihrap ve Minber

Foto. 70: Gülabi Bey Camii, Mihrap

Foto. 71: Gülbeyi Camii, Mihrap Nişi

Foto. 72: Gülabi Bey Camii, Mihrap Kavsarası

Foto. 73: Gülabi Bey Camii, Mihrap Tepeliği

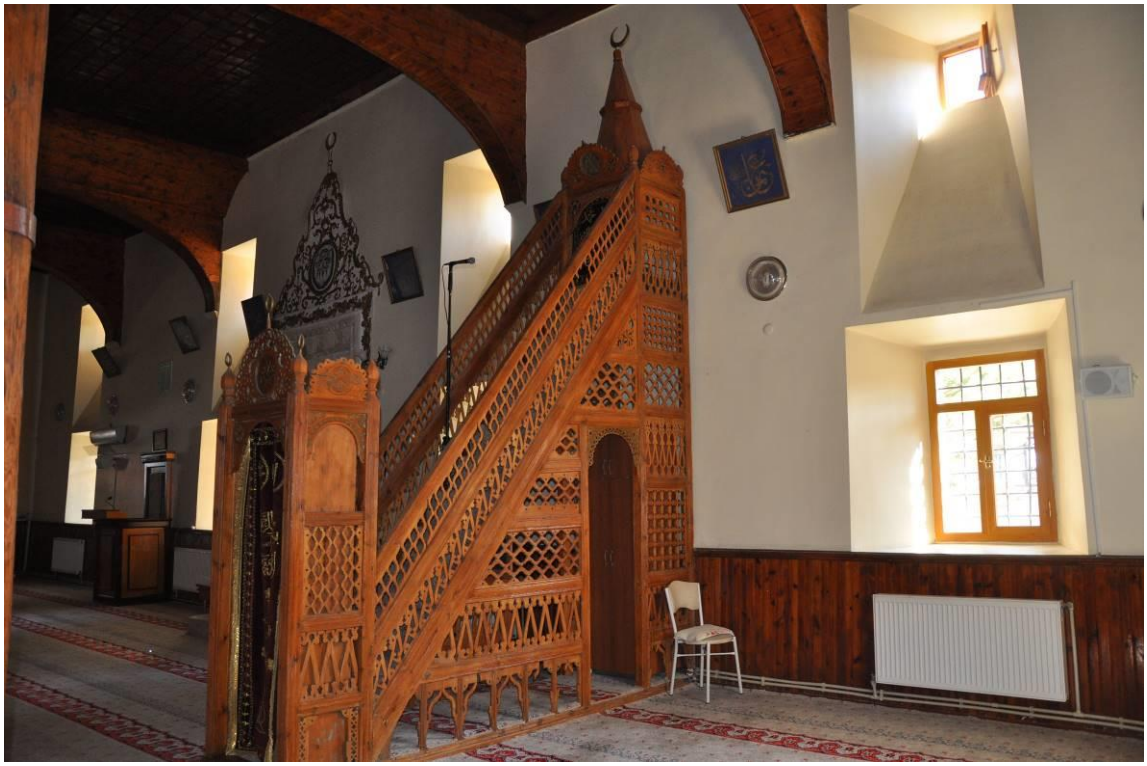

Foto. 74: Gülabi Bey Camii, Minber

Foto. 75: Mektepönü Mahallesi Cammi'nden Getirilen Levha

Foto. 76: Gülabi Bey Camii, Minare

Foto. 77: Gülabi Bey Camii, Minare Kaidesi ve Girişi

Foto. 78: Gülabi Bey Camii, Doğu Cephe

Foto. 79: Gülabi Bey Camii, Batı Cephe Detayı

Foto. 80: Gülabi Bey Camii, Güney Caphe

Foto. 81: Gülabi Bey Camii, Orta Sahın Tavanı

Foto. 82: Gülabi Bey Camii, Orta Sahın Tavan Göbeği

Foto. 83: Gülabi Bey Camii, Orta Sahın Kasetlenmiş Tavan Bölümü

Foto. 84: Gülabi Bey Camii, Yan Sahın Tavanı

Foto. 85: Gülabi Bey Camii, Mihrap Girişi

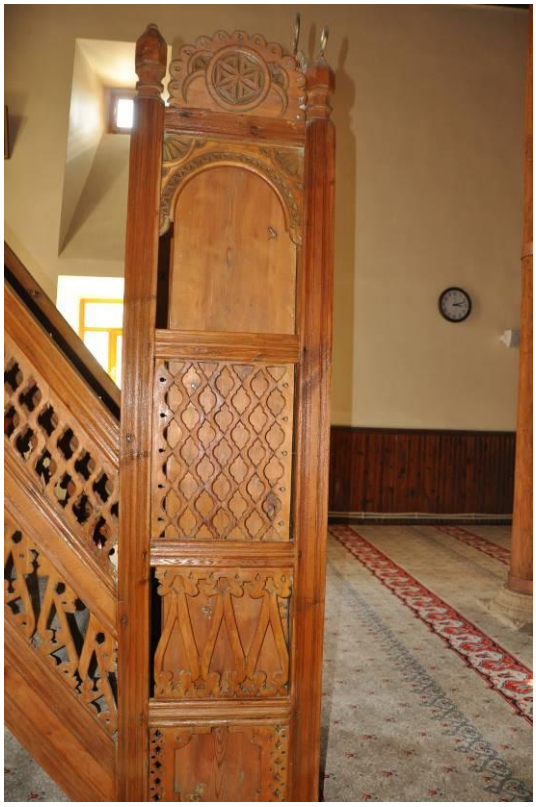

Foto. 86: Gülabi Bey Camii, Mihrap Yan Yüzeyi

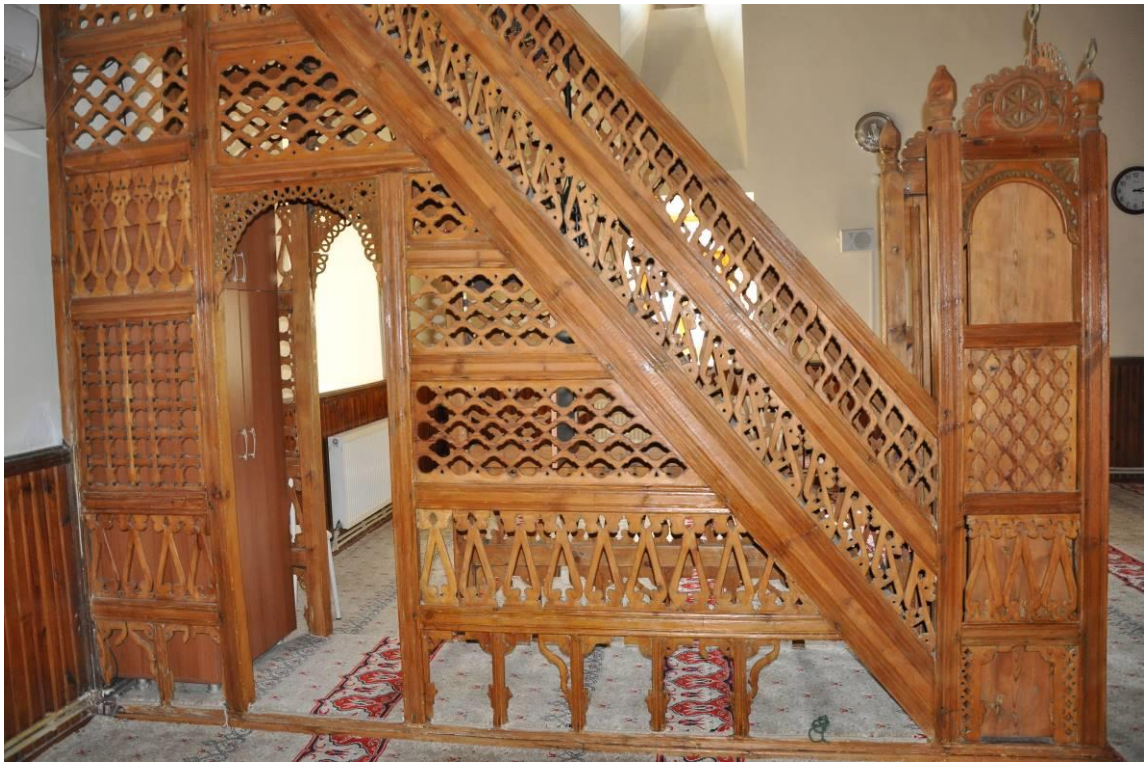

Foto. 87: Gülabi Bey Camii, Mihrap Korkuluk, Aynalık ve Süpürgelik Bölümleri

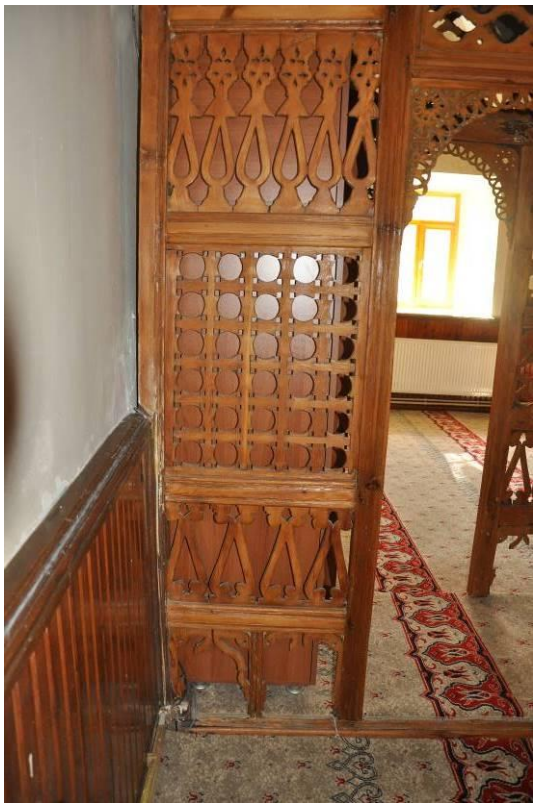

Foto. 88: Gülabi Bey Camii, Mihrap Köşk Altı

Foto. 89: Karga Camii

Foto. 90: Karga Camii, Harim

Foto. 91: Mektepönü Mahallesi Camii

Foto. 92: Mektepönü Mahallesi Camii, Kuran Kursu Bölümü

Foto. 93: Mektepönü Mahallesi Camii, Harim

Foto. 94: Mektepönü Mahallesi Camii, Ahşap Tavan

**Foto. 95: Mektepönü Mahallesi Camii,
Mihrap**

Foto. 96: Mektepönü Mahallesi Camii, Minber

Foto. 97: Pöhrenkbaşı Mahallesi Camii

Foto. 98: Soğukpınar Mahallesi Camii

Foto. 99: Soğukpınar Mahallesi Camii, Giriş Cephesi

Foto. 100: Soğukpınar Mahallesi Camii, Son Cemaat Yeri

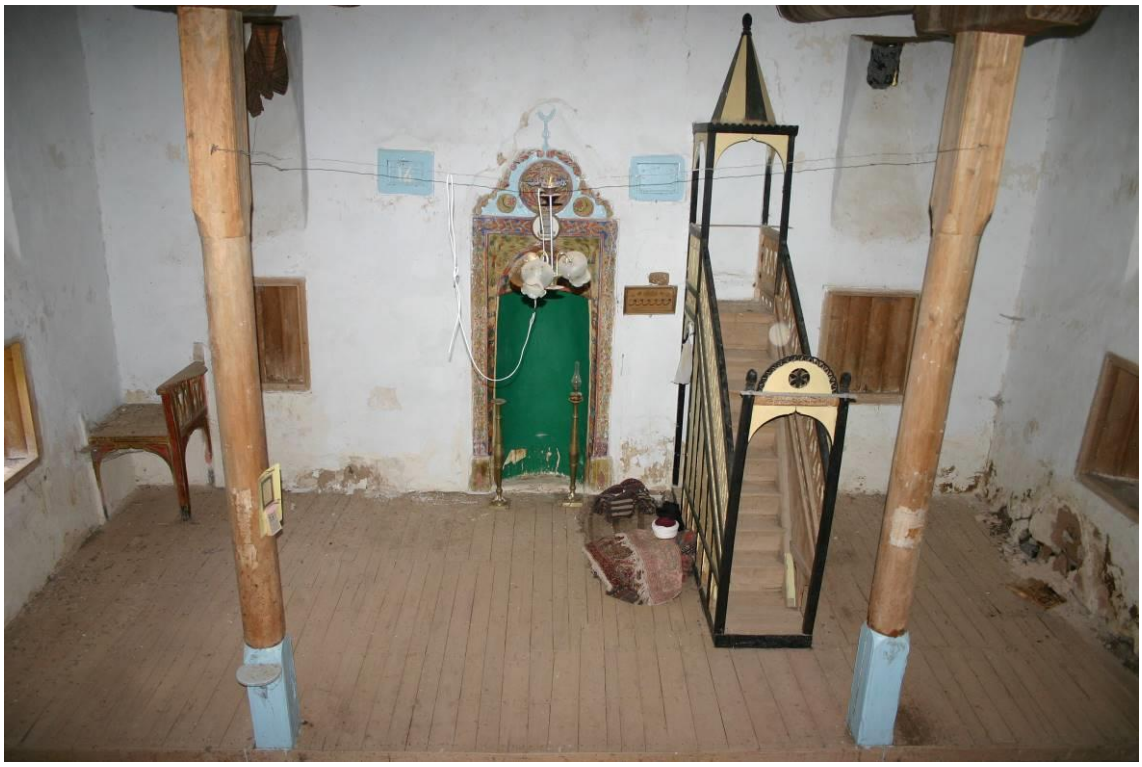

Foto. 101: Soğukpınar Mahallesi Camii, Harim

Foto. 102: Soğukpınar Mahallesi Camii, Mihrap

Foto. 103: Soğukpınar Mahallesi Camii, Minber

Foto. 104: Soğukpınar Mahallesi Camii, Mihrap Kavsarası Detayı

**Foto. 105: Soğukpınar Mahallesi Camii,
Mihrap Nişi**

Foto. 106: Soğukpınar Mahallesi Camii, Mihrap Tepeliği

Foto. 107: Yukarı Mahalle (Derebaşı) Camii

Foto. 108: Yukarı Mahalle (Derebaşı) Camii, Depo Bölümü

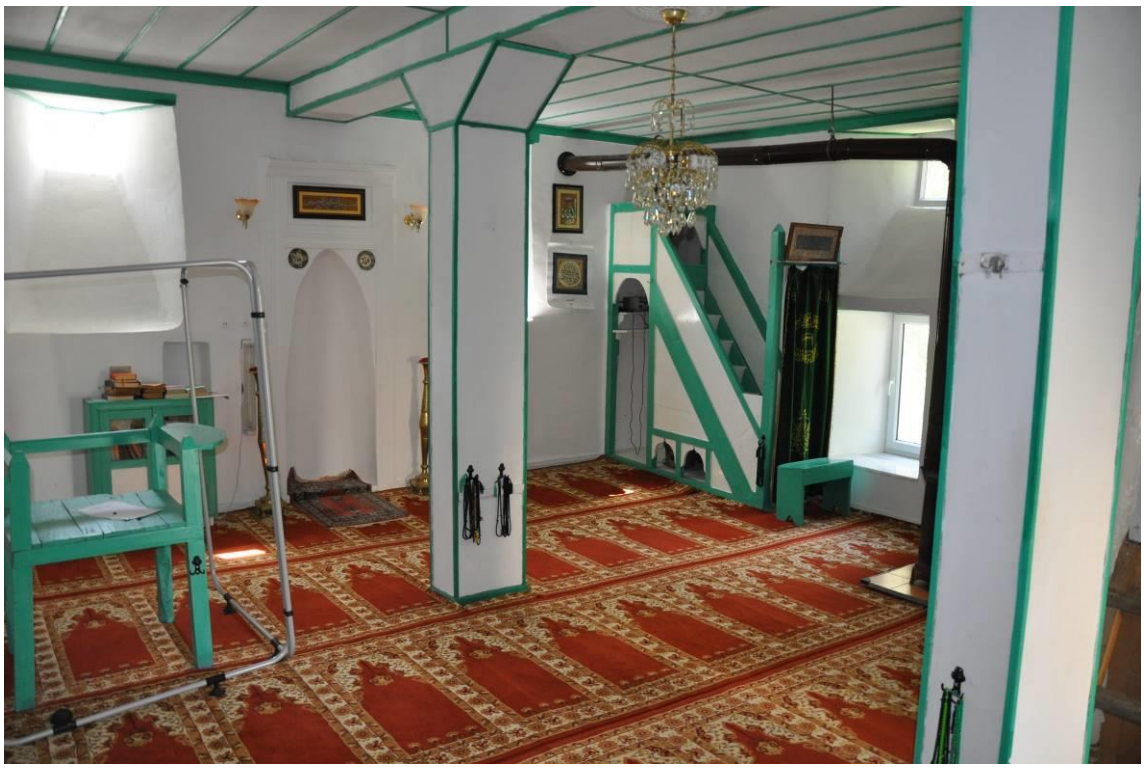

Foto. 109: Yukarı Mahalle (Derebaşı) Camii, Harim

Foto. 110: Beklimçay Mahallesi Şapeli

Foto. 111: Çarşı Mahallesi Kaledibi Sokak Kilise Kalıntısı

Foto. 112: Kemah Kaya Manastırı

Foto. 113: Kemah Kaya Manastırı

Foto. 114: Kemah Kaya Manastırı, Naos

Foto. 115: Kemah Kaya Manastırı, Naos Kubbesi

Foto. 116: Kemah Kaya Manastırı, Mağara Girişindeki İlk Hol

Foto. 117: Kemah Kaya Manastırı, Mağara Bölümündeki İkinci Holün Kubbesi

Foto. 118: : Kemah Kaya Manastırı, Mağara Bölümü

Foto. 119: Ali Baba Türbesi

Foto. 120: Ali Baba Türbesi, Mezar Bölümü

Foto. 121: Behramşah Türbesi (Zaviyesi)

Foto. 122: Behramşah Türbesi (Zaviyesi), Kuzey Cephe

Foto. 123: Behramşah Türbesi (Zaviyesi), Güney Cephe

Foto. 124: Behramşah Türbesi (Zaviyesi), İç Mekân

Foto. 125: Behramşah Türbesi (Zaviyesi), Giriş

Foto. 126: Behramşah Türbesi (Zaviyesi), Güney Cephedeki Açıklık

Foto. 127: Gözcü Baba Kümbeti

Foto. 128: Gözcü Baba Kümbeti

Foto. 129: : Gözcü Baba Kümbeti, Güney Cephe

Foto. 130: İskender Baba Türbesi

Foto. 131: İskender Baba Türbesi, Mezar Bölümü

Foto. 132: Melik Gazi Kümbeti

Foto. 133: Melik Gazi Kümbeti

Foto. 134: Melik Gazi Kümbeti, Batı Cephe

Foto. 135: Melik Gazi Kümbeti, Cenazalik Girişi

Foto. 136: Melik Gazi Kümbeti, Cenazalik

Foto. 137: Melik Gazi Kümbeti, Üst Kat Girişi

Foto. 138: Melik Gazi Kümbeti, Üst Kat İç Mekân

Foto. 139: Melik Gazi Kümbeti, Üst Kat Girişi Süslemeleri

Foto. 140: Melik Gazi Kümbeti, Üst Kat Girişi Alınlık Bölümü

Foto. 141: Melik Gazi Kümbeti, Üst Kat Girişi Lento Taşı

Foto. 142: Melik Gazi Kümbeti, Üst Kat Girişi Yan Yüzey

Foto. 143: Midilli Baba Türbesi

Foto. 144: Sancaktar Kümbeti

Foto. 145: Sancaktar Kümbeti

Foto. 146: Togay Hatun Kümbeti

Foto. 147: Togay Hatun Kümbeti, Cenazelik Girişi

Foto. 148: Togay Hatun Kümbeti, Cenazelik

Foto. 149: Togay Hatun Kümbeti, Üst Kat Girişi

Foto. 150: Togay Hatun Kümbeti, Üst Kat Girişi Süsleme Detayı

Foto. 151: Togay Hatun Kümbeti, Gövde Süsleme Detayı

Foto. 152: Togay Hatun Kümbeti, Saçak Süsleme Detayı

Foto. 153: Anonim Kümbet

Foto. 154: Karşıbağlar Mahallesi Mezarlığı I Nolu Mezar

Foto. 155: Karşıbağlar Mahallesi Mezarlığı II Nolu Mezar

Foto. 156: Karşıbağlar Mahallesi Mezarlığı III Nolu Mezar

Foto. 157: Kelem (Kerem-Kalem) Yakup Mezarlığı, Fes Tipi Başlıklı Mezar

Foto. 158: Kelem (Kerem-Kalem) Yakup Mezarlığı, Sarık Tipi Başlıklı Mezar

Foto. 159: Kelem (Kerem-Kalem) Yakup Mezarlığı, Hacı Mustafa Mezarı

Foto. 160: Kelem (Kerem-Kalem) Yakup Mezarlığı, Hacı Mustafa Mezarı Baş Taşı

Foto. 161: Kelem (Kerem-Kalem) Yakup Mezarlığı, Hacı Mustafa Mezarı Ayak Taşı

Foto. 162: Melik Gazi Mezarlığı Kuzey Mezarlık Hamamzade İbrahim Mezarı

Foto. 163: Melik Gazi Mezarlığı Kuzey Mezarlık Hamamzade Yusuf Mezarı

Foto. 164: Melik Gazi Mezarlığı Kuzey Mezarlık III Nolu Mezar

Foto. 165: Melik Gazi Mezarlığı Kuzey Mezarlık IV Nolu Mezar

Foto. 166: Melik Gazi Mezarlığı Doğu Mezarlık I Nolu Mezar

Foto. 167: Melik Gazi Mezarlığı Doğu Mezarlık II Nolu Mezar

Foto. 168: Melik Gazi Mezarlığı Doğu Mezarlık III Nolu Mezar

Foto. 169: Melik Gazi Mezarlığı Doğu Mezarlık IV Nolu Mezar

Foto. 170: Melik Gazi Mezarlığı Doğu Mezarlık V Nolu Mezar

Foto. 171: Melik Gazi Mezarlığı Doğu Mezarlık VI Nolu Mezar

Foto. 172: Melik Gazi Mezarlığı Doğu Mezarlık VII Nolu Mezar

Foto. 173: Melik Gazi Mezarlığı Doğu Mezarlık VIII Nolu Mezar

Foto. 174: Melik Gazi Mezarlığı Doğu Mezarlık IX Nolu Mezar

Foto. 175: Pöhrenkbaşı Mahallesi I Nolu Mezar

Foto. 176: Pöhrenkbaşı Mahallesi II Nolu Mezar

Foto. 177: Pöhrenkbaşı Mahallesi III Nolu Mezar

Foto. 178: Pöhrenkbaşı Mahallesi IV Nolu Mezar

Foto. 179: Pöhrenkbaşı Mahallesi V Nolu Mezar

Foto. 180: Pöhrenkbaşı Mahallesi VI Nolu Mezar

Foto. 181: Pöhrenkbaşı Mahallesi VII Nolu Mezar

Foto. 182: Sağıroğullar Aile Mezarlığı 1 Nolu Mezar

Foto. 183: Sağıroğullar Aile Mezarlığı 1 Nolu Mezar Kuzey Yüzü

Foto. 184: Sağıroğullar Aile Mezarlığı 1 Nolu Mezar Güney Yüzü

Foto. 185: Sağıroğullar Aile Mezarlığı 1 Nolu Mezar Doğu Yüzü

Foto. 186: Sağıroğullar Aile Mezarlığı 1 Nolu Mezar Batı Yüzü

Foto. 187: Sağıroğullar Aile Mezarlığı 1 Nolu Mezar Baş Taşı

Foto. 188: Sağıroğullar Aile Mezarlığı 2 Nolu Mezar

Foto. 189: Sağıroğullar Aile Mezarlığı 2 Nolu Mezar Kuzey Yüzü

Foto. 190: Sağıroğullar Aile Mezarlığı 2 Nolu Mezar Güney Yüzü

Foto. 191: Sağıroğullar Aile Mezarlığı 2 Nolu Mezar Doğu Yüzü

Foto. 192: Sağıroğullar Aile Mezarlığı 2 Nolu Mezar Batı Yüzü

Foto. 193: Sağıroğullar Aile Mezarlığı 2 Nolu Mezar Baş Taşı

Foto. 194: Sağıroğullar Aile Mezarlığı 2 Nolu Mezar Ayak Taşı

Foto. 195: Sağıroğullar Aile Mezarlığı 3 Nolu Mezar

Foto. 196: Sağıroğullar Aile Mezarlığı 3 Nolu Mezar Kuzey Yüzü

Foto. 197: Sağıroğullar Aile Mezarlığı 3 Nolu Mezar Güney Yüzü

Foto. 198: Sağıroğullar Aile Mezarlığı 3 Nolu Mezar Doğu Yüzü

Foto. 199: Sağıroğullar Aile Mezarlığı 3 Nolu Mezar Batı Yüzü

Foto. 200: Sağıroğullar Aile Mezarlığı 3 Nolu Mezar Baş Taşı

Foto. 201: Sağıroğullar Aile Mezarlığı 3 Nolu Mezar Ayak Taşı

Foto. 202: Sağıroğullar Aile Mezarlığı 4 Nolu Mezar

Foto. 203: Sağıroğullar Aile Mezarlığı 5 Nolu Mezar

Foto. 204: Sağıroğullar Aile Mezarlığı 5 Nolu Mezar Kuzey Yüzü

Foto. 205: Sağıroğullar Aile Mezarlığı 5 Nolu Mezar Güney Yüzü

Foto. 206: Sağıroğullar Aile Mezarlığı 5 Nolu Mezar Batı Yüzü

Foto. 207: Sağıroğullar Aile Mezarlığı 7 Nolu Mezar

Foto. 208: Sağıroğullar Aile Mezarlığı 8 Nolu Mezar

Foto. 209: Sağıroğullar Aile Mezarlığı 8 Nolu Mezar Kuzey Yüzü

Foto. 210: Sağıroğullar Aile Mezarlığı 8 Nolu Mezar Güney Yüzü

Foto. 211: Sağıroğullar Aile Mezarlığı 8 Nolu Mezar Baş Taşı

Foto. 212: Sağıroğullar Aile Mezarlığı 10 Nolu Mezar

Foto. 213: Sağıroğullar Aile Mezarlığı 11 Nolu Mezar ı

Foto. 214: Sağıroğullar Aile Mezarlığı 12 Nolu Mezar

Foto. 215: : Sağıroğullar Aile Mezarlığı 13 Nolu Mezar

Foto. 216: Sağıroğullar Aile Mezarlığı 16 Nolu Mezar

Foto. 217: : Sağıroğullar Aile Mezarlığı 17 Nolu Mezar

Foto. 218: Sağıroğullar Aile Mezarlığı 18 Nolu Mezar

Foto. 219: Sağıroğullar Aile Mezarlığı 19 Nolu Mezar

Foto. 220: Sağıroğullar Aile Mezarlığı 22 Nolu Mezar

Foto. 221: Sağıroğullar Aile Mezarlığı 23 Nolu Mezar

Foto. 222: Sağıroğullar Aile Mezarlığı 24 Nolu Mezar

Foto. 223: Sağıroğullar Aile Mezarlığı 25 Nolu Mezar

Foto. 224: Sağıroğullar Aile Mezarlığı 29 Nolu Mezar

Foto. 225: Sağıroğullar Aile Mezarlığı 29 Nolu Mezar Kuzey Yüzü

Foto. 226: Sağıroğullar Aile Mezarlığı 29 Nolu Mezar Güney Yüzü

Foto. 227: Sağıroğullar Aile Mezarlığı 29 Nolu Mezar Doğu Yüzü

Foto. 228: Sağıroğullar Aile Mezarlığı 29 Nolu Mezar Batı Yüzü

Foto. 229: Sağıroğullar Aile Mezarlığı 31 Nolu Mezar

Foto. 230: Sağıroğullar Aile Mezarlığı 34 Nolu Mezar

Foto. 231: Sağıroğullar Aile Mezarlığı 34 Nolu Mezar Kuzey Yüzü

Foto. 232: Sağıroğullar Aile Mezarlığı 34 Nolu Mezar Güney Yüzü

Foto. 233: Sağıroğullar Aile Mezarlığı 34 Nolu Mezar Batı Yüzü

Foto. 234: Sağıroğullar Aile Mezarlığı 34 Nolu Mezar Baş Taşı

Foto. 235: Sağıroğullar Aile Mezarlığı 35 Nolu Mezar

Foto. 236: Sağıroğullar Aile Mezarlığı 35 Nolu Mezar Kuzey Yüzü

Foto. 237: Sağıroğullar Aile Mezarlığı 35 Nolu Mezar Güney Yüzü

Foto. 238: Sağıroğullar Aile Mezarlığı 35 Nolu Mezar Batı Yüzü

Foto. 239: Sağıroğullar Aile Mezarlığı 37 Nolu Mezar

Foto. 240: Sağıroğullar Aile Mezarlığı 41 Nolu Mezar

Foto. 241: Sağıroğullar Aile Mezarlığı 41 Nolu Mezar Kuzey Yüzü

Foto. 242: Sağıroğullar Aile Mezarlığı 41 Nolu Mezar Güney Yüzü

Foto. 243: Sağıroğullar Aile Mezarlığı 41 Nolu Mezar Batı Yüzü

Foto. 244: Sağıroğullar Aile Mezarlığı 41 Nolu Mezar Baş Taşı

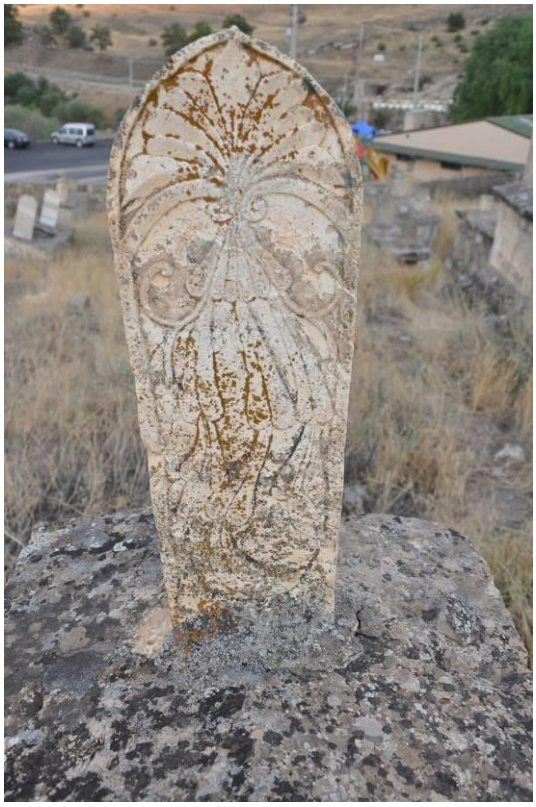

Foto. 245: Sağıroğullar Aile Mezarlığı 41 Nolu Mezar Ayak Taşı

Foto. 246: Sağıroğullar Aile Mezarlığı 42 Nolu Mezar

Foto. 247: Sağıroğullar Aile Mezarlığı 42 Nolu Mezar Kuzey Yüzü

Foto. 248: Sağıroğullar Aile Mezarlığı 42 Nolu Mezar Güney Yüzü

Foto. 249: Sağıroğullar Aile Mezarlığı 42 Nolu Mezar Baş Taşı

Foto. 250: Sağıroğullar Aile Mezarlığı 43 Nolu Mezar

Foto. 251: Sağıroğullar Aile Mezarlığı 44 Nolu Mezar

Foto. 252: Sağıroğullar Aile Mezarlığı 44 Nolu Mezar Kuzey Yüzü

Foto. 253: Sağıroğullar Aile Mezarlığı 44 Nolu Mezar Güney Yüzü

Foto. 254: Sağıroğullar Aile Mezarlığı 45 Nolu Mezar

Foto. 255: Çarşı Mahallesi Sağıroğulları Hamamı

Foto. 256: Gülabi Bey Hamamı

Foto. 257: Gülabi Bey Hamamı, Soyunmalık

Foto. 258: Gülabi Bey Hamamı, Ilıklık

Foto. 259: Gülabi Bey Hamamı, Sıcaklık

Foto. 260: Çarşı Mahallesi Kaledibi Sokak Çeşmesi

Foto. 261: Hacı Mehmet Behçet Bey Çeşmesi

Foto. 262: Hasan Alâ'uddin Bey Çeşmesi

Foto. 263: Mektepönü Mahallesi Camii Çeşmesi

Foto. 264: Yukarı Mahalle (Derebaşı) Camii Çeşmesi

Foto. 265: Ali Çambeli Evi

Foto. 266: Ali Çambeli Evi, Üst Kat Odası

Foto. 267: Ali Çambeli Evi, Tavan Göbeği

Foto. 268: Edip Mengüç Evi

Foto. 269: Fahri Yoğurtçu Evi

Foto. 270: Fatih Özdemir Evi

Foto. 271: Hakkı Vanlı Evi

Foto. 272: Hami Akın Evi

Foto. 273: Hasan Kolak Evi

Foto. 274: Hayrettin Işıldak Evi

Foto. 275: İlhami Taşkın Evi

Foto. 276: Kazım Bekir Bey Evi

Foto. 277: Kazım Mengüç Evi

Foto. 278: Mehmet Çalık Evi

Foto. 279: Naciye Çubukçu Evi

Foto. 280: Sabri Başpınar Evi

Foto. 281: Sadık Taştekin Evi

Foto. 282: Salih Ergincan Evi

Foto. 283: Salih Ergincan Evi Alt Kat Sofası

Foto. 284: Salih Ergincan Evi Üst Kat Sofası

Foto. 285: Salih Ergincan Evi Üst Kat Odalarından

Foto. 286: Saraçoğulları Evi (Kırk Yapı Kırk Kapı)

Foto. 287: Sıtkı Özyurt Evi

Foto. 288: Sıtkı Özyurt Evi Alt Kat Sofası

Foto. 289: Sıtkı Özyurt Evi Üst Kat Sofası

Foto. 290: Sıtkı Özyurt Evi Üst Kat Odalarından

Foto. 291: Şükrü Yaşar Evi

Foto. 292: Odalarından Detay

Foto. 293: Zinnuri Tarlakazan Evi

Foto. 294: Kemah Tren İstasyonu

Foto. 295: Kemah Köprüsü

Foto. 296: Akça (Uri/Uruh/Avri) Köyü

Foto. 297: Akça Köyü Şapeli

Foto. 298: Akça Köyü Şapeli, Naos

Foto. 299: Akça Köyü Şapeli, Apsis

Foto. 300: Ayranpınar (Marik) Köyü

Foto. 301: Ayranpınar (Marik) Köyü, Buzpınarı

Foto. 302: Ayranpınar (Marik) Köyü, Buzhane

Foto. 303: Ayranpınar (Marik) Köyü Camii

Foto. 304: Ayranpınar (Marik) Köyü Camii, Harim

Foto. 305: Ayranpınar (Marik) Köyü Camii, Mihrap

Foto. 306: Ayranpınar (Marik) Köyü Camii, Minber

Foto. 307: Ayranpınar Köyü, Koçyiğit Evi (Konağı)

Foto. 308: Boğaziçi Köyü

Foto. 309: Boğaziçi Köyü Camii

Foto. 310: Boğaziçi Köyü Camii, Harim

Foto. 311: Boğaziçi Köyü Camii, Ahşap Tavan

Foto. 312: Boğaziçi Köyü Camii, Mahfil

Foto. 313: Boğaziçi Köyü Camii, Mihrap

Foto. 314: Boğaziçi Köyü Camii, Minber

Foto. 315: Boğaziçi Köyü, Saint Roi Kilisesi

Foto. 316: Boğaziçi Köyü, Saint Roi Kilisesi, Naos

Foto. 317: Boğaziçi Köyü Kilisesi

Foto. 318: Çalgı Köyü

Foto. 319: Dedek Köyü Camii

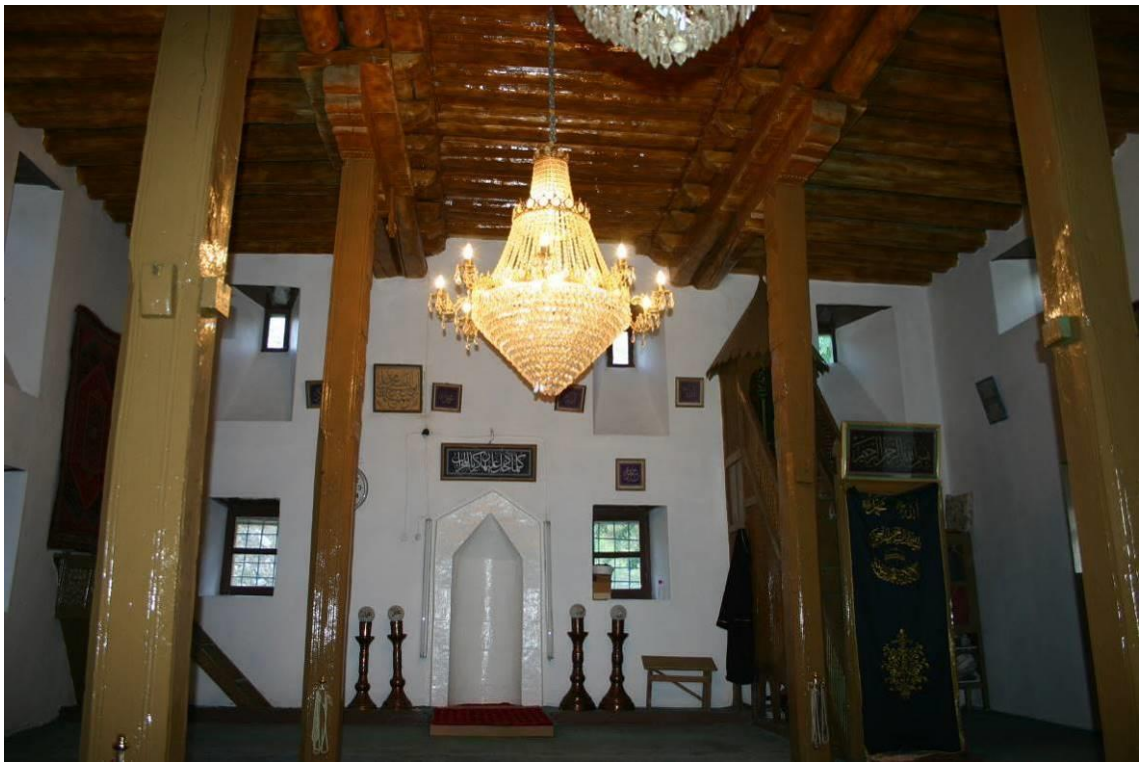

Foto. 320: Dedek Köyü Camii, Harim

Foto. 321: Dedek Köyü Camii, Ahşap Tavan

Foto. 322: Dedek Köyü Camii, Mihrap

Foto. 323: Dedek Köyü Camii, Vaaz Kürsüsü Üzerinde Asılı Olan Figürlü Halı

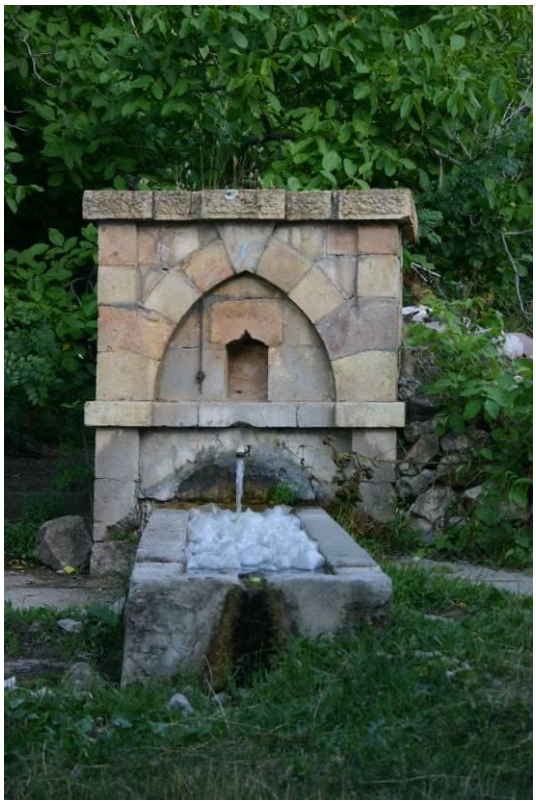

Foto. 324: Dedek Köyü Çeşmesi

Foto. 325: Dutlu Köyü Camii

Foto. 326: Dutlu Köyü Camii, Harim

Foto. 327: Dutlu Köyü Camii, Mihrap ve Minber

Foto. 328: Eskibağlar Köyü

Foto. 329: Eskibağlar Köyü Camii

Foto. 330: Gölkaynak Köyü Eski Yerleşimi

Foto. 331: Gölkaynak Köyü Camii

Foto. 332: Karadağ Köyü

Foto. 333: Karadağ Köyü Camii

Foto. 334: Karadağ Köyü Camii

Foto. 335: Kemeryaka Köyü Camii

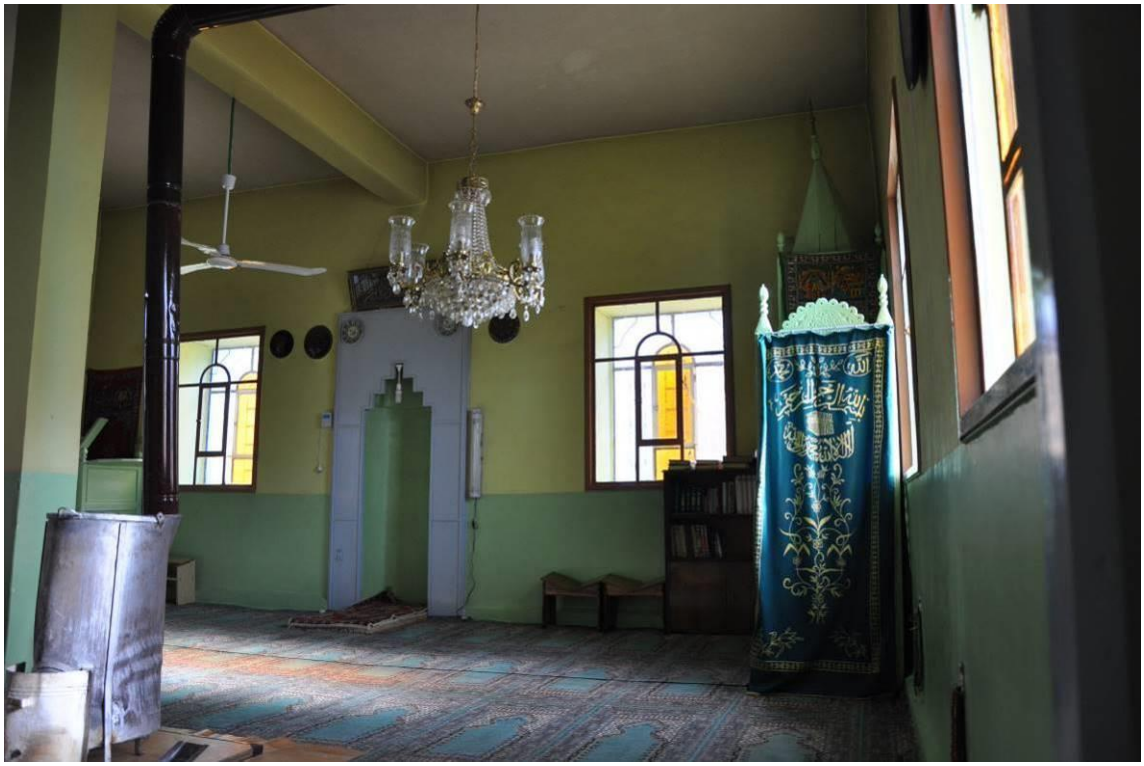

Foto. 336: Kemeryaka Köyü Camii, Harim

Foto. 337: Kemeryaka Köyü Çeşmesi

Foto. 338: Koçkar Köyü

Foto. 339: Koçkar Köyü Camii

Foto. 340: Koçkar Köyü Camii, Son Cemaat Yeri

Foto. 341: Koçkar Köyü Camii, Harim

Foto. 342: Koçkar Köyü Camii, Ahşap Tavan

Foto. 343: Koçkar Köyü Camii, Mahfil

Foto. 344: Koçkar Köyü Camii, Mihrap ve Minber

Foto. 345: Kömür Köyü, Aşağı Mahalle

Foto. 346: Kömür Köyü, Tuzla

Foto. 347: Kömür Köyü, Maden Girişi

Foto. 348: Kömür Köyü, Tuzlada Terkedilmiş Evler

Foto. 349: Kömür Köyü Camii

Foto. 350: Kömür Köyü Camii, Harim

Foto. 351: Mermerli Köyü, Eski Yerleşimi

Foto. 352: Mermerli Köyü, Kilise Kalıntısı

Foto. 353: Muratboynu Köyü

Foto. 354: Muratboynu Köyü Çeşmesi

Foto. 355: Muratboynu Köyü Camii

Foto. 356: Muratboynu Köyü Camii, Hairim

Foto. 357: Muratboynu Köyü Camii, Ahşap Tavan

Foto. 358: Muratboynu Köyü, Mahfil

Foto. 359: Muratboynu Köyü, Mihrap ve Minber

Foto. 360: Muratboynu Köyü Hanı (?)

Foto. 361: Parmakkaya Köyü

Foto. 362: Parmakkaya Köyü Çeşmesi

Foto. 363: Parmakkaya Köyü Camii

Foto. 364: Tan Köyü

Foto. 365: Tan Köyü Camii

Foto. 366: Tan Köyü Camii, Ahşap Tavan

Foto. 367: Tandırbaşı Köyü Camii

Foto. 368: Tandırbaşı Köyü Camii, Harim

Foto. 369: Taşbulak Köyü Kalesi

Foto. 370: Taşbulak Köyü Kaya Mezarı

Foto. 371: Taşbulak Köyü Kaya Mezarı

Foto. 372: Taşbulak Köyü Camii

Foto. 373: Taşbulak Köyü Camii, Harim

Foto. 374: Taşbulak Köyü Camii, Alt Kat

Foto. 375: Taşbulak Köyü Şapeli

Foto. 376: Kuşlu Mezrası I Nolu Şapel

Foto. 377: Kuşlu Mezrası II Nolu Şapel

Foto. 378: Kuşlu Mezrası II Nolu Şapel, Baciniler

Foto. 379: Kuşlu Mezrası II Nolu Şapel, Haç Süsleme

Foto. 380: Kuşlu Mezrası III Nolu Şapel, Haç Süsleme

Foto. 381: Alp Köyü

Foto. 382: Alp Köyü Camii

Foto. 383: Alp Köyü Camii, Harim

Foto. 384: Alp Köyü Han Kalıntısı

Foto. 385: Alp Köyü, Değirmen

Foto. 386: Alp Köy İstasyonu

Foto. 387: Akyünlü Köyü

Foto. 388: Beşikli Köyü, Eski Yerleşim

Foto. 389: Beşikli Köyü, Mezarlık

Foto. 390: Çakırlar Köyü

Foto. 391: Dere Köy

Foto. 392: Doğan Köy Kilisesi

Foto. 393: Doğan Köy Kilisesi

Foto. 394: Doğan Köy Kilisesi, Giriş

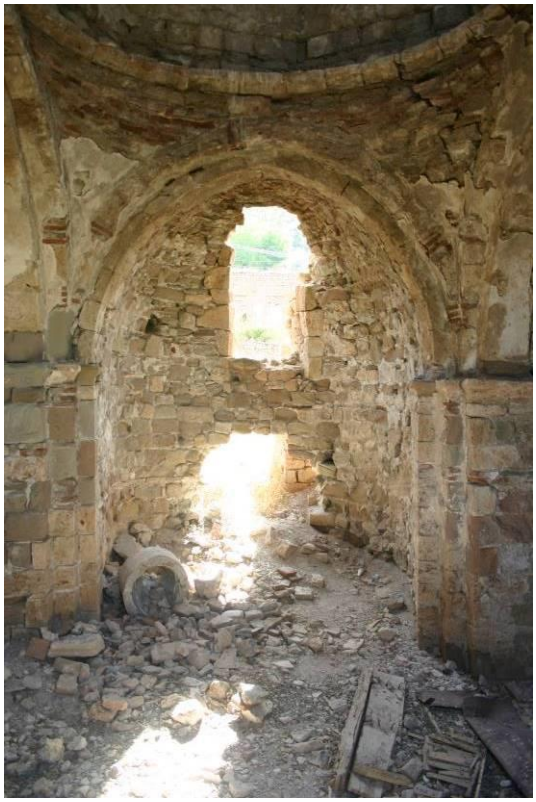

Foto. 395: Doğan Köy Kilisesi, Naos

Foto. 396:Doğan Köy Kilisesi, Orta Kubbe

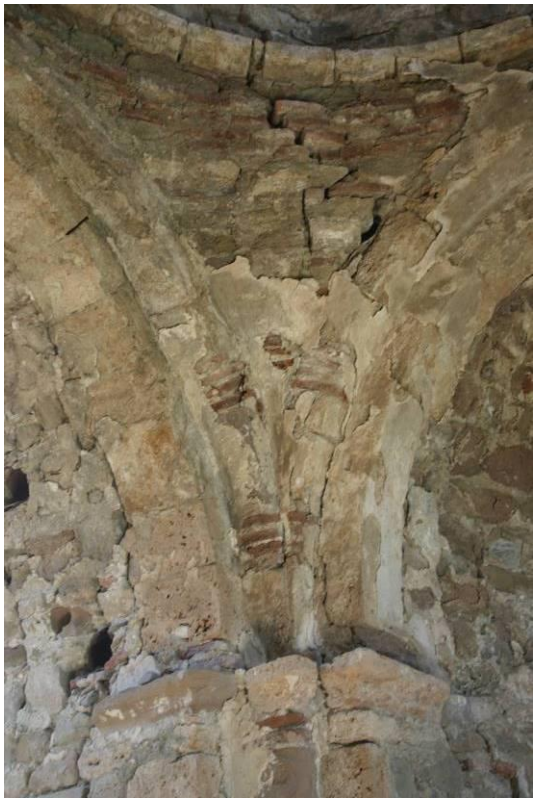

Foto. 397: Doğan Köy Kilisesi, Kubbe Geçişi

Foto. 398: Doğan Köy Kilisesi, Kubbe Çanakları

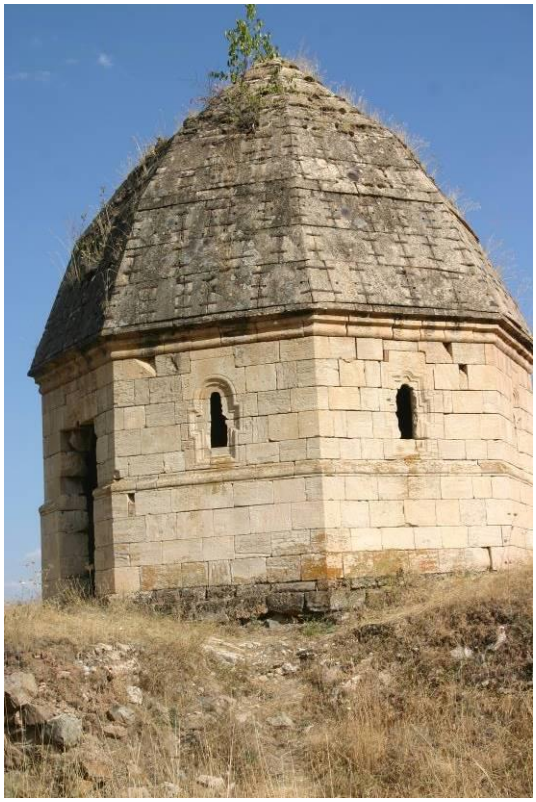

Foto. 399: Doğan Köy Kilisesi, Kasnak ve Külah

Foto. 400: Doğan Köy Kilisesi, Külah Kaplaması

Foto. 401: Doğan Köy Kilisesi, Külah Kaplaması Detay

Foto. 402: Doğan Köyü Kilisesi, Pencere Süslemesi

Foto. 403: Esimli Köyü

Foto. 404: İncedere Köyü

Foto. 405: Kazankaya Köyü

Foto. 406: Konuksever Köyü

Foto. 407: Koruyolu Köyü Camii

Foto. 408: Koruyolu Köyü Camii, Harim

Foto. 409: Küplü Köyü

Foto. 410: Küplü Köyü, Sağıroğulları Konağı Kalıntısı

Foto. 411: Maksutuşağı Köyü

Foto. 412: Mezra Köyü

Foto. 413: Mezra Köyü Çeşmesi

Foto. 414: Mezra Köyü, Fes Tipi Başlıklı Mezar

Foto. 415: Olukpınar Köyü

Foto. 416: Sürek Köy

Foto. 417: Sürek Köy, Tacim Dede Türbesi

Foto. 418: Sürek Köy, Tacim Dede Türbesi

Foto. 419: Uluçınar Köyü

Foto. 420: Uluçınar Köyü, Köye İsmini Veren Çınar Ağacı

Foto. 421: Uluçınar Köyü, Dokuma Örneği (Palaz)

Foto. 422: Acemoğlu Köprüsü

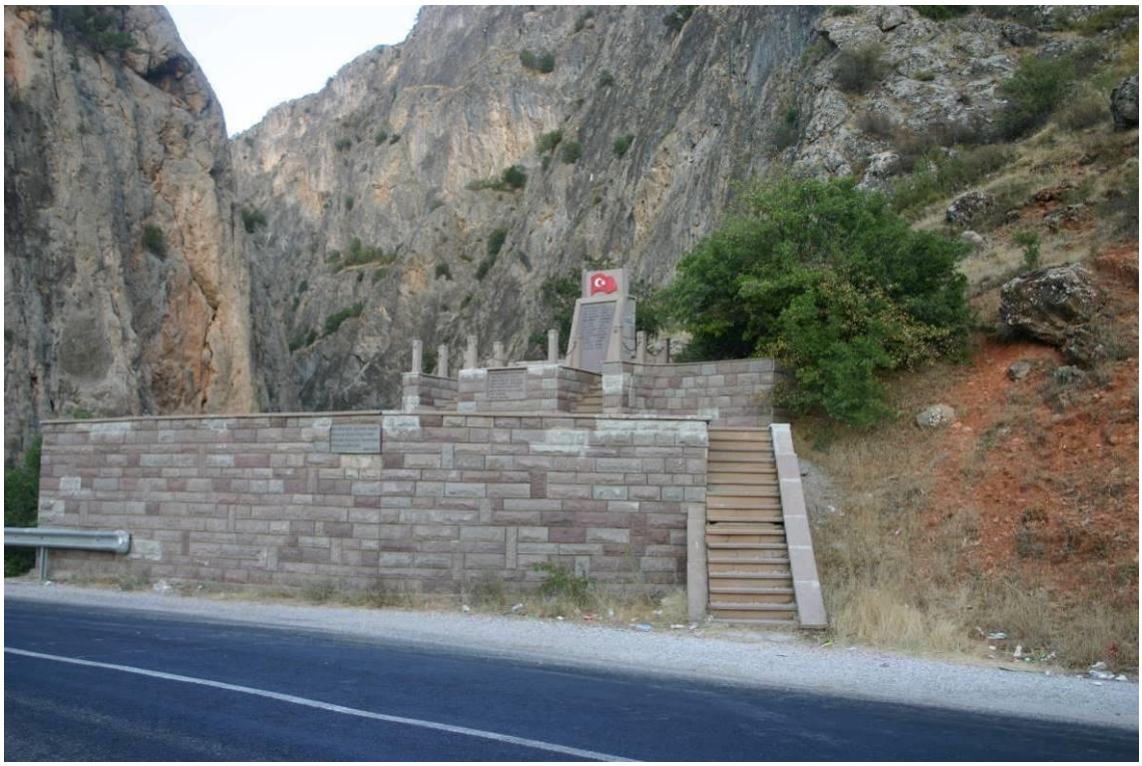

Foto. 423: Acemoğlu Köprüsü, Şehitlik

Foto. 424: Yağca Köyü

Foto. 425: Yağca Köyü Çeşmesi

Foto. 426: Barga Yerleşimi

Foto. 427: Yastıktepe Köyü

Foto. 428: Bozoğlak Köyü

Foto. 429: Bozoğlak Köyü Camii

Foto. 430: Bozoğlak Köyü Camii, Harim

Foto. 431: Bozoğlak Köyü Camii, Ahşap Tavan

Foto. 432: Bozoğlak Köyü Camii, Mahfil

Foto. 433 Bozoğlak Köyü Camii, Mihrap

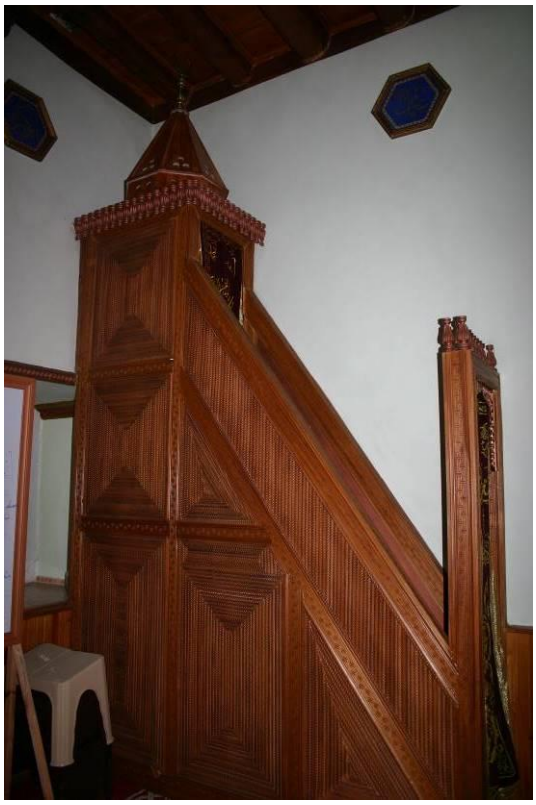

Foto. 434: Boğaziçi Köyü Camii, Minber

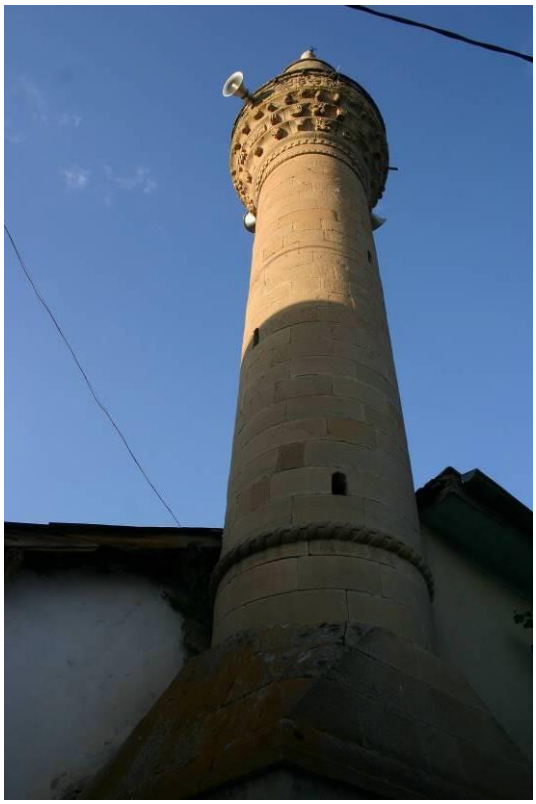

Foto. 435 Bozoğlak Köyü Camii, Minare

Foto. 436: Çiğdemli Köyü

Foto. 437: Dikyamaç Köyü, Eski Yerleşim Yeri

Foto. 438: Dikyamaç Köyü Camii

Foto. 439: Gediktepe Köyü, Kilise Kalıntısı

Foto. 440: Gediktepe Köyü Şapeli

Foto. 441: Gülbahçe Köyü

Foto. 442: Gülbahçe Köyü Camii

Foto. 443: Hakbilir Köyü Kilisesi

Foto. 444: Hakbilir Köyü Kilisesi, Son Cemaat Yerine Dönüştürülen Narteks

Foto. 445: Hakbilir Köyü Kilisesi, Naos (Harim)

Foto. 446: Hakbilir Köyü Kilisesi, Apsisi Kapatan Perde Duvar

Foto. 447. Hakbilir Köyü Kilisesi, Kapatılan Apsis

Foto. 448: Hakbilir Köyü Kilisesi, Eklenen Mihrap ve Minber

Foto. 449: Aşağı Hakbilir Köyü Kilisesi

Foto. 450: Aşağı Hakbilir Köyü Kilisesi

Foto. 451: Yukarı Hakbilir Köyü Kilisesi

Foto. 452: Yukarı Hakbilir Köyü Kilisesi

Foto. 453: Dolmabahçe (Vank) Mezrası Kilisesi

Foto. 454: Dolmabahçe (Vank) Mezrası Kilisesi, Naos (Harim)

Foto. 455: Dolmabahçe (Vank) Mezrası Kilisesi, Apsisi Kapatan Perde Duvar

Foto. 456: Dolmabahçe (Vank) Ayazması

Foto. 457: Karaca (Cemolar) Köyü

Foto. 458: Kardere Köyü

Foto. 459: Seringöze Köyü

Foto. 460: Seringöze Köyü Camii

Foto. 461: Seringöze Köyü, Harim

Foto. 462: Seringöze Köyü, Mihrap

Foto. 463: Ağaçsaray Köyü Camii

Foto. 464: Ağaçsaray Köyü Camii

Foto. 465: Akbudak Köyü Camii

Foto. 466: Akbudak Köyü Camii, Harim

Foto. 467: Aktaş Köyü

Foto. 468: Cevizlik Köyü Yol Çalışmalarında Bulunmuş Mimari Parçalar (M. Tanrıkulu'ndan)

Foto. 469: Cevizlik Köyü Yol Çalışmalarında Bulunmuş Mimari Parçalar (M. Tanrıkulu'ndan)

Foto. 470: Ahır Mahallesi Şeyh Aziz Karaca Mezarı

Foto. 471: Cevizlik Köyü Camii

Foto. 472: Cevizlik Köyü Camii, Harim

Foto. 473: Ahır Mahallesi Camii

Foto. 474: Ahır Mahallesi Camii, Harim

Foto. 475: Çalıklar Köyü

Foto. 476: Çamlıyayla Köyü Kaya Yerleşimi

Foto. 477: Çamlıyayla Köyü Kaya Yerleşimi

Foto. 478: Çamlıyayla Köyü Kaya Yerleşimi

Foto. 479: Çamlıyayla Köyü Kaya Yerleşimi Yakınlarındaki Balık Figürü

Foto. 480: Dedeoğlu Köyü Camii

Foto. 481: Dedeoğlu Köyü Camii, Harim

Foto. 482: Dedeoğlu Köyü Camii, Ahşap Tavan

Foto. 483: Doğanbeyli Köyü Camii

Foto. 484: Doğanbeyli Köyü Kilisesi (?)

Foto. 485: Elmalı Köyü'nde Günümüzde Devşirilmiş Olan ve Bir Kiliseye Ait Olması Muhtemel Mimari Parça

Foto. 486: Elmalı Köyü Aşağı Mahalle Camii

Foto. 487: Elmalı Köyü Aşağı Mahalle Camii, Harim

Foto. 488: Elmalı Köyü Yukarı Mahalle Camii

Foto. 489: Elmalı Köyü Yukarı Mahalle Camii, Harim

Foto. 490: Ilgarlı Köyü Camii

Foto. 491: Ilgarlı Köyü Camii, Harim

Foto. 492: Kedek Köyü

Foto. 493: Kedek Köyü Camii

Foto. 494: Kedek Köyü Camii, Harim

Foto. 495: Kedek Köyü Birlik Evi

Foto. 496: Kerer (Karer) Köyü

Foto. 497: Kerer (Karer) Köyü Camii

Foto. 498: Kerer Köyü Gözetleme Kulesi (?)

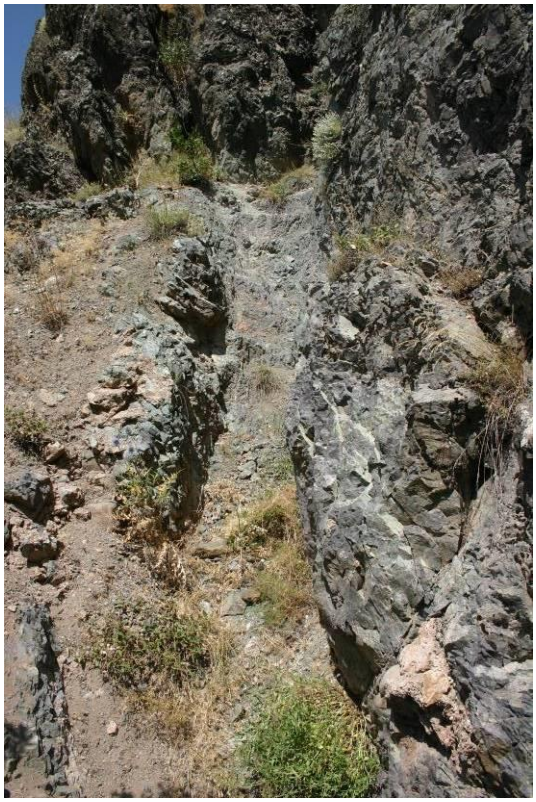

Foto. 499: Kerer Köyü Gözetleme Kulesi (?), Su Yolu

Foto. 500: Özdamar Köyü Camii

Foto. 501: Özdamar Köyü Camii, Harim

Foto. 502: Özdamar Köyü Türbesi

Foto. 503: Özdamar Köyü Türbesi

Foto. 504: Özdamar Köyü Mezarlığı

Foto. 505: Yardere Köyü

Foto. 506: Yardere Köyü, Dokuma Örneği (Palaz)

Foto. 507: Atma Köyü

Foto. 508: Eriç (Ericek/Oğuz) Köyü

Foto. 509: Eriç Köyü Camii

Foto. 510: Eriç Köyü Camii, Harim

Foto. 511: Eriç Köyü İstasyonu

Foto. 512: Kırıkdere Köyü

Foto. 513: Kırıkdere Köyü, Han Kalıntısı

Foto. 514: Oğuz Köyü

Foto. 515: Oğuz Köyü Camii Önündeki Sutun Gövdesi

Foto. 516: Oğuz Köyü Kilisesi

Foto. 517: Oğuz Köyü Kilisesi

Foto. 518: Şahintepe Köyü

Foto. 519: Şahintepe Köyü Şapeli

Foto. 520: Şahintepe Köyü Şapeli

Foto. 521: Yahşiler Köyü

Foto. 522: Yücebelen Köyü

Foto. 523: Yücebelen Köyü Kalesi

Foto. 524: Yücebelen Köyü Kalesi, Kaya Basamakları

Foto. 525: Yücebelen Köyü Kalesi, Giriş Noktası

Foto. 526: Yücebelen Köyü Kalesi, Sarnıç

Foto. 527: Yücebelen Köyü Kalesi Eteklerinde Hıristiyanlık Dönemi Stel

Foto. 528: Yücebelen Köyü Kalesi Eteklerinde Hıristiyanlık Dönemi Stel

Foto. 529: Yücebelen Köyü Camii

Foto. 530: Yücebelen Köyü Camii, Harim

Foto. 531: Yücebelen Köyü Camii

Foto. 532: Yücebelen Köyü Camii, Mihrap

Foto. 533: Yücebelen Köyü Camii, Minber

Foto. 534: Yücebelen Köyü Camii, Tavan Süslemesi Detay

Foto. 535: Yücebelen Köyü Camii, Tavan Süslemesi Detay

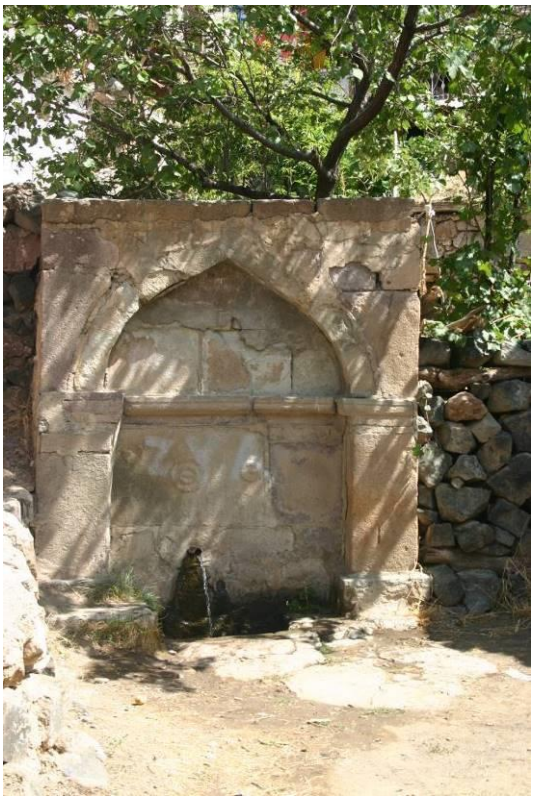

Foto. 536: Yücebelen Köyü Çeşmesi

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Muhammet Lütfü KINDIĞILI
Doğum Yeri ve Tarihi	Erzurum 10.09.1982
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü
Yüksek Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı Türk İslam Sanatları Bilim Dalı
Bildiği Yabancı Diller	İngilizce
İş Deneyimi	
Çalıştığı Kurumlar	Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü
Kazılar	2003 Erzurum Pasinler Bulamaç Höyük Kazısı 2004 Hasankeyf Kazısı 2005 Kyzikos Kurtarma Kazısı 2006 Erzurum Kalesi Kazısı 2008 Erzurum Kalesi Kazısı 2010-2015 Kemah Kalesi Kazısı
İletişim	
e-posta Adresi	Muhammet.kindigili@gmail.com